

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

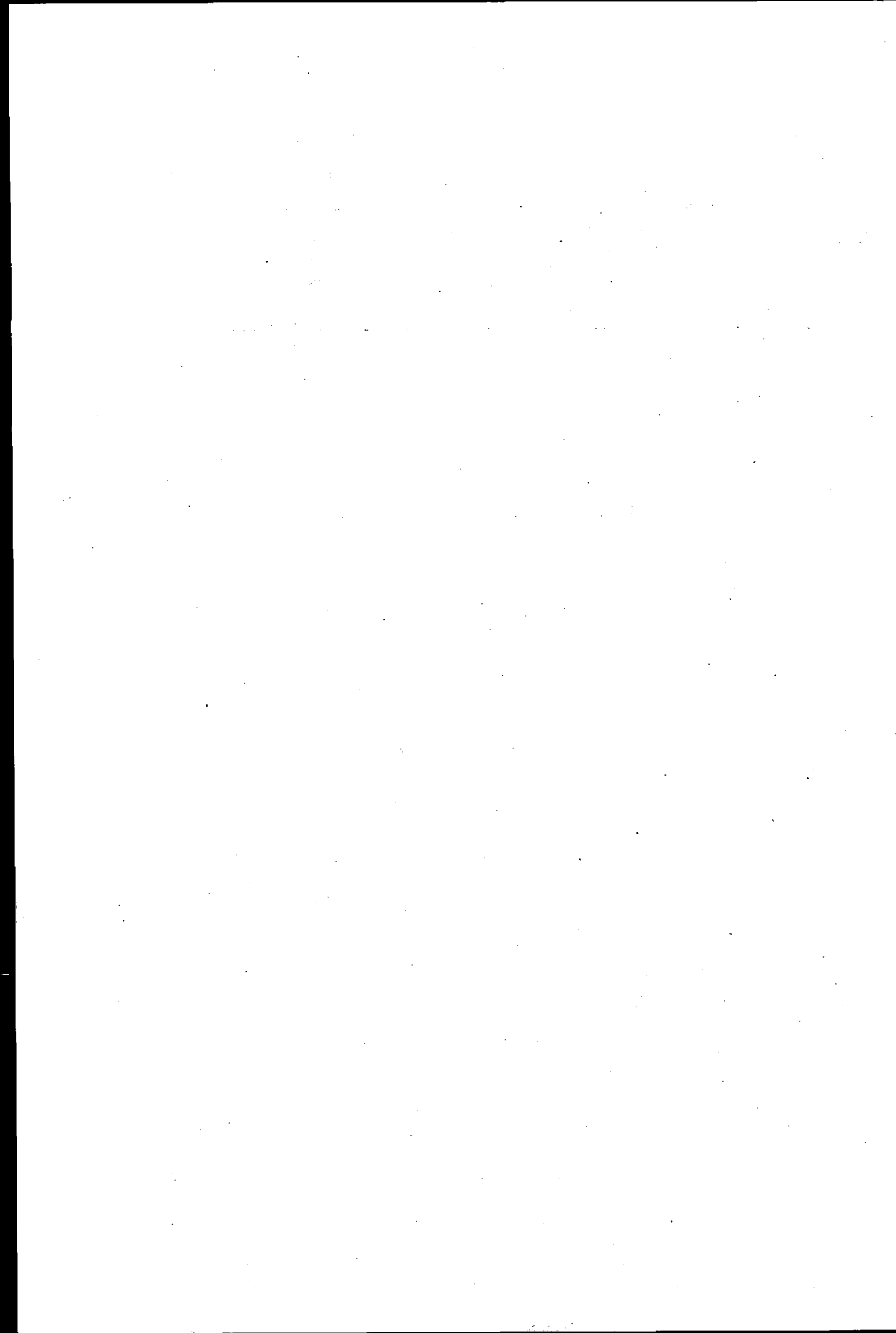
GYÖRFFY ISTVÁN

XLVII. ÉVFOLYAM

1936

BUDAPEST, 1937
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

TARTALOM.

Cikkek.

Bartucz Lajos: A magyar nemzismeretről	5—19
Bátky Zsigmond: Az ormánsági lakóház kialakulásának kérdéséhez	262—268
Benkő László: Adalékok A halott völegény balladatípus történetéhez	26—34
Csalogovits József: A sárközi hálótanya	142—143
Gunda Béla: A lakóház kialakulása az Ormánságban, különös tekintettel a tűzhelyek kultúrmorfológiai jelentőségére	183—210
Gönyey Sándor: Kun táncok	214—218
Heller Bernát: Mátyás király megfejt bakkecskéi	290—293
Herkely Károly: A legényélet szokásai Mezőkövesden	210—213
Honti János: Mesék és mitoszok halálról és halhatatlanságról	34—39
Honti János: Mese és legenda	281—290
Lükő Gábor: Moldva alapításának mondáihoz	48—56
Lajtha László: Kuruc eredeű dallam a magyar népdalgyűjtésben	111—114
Linnus Ferdinánd: Néprajzi kutatások Északiországon a világháború után	129—135
Loschdorfer Anna: Veszprémmezei népmesék	91—104
Loschdorfer Anna: Szép Erzsébet balladája	159—160
Marót Károly: Faj és fejlődés az ethnológiában	252—261
Márkus Mihály: A tírják név eredete	20—25
Seemayer Vilmos: A régi lakodalom Nemespátrón	72—90
Szabolcsi Bence: Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok	233—251
Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások	65—72
Szendrey Ákos: Néprajz és jogtörténet	144—150
Szendrey Ákos: A magyar nemzeti szervezeti emlékei	269—280
Szendrey Zsigmond: Néplektani problémák	136—142
Szűcs Sándor: Táltosok és boszorkányok a Nagysárréten	39—48
Szűcs Sándor: Boszorkány történetek a Nagysárrétől	151—155
Szűcs Sándor: Nagysárréti babonák és mendemondák az elásott kincsről	299—304
Tagán Galimdsán: Népi lóverseny a kirgizeknél és baskiroknál	104—110
Tagán Galimdsán: A lólopás és ezzel kapcsolatos bíraskodás és büntetés a kirgizeknél	305—310
Tagán Galimdsán: A lóbetegségek és azok gyógyítása a kirgizeknél és baskiroknál	310—313
Tálas István: A jászág enyhelye a kiskun pusztákon	161—183
Wagenhuber Aurél: A veszeltség és ijedezés gyógyítása az Alföldön	155—158
Wagenhuber Aurél: Rándulás és mérés	294—298
Wichmanné Hermann Julia: Moldvai csángó menyegző Szabófalván	57—65
gróf Zichy István: Néprajz és művelődéstörténet	1—5

Kisebb közlemények.

Bálint Sándor: Szegediek búcsújárása Radnára	317—318
Bálint Sándor: Egy vendéglátással kapcsolatos hiedelem	318
Beke Ödön: Hamuba sült pogácsa	219—220
Domanovszky György: Beregmezei babonák	114—116
Gunda Béla: Ráolvasással történő gyógyítás Apátfalván (Csanád m.)	319—320
Morvay Péter: Az Ecsedi láp egykori élete a népnyelv tükrében	312—317
Szendrey Zsigmond: Nyomfelszedés	220
Szendrey Zsigmond: A piros szín	220—222
Szendrey Zsigmond: Hangya a magyar néphitben	318—319
Tagán Galimdsán: A kéz alkotó tevékenységének visszatükröződése az orosz ornamentikában	320—322
Wagenhuber Aurél: Eleven csomó, mint húgyhajtó	313—315

Régi feljegyzések.

Gy.: (Győrffy) A kolumbácsi légy eredete	322—323
Gy.: Ló- és számárhús evés a magyar népnél	323
Gy.: Tobzódások tilalmazása a Jász-Kunságban 1799-ben	323
Szabó Kálmán: Adatok a kecskeméti pásztorok nyelvkincséhez	222—223
Rexa Dezső: Népi gyógymódok a XVIII. századból	223—224

Irodalmi szemle.

Balla Péter: Szegedi Kis Kalendárium, 1937.	327
Bátky Zsigmond: N. Sebestyén I.: Az urali nyelvek régi halnevei	116—117
Bátky Zsigmond: Ulbrich K.: Siedlungsformen des Burgenlandes	117—119

<i>Bátky Zsigmond</i> : Vilkuna K.: Zur Geschichte der finnischen Sichel	230—231
<i>Dános Erzsébet</i> : Dömötör T.: A passiójáték	331—332
<i>Fél Edit</i> : Graefe J.: Zur Trachtenkunde der Donauschwaben in Ungarn und den Nachfolgestaaten	328
<i>Fél Edit</i> : Kuhn W.: Deutsche Sprachinselforschung	328—329
<i>Gönyei Sándor</i> : Wolfram R.: Der Pinzgauer Tresterertanz	119—120
<i>Gunda Béla</i> : J. Falkowski—B. Pasznycki: Na pograniczu lemkowski-bojkowskiem	119
<i>Gunda Béla</i> : Schneeweis E.: Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten	423—324
<i>Gunda Béla</i> : Lindblom G.: Jakt- och Fångstmetoder bland Afrikanska Folk I. II.	324—325
<i>Gunda Béla</i> : Lips J.: Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula	325—326
<i>Gunda Béla</i> : Berg G.: Sledges and wheeled Vehicles	326—327
<i>Gunda Béla</i> : Boros M.: A falusi ruházat és változása	327
<i>Győrffy György</i> : Cholnoky J.—Princz Gy.: Magyar földrajz I.	231
<i>Herkely Károly</i> : Jámbor L. S.: Szól a vészharang	332
<i>Honti János</i> : Negelein J.: Haupttypen des Aberglaubens	330—331
<i>Honti János</i> : Epstein H.: Der Detektivroman der Unterschicht	331
<i>Kovács László</i> : Zoltai L.: Ismeretlen részletek Debrecen multjából	231—232
<i>Loschdorfer Anna</i> : Ortutay Gy.: Nyíri és rétközi paraszttmesék	224—226
<i>Ortutay Gyula</i> : Elsüllyedt falu a Dunántúlon	226—228
<i>Ortutay Gyula</i> : Szabó Z.: A tardi helyzet	228—229
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Luby M.: A paraszttélet rendje	117
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Luby M.: Bábalette babona	117
<i>Wagenhuber Aurél</i> : Magyary-Kossa Gy.: Magyar orvosi emlékek	229—230
<i>Wagenhuber Aurél</i> : Jungbauer G.: Deutsche Volksmedizin	329—330

Néprajzi hírek.

G. B.: Néprajz egy felvidéki folyóiratban	332
G. B.: A szláv etnográfusok és geográfusok IV. kongresszusa	332
Honti János: Népköltési gyűjtés Irországban	332—333
G. B.: Új néprajzi folyóirat	333

A néprajz halottjai.

G. B.: Bibó István	120
G. B.: Ecsedi István	120
G. B.: Lambrecht Kálmán	120—121
Krompecher Bertalan: Manninen Ilmari	121

Társasági ügyek.

A Magyar Néprajzi Társaság 1936. évi május hó 27-én tartott XLVIII. évi rendes közgyűlése.	
I. Gróf Zichy István elnöki megnyitó előadása	132
II. Dr. Bartucz Lajos főtitkári és ügyvezető alelnöki jelentése	122—124
III. Jegyzőkönyv a Magyar Néprajzi Társaság 1936. évi május hó 27-én tartott XLVIII. évi rendes közgyűléséről	125
IV. A számvizsgáló bizottság jelentése	125—126
V. Pénztárikimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1936. évi bevételeiről és kiadásairól	126
VI. Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1935. évi december hó 31-én	126—127
VII. A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1936. évre	127
Tagfelvétel	127—128, 333—434
Adomány, segély, felülfizetés	128

Vegyesek.

Holló Domonkos: Nyilatkozat	122
Seemayer Vilmos: Pótlás	121
Kérdés — felelet	333

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GYÖRFFY ISTVÁN

XLVII. ÉVFOLYAM

1936.

1—2. SZÁM

BUDAPEST 1936.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOMJEGYZÉK :

<i>gr. Zichy István</i> : Néprajz és művelődéstörténet	1—5
<i>Bartucz Lajos</i> : A magyar nemzetismeretről	5—20
<i>Márkus Mihály</i> : A tírják név eredete	20—25
<i>Benkő László</i> : Adalékok a halott völegény balladatípus történetéhez	26—34
<i>Honti János</i> : Mesék és mitoszok a halálról és halhatatlanságról	34—39
<i>Szűcs Sándor</i> : Táltosok és boszorkányok a Nagysárréten	39—48
<i>Lükő Gábor</i> : Moldva alapításának mondáihoz	48—56
<i>Wichmanné Herrmann Julia</i> : Moldvai csángó menyegző Szabófalván	57—65
<i>Szendrey Ákos</i> : Népi büntetőszokások	65—72
<i>Szemayer Vilmos</i> : A régi lakodalom Nemespátrón	72—91
<i>Loschdorfer Anna</i> : Veszprémmegyei népmesék	91—104
<i>Tagán Galimdsán</i> : Népi löverseny a kirgizeknél és baskiroknál	104—110
<i>Lajtha László</i> : Kuruc eredetű dallam a magyar népdalgyűjtésben	111—114
Kisebb közlemények. <i>Domanovszky Gy.</i> : Beregmegyei babonák	114—116
<i>Irodalmi szemle.</i>	116—120
<i>A néprajz halottai.</i>	120—121
<i>Pótlás.</i>	121
<i>Nyilatkozat</i>	122
<i>Társasági ügyek</i>	122—128

Értesítjük a Magyar Néprajzi Társaság tagjait, a csereviszonyban álló folyóiratokat, előfizetőinket, hogy az ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET az 1935. évtől kezdve a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESELTŐ-jétől függetlenül, különborítékban jelenik meg. Mindkét folyóiratot a Magyar Néprajzi Társaság tagjai tagdíjuk fejében kapják. Az Ethnographiára vonatkozó minden közlemény, kézirat, könyv dr. Györfly István egy. nyilv. r. tanár, a Néprajzi Múzeum Értesítőjére vonatkozó közlemény, kézirat, könyv dr. Bartucz Lajos megbízott igazgató, egy. m. tanár címére küldendő : Budapest, X, Hungária-alsókerút 40, Néprajzi Múzeum.

Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el.

Minden két példányban beküldött néprajzi vonatkozású könyvet ismertetünk.

Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaik a tiltkari hivatalnak (X, Hungária-alsókerút 40.) azonnal jelentsék be.

ZUR BEACHTUNG. Wir benachrichtigen die ausländischen wissenschaftlichen Institute, die mit uns im Tauschverhältnis stehenden ausländischen Zeitschriftleitungen, dass die ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET von nun an unabhängig von der Zeitschrift NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESELTŐJE (*Anzeiger des Ethnographischen Museums*) in besonderem Überschlage erscheinen wird. Die ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET, Zeitschrift der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft erscheint in der Herausgabe von Prof. Dr. István Györfly. Der ANZEIGER DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS von Dr. Lajos Bartucz. Handschriften, Besprechungsexemplare, Briefe für beide Zeitschriften sind in das Ethnographische Museum zu bestellen : Budapest, X, Hungária-alsókerút 40.

Wir besprechen ein jedes Buch das uns in zwei Exemplaren eingeschickt wird.

ETHNOGRAPHIA - NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLVII. ÉVF.

1936.

1—2. SZÁMA.

NÉPRAJZ ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Néprajzi Társaság 1936. évi május 27-én tartott, XLIII. évi rendes közgyűlésén.

Néprajz alatt elsősorban élő embercsoportok műveltségének egyidejű megfigyelésen alapuló leírását szoktuk érteni. Az etnográfus azal is megfelel feladatának, ha egy nép vagy embercsoport anyagi vagy szellemi műveltségét úgy írja le, ahogy azt saját szemével, fülével megfigyelhette. A néprajzi tudományok elsősorban ilyen közvetlenül, érzéki szemlélet alapján gyűjtött adatokon épülnek fel.

Igy a néprajz synchronikus, egyidejű szemléleten alapul, szemben a történeti tudományokkal, amelyek a történések egymásutánját kutatják és így diachronikus szemlélet alapján állanak. A történettudós forrásokra, elsősorban írott forrásokra, hagyományokra és tárgyi maradványokra építi fel munkáját. Munkájában nagy szerepe van az intuitivnak, mert csak ennek segítségével kísérheti meg, hogy a rendelkezésére álló, mindig hiányos adatokból a multnak minél teljesebb, előbb képét állítsa vissza. Ezek után azt hihetnők, hogy a néprajzi és a történeti tudományokat szinte áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól.

Ez az éles különbség addig áll fenn, amíg csak a leíró néprajzot állítjuk szembe a történettudománnyal, de ha átmegyünk az összehasonlító néprajz területére, akkor ezek a határok azonnal elmosódotakká válnak. Ha pedig nem a történettudománynak általában, hanem különösen a művelődéstörténetnek az összehasonlító néprajzhoz való viszonyát vizsgáljuk, akkor azt kell látnunk, hogy a két tudomány területei egymásba olvadnak, sőt gyakran azonosakká is válnak. Az összehasonlító néprajz, a leíró néprajz útján megismert jelenségek összefüggését kutatja és ezzel kénytelenül átmegy a synchronikus szemlélethez a diachronikusba. Vegyük például az egymástól távol fekvő területeken előforduló azonos vagy közös jellegű jelenségek kérdését. Az evolutionista irányzat képviselői az emberi művelődés fejlődését, a természettudomány módszereinek szemüvegén át látva, csak egyenesvonalúnak képzelhették. Így Bastian ezeket a közös jelenségeket, az emberiség azonos természetéből folyó, párhuzamosan ismétlődő feltalálások (Elementargedanke) következményének tartotta. Ezzel a jellegzetesen evolutionista gondolattal szemben Ratzel már a kölcsönzés és az átvitel fontosságát hangsúlyozta (Entlehnungs- und Übertragungshypothese). Szerinte a műveltségi felfedezések többnyire csak egyszer, egy helyütt történnek és vándorlás útján terjeszkednek tovább. Tehát Ratzel

módszere már történeti alapon épült fel. Ratzel gondolatának továbbfejlesztéséből alakult ki az összehasonlító néprajznak „kultúrkör elmélet” vagy „kultúrtörténeti módszer” néven ismert új irányzata, amely már nevében is kifejezi azt, hogy diachronikus alapon keresi az összehasonlító néprajz kérdéseinek megoldását.

Az összehasonlító néprajz és a művelődéstörténet határait megvonni nem lehet. Ha ezt meg akarnók kísérlni, úgy először azt kellene megállapítanunk, hogy a néprajz fogalmát meddig terjeszthetjük ki? Tudnunk kellene, mi a kritériuma annak, hogy egy műveltség a néprajzi fogalomkörbe esik-e, vagy sem? — Például, néprajzi múzeumainkban rendszerint ott találjuk az indiai, a kínai és japáni népek műveltségének tárgyi emlékeit. Ugyanígy megtaláljuk ezeknek a műveltségeknek ismertetését a nagyobb összefoglaló néprajzi munkákban is. Pedig tudjuk, hogy mind Indiában, mind Kínában, mind Japánban magasfokú műveltségek fejlődtek régen és élnek korunkig. Ezek a műveltségek, ha nem is azonosak európai műveltségünkkel, azzal bátran egyenrangúaknak tekinthetők. Miért mutatjuk be *néprajzi* múzeumainkban, miért írjuk le *néprajzi* könyveinkben az említett országok eszközeit, életmódját, nemzeti szokásait, egyházi tárgyait, mégpedig a legműveltebb osztályokét ép úgy, mint kezdetlegesebb műveltségi fokon álló néprétegeket? Vagy ha már egy előkelő kínai ház bútorai, a három nép bármelyikének udvari és társadalmi érintkezési formái, ünnepei; bölcséleti és erkölcsi szempontból egyaránt magasan álló vallásaik kegyeleti tárgyaik odavalók, úgy miért nem állítjuk ki európai műveltségeink megfelelő elemeit néprajzi múzeumainkban? Ha következetesek akarnánk lenni, akkor a mi művelt osztályaink viseletét, berendezési tárgyait, művelt társadalmunk szokásait (pl. egy estélyi ruhába öltözött társaságot, egy udvari ünnepeket vagy az ilyen alkalmakkor használt öltözeteket) szintén a néprajz körébe kellene utalnunk, néprajzi múzeumainkban kellene kiállítanunk. Ez esetben pl. Anglia néprajzának ismertetésénél ott kellene szerepelni egy vörösfrakkos rókadavaszfalka bemutatásának. De talán nem is kell már több példát felhozunk arra, hogy egy kézenfekvő következtetésre juthassunk: Néprajz és művelődéstörténet közt ma csak önkényesen megvont határokat ismerünk. A néprajz körébe a nekünk idegen, exotikusnak tetsző elemeket osztjuk be; ez a megkülönböztetés önkényes és tudományosan aligha is lenne igazolható.

Szinte hallom azt az ellenvetést, hogy a néprajz nemcsak exotikus népek műveltségével foglalkozik, hiszen van európai néprajz is és mi magyarok is nagy súlyt helyezünk népéletünk tanulmányozására. A magyar néprajz tárgya a falusi nép, a földművesek és pásztorok műveltségének megismerése. Itt tehát olyan jelenségekről van szó, amelyekbe lépten-nyomon beléütközünk, mihelyt kilépünk városaink területéről. És talán mégsem járunk túl messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a magyarság általános műveltsége és néprajza egymáshoz való viszonyának megítélésénél elég nagy szerepe jut az exotikum fogalmának. Nagyon is gyakran találkozunk azzal a felfogással, amely szerint a nép „eredeti” műveltségének alig lenne valami köze műveltebb osztályaink „idegen eredetű” kultúrájához. Ezzel a felfogással rendszerint együtt jár az a beállítás is, hogy népünk, ott ahol még „el nem

romlott“, a magyarság legősibb műveltségének elemeit őrizte meg korunkig. Az elromlás alatt leginkább azt szokták érteni, hogy a nép korábbi külső életformáit, viseletét elhagyva közeledett a városi lakosság, esetleg az ipari munkásság formáihoz. Ez a felfogás, amely szinte áthágthatatlan válaszfalat von a népi és az „úri“ műveltség közé, öntudatlanul is idegennek, exotikusnak érzi azokat a jelenségeket, amelyekben népünk szelleme, szerinte még ősi eredeti formájában tudott megnyilatkozni.

Ez a merev és mondjuk ki erősen romantikus ízű beállítás, természetesen egy percig sem állhat meg a tárgyilagos kritika előtt. Minden földműves és pásztor nép konzervatív, mert az általános műveltségi áramlatok, kultúrországok területén is, csak későn és töredékesen jutnak el hozzája. Lényegében nem változó életmód és foglalkozás, ugyanazon természeti viszonyok közt folytatva, szinte korlátlan időre biztosíthatja egyes műveltségi elemek fennmaradását. Pásztoraink rövidnyelű ostorának a baskírok ostorával egyező alakja, nyilván igen korai, talán még honfoglaláselőtti összefüggések emlékét őrizte meg. Pántolt faásóink, amelyek némely vidékünkön korunkat is megérték, vasalását teljesen azonos formában ismerjük avarkori sírleletekből. Még több példát is felhozhatnánk ilyen régi elemek életbenmaradására, de ezeknek a műveltségi elemeknek száma mégis elenyészően csekély lenne azokhoz hasonlítva, amelyek később keletkeztek vagy később lettek más műveltségek köréből átvéve.

Vegyük például a magyar női népviseletet. Azt a bizonyos ingvállas, pruszlikos, sűrűn ráncolt szoknyás viselettípust, amelyet ma mint nemzeti öltönyt akarnak divatbahozni. Ez, közönségesen ismert formájában, alig módosított mása a magyar úrinők XIX. század eleji és XVIII. századi, helyenként XVII. századi viseletének. Ez a XVII—XVIII. századi magyar női viselet pedig a valamivel korábbi nyugati, főként német vidékeken divott női viselet utánzásából alakult ki. A könyök felett vagy alatt lekötött buggyos ingujjakkal, a fűzött pruszlikkal és a sűrűn ráncolt, hol rövidebb, hol hosszabb szoknyákkal, a németnyelvű országokban sokfelé találkozhatunk. Ez a viselet ott mint a régi német nemesi és polgári műveltségnek a néphez leszállt (gesunkenes Kulturgut) és ott konzerválódott eleme él tovább. Férfi népviseletünk körül több olyan kérdést lehetne felvetnünk, amelyek tárgyalását rövid előadásunk keretében még csak érinteni sem mernők. De megemlíthetjük a régente sokfelé elterjedt, zsinórzott dolmányos, magyarnadrágos viseletet, amelyben kétségtelenül az utóbbi évszázadok úri és katonai öltözkékének, a néphez leszállt formáját ismerhetjük fel. Ugyanez a folyamat napjainkban is megismétlődik, amikor a falu népe átveszi a városi lakosság viseletét. De ez az átvétel lényegesen más eredményre vezet. A különbség abban áll, hogy a műveltebb osztályok régi viseletei a maiaknál sokkal festőibbek voltak, így durvább vagy rosszabb anyagból készült utánzataik is festői formákat vettek fel. Talán még súlyosabban nyom a latban az, hogy az úri ruhák utánzatait régen a nép maga, vagy a közte élő és közüle kikerült kisiparosság készítette. Akkor a nép művészi hajlandósága is belejátszhatott a viselet formáinak továbbalakulásába. Ellenben ma, javarészt nagyipari üzemekben gyártott holmi kerül a nép közé. Így most mindinkább a konfekciós tömegárú ízlése lép a népművészet helyébe.

A népművészet kiveszése korunk néprajzának egyik legfájdalmasabb eseménye. Kétségtelen, hogy a népművészetnek erősen kollektív oldala is van. Így bizonyos vidékeken, bizonyos csoportoknál stílusok, divatok alakulnak ki, amelyek keretein belül kell a nép művészi hajlandóságainak megnyilatkoznia. De ezen a stíluson belül az egyén is szóhoz juthat és az egyéni kezdeményezésnek még elég tág kerete nyíthat. Gondoljunk csak dunántúli pásztoraink faragott, spanyolozott tükröseire, sótartóira. Stílusuk nagyon egységes és jellegzetes, mégis mennyi egyéni vonást, mennyi új kitalálást láthatunk díszítéseik rajzában és felépítésében. Népi himzéseink formáit egyes vidékek stílusa erősen megkötötte, azért a készítők egyéni ízlése és inventiója ezekben is meg tud nyilvánulni. Egyéni kezdeményezés indítja meg a stílusok, a divatok változását, de ezek a kezdeményezések többnyire külső behatások, átvételek alapján indulnak meg. A műveltebb osztályoknak, főként a vidéken élő nemességnek, a falu népével való érintkezése, a falu fiatalságának a nemesi házakban való szolgálata révén, sokféle műveltségi elem terjedt el a nép közt. Ezek az érintkezések főként a népművészetben éreztették hatásukat. Ez különösen nagy hatással volt a női viselet alakulására, de pl. népi himzéseink nagyrészének technikája és díszítőelemei is régi, XVII—XVIII. századi úri himzéseinkkel hozhatók közvetlen összefüggésbe, amelyeknek stílusa viszont egykorú keleti és nyugati behatások alatt alakult ki. Már korábban is megesett, különösen a népi iparosok vándorlása révén, hogy idegen népművészeti divatok, szinte változatlan formában plántálódtak át népünk műveltségébe. Ilyenek pl. a Dunántúl annyira elterjedt barokkos faragott-hátú székek, a barokkos alakú, gazdagon festett virágos ágyak és padok, amelyek szinte átmenet nélkül feltalálhatók az osztrák-bajor és más német területeken.

Ezekután térjünk vissza előadásunk tulajdonképeni tárgyára, a néprajz és művelődéstörténet viszonyára. Kíséreljük meg, hogy az elmondottakat összegezve, azokból levonjuk következtetéseinket. Ezuttal természetesen, elsősorban a kérdés magyar vonatkozásaira akarnánk rávilágítani. Azt mondtuk, hogy a magyar néprajz tárgya a falusi nép, a földművesek és pásztorok műveltségének megismerése. Elismertük azt, hogy a magyar népi műveltség több nagyon korai, ha úgy tetszik ősi elemét őrizte meg a magyarságnak. Másrészt azonban, a rendelkezésre álló számosadtból néhány jellemző példát hoztunk fel annak igazolására, hogy a magyar falusi nép műveltsége erősen ki volt téve külső behatásoknak. Ezek a külső behatások igen közelről, főként a velük együtt, közöttük élő nemesség köréből jöttek. De itt többről is van szó, mint csak behatásokról. A magyarság műveltebb osztályai, különösen a nemesség műveltségének nem egy eleme élt és fejlődött tovább a nép közt. A magasabb műveltség elemeinek a néphez való leszállása, a nép birtokában való továbbélése egyik erős bizonyítéka annak, hogy az egész magyarság kultúráját egy nagy egységnek kell tekintenünk, melyen belül csak fokozati különbségeket állapíthatunk meg. Így azt mondhatjuk, hogy a magyarság néprajza elválaszthatatlan része a magyar művelődéstörténetnek. Ha a leíró néprajz alapvető munkáján túlmenve, népi műveltségünk összefüggéseit kutatjuk, akkor már

a történeti szemlélet alapjára kell helyezkednünk, és legfeljebb kiindulópontunk fogja meghatározni, hogy amit csinálunk, azt néprajznak vagy művelődéstörténetnek nevezzük-e?

Gróf Zichy István.

*

(*Volkskunde und Kulturgeschichte.*) Verf. zieht eine Parallele zwischen den beiden Wissenszweigen. Er behauptet, dass die Volkskunde, wenn sie die grundlegende Arbeit der beschreibenden Volkskunde beendet hat und den Ursprung der Volkskulturen zu erforschen sucht, somit schon auf die historische Betrachtungsweise angewiesen ist. In diesem Falle hängt es schliesslich nur vom Ausgangspunkt der Arbeit ab, ob wir sie Volkskunde oder Kulturgeschichte nennen.

A MAGYAR NEMZETISMERETRŐL.*

Aki látó szemmel, halló füllel bizonyos távlatból figyeli a magyar szellemi élet különböző műhelyeiben, a részint tudományos, részint népszerűsítő, közérdekű társulatokban, valamint a szétszórt értekezésekben, alaposan megszorodott folyóiratokban, vagy akár a napilapokban felmerülő gondolatokat, megvitatásra kerülő problémákat, — lehetetlen észre nem vennie, hogy egy idő óta valami zsong a magyar lelkekben.

Gondolatok merülnek fel, figyelmeztetések hangzanak el, célkitűzések, munkaközösségek keletkeznek úgy a fővárosban, mint a vidéken, a csonka hazában nem kevésbé, mint elszakított véreink között. Falukutató munkaközösségeket szerveznek itt, magyarságtudató társaságba tömörülnek amott. Hungarológia sorozatot ad ki az Egyetemi Nyomda s „Magyarságtudomány” címmel indít folyóiratot egy lelkes, fiatal gárda.

Am ha figyelmesebben szemügyre vesszük ezeket a különböző helyeken, látszólag különböző célkitűzéssel jelentkező szellemi törekvéseket, csakhamar megállapíthatjuk, hogy valójában, lényegében valamennyi egy közös cél felé tör, egy eszménybe folyik össze s ez: a magyar nemzetismeret.

De hát új-e a magyar nemzetismeretre való törekvés?

Ha a magyar tudományosság, a magyar szellemi áramlatok történetének nagyon is tanulságos lapjait nézegetem, tárgyilagosan meg kell állapítanom, hogy magyar nemzetismeret, legalábbis arra való komoly törekvés, volt már a múltban is, a nemzeti önismeret gondolata sok magyar elmét és szívet hevített már elődeink közül is. És mégis, az az elementáris erő, mellyel az eszme magyar fiatal lelkek mélyéről ma napfényre tör, az a sokoldalúság, a szárnyait bontogató módszeresség, s a mind mélyebben szántó alaposság, mellyel a problémát latolgatni kezdik, — az egészen új s megérdemli, hogy minden magyar ember komolyan foglalkozzék vele. Nekünk, a Magyar Néprajzi Társaság tagjainak pedig egyenesen kötelességünk, hogy ezt az új áramlatot felkaroljuk, mellette határozottan állást foglaljunk, sőt irányítását kezünkbe vegyük, mert hiszen mi más a magyar nemzetismeretre való

* Előadatott a Magyar Néprajzi Társaság 1936 április 25-én tartott ülésén.

törekvés, mi más a „magyarságtudomány”, — amely névnek és fogalomnak különben egyik első hirdetője voltam, — mint éppen annak a programnak leghatalmasabb része, ha nem teljes egésze, amit társaságunk lelkes alapítói 40 évvel ezelőtt zászlójukra tűztek.

Tanulmányozzuk hát a magyar nemzetismeretet kissé közelebbről. Hogyan jutunk nemzetismerethez?

A nemzet történelmi, politikai, társadalmi alakulat, — gondolják a legtöbben, — tehát elsősorban a történelmi, jogi, politikai, társadalmi kutatások hivatottak arra, hogy a nemzet ismeretéhez vezessenek bennünket.

„Nyelvében él a nemzet” — mondják mások, miértis a nyelvtudományban látják inkább a nemzetismeret legfőbb forrását.

A nemzet élete azonban szorosan összefügg a gazdasági kérdésekkel, az élettérzinnel, az élő és élettelen milióval, melyben a nemzet élete lejátszódik — hangoztatják ismét mások. Nem indokolatlan tehát, ha ezekkel a kérdésekkel foglalkozó különböző tudományoknak is nagy szerepet juttatnak a nemzeti lényeg kutatásában. Azután ott van az irodalom, művészetek, a nemzeti mivolt számára mind mennyi megnyilvánulási területek.

Kétségtelen, hogy mindegyik tábornak sok tekintetben igaza van. Sőt el kell ismernünk, hogy mindegyik csoportba tartozó tudományok terén már eddig is sok érdemes munka folyt, ami végeredményében mind a nemzetismeretet szolgálja. Mégis úgy vélem, jobban megközelítjük a nemzetismeretet akkor, ha a nemzet alapforrásához megyünk vissza, ez pedig: *a magyar ember maga*.

Amint az egyes embernek vannak öröklött testi és lelki tulajdonságai s ezeknek a rendkívül sokféle milióhatásokkal való kombinálódásából fakadó szellemi és fiziológiai megnyilvánulásai, amelyek egy bizonyos alakban együtt csak egyszer fordulnak elő s az egyén lényegét alkotják, ugyanez áll a népekre, nemzetekre is, csak éppen hogy integrált fokban.

A nemzettest és a nemzeti lélek jóval több ugyan, mint egyszerűen csak a nemzetet alkotó egyének testi és lelki sajátosságainak összege, mert hiszen a nép, nemzet egy magasabb, szervezettebb, és pedig igen bonyolult szervezetű, élő egység, — lényege, összes ismertető jegyei és életnyilvánulásai azonban végül is két alaptényezőre: a *fajiságra* és *ethnikumra* mennek vissza, illetve azokból indulnak ki, e kettőnek komplikált megnyilvánulási formái. Hogy a kettő közül melyik a fontosabb, — néhai Hunfalvy Pálunkkal¹ szólva — az-e, „hogy mi-féle állatban mutatja a természet az embert”, avagy „hogy milyennek mutatja őt a történelem, vagyis milyennek mutatja maga magát” — az itt most bennünket nem érdeklő részletprobléma, — épűgy, mint ahogyan csupán érintjük itt azt a ma általánosan elfogadott tudományos megállapítást is, hogy úgy a fajiság, mint az ethnikai mivolt, látszólagos egysége dacára is, hol mozaikszerű, hol meg igen komplikált szövedékű sokféleség, mely alatt az egyik oldalon a keletbalti, kaukázusi-mongoloid, alpi, dinári stb., ma szelvében használt rasszfogalmak,² a

¹ Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876.

² Bartucz Lajos: A magyarság faji összetétele. Természettud. Közl. 1927.

másik oldalon pedig a finn-ugor és török ethnikai eredet, a székely, kun, palóc, jász stb. ethnikai magvak s a bizonyos fokig szintén ethnikai eredetű vízszintes társadalmi rétegezettség problémái rejlenek.

Nyilvánvaló, hogy a komoly nemzetismeret a nemzet összes faji és ethnikai jegyeinek megállapításával, rendszeres leírásával kezdődik. Ezek a faji és ethnikai jegyek, a nemzeti mivolt megnyilvánulási formái és területei azonban rendkívül sokfélék, a jelenből a messzi multba visszanyulnak, az egyéni és társadalmi életnek kisebb-nagyobb mértékben szinte minden jelenségében kifejeződhetnek, sőt igen gyakran ki is fejeződnek. Természetes tehát, hogy a nemzeti mivolt jegyeinek felkutatásában az összes tudományok több-kevesebb szerepet játszanak. Legnagyobb részük és rendszeres összefoglalásuk azonban a magyar embertan és néprajz körébe s így társaságunk programjába tartozik.

De vajjon a nemzettest faji és ethnikai jegyeinek — bármily részletes — leírásával kimerítettük-e már most a nemzetismeret lényegét? Éppen nem, sőt még csak el sem értük. Ahhoz rendszeres és módszeres összehasonlításra, integrálásra, a talált jegyek korrelációjának megállapítására, az ethnikai fejlődés különböző történeti fázisainak összehasonlító tanulmányozására van szükség. Ezt a munkát már nem végezhetik el az egyes részlettudományok, legfeljebb csak megkönnyíthetik, adatokat szolgáltathatnak hozzá, de maga az egész kérdéskomplexum, a nemzeti mivolt lényegének, más ethnikumoktól való különbözőségének megismerése és megértése már az összehasonlító néptudomány feladata. Minthogy pedig az ethnológiai kutatás is társaságunk munkakörébe tartozik, nyilvánvaló, hogy a magyar lényegismeret, a magyar nemzetismeret, az ú. n. „magyarságtudomány“ a Magyar Néprajzi Társaság legsajátosabb, legnemzetibb feladatai közé kell hogy tartozzék.

És ha most figyelembe vesszük, hogy mi kis nemzet vagyunk. A mi anyagi és szellemi erőink nem korlátlanok. Akkor a jól felfogott nemzeti érdek, az okos kultúrpolitika, a nemzet anyagi és szellemi erőinek gazdaságos kihasználása azt követeli tőlünk, hogy a tudományban is minden erőnket nemzeti problémáink megoldására koncentráljuk. Ne új társaságokat és folyóiratokat alapítsunk, hanem a meglévőket erősítsük. Mindenki, akit a magyar nemzetismeret, a magyarságtudomány komolyan érdekel, tömörüljön a Magyar Néprajzi Társaságba. A társaság kutató tagjai pedig a részletmunkákban se felejtsek, hogy minden magyar embertani, ethnográfiai és ethnológiai kutatásnak végcélja elsősorban a magyar nemzetismeretre való törekvés kell hogy legyen.

Lássuk már most, történt-e valami hazánkban a magyar nemzetismeretre való törekvés terén.

Tavaly múltott 200 éve, hogy Bél Mátyásnak „Notitia Hungariae novae historico-geographica“ című hatalmas munkájából a Pozsony megyéről szóló kötet napvilágot látott. Az 1735. év azonban nemcsak a nagy mű első kötetének, de a magyar nemzetismeret megszületésének is időpontja. Bél Mátyás, korának európai vonatkozásban is egyik legnagyobb tudósa, az első magyar ember, aki a magyar fajiség kérdését, mint tudományos problémát felveti s aki egyben „Tractatus de Re rustica Hungarorum“ című kéziratával, mely ma is becses forrásmunka,

a leíró magyar néprajz alapjait lerakja. Nagy geográfiai munkájának minden kötetében egész csomó néprajzi és nemzetismereti vonatkozást találunk, a csallóközi magyarokról adott rövid, találó jellemzése pedig ma is mintaszzerű. Valóban nagy nyeresége lenne a magyar néprajznak, ha valaki Bél Mátyás összes ethnográfiai adatait összeszedné, rendszerbe fogná s részletes magyarázatokkal kísérve kiadná.

„Ami a magyarokat illeti, — írja a Notitia első kötetében, — az egész vidéken, amelyen szélteben megfészkelte a nemzet, aiggha találsz fajbéliebbeket, vagy kik jellemvonásaikat jobban megőrizték.“

Magyarázatul mindjárt hozzáteszi: „Mikor fajbélieknek nevezem őket, amaz ősi fajt értem. Az a régi faj ugyanis, amíg egész Magyarországon köröskörül, annyi csapás által előrölvé és egyebűnne egészűlvé ki, újjá alakult, a mi szigeteinken kitarzott: bár nem teljesen tisztán, mégis annyira hasonló maradvá magához, hogy csak az dicsekedhetik azzal, hogy látott magyar embert, aki látott már csallóközi férfit.“

Bél Mátyás e szavai kettős tanúsággal szolgálnak. Az egyik szubjektív, magára a szerzőre vonatkozó. Ha semmi más bizonyítékunk nem volna, e sorok magukban is elegendők arra, hogy belőlük Bél Mátyás magyar érzésére következtessünk, amit pedig a csehek mostanában oly előszeretettel kétségbe vonnak. Így csak az írhat a magyar emberről, aki maga is magyarnak érzi magát.

A másik tanúság az ő tudományos álláspontja. Bél Mátyás látta a nagy rasszkeveredést, melyen a különböző vidéki magyarság a mozgalmalms történelmi események következtében átesett. De tudós tárgyilagossággal megállapítja, hogy a folyók és kiöntések által védett területek alkalmasak voltak az ősi típusok megmaradására, s meggyőződéssel hirdeti, hogy a magyarság ősi faji vonásai nem veszték ki, hanem egyes szigeteken öröklés útján megtartattak. „Mivel ugyanis ennek a vidéknek — a vizek nagy tömege folyván körülötte — nehezek és ritkák a bejárásai — írja tovább, — kóbor ellenség nem járhatott át könnyen rajta. És, ha meg is történt, hogy pusztítóinak csapatai bevetődtek a szigetbe, a lakosok a kisebb szigetek erdős zugaiba vonták magukat, mielőtt a veszély rájuk szakadt volna. Innen van, hogy sehol sem találsz egykönnyen olyan sok függő pecsétes levelet és régi írást, mint szigetbelieinknél. Őseik, dédőseik és szépőseik sorát a nemesek közül sokan, oklevelek hűségével bizonyítva, Szent István tiszteletreméltó régi koráig vezetik vissza.“

Le is írja mindjárt pár jellemző szóval ennek az ősi típusú magyarságnak jellemző testi bélyegeit: „Zömök, inkább alacsony, mint magas testalkatúak, legtöbbször szürkés-kék szeműek, a napsütés megszokásától sötét arcszínűek.“ Ki ne ismerné fel e jellemzésben a keletbalti rassz fő vonásait. Ma már hiteles csontvázletekkel igazolható, hogy e rassz a honfoglaló magyarságnak csakugyan jellemző faji komponense volt s ethnikumuk ugor elemével kapcsolatos.

De Bél Mátyás még tovább is megy s találó képet fest a csallóközi magyarok vérmérsékletéről, kedélyvilágáról, ú. n. lelki rasszbélyegeiről is. Azt írja róluk, hogy „féktelenek, a mezei munka elbirására fordított erővel. Egymás között élnek és így elég egyetértéssel. De ha valami méltatlanság történik velük, örömet titkolják azt, amíg nem a-

dódik bosszúállásra alkalom, amit egyesek a legszorgalmasabban keresnek, mások meg, ha csak eléjük nincs hozva, nem használnak fel... Társaságon kívül szomorúak és szinte komorak; amikor bővebben lakomáznak, vidámak; de hajlandók a civódásra is, hacsak nincs jelen valaki, akinek a tekintélyét tisztelik. Itt szép dolognak tartják, ha valaki tisztességes foglalkozás által igénybe vétetik... Számúzve van a pozsonyiaknál a másutt kimondott és megerősített közönséges vélemény, hogy a mezei munka piszkos dolog; amit ha kevesebben híneének Magyarországon: kevesebb volna köztünk a munkátlan, hogy ne mondjam, pazarló ember és unoka, akiknek, mivelhogy ősi jószágocskájuk piszkos volt, immár szükséges, hogy az idegenek asztala legyen jószagú". E leírás fényes bizonyosság arra is, hogy Bél Mátyás pszichológiai megfigyelőnek is elsőrangú volt s mindenben tudományos tárgyilagosságra törekedett, tekintet nélkül arra, hogy megállapításai kedvezőek-e, avagy kedvezőtlenek.

Bél Mátyás tehát a természettudományosan is iskolázott historikus, geográfus és ethnográfus széles látókörű szemével nézi a különböző vidéki magyarságot. E mellett a tárgyilagos krónikás és a leíró természettudós szerepét is betölti, aki a történelmi fejlődés által létrehozott egyes ethnikai és geográfiai csoportokat elénk tárja úgy, ahogyan látja. Ha nem is beszél róla, de sorai közül világosan kicsendül, hogy ő már látja a nép, nemzet fogalom kettős: faji és ethnikai természetét s a rasszkeveredésnek a népek szomatikus átalakulására gyakorolt hatását.

Amíg Bél Mátyás magyar típus létezését s az ősi rasszbélyegek megmaradását hirdette már 200 év előtt, addig 50 évvel utána, Huszti Zakariás, Pozsony város rendes orvosa: „Versuch über den Menschen in Ungarn nach seiner physischen Beschaffenheit. Pozsony, 1781.” című terjedelmes értekezésében éppen az ellenkező álláspontot képviselte. Hangoztatja, hogy a magyar különbözik ugyan minden más nemzetétől, de hogy ennek oka a szervezetben rejlenék, azt határozottan tagadja. Szerinte a „levegő, táplálék, ital, szokások, nevelés, véletlenek, szerencsés vagy szerencsétlen háborúk, béke, legfőképen pedig az államszervezet az okai azoknak a természeti sajátságoknak, amelyek az embert az embertől — s így azokat is, akik Magyarországon laknak — megkülönböztetik”. Kiemeli, hogy „a magyar sem mindenütt egyforma a hazában, aszerint, hogy különböző behatásoknak van kitéve s aszerint, hogy ezek a behatások minden testtel bizonyos viszonyban állanak”. Elismeri ugyan, hogy a testnek is vannak „különleges viszonyai”, amelyekre a fenti tényezők hatnak, mégis a külbehatásokat olyan változóknak, keverteknak, s ezeknek valamennyinek együtt s a „test különleges viszonyá”-val való kapcsolatát olyan „absztrakt”-nak, „többé-kevésbé zavaros”-nak, bonyolultnak és „ritkán megfejthetőnek” tartja, hogy reményevesztetten felveti a kérdést: „Ki vállalkozik itt arra, hogy reá valami rendszert építsen?”

Ákárcsak Pulszky Ferencet³ hallanánk, amikor száz év mulva azt hirdeti, hogy az utolsó magyar szabású ember régesrég, évszázadok előtt eltűnt a föld színéről, annyira keveredett, párosult, változott, nivel-

³ Tóth Béla: Van-e magyar típus? Magyar Hirlap, 1893, ápr. 22. sz.

lálódott az a keletről idevándorolt kis nép, mely a mai magyarság törzsöke ;

vagy Vámbéry Ármint,⁴ aki szerint : „a magyarok mai nemzedékének ereiben az ősmagyar vérenek egyetlen cseppecskéje sincsen többé meg.”⁵

Husztai Zakariás orvosi és természetrajzi szempontból veszi szemügyre a magyar földön élő embert, különösebb tekintet nélkül annak népi és geográfiai elhatárolódására. Ő előtte csak az egyetemes emberi test lebeg, úgy, ahogyan a bonctanokból megismerte. Az emberi alakon belül való természetes morfológiai tagolódást: a rasszokat, azoknak a népekben való szerepét, természettudós létére sem látja. Így azután azokat a testi, rasszbeli különbségeket, amikbe mégis léptenyomon beleütközik, amelyek néhány nagyobb területekre vagy népekre jellemző módon lépnek fel, egyszerűen a sokféle környezet (milió) hatásával magyarázza.

Husztai annyira komolyan és szószerint vette a milió átalakító, típusmegváltoztató hatását, hogy meg volt győződve : „ha levegő, étel, ital, szokások, alkotmány a régiek volnának, mi sem állana útjában, hogy a magyar ismét az legyen, ami századok előtt volt.” „A fizikai behatások teszik a magyart azzá, ami” — írja könyve 5. oldalán.

Hogy ez az álláspont téves, hogy a környezethatások mellett — bármily nagy szerepet játszanak is azok — nem kevésbé fontos, sőt a legtöbbször döntőfontosságú szerepe van az öröklött rasszbeliségnek is, azt ma már nem kell bizonyítanunk. Ám nem arra helyezük itt most a súlyt, hogy mennyiben volt igaza Bélnek, s mennyiben tévedt Husztai, hanem inkább arra, hogy a magyar tudomány az emberre, népekre és emberfajtákra vonatkozó felfogás tekintetében a XVIII. században már teljesen hivatása magaslatán állott, teljesen korának általános tudományos színvonalán mozgott s ha névszerint nem is, de lényegében már nemzetismeretet művelt.

Ez a nemzetismeretre való törekvés azonban a XVIII. század végén még nem volt sem rendszeres, sem általános. Legalább erre valának Gáthy Istvánnak, a természethistória és fajkutatás első magyar meghonosítójának korholó szavai, hogy : „magunkat esmérjük legkevesebbé, holott pedig minden tselekedetünk fő tzelja a magunk boldogsága, mellyet a magunk esméreti nélkül nem szerezhethünk meg.”⁶

Bizonyára Fejér Györgynek, a pesti egyetem kiváló professzorának is alapos oka volt arra, hogy 1807-ben „Anthropológia vagyis az ember esmértetése” címmel megjelent könyvében honfitársait e szavakkal ostorozza : „Jeles tehetségekkel és eszközökkel önnön magok esmértőkre megajándékozottván, azokat többnyire az idegeneknek visgá-

⁴ Vámbéry Ármint : A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895.

⁵ Vámbéry nemcsak a nemességről volt ilyen véleményben, melyről azt állította, hogy „a tintának, melylyel egyes családok genealogiáját megörökítették, a vérel, mely epigonjainak ereiben csergedez, semmi köze nincsen”, hanem a magyar nép nagy tömegéről is. Érdekes azonban, hogy a szártokkal szemben nem volt ilyen szigorú, mert azt írja róluk, hogy „iráni típusuk egészen máig csaknem változatlan maradt”, miért is nagy súlyt helyez „az anthropológia bizonyító erejére ethnológiai kérdésekben, melyet pedig a philológusok gyakran kétségbe vontak”. (A török faj. Budapest, 1885., pag. 69.)

⁶ Gáthy István : Természet históriája. Pozsony, 1795.

lásokra fordították; honnyokon kívül csatangolván, a messze tartományokat bejárták és önnön magokét kitanulni elmulatták.

Pedig a külföld akkor már látta a magyarországi nemzetismereti kutatásoknak az egyetemes tudomány szempontjából való nagy fontosságát: „Magyar Ország mind termékeny földjére, mind a rajta lakó sokféle Népekre nézve, — írja 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény első kötetének bécsi bírálója⁷ — sokkal nevezetesebb tartomány, mintsem hogy arra a Természet és a Népek vizsgálója különösen ne figyelmezne“.

Valóban a Tudományos Gyűjteménynek nagy szerepe volt abban, hogy a magyar nemzetismeretre való törekvés a XIX. század második és harmadik évtizedében annyira fellángolt.

Még ugyanazon évben⁸ egy magát megnevezni nem akaró „Hazafi“ „Tizenkét Tsászári Species Arany“-at tűz ki a palócokról írandó néprajzi monografia jutalmazására. sajnos komolyabb eredmény nélkül; Mokry Benjámín, a pápai református főiskola tanára pedig: „Próbarajzolat az emberek főbb Charaktereiről, nevezetesen a nagy Charakterről“⁹ című értekezésében a nemzeti jelleg kérdését taglalja, s azt az „anthropologia“ legfontosabb problémájának nyilvánítja.

Mokry a nemzeti Charaktert olyan okozatnak tekinti, amely egyfelől „physikai“, másfelől „morális“ okokra vezethető vissza. Az előbbiekek közül a „Clima és Organizatio“, az utóbbiak közül pedig a „nevelés, Igazgatás formája, Vallás és Interesse (maga haszon keresés)“ szerepét emeli ki s különbséget tesz a „nemzeti karakter“ és „nemzeti temperamentum“ között. Nincs megelégedve azokkal a divatos, csak általánosságokban mozgó jellemzésekkel, ahogyan valamely nemzet karakterét lefesteni szokták, hanem szükségesnek tartja az összes bélyegek felsorolását, mert „mindenik nemzetnek vagynak jó és rossz tulajdonságai; a mellyek ha szinte kis mértékben is, mindazáltal abban századokon keresztül megmaradnak“. Szerinte: „a nemzeti character valamely nemzet között annál tovább marad meg; mennél kevésbbé vegyül az öszve más nemzettel és mennél kevesebbet társalkodik az idegenekkel“. Nem csodálkozik azon, „ha a derék Magyar nemzet régi karakterére nézve, nem keveset változott volna is; mivel arra vagy akarta vagy nem, a körülállásoktól mintegy kényszerített; úgy hogy az a tsuda, hogy annyi viszontagságai között nem hogy a Charactere, de még a neve is egészszen el nem enyészett“. Mokry tehát a nagy nép- és rasszkeveredés dacára is a nemzeti karakter tartósságát hirdeti s azt a nemzet történetével szoros kapcsolatban állónak vallja.

Hasonló véleményen van a Tudományos Gyűjteménynek¹⁰ egy másik, magát csak „S.“ betűvel jelző tudós munkatársa, aki magyar nyelven talán először fejti ki a nép és nemzet fogalmának lényeges különbségét. A nemzetet „önnön belső voltából, vagy is maga erejéből s természetéből fejtődött“-nek tartja; a nemzet szerinte: „nata est, non facta“. Ezzel szemben népnek nevezi az olyan társas egységeket,

⁷ Chronik der österreichischen Literatur, vom 9-ten April 1817. Nr. 29.

⁸ Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. köt. pag. 114.

⁹ U. o. 1817. VIII. köt. pag. 3—42.

¹⁰ Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. köt.: S: A nemzetiségről.

melynek „tagjai más idegen külső hatalom által öszve szerkesztettek, úgy hogy a társaságnak minden következő modificatiója s kimivelte-tése tsak abból a külső kulfőből származott.“ A népeket „orgántalan“, a nemzeteket pedig „orgános“ testeknek mondja. Az előbbieket „tsak külső hatalom vagy másunnan eredett s reájok ruházott kormányozás formája ragaszta öszve, s tartja együtt“, az utóbbiak ellenben „a benne lakó organismus vagyis orgános erő által élnek, formálódnak, tartatnak“. Ezt a nemzetfenntartó „orgános-erő“-t pedig a „Nemzet lélek“-ben látja, vagyis: „tagjainak és részeinek azon erányozásaikban, a mellyeket a Nemzet első eredetétől és szinte nemzésétől fogva az akkori környüállásokhoz képest kapott, és ezután állandóul követett“.

Öt évvel később, 1822-ben egyszerre ketten is fejtegetik a „magyar nemzeti lélek“ természetét. Az egyik Guzmics Izidor,¹¹ benedekrendi pap, később bakonybéli apát, a másik Vedres István.¹² Szeged város főmérnöke.

Guzmics az ethnikumban a nyelvre helyezi a főszlyt, vele magyaráz mindent. „Nem a vérség, — írja — melly korán elfajul, nem a kormány, melly a nemzet korábbi létét teszi fel, nem a lakhely fűzi az embereket egy nemzetlé össze, hanem a nyelv“. Szerinte a „nyelv formálja s tartja fen a nemzeti kharaktert is“. Hangoztatja, hogy minden nemzetnek „van különös tulajdona“, ami őt minden más nemzet-től megkülönbözteti. Ami pedig a nemzetek között lévő eme különbséget illeti, elismeri ugyan, hogy itt a vérségnek, nevelésnek, éghajlatnak, életmódnak több-kevesebb szerepe van, mégis úgy véli, hogy „csupán ezekből még sem magyarázhatjuk egészen az uralkodó nemzeti Kharaktereket“. Szerinte a nyelvet illeti itt az első hely, mert benne van a legnagyobb erő s emellett „minden nyelvnek meg van az ő különös tulajdona, energiája . . . minden nyelvbe be van nyomva a népnek értelme, és kharaktere“. Akárcsak a mai rasszantropológia tanítását hallanók, mely szerint a nyelv rasszjelleg s minden nagyobb rassz-csoport maga termelte ki az ő sajátos nyelvét.

Közel azonos véleményen van Vedres István is, aki szerint ahhoz, hogy nemzeti lelket képzelhessünk magunknak, nemzeti testet kell formálnunk. Szerinte a nemzeti lélek: „a minden egyes embereknek, kik a nemzetet teszik, Lelkeik össze vett gondolkodása módjából származik. Ha ez egyforma, a nemzeti Lélek is egyforma; ha a nyomorúság, és telhetetlenség miatt szomorú: — a nemzeti Lélek is szomorú; — s tőle akkor semmi nagyot, semmi nemes tselekedetet várni nem lehet“.

Az 1822-es év azonban még a magyar folklore-gyűjtések megindulásáról¹³ s legfőképen az első magyar ethnographia megjelenéséről is nevezetes. Csaplovics János: „Ethnographiai értekezés Magyar Országról“¹⁴ című kis tanulmánya ez, mely úgy címében, mint tartalmában

¹¹ Guzmics Izidor: A nyelvek hármass befolyása az ember emberítésébe, nemzetítésébe és hazafiúsításába. Tud. Gyűjt. 1822. VIII. köt.

¹² Vedres István: A Magyar Nemzeti Lélekről egy két szó. Tud. Gyűjt. 1822. XI. köt.

¹³ Gaál György: Märchen der Magyaren. Wien, 1822. Népmese gyűjtemény. Pest, 1857. Gróf Majláth János: Magyarische Sagen und Märchen, Brünn, 1825.

¹⁴ Tudományos Gyűjtemény. 1822. III—VII. köt.

nemcsak az első magyarnyelvű néprajz, de sokoldalú, tudományos magyar nemzetismeret is. Ezért megérdemli, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk vele.

Csaplovics szerényen az „ország lakosai statisztikai leírása”-nak nevezi ugyan munkáját, valójában azonban mindama problémákat felöleli már benne, amit ma a néprajz neve alatt foglalunk össze. Ezt tartja ő a „haza ismerete legnevezetesebb és a mellett leggyönyörűségesebb ágá”-nak és szívből fájjalja, hogy e fontos studium hazánkban az ideig „majdnem egészen parlagon maradt”. Teljesen tisztában van azokkal a nagy nehézségekkel, amelyek arra várnak, aki általában „az embert esmérni”, főleg pedig, aki „egy egész nemzetnek kimiveltisége voltáról, elme és testbéli tehetségéről, munkás törekedéséről, a tudományokban, gazdaságban, erkölcsökben elő vagy hátra meneteléről, mindenféle szokásairól, élete módjairól s a t. írni és helyes tudósítást adni” akar. Véleménye szerint ahhoz „számos tudós társaságoknak fáradozásai is aligha nem elégtelenek”. Mégis szerencsét próbál. Jól tudja, hogy háládatlan dolog a népekről írni, mert az emberek könnyen rossz néven veszik a legkisebb önnön maga személyét érdeklő és az ő önszeretetének talán nem általjában kedvező kinyilatkoztatást”. Azzal is számol, hogy „előadásai” és „ítéletei némiképpen visszatetszést” kelthetnek, sőt az „Irónak váratlan kedvetlenséget” is szerezhetnek, mégis úgy véli, hogy „az igazságot szerető Irónak szent kötelessége azt, a mit valamely nemzetnél dicséretesnek talál, megdicsérni, de ellenben a hibáit is el hallgatni neki teljességgel nem szabad”. És mintha csak előre megérezte volna Csaplovics a saját sorsát, így kiált fel: „De jaj neki, ha ezen kötelességének egészen megfelelni iparkodik”.

Valóban Csaplovics ethnographiai megállapításainak, népjellemzéseinek némelyike — jogosan-e vagy sem azt itt most nem vizsgáljuk — súlyos recenziót és nagy ellenszenvet váltott ki. „Dohovits: Ethnographiára, mint Tudományra szolgáló észrevételek” című tanulmánya¹⁵ erős bírálat tárgyává teszi az egyes nemzetiségekre vonatkozó aphorismáit s főleg kifogásolja általánosításait. Mások azt vetették szemére, hogy a tótok javára elfogult. Később, amikor a Magyar Tudományos Akadémiával is heves polémiába szállt s kifogásolta az állítólagos magyarosítást, teljesen népszerűtlenné vált s megfélemedtek arról az érdeméről, amely őt a magyar néprajzi tudomány megalapítása által elvitathatatlanul megilleti. Lássuk hát röviden Csaplovics „Ethnographiá”-jának tartalmát.

Hogy milyen széles alapokra fektette ő a néprajzot s hogy ő 100 évvel ez előtt már mennyire azt művelte, amit ma „nemzetismeret”-nek nevezünk, arra leghitelesebb tanubizonyságok az ő saját szavai: „Egy jól el rendelt és szorgalmasan készült Ethnographiához igen sok kell, nevezetesen használtatik a föld és természet leírása, Historiának és Törvénytudománynak minden neme: Statistica, Meteorologia, Anthropologia, Psychologia etc. de mindenek felett megkívánatik a nemzetek minden tekintetben való tökéletes esmérte.” Az ethnographiának alapja, helyesebben végcélja tehát már Csaplovics szerint:

¹⁵ Tudományos Gyűjtemény 1824. IX. köt. pag. 3—12.

is a „nemzetnek tökéletes esmérete“. Ehhez pedig az kell, mondja Csaplovics: hogy „az embereket, azok minden tettét, cselekedetét, erkölcsi és fizikai tulajdonságait, képességeit, erkölcsseit, szokásait, hajlamait, hibáit és erényeit stb. minden lehetséges vonatkozásaikban megfigyeljük“ — vagy mint máshelyen írja — hogy: „a népeket összes lehető emberi és társadalmi kapcsolataikban, ahogyan ma vannak vagy egykor voltak, úgy, ahogy élnek és tevékenykednek, leírjuk“.

Csaplovicsot nem az érdekli, hogy milyennek kellene lennie az embernek, hanem, hogy „milyen ma“ s hogy ezt a „má“-t megértse, segítségül hívja a multat. Ezért ethnographiai tervezetének második pontjában „az Országnak régi lakosairól, a legrégebb időktől fogva egész mostanig történt megnépesedéséről, s a népességnek viszontagságairól“ kíván szólni. Ami hazánk mai lakosságát illeti, annak ethnographiai leírását Csaplovics 12 fejezetre tagolja. Az elsőben a nyelveket és vallásokat adja elő. A másodikban a lakásokról értekezik, és pedig úgy „geographiai“, mint „ethnographiai tekintetben“, sőt az építő mesterség nézőpontjából is. A harmadik fejezetben a népszámlálásokkal foglalkozik, ide számítván „a népnek természeti szaporodásáról, vagy fogyatkozásáról szóló úgynevezett Politika arithmetica“-t is. A negyedik fejezetet „az egész népesség természeti testi s elmebeli állapotja, betegsége, testi egészség, betegségek, halandóság, nemzeti karakter, indulatok, virtusok és más egyéb különösségek“ vizsgálására szenteli. Az ötödikben az eledeleket és különféle öltözeteket adja elő. A hatodikban a nyelvekről, a hetedikben a vallásokról elmélkedik. A nyolcadikban a „nemzeti kimíveltséget“ (cultura), a kilencedikben a „nemzeti szorgalmat“ tárgyalja. A tizedik fejezetben a „mindenféle nemzeti szokásokat“ ismerteti, a tizenegyedik és tizenkettedikben pedig a „törvények fő characterével“, majd adókkal és katonasággal foglalkozik. Az ethnikai bélyegeknek eme leírását azonban Csaplovics nem légüres térben, nem elvonatkoztatva, hanem természetes miliőjébe beállítva végzi el. Ezért tervezetében az itt felsorolt összes fejezeteket megelőzi: „az Országnak physiographiája, az az: egész természeti állapotjáról való értekezés.“

Mindezt Csaplovics, mivel e kérdések „egész Hazánk öszvességesen vett népességét érdeklik“, „Magyar Ország közönséges Ethnographiájá“-nak nevezi. Ezzel azonban az ethnographus feladata véleménye szerint még távolról sincs kimerítve, s tervbe veszi az egyes ethnikai csoportoknak külön-külön való részletes monografiai leírását is. Teljesen igaz van, amikor azt írja, hogy: „így támadna egy olyan munka, a millyennel még egy Európai nemzet sem dicsekedhetik.“ Valóban nagy kár, hogy Csaplovics nagyszerű tervét nem valósította meg s első ethnographiai tervezete által kiváltott kritikák kedvét szegvén, munkásságát más irányba terelték, Csaplovics helyett inkább szigorú bírálói irhatták volna: „teljességgel nem kívánhatni, hogy egy magános író ezen nagy kiterjedésű tárgyat tökéletesen és minden hiba nélkül kimerítse.“

Kétségtelen, hogy Csaplovics munkája nem mentes minden hibától s több helyen elfogultság is tükröződik belőle, mégis az árnyoldalakat egybevetvén a fényoldalakkal, tagadhatatlan a munka úttörő volta és korához mérten nagy értéke. Hogy jószándékú volt és tárgyilagos-

ságra törekedett, azt éppen a tótokkal kapcsolatos megállapításai bizonyítják. Amíg pl. az egyik oldalon azt állítja, hogy a tótok voltak Magyarország legrégebb lakosai, addig a másik oldalon megállapítja, hogy: „a tótok száma napról napra szaporodik, mivel mind a magyarok, mind a Németek, Oroszok és Szerblusok ezen nyelvhez könnyen hajólnak. Azért igazságos azon panasz, — folytatja tovább, — melyet Fejér Ur, Hübner Lexiconának Magyar kiadásában ezen szó alatt Magyar Ország, eljajgatott, midőn ezt írta: „Jáj annak a magyar és Német falunak, hol meg fészkelik magokat, mert a más nemzetieket elfojtják.“ A tótok állítólagos erőszakos elmagyarosításával szemben aligha kell hitesebb és illetékesebb cáfolat. Különben más helyen is hangoztatja Csaplovics, hogy „a népeket el és által olvasztani, tsak az idő munkája, koránt sem az erőszaké. És senki sem használt annyit — ámbár akaratján kívül, a Magyar nyelv felelevenítésére, mint József Császár.“

Nagyon tanúságos lenne, ha Csaplovics adatait és megállapításait mai szemmel egészen részletes tárgyalás alá vennők. Ez azonban maga egész külön értekezést kívánna, amire itt helyünk nincsen. Különben is remélem, hogy e munkát mostani felelevenitésem után valamelyik fiatal ethnográfusunk mielőbb el fogja végezni.

Mégis nem mellőzhetem, hogy egy dologra már most nyomatékosan felhívjam a figyelmet s ez az a beállítás, amelyben Csaplovics Magyarország ethnographiáját tárgyalja s amit tömören e mondatba foglal össze: „*Magyar Ország Európa kistsinyben.*“

Ugy vélem, ha Csaplovics semmit nem írt volna, e kijelentése egymagában elegendő arra, hogy neve ennek alapján a magyar tudomány történetében minden időkre megörökíttessék. Pedig Csaplovics itt nem csupán egyszerű kijelentéssel él, hanem annyira tisztában van e mondás nagy tudományos és általános európai jelentőségével, hogy azt értekezése egyik legfontosabb főcímévé teszi, sőt mint bizonyítandó tételt emeli ki, melyre több esetben hangsúlyozottan visszatér s többoldalú bizonyítására adatokat, érveket sorol fel.

„Nem tsak természeti állapotjára, és a természet ajándékaira nézve, hanem népességére nézve is Magyar ország Európa kistsinyben — írja értekezése 52-ik oldalán —, mert majd nem minden Európai nép-törzsökök, nyelvek vallások, foglalatosságok, Cultura grádusok, s végre élet módok, erkölcsök és szokások is itten találják fel Hazájokat. Mindenféle nagyobb és kisebb, mind eredetekre, mind pedig természeti és erköltsi tulajdonságaikra nézve egymástól tetemesen különböző Népek lakják Magyar országot, és ámbár napról napra jobban vegyülnek össze, még is megtartotta mind ekkoráig mindegyik a maga különösségeit, külön élet módját, külön szokásait, és foglalatosságait.“

Nem csupán az a nevezetes ebben az érvelésben, hogy az ismét egy újabb cáfolata az állítólagos erőszakos magyarizálásnak, hanem főleg az, hogy Csaplovics már világosan látta a magyar ethnographiának s általában a magyar nemzetismereti kutatásoknak egyetemes európai jelentőségét. Mert ez a mondás, hogy: „Magyarország Európa kicsinyben“ nemcsak azt jelenti, hogy itt minden megvan, ami Európában egyebütt található, hanem tovább azt is, hogy itt kis területen, tehát áttekinthetőbben, szorosabb összefüggésekben s így könnyebben megoldhatóan, mindama tudományos problémák tanulmányozhatók, a-

melyek Európa legkülönbözőbb részeit érdeklik. A magyar ethnographiai, — és tegyük hozzá mindjárt — embertani és régészeti, sőt az összes magyar nemzetismereti problémák tehát nem csupán magyar, de egyúttal kifejezetten európai érdekű problémák is, és pedig kifejezettebben európaiak, mint Európa sok más részének hasonló problémái.

A hazai kutatásoknak ennél szebb himnusza és célkitűzése szinte alig képzelhető. És hogy Csaplovicsnak mennyire igaza volt, azt ma az egyes részlettudományokban már nemcsak látjuk, de mind jobban bizonyítani is tudjuk. Ez az oka, hogy az európai tudományosság a magyar eredményekre szinte napról-napra mind jobban felfigyel.

Csaplovics meglátását különben más szövegezésben nem sokkal utána — talán éppen az ő hatására — egy Bécsben élő hazánkfia, Hyrtl, a kiváló anatómus professzor is megismételte, amikor azt hirdette, hogy: „Ungarn ist eine ethnographische Musterkarte.“¹⁶ Ezzel azonban itt már nem foglalkozom.

A magyar nemzetismeretet szolgálja Csaplovics után egy évvel a Tudományos Gyűjtemény 1823. évfolyamában K. J. szerzőnek „Magyar régiségek nyomozása“ című tanulmánya is. Szerzőnk végigmegy a népi életnek szinte minden nevezetesebb jelenségén, s mindenütt azt vizsgálja, mi az, ami a magyart különösképen jellemzi. Elismeri ugyan, hogy minden nemzet tanul más nemzetektől s hogy „a nemzeti caracterek sok századok alatt megváltozhatnak“, ezzel szemben azonban azt is kiemeli, hogy a nemzeti karakterekben van egy rész, amely állandó, amely apáról fiúra öröklődik. „A geniális és nagy mértékben originalis nemzetnek characterét és élete módját — írja tudós szerzőnk — csak mellirozhatják, csak tarkázhatják az idegen befolyások: de az eredeti biljeget ki nem törölhetik abból.“ Ezért „mindég kitör a magyarból az, a mi néki a vériben van; az idegenekről rá ragadt dolgokon pedig rajtok marad az idegen szag — de a mellyet azokon csak a jó szaglász Magyar érezhet meg.“ És mintha csak a mai fajbiológiának a rasszbeliség mindenben átütő erejéről szóló tanítását hallanánk, mikor azt hirdeti, hogy: „a Magyaroknak mindenütt és mindenben caractere van — Nyelvében, beszédében, járásában, evésében, ivásában, gyönyörködéseiben, élete-módjában, munkálódásában, házi szokásaiban — mind ezekben caractere van a Magyaroknak, még pedig állandó, bészart, és meghatározott caractere. De ezt csak az igaz Magyar esmérheti meg, ki a magyar Geniust önn kebelében hordozza, és a nemzeti Characteret — érzi.“

Akár csak Herman Ottó szavait olvasnók, mikor nyolcvan évvel később azt írja, hogy a magyar faj problémája „első sorban magyar feladat, attól visszariadnunk nem szabad, mert mi állunk legközelebb saját történelmünkhöz, mi pillanthatunk be legmélyebben a néplélekbe és mi ítélhetjük meg legbiztosabban a társadalmi alakulatok jelentőségét; egy szóba foglalva, mi tudhatjuk meg és érezhetjük is legjobban, mi az: „magyar?“

Amíg Csaplovics a nemzeti mivolt megismerésében a szerzett ethnikai bélyegek mellett nagy súlyt helyez az öröklődő faji jegyekre is, addig kortársa, Vajda Péter a fajbeliségtől minden jelentőséget megtagad.¹⁷

¹⁶ Joseph Hyrtl: Handbuch d. topogr. Anatomie. Wien, 1847.

¹⁷ Vajda Péter: Nemzetiség. Tud. Gyűjt. 1832. VI. köt.

„Ember és ember között nem tön határfalat a természet ; — írja „Nemzetiség” című értekezésében — kiki kedves gyermeke ő neki, ha hozzá hív.” A magyar mivolt lényegét sem a származásban, hanem csupán a tettekben látja. „Testtel, lélekkel a hazán és nemzeten függni, annak javáért élni és halni : ez tesz a nemzet valódi tagjává” — mondja Vajda.

Patzek Károlynak „Emberesmértető Töredék” címmel 1833-ban megjelent doktori értekezése az első magyar nyelvű antropológia, amely már határozottan a nemzetismeret szolgálatában áll. Noha igen nagy fontosságot tulajdonít az éghajlat hatásának, mégis tárgyilagosan kiemeli a nemzeti mivolt bélyegei között az öröklődő rasszbeliséget s annak külső testi jegyeit. „Bár hány nemzet lakja Magyarországot, — írja Patzek, — mind a mellett még is mindenik különbözik a másiktól, nem tsak nyelve, pallérozódása, erköltsei, élet-módja ; de valóban külseje által is.”¹⁸

A hazánkban élő egyes ethnikumokról nem ad ugyan részletekbe menő leírást, de annál találóbban jellemzi őket. Ez alkalommal csupán a magyar emberről festett képét idézem :

„A Magyar, (lakik a síkságon, ritkábban városokban). Inkább kitsiny, mint nagy, tömött testű ; erős széles vállú, barna hajú, szemű, bőrű ; ábrázatja széles, egy kevésbé lapos ; járom tsontjai egy keveset kiállók ; orra gyakorta görbe, gyakran egy keveset lapos ; homloka kitsiny ; szemei nem nagyok ; alsó végtagjai gyakran befelé görbültek. Az asszonyok többnyire kövérek. Bajusszok pödrött. A magyar lassan beszél, nyújtja a szót, kemény, nagy hanggal szól. Ő vendégszerető, büszke, tsendes, szegény.”

Ki ne ismerné fel e jellemzésben a magyarság legtörzsökösebb elemét, az ú. n. kaukázusi-mongoloid rasszt, melyet újabban éppen a magyar alföldre való jellemző voltánál fogva „alföld-rassz”-nak nevezek.

Hogy a nemzetismeretre való törekvés a mult század első felében mennyire áthatotta a legkülönbözőbb tudományok művelőit, arra jellemző például megemlítem, Boehm Károlyt, a kiváló orvost, aki a „Mérsékletről”¹⁹ írott értekezésében foglalkozik a „nemzeti”, „népi” és „familiai mérséklet” kérdésével is s arra az eredményre jut, hogy „tsak nem minden nemzetnek, népnek és szinte minden nemzetségnek vagy on tulajdon kitűnő mérséklete” s az főleg a nemzeti, népi és nemzetségi tulajdonságok, és különösségek legnagyobb részét előidéző „érzés, képzelés, ítélés és tselekvés módban, a játékokban, előítéletekben, gyengeségekben s vétkekben” nyilvánul meg. Ezért figyelmébe ajánlja a kormánynak a nemzeti mérséklet megvizsgálását, „hogy abból országára nézve a lehető legnagyobb hasznót vegye.”

Amíg Csaplovics inkább ethnographiát művelt, a tárgyalat többi szerzők pedig a nemzetismeretnek egyes még kisebb részleteit, legfőképen a nemzeti karakter kérdését tárgyalták, addig Edvi Illés Pál evangélikus lelkésznek 1835-ben „Miben áll a Magyar-Nemzetiség ?” címmel megjelent kis értekezése már nemcsak a valódi nemzetismeret

¹⁸ Patzek Károly : Emberesmértető Töredék. Pesten, 1833.

¹⁹ Boehm Károly : Arról, a mit a Mérsékletről (Temperamentumról) legmúltóbb tudni az Orvosoknak, Lelkipászporoknak, Törvénytudóknak és a Kormányvezetőknak. Tud. Gyűjt. 1833. III. köt.

lényegét fejt ki, de annak részletes programját is megadja. Annak, amit ma „hungarológiá“-nak, „magyarságtudomány“-nak nevezünk, valójában Edvi Illés Pál az első hirdetője, sőt igazi megalapítója éppen 100 év előtt.

„Én úgy vélekedném — írja Edvi Illés Pál²⁰ — hogy nemzetiséget csak a magyarnak személyes characterében keresni akarni nagyon szűk meghatározása volna azon ideának. Ide kell tehát foglalni mindazt, valami a magyarral össze-függésben vagon: nyelvét, szokásait, intézeteit, s a t., mind ezekben egyedül azt keresvén ki, ami éppen csak a magyarnak sajátága, egyéb népeket a földszínen kizárólag. A magyart minden kigondolható oldalról felvenni; azt, ami benne, nyelvében, hazájában, terményében, stb. sajátágos, felkeresni: azt, ami őt a földön létező minden más nemzetektől megkülönbözteti, el nem fogódott csöndes elmével összealkatni: ez adná aztán előnkbe a magyart az ő valódi nemzetiségében.“

Nem tudom, vajjon Edvi Illés Pált követi, avagy minden befolyástól menten íródott-e, de mindenesetre a magyar nemzetismeretet szolgálja az a 14 folytatásban megjelent cikksorozat, amit Rudolf trónörökös történelem tanára, Rónay Jácint római katolikus címzetes püspök írt „Milyen a magyar?“ címmel 1847-ben, a Győrben megjelent „Hazánk“ című kereskedelmi és szépirodalmi lapban. Bár sok az általánosítás benne, egyes részleteiben mégis igen találó jellemzéseket ad,

Mellőzöm itt a különböző folyóiratokban évről-évre mind nagyobb számban megjelenő hosszabb-rövidebb cikkeket, leírásokat, amelyek egy-egy vidék népének néprajzi sajátágait, a nemzetismeretnek különböző kisebb részletproblémáit fejtegetik. Mindenesetre kívánatos volna, ha valaki ezeket is rendszeresen összegyűjtené s kellő kritikával kiadná. A magyar nemzetismeret bizonyára értékes adatsorozattal gazdagodna általuk.

Mindezek azonban együttvéve is eltörpülnek amellet, amit Hunfalvy Pálnak 1886-ban megjelent korszakalkotó műve: „Magyarország ethnographiá“-ja jelent a magyar nemzetismeret terén. Hunfalvy Pállal egyszerre megszületett a magyar történeti ethnológia. Ő az első, aki nálunk mai értelemben vett éles különbséget tesz egyfelől a faj, másfelől a nép, nemzet között.

„A fajbéli jelvek, a természet adta jellem — írja Hunfalvy — erü, ha változik is lassankint, se mint egyed, se mint nemzet nem tehet az ember; az egészen hatásán kívül marad. Ellenben az, mi a nemzetet képezi, kiváltképen a nyelv, nem születik az emberrel, az a társadalommal, a néppel jár; az egyed azt sajátágosan fejtheti ki, jobban és szebben élhet vele, mint más, mert itt nem állat, melly illető fájának egy darabja, hanem ember, aki egy társadalomnak, népnek vagy nemzetnek tagja, s mint ilyen, a társadalom öröklött jogaiban osztozik s azokat maga tehetségével is fenntartja, szaporítja s utódaira hagyja.“

Hunfalvy az etnikumra helyezi a fősúlyt s annak kialakításában a nyelvnek, hitnek és társadalmi szerkezetnek tulajdonít nagy jelentőséget. A fajiságot nemcsak mint tényezőt, hanem mint az etnikum-

²⁰ Magyar Hazai Vándor V. évf. 1835.

mal kapcsolatban álló dolgot is, csaknem teljesen elhanyagolja. De ez részben érthető is, mert hiszen az ő korában még az antropológusok sem látták, legfeljebb egyesek sejtették, a népek rasszbeli összetételének a történelem eseményeivel, az ethnikai bélyegek átalakulásával való szoros összefüggését.

Hunfalvy Pál ethnographiája után még egy dátumról emlékezem itt meg, amely egyben a legnagyobb fordulót jelenti a magyar nemzetismeret területén s ez a *Magyar Néprajzi Társaság* megalakulása 1889-ben. Az a sok nemes törekvés, hazafias erő kifejtés, amely eddig szétszóródva, magára hagyatva bizonytalan léptekkel törekedett a magyar nemzetismeret felé, most egyszerre határozott célkitűzést, rendszeres programot, szakszerű irányítást s publikálási lehetőséget nyert. Hunfalvy Pál mellett Herrmann Antal, Katona Lajos, Török Aurél, Réthy László voltak az új tömörülés vezérei. s bár megelégedtek a szerény „néprajzi” jelzővel, valójában azt, vagy annak orosz-lánrészét művelték, amit ma nemzetismeretnek, magyarságtudománynak nevezünk. A társaság folyóirata, az „*Ethnographia*”, mellékletével a *Néprajzi Múzeum Értesítőjével* együtt ennek a nemzetismereti kutató munkásságnak valóságos kincseshányója. Ebből a kincseshányóból merítve irták most meg kiváló ethnographusaink az új magyar néprajz alapvetését, a „*Magyarság Néprajza*”-nak négy kötetes hatalmas művét. Hogy lényegében ez is a nemzetismeretet viszi előbbre, aligha szorul bizonyításra. Sőt talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy ezzel a Magyar Néprajzi Társaság, s vele együtt a magyar nemzetismeret, új korszak küszöbéhez érkezett.

Am ha a Magyar Néprajzi Társaság a múltban nem is művelte a magyar nemzetismeret minden ágát, kívánatos, hogy a jövőben ezt minél fokozottabb mértékben tegye, az egyszerű leírásról mindinkább az összehasonlításra, intergrálásra térjen át s kezébe vegye az összes kutatások irányítását, társadalmi propagálását, amelyek a magyar nemzetismeret teljességéhez szükségesek. Ezért, hogy ezt a teljességet minél jobban és minél előbb elérhessük, mindenkinek, akit a magyar nemzetismeret érdekel, a Magyar Néprajzi Társaságban van a helye, hogy egyszer majd eljőjön az idő, amikor teljes lelkiismeretességgel és tudományos tárgyilagossággal elmondhatjuk: Uraim, már ismerjük a magyart!

Bartucz Lajos.

*

(Über die ungarische Volkstumskunde.) Das Interesse für die Erforschung des Volkstums ist heute stark in den Vordergrund gerückt, doch ist es nur wenigen bekannt, worin das Wesen und die Aufgabe der Volkstumskunde besteht. Verf. stellt fest, dass sie den ungarischen Menschen, die ungarische Volksgemeinschaft zu erforschen hat und hierin mit zwei, schon an und für sich verwickelten, mit einander innigst verbundenen Faktoren, der Rasse und dem Ethnischen zu tun hat. Zu dem Erkennen des Volkstums führen; die systematische Beschreibung, der methodische Vergleich, die Integration, die Feststellung der gegenseitigen Verhältnisse der Rassen- und ethnischen Merkmale und die vergleichende Untersuchung der verschiedenen Phasen in der ethnischen Entwicklung. Der vorwiegende Teil dieser Probleme gehört dem Arbeitsfelde der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft zu. Der erste Ungar, der sich mit der Frage des Völkischen befasst, der Grundleger der ungarischen beschreibenden Volkstumskunde ist M. Bél. Z. Huszti weist im J. 1781 auf die ausschlaggebende Bedeutung der Umgebunseinwirkungen hin. Im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts wendet sich die Aufmerksamkeit der Frage nach dem „nationalen Charakter“ und

der „nationalen Seele“ zu. Das erste systematische Programm der Volkstumskunde aber geben J. Csaplovics (1822) und P. Edvi Illés (1835). Der Begründer der vergleichenden ungarischen Ethnologie ist P. Hunfalvy. Nach ihm findet der ganze Problemkreis der Volkstumskunde ihre zielbewussten und systematischen Bearbeiter in der im J. 1889 entstandenen Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft. Mit dem Erscheinen der grossangelegten Zusammenfassung „A Magyarság Néprajza“ ist die ungarische Volkstumskunde und somit auch die Ungarische Ethnographische Gesellschaft zur Schwelle einer neuen Periode gelangt.

A TIRPÁK NÉV EREDETE.

A *tirpák* szavunk tájszóként ismeretes és mint ilyen a Tiszántúl felső részén használják. Leginkább Szabolcs vármegyében ismerik, de nem ismeretlen a környező megyékben sem, így különösen Zemplén déli részében és Hajdú megyében. Amint tudvalevő, a Magyar Tájszótár is ismeri és lelőhelyéül is ezt a vidéket nevezi meg, a Nyr. XII. és XXVI. k. értesítése alapján. Két jelentést közöl róla 1. „tökéletlen“ (Beregszászról), 2. „tót“ (gúnynév Nagykállóról).

Ehhez a két jelentéshez a következőket fűzhetjük hozzá. A *tirpák* szó a Tiszántúl mint etnikai-csoportnév szerepel. Épügy, mint a csánók, palócok, matyók népneve. A szó szűkebb jelentésében: a Nyíregyházán és annak határában lakó tót származású telepések népneve. Már Simkó Gyula is helyesen fogalmazta meg (Nyh. és tanyáinak települése 1909), amikor azt írja róluk: „... Békés megyéből Nyíregyházára telepített tótajkú népet, amellyel a Felvidékről és külföldről jövő szintén tótajkú telepések egybeolvadtak, közös néven *tirpákok*nak nevezik“. Talán hozzátehető az is, hogy mivel ezek nagyjára luteránusok, a helyi közfelfogás szerint is, a város luteránus lakossága nevezhető *tirpáknak*. Ma már a szónak tágabb értelmében nemcsak e tótajkú telepéseket hívják így, hanem a várost is „*tirpák város*“-nak nevezik a megye lakosai. Ma már elég valakinek Nyíregyházán születnie és rajta marad a megyében a *tirpák* név. Ezt igazolja Nyíregyháza monografusa is,¹ aki szerint a *tirpák* nem jelenti a „nyírségi tótót“, hanem „... *tirpák* mindenki, aki ennek a városnak határain belül születik“. Ebből világossá válik az, hogy e szónak már tágabb értelme is fejlődött.

Mindezek mellett meg kell azonban jegyezni, hogy ez az elnevezés gúnyos használatú volt, amit a Tájszótár is igazol. A névnek gúnyos jelentése még ma is eleven. Ezen gúnyos jelentését „félíg-meddig“ Simkó is elismeri, sőt Krudy Gyula is gúnyszónak tartja:² „az egykori *tirpák* pirult, szégyenkezett, haragudott valaha e csúfolkodó szó miatt.“ Ugyancsak Dienes is azt írja:³ „a régi nyíregyházi szégyelte a *tirpák* nevet“. Mi lehet most már ennek a kérdéses szónak az eredete?

Annyi kétségtelen, hogy a magyar nyelvből nem magyarázható.

¹ Hunek E.: Nyíregyháza (Monografia), 1931. 72. o. Ethn. XXXVI. 169.

² Szohor Pál: Nyíregyháza az örökváltság 100. évében. 1924. 19. old.

³ Hunek Emil: Nyíregyháza 1931. 72. o.

meg, hanem csak a tótból. Ez pedig világosan rá fog mutatni a szó eredetére, mert ha a tót szókincsből megfejtendő lesz, bizonyossá válik az, hogy az új telepések honosították meg, először saját tót nyelvükben azután a magyarban. Már többen próbálkoztak e népnév eredetének megfejtésével, azonban sikertelenül, mert elfogadható magyarázatot nem tudtak adni. Az eddigi kutatók próbálkozása ugyanis csak abban merült ki, hogy a *tírpák* szó hangalakját a tót szókincsben a hozzá legközelebbben hangzó tót szóval azonosították. Ez körülbelül tehát így festett: *tírpák* ~ tót *trpák*: *trpjak* > *tírpák* = „tűrő, szenvedő”. Egy ilyen megoldást keresett Simkó is, amikor azt írja:⁴ „... a szó igazi jelentése, értelme és eredete a XVIII. sz.-ban keresendő.” Szerinte a helytartótanács sok sanyargatása miatt a luteránus tótok sokat szenvedtek és „sokszor fájdalmas sóhaj tört fel keblükből: mi zme lem sve taki *trpáci*” (mi csak tőrök vagyunk). A *trpák* szenvedőt, tűrőt jelent. A magyar azonban három mássalhangzót nem tűr egymás mellett, közbeszúrta az i-t és így lett belőle *tírpák*.” Ugyancsak ezt a magyarázatot találja jónak Dienes is,^{4a} alighanem Simkótól véve az ötletet: „a szegény tót így sóhajtott: ‚bozse moj ja trpin, csia miszin ten to velki krizs’ (Istenem nekem csak viselnem kell a nehéz keresztet.) Lett is belőle *tírpák*, mert ez azt jelenti „tűrő”, *trpety* = tűrni.” Ez a magyarázat nagyon egyszerű, sőt közönséges, de helyi szempontból igen tetszetős, mert ezzel visszavisz a régi Nyíregyháza történetébe, ahol az első telepések sok szenvedéseivel próbálja összefűzni a név eredetét. Az irány jó, csak az eredmény hibás. A szó eredetét tényleg az első telepéseknél kell kutatni. Hogy a *trpák-tírpák* = *tűrő* elmélet helytelen, azt abból is láthatjuk, hogy e névnek mindig mindig gúnyos mellékíze volt. Igazolják ezt a ma élő öreg gazdák vallomásai. A fiatalabb nemzedék nem érzi már ugyanis ennyire a gúnyos jelentést, mint az öregebbek. De kétségtelen, hogy a két variáns jelenség közül a gúnyos jelentésű az eredeti. Ez a gúnyos íz az évtizedek leforgása folyamán az állandó használat miatt egész közönséges névvé vált és így magyarázható az, hogy az ifjabb nemzedék ma már kevésbé érzi a gúnyos jelentést. Itt ugyanazon jelenségekkel állunk szemben, mint a matyók, csángók és palócok nevénel, ahol ugyanezen a gyakorlaton és történeten ment át ezeknek is a népeve. Simkó nem vette figyelembe ezt a gúnyos értelmezést, így természetes, hogy magyarázata is helytelen. Nem lesz érdektelen megemlíteni azt sem, hogy ez a téves „tűrő- szenvedő”-magyarázat a helyi köztudatban is széles körben elterjedt.

A továbbiakban szükségesnek látom, hogy egy másik kevésbé ismert magyarázatra is kitérjek, amennyiben a *tírpák* szónak — Kiss L. értesítése szerint — egy „tört nyelv” jelentése is volna. Értve ez alatt bizonyára azt, hogy az első telepések tót anyanyelvűek voltak és a magyar nyelvet csak törve beszélték, azt is keverték, hol magyar, hol tót szavakkal. Ezek tehát egy tört, azaz *tírpák* nyelven beszéltek.

Ez a második magyarázat sokkal közelebb jár az igazsághoz,

⁴ Simkó Gyula: Nyíregyháza és tanyáinak települése. 1909. 67. o.

^{4a} Hunek E.: Nyíregyháza, 1931. 72. o.

mint az előbbi. Különösen akkor fog annak látszani, ha idevesszük azt az adatot,⁵ mely szerint *trpáknak* nevezik Szarvason az olyan tót, aki lúrcsa tótsággal beszél, vagy idegen szavakat kever a nyelvébe. Ugyancsak hasonló jelenséget látunk az Aszód melletti Domonyban,⁶ ahol *trpáknak* nevezik az olyan embert, aki össze-vissza beszél. Egy másik értesülésem szerint a Felvidéken és Nógrádban is, a *trpáknak* egy „jöttment“ jelentése van.⁷ Ezek az adatok mind csak azt bizonyítják, hogy a *trpák* elnevezés mindenütt gunyos értelemmel jár. Azt hiszem most már világossá válik az, hogy hol kell keresnünk a *trpák* név eredetét. Nagyon érdekes az, hogy a békésvármegyei tótságnál így nem ismeretes, mint népnév. Ez annyiból is fontos, mivel ha itt nem használják, mint népnevet, világossá válik, hogy a nyíregyházi telepesek nem onnan hozták a *trpák* elnevezést. Ennek vagy itt kellett születnie, vagy másfelől hozták, esetleg a Felvidékről. Itt kell kijavítanom Krudy Gyula tévedését,⁸ aki azt írja a *trpák* szóról: „tót szó, jelentősége körülbelül annyi, mint a magyar *paraszt* kifejezésnek, mégis csak két helyen hallhatni Magyarországon: Békéscsabán (?) . . . a másik tájék Nyíregyháza“. Ez téves, mert Békésmegyében sehol sem ismerik a *trpák* népnevet.

Világos előttünk, hogy az eddigiek alapján a *trpák* név eredetét más források alapján kell megfejteni. Itt bele kell kapcsolódnunk a tót néprajzi irodalomba is, ahol adatokat kaphatunk a *trpákokra* vonatkozólag. A tót néprajzi irodalom nem tud ugyan a *trpákokról*, kivéve a Niederle által közölt *terpák*-alakot.⁹ Sokkal többször találkozunk azonban a *trpák* nyelvjárással és annak népével.

Legelsőnek vehetjük Šafarik egyik idevonatkozó adatát, ahol a tótokról tárgyalt részben¹⁰ azt írja, hogy azok Nógrád megyében laknak. Ugyancsak ő egy másik munkájában¹¹ a tót nyelvjárásokat a következőképpen csoportosítja: szotákok, felföldiek, alföldiek, *trpákok* és krekácsok. Hasonlóképpen osztja fel Csaplovics is a tót nyelvjárásokat:¹² nyitrai, hornyák, szoták, *trpák* és kerkács. Az Ottó-féle cseh szótár is ezt a felosztást követi:¹³ szoták, copák, *trpák*, krekács. Ezek a felosztások igazolják azt, hogy milyen nagy fontosságot tulajdonítottak egykor ezen *trpák* nyelvjárásnak. A mai felosztásban ez a nyelvjárás a középtót nyelvjárás egyik kisebb csoportját képezi. E kis nyelvjárásról részletesebben a Kott szótárban olvashatjuk azt,¹⁴ hogy ez a kis nyelvsziget Hontmegyében található és nevét a „teprv“ (= most, jetzt) szavacskától kapta, az ottani kiejtése: trpou (trpou, *trpák*). Ugyancsak így értesít Dobsinszky Pál is,¹⁵ aki ezt a népet és nyelvjárását Nódrád-Gömör megye sarkába helyezi. Nevüket is ugyan-

⁵ Lestyán G. Márton közlése.

⁶ Pauló Mihály tanár közlése.

⁷ Paulik János ev. lelkész közlése.

⁸ Szohor Pál: id. munk. 18. o.

⁹ Niederle L. Národopisná mapa uherských Slováků 1903. 116. o.

¹⁰ Šafarik J. P.: Geschichte der slaw. Spr. und Lit. 1869.

¹¹ Šafarik J. P.: Slowansky národopis. 1841. 98. o.

¹² Csaplovics J.: Gemälde von Ungern 1829. I. 205. l.

¹³ Slowník naučný XIII. 406.

¹⁴ Frant. Št. Kott.: Česko nemecky Slovník 1861. (*trpák* címszó alatt).

¹⁵ Dobsinszky P.: Prostonarodnie običaje . . . 1780. 71. o.

úgy magyarázza. Ezek a trpák-tótok beszédközben ugyanis nagyon sokszor mondogatják a trpou szót és ezért a többi körülakó tótság megkülönböztetésképen ezeket trpákoknak nevezi. Ez különben a tótoknál gyakori jelenség, ilyenről számol be Zsilinszky is.¹⁶ hogy Szarvason a gömörmezei tótokat *tušjakoknak* nevezték, mert azok a nuž szócskát tuš-nak ejtették. Ugyanezen elv alapján nevezik szoták, copák, csopák-nak az egyes tót nyelvjárásokat, mert ott a *mi?* kérdőszócskát *szo?*, *co?*, vagy *cso?*-nak ejtik.¹⁷

Ezen tótszempon্তু kitérésre azért volt szükségünk, mert Nyíregyházán is hasonló jelenségekkel fogunk találkozni a településtörténet vizsgálatánál. Itt megtudhatjuk, hogy van-e összefüggés a nyíregyházi *trpák* és a felvidéki *trpák* között.

A kettő között feltétlenül van összefüggés. Ezt látni fogjuk, ha a település minden mozzanatára figyelemmel leszünk.

A nyíregyházai tót telepések zöme a XVIII. sz. közepén és az azutáni időben került mai helyére, Békésvármegyéből.¹⁸ Ugyanakkor tudnunk kell azonban azt is, hogy Petrikovics az „impuláció” szervezője a Felvidéken is megfordult, hogy onnan is hozzon telepéseket. Így következett be, hogy a békési 300 családhoz a Felvidékről még vagy 120—130 család telepedett le. A ma élő trpákok között nem egyszer hallottam emlegetni, hogy az illetők ősei ilyen és amolyan körülmények között költöztek le a Nyírségre. Nem lehetetlen tehát, hogy Petrikovics, a telepítés szervezője, számos ilyen *trpák* családot bírt rá, hogy Nyíregyházán megtelepedjen.

Ezek a felvidéki telepések természetesen a maguk nyelvjárását hozták ide, amely többé-kevésbé elütött a már itt megtelepedett békésmegyeiek nyelvjárásától. Különbén is egy érdekes jelenséget tapasztalhatunk a békésmegyeiekkel kapcsolatban. Ezek amennyire csak lehetett, származás szerint különültek el. Így csoportosultak együvé a szarvasiak a Szarvas utcába, a békéscsabaiak a Csabai utcába, stb. A ruthének a Rusznácka-uticában helyezkedtek el.¹⁹ A tanyákon is látni ehhez hasonló rendszert, ahol a sváb eredetűek tömörülnek egy bokorba. (Sváb-bokor, Furman-, Gerhát-szállás) stb. Zsilinszky is említi, hogy a szarvasi tótok is így elkülönültek, származás eredet szerint: aszódszka-sztrana, tusjacká-sztrana. Nem lesz jogtalan tehát ugyanezt feltételeznünk az elsődleges békési és a másodlagos felvidéki telepésekre nézve. Bizonyos, hogy a békési eredetű telepések már jobban idomultak a környezethez, jobban beszélhették a magyar nyelvet és viseletben is aszimilálódtak az itteni viszonyokhoz.

Természetesnek látszik, hogy lenézték az együgyű felvidéki atyafiakat, akik még nyelvben is elütöttek tőlük. Mivel ezek éppen a *trpák* nyelvjárást beszélték, a többi békésmegyei lenézésképen *trpáknak* nevezte el őket (trpák, trpácstyina.).

¹⁶ Zsilinszky M.: Szarvas város története. 1872. 29. o.

¹⁷ Czambel S.: Slovenská reč. 1906. 13. o.

¹⁸ Éble G.: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. 1898. 42. o. — Lukács Ö.: Nyíregyháza története. 198. o. — D. Geduly H.: Nyíregyháza az ezredik évben. 1896. 9. o. — Hunek E.: Nyíregyháza monográfiája. 1931. 69. o. — Stodola E.: Prispěvok ku štátníctví Slovensku. Slov. Pohl'ády 1902. évf. 403—404. old.

¹⁹ Nyíregyháza monogr. 1931.

A trpák elnevezés tehát a Felvidékről átplántált név, amelyet a békésmegyei származású tót telepések a nógrád-gömöri tótokra alkalmaztak. Ez a névadás tehát először csak a tót etnikumon belül történt.

Amikor azonban megkezdődött az érintkezés a telepések és a környező magyarság között, ezek átvesznek egy gúnynevet a tótoktól, amelynek csak annyiban értik a jelentését, hogy az egy gúnynev, amellyel a nyíregyházi tótok egymást nevezik. A magyar etnikum ajkán tehát egy jelentésátvonódás történt, amennyiben a magyarság nem különbözteti meg a felvidéki tótot a békésitől, hanem a *trpák*, *tirpák* alatt az összes nyíregyházi tótságot érti. Ez a népnév tehát ilyen értelemben jövevényyszó, de mégis itt születik ujja, olyan jelentőségűvé, amilyen-nel ma is bír.

Hogy mikor történik ez a jelentésátvonódás, időbelileg nehéz meghatározni, de bizonyosan a telepítés első évtizedében. Igazolja ezt Kassai J. egyik adata.²⁰ („Iljen neve a Tóthnak Szoták . . . másutt *tirpák*.”) Nem érdemtelen megfigyelni, hogy Kassai is azonos névadásúnak tartja a *tirpák* nevet a *szotákkal*, *copákkal*. Ez is csak a mi elgondolásunkat támogatja. A *trpák* > *tirpák* fejlődés is mihamar a telepítés után következett be.

Ami most már a békési és felvidéki tótok közötti állapotokat illeti, az eddig állítottak igazolására szükségesnek látszik egy pár néprajzi észleletet is felhozni.

Aki a nyíregyházi *tirpák*okat ismeri, jól tudja, hogy a *tirpák* családok között bizonyos „rangos“-rétegződés van. Vannak rangos családok és nemrangos családok. Ezek a rangos-családbeliek amennyire csak lehetett, mindig azon voltak, hogy zártkörűségüket megőrizték. Ma romlott már ez a gondolkozás és tendencia, mert sokszor már a vagyon a döntő. Mégis még ma is sokszor szokták figyelembevenni a rangot, különösen a házasságkötésnél. Az eladó leány mindig szívesebben megy egy rangos fiúhoz, mint egy nem olyanhoz, továbbá a szülők is szívesebben veszik egy rangos fiú udvarlását, mint az ellenkezőt.

Ez a rang-tudat a *tirpák* népelemben egész bizonyos, hogy az egykori elkülönülés, származás-tudat maradványa.

Ehhez hasonló példát szolgáltathat a város körül lakó szegényebb szőlő-lakosoknak a társadalmi helyzete. Tudvalevő, hogy a békési telepések a várostól nyugatra fekvő tanyákon helyezkedtek el és a később beszivárgó felvidéki tótság már csak a soványabb földekre szorult, így telepítik meg ezekkel a szőlőket és a pázsitot. Ezeket a szőlő-lakosokat a bokorbéli *tirpák* lenézi és a maga nyelvén *szlovácstyinának* (= tótság) nevezte el. Ezek a szőlőlakosok tehát később telepedvén, szintén külön csoportosultak. Egy másik nevük még: *vinycsfari* (szőlősiek). Ebben is némi lenézés és gúny van. Ugyanilyen jelenséget találunk Békéscsabán és Szarvason is.²¹ Ott is voltak valamikor szőlőtelepek, amelynek a lakosait *vincuroknak* (= szőlőbéli) nevezték. Ebben az elnevezésben épügy, mint a nyíregyháziban, szintén gúnyos jelentés rejlett.

Ha Nyíregyházán megkérdezzük egy bokorbéli *tirpák* gazdát, hogy miként vélekedik ezekről a szőlősiekről, minek tartja őket? — a vá-

²⁰ Kassai J.: Származtató és gyökerésző magyar-deák Szókönyv 1836. V. 212. o.

²¹ Zsilinszki i. m.

lasz nagyon kicsinylőleg fog hangzani. Ezek nem egyenrangúak a bokortanyák lakosságával. Nem is tud érvényesülni a bokortanya lakossága közt egy-egy ilyen „szlovák” származású egyén. Ha sikerül neki valahogyan valamire vergődnie is, a tírpák közvélemény mindig nyílvántartja „szlovák” voltát. Ez a szemlélet nem új keletű, hanem apáról-fiúra szállt hagyomány és bár a mai korban nehéz az ilyen gondolkodásnak fennmaradni, még ma is elevenen él ez a rangtudat, különösen az öregek lelkében. Ezek a népi sajátságok világosan megőrizték azt az elkülönülődést, amelyről fentebb szó volt. Ez az elkülönülődés egészen természetes is, hiszen minden egészséges ösztönű nép nem vesz fel magába akármilyen elemet, nem olvad össze a legelső alkalommal egy teljesen idegen népcsoporttal. A békési eredetűek, akik már összeszoktak, ösztönszerűleg zárkóznak el az idegenektől és közöttük a sors, a vérkapcsolat csak még jobban kimélyítette az elkülönülődés tudatát. A felvidéki családok között szintén fennállott ez a sors- és vérkapcsolat, mert ezek is mint rokoncsaládok költöztek le az Alföldre.²²

Végezetül egy tősgyökeres lutheránus gazda vallomását iktatom ide, (Pápai Mihály, Markó-bokor, 58 éves), aki azon kérdésemre, hogy miért hívják őket „tírpák”-oknak? azt mondja, hogy ő nem vállalja magára ezt az elnevezést, mert ez gúnynev! Az ő nagyapja elmondásából tudja, hogy az ő ősei Szarvasról jöttek, tehát ő nem tírpák származású! Nagyapjától hallotta, hogy azok voltak a tírpákok, akik Gömörből jöttek, a ruhájuk is más volt, mint a „nyíregyháziaknak.” Ezek halinában és bocskorban jártak, a bocskoruk korcaiból lúmagvak csiráztak ki stb. Tehát szerinte ezek a tírpákok és ő nem az.

Ez a vallomás magáért beszél, így nincs mit hozzáfűznünk.

Ami most még a trpák-tót nyelvjárást és a nyírségi tót nyelvet illeti, hogy van-e közöttük összefüggés, már nehezebb kérdés és különben is más feladat. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy szorgos utánjárás által ez is kikutatható.

Az elmondottakból tehát kiviláglik, hogy a t í r p á k név, mint ethnikai csoportnév, egy tót trpák alakból származik, de ez nem tűrő-szenvedőt jelent, hanem egy tót nyelvjárást és annak népét. Nyíregyházára ezek a trpák-tótok hozták magukkal és itt először csak a békési tótok használták a felvidékiekre, de persze némi gúnyal. A békési tótoktól átvette a magyarság is, gúnyos értelmét aztán az egész nyíregyházi tótajkúakra is átvitte, úgy hogy ma már a békési tótót is tírpáknak nevezik. Természetesen először egy trpák alakot vettek át, mely aztán egy ejtéskönnyítő i betoldásával tírpák lett. (Niederlenel: terpák).

Márkus Mihály.

*

Ursprung des Namens „tírpák.” Der Name t í r p á k ist der Sammelbegriff jener slowakischen Bevölkerung, die aus verschiedenen Gegenden kommend sich in Nyíregyháza ansiedelte. Nach dem Autor ist diese Bezeichnung eine Umbildung des slowakischen Wortes: trpák, das ursprünglich der Spottname für jene Slowaken war, die in den Komitaten Gömör- u. Nógrád wohnend einen lokaltypischen Dialekt sprachen. Als im Jahre 1753 grosse Scharen sich in Nyíregyháza niederliessen, zogen auch zahlreiche solcher Trpák-Familien nach dem Nyírség, auch ihren Spottnamen mit sich nehmend, aus dem dann das ungarische t í r p á k entstand.

²² Melich János dr. közlése szerint a tót telepések nagyobbára rokonsági viszonyban állottak egymással Szarvason is.

ADALÉKOK A HALOTT VÖLEGÉNY BALLADATIPUS TÖRTÉNETÉHEZ.

Bürger híres balladájának megjelenése óta (1774) általánosan ismert az a balladatípus, mely nálunk „Halott” vagy „Halálvölegény” címen és inkább mese alakjában van elterjedve.

De a történet már Bürger előtt is megvolt. Maga az a körülmény, hogy számos változatát találhatjuk meg csaknem minden európai népnél, — részint ballada, részint mese alakjában, — arra enged következtetni, hogy egy ősrégi elbeszéléssel van dolgunk; sőt — mint azt itt megkíséreljük kimutatni — a történet fejlődését nyomon tudjuk követni és mai megfogalmazásától visszavezetni egészen legősibb csirájáig.

Mint ismeretes, a történet magva az, hogy a leány völegénye vagy kedvese valahol távol meghal, de a „halálvölegény” hazajön menyasszonyáért, felveszi lovára s örült iramban repül vele a temetőbe. Közben minden variánsban ott van ez az ismétlődő verses párbeszéd:

Jaj de szépen süt a hold,
Egy eleven meg egy holt,
Félsz-e édes rózsám?
Dehogy félek, ha veled vagyok.¹

A történet vége különböző. A szerelmesek egyesülnek a halálban; vagy pedig a völegény magával akarja vinni a leányt a sírba, de ennek sikerül megmenekülnie. (V. ö. alább).

Mint hogy a fenti párbeszéd a prózai változatokban is versben fordul elő, nyilvánvaló, hogy a verses, ballada-forma az eredetibb.²

Ezen értekezésben először röviden ismertetjük a Lenore mondára vonatkozó főbb munkákat és elméleteket, azután egy olyan körülményre szeretnénk rámutatni, mely eddig — tudomásunk szerint — a Lenore mondával kapcsolatban még nem volt vizsgálat tárgya. Az egyes változatokból u. i. tökéletesen visszatükröződik a különböző korok érzés- és eszmevilágának az a fejlődésmentete, mely a mondát egyfelől kezdetleges fokon létrehozta, másfelől a primitív felfogás megváltozásával újra meg újra átalakította.

Az első, aki a Lenore mondával, annak nagy elterjedtségével behatóan foglalkozott W. Wackernagel német tudós volt. Úttörő tanulmányában³ számos változat közlésével szilárd alapokra fekteti és erős lendülettel megindítja a Halálvölegény mondatípus vizsgálatát.

Lényegében az ő munkásságára támaszkodik H. Pröhle,⁴ figyelembevétel az időközben megjelent munkákból, gyűjteményekből mindazt, ami tárgykörébe tartozik. (Többek között a skót balladákat összeveti Bürger Lenorójával, megcáfolva ezzel azt az állítást, mintha Bürger forrása a Percy-féle gyűjtemény Sweet Williams s ghost c. balladája lenne.)⁵ Egyébként — minthogy Pröhle Bürger balladáját vizsgálja, — elsősorban a német népi variánsokra irányul figyelme.

Ugyancsak a német, szabatosabban germán anyagot foglalja össze A. F. C. Vilmar is.⁶

¹ L. erről bővebben: E. Schmidt, Charakteristiken. Berlin 1886., (Bürgers Lenore); Solymossy, Ethn. 1928. 54. l.

² Vö. G. Kahlo, Die Verse in den Sagen u. Märchen. Jena. 1918.

³ A Haupt-féle Altdeutsche Blätterben I. (1836) 174—202 l. Ugyanaz: W. Wackernagel, Kleinere Schriften II. 399—427 l.

⁴ Gottfried August Bürger, Leipzig, 1856 (77—115 l.)

⁵ V. ö. erre nézve E. Schmidt, Charakteristiken, Berlin 1886. 230 l.

⁶ Handbüchlein i. Freunde des d. Volksliedes, Marburg 1867. 144—161 l. (Ujra kiadta O. Böckel, 1885.)

Mindezek a munkák Bürger költeménye nyomán jutnak a Lenore monda népi anyagának vizsgálatához. Ezzel szemben W. Wollner⁷ egyenesen és kizárólag folklór anyagként szemléli a Lenore történetnek a szláv népek ajkán élő változatait. Ertekezésében bemutatja az összes északi és déli szláv népek Lenore tárgyú meséit és balladáit. Sőt az adatközlésnél tovább menve, megkísérli a monda keletkezésének magyarázatát adni. A szláv változatokban többször előfordul az a motívum, ami különösen Nyugateurópában gyakori, hogy a kedvesét sirató lány könnyei nem hagyják a holtat sírjában nyugodni, ezért jelenik meg menyasszonyánál (kedvesénél) a halott ifjú. Van azonban egy másik motívum, mely a szláv népek Lenore történeteiben sokkal gyakoribb, egyszersmind sokkal jellemzőbb is. Ez a kiterített halott jelenete, mely a szlávon kívül még néhány magyar, osztrák, továbbá keleti német változatban is előfordul: A temetőbe vitt leány elfut kedvese sírjától s bemenekül a legközelebbi házba. Itt szerencsétlenségére a szoba közepén egy kiterített halott fekszik. A völegény az ablakhoz jön, hogy adják ki menyasszonyát. Miután az élők nem teljesítik kérését, a halotthoz fordul. Gyakran csak a halott van a házban. Ez már fel is kel és ajtóhoz indul, hogy beeressze halott társát, ekkor azonban megszólal a kakas, a halott elvágódik s a leány így megmenekül. Egy magyar mese — amiről Wollner persze még nem tud — összeolvassza a Lenore mondát egy másik kísérteties történettel: A pár nélkül maradt leány nem bánna már azt sem, ha maga az ördög járna utána. Ez valóban meg is jelenik és magával akarja vinni a leányt a templomkriptába, de ennek mégis sikerül megmenekülnie. (Solymossy, i. h.) Wollner — nagyon helyesen — azt tartja ezekről a változatokról, hogy azok monogenetikusak, azaz valamennyi egy közös eredetire vezethető vissza. Szerinte a főmotívum és a történet alapja az, hogy a (kedvese könnyei által) síri nyugalomban megzavart halott ellenségként áll szemben az élőkkel és éppen nyugalomának megzavarása miatt, bosszúból azok vesztére tör.

Ettől az északi szlávnak nevezhető típustól lényegesen eltérő változatokat találunk a déli szlávoknál. A szerbeknél, bolgároknál, görögöknél és albánoknál u. i. a Lenore-motívum egészen más köntösben jelenik meg. Itt az ú. n. Halott-testvér-típus van elterjedve.

Hogy a két típus, az északi és déli közötti különbség világos legyen, Wollner gyűjteménye nyomán röviden ismertetjük a halott-testvér történetét: Egy anyának volt kilenc fia és egyetlenegy leánya. Többen kérték a leányt, aki végül is — bátyjai tanácsára — egy idegenhez ment férjhez. A testvérek megígérték húguknak, hogy majd gyakran meglátogatják. De bizony a fiatal asszony hiába várta bátyjait, a pestis valamennyit elragadta. Az egyedül maradt anya — ki ellenezte leányának ezt a házasságát — megátkozta legkisebb fiát, amiért nem teljesítette ígését, nem látogatta meg idegenbe vitt húgát. Erre a fiú kikel sírjából, elmegy testvéréhez, hogy azonnal induljon vele. A menyecskének feltűnik bátyja halott halványsága, aki olyan, mintha a sírból jönne, de ez azt feleli, hogy nagyon sokat kellett dolgoznia, azért van olyan rossz színben. Éppígy kitérő feleletet ad huga többi kérdésére is, hogy miért olyan halottszagú, hol a bajsza, szakála stb. Midőn hazaérkeznek, a halott beszél anyjának, hogy ő van itt, ki megígérte, hogy hugát elhozza. A leány megtudja a valót, anyja nyakába borul s mindketten holtan rognak össze.

Ebben a kerekded és megható történetben tehát a völegény (fiú) és menyasszony (kedvese) helyébe két testvér, egy anyának fia és lánya lépnek. Helyesen állapítja meg Wollner, hogy itt nincs szó semmiféle bosszúról, mely a halottat arra készíti, hogy elragadja élő kedvesét. Ebben a típusban vagy

⁷ Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoesie. Archiv f. slav. Philologie. VI. (1882) 239—269 l.

maga az Isten kelti életre a halottat, hogy az megvígasztalja messze idegenben sóvárgó hugát, vagy a magára maradt anya idézi fel panaszával sírban nyugvó fiát és figyelmezteti ígéreterére. Abban azonban már nem adhatunk igazat Wollnernek, hogy a történet alapja a testvérszeretet. Ez nem tűnik ki a változathból, különösképpen nem olyan beállításban, ahogyan Wollner eltünteti, hogy az önfeláldozó testvérszeretet egyenesen a szláv népek sajátja lenne. Erre a tévedésre különben — mint látni fogjuk — hamarosan rámutattak a Lenore monda kutatói.

Wollner nem fejtegeti azt a kérdést, hogy a Halott-testvér mondája hol keletkezett, a szlávoknál és görögöknél vagy egymástól függetlenül fejlődött ki mindkét helyen. De úgy látszik ő a szláv eredet mellett foglal állást. Ezt a hiányt igyekszik pótolni J. P s i c h a r i s.⁸ Szerinte a kisoroszoknál keletkezett Halott-testvér ill. Halottvőlegény monda; innen vándorolt a szerbekhez és bulgárokhoz és lényegesen átalakítva jutott a németekhez. Míg az albánoknál, görögöknél az eredetitől már teljesen eltérve, csupán a monda magva maradt meg. A történet keletkezését egyébként úgy magyarázza, hogy az élők könnyeitől a halott nem tud sírjában nyugodni.

E két elmélet mellé, melyek a testvérszeretettel, ill. az élők könnyeinek hatásával magyarázzák a monda eredetét, hamarosan keletkezett egy harmadik is N. P o l i t i s t ó l.^{8a} Érdekes, hogy mind a három magyarázó ugyanazon a szűk területen marad, mindhármuk figyelme csak a szláv és görög mondakincsre terjed ki. Ezt különben már K. K r u m b a c h e r is megjegyzi,⁹ aki u. o. főbb vonásaiban ismerteti a Lenore monda 1886-ig terjedő irodalmát. Ennek oka az lehet, hogy mind a három kutató első sorban a Halott-testvér mondával foglalkozik; ennek hazája pedig a Balkán félsziget.

Politis hibáztatja Wollnernek előbb említett szláv testvérszeretetre alapított elméletét, de az ő magyarázata sem realisabb amannál. Véleménye szerint u. i. a Lenore történet abból az elgondolásból fakadt, hogy az elhalt, szerető ifjú visszavágyódik élő kedveséhez. De mint látni fogjuk a Lenore monda sokkal primitívebb felfogásban gyökerezik, ahol még szó sem lehet ilyen szerelemről. Ennek a gondolatnak első megfogalmazása pedig P r o t e s i l a o s mondája lenne. Protesilaos vezette a phylacei harcosokat Trója falai alá és ő volt az első, kit a trójai hősök megöltek. Midőn felesége, Laodamia értesült férje haláláról, addig-addig könyörgött az isteneknek, míg megengedték, hogy P. három órára visszatérjen az élők közé. Midőn aztán P. ideje lejárt, felesége is vele együtt ment a halálba.¹⁰ Innen került volna a történet a szlávokhoz.

Ezen elmélet helyességét ketten is megcáfolták: J. G i r a r d¹¹ és W. M e y e r.¹² Ez utóbbi értekezése főleg azért jelentékeny, mert a szerző felveti azt a később sokat vitatott problémát, hogy vajjon okvetlenül azonos eredetűnek kell-e tartanunk a Halottvőlegény és Halott-testvér mondáját (mint Politis) vagy egymástól független poligenetikus elemekkel van dolgunk. Ez, az itt mellékesen említett megjegyzés főprobléma lesz Šišmanovnál,¹³ aki talán legalaposabban foglalkozott a monda keletkezésének kérdésével. Elsősorban a Halott-testvér típust vizsgálja, kimutatva a bolgár népi anyag meglepő hasonlóságát a többi népek ilyentárgyú mondáival. De a befejezés, a halott-testvér

⁸ La ballade de Lénore en Grèce. Revue de l'histoire des religions. IX. (1884) 27—64 l.

^{8a} Το δημοτικόν ἄσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἃ δελφον, Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. II. 1885.

⁹ Zeitschr. f. vergl. Litteraturg. I. (1887). 214—220. l.

¹⁰ Petz, Ókori lexikon. Bp. 1904.

¹¹ Journal des savants, 1886. (143—152 l.).

¹² Deutsche Literaturzeitung. 1886. (1197—1199 l.).

¹³ Der Lenorenstoff in der bulgarischen Volks poesie. Strassbourg, 1894.

visszatérése a sírba, a bolgár változatokban sokkal részletesebben, megokoltabban van elmondva, mint a többi balkáni népek hasonló meséjű történeteiben. Šišmanov cáfolja azt a feltevést, mintha a bolgár és szerb nép az egész mondakört a görögből vette volna át (v. ö. fentebb Politisnál) és arra a konklúzióra jut, hogy a Halott-testvér mondakör a Halottvőlegény történetéből vette eredetét.

Hogy a két mondakör egymástól nem független, ehhez semmi kétség nem fér. (Bár Sozonovič¹⁴ ellenkező véleményen van). Šišmanov még tovább is megy és szerinte sok jel arra mutat, hogy ez a két történet nemcsak szoros kapcsolatban volt egymással, hanem — mint már említettük — eselleg idők folyamán egyik a másikból fejlődött ki. Ezen a véleményen vannak Wesselovszky¹⁵ és Wliscloczki¹⁶ is.

A Lenore mondára vonatkozóan azonban egy más elmélet volt egész a közelmúltig elterjedve, mely ennek a kérdésnek (a két típus kapcsolatának) mellőzésével voltaképpen Wollner és Psicharis magyarázatához (l. fentebb) megy vissza: E. Schmidt,¹⁷ aki nagy tanulmányában behatóan foglalkozott Bürger költeményével kapcsolatban a Lenore történettel, arra az eredményre jut, hogy a monda tárgya egy régi történetben gyökerezik. Abban t. i., hogy a vágyódó szerelmes könnyei magikus erővel bírnak, mintegy magukhoz vonják a meghalt vőlegényt.

E magyarázat egyáltalán nem látszik hihetetlennek, sőt valószínűségét nagyban emeli az a körülmény, hogy számos példával igazolható.¹⁸

Egy ősrégi dán dalban megjelenik kedvesének a halott hős e szavakkal:

Jedmal du dich freuest und dir dein Mut ist froh,
Da ist mein Sarg gefüllet mit Rosenblättern rot.
Jedmal du bist voll Sorgen und dir ist schwer dein Mut,
Da ist mein Sarg gefüllet ganz mit geronnen Blut.

A litván anya szintén előjön sírjából leánya görcsös zokogására. A morvaországi anya pedig egyenesen figyelmezteti leányát, — miként a halott szerb férj özvegyét, — hogy hagyjon fel a sírással, mert nem tud miatta nyugodni.

Végül ami (E. Schmidt szempontjából) a legfontosabb, megtaláljuk e motívumot az Eddában s ebből azt lehetne következtetni, hogy az összes variánsok ide mennek vissza.

A verses Edda egyik darabjában (Die ältere Dichtung von Helgi) u. i. a halott Helgi sírjából felkelve így szól feleségéhez:

Du schufst Sigrun von Sewaberg,
dass Helgi so vom Harmtau feucht:
du goldige weinst grimme Zähren
schöne Südmaid vorm Schla'engehn:
die fällen blutig auf des Fürsten Brust
kalt und magend von Kummer schwer.

*

Ez az irodalomtörténeti módszerrel készült és kétségtelenül igen értékes magyarázat általánosan elfogadott volt mindaddig, míg az újabban fellendült etnológia bele nem szólt a dologba. A szájhagyományban élő anyagra u. i. nem lehet irodalomtörténeti módszert alkalmazni s nem lehet azt régibbnek tekinteni, amiről korábbi írott adat van; mert a feljegyzés ideje merő véletlen s teljesen független a tartalmak fokozatos kiképződésétől.

¹⁴ Lenore Bürgera ... (Bürgers Lenore u. verwandte Motive in der europäischen u. russischen Literatur. (Warschau, 1893.)

¹⁵ Russische Revue IV. (1875) 559. l.

¹⁶ Ethn. VII. (1896) 350. l.

¹⁷ l. m.

¹⁸ További változatokat l. E. Schmidt, i. m.

Sok esetben tapasztaljuk azt, hogy egyes jelenségeknél a tudomány kellő adatok híján tanácstalanul állt vagy légből kapott állításokkal volt kénytelen megelégedni. De az eddig csupán adatgyűjtésre szorítókozó folklór segítségére jött. A gyűjtő munka révén ugyanis óriási anyag áll rendelkezésére s ezekkel biztosan világít rá egy-egy jelenség magyarázatára.

Ennél a balladatípusnál is ez az eset. Van u. i. egy délamerikai indiánus mese:¹⁹ Egy ifjú meghal. Lovát megölik és sírjára helyezik, valamint fegyvereit, szerszámaikat is, amikre a túlvilágon szüksége lesz. Tíz nap múlva a halott megjelenik kedvesénél és felszólítja, menjen vele, hogy megtartsák az esküvőt. (V. ö. Bürger: Ich bringe dich zur Wette, Noch heut ins Hochzeitsbette). A leány valóban felül halott párja lovára s tovavágtatnak. Közben itt is egy párbeszéd van a mesébe szöve, mint az európai változatokban, de persze más szöveggel. A sírhoz érkezve a leány megtébolyodik. Két nap múlva a leány apja felkeresi sógorát és követeli tőle az elrablott leány árát. Midőn megtudja, hogy veje halott, sógorával kimegy a sírhoz. Ott találják a kedvesét sirató leányt. Apja hazavezeti, de az egyedül maradt szerető újra meg újra visszafut a temetőbe. Erre a gyászoló apa megvásárolja a leányt és fia teteme fölött megöli.

E mese részleteiben eltér ugyan európai rokonaitól, de a főmotívum ebben is az, hogy a halott vőlegény elviszi menyasszonyát a temetőbe.

Nehéz volna feltenni, hogy a halottvőlegény motívuma az európai változatokból került volna a délamerikai indiánusokhoz vagy megfordítva Délamerikából vándorolt volna Európába. Sokkal valószínűbb, hogy mind a kettő különböző helyeken felbukkanó, de azonosvízű forrásból fakadt, mindkettő ugyanarra a primitív gondolkodásmódra megy vissza.

Igy jut H. Naumann²⁰, még előbb Wlislóczki H.²¹ arra az eredményre, hogy a Lenore motívum a primitív népeknek a halott-ról való hiedelemben gyökerezik. Ez pedig abban áll, hogy a halott visszavágyódik az élők közé, sírját elhagyhatja, az élőkkel jót vagy rosszat tehet.

Még közelebb hoz bennünket a Halálvőlegény gondolatához az a minden primitív népet jellemző hiedelem, mely a túlvilági életet egészen az itteni mintájára alkotja meg.²²

Mint hogy tehát a túlvilágon mindenki mintegy folytatja földi életét, azért kell a halottal eltemetni mindazt, (lovát, fegyvereit, szerszámaikat stb.) amire ott szüksége lesz. Miként minden tulajdonának, éppen úgy rendelkezésére kell állania feleségének is. Nem azért, hogy a családi élet melegebb legyen, hanem, hogy a nő ott is elvégezze azokat a munkákat, amiknek elvégzése itt a földön az ő kötelessége volt.

Amint tehát a halottnak átadják, azaz legyilkolják szolgáit, állatait, összetördelik és sírjára helyezik szerszámaikat, fegyvereit, éppen úgy utána küldik, tehát megölik feleségét is. E szokás — mint említettük — abból a hiedelemből fakad, hogy a halottnak a túlvilágon is szüksége van a feleségére, mint más egyéb tulajdonaira. E mellett azonban kapcsolatban van azzal a

¹⁹ Koch Grünberg, Indianer Märchen aus Südamerika. (Nr. 116.) Tartalma H. Naumann, Prim. Gemein. Kultur. (Der lebende Leichnam.) Jena, 1921.

²⁰ l. m.

²¹ Zeitschr. f. vergl. Literaturg. I., Ethn. 1897.

²² Bizonyára ezzel a hiedelemmel van kapcsolatban az a különösen a türk népeknél elterjedt szokás, hogy a megölt ember a másvilágon szolgája lesz gyilkosának, továbbá, hogy a fejedelmek temetésekor ezrével ölték le az embereket. (V. ö. Solymossy, Ethn. 1929. 21. l.)

Ez a hiedelem egyébként — akármilyen furcsán is hangzik — többé-kevésbé még a mai ember lelkében is él. Avagy nem úgy képzeljük-e el mi is halottainkat, ahogyan azok a földön éltek, a gyermeket gyermeknek, az aggastyánt aggastyánnak, a nőt nőnek stb. (V. ö. H. Naumann, l. m.)

már valamivel fejlettebb fokú, de még mindig primitív hittel, mely a nőtle-
nül elhalt embert szerencsétlennek tartja. Az ilyennek u. i. nincsenek utódai,
akik a halott szellemének áldozzanak. E nélkül pedig a halott nem nyugszik,
visszajár a földre, még pedig mint rosszakaratú szellem, akit valamiképpen
ki kell engesztelni,²³ mert ha ez nem történik meg, a halottnak hatalmában
áll az élőket erőszakkal elragadni.²⁴

Végeredményben tehát két, egymáshoz meglehetősen közelfekvő primitív
hittel van dolgunk. (A túlvilági élet az itteni folytatása; az utód nélkül elhalt
ember szellemének kiengesztelése). Következménye mindkettőnek egy: A ha-
lott férfi számára fel kell áldozni az élő nő, mert ha
ez nem történik meg, maga a halott jön érte.

Hogy ez a szokás mennyire általános, mindenütt elterjedt volt, a leg-
különbözőbb vidékekről való feljegyzések igazolják.

Feltűnő, hogy a feláldozás rendszerint önként, a nő saját akaratából
történik. Nekünk mai embereknek ez szinte érthetetlen. Az ilyen primitív fel-
fogásból fakadó jelenségeket azonban sohasem szabad a modern ember szem-
üvegén, „Kulturbrillén“ át nézni. Annak a primitív embernek, aki a másvilá-
gon földi életét folytatja, a halál csupán átmenet. A nőnek, szolgálának, aki
megszokta, hogy az elköltözőttel együtt éljen — különösen ha szerette is —
egész természetes, hogy utána menjen a halálba.

Igy a Trója mondában Achilles 12 hadifoglyot, 4 lovat s 2 kutyát rak
Patroklos máglyájára, de ezen felül akadnak hű barátok, szolgálk és nők,
kik magukat az elhottal feláldozzák.²⁵

Ugyancsak egy görög hagyományra hivatkozik O. Schrader.²⁶ Eszerint
Achilles nőül akarta venni Polyxenát, Priamos leányát. Midőn Paris nyila a
hős halálát okozza, a görögök — engesztelésül haláláért — feláldozzák Po-
lyxenát.

A szkíta fejedelmekkel nemcsak szolgálkat, lovakat s más mindenféle
eszközöket temettek el, hanem feleségeik közül is egyet.²⁷

Indiában a halott férj nejét elégették, vagy ha ez nem történt
meg, a halott által elragadhatónak vélték.²⁸

Oroszországban az elhalt ifjúval eltemettek egy leányt, kit előzőleg ün-
nepélyesen összeeskettek vele.²⁹

A lengyeleknél az elhalt férj neje saját magát is elhamvasztja férje
máglyáján.³⁰

A vendek közt igen tiszteletreméltó az az asszony, aki saját kezével vet
véget életének, hogy férjével együtt eméssze el a tűz.³¹

A csuvasoknál és mordvinoknál az özvegyen maradt nő máglyát rakat,
testét bekeni olajjal és zsírral s elégetteti magát. (Pray 35.)

Ugyanez a szokás van meg a gótoknál is. (Prokopius 2. 14.)³²

Közismert dolog az etnológiában, hogy a hiedelmek idővel, a kultúra
előhaladásával megszűnnek, vagy megváltoznak, de maguk a szokások, a
hiedelemhez tapadó szertartások roppant szívós életűek, évezredek át fenn-
maradnak. Persze olyan esetekben, melyek nem könnyen vihetők keresztül,
pl. ahol emberáldozatról van szó, maguk a szokások is bizonyos változáson,
fejlődésen mennek át, engednek merevségükből, jelképessé válnak. De még

²³ V. ö. Samter, Geburt, Hochzeit, Tod, 146. l.

²⁴ Isländische Volkssagen 135. l.

²⁵ Pausanias 4. 2.

²⁶ Totenhochzeit 1904.

²⁷ Herodotos 4. 71.

²⁸ Wlilocki, Ethn. 1896. 349. l.

²⁹ H. Naumann I. m. 38.

³⁰ Ditmár 8. 2.

³¹ Bonifacius, Würdteinnél 191.

³² V. ö. ezekre nézve: Ipolyi, Magy. Myth. III. kiad. II. 319. l.

az ilyen leegyszerűsödött szokásokból is határozottan lehet következtetni az eredeti primitív szertartásokra.

Igy látható világosan, hogy enyhül az eredetileg emberéletet követelő áldozat, először nagyobb állatok, majd baromfiak, végül egy tojás vagy más egészen lényegtelen tárgy küszöb alá temetésével üres szertartássá, vagy hogyan válik az ember árnyékának megméréseivel és befalazásával egyszerű jelképes cselekedetté. (Solymossy, Ethn. 1923—24.)

Ugyanígy megtaláljuk az elhalttal kapcsolatos emberáldozatot követelő építési hiedelemből kifejlődött, de már megenyhült, jelképesé vált szokásokat is. Az eredetileg általános nőfeláldozás mind ritkábbá válik. Csak uralkodóknál, vagy előkelő, híres embereknél fordul elő, míg végül teljesen megszűnik. A szolgák tömeges lemészárlása először elveszti tulajdonképeni jelentőségét, új magyarázatot kap: azért gyilkolják le őket, hogy el ne árulják a gazdag kincseket tartalmazó sírhelyet. Azután a tömeges legyilkolás helyébe egy-két ember feláldozása lép. Ez is mindig ritkább lesz és így az emberéletet követelő áldozat lassankint teljesen eltűnik, azt lehetne mondani kimegy a divatból.

Az állatok leölésének, ill. feláldozásának ritusa megmarad ugyan, de már nem áldoznak fel 50 lovat, mint a szkíta királyoknak (l. Herodotos i. h.) hanem legfeljebb a halott kedvenc lovát, még inkább hű kutyáját vagy más egészen lényegtelen állatot.

Legtovább él a különböző szerszámok, tárgyak eltemetésének szokása, de ez is leegyszerűsödve, eredeti jelentőségét teljesen elveszítve. Csupán egy pénzdarabnak, mint vám- vagy révpénznek eltemetése, bizonyos ételeknek a koporsóba helyezése tartja még fenn az egykor oly borzalmas hiedelem emlékét. Továbbá a kínaiaknak az a kuriózumként emlegetett szokása, hogy papírból kivágott ember-, állatalakokat tesznek a koporsóba.

Másfelől azonban vannak olyan szokások, melyek ma már pusztá szimbólumok ugyan, de világosan utalnak a nőfeláldozás egykori ritusára. Marco Polo írja a tatárokról, hogy ezek két fiatal halott között jelképesen házasságot kötnek. Az esküvői ruhákat elégetik, a füst átmegegy a túlvilágra. Ez időtől fogva a szülők rokonoknak tekintik egymást. De nem is kell ezért a szokásért olyan messze mennünk. Kálmány Lajos említi,³³ hogy Pécskán a ki nem házасított, elhalt legénynek vagy leánynak megtartják a lakodalmát, vagy élő holtat jegyeznek el vele.³⁴

A nőilen halott ifjúról még ma is sok tréfás büntetést ismer a néphumor, amikben a túlvilágon része lesz s a fiatal leányt ma is szívesen temetik menyasszonyi ruhában.³⁵

Visszatérve most már a Lenore mondáéhoz, a fennebb említett indián mese szem előtt tartásával világos, hogy a történet ebből az ember áldozati szokásból fejlődött ki.

Ez a körülmény azonban nem jelenti az E. Schmidt féle elmélet megdőlését, mely a könnyek magikus erejére hivatkozik, hanem — mint a bevezetésben jeleztük — az a mondának egy továbbfejlődött alakja. Az eredeti borzalmas történet u. i. több fejlődési fokon ment át. Primitív fogalmazásból fakadó alakját őrizte meg a fennebbi indiánus mese. De az ősi hiedelem elhomályosulván, csak maga a történet maradt meg, t. i. hogy a halott elmegy párjáért s ehhez azután újabb magyarázatot fűztek. Itt már háttérbe szorul a borzalmas primitív elem s a halott megjelenését a szerelmes könnyeivel hozzák kapcsolatba, amelyek — mint fennebb láttuk — nem hagyják az elhunytat sírjában nyugodni. Ez a magyarázat még mindig primitív elgondolásból fakad. Azért jön vissza a halott, mert kedvese könnyeivel megtelik koporsója.

³³ Koszoruk II. 226.

³⁴ V. ö. erre nézve Gárdonyi G. érdekes véleményét, Ethn. 1906. 251. l. Továbbá Ethn. 1906. 167. l. — 1912. 192. l. — 1928. 39. l. (Arany „A varró leányok” c. költeménye.)

³⁵ Naumann i. m. 39.

Hasonlóan primitív felfogáson alapuló magyarázatot találunk abban a Buda környéki sváb változatban is,³⁶ ahol a szerelmeséért aggódó leány egy vénasszonyhoz megy tanácsért, aki azután bűbájoskodással megidézi a halott völegényt. Ez a megidézés a boszorkányhistóriákból eléggé ismeretes, de egészen világos, hogy ebben a történetben idegen elem, mely csak később kerülhetett bele.

Még tovább fejlődött alakban áll előttünk a monda azokban a változatokban, amelyekben már teljesen eltűnik a primitív elem s helyébe lép a kultúr ember elgondolásából fakadó magyarázat: A halott völegény azért viszi el párját, mert az igazi szerelmen még a halál sem diadalmaskodik.

Igy az egyik morvaországi variánsban³⁷ a leány átöleli halott szerelmét s vele együtt bukik a vízbe. Egy másikban a halott magával viszi kedvesét a sírjába, hol a leány öngyilkos lesz, hogy egyesülhessen völegényével (v. ö. az önkéntes feláldozás régi ritusát és az új magyarázatot). A férje sírjához menő özvegy előtt megnyílik a sír, a nő belebukik s gyermekeit az ég oltalmába ajánlja. Végül egy polinéziai mesében³⁸ az eltávozott férj valami jelet hagy nejenél. Ennek megváltozása a férfi halálát jelzi. (Gyakori mese motívum). A nő ekkor útnak indul, hosszas vándorlás után rátalál halott férjére. Egy varázsló feltámasztja a megholtat s ezentúl boldogan élnek. (Itt a Lenore motívum egy egész más történettel van összeolvasztva).

Igy fejlődött fokozatosan a monda, keletkezve a nő feláldozásának ritusából. Majd e hiedelem elhomályosulásával a halott megjelenése kedvese vágyódásával kerül kapcsolatba, a holt völegény eljövételét még mindig primitív elgondolással (a vágyódó szerelmes könnyei és a megigézés erejével) magyarázza. Végül a primitív felfogás teljes megszűntével támad az az újkori romantikus magyarázat, hogy az igaz szeretet, mely a szerelmeket összefűzi, nem szűnik meg a halállal sem s akik ebben az életben nem lehettek egymásé, egyesülnek a másvilágon.

*

Van több olyan változat főleg a szláv népeknél,³⁹ melyekben a halott magával akarja ragadni a leányt a sírba, de ennek sikerül megmenekülnie. Itt az előbbiektől teljesen eltérő felfogást találunk. Valószínű, hogy a történet illetően fejlődésénél közrejátszott egy humanisztikusabb felfogás, mely nem engedi, hogy a halott magával vigye az élő, de bizonyára döntő befolyással volt rá a népmese. A mesehősnek (itt a leánynak) u. i. sohasem szabad elbuknia, hanem minden akadályt elhárítva, minden veszélyből diadalmasan kell kikerülnie.

*

Természetes, hogy a Lenore monda vizsgálatát nem lehet lezártnak tekintenünk, hiszen még számos kérdés vár megoldásra: Hol és mikor keletkezett a monda, ki a szerzője, mit vett át más történetekből és mi újat adott, továbbá magyar szempontból honnan került hozzánk a történet? — Mindezek oly kérdések, melyek külön-külön is beható vizsgálatot igényelnek; ez alkalommal azonban nem akartunk rájuk kitérni.

Dr. Benkő László.*

*

Beiträge zur geschichte der Baliade vom Totenfreier. Die Lenorensage oder Geschichte des Totenfreiers ist eine bei allen europäischen Völkern bekannte Sage: Der

³⁶ Ethnol. Mitteil. aus Ungarn. I. 31. 1.

³⁷ F. Th. Bretranek, Das mährische Volkslied. Österreichische Revue 1865.

³⁸ Südseemärchen Nr. 64.

³⁹ Wollner i. m., — E. Schmidt, i. m. — Ethnol. Mitteil. aus Ungarn. I. 341. Ethn. 1928. 54. stb.

* A tanulmány részlet a szerzőnek a szegedi Ferenc József Tud. Egyetemen megjelent doktori értekezéséből.

Bräutigam oder Geliebte des Mädchens stirbt in der Ferne, aber der Totenfreier kommt, nimmt sie auf sein Pferd und fliegt mit ihr in den Friedhof. Das Ende der Geschichte ist verschieden: Entweder vereinigt der Tod den Liebenden, oder aber der Bräutigam will das Mädchen ins Grab mitreißen, aber es gelingt ihr zu entfliehen. Die Erscheinung des Totenfreiers wurde auf verschiedene Weise erklärt. Die am meisten verbreitete Theorie war die von E. Schmidt: Die Tränen der sich sehrenden Geliebten haben eine magische Kraft, sie ziehen den toten Bräutigam zu sich. Nach den neueren ethnologischen Forschungen ist diese Theorie nicht mehr aufrechtzuerhalten. Das Lenorenmotiv wurzelt in einem primitiven Glauben: Der Tote sehnt sich nach den Lebenden zurück, er kann sein Grab verlassen und kann die Lebenden gut oder böse behandeln; ferner darin, dass der unverheiratete Tote unglücklich ist. Dieser hat nämlich keine Nachfolger, die dem Totengeiste opfern sollen. Sein Geist kehrt auf die Erde zurück und ist im Stande, die Lebendigen mit Gewalt zu entführen.

MESÉK ÉS MITOSZOK HALÁLRAÓL ÉS HALHATATLANSÁGRÓL.

Az angyalbárányok meséjében,¹ ebben a csodálatosan legendaszerű hangulatú szép túlvilág-leírásban érdekes elképzelését látjuk a túlvilág határának. A mese hőse megy a juhok után, amelyeket őriznie kell. „Elérnek egy sebös fójóvizet, köröszitü' mönnek azon is a möndölecskék, utannok a legénke is belé mönyön, de mihejt belémönyön a vízbe, éccöribe az a sebös víz úgy lesorvassza rólla a günyát, húst, mindönt, hogy amikö kiért a túsó martra, csupán a csontya s a bőre vót megmaradva. Ahogy kiért a túsó martra, hát a mödölecskék visszafordúnak, ahajt csak fúni kez'nek rea, éccöribe még különb teste lössz, mint amilyen vót.”² Más változat szerint a bárányoknak is, a pásztornak is elhull a lába az átkelés közben, de a túsó parton ismét kinő.³ Vagy pedig az állatok — ebben a változatban malacok — az átkelésnél soványak lesznek, egy másik folyón átkelve pedig ismét kövérek.⁴

A Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetének szerkesztői ezt írják az angyalbárányok meséjéről jegyzetükben: „Azon igen ritka népmeséink közé tartozik, melyekben a keresztény vallási mythos befolyása vehető észre. A jó ősz öreg ember, ki bárányait, az angyalokat legelteti, ki jót tesz a jókkai, bünteti türelmes és szelid büntetéssel a gonoszokat, bizonyára keresztény vallási fogalmaknak a nép egyszerű képzelete által egyénített istene.”⁵ Nem lehet csodálni, hogy a mese hangulata erre a megállapításra készítette Gyulait és Arany Lászlót. Hiszen maga a mesélő nép is érzi a mesében a keresztény legenda hangulatát és a változatok nagy részében — de nem mindegyikben (pl. a Horger-félében nem) — az derül ki, hogy a gazda, akinek juhait a pásztor legeltette és aki a túlvilágon látott dolgokat magyarázza, maga a jó Isten.

Az angyalbárányok meséjében ábrázolt túlvilág nem a kereszténység kánoni hagyományaiából merít, de az a felfogás mégis nagyon lehetséges, hogy teljes egészében népi legendák fogjuk fel, sőt hogy azokat a változatokat tartsuk eredetieknek, amelyek magát Istent szerepeltetik. Elképzelhető, hogy a mese teljes egészében a keresztény középkorban keletkezett, legendák közismert motívumaiból és a legendák mindenkiben visszhangzó hangulatá-

¹ Aarne-Thompson 471 sz. Magyar változatai: Magy. Népk. Gy. I, 376. X, 85. XII, 163. XIII, 172. Ethn. 33, 81.

² Kriza, Magy. Népk. Gy. XII, 165.

³ Ipolyi, Magy. Népk. Gy. XIII, 175.

⁴ Horger, Magy. Népk. Gy. X, 86. A többi két magyar változatban ez a motívum nincs meg.

⁵ 597 l.

ból. Nem kell másra gondolnunk, mint Brandanus legendájának csodálatos kalandjaira, amelyek néhol nemcsak stílusban és hangulatban emlékeztetnek az angyalbarányokat őrző pásztor tapasztalataira, hanem közelebbi hasonlóságot is mutatnak. Tanulságos lenne elemezni ezt a legendát és a hozzá hasonlókát a mi mesénkhez való viszonyuk szempontjából, de a kérdés nyitját most mégis máshol kell keresnünk.

Éppen az a kaland, amely megnyitja a pásztor túlvilági látomásainak sorozatát, a folyón való csodás átkelés, amelyet az előbb ismertettünk, meszszebb multba vihet el, ha nem is a keresztény éra előtti időkbe, de mindenestre a keresztény legenda kialakulásánál régebbre, és amellet pogány világba. Prokopios a gót háborúról írott könyvében (IV 20) leírja Brittia szigetét, azt a szigetet, ahova az Armorica partvidékén lakó hajósok titokzatos hang ellenállhatatlan parancsára átszállítják éjszakánként a meghaltak lelkeit lát-szólag üres, de nagy teher alatt mélyen a vízbe merülő, csodálatosan gyorsjáratú csónakokon. Brittia szigete különben — Prokopios valamelyik kis szigetre gondolhatott Anglia vizeiben, — fallal két részre van osztva. A sziget két fele közül csak az egyik, a keleti lakható, sőt ott jó a föld, bő a víz, enyhe az éghajlat. A sziget másik, nyugati fele azonban csak mérges kígyók tanyája, a levegő dögletes, ember vagy állat, aki a falat átlépi, félóráig sem maradhat életben.

Prokopiosnak ez a beszámolója Brittiáról nyilvánvalóan két túlvilág-elképzelés keveréke. Az egyik szerint az élők világától a tenger választja el a halálországot, a másik szerint az élők és a holtak birodalma között fal van, életveszély nélkül át nem hágható fal. Az angyalbarányok meséjének megértéséhez ez a második elképzelés fog bennünket közelebb vezetni, ez az élesen meghúzott határ az élők és a holtak birodalma, az élők világa és a másvilág között. Prokopios a határ éles voltát két módon is érzékelteti: ellentétbe állítja a sziget lakható részének bőven leírt és lakályos voltát a másik fél borzalmaival (hogy a mérges kígyók csak az irodalmi kifejezés eszközei, nem pedig a szószerint venni való leíráshoz tartoznak, az világosan kitűnik abból, amit Prokopios maga mond a következő mondatában: se ember, se állat életben ott nem maradhat), és hangsúlyozza azt, hogy az átlépés halált jelent.

A kelta vallás emlékei közt ritka a túlvilág borzalmas voltának ilyen erős színekkel való festése. A többi (kivétel nélkül későbbi) emlék, az ír és walesi irodalom középkori művei, inkább azt a hangulatot mutatják, amit Prokopios másik adata, a lélekhajózás kísértetiesen sejtelmes leírása. A kelta vallásnak ezek az emlékei, mint tudjuk, a halálnak a borzalommal ellenkező aspektusát mutatják, a szépet, a vonzót, a boldogot; a későbbi kelta vallásos emlékek szerint a halálország nem a borzalmak, hanem a boldogok szigete. De az a határ, amelynek az átlépése megváltózt jelent, az gyakran előfordul az ilyen emlékekben is. (Tanúság ez arra, hogy a többféle kelta halál-elképzelés ugyanegy szellem és gondolatvilág terméke.) Maelduin a nyugati óceánban, a boldogok szigetei között hajózik és egy szigeten kerítést talál, amelynek egyik oldalán minden feketévé változik, a másik oldalán megint fehérré.⁶ Peredur, a walesi Parcival pedig túlvilági kalandozásán az angyalbarányok meséjéhez nagyon hasonlót tapasztal: folyóhoz ér, amelyen átúszva a fehér barányok feketévé változnak; amikor visszaúsznak, visszaváltoznak.⁷

A következtetés, amit ezekből az adatokból le lehet vonni, az, hogy az angyalbarányok meséjének legalább egy olyan motívuma van, amelyet kereszténység előttinek kell tartanunk. Legalább egy: az előbb Brandanus legendáját idéztem, mint a mese legendái párhuzamát, és most hozzátehetem, hogy ez a legenda maga is minden valószínűség szerint egy kelta vallásban

⁶ Revue Celtique 9, 480.

⁷ J. Loth, Les Mabinogion II, 1913², 87.

gyökerező ír mondából származik, az imént már említett Maelduin utazásából.⁸ Az Acta Sanctorum nem is fogadja el hitelesnek a legendát és nem közli. Ha nem is térünk ki a Brandanus-legenda összehasonlítására az angyalbárányok meséjével és ha nem is állapítjuk meg, hogy a Brandanus-legenda po g á n y elemei között is vannak olyanok, amelyek a mesénkkel hasonlóságot mutatnak, akkor sem lehet kétséges előttünk, hogy a legendai elemek és a legendai hangulat maguk nem elégségesek az angyalbárányok meséjének interpretálására.

Ez magában véve eredménynek még sovány volna: az, hogy ez az egy motívum kereszténység előtti, őseurópai vallásos képzetekkel magyarázható, még nem jelenti azt, hogy a mese teljes egészében kereszténység előtti, és még kevésbé jelenti azt, hogy az egész mese, vagy akár csak a határfolyó motívuma abban a formájában, ahogy a mesében szerepel, föltétlenül kelta mítoszról származik. Az eredmény és a tanulság, amit ebből a tapasztalatunkból levonhatunk, egészen más. Azt vonhatjuk le eredménynek, hogy vannak vallásos képzetek, amelyek a kereszténység előtti, ősi Európában voltak eleve-
nek és amelyek mint vallásos képzetek tudtak eleve-
nek maradni máig is: mint vallásos képzetek tudtak beleilleszkedni nyilvánvalóan vallásos hangulatú, vallásos levegőjű mesébe, olyan mesébe, amelynek vallásos jellegét nem csak a tudomány következtetése tudta megállapítani, hanem maga a hagyomány is éri és ápolja. Mert akár elsődlegesen azok a változatok, amelyekben az angyalbárányok gazdája maga a jó Isten, akár másodlagosak, mindenképpen nyilvánvaló, hogy a hagyomány — akár eredetében, akár későbbi életében — vallásos gondolkörbe kapcsolta bele a mesét.

Az ilyen felismerés jóval értékesebb kell hogy legyen a vallástörténeti mesekutatás számára, mint azok az eredmények, amelyek egyszerűen mesehangulatú mesék vallási összefüggéseire vonatkoznak. Az ilyen esetekben az összefüggés bármekkora valószínűséggel mutatható is ki, mindig csak elméleti értékű: a határ, amely a mesei és vallásos világnézések között kétségtelenül fennáll (még ha rokon is egymással ez a két világnézési mód), figyelmeztetheti a kutatót arra, hogy az összefüggés nem lehet abszolút bizonyosságú: hiszen két különböző lényegű dolognak föltételezett összefüggése. Ott, ahol a régi vallásos elképzelés megtartja vallásos hangulatát, ott „tisztá esettel” áll szemben a kutató és biztos tanulságokat vonhat le.

Van a magyar népmesék között még egy, amelyik alkalmas az ilyen tanulságok szemléltetésére, amelyik szintén azt mutatja, hogy hajdan vallásos tartalmú képzetek eleven hatóerővel tudnak az újabb hagyományban is tovább élni. A halhatatlanságra vágyó királyfi meséjére gondolok,⁹ ahol azonban már nem olyan világos és félreérthetetlen a helyzet, mint az angyalbárányoknál. Itt már a mese multját és külföldi változatait is figyelembe kell venni, hogy a tanulságokat megkaphassuk.

A mese a királyfiról szól, aki megtalálta a halhatatlanság országát és boldogan él az ország királynőjével. Egyszer eszébe jut hazája, szülei és elhatározza, hogy útra kel, látogatóba. Felesége hiába mondja neki, hogy a halandó világban közben már évszázadok, vagy évezredek teltek el, a királyfi elhatározásánál marad. Hazaér, de persze házának már csak hült helyét találja. Viszszaindul, de útját állja a halál, aki jogait követeli és nem tűri, hogy ember kivonja magát a hatalma alól. A mese magyar változataiban azonban a hősnek sikerül megmenekülnie, a halál ugyan üldözi a halhatatlanság országáig, de ott a halhatatlanság királynőjével szemben állva már ő a gyöngébb és a mese hőse halhatatlan marad.

Két jelenségre kell figyelemmel lennünk, ha a mese jelentőségét fel-

⁸ Zimmer, Zeitschrift für deutsches Altertum 33, 176 kk.

⁹ Magy. Népk. Gy. I, 361. XIII, 132. 503. Aarne-Thompson nem ismeri, külföldi változatait illetően l. Reinhold Köhler, Kleinere Schriften II, Berlin 1900, 406 kk.

akarjuk ismerni. Az első az, hogy felfogásában semmit nem mutat ez a mese, ami ne volna egyszerűen meseszerű. A mesének, mint nagyon jól tudjuk, rossz vége nem lehet, a mese hősének végül boldogulnia kell — még ha a boldogulás olyan végleges formáját, mint a halhatatlanság, egy más mese sem akarja hősével elérteni. Ellenkezőleg: a magyar mesevégező „még most is élnek, ha meg nem haltak” szépen mutatja a meseélmény józan önniér-séklését még a mese mindent megengedő világában is. A másik megfigyelni való jelenség pedig az, hogy a mese tartalma félre nem ismerhető egyezést mutat egy kelta mitosz-csoporttal, amelynek legszebb és amellet a mi mesénkhez legközelebb álló képviselője a Brán utazása.¹⁰

Rövidre fogott tartalma ennek a 8. század körül datálható mitosznak az, hogy egy túlvilági tündér hívására Brán királyfi elhagyja a halhatatlanság szigetét megkeresni. Meg is találja és boldog életet kezd. Ugyanúgy hazavágyódik, mint a magyar mese hőse, ugyanúgy tartóztatják, mégis hazahagyja. Hazaérkezve egyik társa sietve kiszáll a hajóból és azonnal porrá lesz. Brán a hajón marad, elmondja a parton állóknak élményeit, azután visszahagyja a halhatatlanság szigetére, tündér-feleségéhez. Még szembeötlőbb az egyezés a kelta mitosz és az újkori mese közt, ha tekintetbe vesszük, hogy Bránt épp úgy óvja a halhatatlanság királynője attól, hogy a hajóból kiszállva földre tegye lábát, mint ahogy a mese csaknem minden nem-magyar változatában attól óvják a hőst, hogy a lóról leszállva megérintse a földet. A bonyodalom ezekben a mesékben éppen abból származik, hogy a halál csel-lel ráveszi a hőst arra, hogy szálljon le a lóról és így keríti hatalmába.

Mert a mese vége csaknem kivétel nélkül az a nem-magyar változatokban, hogy a halál hatalmába keríti a hőst, aki hirtelen megvénül és hol-tan esik össze, soha vissza nem juthat a halhatatlanság országába.¹¹ Ez a tény az, amely gondolkodóba kell hogy ejtsen bennünket. A halhatatlanságra vágyó királyfi meséjének, úgy, ahogy csaknem összes változatai a három magyaron kívül egybehangzóan mutatják, tanulsága és tendenciája van: az, hogy a halál elől nincs menekvés, hogy meghalnia mindenkinek kell. Világ-felfogása így éppen ellenkező a mesei világfelfogással és helyesebb lenne, ha inkább mesei formába öltöztetett 'anti-mesének' neveznők.

A mesei világlátás tagadja a halált, itt viszont egy kiábrándult, megnyugvón és tanítókedvűen bölcs, mondhatnók pietista világkép használja fel a lehető legegyszerűbb mese-szituációt, éppen azal a céllal, vagy mondjuk célzattal, hogy a mesei világlátást ad absurdum vigye. Szinte azt hisszük, hogy didaktikai célokra készült ez a mese, amely a végén beletorkollik a mesehangulatot egycsapásra szétduló igazságba: mindenkinek meg kell halnia, a sors elől nincs menekvés. (Más mesék a kikerülhetetlen sorsot a hős boldogulása eszközeként szokták szerepeltetni.)

Nem tarthatjuk valószínűnek, hogy a magyar változatok a Brán-mitosz családjával közvetlenül tartják a rokonságot, míg a többi európai változat, nem csak a Dél- és Kelet-Európában, hanem a Brán-mitosz hazájában, Írországban feljegyzettek is, mind átmentek a pietista szűrőn és didaktikai anti-mesévé változtak. Már csak azért sem tarthatjuk ezt a különben is nagyon kalandos föltevést valószínűnek, mert sok pontban, pl. a hajóról—lóról való leszállás tilalmában, a nem-magyar változatok közelebb állanak a Brán-mitoszhoz, mint a magyarok. Az összes változat, a nem-magyarok és a magyarok egyaránt egy családfájúak. Mégis: a nem-magyar változatok megtagadták a mesei világlátást, míg a magyar változatok még merészebb követelék-

¹⁰ Alfred Nutt, *The voyage of Brán*, London 1895. Könnyebben hozzáférhető német fordítás: Wolfgang Krause, *Die Kelten, Religionsgeschichtliches Lesebuch* 13, Tübingen 1929, 10 kk.

¹¹ A mese részletes analizisével más összefüggésben szeretnék majd foglalkozni, most csak a Köhler-nél tartalmi kivonatban közölt változatokra utalok.

sűek is, mint ahogy mesék általában szoktak lenni. Abszolútabb érvényesülést, felülmulhataatlan boldogságot szereznek hősöknek — olyan nagy mértékben, annyira józanság és mértékletesség nélkül, hogy az mesében példátlan. Mi lehetne a magyar változatok magyarázata más, mint az áttörés az anti-mese és a mese rétegén keresztül a mítosz őstalajához? A magyar változatok a mítoszi nyersanyagból álló anti-mesét úgy formázták át — csak egész apró átformázásra volt szükség — hogy megint mítoszi világkép kifejezője lett.

A mítoszi anyagnak — ezt nagyon fontos, hogy ne felejtse el a vallástörténeti módszerű mesekutató — nemcsak hit-tartalma van, hanem formája, külsősége is. A mítosz nemcsak kifejezés, hanem ugyanakkor elbeszélés is. Ami pedig elbeszélés, történés, az képzeletben megváltoztatható. Képzeletben megváltoztathatók még a valóban megtörtént események is, amelyeknek pedig a logikai és lelki szükségszerűségük és következetességük még nagyobb, mint az akármilyen szilárd és egyértelmű világnézetre alapozott és azt kifejezni hivatott elbeszélése (mint amilyen éppen egy eleven vallás mítosza).

De ugyanúgy nem szabad megfélemedezni arról sem, hogy a mítosz epikus része, tartalma, külsősége, bármennyire tud is a változtató erőszaknak vagy nem-megértésnek engedni, mégsem vélelenségű csupán. Szervesen nőtt ki a vallásos világképből, amelyek számára megalkották, és szervesen függ össze azzal a hitbeli, gondolati és hangulati tartalommal, amelynek a kifejezőjéül szánták. Ez azt jelenti, hogy amíg él a mítosz epikus tartalma, akármilyen átalakításban, ellenkező értelemben való formázásban, travesztálásban, (mint ahogy Brán mítosza élt a halhatatlanságra vágyó királyfi anti-meséjének formájában), addig a vallásos tartalma, a világfelfogásbeli alapja sem veszett el teljesen. Addig még lehetséges, hogy valami módon újra a felszínre kerüljön, hogy a megmaradt forma újra felfedje a tartalmát, amelynek kifejezésére megalkotódott.

Mese és mítosz között nagy a különbség. A mese egészen egyszerűen felállítja a maga világát, a „normatív” világot: a világnak ilyennek és ilyennek kellene lennie, tehát — a mese számára — ilyen.¹² A mítosz nem ilyen önkényes a világképpalkotásában. A mítosz a való világot mutatja, vagy jobban mondva, hiszen ez a mítosz hivatása és értelme: a való világot értelmezi. A mese a halált letagadja, nem létezőnek tekinti (a mese hőse, ha meg is hal, feltámasztják — csak örök halhatatlanságról nincs szó különben a mesékben), a mítosz a halál tényét nem tagadja le, de értelmezi, esetleg átértelmezi. A kelta vallás és vele együtt a Brán-mítosz a halálnak a boldogok szigete értelmezését adta: örök életté, és örök gyönyörre értelmezte át a halált. Hiszen aki eljutott a halál szigetére, az már nem halhat meg: még a szigorú ráció előtt is megállja ez az átértelmezés a helyét. A mesétől természetesen — a halhatatlanságra vágyó királyfi magyar meséjétől sem — nem várhatunk ilyen vallásos megnyilvánulást. A halál tényének éppen a kelta értelmezése azonban olyan, ami közel áll a mesék mindent kibékítő, minden élet letompító, minden rosszat kikapcsoló világlátásához. Ezért válhatott a Brán-féle mítoszból mese és ezen keresztül anti-mese — vagy az is lehet, hogy a közbeeső mese-fokra nem is volt ebben az esetben szükség. De mítosz-szerűvé a magyar változatok azért alakultak vissza, mert működésbe lépett és az anti-mese szellemisége ellen szegült a rossz végről hallani nem akaró mesei igény. A mesei igény mítoszt formált — nem tehetett volna, ha már kezdettől fogva nem lett volna kapcsolat és rokon-lelkűség a mítosz és a mese közt: kapcsolat és hasonlóság nemcsak a külső epikus alakban, hanem a benne kifejezésre jutó világképben is.

A helyzet ugyanaz, mint az angyalbárányok meséjénél. Csakhogy ott az eredeti vallásos tartalmat (a Prokopiosznál elbeszélte mitikus látását a halál szi-

¹² André Jolles, *Einfache Formen*, Halle 1930, 239 kk.

getének) a közbeeső kor világnézete, a kereszténység nem értelmezte át, hanem eredeti értelmében, sőt vallásos vonatkozásaiban is meghagyta. A kelta vallás és a kereszténység között, kivált éppen a túlvilág elképzelésében, nincs akkora szakadék, hogy az átmenet a kelta vallásosságból a keresztény vallásosságba zökkenő nélkül ne történhetett volna. Az a hagyomány, amely a halhatatlanságra vágyó királyfi meséjét éllette, nem volt képes beleérezni az epikumba a kereszténységgel is megférő eredeti idilikus édességű túlvilág-elképzelést, szó szerint vette a Brán-féle hős „halhatatlanságát” és ezért polémiába szállt vele, átértelmezte anti-mesévé. De amíg a forma él, a szellem se veszhet el teljesen. A mítosz, amit az emberiség egyszer fölismert és megformázott, ott is megmutatja néha létét, ahol már várni sem lehetne.

Honti János.

*

Märchen und Mythen über Tod und Unsterblichkeit. Es wird das Fortleben zweier bei den Kelten belegten Todesmythen in ungarischen Volksmärchen erörtert. Die Jenseitsgrenze im Märchen Typ 471 Aarne-Thompson hat eine Parallele in der Beschreibung bei Prokop (Gotenkrieg IV 20). Die ungarischen Varianten (z. B. Sklarek I nr. 1.) des Märchens über die Suche nach der Unsterblichkeit (s. Köhler, Kl. Schr. II, 406 ff.) haben im Gegensatz zu den übrigen Varianten den Schluss, dass der Held dem Tode entrinnt und unsterblich bleibt. Das ist ein Durchbruch zur mythischen Anschauung, wie es z. B. im irischen Mythos von Brán zu finden ist. (Dieser Mythos ist übrigens auch inhaltlich eine Parallele zu dem besprochenen Märchen.) Das Märchen selber hatte sich, wie die ausserungarischen Varianten zeigen, mit seinem lehrhaften Schluss über die Unentrinnbarkeit des Todes zu „Anti-Märchen“ umgebildet, aber auch durch diese verschüttende Schichte konnte der mythische Gedanke noch durchbrechen.

TÁLTOSOK ÉS BOSZORKÁNYOK A NAGYSÁRRÉTEN.

A Sárrét legöregebb emberei még tudják, hogy *tátussá* csak a hetedik gyerek lehet s az, aki foggal, vagy tizenegy újjal jött a világra. Volt azonban a táltosságnak egyéb külső jele is. Az ilyen gyerek sokáig szopott és különösen erős volt, de kevés szavú, csendes magaviseletű. Hét esztendő korában egyszer csak elszökött hazulról, mert ki kellett mennie a rét valamelyik porongjára, — melyikre, azt tudta már ő magától, — hogy ott megbirkózzék a vén táltosok által ráuszított farkasokkal. Ha ezeken urrá lett, azután még a fekete bikává változott vénekkel kellett neki kiállani a birkozó próbát, de anyaszült meztelenül. Hatalmas szél támadt ilyenkor mindig, — olyan, amilyet ma is *táltosszélnek* hívnak. Ha egyik sem tudta földhöz teremteni, elnyerte a táltos-tudományt, amivel hosszú élet, de korai öregedés járt; ha pedig alól maradt a birkozásban, csak amolyan örökké kötekedő, mogorva ember lett belőle.¹ Valamint akkor sem lett a gyerekből táltos, ha a bába kitördelte a fogát. A táltos halála után oda jutott, ahol a nap éjszaka tartózkodik. Amikor végórája elérkezett, ott termett a föld pereménél és belekapaszkodott a lenyugvó napba. Avval ment el.

A gyógyítás, a boszorkányok kézrekerítése és teteményeiknek elrontása könnyebb mesterségükhöz tartozott. Támaszhattak vihart; csinálhattak esőt, havat; jövendöltek bajt és időt; elháríthattak veszedelmet; megmondták mi a

¹ A sokat kérdezősködő gyereket így elégítik ki: Aki sokat tud, hamar megöregszik! — Az izgága emberre azt mondta a régi szóbeszéd: Ezt is földhöz vágta a vénnek!

teendő különös bajokban, mely tájakat ajánlatos elkerülni és miért, bizonyos éjszakáknak idején. Arról álmodtak, amiről akartak; tisztán láttak oly dolgokat is, miket közönséges ember szeme észre se vehetett s mivel az elásott kincset is meglátták, emlegettek több olyan helyet a határban, ahova aranyat, ezüstöt rejtettek el régen. Akkor változhattak csődör csikóvá, vagy fekete bikává, amikor úgy tartották szükségesnek. Roppant nagy erejüknél fogva pedig még a levegőbe is felemelkedhettek.

A Sárréten azonban nemcsak hittek a táltos létezésében, hanem — mint mondtuk, — valóban jártak is itt táltosok. Kőboroltak faluról falura, meg a végeláthatatlan rétségekben bújdokoltak. Tudják és a fenmaradt írásokból is kitetszik, hogy a hatóságok nyomozták, üldözték őket babonáságnak minősített mendemondáik miatt s mert az emitt-amott tapasztalt törvénytelen cselekedetek véghez vitelét is gyakran nekik tulajdonították. A nép azonban pártfogolta és rejtegette őket, mert az embernek ügyében, bajában, gonosz lények ellenében segítségére voltak nagy tudományukkal.

Sárrétszerte leghíresebb táltos volt az 1700-as évek végén és az 1800-as évek első felében a békési születésű Csuba Ferenc. Máig sem felejtkeztek el róla. Turkeve 1801. évi körleveles jegyzőkönyvében levő személyleírása szerint: 34 éves, református, feleséges, gyermekes; barna, szikár termetű, hibás szemeivel csak sajdít, de jól nem lát. Ha gondolkodik úgy beszél; annyival inkább, ha csalni akar azon rossz szemeit csodálatosan forgattya; nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tödítja a dolgot, azonban a magyar versek mondására természetl nagy hajlandósága van. Rendszerint szűrben, csizmában s gatyában szokott járni.² A sárkányról kitalált meséje, amellyel bosszúból világcsúfjává tette a csökmőieket, eléggé ismeretes. Szivos János, aki 1775—96-ban berekböszörményi jegyző volt, ezt a históriát versben örökítette meg.³ Ennek elején így ír:

„... Csuba Ferenc nagy imposztor,
Látó vak koldus, békési-fi, csalfa nagy ostor,
PéNZ nézésével soktól, ki gyakorta sokat csalt,
Avval elébb állott, borozott és sok jó falatot falt,
Mely karakánságnak fizetődött sokszor az ára,
Mert számos pálcát szoktak neki vágni farára.“

A hagyomány Csuba Ferenc igazi táltos voltát vallja. A békésiek szerint már gyerekkorában olyan erős volt, hogy ha a saroglyába ragadt, négy ökör se bírta arrébb húzni a szekeret. Egyik híres szeghalmi familia neki köszönheti a gazdagságát, mert az elődjük az ő szavára ásta meg a Benehalmot egy zivataros, csúnya éjszakán. A csökmőieket is próbálta kiengesztelni. Ugy tartják az öregek, hogy 1836-ban, amikor tűz ütött ki és leégett vagy százig való ház, ha ő meg nem fordítja a szelet, hamuvá vált volna az egész falu.

Szerepen a nyolcvankét esztendőös öreg Rácz Pál gyerekkorában hallotta, hogy ott is járt egy táltos. Azt beszélgették róla, hogy minden hetedik esztendőben vetődött erre a tájra. Hatalmas, csontos ember volt, azért mégis úgy bele tudott ülni egy vékába, hogy a vékát meg lehetett csapni. Egyszer, amikor egy szerepi gazda lányát vitték Sáptra, nádlovon (nádszálat kapott a lába közé) megelözte a lakodalmas népet kísérő lovas legényeket. Jóval későbben indult, mégis előbb ért Sáptra azoknál.

Bajomi éltes emberek is emlékeznek bolyongó táltosokra.

Közülök különösen az öreg Vicsaknak volt nagy tudománya. Ezt a nevet csak úgy ráragasztották, mert úgy vélik, hogy talán semelyik eklézsia mat-

² Közli Györffy István: Babonás hiedelmek és szokások a feketekörösvölgyi magyaroknál. Ethn. XVII. (1916.) évf. 89. l.

³ Egész terjedelmében közli: Osváth Pál: Bihar vm. Sárréti-járása leírása. Nagyvárad, 1875. 305—8. l.

rikulájába se volt beírva az öreg. Magas, sovány ember volt ő is. Hosszú bajszát hegyesre fente, zsíros, deres haját két oldalt szíjba fonogatta. Zsíros ingben, gatyában és *bakar* bundában járt mind télen, mind nyáron. Hiába volt öreg ember, azért széles kalapja mellett mindig ott lengedett a darutoll. Ritkán látták bent a faluban, többnyire a rétségekben kódorgott, pásztorok és *rétészek* között. Azért rejtőzködött, mert a váradai püspök kerestette. Rétjárók hozták a hírért, hogy erre látták, arra látták. Volt aki Szovát alatt találkozott vele, de olyan sebességgel surrant el mellette, hogy alig tudta megismerni. Egyszer meg a karcagi gátnál egy fűzfa tetejében üldögélt, vékony kis ágon, amely talán még egy madár alatt is hajladozott volna. Csak felugrott oda! A farkast is el tudta küldeni. Ennyit mondott neki: Eredj haza, vedd magadra idesanyád bundáját, legyél benne hét esztendeig, hét hónapig, hét napig, — azután gyere vissza! Intett a botjával, az ordas pedig lába közé csapta a farkát és lehorgasztott fővel eloldalgott.

Bár a rétben érezte jól magát a vén Vicsak, azért mégis bejárt néhajnapián egyik-másik falusi gazda portájára. Kisgyermekkoromban hallottam idős emberektől, akik legénységük idején még szolgáltak öregapám udvarában, hogy ott is megfordult igen minden esztendőben. Mindig hét napig maradt, de hogy merről jött és merre ment, — azt sohasem látták, mert a kutyák nem ugatták meg. Tett-vett a cselédek között, ha pedig dolga nem akadt, az őt előtt tanызgatott. Mutogatták, hol állott az a nagy eperfa, amely alatt hűvösölni szokott s amelyet ittlétekor éjszakánként rázni szoktak a boszorkányok. Ha télidőben jött, az őiban üldögélt a tűzkörűli sárpadkán. Hírért hallva, hol egyik, hol másik ember jött el hozzá, hogy tanácsát kérje valamilyen szövevényes ügyben. De megtörtént néha, hogy egész idő alatt egy árva szót se ejtett ki. Hanem amikor beszélt, szájátva hallgatták! A szél zúgásából, a fák hajladozásából, meg a nap lementéből és ragyogásából jósolt. Állítólag a 73-beli dögvézszt, a nagy kolerát is előre megmondta. Az állatok gyógyításához különösen értett. Sőt azt is meg tudta mondani, hogy a várandós tehénben bikaborjú van-e, avagy üsző. A tűz lángján keresztül nézve, maga elé sorakoztatta a helység boszorkányait. Amint számlálgatta őket, hogyan, miként néznek ki, hol egyik, hol másik vénasszonyra, vagy menyecskére ismertek rá. Egyszer azt ígérte, hogy dobbal jön és az egész környékből összedobolja őket s akkor majd sok tisztességesnek vélt személyre rábizonyul a rosszság. Teljesítette-e ígérteit vagy sem? — arra már nem emlékeztek. Rétben esett titokzatos történeteket mondott el, boszorkányjárásról, elásott kincsekről beszélt. Bár a kincsásásból örökös baj támadhatott, mégis kerültek kurázsiz emberek, akik a vén Vicsakkal, vagy a szava után jeles éjjeleken kincset keresni mentek a rétlaponyagjaira és a dombokra. Egyesekről azt rebesgették, hogy nem jártak hiába, a Lyukaslaponyagban is temérdek pénz volt, de mire az öreg Somogyi Péter érte ment, már kivette valaki. Ő csak koponyát és csontokat lelt benne. De az is lehetséges, hogy a pénz nagyon mélyen van.

Állítólag egy sárrétudvari öreg ember, aki még mint gyerkőc ismerte Vicsak táltost, egyik közelmúlt esztendőben látta a hídivásáron. Kiáltott is neki: Jöjjék kend, öreg koma, Udvariba! De az csak bólintott és elvegyült a sokadalomban.

Emlegetnek a bajomiak egy Köteles nevezetű öreg táltost is. Azért hívták így, mert — miért, miért nem? — mintegy két méternyi vékonyacska kötelet hordott a derekára csavarva. Szűrben járt, meg bocskorban. Mindig holdfogytán jelent meg. Az öreg Somogyi Antal sokszor szállást adott neki. De sohasem aludt a házban, hanem az udvaron a kazal alatt, vagy a szinben húzódott meg. Egyszer a szélmolnárhoz ment be és kérte a feleségét, hogy karimáskását főzzenek neki. (Sós vízben főzött s kihűtve nyers tejbe tett köleskása ez.) A molnárné nem teljesítette kívánságát s ezért távozóban a malom felé bökött botjával, mondván: Éjszakára vihart támaszlok, hogy vigye le a tetejét vitorlával együtt! Ugy is lett. Másnap reggel a malomtetőt és a

vitorlát összetörve találták a szőlőskert előtti gyepen. Hát mikor a ványai csikósnak elszaladt három lova! Keresték azokat megyeszte, de nem akadtak nyomukra. Majd egyszer, hónapok multával, az öreg Kőteles megy a számadóhoz, a három szép ló pediglen csak bandukol utána, mint a kutya a gazdája után. Azt mondja az öreg Kőteles: „No, fiam, a Hortobágy mellől hívtam el ezt a három lovat. A tieid ezek, ugye?” Örült a számadó, meg csodálkozott is. „Enyém ez mind, bátyám!” — mondja. „De honnan tudja ezt kend, hiszen sohasem láttuk egymást?” „Hogyne tudnám, — válaszolt az öreg, — hiszen táltos vagyok én!”

Még gyerek volt az öreg Nagy Lajos, mikor hozzájuk is bevetődött valami pásztorforma ember. Azon vették észre, hogy már ott ül a házelőtt, a nagy komondor farkcsóválva örvendezik neki. Az apja köcsög tejjel és kenyérral kínálta. „Adni kell ennek, fiam, — azt mondja, — mert táltos ez!” Csakugyan az volt. Sokat tudott beszélni, éjfélig elhallgatták. Arra még emlékszik, miként mondta el, hogy közel a szúrdoki kúthoz kincs van a földben. Arról is beszélt valamit, hogy hiába viszik el a vizet, úgysis vissza kell azt hozni, mert a rét földjét nem járja majd az eke.

A verselgető gyarmati táltosról; a bucsai számadóról, aki a szürje csatján levő fényes bádobban meglátta, hol van az elveszett csikó; a P.-ladányban többször járt öreg táltosról, aki a sapkája karimájában hordott száraz fűvekkel gyógyított, meg a juhhodálytól elküldte a farkasokat, — alig tudnak már egyebet.

Bajomi öreg Demjén Sándor maga beszélte nekem, — nem csupán más szájából hallottam, — hogy őt is, mint hetedik és ikergyereket, vinni akarták a táltosok. Ez úgy történt, hogy amikor betöltötte a hetedik esztendejét, éjfélkor felébredt és ki akart menni. A zajra felserkent az apja. „Mit csinálsz, kis fiam?” „Kimegyek,” — felelte. „Dehogy mégysz, hiszen éjszaka van. Feküdj csak vissza az ágyadra!” Szófogadó gyerek volt, hát visszafeküdt. Egy fertály óra múlva megint kifelé igyekezett, úgy érezte, mintha hívnák, vinnék az ajtó felé. Az apja már kezdett haragudni. „Nyugodj, ne mászkálj!” „Ki kell mennem egy kicsit, mert hívnak!” „Dehogy hívnak, — mondá az apja, — álmodsz te!” „Bizony nem álmodok én. Nézzenek csak az ablakra édesapámék: ott áll egy fekete bika!” Erre már az anyja is felébredt. Mindketten a firhangolatlan ablakra tekintenek, hát csakugyan egy nagy fekete bika néz befelé rajta. Tudták már azonnal, hányadán van a dolog. De hiába volt csupán hét esztendős gyerek, az apja és az anyja teljes erejükkel is alig birták visszatartani. Így ment ez hét napig, de azután többször nem fordult elő. Ott-hon maradt.

Azt mondják, hogy az öreg Telegdi Ambrus (nyugodjék) szintén táltosgyerek volt. Egyszer nádat vittek Udvariba s a szőlőskert sarkánál leugrott a szekérről. „Hát te mit akarsz?” — kérdik tőle. „Látják azt a fekete bikát a moda a halom oldalában? Nahát avval még ma meg kell nekem birkoznom. Ha alkonyatkor haza nem megyek, ne is várjanak többet!” Ennyit mondva úgy elinált, hogy utána se kiálhattak. Nagyon nvugalankodtak miatta. De valami hiba történt a dologban, mert a fiú még lámpagyújtás előtt hazaállított. Hiába fagatták, merre járt, nem mondott az arról egy kukkot se, csak lógatta a fejét.

Rábén is élt régen egy kis szolga-gyerek, akiről azt beszélgették, hogy táltos, álmában beszél, és lütkölni se lehet tőle semmit, mert mindent megálmodik. Kopasz mellén balfelől arasznyi hosszúságú szórszál nőtt. — Egyszer szekéren mentek valahova. Az úton szembe jött velük egy nagy forgószél. Azt mondja a fiú: „Gazduram, én elmegyek evvel:” A gazda csak nevette: „Hát eredj!” Ekkora odaért a forgószél, a fiú felugrott az ülésről és uccu, a levegőbe emelkedett. Sohse látták többet!

Egy mogorva gazdáról pedig azt beszéltek ezelőtt, hogy gyerekkorában a falualatti gyepen tekéztén a többi fiúkkal, még onnan is hazaszaladt szopni.

Ő is táltos lett volna, de nem állta ki a próbát. Gyógyító tudománya azért mégis csak volt. Ereje is maradt jócskán, mert egy malomsátort félkarral megemelt.

Voltak olyanok is, akik átváltozott alakjában látták a táltost.

A már említett Demjén Sándorral idősebb korában is történt egy különös eset. Egy éjszaka a Gyalogéren ment hazafelé. Nem messze magától észrevesz valamit a sötétben. Odamegy, tapogatja, hát egy ló. Meg akarja nézni, fel van-e kantározva, hát nincsn alsó állcsontja. No, — azt mondja, — ez nem jó ló! Hozzá se nyúl többször, hanem igyekszik minél messzebb kerülni tőle. Amint Kisbajom alá ér, megint vél valamit a sötétben. Odamegy, tapogatja, hát újfent egy ló, állcsont nélkül. „Miféle rossz tétemények ezek?” — tűnődött. Majd amikor háza kapujába ér, le kell térnie a pallóról, mert ott is egy ló áll. Ez már megszólalt, amikor kikerülte: „Jó szerencséd, hogy rám nem ültél, mert sohasem láttad volna viszont Bajom városát!” — Táltos ló volt ez. Egyesek szerint azonban boszorkány volt s a nyakába dobott nyakraalóval meg lehetett volna fogni.

A táltos lónak nincsen állcsontja. Beszéltem egy sokat látott, sokat próbált öreg csikóssal, aki azt mondta, hogy az ő ménésében is feltűnt egy táltos csődör, de annak bizony volt állcsontja. Egy fergeteges éjszakán nyargalászott a ménés körül, de a patája nem érte a földet, mert nem hallatszott semmi dübögése. A vihar elültével keresték és meg is találták a többi lovak között. Reggelre azonban már nem volt sehol.

Egy másik öregember pedig azt látta, hogy egy szeles éjszakán az utcájok végén nagy táltos bika nyargalt befelé, előre szegezett szarvakkal s úgy ugrott be az ő szomszédjának a kapuján, hogy körme hegye se érte a kapu tetejét. Azt mondták ezelőtt, hogy ahova ilyen bika jár, onnan nem jó a lányt feleségül venni, mert annak sohasem kell az ura.

Amióta elpusztult a rét s helyét felszántották és mindenképpen megváltozott a világ, azóta nem járnak táltosok. Nem is igen vannak már, mert a bába kiszedi a fogukat pólyás korukban, újjukat leoperálják s egyéb ilyeneket cselekszenek velük. Aki táltossá lesz is, eltitkolja, nem úgy, mint ezelőtt. — Így mondják.

Kérdezhetjük magunktól, hogy: vajjon kik lehettek a régi magyar élet ezen érdekes alakjai, ezek a faluzó vén táltosok? A hagyományból úgy tűnik élnék, mintha többnyire elidősödött, gulya, ménes mellől kiöregedett pásztorok közül kerültek volna ki. Pásztorias gúnyában jártak, pásztori eledeleket kedveltek, jószágokat gyógyítottak.

A táltosok ideje lejár. Boszorkány azonban akad még némelyik faluban. Ezelőtt volt anyi, hogy keresni se kellett. Talán nem is volt olyan ember, akinek valamilyen kára, bántódása ne lett volna általuk, mert minduntalan a mások megrontására vitte őket a természetük, okkal, ok nélkül.

Egy bajomi ember beszélt, hogy az ő régi háza belső vége véletlenül éppen a boszorkányok járásába esik. Éppen ott járnak el valahova, ahova a dolguk viszi őket. Persze emiatt már nagyszülei is rengeteget vesződtek a boszorkányokkal; örökösen nyugtalanították, rontották, nyomorgatták a családot. Egyszer azt javasolta nekik valami ladányi asszony, hogy kásaondóval (köleskása hajával) szórják körül a házat. Ezen ugyanis nem tudnak járni a boszorkányok, ahelyett pedig, hogy felszedegessék, inkább kikerülik. Ez aztán használt egy-egy kis ideig.

Egy másik öreg ember pedig arra emlékszik, hogy legénykorában a komájával éjszaka sokat csavargott az utcákon. Egyszer megállottak egy sarkon s amint ott állottak valahonnan középük szaladt egy nagy szemű fekete macska. Nosza marokra kapták ölmos botjaikat és ütni, verni kezdték vele. Az meg csak ugrándozott a lábuk között. Hol egyikőjük, hol másikójük káromkodta el magát: „Te, erre, arra... ne üsd a lábomat!” Mert a macska helyett egymás lábát verték el. Ez sem volt igazi macska! Ott követték el a hibát, hogy az útjába találtak állani.

Ilyen formán járt a másik gazda tanyása is. Lóháton jött be a tanyáról s amint megállott a kapu előtt, abban a pillanatban nyargalt feléje egy fekete macska, elbukfencezett a ló hasa alatt és eltűnt a kerítésen keresztül. Még nevette is az ember. Hanem amikor le akarna szállani a lóról, hát nem tud! Úgy vették le. Összerántotta a görcs a lábát.

Keresztúton való járkálás, álldogálás meg nyilvánvalóan veszedelmes volt. Egy zsákai ember ezt nem hitte el s csak azért is kifeküdt éjjel a keresztútra. El is aludt. Éjfélkor valami nagy szekérszörgecs ébresztette fel, úgy tetszett, mintha több szekér közeledne az úton. Trappoltak a lovak ugyancsak! Szép holdvilág volt, körülnézhetett az ember, de nem látott semmit. No, bolondot álmodtam, — gondolta magában és újra elaludt. Majd egyszer megrázza valaki a vállát és a fülébe kiáltja: Kelj fel és eredj innen! Hej, ment volna már, de nem tudott! Seholy semmit sem lát, csak azt hallja, hogy pokoli zörgéssel hosszú szekér sor megy rajta keresztül. Amikor hajnalban nagy keservesen feltápáskodik veszi ám észre, hogy a nyaka megtekeredett, a lábára pedig sántít. Próbáltak avval mindent, mégis nyomorék maradt.

Hát bizony, aki sokat jár: sokat lát! Meg sokat hall és próbál is.

Egy szeghalmi emberről is beszélnek, hogy miképpen szedte rá a boszorkány. A többek között egyszer a Körösön evezett s észre vette, hogy a háta mögött valami vén asszony kucorog a hajóban. Hát ez hogy kerül ide? Csakis boszorkány lehet, — gondolta. Mérgesen ráförmedt: „Azonnal szállj ki a hajómból!” De az csak hetykén vissza nyelvelt: „Hogyisne!” Még mérgebben ordított rá és az evezőt is ütésre emelte. A válasz csak az lett: „Hogyisne!” De nyomban rimázkodni kezdett ám, hogy harmadjára ne utassítsa el, hanem inkább vigye ki a partra, ad neki egy forintot. Az ember meggondolta a dolgot és a partra tette a vén banyát. Kapott is tőle egy szép fényes ezüst forintot. Hanem mikor otthon a zsebébe nyult, csak elszörnyedt: a forint varangyos békává változott.

Komádiiban egy öreg rétész beszélte, hogy neki is volt esete a boszorkányokkal. Kinn aludván az irázi rétből éjfél tájban nagy zenebonóra ébredt. Hallgatózott, fülelt, merről jön a láрма. A nádasból hozta a szél. Nagy ricsaj, huhogtatás, zeneszó. Sejtteni lehetett, hogy még táncolnak is. Lakodalom a rétből! — gondolta. Ez nem lehet jó lakodalom. De nem az az ember volt, aki hamar ijedezik, (akkor otthon ült volna a sut hátulján), sőt inkább szerette a dolgok mibenlétét megtapasztalni. Kis ideig forgatta fejében a gondolatokat, azután merészen oda kurjantott a láthatatlan mulatozóknak: „Hő, a mindeneteket, nekem is juttassatok egy szép menyecskét, hadd forduljak véle!” Micsoda?! Már azon vette észre, hogy javában táncol is egy nagy fehérce-léddel. Táncoltak, táncoltak... De majd kiszakadt a két karja s úgy érezte, hogy mindjárt összerogyik. Abba hagyta volna már a csárdást, de nem lehetett. Végül a földhöz vágta táncosát. Hát akkor látja, hogy a saját csolnak-jával táncolt.

De akire a boszorkányok rátették a célt, nem volt annak nyugodalma otthon se.

Sok gyereket megrontottak! Az egyiknek azt mondta a javasasszony, hogy a rontás már átment három pénteken és ezért nagyon kell vigyázni. Azt commendálta, hogy éjszaka főzzenek fürdőt diófa, szilvafa, almafa, körtefa, orgonafa ágából, ezen kívül tegyenek még bele forgatóviset, fokhagymát, ördögcsört és tömjént. A teknőt tegyék a mestergerenda alá és úgy fürüsszék meg benne a gyereket. Ezalatt pedig az apja meztelenül álljon ki az ablak alá s ha bárki feléje közelít hozzá ne nyuljon, hanem köszönjön rá. Így cselekedtek tehát. Kevés idő múlva hallja a kinnálló ember, hogy az utcán nagy *kutyaugaj* támad. Ugyancsak marják a kerítést. Majd hirtelen egy nagy fehér kutya bevágja a kaput és egyenesen a ház felé szalad. A meztelen ember előlépett és ráköszönt: „Jó estét adjon Isten!” Nem vakkantott az egyet se, se nem szólt, hanem elfutott, mintha puskából lőtték volna ki. Így gyógyult meg a gyerek.

A jó tanácsot azonban nem mindenki tartotta be ilyen pontosan. A másik asszony mikor beteg gyermeke ruháját fejsze fokával széjjelverte, a kerítésre ugró fekete kutyát összeszidta, elkergette. Meg is halt a gyerek.

Egy csökmei asszonyt, mikor *üszög-gyereke* lett, azért bántotta a bába, mert a másikat hívatta magához. Éjjel béka képében bemászott az ajtó alatt és körmeivel felkapaszkodott az ágyra. Nem tudták megfogni, mert a gerendáig is ugrándozott. Azt javasolták, hogy a beteg asszonyt füstöljék meg tarka tyúktoll, ördögszőr és kék papir füstjével. Ettől gyógyult meg. — De azután meg a szürke lovuk csikáját köttöték el; se nem szopott, se nem evett.

Beszélte egy asszony, hogy az egyik bajomi bába, aki nagyon ártalmas boszorkány hírében állott, neki *idesnénje* (bátyjának felesége) volt, mégsem hagyta kébében őt se. Lánykorában valahányszor legény jött hozzá, — volt egy iromba macskájuk, az mindig beült a székje alá s otthon se volt az idesnénje, mégis szóról-szóra elmondta, miről beszélgettek amíg ő oda volt.

A legényeknek is éppen elég bajuk volt a boszorkányokkal. A gyermekágyas asszonyokat nagyon sokszor rontották, de őket talán még többször.

Egy bajomi öreg emberrel történt, még mikor legény volt, hogy egy alkalommal hajnalban menvén haza a táncmulatságból, le se vetkezett, hanem csak úgy ruhástól végig nyújtózkodott a lócán. Azonban alig hunyta le a szemét, elkezdték vele ringatni a lócát, mint a gyerekkel a bölcsőt. „Mit akarnak evvel a lócéval?” — kiabálta és káromkodott is felesen. „Nem tudom, fiam,” — mondá az apja. „Én is nézem, hogy vajjon lehajítanak e már róla, vagy rajta hagynak. Biztosan az a vén kú . . . a S . . . Sára nénéd-asszony van itt!” (Hírneves boszorkány volt az öreg úgy 60 évvel ezelőtt.) Alig mondták ki a nevét, a gerendába akasztott lámpa nyomban elaludt és veszett csörömpöléssel a a földre esett. Nosza, mindnyájan talpra ugrottak és bal kézzel hadonásztak, kapkodtak a sötétben, hogy hátha megfoghatnák és eloldalgathatnák az öreget. De nem sikerült. Azután masinát rántottak, nézik a lámpát, hát nincs annak az égvilágon semmi hibája se, pedig azt gondolták izzé-porrá tört. — Az öreg Sára azért haragudott, mert nem az ő ajánlottját választotta szeretőnek. Haragjában egyszer a padlásról fekete kottló képében ugrott a szeme közé. Máskor meg tűt dugott a gatyája korcába, majd pedig a szürke ujjába kecskebékát tett. Egy hozzáértő azt tanácsolta a legénynek, hogy egyszer okkal-móddal úgy intézze, hogy amikor a vén Sára hozzájuk megyen, fordítsa rá mezítelen hátulsó részét. Megpróbálta és használt is.

Bizonyos gyarmati legényről mondják, hogy sokszor megnyergelték. Nyáron a tornácon szokott aludni a szúnyogháló alatt. Éjjelkor az ereszből kantárt vágta hozzá, mire lóvá változott, a boszorkány pediglen ráült és elvágatott rajta. Reggel olyan habos volt a legény teste, mint a jól meghajtott lónak. Valami tudós asszony okosította ki, hogy gatyamadzagját hajítsa rá a kantarra. Ettől aztán a rezes kantár rögtön lóvá változott, az ágyfára már előre oda készített kötőféket a fejébe rántotta és annál fogva egy fához kötötte. A ficánkoló lovat addig verte, ostorozta, míg csak el nem szakította a fékszárat s a kerítéseken átugrálva el nem nyargalt. A menyecske bába arcán, aki régóta kellelte magát a legénynek, ostorcsapások látszottak másnap.

Volt olyan legény is, akihez macska képében járt egy menyecske. Láták, amikor bebujt az ágyába, a takarója alá, ott megrázkódott és igazi alakját vette fel. — A másik lány pedig azt mondta egy neki nem tetsző legénynek, akihez feleségül adták szülei: „Na, ha uram lesz, lovam is lesz!” Lakodalma után minden pénteken éjszaka rajta lovagolt a régi szeretőjéhez.

Azon is sokat töprengett, aki hallotta, amit Sápon mondott neki egy szép fiatal özvegy. A tükör mögül egy kis fekete könyvet vett elő. „Ebben van az én regementem!” — mondá. A lapok közé legények hajából és szőrszálaiból költözött babák voltak téve. Higyje el kedves komámasszony, — azt mondja — hogy amelyikét előveszem az jön ide, vagy ahova küldöm odamegy-

Régen egy szerepi öreg csősznek a boszorkányok miatt kellett elhagyni a hivatalát. Ha kilépett a házajtón, vágták rögtön földhöz a láthatatlan rozsok. Egyszer három komája volt nála, az egyik erős nagy legény fiával és látták ezt. Mondták neki, hogy vegyen kést a baljába és azt forgassa, mihelyt kinyitja az ajtót. Nem ért az semmit! A kést kiütötték a kezéből, hogy megszese esett, őt magát pedig a kemence elé a padkához vágták. Négyen fogták meg, hogy kivigyék a pajtához, de éppen csak hogy ki nem rángatták karjaik közül. A keresztútaknál meg egyenesen dulakodással lehetett elvinni. Mondta is: Vigyázzatok rám, ha a keresztúthoz érünk!

De nem csupán az egyszerű embereket környékezték a boszorkányok, hanem még a hivatalos személyeket is sokszor csúfá tették.

Többek között arról is beszélnek egy furcsa históriát, hogy hajdanában miképpen járta meg Békés nemes tanácsa. Abban az időben a soros előljárók fenn ebédeltek, vacsoráltak a városházánál; a városgazda uram gondoskodott a szükségesekről, a kisbíróné asszonyom pediglen kezelte a főzőkanalat. Egyebek között hetenként többször volt szükség 40—0 tojásra. Ezt mindig az öreg Bódizsnétól vásárolták. Egyszer is leküldték a hajdút, hogy hozzon tőle 50 darabot. Bódizsné nem lévén otthon, unokája egy lánygyerekek fogadta a város emberét. Most hiába jött kend, — mondá neki. Ha idehaza volna is öreganyám aligha tudna tojást adni, mert még nem tojt máma! A hivatala tekintélyére büszke fiatal hajdú felfortyant, azt gondolván, hogy a lány incselkedik vele. Mit fecsegsz összevissza! Csak nem akarod elhiteni velem, hogy öreganyád tojja a tojásokat? De bizony az, — erősítette a lány. Látja kend azt a kis kerek követ ott a mestergerendán? Azt szájába veszi, ráül egy kosárra és annyi tojást tojik, amennyi kell. A hajdú nagy szemeket meresztett. Rögtön boszorkányosságra gondolt. Se szó, se beszéd tovább, zsebre tette a kis kerek követ és felvitte a városházához. A tanács hűledeзве hallgatta a hajdú elbeszélését. Végre úgy határoztak, hogy a követ ki kell próbálni. A bíró behozatott egy kosarat a tanácsterembe, ráült és a szájába vette a követ. Csakhamar csikarást érzett a hasában és egy tojást tojt. Ugyanígy jártak el a többi hites tanácsbeliek is. Egy tojást felütöttek, hát belől is épp' olyan volt az, mintha tyúk tojta volna. — A dolog vége az lett, hogy az öreg Bódizsnét, mivel magatojta tojással tartotta az előjáróságot és egyéb ehhez hasonlatos istentelenségeket vitt véghez, mint nyilvánvaló boszorkányt egy halom tetején megégették. Ezt a békési halmot máig Bódizsné halmának hívják.

A férfiak között is akadtak boszorkányok.

Bizonys Kállai nevezetű kistrábai csősz híres volt ezelőtt ördöngösségéről. Könnyen elő se lehetne számlálni, miket cselekedett. — Egyszer azt kérte tőle a veje, hogy avassa be őt is a tudományába. Az öreg próbálta lebeszélni: „így fiam, úgy fiam . . .” De az továbbra is csak kötötte magát. „No jó — azt mondja az öreg Kállai — nem bánom. Elviszlek a gyűlésünkre, de arra figyelmeztetek, hogy mitől kezdve elindulunk mindenütt a nyomomban légy, meg ne torpanj, mert akkor nem kezeskedem az életedért.” „Bizza csak rám!” — mondá a veje. Mikor aztán elérkezett az időpont, mezítelenre vetkeztek, bekenték magukat valami kenőccsel. Azután az öreg Kállai nagyot ugrott, utánna a veje és szédületes gyorsasággal elkezdtek hol szaladni, hol repülni. Elöl az öreg utána az veje. Keresztül mentek kulcslyukon, egerlyukon, ürgelyukon, felmászta a nádszálra. Hanem amikor tüzes keréken kellett volna keresztül ugrani, a vő megjáért és elmaradt az apósától. Meg is szenvedett érte; ütötték, verték, szaggatták, tépték. Még az eszméletét is elvesztette. Mikor magához tért, az öreg volt mellette. No fiam, ugye mondtam! — szólt fejcsóválva. Majd széttéptek a többiek, amiért megtorpantál. Szerencséd, hogy nem volt köztük nálam erősebb.

Mintegy 70—75 esztendővel ezelőtt egy szép fiatal legény bojtárkodott az ecsegi pusztán. Kár érte, hogy ez is boszorkány volt. Tenyéryi kerek

fekete bilyog volt a melle közepén. A lányok bolondultak utána, de a legényeket is megrontotta és velük hált. Több különös históriát beszélt róla egy öreg pásztor ember. Itt csak egyet említünk meg. — Azt mondta egyszer a számadónak, hogy Szent György éjszakáján fonjon egy karikást, a nyelét fúrja ki és a lyukba tegyen begyepesedett sírról való port, amit azon az éjszakán hozott a temetőből, azután a lyukat dugja be. Ha este ezzel körül kerül a gulyát, sem idő, sem más egyéb azt szét nem ugraszthatja. A karikásnak azonban csak akkor lesz bűvös ereje, ha fonása közben senkihez sem szól. A számadó megcsinálta a karikást, mely valóban bevált. De egész éjszaka nem szólt egy árva szót sem. Pedig egyszer a bojtárok ütöttek csíhét, hogy farkasok törtek a gulyára; azután meg a menyecske szeretője jött ki hozzá, unszolva, hogy szólaljon meg már. Később kérdezte a bojtárokat, de azok színét se látták a farkasoknak, se a menyecskének.

A határ jeles helyein elásott kincsek javarésztét is boszorkányok őrzik. A báránci Kincseshalom tetején minden éjjel ott lapul valami sötét csomó. Még senki sem bolygatta meg, hogy: vajjon mi lehet az?

Egy régi csőszről beszélnek, hogy egyszer felköltötte álmából egy ősz ember: „Kelj fel fiam, menj fel a Dobtihalom tetejére, (ez a bajomi határon van), napnyugta irányában mérj ki három lépést, ott van a kincs, legyen a tied!” A csősz azt hitte hogy képzelődik, nem is gondolt erre tovább, hanem újra elaludt. Az ősz ember másodszor is felköltötte: „Kelj fel fiam, menj fel a Dobtihalom tetejére, napnyugta irányában mérj ki három lépést, ott van a kincs, legyen a tied!” Erre már ásót fogott a csősz, elment a mondott helyre és ásni kezdett. Már jó mélyen járt, amikor egyszer csak megakadt az ásója valamiben. Szemügyre vette, hát egy kanta formájú agyag edény volt. Ki akarta venni a gödörből, de amint lehajolt abban a pillanatban egy nagy fekete kutya ugrott elő a halom mögül és ráfordult. A kutya nagyon mérgesnek látszott. De a csősz szerette volna a kincset és ismét lehajolt, hogy kiemelje az edényt. Ekkor már a gödör szélére ugrott a kutya és kivillantotta a fogait. A csősz feléje vágott az ásójával, de úgy elharapta azt, hogy szikrát lökött. A csősz azonnal látta, hogy ez a kutya tulajdonképpen boszorkány, nem kockáztatta hát tovább az életét, hanem ott hagyta a kincset a földben. Másnap reggel nyoma sem volt az ásásnak. Majd egyszer elmondta a történetet valami tapasztaltabb embernek, aki csak a fejét csóválta: „Nagy hibát követél el, mert nem vártad be, hogy az ősz ember harmadszor is felköltsön.”

A bajomi Csák Balázs nem tartozott ugyan a boszorkányok közé, ha nem csak amolyan *panukás* ember volt. Egyszer a hóna alatt kiköltötte egy fekete tyúk tojását. A tojásból *lidérc* bújott elő. Idétlen kis csirke formája van ennek. A gazdaasszonyok ezért hívják *lidércnek*, *lidérciá-nak* a gyenge, éretlen csirkét is. A lidérc aztán csak hordta, hordta a pénzt Csáknak, azért nem ürült ki soha a bugyélárisa. De a lidércre mégis ráunt, mert sok baj volt avval! Este kilenc óra után már a szolgálatjára kellett lenni. Sokszor azt kívánta, hogy emberi és állati csúnnyaságokkal hordják tele a pitart. Ezenkívül pedig olyan a lidérc, hogy aki kikölti előbb vele kell hálni minden esetben és csak azután hálhat a feleségével. Azt mondták, hogy az öreg Csák lyukat fűrt egy fába, bele tette a lidércet és éket vert rá. Ez azonban aligha lehetett igaz, mert mikor az öregot temették, a gyászoló gyülekezet közt ott ténfergett össze-vissza a kis fekete tyúk. Azután felrepült a szabadkéménybe.

A régi öreg asszonyok azt ajánlották, hogy ha éjszaka valami rosszfélével találkozunk az ember, gondolkodás nélkül hirtelen mondja rá: Tüzes vas a seggibe, ott virradjék, ahol esteledik! — Akkor aztán nem tud az odébb menni, ott virrad rá.

Ha pedig olyan személy jön a házhoz, akire gyanakszanak, hogy talán boszorkány volna, akkor fordítsák a kenyeret hátával lefelé. Ha tényleg boszorkány az illető, addig nem tud elmenni, míg a kenyeret így hagyják.

De hiszen jó tanács volt a boszorkányok ellen nem egy-kettő, csak az volt a baj, hogy azok többnyire kifogtak rajta!
(Biharnagybajom.)

Szücs Sándor.

*

Zauberer (ung. táltoş) und Hexen vom Nagysárrét in den Kom. Bihar und Békés. Auf dem Nagysárrét lebten noch vor kurzem Leute, die für táltoş, bezw. für Hexen gehalten wurden. Verf. beschreibt ihr sonderbares Leben und erzählt vom Volksglauben, der sich ihrer Person angehängt hat. Sie sollen über eine übernatürliche Kraft und Macht verfügt haben. Sie haben gezaubert und geheilt. Die táltoş waren alte Hirten.

MOLDVA ALAPÍTÁSÁNAK MONDÁIHOZ.

A moldvai fejedelemséget egykorú magyar krónikák elbeszélése és oklevelek tanúsága szerint a XIV. század közepén Máramarosból kiköltöző és a magyar király uralmát megtagadó oláhok alapították.¹ A moldvai évkönyvek és krónikák két mondával kezdik elbeszélésüket. Az egyikben a máramrosi oláhok eredetét, a másikban ezek Moldvába költözését, vagyis a fejedelemség megalapítását ismertetik. E mondákat legteljesebb alakjukban az 1504 körül egyházi szláv nyelven írott Névtelen krónika őrizte meg.² A krónika minket érdeklő része magyarul így hangzik:

„1359-ben két keresztyén testvér, Roman és Vlahata az eretnek üldözése elől menekülve elindult Velence várából és a Régi Rómának nevezett helyre jutott. Itt várat épített magának, saját nevéből Románnak keresztelve azt és ott élt, míg csak Formosus pápa át nem tért a pravoszláviáról (az igaz hitről) a latin egyházba.

Krisztus törvényének megoszlása után a latinok új várat építettek maguknak és Új-Rómának nevezték el, a románváriakat pedig a latin egyházba hívták. Ezek azonban inkább háborút kezdtek, de nem hagyták el a keresztyén hitet. Azóta dúlt a harc László magyar király uralkodásáig. Ez Száva szerb érsek öccsének unokája volt s az érsek maga keresztelte meg. Így szívében keresztyén volt, szavaiban és királyi méltóságában azonban latin.

László király idejében a tatárok a Prut és a Moldva vize mellől Nejmet fejedelmükkel a magyarok ellen indultak. Átkeltek Erdély és Magyarország magas hegyein és a Maros vízéhez értek. Itt megállapodtak. László király, értesülve a tatárok támadásáról, azonnal segítséget kért Rómából, a császártól és a pápától. A régi-rómaiakhoz és a romániaiakhoz³ is küldött követeket. Akkor mi romániaiak egyesültünk a régi rómaiakkal és Magyarországra jöttünk László király segítségére.

De a új-rómaiak titokban levelet küldtek László királynak ezt írva: Magyarok nagy királya László! A régi-rómaiak hitük miatt harc-

¹ Küküllei János: Nagy Lajos viselt dolgairól. — Gombos F. A.: Középkori krónikások. V. 111—112. l.

² Bogdan, I.: Vechile cronici moldovenesti până la Ureche. Bucureşti. 1891. — Az eredeti szláv szövegben a 185—187 l., román fordításban a 235—237 l.

³ Bogdan szerint pleonazmus: mindkét név ugyanarra a helysége vonatkozik.

ban állnak velünk, mert nem akartak átjönni az új latin hitre, hanem görög hiten élnek Régi-Rómában. Most pedig mindnyájan velünk jöttek segítségére, Régi-Rómában csak asszonyaikat és gyermekeiket hagyva. Mi egy hiten vagyunk veled. Barátaidnak barátai, ellenségeidnek ellenségei vagyunk. Jól tennéd tehát, ha őket legelől küldenéd a tatárok ellen, mert így talán valamennyien elpusztulnak a csatában. De ha Isten megmentené a tatártól, tartsd őket vissza országodban, hogy meg ne térjenek Régi-Rómába, asszonyaikat és gyermekeiket pedig a magunk latin hitére fogjuk kényszeríteni.

Nemsokára megtörtént a döntő ütközet László magyar király és Nejmet tatár fejedelem között a Tisza partján. A régi-rómaiak mindenkit megelőzve indultak harcba, utánuk a magyarok és a latin hitű rómaiak tömegei. És megverték a tatárokat először a régi-rómaiak, majd a magyarok és a románok⁴ és a régi-rómaiakból nem sok hullott el.

László magyar király igen megörült az isteni segítségnek, a régi rómaiakat pedig igen megbecsülte és megjutalmazta vitézségükért, majd megmutatta nekik az új-rómaiak levelét, melyet az ő asszonyaikról és gyermekeikről neki írtak és felszólította őket, álljanak szolgálatába és ne menjenek vissza Régi-Rómába, mert az új-rómaiak elvesztik őket. Látva a király levelét, nem hitték annak és engedelmet kértek, hogy embereket küldjenek haza, megtudni, élnek-e még asszonyaik és gyermekeik Régi-Rómában. A követek elmentek és hamarosan meg is tértek s elmondták: várunk, Régi-Róma romokban hever, asszonyainkat és gyermekeinket pedig a maguk latin hitére vezették az új-rómaiak. Akkor megkérték László királyt, ne kényszerítse őket a latin hitre, hanem hagyja őket saját keresztyén hitük szerint a görög törvényben élni s adjon nekik lakóhelyet. László király nagy örömmel fogadta őket és Máramarosban adott nekik földet, a Mores és a Tisza között a Krizs nevű helyen.⁵ Ott gyűltek össze és telepedtek le a régi-rómaiak és ott magyar nőket kezdtek elvenni és a maguk keresztyén hitébe vezetni. S így élnek máig.

Volt pedig közöttük egy értelmes és vitéz férfi, Drágos. Ez elindult egyszer társaival vadászni. A havasok alatt egy bölény nyomaira bukkantak. Követve azt, átkeltek a havasokon és egy igen szép sík helyre jutottak. Itt egy folyó partján utólerték a bölényt, egy fűzfa alatt megölték és lakomát rendeztek belőle.

Isten akkor azt a gondolatot adta szívébe, hogy keressen lakóhelyet és telepedjen le ott s valamennyien megegyeztek, hogy ott maradnak. Visszatértek tehát és a többieknek is elmondták, milyen szép az az ország, milyen folyói és forrásai vannak, hogy ők is odaköltözzenek. Ezeknek is tetszett a gondolat és elhatározták, hogy ők is elmennek oda, ahol társaik voltak s helyet keresnek maguknak. Mert köröskörül pusztaság volt, a széleken pedig tatárok kóboroltak nyájakkal. Akkor aztán megkérlelték László magyar királyt, bocsájtáná őket utukra. László király pedig nagy kegyelmesen elbocsájtá őket.

⁴ „romániak“ Bogdan véleménye szerint is hibás, helyette „új-rómaiak“ olvasandó.

⁵ A Mores és Krizs nevek a Maros és Körös folyók oláh neveinek felelnek meg (vö. oláh: Mureș, Cris), bár e folyók elég távol esnek Máramarostól.

S elindultak Mármarosból összes társaikkal, asszonyaikkal és gyermekeikkel a nagy hegyeken túlra. Erdőt irtva és sziklákat félrelökve Isten segítségével átkeltek a havasokon és elérték a helyet, ahol Drágos megölte a bölényt. És tetszett nekik a hely és megtelepedtek ott és egy értelmes embert választottak maguk közül, Drágos nevűt és uruknak és vajdának nevezték és akkor kezdődött Isten akaratából Moldva országa.

Drágos vajda pedig először a Moldva parján szállott meg egy helyen, később Bányát (Baia) alapította és más helyeket a folyók és források mellett. És fejedelmi pecsétet csinált az egész ország részére: egy bölényfejet. És Drágos vajda két évet uralkodott. Utána fia Szász négy évet, Szász után fia Lackó nyolc évet, ez után Bogdán vajda hat évet, utána Péter vajda Musát fia 16 évet" stb.

A mármarosi oláhok eredetéről szóló részt a többi régi szlávnyelvű krónikában hiába keressük. Nincs meg az Urechia vornik, az első oláh nyelvű krónika (1645) írójánál sem, csak másolói Eustratie logofát, Simion dascăl és Misail calugăr fűzik hozzá az ő szövegéhez lényegesen megváltozott formában.⁶

„A magyar évkönyv (Ietopiseşul ungureşc) írja, hogy valamikor ezen a vidéken tatárok laktak. Ezek a tatárok elszaporodva a havasokon is átkeltek s Erdélyben is letelepedtek, elűzve birtokukból a magyarokat, hogy már nem lehetett túrni. László magyar király, kiről azt mondják, hogy varázsló volt, felkelt és elment Róma császárához segítséget kérni ellenségei ellen. Róma császára nem ígért neki egyéb segítséget, hanem azt válaszolta: Trónraléptemkor megfogadtam, hogy az én ítéletem alatt nem vész el ember. A gonosztevők így elszaporodtak országomban s ahány börtönöm mind telve velük. Már nincs mit tennem, neked adom őket, próbáld velük szerencséd. De vissza ne hozd őket országomba, mert neked adtam őket. — És hamar megtanította őt, amennyiben összegyűjtötte őket és fejüket körül megégette, tüzes vassal pörkölve le hajukat. Ez a jel máig él Moldvában és Mármarosban, hogy körül borotválják fejüket.⁷ — László király azért mihelyt átvette ezt a rablóból álló segítséget, Magyarországra kényszerítette őket, s innen advent táján egész erejével a tatár ellen indult, hogy megverje és elűzze őket. Radnánál keltek át a havasokon ebbe az országba s ezen az úton két helyt is látni a László király sziklába vésett jeleit. Így üldözve őket a havasok között, azokat a tatárokat is elkergették, akik Moldvában laktak, mert addig üzlék őket, míg csak át nem keltek a Szereten. Ott László király, akit lengyelül Sztaniszlávnak hívnak, a folyó partján megállva magyarul kiáltotta: Szeretem, szeretem! vagyis: jaj de szép (aşă mi place). Később, mikor megalapították az országot, a folyót Szeretnek nevezték el a király szava után, ki azt mondta: szeretem. Hosszas üldözés után verték csak ki mindenünnen a tatárokat s azok sok helyt ellenálltak László király seregeinek. De aki ellenállt, vereséget szenvedett, aki futott égerutat nyert és megmenekült. Az időben a tatárok cselfogása az volt,

⁶ Kogălniceanu, M.: Cronicele României. Bucureşti. 1872. Második kiadás I. k. 377—378 l.

⁷ A krónikás által rablókat megbélyegző jegynek feltüntetett tar viselet nem római, hanem kun eredetű az oláhoknál (vö. a Népr. Múz. Ért. 1935. 59 l.).

hogy szinleg megfutottak s aztán hirtelen szembefordultak üldözőikkel. De hiába, nem mentek semmire, mert mindig elérte őket a veszedelem és a pusztulás. Bármily cselhez folyamodtak, csak ők jártak rosszul, míg teljesen ki nem verték őket s a Dnyeszeren túlra, Krimbe szorították, ahol máig élnek. László király dicsőséggel és győzelmesen tért meg onnan és húshagyás napján érkezve haza áldást kért rá püspökeiktől, hogy még három napot mulathasson a királynővel és az urakkal. Megáldották, hogy egész udvarával kedden hagyjon húst. Az ő hitükön máig tartják ezt a szokást, hogy nagybőjt hetében hagnak húst."

A XVII. század második felének moldvai és havaselvi történetírói olasz és lengyel egyetemeket jártak és ismerték a külföldi történetírókat is. A Névtelen krónika nem jutott kezükbe, Eustratie logofát és követőinek mondai adalékait pedig nem fogadták el, hanem a magyar évkönyv rosszindulatú meséjének tartották s mint ilyet cáfolták (Costin M. és Cantacuzino C.)⁸ vagy meg sem említették (Costin N. és Cantemir D.).

Az újabb román irodalom csak felületesen érintette a mondával kapcsolatos problémákat. Onciul⁹ megállapította, hogy a moldvai mondák László király a Nagy Lajos korabeli hadjáratokban kialakult magyar szent László monda nőse. Ebben szent László sírjából kikelve segítségére siet a tatárokkal küzdő székelyeknek. A magyar monda Holik szerint Compostellai szent Jakab legendájának analógiájára keletkezett.¹⁰ Ez nem irodalmi úton jutott s magyarsághoz, mint Panaitescu véli,¹¹ hanem spanyolországi magyar zarándokok hozták magukkal. — Szokás volt ebben a korban a magyaroknál szent Lászlót hívni segítségül a csatába, s ha egyszer-egyszer a már reménytelennek látszó küzdelem váratlanul jó véget ért, azt a szent király segítségének tulajdonították. A monda anyaga tehát készen volt, a spanyol legenda csak a formát adta meg, melyben ez az anyag kikristályosodott.

Még kevésbé tarthatjuk a magyar monda irodalmi átvételének a moldvai krónikák László mondáit. Urechea krónikájának folytatói ugyan magyar évkönyvet említenek forrásukként, ennek a magyar évkönyvnek a problémája azonban máig homályban maradt. Bogdan úgy vélte, hogy magyar, vagy latinnyelvű moldvai krónika létezését nem tételezhetjük fel, magyar krónikákban pedig még nem akadtak László király oláh mondájának nyomára. Erőszakolt magyarázata szerint a monda forrása szláv nyelvű krónika, melynek szerzője *ungurean*: magyarországi oláh lehetett, de nem magyar.¹² Ha Bogdánnak

⁸ Kogălniceanu, id. m. I. 4–5 l. és 108–109 l. — Cantacuzino művének fennmaradt töredékét Kogălniceanu Milescu Nicolaenak tulajdonította. A munka szerzőjének személye még ma sem állapítható meg teljes bizonyossággal (vö. Adamescu: Istoria literaturii române. 179 l.). Iorga (Anale Acad. Rom. XXI.) és újabban Pușcariu (Istoria literaturii române. Epoca veche. 1930. 140 l.) Cantacuzinónak tulajdonítják.

⁹ Onciul, D.: Originele principatelor române. 96–99 l.

¹⁰ Holik, Fl.: St. Jacques de Compostelle et st. Ladislaus de Hongrie. Revue des études hongroises et fino-ougriennes I. 1923. — Magyarul a Kath. Szemle 1923 évf.

¹¹ Panaitescu, P. P.: Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigorie Ureche și Miron Costin. — Academia Română. Memoriile secț. istorice. Ser. III. Tom. IV. Mem. 4. (1925), 33–36 l.

¹² Bogdan, id. m. 67–68 l.

igaza volna, az évkönyv „letopisețul ungureanului“ (a magyarországi évkönyve) lehetne, de nem „letopisețul unguresc“ (magyar évkönyv).

A „Magyar évkönyvből“ a László monda második változatán kívül nem maradt ránk semmi, térjünk vissza tehát a mondához és vizsgáljuk meg közelebbről.

A mondának Velence, majd Régi- és Új-Róma felekezeti harcáról szóló első része igen zavaros. Alapját azok a küzdelmek teszik, melyekben a római egyház a balkáni „eretnkségeket“ s elsősorban az ortodox egyházat kívánta megtörni. Nagy Lajos ezek folyamán a hunyadi és szőrényi oláhokra is súlyos csapást mért, midőn elrendelte, hogy sem nemes, sem kenéz ne kaphasson itt birtokot, ha nem római katolikus. Mármarosban viszont ekkor éppen virágkorát élte az ortodoxizmus, a litván Korjatovics Tódor munkácsi herceg olalma alatt.¹³ Ezek a körülmények természetesen csak fokozták az oláhság állandó északi irányú vándorlását.

A mármarosi oláhok úgylátszik résztvettek Lackfi Endre és a székegyek hadjárataiban a tatárok ellen (1345). A magyar források nem említik ezt a körülményt,¹⁴ csak a moldvai krónikák mondáiból következtethetünk rá. Ezek szerint az oláhok Moldvában László király oldalán verték a tatárt. László nevű királyaink hadjáratai nem hatottak ki Moldvára, s így a szóbanforgó László csak a Nagy Lajos korabeli magyar monda sírjából kikelt szent Lászlója lehet. Az oláh monda élő alakot csinált szent Lászlóból s a fejedelemség megalapítását is az ő idejébe teszi, de 1359-be. Csak Costin Miron javítja ki külföldi munkák alapján László uralkodásának, s ezzel együtt hibásan a fejedelemség alapításának évét is 1080-ra.¹⁵

A magyar mondának az oláh krónikában tapasztalt nagyfokú romlását csak szájhagyomány útján való átvétellel magyarázhatjuk. Szájhagyományban élő moldvai szent László mondát különben keltőt is ismerünk, s mindkettő a tatárok elleni hadjáratokkal kapcsolatos. Bandinus moldvai katolikus püspök XVII. századi útleírásában említi, hogy Barlád városa közelében van egy várróm. A vár hajdan a tatároké volt s szent László magyar király ostromolta ki őket belőle.¹⁶ A moldvai magyarok a római katolikus és görög keleti nagybőjt kezdetének eltérését ma is szent László tatár hadjáratában való késlekedésével magyarázzák,¹⁷ mint Eustratie logofát krónikájának fent idézett részében László királyéval.

¹³ Hunfalvi Pál: Az oláhok története I, 480—481 l.

¹⁴ Küküllői János, id. h.

¹⁵ Kogălniceanu, id. m. I. 30 l.

¹⁶ Urechia, V. A.: Codex Bandinus, București, 1895. 27 l. — Az 1236. évszámot valószínűleg Bandinus magyar kalauza, Beke Pál jezsuita tette a mondába, talán Kun Lászlóval tévesztve össze szent Lászlót.

¹⁷ A Románvásár vidéki magyar falvakban ma már szent István ennek a mondának a hőse. Így közli Wichmanné Szabófalváról (Etnográfia 1907. 287 l.) s így halottam magam is Jugánban 1933-ban a 70 év körüli Szántánétól (Nitta Petre Lungu). A Wichmanné közölte szabófalvi monda nem nevezi meg Szent István ellenségeit, Szántáné azonban így adja elő a dolgot: „Styefán a nadkirár járt vala verekegyiszbe mikor hajtotta ki paganokot, sze hod megtyért, honn már megsánták a huszhagyászt vaszárnapp eszte,“ s. b. Tehát itt már a tatárok elleni hadjárat szerepel. Bákó vidékén Bogdánfalván és talán egyebütt is tudják még az öregek, hogy a tatárverő király, ki nek kedvéért a római egyház farsang végét megnyújtotta, Szent László volt.

A Névtelen krónika korán kikerülhetett Oroszországba, mert a későbbi moldvai krónikák nem használják fel, sőt a László mondát sem ismerik hosszú 150 esztendőn át. Urechia krónikájának folytatóinál a monda teljesen megváltozott formában jelenik meg. — 1. Eustratie logofáték nem ismerik a pravoszláv és a latin egyház harcairól szóló részt. Az oláhok őseit a börtönből a csatatérre kényszerített rablók-nak tartják s így közvellen forrásuk semmi esetre sem lehetett oláh krónika, mivel az — mint a Névtelen krónikában láttuk, — az ortodox oláhokat mindig mint jó keresztyéneket állította szembe a latin hitűekkel. Igaz keresztyénekből közönséges rablókat csak az ortodoxizmust eretnekségnek tartó római katolikus író csinálhatott. — 2. Ugyanez mellőzte szükségszerűen László király titkos ortodoxizmusának tételét, s valószínűleg megjegyezte, hogy Lászlót csodatevőnek tartják. Ezt azután Eustratie logofáték *vârhovnic*nak (varázsló) fordították. A Névtelen krónika László királynak ezt a tulajdonságát nem ismeri. — 3. A király neve a Névtelen krónikában szláv (*Vladislav*), Eustratie logofátánál magyar (*Lasláu*) alakban szerepel. A szláv formát nem a logofát cserélte fel magyarral, mert ő nem ismerte a név családját és tévesen lengyel *Sztaniszláuv*val azonosította a magyar *Lászlót*. — 4. A Névtelen krónika szerint László a Tisza mellett ütközött meg a tatárokkal. Eustratie logofát viszont már Moldvában szerepelteti Lászlót, gyaníthatólag a magyar évkönyv nyomán, mert a *Szeret* folyó nevének származtatása magyar szerzőre vall. László moldvai szerepeltetése egyébként nem pusztán irodalmi jelenség, hanem a nép nyelvén is él (l. fent az 52. l.).

Ezek szerint Eustratie logofát és követőinek forrása, mint ők maguk is állítják, egy — valószínűleg latin nyelvű — magyar évkönyv volt. Az is kétségtelen azonban, hogy a Magyar évkönyv László mondájának forrása a szláv nyelvű Névtelen krónika, a Magyar évkönyv tehát csak Moldvában keletkezhetett. Valószínűleg a szereli magyar domonkosok írták, kiknek Péter vajda édesanyja, Margit alapított kolostort 1377-ben.¹⁸

A fejedelemség megalapításával a Névtelen krónika elbeszélésének második része, az úgynevezett „Drágos monda” foglalkozik. Ez mint önálló történet valamennyi moldvai évkönyv, ill. krónika elején megtalálható hosszabb-rövidebb előadásban és lényeges változtatásokkal. A vezető állat (bölény) és a vadászat eredménye (új ország felfedezése és megszállása a havasokon túl) a monda valamennyi változatában azonos. A vadász személye már különböző az egyes forrásokban. A legrégebb szláv nyelvű évkönyvekben (XV—XVI. század) a máramarosi Drágos a vadász, a XVII. századból származó forrásainkban azonban már több egyenrangú vadász szerepel, s ezek között Drágos ritkán fordul elő. Urechia krónikájában római királyfiak és máramarosi népeik indulnak vadászatra.¹⁹ A monda szövegében Drágos nem szerepel, csak később, Moldva fejedelmeinek felsorolásából tudjuk meg, hogy Drágos a vadászó királyfiak egyike volt.²⁰ Bandinus-

¹⁸ Az alapítólevél teljes szövegét Costăchescu M. közli *Documente Moldovenesti înainte de Stefan cel Mare c. gyűjteménye I. kötetében. Iasi, 1931.*

¹⁹ Az oláh: „feciori de domni”-t fordítom magyar népi kifejezéssel királyfiaknak.

²⁰ Kogălniceanu, id. m. I. 133.

nál három itáliai testvér: Volha, Drágos és Domonkos.²¹ Cantacuzino töredékében pedig egyszerű juhászok a monda hősei.²² Cantacuzino, a művelt havaselvi bojár kigúnyolta a mondai hagyományokat, azért feltételezhetjük, hogy el is ferdítette azokat, s a királyfiakból maga csinált juhászokat. A testvérek „itáliai” jelzője a római származás tudatának megnyilvánulása. Nem Bandinus műve, mert ez a felfogás már a Névtelen krónikában is jelentkezik, amennyiben Románt és Vlahatát Velencéből, majd utódaikat Régi-Rómából hozza ki.

A Drágos monda, mint azt már Vuia is megállapította,²³ feltűnően egyezik a magyar-hun krónika szarvasmondájával. Vuia hamarjában néhány feltűnően egyező részletet is említ, de nem meríti ki a monda egész tartalmát, s megelégszik annak megállapításával, hogy az oláhmonda valószínűleg a magyar-hun monda átvétele.

A vezető állat mondája már az ókorban általánosan ismert volt, s ma is legtöbb európai és ázsiai népnél megtalálható. Alaptípusa Berze Nagy János szerint a következő négy pontba foglalható²⁴: 1. Istennő (Krisztus, tündér) kiváló férfiút előre kijelöl, hogy azt szerelmével (lelki üdv.) örök boldogságra juttassa. 2. Szarvasunó (hímszarvas) alakjában a vadászó férfi előtt terem, kit feltűnő külsejével is (aranyagancs, testén égítetek, szarvai közt fénylő kereszt) saját üldözésére csábít. Sebezhetetlen. 3. Tengeren megy át, melyen a gázlót csak ő ismeri. A férfi nyomon követi. 4. A tenger túlsó partján (hegy tetején) eltűnik, valódi alakjában jelenik meg s a kiválasztott férfival örök boldogságban él.

Ettől az alaptípustól a moldvai honfoglalásmonda lényegesen eltér.

1. A vadász a moldvai mondában eredetileg nem egy személy, Drágos tudniillik történeti alak²⁵ és csak romlás útján került a mondába. Helyén később is testvérek, királyfiak bukkannak fel. A testvérek egyike Bandinusnál a *Volcha* nevet viseli. Ez a név a névtelen krónika *Roman* és *Vlahata* testvérpárját juttatja eszünkbe. *Vlahata* és *Volcha* egyaránt a *vlah* (oláh) népnévből származnak.²⁶ Román itt szintén nem az egykorú Román személynévvel függ össze, hanem a *romanus* és talán a *rumán* (oláh) népnévből alakult.

Sebestyén Gyula szerint török és ugor népeknél általános volt két rokon nép testvérpártól való származtatása²⁷ és a testvérek nevének a népnevekből való rekonstruálása. Ugyanezt a mondát a Cseh és Leh nevű testvérektől származtatott cseh és lengyel néppel kapcsolatban Costin Nicolai moldvai történélíró is ismeri a XVIII. század elején,²⁸

²¹ Urechia: Cod. Band. 306 l.

²² Kogălniceanu, id. m. I. 110.

²³ Vuia, R.: *Legenda lui Drăgos*. — Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj. 1922. I. 300—309 l.

²⁴ Etnográfia. 1927. (38 k.) A csodaszarvas mondája.

²⁵ Lajos király 1360-ban mármarosai oláh falukat ad Drágosnak, Gyula fiának és nemessé teszi jutalmul, amiért a hűllen Bogdan híveiből sokat a király hűségére térített Moldvában. — Fejér: *Codex Diplomaticus*, IX. 3., 159.

²⁶ *Vlahata* a szláv eredetű -ota személynévképzővel, vö.: *Balota, Micota, Narota*, stb. régi moldvai személynéveket Bogdan: *Documenti lui Stefan cel Mare c. oklevél-tár névmutatójában*, vagy *Kalota, Milota, Cinkota* helyneveket.

²⁷ Sebestyén Gy.: *A magyar honfoglalás mondái*. I. 310.

²⁸ Kogălniceanu, id. m. I. 83.

Roman és Vlahata azonban legkésőbb a XVI. század elején már szerepel a Névtelen krónikában. Ennél is fontosabb azonban, hogy az oláh monda nem két egyidőben élő nép nevéből veszi a testvérek neveit, hanem ugyanannak a népnek régi és új, illetve saját és idegen nevéből alkotja azokat, akár csak a magyar-hún krónika Hunor és Magor nevét. A középkori történelírók a hünoktól származtatták a magyarokat, a két nép viszonya tehát ugyanaz, mint az oláh mondában a rómaiak és az oláhoké. S ahogy az oláhok saját *rumân* nevüket beleérezhették a Román névbe, úgy a magyarok is latin *hungarus* nevüket Hunor nevébe.

A magyar mondában Hunor és Magor előbb üldözik a szarvast és azután alapítanak országot. Roman és Vlahata Velencéből való kivándorlása a monda bomlása útján keletkezett részlet. Hogy a testvérpárban a szarvasüldöző vadászokat kell keresnünk, a Bandinusnál előforduló *Volcha* név bizonyítja. A magyar-hún monda részleteinek sorrendje különben a nőszerezésre vonatkozó részlet esetében is felbomlott, mint alább látni fogjuk.

2. Az üldözött vad közönséges állat az oláh mondában. Külseje sem feltűnő, nem is rejtőzik benne természetfeletti lény. A vadászok tehát megölik és elfogyasztják. A magyar-hún mondában ugyan eltűnik a szarvas, egyéb titokzatosság azonban itt sincs benne. Az oláhra leginkább egy osztyák monda hasonlít, amennyiben az üldözött szarvast itt is megölik és elfogyasztják,²⁹ ez azonban természetes és ésszerű megtoldása a mondának s a két népnél független egymástól.

3. Az oláh monda bölénye nem tengeren, nem is mocsarakon vezeti át üldözőit, hanem a havasokon. A mondának hasonló alkalmazkodását a helyi viszonyokhoz az említett osztyák változatban is megfigyelhetjük. Itt a vadász nagy messzeségen át jut új lakóhelyére.

4. A vadászat eredménye nem csak az oláh és a magyar mondában új ország, ill. lakóhely szerzése. Megint csak az idézett osztyák mondára hivatkozom. Az oláh és a magyar mondában mégis feltűnően egyezik egy részlet. A vadászok visszatérnek hazájukba és engedélyt kérnek a kiköltözésre. Hunor és Magor apjuktól kéredzenek el. A moldvai mondában Bandinus szerint özvegy anyjuknak visznek mutatóba moldvai földet, a Névtelen krónika szerint pedig László magyar királytól kéri elbocsájtásukat a vadászok.

A nőrablást Hunor és Magor mondájában is hat év választja el a vadászkalandtól (Kézainál), tehát nem a szarvas változik nővé. Ez különben is lehetetlen, hiszen sokkal több nőre van szüksége a vadászoknak és kísérőiknek. A moldvai mondában szintén megvan a nőkérdés mondai megoldása. A Máramarosba telepített régi-rómaiak a Névtelen krónika szerint magyar nőket vesznek el. Ezekből származik a máramarosi és a moldvai oláhság, mint ahogy a hún-magyar nép is Belár elrablott lányaitól származik. Az oláh mondában a nőszerezés megelőzi a vadászatot, tipológiai szempontból tehát az oláh monda távolabb esik az alaptípustól, mint a magyar, bár a vadászat és a nőrablás közötti szoros összefüggés már ebben is felbomlott, csak az időrend az eredeti.

²⁹ Pápay: Északi osztyák nyelvtanulmányok. — Nyelvtud. Közl. 38 k. 313 l.

Ez a monda különben nemcsak formájában, de tartalmával is erős magyar hatásról tanuskodik. Hóman megállapítása szerint egy népi idegen nőktől való származtatásának mondája — mint a rómaiaknál a szabin nők, a magyaroknál a bolgárok (Belár) lányainak elrablása és a két népnek ezektől való származtatása — nagyjelentőségű idegen kultúrhatás és beolvadás emlékét őrzi.³⁰ A magyar kultúrhatás jelentőségét a román nyelv magyar jövevényszavain,³¹ a magyar beolvadás méreteit pedig a toponímia magyar elemein³² mérhetjük le.

Lükő Gábor.

*

Gábor Lükő: Zu den Sagen von der Gründung der Moldau.

Das Fürstentum Moldau wurde gegen die Mitte des XIV. Jahrhunderts von aus Mármaros her stammenden Rumänen gegründet. Die moldauer Chroniken tun zweier Sagen Erwähnung, die ungarischen Ursprungs sind und ungarische Beziehungen aufweisen. Gegenstand dieser Sagen: Herkunft der Rumänen aus Mármaros und ihre Übersiedlung nach der Moldau.

Auf Grund eines Vergleiches der Sagenvarianten stellt Verfasser fest, wie folgt: 1. Die Rumänen übernahmen die ungarische Sage des *heil. László* (Wunder des Patrocinius) auf dem Wege der mündlichen Überlieferung, wobei das wunderbare Element der Sage verloren ging. 2. Dass es ein Ungarisches Jahrbuch, dessen die Chronisten Erwähnung taten, wirklich gab, kann nicht mehr bezweifelt werden. Diese wurde wahrscheinlich um die Wende des XIV—XV. Jahrhunderts im Dominikanerkloster von Seret verfasst. 3. Die Sage vom *Dragos* ist zweifellos eine Übernahme der ungarischen Hunen-Sage vom Wunderhirsch. Einzelne Motive derselben wurden durch die Rumänen in die László-Sage aufgenommen, welche der Aufmerksamkeit des rumänischen Bearbeiters des Problems, R. Vuia's entgingen. 4. Die Herleitung der sagenhaften Abstammung der moldauer Rumänen von ungarischen Weibern bezeugt ebenfalls einen starken ungarischen Einfluss und eine weitgreifende Einschmelzung ungarischer Volkselemente.

³⁰ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 20 l.

³¹ Treml, L.: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. — Ungarisch Jahrbücher. VIII—IX.

³² Weigand, G.: Ursprung der südkarpatischen Flussnamen. — XXVI—XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig. 1921. 95 l.

MOLDVAI CSÁNGÓ MENYEGZŐ SZABÓFALVÁN.*

Mikor a csángó legény házasodni akar, megkér egy ismerős házas embert, hogy legyen *lánycérője* (*pištor*, oláh *peřitor*). A kérő ember aztán elmegy valamelyik kocsmába, oda hivatja a kiszemelt lány apját (ő sohasem megy annak a házához) és megbeszéli vele a dolgot. Előadja, hogy a legény el akarja venni a lányát. Dicséri a legényt; azt mondja, hogy az a lány is már eladó sorban van, s hogy a virágot akkor kell leszakítani, amikor szép.

Ugyanabban az időben a kérő felesége a lány házához megy s ő meg ott beszél a lánnyal s az anyjával. Rendesen nagyon szabadkozni kezdte a lányos háznál, hogy így-úgy, a lány még nagyon fia-

1. ábra. A legény elbúcsúztatása az apjától és anyjától.

tal. Az asszony aztán rábeszéli őket, dicséri a legényt. Majd otthagyja őket, hogy gondolják meg a dolgot. Sohasem szokott ilyenkor még se az apa, se az anya, se a leány választ adni. Az apa hazamegy s otthon együtt megbeszélik a dolgot. A leány beleegyezése nélkül nem lesz esküvő.

Még ugyanazon a napon, vagy pedig másnap a kérő felesége elmegy megint hozzájuk és megkérdi, hogy mit határoztak. A férfinak többé nincs semmi teendője, az asszony intéz el mindent. Most már megmondja, hogy igen-e vagy nem s az asszonyok megbeszélik, hogy már estére menjenek az ifjak a paphoz *beíródni*. Ha van valami va-

* A szerző 1906–1907. telén járt Moldvában s tanulmányának anyagát ekkor jegyezte fel. A fényképeket ugyanakkor a szerző férje, néhai *Wichmann György* helsinki-i egyetemi tanár készítette.

gyona a legénynek s a lánynak, azt mondja az apa, hogy jól van, mehetnek a paphoz, de neki a legény apjával előbb van egy kis beszédje. Akkor a két apa egy ismerős háznál több férfi előtt megbeszéli, hogy mit kapnak a fiatalok. Azután megy a leány és legény beíródni. A legény részéről velük megy a kérő s a lány részéről is egy férfi. A beíródás után ők már *nyirásza* és *nyiril* lesznek.

A beíródás után következő vasárnapon vagy hétfőn tartják meg a *logodna*-t — a kézfogót. A kézfogó napjának hajnalán, mikor fel kel a nap, elmegy a kérő és még néhány társa, akik akkor mind kérők, a lányos házhoz. A kérők a lányos háznál mindnyájan kapnak egy-egy *szerenka*-t, színes szélű kis házi szőtt fehér kendőcskét. Megkínálják őket dióval, mire pálinkát isznak, amit a kérők magukkal hoztak s a

2. ábra. A menyasszony kezét csókol a *nuna*-nak a kapott ajándékokért.

háziakat is megkínálják. Ez kint történik az udvaron. Mikor a kérők megérkeztek, a menyasszony felmászik a kemencére. Azalatt a vőlegény is megérkezik, kinn marad az udvaron, míg a lány apja érte nem megy, a kérők pedig bemennek. Az igazi első kérő azt mondja az apának, hogy ők *kaptak* (találtak) egy virágot s betennék a kertbe, hogy virágozzék és hozzon magot is, az apa erre azt feleli, hogy ő neki is van kertje, de hát hol van az a virág, amivel ők dicsekesznek. Azzal a kérő a kemencéhez megy, leemeli a menyasszonyt, hogy itt a virág, mire az apa kimegy és behozza a legényt, hogy itt a kert. A leány és a legény kezét fogják, a kérő leönti összefogott kezüket pálinkával, majd egy tálból mindkettőjüknek ad 2—2 diót s a tálban maradt többi diót feldobja a levegőbe s az után kapkod aztán az időközben odagyűlt fiatalság. Közben összegyűlnek a rokonok s a vőlegény apja, anyja is. De a dión kívül egyebet nem kapnak.

A vőlegény nem jár a menyasszonya házához. 2—3 hét múlva lesz a *menekező*. Addig együtt járnak táncba, de csak az utcán találkoznak. A házhoz a vőlegény csak vasárnap délben megy mindig egy üveg borral s ott marad ebédre.

Ez alatt a jegyes-idő alatt a menyasszony házánál legalább egyszer és legfőljebb kétszer *varró* van. A *varró* napján a menyasszony házánál már reggel 9—10 órakor összegyűlnek a meghívott szomszéd, ismerős vagy rokon lányok és legények. A varróba a vőlegény is elmegy. A vőlegény fogad cigányt és visz bort, pálinkát, mézespálinkát. A menyasszony házánál az összegyűlt fiatalság egy része segít a főzésnél, mert két étkezés van a varró ideje alatt, nagyobb része pedig *varr*. A lánynak *varrják* a fehérneműt, melyen a him már régeb-

3. ábra. A menyasszony pálinkával kínálja az ajándékot adó vendégeket.

ben elkészült. A legények is varnak zsákokat, ponyvákat, durvább dolgokat. Munka közben énekelnek, tréfálnak, este aztán abba hagyják a munkát s jó későig táncolnak muzsikaszó mellett, rendszeren az udvaron, télen úgy, mint nyáron.

A menyegző előtti napon a *hívogató* elmegy meghívni a vendégeket. A hívogató rendszeren a vőlegény öccse, de ha nincs öccse a vőlegénynek, akkor más legény. A hívogató lovon megy, csizmáin sarkantyú van, jobb lábán, kívül a csizmaszár mellett tarka kendő lóg. A meghívandóknál megáll, a lóról leszáll, bemegy s egy kis mondókával meghívja őket. A menyegző előtti napon sok dolog van a lakodalmás házaknál, különösen a legényénél, ahol nagy fazekakban előre főznek. Hogy gyorsabban menjen a munka ott vannak a szomszéd és rokon asszonyok és segítenek.

Az esküvő a templomban nagyon egyszerű. Nem mennek el sem

a leány, sem a legény szülei, csak a vőlegény, menyasszony és a *gyertyatartók*, tehát a szükséges személyek s ezenkívül még más bárméskodó ember s asszony van jelen.

A *gyertyatartók*-at a vőlegény választja, rendszerint egy férfit a feleségével. A férfi a *nunul*, a nő a *nuna*. Az esketésnél kétoldalt állnak a fiatal pár mellett s egy-egy égő gyertyát tartanak a kezükben a szertartás alatt. A gyertyákat a menyasszony adja. Ez körül van csavarva egy színes kendővel és egy *horgas*-al, ami apró gyöngyökből fűzött szalag. Ilyen gyöngyszalagot ad a menyasszony a vőlegényének, ezenkívül a *druszkának* is még néhány rokonlányának, akik a készülődésnél sokat segítettek. A templomból az esketés után, mely mindig reggel úgy 8 óra tájt van, úgy a vőlegény, mint lány is haza mennek.

4. ábra. A vőlegény kendőt kap az ipától.

10 óra után kezdenek gyülekezni a meghívott vendégek a vőlegény és a menyasszony házánál. A menyegzői ceremónia a vőlegény házánál kezdődik. Oda megy a házhoz a *sztolnyik* és a *druszka* is. A *sztolnyik*, aki ceremónia-mester, meglelt férfi szokott lenni. A vőlegény választja. Kezében egy olyan hosszú bot van, mint amilyen magas a vőlegény. A bot körül van csavarva tarka bolti kendővel, gyöngyből varrt zsinórral s a végén égő gyertya van. A botot a menyasszony készíti. Ő veszi a hozzávalót is. A *druszka* egy fiatal lány, rendszeren a vőlegény nővére vagy pedig a menyasszony barátnője. A *druszka* fején papírvirágos cifra nagy fejdísz van: a *kóda*.

A vőlegény házánál teli van az udvar vendéggel. A házba csak kevesen férnek. Ott bent a szobában elbúcsúzik a vőlegény apjától, anyjától, bocsánatot kér tőlük, ha valamit vétett ellenük, kezetcsókol nekik. Elbúcsúzik testvéreitől is s kimennek mindnyájan az udvarra.

Az udvaron egy padot készítettek, elébe szalmát hintettek s szőnyeggel takarták le. A pad egyik végére leül az apa, a másik végére az anya. Őlükbe teritenek egy nagy szőnyeget s a vőlegény közepén leterdel a szalmára (l. 1. kép). A sztolnyik most elbúcsúztatja a legényt apjától, anyjától. Ő mondja el helyette, hogy bocsássonak meg, ha valamit vétett s felel is a szülők nevében, majd a legény kezébe ad egy pohár pálinkát. A legény kezecsókol az apjának s megkínálja pálinkával, aztán a sztolnyik megint tele tölti a poharat, a legény kezecsókol anyjának s őt is megkínálja. Aztán felkelnek s az egész vendégség a menyasszonyért megy. Azelőtt a vendégség kocsin, szánon ment, de a vőlegénynek gyalog kellett mennie, s mégis mire a többiek odaértek, ott kellett hogy legyen; futva tette meg az utat. Mostan már ő is kocsin vagy szánon megy, melyen rajta kívül a druszká és sztol-

5. ábra. A menyasszonyra ráterítik az ajándék-kendőt búcsúztatás közben.

nyik ül. Mellettük a hívogató lovagol, a vendégek meg utánuk mennek.

Mire a menyasszony házához érnek a férfiak leszállnak a kocsikról. A vőlegénynek a menyasszony házából kiadnak a kapunál egy kalácsot, amit a férfiak szétkapkodnak a kezéből. Mindenki akar belőle egy darabot, verekednek érte. Ez a *futózó kalács*. A kalács-darabkát aztán mindegyik elteszi, mint jó szerencsét hozót. Ha valami árút vesz és nála van a kalács darab, akkor szerencsés lesz a vásár.

Aztán kinyitják a kaput s mindnyájan behajtatnak. Az asszonyok is, a férfiak is bemennek. A menyasszony udvarán levő vendégeknek azt mondják, hogy amint jöttek, itt az udvarban egyszerre csak vége szakadt az útnak, mondják meg tehát, hogy most már merre menjenek? Azok megmutatják nekik az utat vissza s a kapu felé küldik őket. Mindnyájan el is mennek a kapuig, de onnan visszatérnek, mondván, hogy nem jó utat mutattak nekik, hisz ők éppen arról jöttek, mutassák meg végre a jó utat. Azok ismét csak a kapu felé kül-

dik őket. Megint odamennek, de visszajövet haragosan azt mondják, hogy vagy mutassák meg nekik a helyes utat vagy pedig egy tapodtat sem mennek tova. Az ottmaradásra most sem kapnak engedelmet s színleg összeverekesznek mindkét részről a férfiak, de mindig a vőlegény csapatja győz, mire aztán csend lesz. A verekedésben a vőlegény nem vesz részt. Amint beléptek az udvarra, ő félreáll s az egész idő alatt csöndben van. Arra nagyon kell ügyelnie, hogy valaki fedél alá ne álljon a menyasszony házánál. Az udvaron egy asztal van leterítve abrosszal, s a legénnyel jött *nuna* és *nunul* oda megy s kirakják a násznép nagy figyelme közepett az ajándékokat, miket egy tarisznyában hoztak a fiataloknak. Az ajándék mindig egy pár cipó a menyasszonynak, 2 kenyér, 2–3 kiló nyers hús, pálinka, a tarisznya

6. ábra. A menyasszony és vőlegény búcsúztatása. Előtérben a félig térdeplő alak a bolond.

s néha kendők is. A menyasszony megköszöni ezt nekik s a nunának kezetsókol (2. ábra), megkínálja őket egy-egy pohár pálinkával, melyet a sztolnyik nyújt neki (3. ábra). Aztán a sztolnyik az asztalhoz megy s nézegeti az ajándékot s tréfásan megbírálja, kicsinyli. Aztán mindenkit sorban megkínál pálinkával. A menyasszony házánál ételt nem kínálnak, csak pálinkát.

Mikor a vőlegény a menyasszony házához érkezik a násznépével, a menyasszony bent a szobában az egy helyre rakott ládája és egyéb holmija mellé áll és elkezdi sírni. Oda állnak melléje a húgai s barátnői s azok is sírnak — ezt úgy mondják, hogy *ládojznak*. A ládojzó lányok 5–10 pénzt kapnak a vőlegénytől. Aztán bent a menyasszony elbúcsúzik az övétől s kimennek mindnyájan az udvarra, ahol a fentebb említett ajándékokat megköszöni a menyasszony. Az udvaron aztán a vőlegény a menyasszony *kódás* fejére teszi a menyasszonyi fátyolt. Ez egy hosszú fátyolkendő, melyet a vőlegény kö-

zepe táján két faágon tart s anélkül, hogy megfogná, ráengedi az ágakról a menyasszony fejére. Az udvaron itt is egy leterített pad van — mint a vőlegénynél volt — s a pad előtt szőnyeggel leterített széna vagy szalma. A menyasszony anyja és apja leül a pad két szélére és egy menet őket körüljárja 3-szor. A menetet a sztolnyik vezeti utána megy a hívogató, majd a nunul és a nuna, a vőlegény, a menyasszony, a druszka és a végén a cigányok muzsikálva. Miután háromszor körüljárták a padot, letérdelnek, a menyasszony az anyja elé, a vőlegény az *ipja* elé, oldalt megáll a sztolnyik és búcsúztatja őket, mint a vőlegénynél tette (l. 6. ábra). Némelykor a vőlegény és menyasszony az ismerőseiktől ajándékba kendőket kapnak, amint ez a képünkön is látható. Ott a térdepelés alatt kiki felteszi a lány

7. ábra. A lakodalmas menet megérkezik a vőlegényes házhoz.

fejére a kendőt vagy felkötö a vőlegény nyakára. Egyik képen például a vőlegény az *ipjától* is kap kendőt (l. 4, 5. ábrát). Aztán megkínálja a legény az *ipját*, majd a lány az anyját — s viszont — pálinkával. Egy kicsit isznak belőle s ami a pohárban marad a hátamögé önti mindegyik. A 6-ik ábrán látható a bolond. Egy ember felöltözik bolondosan s mindenféle bolondságot csinál az egész menyegző alatt. Ma már nem tudja a nép, hogy ennek van-e valami jelentése, de valószínű, hogy ugyanaz a jelentősége, mint a hétfalusi csángók boricza táncánál szereplő bolondnak. Erről ott még tudja a nép, hogy a sok néző figyelmét hivatott magára terelni, hogy azok meg ne igézhessék tekintetükkel a szereplőket — ott az új párt.

A vőlegény most felül a menyasszonnal és a sztolnyikkal egy szánra s a násznép több szánon (vagy gyalog) követi őket haza. Mikor a vőlegény a menyasszony házához érkezett, a násznép asszonyai megkezdik a *mondikálást*. Hangos és vad énekmondás ez. Szövege

oláh, de tartalmát nem értik, habár tudnak olá Hul. A sok asszony közül néhány folyton *mondikál*, nemcsak a menyasszony házá nál, hanem az úton a vőlegényhez, sőt a vőlegény házá nál is, míg vége nincs a lakodalmi szertartásoknak. A vőlegény mentében senkinek ki nem tér, de ő előle mindenki; csak akkor van baj, ha két lakodalmi menet találkozik össze s egyik sem akar kitérni a másiknak. Mert amelyik vőlegény ilyenkor kitér valaki elől, az egész életében mindenki elől ki fog térni, mindenki előtt meg kell, hogy alázkodjék.

A lakodalmi menet elé a gyermekek tele vizes *kártyával* (fakanna) szoktak menni s a vizet kiöntik az új pár elé. Tele kártyával találkozni ilyenkor szerencsét jelent. Ezt a szerencsét aztán a vőlegény meg is fizeti, minden kártyás gyermek kap 5 banit. A vőlegény házához megérkezve megint van *futozó kalács*, melyet ilt a vőlegény ad. Mikor behajtanak az udvarra (l. 7. ábra) a menyasszony nem száll le a földre, hanem egy székre áll, hol az anyósa fogadja, s ad neki gyöngyöt, fülbevalót, kendőt s más ilyen ajándékokat s ő is ad az anyósának hasonlókat. Aztán leszáll a székről és őt meg a vőlegényt bevezetik egy szobába s ott hagyják őket néhány percig s aztán kijönnek. A falu fiatalsága (hivatlanul) összegyűl egy közeli üres mezőn vagy kertben és cigány mellett táncol vagy két órát. A táncban a vőlegény megkínálja a legényeket pálinkával, de a leányokat nem. A fiatal pár nem táncol. Azalatt a háziak még mindig folyton főznek, készülődnek az udvaron levő sátoros tűzhelyek körül és egyelőre itallal kínálják a vendégeket. A fiatalság akkor eloszlik és a meghívott asszonyok, emberek asztalokhoz ülnek, amikor is nagy eyés-ivás következik, majd pedig az asszonyok és férfiak táncolnak. Étkezés után az asztalra pénzt hajtanak. Minden meghívott férfi ad 2—10 frankot az új pár számára. Egy-egy menyegzőn össze szokott gyűlni 100—300 frank. A multság eltart késő estig, sokszor másnap is folytatódik a menyegző; már délelőtt odagyűlnek a meghívottak és esznek, isznak, táncolnak egész nap.

A menyegző utáni első napon a nuna és nunul már reggel az új párhoz mennek. A nuna öltözteti fel a menyecske fejét, akkor először menyecskésen. Ugyanakkor (már ritkán) megvizsgálja a menyasszony fehéreneműjét is, a nunul meg kikérdezi a vőlegényt s ha kitudódik, hogy a menyasszony *nem volt tiszta*, akkor a nuna megindul még egy néhány asszonnyal a falun végig, mindegyiknek a kezében két három „rossz” (törött) fazék s végig ütögetik a kerítéseket vele. Elmennek a menyasszony szüleinek házáig s ott semmit sem szólnak, csak megfordulnak s haza mennek megint így. Ez az apa megcsúfolása, hogy mért nem vigyázott jobban a lányára. Ha a legény más faluba viszi haza a lányt, mikor kimegy a faluból a legényeknek egy tyúkot kell adnia ajándékba (az összesnek egyet). Azok azt eladják és az árából pálinkát isznak.

(Helsinki).

Wichmanné Herrmann Júlia.

*

Hochzeit der Moldauer Csángó in Szabófalva. Beschreibung der Hochzeitsbräuche der hiesigen Csángó-Ungarn. Abb. 1. Der Bräutigam wird vom Vater und von der Mutter verabschiedet. Abb. 2. Die Braut dankt ihrer nuna (einer Frau, die bei den

Zeremonien behilflich ist) mit Handkuss für die Hochzeitgeschenke. Abb. 3. Die Braut bietet den Gästen, die ihr Geschenke bringen, Schnaps. Abb. 4. Der Bräutigam empfängt ein Tuch vom Vater der Braut. Abb. 5. Über die Braut wird während der Verabschiedung ein Tuch ausgebreitet. Abb. 6. Verabschiedung der Braut und des Bräutigams von den Eltern der Braut. Abb. 7. Der Hochzeitszug gelangt zu dem Elternhaus des Bräutigams.

NÉPI BÜNTETŐSZOKÁSOK.

A történeti, írott jogszokásokon kívül, minden népnél élnek iratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások és jelképes cselekvések is, s ezek az élő jogszokások nemzedékről-nemzedékre átöröklődnek. A hazai élő jogszokások összegyűjtését Tagányi Károly kísérelte meg,¹ azonban csak a családjog és örökösödési jog szokásbeli emlékeit foglalta össze; a közigazgatási jog szokásmaradványait pedig „A közigazgatás népi szervei” című dolgozatomban magam próbáltam összeállítani.² E dolgozat a népi büntető szokások összefoglalása; sajnos azonban az eddigi gyűjtések nem sok adattal szolgálnak s így ezen a téren még sok feladat vár a gyűjtőkre.

A népi közösség *bűnről* alkotott felfogása rendkívül változatos és nehezen illeszthető rendszerbe. „Az erkölcsi élet egyéni és közösségi megnyilatkozásai sem szemlélhetők önmagukban, hanem csakis a mindennapi élet munkájába ágyazva. Az individuális erkölcsködex legfőbb parancsa: a szorgalom. Éppen azért a paraszttársadalomban az erkölcs szónak nincs meg az a fogalmat pusztán a nemi erkölcs területére szűkítő színe, mint pl. az átlag városi ember szemében. Az erkölcs parancsai nem egyes cselekedetekre vonatkoznak s a tettek megítélése mindig a pillanatnyi szituációból következik” — írja Tomori Viola.³ Véteknek számít és a közvélemény megróvását hívja ki minden illetlen, helyhez, emberi méltósághoz nem illő viselkedés: a ház tisztatlansága, rendetlensége, a tiltott munkanapok megszegése, hiúság, gőg, tisztelenség az idősebbekkel szemben, trágárság, káromkodás, részegség, pletykaság s általában a szokások be nem tartása. Sokszor azonban a hely és a személy határozza meg, hogy egyáltalán vétek-e az, s milyen mértékben. A káromkodás pl. vétek, de sokkal súlyosabb megítélés alá kerül az, aki a templom körül vagy a szőlőben káromkodik. Az asszonyok korcsmába járása, vagy a boltban tojásért, véka buzáért cserében ivása feltétlenül elítélendő bűn, míg a gazdáknál csak az egyedül pincézést vagy a gyakori és a részegségig menő korcsmázást róják meg. Ha a férfi szeretőt tart, rendesen csak akkor ítéli el a közösség, ha kedvesének tárgyi ajándékot (pl. pénzt) ad s ezzel a családi közösség érdekeit megrövidíti.⁴ A nő helyzetét azonban súlyosabban ítélik meg. „Nagyobb szégyen a lopásnál, mert nem is szégyen,

¹ A hazai élő népszokások gyűjtéséről. I. Rész. A család és öröklési jog köréből. Budapest, 1919.

² Népünk és nyelvünk. I. (1929).

³ A parasztság szemléletének kialakulása. Szeged. 1935. 65.

⁴ Tomori 65.

de szerencsétlenség, ha a lányból esett személy lesz. Még nagyobb, ha nem akad gazdája a gyerekeknek, ha nem veszi el utólag a legény, vagy nem vállalja az apaságot.⁵ „Erkölcsei felfogásuk anyagi dolgokban és u. n. becsületbeli kérdésekben igen szigorú. Az orvhalászást és a falopást azonban sem erkölcsellenes, sem törvénytelen dolognak nem tekintik. Sőt az orvhalászoknál, a falu legszegényebbjeinél, a nyilvánvaló anyagi, vagy inkább megélhetési szempontok mellett bizonyos bosszúvágy is szerepet játszik: ha ilyen csekély mértékben is, de ártni akarnak a halásztörvény jelenlegi jogélvezőinek. A falopás pedig nemcsak nem bűn, de egyenesen szokásjogon alapuló, hagyományos közigazgatási tényező. Egymástól sohasem lopnak, sőt a perjel szerint az apáság erdeiből sem. De a község határán túl még a módosabbja sem röstelli.”⁶ Tomori szerint: „A közösségi szellemben a helyzethez kötött ítélet egyik megnyilatkozása volt pl. a betyár-becsület. Gazdagtól lopni szinte erény, a szegényt megrövidíteni bűn.”⁷ Bizonyos babonás célok azonban egyenesen megkövetelik a lopást, így lesz csak haszna, eredménye a cselekvésnek. Pl. csak a lopott vadászkutyával, méhvel jár szerencse. A lopásnak a babonás eljárásokban való szerepe e dolgozat keretén kívül esik, összeállítása azonban kétségtelenül igen hasznos és értékes eredményt adna. A terhes asszony különleges, védett helyzetét mutatja, hogy szabadon lophet ételt, gyümölcsöt, sőt ha a lopáson rajta is kapják, nem szokták bántani.⁸ Az erő fitogtatása, kötekedés, verekedés nem bűn, sőt szinte erényszámba megy, hiszen „nem az legény, aki üti, hanem aki állja”. Éppen azt ítélik meg, aki kitér, megfut a verekedés elől. A vétkeesség megállapításának mértékére jellemző, hogy a verekedésből, virtuskodásból gyilkossá lett egyént a börtönből való kiszabadulása után befogadja a község, az anyagi érdekből gyilkolót nem. Általában az anyagi érdek megsértése csak súlyosbítja a vétkeiséget, a gyujtogatót pl. halála után is bünteti a község.

Az egyes vidékek, sőt egész közeli falvak is erős eltérést mutatnak a konkrét cselekedetek megítélésében. Néhol pl. a leányanyaság bűnnek számít, s a családi becsület helyreállítását még a feleségülvétel útján sem tartják megfelelőnek,⁹ másutt azonban nem veszik ezt ilyen szigorúan. Sok helyen pl., ha a megesezt lány kontyba köti haját s a templomban hátul áll meg, vagy beül az asszonyok közé, tehát maga elismeri s kifejezésre is juttatja helyzete megváltozását, már senki sem ítéli el. Túnyogon hibának tartják azt, ha valaki szolgálatba áll, vagy pénzért varr. Csekén azt szólnak meg, aki idegenbe megy szolgálni, aki helybeli birtokoshoz áll be, azt nem közösítik ki.¹⁰ A palócok viszont csak idegenbe mennek szolgálni.

A bűn megítélése szempontjából, amint láttuk, nem érdektelen, hogy ki és miért követte el azt, hiszen e szerint, sőt a vétkes neme és kora szerint is változhatik súlyossága. Következményeiben azonban

⁵ Luby Margit, A parasztlelet rendje. 140.

⁶ Tihany, Katólikus Szemle. 1935. 227.

⁷ Tomori 66.

⁸ Ethn. 4: 110.

⁹ Dr. Illyés Endre, A magyar református földművelő nép lelki élete. Szeged, 1931. 202.

¹⁰ Luby 43—44.

érdekelve lehet nemcsak a vétkező, de más is. A falusi kis emberközösség erkölcsi és gazdasági életét szokások, ősidők óta kialakult s megrögzött szabályok korlátozzák, s ezek áthágása büntetést von maga után. Az egyén által elkövetett bűn következményei részben az egész közösséget érintik. Ezért nem szabad pl. Illés napján a mezőn dolgozni, halottat a határon átvinni, mert zivatar, jég pusztítja el a határt. De a közösség egyes tagjának vagy tagjainak viselkedése alapot ad az egész falu kicsúfolására, falucsúfolóink nagy része innen ered. Pl. „debreceni szeme van” (büszke, túlnéz az emberen), „Soponyán tanult emberséget”: garázda stb.¹¹ De érheti a bűnhődés a kisebb közösséget, a családot, mikor is a helytelen viselkedés a család valamely tagjának vagy a család állatállományának, illetőleg termésének kárát okozza. És végül érheti a vétkezőt magát, aki így közvetlenül viseli vétke terhét.

A bűnt általában véve a közvélemény állapítja meg. Az egyes bűnfajtákra azonban a közösség bizonyos része jobban reagál, mint a mások, az mondja ki tehát a bűnösséget a közvélemény nevében. Az erkölcsi vétségek iránt pl. inkább az öreg asszonyok érdeklődnek, a gazdasági életre vonatkozó vétkeket a gazdák közössége tartja számon, a legény és leány élet hibáit pedig maguk a legények és leányok ítélik meg.

A bűn *megtorlása* a közösség feladata. „Mindenki fél a falu szájától... A falu népe rövidesen megtud mindent s a kútnál, a fonóban, kapáláskor, aratáskor, legnagyobb részletességgel letárgyalja az ügyeket. Ítéletüket nem tartják meg maguknak, hanem az illetőnek a szemébe is megmondják, háta megett pedig utána kiabálják, csúfondáros szavakkal, közerkölcsbe ütköző tetteit.”¹² Ez az iratlan erkölcsi kódex, illemtani szokások összesége hosszú idők fejleménye, bizonyára ősi felfogást tükröz vissza, hiszen a nép minden külső és belső életét illető újítással szemben mereven elzárkózik. Ezért találkozhatunk szokásaink között olyanokkal, amelyeknek ma egyszerű illemtani magyarázatot adnak, eredetük azonban minden bizonnyal ősbibb, s az ősi hitre nyúlik vissza. Az ősi, hitbeli felfogás elleni vétek társadalmi, illemtani hibává csökevényesedik. Jellemző, hogy ezek büntetését nem is a közösség végzi, hanem valami felsőbb hatalom s ez babonás büntetéssel sújtja a vétkezőt. Összeállításuk igen hálás feladat lenne.

A bűnös személye néha ismeretlen, ilyenkor a különböző varázseljárás segít; pl. rostaforogatás, babvetés stb., az eljárások összeállítása e dolgozat keretén kívül esne s azért itt nem foglalkozom vele; megérdemelné azonban a feldolgozást.

A közösség tudomást szerez a vétekről, hiszen a kis falusi közösségben semmi sem titok, megtárgyalják maguk között az esetet s végül ítélkeznek. E dolgozatban nem térek ki a városi jellegű igazságszolgáltatásra, magasabb eredetű, igen gyakran idegenből átvett felfogást mutatnak ezek; csak annyiban nyerne itt megemlítést, amennyiben párhuzamul szolgálnak a népi büntetésekhez. A közösség ítéletének végrehajtója lehet maga a közösség, a közvélemény, a „falú szája”, de lehet a közösség egy tagja is, aki ebben az esetben tulajdonképpen a közösség képviselője.

¹¹ Szendrey Zsigmond. Falucsúfolóink. Ethn. 38 : 30 és Kny.

¹² Illyés i. m. 81.

A népi büntetés fajtáit csoportosítva a halálbüntetést nálunk nem találjuk meg. A falusi közösség szemében a halálbüntetést szinte megközelíti az erkölcsi halál: a megszegyenyítés. A megszegyenyítő bűntételek egész sora ismeretes a legenyhébbtől a legsúlyosabbig. „A közvélemény a megrovandó személy elítélésére nem válogat az eszközökben: a szembe vagy hátmögötti csúfolódás, az illetőnek utána kiabálás éppen úgy szokásban van, mint a névtelen levelek írása, vagy a »pástilus« (az elítélendő dolog gúnyos megírása, ajtón, ablakon, vagy udvarra bedobása).¹³ A megszegyenyítő bűntételek legenyhébb fajtája a megszólás. S a közvélemény ily módon való ítélkezését igen súlyosnak tartják, már a cselekedetek előtt is számbajövő erkölcsi tényező, amint mondják, nem teszik meg az illető dolgot, nehogy „a világ számára, falu számára” kerüljön.¹⁴ Ladányban, Füzesgyarmaton, Óváron sajtószerű szokás divik Szentgyörgy napján. A falu szélén kukoricaszárból, szalmából stb. nagy máglyát raknak s minden pletykát közhírré tesznek, ami egész éven át csak történt a faluban. Egy legény feláll s csóvát vesz fel a tűzből: Pú, lövöm a szentgyört! A másik rákiált: Ne lödd, vitéz! — Mit ígérsz? — Egy szép hirt! — Kiskiról? — Csankura Esztiről! — Erre kikiáltja a hírt, közben pedig magasra dobják a tüzes csóvát.¹⁵ „Kalotaszegen a szapulás második napján hallhatók a legcifrább csujjogatások. Akinek haragosa van s az téved a mosók felé, akkor róla mindent el lehet mondani, rá a legtragábbább életet meg lehet ereszteni; ezért senki sem panaszkodhatik, sőt még el sem ítélik. Ezt a legteljesebb szólásszabadságot, mely ócsárlást, szidalmat, trágárkodást, mindent megenged, védi a nap szentsége. A fonalat a szapulás után hazaviszik, nagyot esznek, még nagyobbat isznak, felszólás és köszöntés nélkül, egymás gyöngéit azonban annál inkább kibeszélve és kigúnyolva.¹⁶ A megszólás, kicsúfolás általában a kisebb, szokás vagy illem elleni vétségek büntetése. Hamar el is felejtik, más eset vonja el az érdeklődést, néha azonban egész életére megbélyegzi az illetőt, sőt leszármazottait is, mert az esetnek megfelelő valamilyen csúfnevet ragasztanak nevéhez, s szemébe, hátmögött e néven nevezik. Ha nem is sütik rá a bélyeget ténylegesen, amint azt a felsőbb törvények megcsinálták, mégis megbélyegzett ember egész életében.

A szokások, illem ellen vétőt *ki is nézik* a társaságból. Túnyogon pl. este nyolc óra után nem illik a legénynek a fonóba beállítani, mert különben kinézik. A lányok nem állanak vele szóba, szavára csak immel-ámmal felelgetnek úgy, hogy „ha van szeme, hát elmegy”.¹⁷ A szokás majd általánosan előírja, hogy idegen faluból nem szabad feleséget hozni a legénynek. Tóalmáson ilyen esetben elkerülik az idegenből hozott asszonyt.¹⁸

A látogató legényt a lány kikíséri a pitvarba, a búcsúzkodásnak azonban nem szabad túl soká tartani, mert *kiteszik nekik a széket*, vagy rájuk döngetik az ajtót. Ha fiatalok teszik ki, azon nevet a legény,

¹³ Illyés 202.

¹⁴ Illyés 81 és 202. Vö. Luby, Gönczy stb.

¹⁵ s.j.

¹⁶ Jankó János, Kalotaszeg magyar népe. 83.

¹⁷ Luby. 59.

¹⁸ s.j.

is, lány is. Ha azonban a lány anyja teszi ki, az súlyos megszegényítés, meggondolja a legény, mikor menjen el megint a házhoz. A lány anyja is meggondolja, kitegye-e a széket, mert a lányt is csúfolják miatta.¹⁹

A kinézés enyhébb fajtája a megszegényítő eltávolításnak, de hiszen a bűn is enyhébb. Sokkal súlyosabb a *rokkakitevés*. A falu fiatalsága a fonóban gyülekezik össze, hogy a téli esték unalmát elűzze. Társas szórakozó, ismerkedő, házasságszerző intézmény volt ez. Ha azonban valamely lányt nem tartottak, valami okból, maguk közé valóznak, kitették rokkáját a fonóból. A szólás igen régóta ismeretes és nagyon elterjedt, a büntetésmód igen érdekes példája a jelképes eljárásoknak.²⁰

Ha egy leány egy legényt ok nélkül megsért, kigúnyol, táncra hívását visszautasítja és mással megy táncolni, a legények közössége társuk pártjára áll s elhatározza a megtorlást: ez a *kitessékelés, kimuzsikálás, kitáncoltatás*. Elhatározásukat a legközelebbi táncig titokban tartják. Amikor az egész vendégsereg összegyűlt a tánchelyen, a legény a középre lépve elhallgattatja a cigányt. A párok szétmennek, a legények a muzsikások közé, a lányok pedig a másik oldalra húzódnak. Ekkor a megbántott legény kiáll a terem közepére s arccal a leánynak felé fordulva felszólítja a leányt, hogy álljon ki, a cigányokat pedig, hogy húzzák rá a rákócit. A leányok elhúzódnak társnőjüktől, aki hozzártartozóitól kísérve sírva indul az ajtót nyitó legény után. Igen elterjedt szokás a kimuzsikálás. A megbántott legény csendesen körözni kezd a leány körül, a banda észreveszi és odahúzódik köréjük; a legény most lassan a kijárat felé indul, a banda követi s magával szorítja a leányt is. Az ajtóhoz érve a legény hirtelen félreugrik s a tovább haladó banda zeneszó mellett kiszorítja a leányt. Sokféle szokásos a kitáncoltatás. A legény valamelyik barátja felkéri a leányt, a legények körülállják őket s füttyszóval, másutt a cigánybanda zeneszóval kíséri a táncoló párt az ajtóig. Ott a legény egy lendülettel, az ajtó mellett készen álló legénytől hirtelen kinyitott ajtón kipenderíti a leányt. Ezekhez hasonló a kitessékelés. A legény a terem közepén lógó lámpa vagy pedig az ajtó elé vezet a táncra kért leányt, itt meghajol előtte és ott hagyja; másutt ez utóbbi esetben a legény ajtónál álló társa hirtelen seprűt nyom a lány kezébe mondván: „itt a sepre, táncolj vele!”²¹ Aporkán a leányt legény, legényt pedig leány táncoltat ki.²²

A megszegényítő, sőt már megbecstelenítő büntetések súlyosabb fajtája a *meghurcolás* vagy *meghordozás*, nálunk különösen a tolvajokat és a feslett életűeket sujtották vele. A tolvajnak a nyakába kötik a lopott holmit, végig kell mennie a falun s közben kiabálja: így jár, aki (pl.) rucát lop!²³ Régi emlékekből tudjuk, hogy az így meghurcolt mögött az éjjeli őr fujta a kürtöt, vagy a hajdu verte a dobot, sőt néha

¹⁹ Luby. 64.

²⁰ Kertész Manó, Szokásmondások. Budapest. 1922. 64. Vö. Szendrey Zsigmond, Magyar népszokások a fonóban. Ethn. 38 : 269.

²¹ Baja, Ethn. 39 : 125., Röske, Ethn. 10 : 333., Szécsény, Ethn. 39 : 266., palócság Ethn. 2 : 295., Tiszaföldvár, Cibakháza, NNy. 1 : 319., Luby 70, 72, vö. még NNy. 1 : 12.

²² sfj.

²³ Albis. sfj., Ethn. 37 : 75.

muzsikaszóval kísérték. Néha útja közben, a népesebb helyeken meg is vesszőzték, sőt magának kellett büntetésének jogos voltát hirdetnie.²⁴

Az erkölcsileg elvetemedett nőt különösen elítéli a közvélemény; szinte általános büntetése volt az *ekléziakövetés*. A bűnöst a templomban fekete székbe ültették s fekete posztóval takarták el. Istentisztelet után a pap felolvasta előtte bűnét és bűnbánatát, melyet az utána tartozott mondani.²⁵ Másutt a bűnös földig fátyolozva könyörgött vétkeért a nép előtt.²⁶ Debrecenben a paráznaságon kapott nő egyházat követelt s reggeli ima alatt fehér lepedővel betakarva állt a szégyenkövön mezitláb.²⁷ Göcsejben az ilyen nőnek a templomba menést sem engedték meg s lenyirták a haját; ha vidéki volt, kikísérték a faluból.²⁸ A büntetés ily módon való kialakulására nagy hatással volt az egyház. A népi szokásjog csak azt nem engedi meg, hogy koszorúval a fején menjen esküvőre az ilyen nő; legény nem is veszi el feleségül, legfeljebb gyermekek özvegyember.

A rendet, tisztaságot szereti a magyar ember, a leánykérő elmaradásának is oka lehet a tisztatlanság, amint azt a debreceni népdal mondja:

„Elmennék én tihozzátok egy este,
De szemetes a házatok közepe.
Ráncos csizmám felszedi a szemetet;
Hogy kötném meg véled az életemet!”²⁹

A gazdaság, szántóföld elhanyagolása pedig igazán nagy bűn, hiszen az termi meg az Isten áldását, a mindennapi kenyeret. Szatmár megyében ha valaki rosszul kapálja meg, vagy szántja fel a földjét, azt el szokták temetni. A föld végébe egy kis sírdombot készítenek, ennek végébe két fadarabból összekötözött keresztet szúrnak, vagy pedig fej- és lábfaul egy-egy cső tengerit állítanak, annak a jelzésére, hogy talán meghalt az illető, hogy nincs megmunkálva földje.³⁰

A népi büntetések között ritkán találkozunk *testi büntetésekkel*, a falusi kis közösség a megszegyenítő büntetések széles változatával általában a bűnnek megfelelően tudott eljárni a bűnössel szemben. Testi büntetésekkel inkább a felsőbb hatóság élt, bár néhány emlékével a népnél is találkozunk. A kalapban táncoló legény kalapiját pl. lepofozzák.³¹ A káromkodás általában tilalmazott dolog volt, a falusi közigazgatás szitokbirót is alkalmazott, aki a káromkodókat megbüntette.³² A káromkodó legényt megbotozták.³³ Turkeve 1764-es rendelkezésében találjuk, hogy: „aki az őrlős embernek akármely névvel nevezendő jószágát ellopja, a nagyobbért üstökénél fogva felakasztasson, a kisebbért toties-quoties 12 furatos ütéseket szenvedjen.”³⁴ Jászberényben a

²⁴ Kertész, 231.

²⁵ Réső Ensel Sándor, Magyarországi népszokások. 118., Hornyik, Kecskemét története. 2: 211.

²⁶ Kuthy., Hazai rejtelmek. 1: 146.

²⁷ Ethn. 37: 75.

²⁸ Gönczy F., Göcsej 131.

²⁹ Népr. Ért. 13: 178.

³⁰ Jármí, síj., Illyés 202.

³¹ Luby 72.

³² NNy. 1: 94.

³³ Gönczi 129.

³⁴ Ethn. 44: 65.

vizimalomból lopóval szemben a malom törvényei szerint jártak el. Kivitték az utcára nyíló ajtófélfához, vastag fatuskóra állították, az ajtófélfán egy tágas lyukat fúrtak s a bűnös nő haját egycsomóba fogták s ilyen függő helyzetben haját egy életlen késsel lenyiszálták. A haját cövekkel együtt az ajtófélfán hagyták elrettentő példaul.³⁵

A legénység tejhatalommal járt el a szabályok ellen vétőkkel szemben. Szucsákon pl. a szabályokat be nem tartó legényre hármot vagy hatot csaptak egy e célra készített lyukas lapáttal.

Egyéni elégtételvezés a bosszú. „A vérbosszú a magyarságnál mindig megmaradt az érdekvédelem keretei között és nem fajult soha vendetta-szerűvé.³⁶ A népnél a bosszú igen gyakran a kigúnyolásban nyilvánul. Így az elhagyott leány vagy legény igyekszik magát megbosszulni. A jegykendőt a legény sárba mártja, rudra tűzi s úgy hordozzák meg a faluban.³⁷ Vagy pedig májusfa helyett száraz akácot szúr le a lány ajtaja elé s rá ganéba mártott mosogató rongyot köt.³⁸

Egyéni elégtételvételi mód a *párbaj*. Kovásznán régebben érdekes legénypárbaj volt divatban. A becsületében komolyan megbántott fél kiment a mezőre s ott egy falu-közeli dombra, vagy magas fára felhágva lekiáltott: „Hallod-e te, N. N. ! Jere ki velem híre-hóra, hóhátára, cserebotra, fejszefokra, botpálcára, vasláncsára, s ha ki nem jösz félórára, pokolba menj vacsorára!“ Néha csak egy személy, máskor többen kihívtak és a kihívott erkölcsileg kötelezve volt kimenni, mert ellenesetben közmegevetés tárgyává lett és kujonnak nevezték. A kihívott vagy kihívottak azért rendszerint megjelentek, többnyire viadalbírákkal, a viadal előbb apró fegyverekkel (bot, csákány) kezdődött, később gyilkolóbb fegyverekkel folytatódott s gyakran halállal is végződött.³⁹

A népi közösség szigorúan felépített szabályok szerint él, az ezekhez való ragaszkodást különösen megköveteli nehéz, küzdelmes munkája s a természetfelettiekbe vetett hite. Természetes tehát, hogy a szokások ellen vétőt megbünteti. A népi büntető szokások a nép gondolkozási módjának érdekes képét nyújtják. De sok tennivaló van még e téren, az elhanyagolt területen a kutatókra bő aratás vár.

Szendrey Ákos.

*

(*Ungarische Strafbraüche*). Der Aufsatz gibt eine Zusammenfassung von den Strafbraüchen des ungarischen Volkes. Die Auffassung des Volkes von der Strafe ist sehr mannigfaltig und sie lässt sich schwer in ein System einreihen. Ihre Beurteilung wird stark vom materiellem Prinzip beeinflusst und deshalb betrachtet man die vom allgemeinen moralischen Standpunkt aus verurteilte Handlungen nur dann als Verbrechen, wenn sie den Besitzstand beeinträchtigen. Die Feststellung der Sünderhaftigkeit ist Sache der öffentlichen Meinung, ebenso die Urteilsfällung. Der Dorfratsch spielt auch im Vorbeugen der Sünde eine wichtige Rolle. Hinsichtlich der Volksstrafen begegnen wir uns mit Todesstrafen nicht. Im Auge der Dorfgemeinschaft nähert sich der moralische Tod, die Beschämung an die Todesstrafe. Es ist eine ganze Reihe der beschämenden Strafen von der mildesten bis zur schwersten bekannt: die Nachrede, die Verspottung, das Hinausjagen mit dem Blicke, die Hinausstellung des Spinnrades aus der

³⁵ Pesti Divatlap 1845. I. 832., Ethn. 44; 66.

³⁶ Dr. Hadik Béla, A bosszú, mint jogvédelmi eszköz. Budapest, 1932. 311.

³⁷ Ethn. 37: 91.

³⁸ Luby 67.

³⁹ Orbán, 1: 153.

Spinnstube, das Hinausweisen, — treiben des beleidigenden Mädchens aus dem Versammlungsorte mit Hilfe von Musik oder Tanz, ferner die öffentliche Beschimpfung des Diebes, die öffentliche Busse der unsittlichen Frau usw. Körperliche Strafen findet man selten: solche sind die Prügelung des fluchenden Burschen und das Schlagen dessen, der die Sitten verletzt. Dies ist ein interessantes, jedoch noch unerforschtes Gebiet, das uns einen tiefen Einblick in die Denkart und die moralische Auffassung des Volkes gestattet.

A RÉGI LAKODALOM NEMESPÁTRÓN.*

I. A megkérés. A pátrói legények többnyire akkor házasodtak, amikor a katonaságtól szabadultak;¹ a leányok többnyire 14—15 éves korukban mentek férjhez. Ha meg volt az elhatározás, akkor valaki a legény hozzátartozói közül (apja, anyja, vagy testvére) *kérőbe mőnt* a lányos házhoz. Ennek hamar híre ment; amire a vetélytársnő anyja mindenféle összevagdalt holmit (borsó, búza, rozs, toll, vörös cérna, zsebkés pengéje, stb.) szőrt arra az ösvényre, amelyen a leendő menyasszony járni szokott, hogy azt megbabonázza. A megkérés többnyire késő ősszel vagy tél elején történt. A *kérő* három látogatásból állt. Az első hajnalban, a második ugyanaznap este, a harmadik másnap hajnalban ment végbe. Csak az utolsó látogatás alkalmával volt szokás a látogatás céljával előállni. A *főlkérés* így történt: „Húgám, most már elég időd volt a gondolkodásra, Mondd mög égyüssz-e a fiamhó’?” Ha *kiadtak a legényen*, a leány szülei megköszönték a kérőknek, hogy megemlékeztek a leányukról, köszönve szives fáradozásukat és udvarias kifogásokkal utasították el őket („nagyon fiatal a leány”, „az idén a lány még nem mögy el, majd jövőre”, „nem vagyunk még készen” stb.). Szokás volt, hogy a leány rokkája tetejére kócot kötött és amögé bujt vagy pedig a kályha mögé a *kucóba*. Ha a leány *jó szót adott* (émögöök), akkor a kérőt leültették, almával, vagy szalonnával, kenyérrrel és pálinkával megkinálva, megitták az *áldomást*, isten segedelmét kívánva a fiataloknak. Másnap összeültek és megállapodtak a kézadás napjában. A vőlegénynek szabad volt időközönként menyasszonyát meglátogatni.

II. A kézadás.² Mindjárt a megkérés után megválasztották a *szolgálattevőket*. A menyasszony rokonságából csak a *kiadó násznagy* került ki, a többi a vőlegény rokonságából való volt: a *kérő násznagy*, egy *nyoszoló lány* (régente nem volt több), négy (néha hat) *nyoszoló asszony* és a *vőfér*. Valaha ez utóbbiból is csak egy volt; rendszerint 11 éven felüli fiú vagy 20 év körüli nőilen fiatalember. Kijelölték még a kézadó vendégségen működő *pozovicsot* (vendégshivót),

* A vonatkozó irodalmi anyag összeállításánál sokat köszönhetek Dr. Szendrey Ákos karlársam útbaigazításainak; az adatok Nemespátrón való összegyűjtésénél Hérics Jenő tanító, a Dömötörfy János Nagy, Dömötörfy József Bariska, Györfly József Geczí és a Szakáll Samú Geczí családok voltak hathatós segítségemre. Ezúton mondok mindnyájuknak szives köszönetet.

¹ A régi matriculák szerint azelőtt korábban.

² Egyházi néven kézfogás. A nemespátrói lakosság legnagyobb része évszázadok óta ág. ev. hitvallású volt.

aki azonban csak annak végéig fungált. A kézadás a lányos háznál történt egy-két héttel a megkérés után. A vendégség napja pontosan előre nem volt meghatározható, mert attól függött, mikorra kapják meg a zenészeket. Ezeket a vőlegény fogadta fel és fizette.³ Pozovicsnak ügyes, mozgékony, jókedvű, ötletes, jól danoló legényt választottak, akinek egyik főfeladata volt, hogy a vendégek jó kedvét mindenképen, tréfás ötletekkel, kiszólásokkal, nótákkal állandóan ébren tartsa. Külön pozovicsa volt a kézadónak és külön egy a nagy vendégségnek. Az előkészületek három nappal a kézfogó előtt kezdődtek. A pozovics a vendégek segítségével a szilvásban levágta a marhát, összegyűjtötte a faggyúját és azt vasfazékban felforralva gyertyát mártott belőle a vendégség számára. Másnap a marha lábából és fejéből kocsonyát főztek. Közben az asszonyok sütögették a süteményt. A kézadásra meghívták a vőlegény és menyasszony egész rokonságát. A vőlegény rokonsága a vőlegényes, a menyasszony rokonsága a lányos háznál gyülekezett. A kézadáshoz a menyasszony egyedül öltözött fel és rendez ünnepelő ruháját öltötte magára. A vőlegény rokonsága a kérő násznagy vezetésével már korán reggel elment a menyasszonyos házhoz és ott a násznagy a menyasszonyt *hétszer* megkérte. Ezután a szülőkkel megegyeztek abban, hogy mennyi lesz a menyasszony *móringja*. Ez régente 100–300 forintot tett ki. Földet vagy más ingatlant a menyasszony nem kapott. A *móringegyezés* után a násznépel kocsonyával és pálinkával vendégelték meg. Ezután jött a *fölkérdezés*. A kérő násznagy megkérdezte a menyasszonyt: „Te hűgám, mögszeretted-é jezt az öcsémet tiszta szivödbül, vagy pedig csak úgy vertek hozzája?” A felelet ez volt: „Dehogyan vertek, tiszta szivömbül mögszerettem!” Majd ugyanazt kérdezte a kiadó násznagy a vőlegénytől. A fölkérdezés után a menyasszony a kérő násznagnak átadott egy bécsi piros kendőt és két *kivarrott* fehér zsebkendőt. A vőlegény a piros kendőt a mellényén keresztülkötötte, a fehérét pedig kabátja oldalzsebébe *kitűzte*. A másik fehérét a násznagy viselte a kampós botjára erősítve.

Reggel 8 óra tájban elindultak a templomba. Zene nélkül, *libasorba* mentek a következő sorrendben: kérő násznagy, vőfő, vőlegény, menyasszony, nyoszoló lány, nyoszoló asszonyok, szülők, rokonok és leghátul a kiadó násznagy. Ha a lelkész nem jöhetett el idejében, az egész násznép elment a paplak elé és ott kérték fel a kézadásra. A templomban a kérő násznagy bevezette a vőlegényt a padba; a sorrend ez volt: kérő násznagy, vőfő, vőlegény, utánuk a többiek. A menyasszony a nyoszolólánnyal együtt a lányok közé ült. Az oltár előtt a következő sorrendben álltak fel (balról jobbra): nyoszoló lány, menyasszony, vőlegény, vőfő. A templomból kijövet a vőlegény rokonsága kézfogással elbúcsúzott és visszament a vőlegényes házhoz. Ott együttmaradtak *nótázva*, zene nélkül *ötetésig* (kb. 4 óra), azután elszéledtek. Ebéd után a vőlegény és egy rokona kö-

³ Régente Pátrón két nagy cigánybanda lakott állandóan családotul (Badár, Galamb, Tankó, Torma, Vadas és Zombor családnevekkel). A bandában volt első és második muzsikus (hegedűs), több kontorás, kis és nagy bőgős, meg sípos. Badár Sándor-ból híres primás lett, aki a hagyomány szerint az 50-es években innen ment ki Párisba.

téllal körülkötött egy akós boroshordót és csöbörűdra erősítve elvitte azt a lányos házhoz.

III. Küetjárás. Ez délután 4 óra után kezdődött. A kérő násznagy és két másik rokon a vőlegényes háztól elment követeknek; rendszeren dévaj, tréfás természetű fiatalembereket választottak erre a célra. Ezek három fordulót tettek, libasorban haladva a lányos házig. Az ajtón nem engedték be őket mindjárt, hanem találós kérdéseket adtak fel nekik. Ezután beengedték, leültették és borral megkínálták őket. Hamarosan felkeltek és visszamentek a vőlegényes házhoz. Itt lesem ülve visszafordultak, de mielőtt elérték volna a menyasszonyos házat ismét megfordultak. A vőlegényes háztól újra elmentek a menyasszonyos házhoz és ott nem soká időzve, ismét vissza akartak fordulni, „isten mögáldja” köszöntéssel. Erre egyet közülök ott fogtak, mondván: „Ezt az egyet nem adjuk ki, hanem itt tartjuk, mert nagyobb csapatot várunk nagyobb lármával.” Mire a követek hazaértek, a vőlegény rokonsága ismét együtt volt.

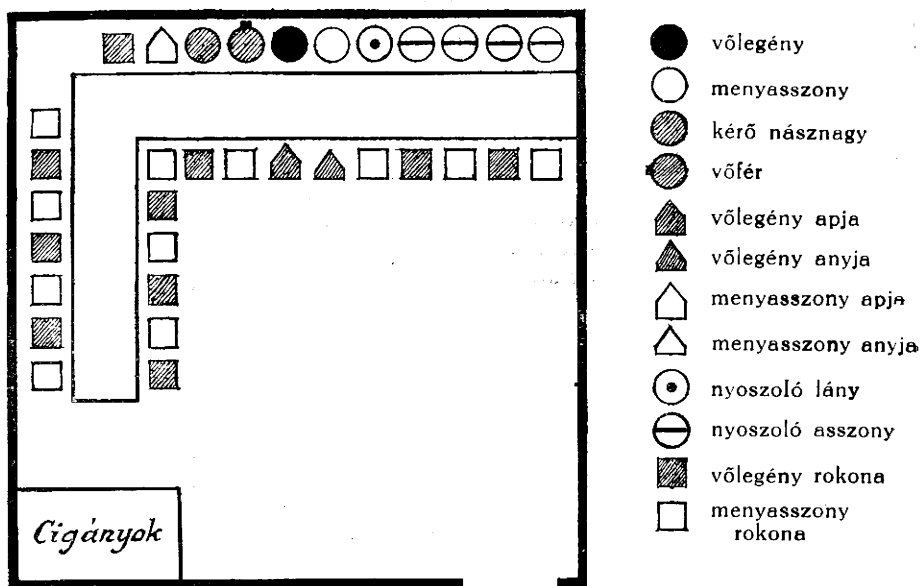
IV. Kézadó vendégség. Este a küetjárás után a vőlegény rokonsága magához vett két nagy véka (fűzött kosár) eleséget (sült tüköt, kukorést,⁴ rétest) és ezt az asszonyok a fejükön elvitték a lányosházhoz. Elöl ment a násznagy lámpással, leghátul a cigánybanda, amely egész úton játszott. Mielőtt elindultak, a menyasszony részére a vőlegény szülei a vőlegénynek egy bukszát (erszényt) adtak át, mely 40 forintot tartalmazott. Ez volt a csókpénz. Ezt az erszényt a vőlegény magával vitte. Mikor a vőlegény a násznéppel a menyasszonyos házhoz közeledett, a menyasszonyt a szülei kiállították a pitarba egy kis szűrvőszítával,⁵ aki ezen keresztül nézte vőlegényét. Ez azért volt, „hogy az ura ne vögyön mindönt észre”. Ezután befutott a konyhába és ott az asszonyok elbujtatták a tűzhely meg a kemence közé és elébe álltak. Az érkező menetet kérdésekkel fogadták: „Mi járatban vannak?” „Itt van egy foglunk, azt akarjuk kiváltani.” „Beeresztjük magukat, ha három kérdésünkre választ adnak.” Az első kérdés volt: „Kinek a szobáján van négy ablak?” „Az öreg Simonyén”, volt a válasz.⁶ A második bibliai kérdés volt. A harmadik: „Mijön nyilik az ajtó?” „A sarkán mög a térön” (mert ha nincs tér, nem tud kinyilni). Erre beengedték a vőlegény násznépét a szobában levő menyasszonyi násznéphez, amellyel lekezelve elvegyültek. Ezután a csókpénz átadása céljából a násznép ebben a sorrendben: násznagy, vőférfi, vőlegény, nyoszolólány, nyoszolóasszonyok stb. kiment a konyhába. A vőférfi megkereste a menyasszonyt és a vőlegény elé vezette. A főzőasszonyok ilyenkor nagy füstöt csináltak a konyhában, hogy a vőlegényt visszariasszák. De az semmivel sem törődve elővette a csókpénzt tartalmazó bukszát. A menyasszony szoknyája felett selyemből, kasmirból vagy klottból való kötény volt, amely jó tágra volt kötve. A vőlegény a kötő kötése alá dugta a bukszát és eleresztve azt, lehullatta a földre, ahol azt a vőférfi elkapta és visszaadta a vőlegénynek. Ezt háromszor megismételték, azután a menyasszony a bukszát

⁴ 30–35 cm. hosszú lakodalmi fonott kalács.

⁵ 12–20 cm átmérőjű szitácska, amelyet csupán arra használtak, hogy a korbából kiszűrjék az élesztőt.

⁶ Ez a ház már régen leégett.

átvéve kebelébe rejtette és erre a jegyesek megcsókolták egymást. Most a násznép az előírt sorrendben (násznagy, vőférfi, vőlegény, menyasszony, nyoszoló lány, nyoszolóasszonyok stb.) összefogózkodott és a násznagy „hangászok” kiáltással jelt adott. Valahol erre nagy zörgést és dörömbölést támasztottak, a zene is megszólalt, a násznép pedig összefogózkodva a konyhából betáncolt a szobába és azt körben háromszor körültáncolta. Közben egy helyen felhajtották a hosszú asztal abroszát és az asztalon áthágva foglalta el mindenki a maga előre kijelölt helyét. A vőlegény egész éjjel feltett kalappal ült.

A pozovics és a menyasszony szülei nem ültek a vendégségi asztalhoz, mert a konyhai munkák irányításával, felügyeletével voltak elfoglalva. A kiadó násznagy sem ülhetett oda, mert az egész lakoma alatt szolgált, segédkezett. Ma már a kétféle rokonság nem ül vegyesen, hanem a kézfogó vendégségen a menyasszony rokonsága ül a fal mellett, a vőlegény rokonsága pedig belül. A nagy vendégségen fordítva van: a menyasszony rokonsága ül belül és köztük a fiatal párral szemben a menyasszony szülei. Az asztalok hosszú kecskelábú asztalok voltak, egy végbe állítva. A hely nagyon szűk volt, ezért valamelyik szomszédházat is igénybe vették a lakodalom céljaira, ha sok volt a vendég. A nótász mellett mulatók átmentek ebbe a másik házba és ott ettek, ittak; ott volt az öregek asztala is. A táncolók ott maradtak a cigányokkal együtt a lakodalmas helyiségben. Az asztalok a cigányok asztala kivételével abrosszal voltak leterítve. Minden személy előtt fakanál, favilla, fatányér és icce ürtartalmú vászonkorsó (kűkorsó) volt. Pohár, üveg vagy más boros edény nem volt az asztalon. A koccintást nem ismerték! A pozovics mártotta gyertyák

mellett vacsoráztak és mulattak. A *pipicset* (bogyó) nem használták, a gyertyákat ujjukkal *koppantgatták*. A vőlegény és menyasszony lányérja egymásra volt téve; a felsőben levő levest közösen kanalázták, mindegyik a maga kanalával, de a menyasszony merített a tálból. Még a vacsora feltalálása előtt a kiadó násznagy hehozott 7–8 kasmirkendőt és azokat felbontva, egyik sarkukkal lefelé lógatva oda állt a vőlegény elé, mondván: „Tessék vőlegény uram, az újonnan fogadott menyasszony mögajándékozza evvel a csekély ajándékkal, ha jó néven fogadná.” A vőlegény erre felállt és azt mondta: „Szeretöm az ajándékát, de még jobban böcsületös szöméllét” és átvette a kendőket, letette a padra, ráült, felkelt, felváltva háromszor, azután átadta a kendőket a nyoszolóasszonyoknak. Ezek a kendőket *összetűrték* (összehajtogatták) és szép, vörössel hímzett ruhába takarták, amelylyel különben a vékát volt szokás letakarva tartani és feltették a rudak egyikére. Reggel a vőlegény anyja elvitte a csomagot *zálogképen* a vőlegényes házhoz. A menyasszonytól ajándékot kaptak még a násznagy, a vőférfi, nyoszolóasszonyok és a kocsisok. Ezek mindegyike kapott bokrétát és zsebkendőt. Utóbbit a kocsisok a lóra, a bokrétát kalapjukra tűzték, a többiek a zsebkendőt eltették. Ajándékot kapott az anyós is: zsebkendőt és fekete fejkendőt. Az eljegyzés megtörténte után kapott még a vőlegény három kasmir nyakra valót zöld-sárga színben, rózsaszín mintával.

A kézadóvendégségi lakoma ételei, azok sorrendje, nótái, a mulatás módja megegyezik a nagy vendégségével. Mindezt lásd ott.

V. Pogácsavivés. A kézadó- és nagyvendégség közt (mely utóbbi az esküvő napján volt), 4–5 hét telt el. *Feleidőben* volt a pogácsavivés. Ugy a legényes, mint a lányos házban porhanyós, apró töpörtyűs pogácsát sütöltek. A vőlegény, annak szülei és násznagya nappal, zene- és nótászó nélkül elmentek a menyasszonyos házba, szakasztóruhában⁷ magukkal vivén a hideg pogácsát, azt ott átadták. Régente a vőlegény a szűre alatt hozta vissza azt a pogácsát, amit a menyasszonytól cserébe kapott. Amit a vőlegény vitt, a lányos házban ették meg. A pogácsák átadásánál a jegyesek megcsókolták egymást, a pogácsahozókat pedig megvendégelték. Hazamenet a vőlegény út közben az ismerősöknek elosztogatta azt a pogácsát, amelyet a menyasszonytól kapott.

VI. Nagy vendégség. A vendég hívás igen egyszerű volt. A pozovics házról-házra járva végezte. Ehhez a művelethez különleges szokások nem kapcsolódtak itt. A nagy vendégség előtt három nappal a pozovics és a férfirokonok marhát vágtak; a pacalt kitisztogatták, lábát, fejét szintén. Másodnap főzték a kocsonyát és a pozovics ekkor mártotta a gyertyát. A sütemények folyton készültek. A nagy vendégség napján már csak a leveseket főzték és a rétest sütötték. Régente a menyasszonyi kelengye a következő holmiból állott: 20 abrosz, 10 lepedő, 20 törülköző, 20 szakasztóruha, 5–6 ing és ugyanannyi öltözet ruha, néhány nagy kendő, vánkások, kapcák és egy pár csizma.⁸

⁷ Olyan ruha, amelyben kenyeret szakasztanak.

⁸ Külön fejkendőt nem viseltek; télen a nagy kendővel jártak, amely fejüket és vállukat betakarta. Csak egy pár csizmájuk volt; nyáron még a templomba is meztláb jártak.

Ezeket a holmikat a tulipános ládába rakták. Az első darabot férfigyereknek kellett beraknia, „hogy a mönyecskének fia szülessen.” Amikor a menyasszony részére a vánkásokat tollal töltötték, a vánkosba is gombostűt szűrtak, „hogy az asszonynak fia szülessen.” A vőlegénynek 7 vagy 9 pár ruhát adtak (egy ing és egy gatyá volt egy pár). Páros számúnak nem volt szabad lennie. Ezt a vőlegény a menyasszonytól kapta és ezt is a tulipános ládában vitték a legényes házhoz. A menyasszony a vőlegény számára még a szélén piros pántlikával kivarrt fekete selyemkendőt készített; ezt a vőlegény a nagy vendégség alatt a nyakán viselte. Az esküvő napján reggel elővették a legnagyobb (60—70 cm magas) agyagedényt, a párlócsöbröt és a fenekére tették a vőlegény egy gatyáját. A menyasszony beleállt a csöbörbe és a gatyán állva öltöztették, „hogy mindig az ura feje tetején járhasson.” A szoknyamadzagba fehér inggombot kellett bekötni. A templom ajtajában ki kellett azt oldani és elejteni, „hogy először fiú szülessen.” Ugyancsak az öltöztetéskor gombostűt kellett elől az alsószoknya ráncába tűzni, „hogy fia lögyön”, vagy varrótűt, ha leányt akart. A rékli alatt a jobb hóna alá a menyasszony kis fadarabkát kötött, „mert akkor az ura legfeljebb csak a kezével verhette meg, de bottal nem.” A menyasszonyi koszorút puspángból kötötték, mogyoróval díszítették és aranyfüsttel vonták be. A koszorú homlok részére sűrűn egymás mellé színes, tarkavirágos pántlikákat erősítettek és ezekből a feje tetején máslit kötöttek, hogy a fej ne maradjon szabadon. Ezek a szalagok a koszorú felett lelógtak a derekáig. Legalább 8—10 ilyen pántlika kellett ahhoz, hogy a menyasszony arcát teljesen elfedjék. Amikor a nagy vendégséghez leültek, a szalagokat hátravetették, hogy a menyasszony enni tudjon és hogy a násznép láthassa az arcát. Puspángkoszorút viselt a nyoszolyólány is, de szalagok nélkül. Az esküvő reggelén a szülők a vőlegény zsebébe olyan fokhagymának a gerezdjét tették, amely karácsony éjjelén az asztalon feküdt, csizmájába pedig pemetéből kivett kukoricalevelet dugtak, hogy senki meg ne ronthassa.⁹ Reggel 7—8 óra közt már összegyűlt a vőlegény rokonsága és átment a menyasszonyos házba. Amikor a pitarba értek, a menyasszony rokonságából valaki a vőlegény szeme közé élő fehér tikot dobott, a menyasszony pedig pántlikákkal díszített tenyérnyi puspángbokrétát adott át a vőlegénynek, aki azt a kalapjára tűzte. A menyasszonynak most le kellett törölnie a kályhát, mert „ahány szömöt letörül, annyi évig nem lösz gyeröke.” Ha a lány nem szerette azt, akivel össze akarták esketni, akkor a templomba menés előtt kis darab kukorést kötött a bal hóna alá és amikor a pap kérdezte tőle: „szere-ted-e”, előbb megszorította karjával a kukorést és csak azután válaszolta: „szeretem!” Amikor elindult a menet az esküvőre és a házat elhagyták, a menyasszonyt egy fiúgyermeknek kellett meglöknie, „hogy az asszonynak fia szülessen”, három kis pölyhös tollat pedig utána fújtak a levegőbe, mondván: „Olyan könnyen szüljön.” Ezt bármelyik asszony megtehetette. A menet, elhelyezkedés az egyházi szertartás előtt és alatt ugyanolyan volt, mint a kézádsáznál. A templom-

⁹ Egy emberről azt mondják, hogy mikor ilyen kukoricalevél volt a csizmájában, nem fogott rajta a babona, mert „inkább a csizmapatkója szakadt darabokra nagy durranással.”

ból kijövet a vőlegény násznépe a vőlegényes házhoz ment, a menyasszony násznépe pedig a menyasszonyos házhoz, ahol az udvaron már elő volt készítve egy vízzel telt *melence* és rajta egy gömbölyű *faágdarab*. Nem messze ezektől a tárgyaktól feküdt egy tojás. A menyasszony jó erősen belerugott a melencébe, hogy a víz kidőljön és a bot messzire elrepüljön, azután rálépett a tojásra, „hogya fiút szüljön és könnyen jöjjön a világra.” Mikor a pitvarba ért a menyasszony, előtte az ajtóban földhöz vágta egy tojást, „hogya könnyebben szüljön gyereket.” Erre bementek a szobába; a menyasszonynak most ki kellett néznie az ablakon és erre a szemére borítottak egy fekete kendőt, „hogya az ura nő lásson mindönt!”

Délután a násznagy, vőférfi, nyoszoló lány és a nyoszoló asszonyok hét kocsival együtt elmentek a lányos házhoz a menyasszonyért. A cigánybanda már ekkor ott volt. A menetet lovaslegények kísérték, akik tarka színekben pompázó nagy kendőkből készült zászlókat vittek. Amikor a lányosház ablakaiból meglátták a zászlókat, az asztal alatt keresztben és hosszában hamar átbujtattak egy pohár bort. A menyasszonynak ezt meg kellett innia, közben háromszor mondván: „Most iszom az uram mérgit.” Az újonnan érkezettek az előírt sorrendben (násznagy, vőférfi, vőlegény, nyoszoló lány, nyoszoló asszonyok) bementek a szobába és háromszor körüljárták azt, majd leültek az asztalhoz és zeneszó mellett kukorést ettek, bort ittak. Bizonyos idő múlva behívták a menyasszony szüleit, testvéreit és a vőférfi rákezdett a *menyasszonybúcsúztatóra* (kezdele: „Mielőtt elvinnék a ház virág-szálát, hadd mondjam el immár az ő búcsúzását.”) Szülőktől, nagyszülőktől, testvéreitől, többi rokonaitól, leánypajtásaitól és a szomszédoktól búcsúztatta és végül rászólt a cigányokra: „Nosza te muzsikus, ne társd el a szádat, Amint illik, húzd el Rákóczi nótádat.” Ezután felszedelőködtek, felültek a kocsikra és rákezdtek az ilyenkor szokásos nótára:

„Kocsira ládám, Högyibe a párnám, Magam is fölülök.

Jaj apám, anyám, Kedves szülődajkám, De hamar évisznek.”¹⁰

Az első kocsin ült a násznagy a vőférfi, a másodikon a menyasszony két nyoszolóasszonnyal. A menyasszony alatt egy dunyha és két vánkos volt. A harmadik kocsin ült két nyoszolóasszony és a nyoszoló lány. A negyedik kocsira tették a tulipános ládát és egy kötet párnát.¹¹ Az ötödik kocsiban ültek a szülők, testvérek, az utolsóban a cigányok. A zászlós lovaslegények a kocsik mellett haladtak. A menyasszonyos háztól „jóccakát kívánunk mind közönségösen, mi émögyünk, az itt maradottaknak kívánunk jó mulacsságot” szavakkal volt szokás elbúcsúzni. Mikor a menet a vőlegényes házhoz ért, a vőlegény anyja kiállt a pitvarba, kezében kukoricával telt *szakasztót* tartva és kérdezte: „Mit hoztak?” Egyik nyoszolóasszony felelte: „báránt.” Ezt háromszor kérdezte, háromszor feleltek rá. Erre a vőlegény anyja „adja Isten, hogy bárán lögyön” szavakkal átadta a menyasszonynak a szakajtót, mire ez felállt a kocsiban és „puttyáim, puttyáim” kiáltás-

¹⁰ Dallamát lásd: *Bartalus* I. 71., *Bartók* 243.

¹¹ Lepedővel lekötött csomag, amelyben egy *vánkosfenekes* (azaz díszített párnával) párna és két vánkos (előbbi hosszabb, utóbbi rövidebb) volt.

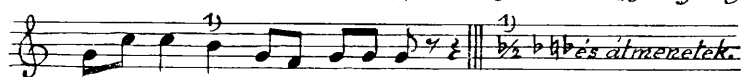
sal mind a négy világtáj felé messzire széthajigálta a kukoricát (a násznép közé is) és végül az üres szakasztót is messzire elhajította. A vőlegény erre lekapta a kocsirol és megcsókolták egymást. A vőlegény most lőtt egyet a pisztolyából és azután mindnyájan ugyanúgy és ugyanolyan sorrendben, mint azt a kézadó sorrendben láttuk, bementek a szobába és háromszor körültáncolva azt, áthágtak az asztalon és elfoglalták az előre kijelölt helyeiket. Ezek ugyanazok voltak, mint a kézadó vendégségnél, azzal a különbséggel, hogy most a vőlegény apja ült a vőfér mellett, a menyasszony szülei pedig az új házasokkal szemben. Idegen embert nem volt szokás meghívni, legfeljebb néhol a keresztkomákat. A vőlegény ez alkalommal is egész éjjel fölített kalappal ült. Az asztalok ugyanúgy voltak megterítve, mint a kézadó vendégségnél. Az ételhordók élén a pozovics haladt. Régi szokás volt Pátrón, hogy minden fogás behozatalánál elénekelték annak az ételnek a nótáját. Rendszerint a nóta szövegében volt valami vonatkozás a behozott ételre. A pozovics már az ajtóban belekezdett, a násznép meg vele énekelt. A cigányok a vacsora alatt nem voltak a szobában. Az első fogás a *borsos leves* volt. Nótája:¹²

Parlando. ♩ = 66.

1934. Győrffy József Geezi, 56 é.

Csak azér szeretöm a magyar mönyecskét, Hogy mög tudjafőzni, tyuhaha,

A borsos levecskét, valaha.

2. Arass babám arass,
Mögadom a garast,
Ha én mög nem adom, tyuhaha,
Mögadja galambom, valaha. | 3. Arattam, arattam,
Kévét is kötöttem,
Angyalom tarlóján, tyuhaha
Arra jár aratni, valaha. |
|---|--|

Ezt a levest a tálból csak *kis kalánnal* volt szabad *merni*. Husleves volt, benne úszott a marhahús is. A leves után mondta el a vőfér első köszöntőjét („Ki asztalt terített az égi madárnak . . .”). Ez után *kis tálakban* behozták a *tormát*. Nótája: „Még azt mondja ja torma . . .”¹³ Kivették a marhahúst a leveses tálból és a tormával ették. Ez meg volt reszelve és tejszínnel összefőzve. Most újra a vőfér verses mondokája következett, mint minden fogás után. Ezek a lakodalmi köszöntő versek másutt is elterjedt régi ponyvairodalmi termékek. Következett a *metélt leves*. Nótája ez volt:

¹² Változatai: Bartalus III. 159. Bartók 254.

¹³ Dallamát lásd: Szunyogh Lórándné Nótáskönyve 222. Állítólag Kovács Endre szerezte a múlt sz. 50-es éveiben.

Parlando. $\text{♩} = 79.$

1934. Dömötörfy Józsefné Bariska, 73é.

Mikor az én vendégségöm leszön, Összehivom az én szép vendégöm,

Összehivok hetvenkét szakácsot, Hogy főzzenek levesben kalácsot.

Ez a leves tyúkhúsból főtt és kalács volt benne.¹⁴ Ezután a vőfér versben felköszöntötte az új házaspárt; a végén kezelt velük és a népszép elénekelté azt a nótát: „A csap utcán véges véges végig...“¹⁵ Régente még többféle leves is került az asztalra, pl. a *pacalleves*, mely savanyú volt. Ezután hozták be a tyúkhúst. Minden tálban egy egész tyúk volt; ezzel a nótával hozták:

Giusto. $\text{♩} = 76.$

1934. Dömötörfy Józsefné Bariska, 73é.

*Ami tikunk mögbolondult, Hopp edös tyutyurám, Té löszöl a vacsorám.
A fazékba beleugrott;*

A tyúk egészben feküdt a tálban, lába az ég felé, nyaka a háttára tekerve és a farába behúzva. Ezután a tyúkaprólék következett rizsával, az alábbi nóta mellett:

Giusto. $\text{♩} = 91.$

1935. Dömötörfy Jánosné Nagy, 56é. 16)

Fére tudó a májátul, Szaladj legény a lejáratul. Ére té, ára té, Elne keverődél té.

Majd a kukorés következett,¹⁷ alatta sült hússal, a következő nótával:

Giusto. $\text{♩} = 76.$

1934. Dömötörfy Józsefné Bariska, 73é. 18)

*A pátraí pirosbúza Kedoes babám azt fogadta, Vélem együtt lejárátja.
Ráhajlik a gyalogútra;*

2. Tulsó soron a mi házunk,
Nem eladó a mi lányunk.
Esztenőre lösz eladó,
Szögény legény szomorító.

14–18 Jegyzeteket lásd a következő oldalon.

A kukoréssal egy tálban adták fel a patkót (25–30 cm-es diós patkó) is oly módon, hogy a kétféle tészta elborította a kerek cseréptálat, amelynek fonékén volt a lében feltálat marhasült. Mindjárt ezután behozták a savanyú paprikát, melynek nótája: „Kis kertőmben mögérölt a paprika...” (újabb keletű dallammal), egyúttal a répát is (vörös répa főve), amelyet ugyancsak a marhasült mellé adtak. Nótája volt:

Giusto. ♩ = 71. 1934. Dömötörfy Józsefné Bariska, 73é. 19)

*Répa levele Beizentem a rózsámnak, Gyűjjön el estére.
Fölnyölt högyösre,*

Mialatt a húst ették, a vőfély felköszöntötte a násznagyot. Ennek végeztével behozták a kását. Nemsokára rá besántlikált a kódis, hogy a kásapénzt beszedje. Fején szita volt, nyakába fehér szoknyát akasztottak. A szitát beterítették lepedővel, úgy hogy az emberből nem látszott egyéb a kezénél meg a lábánál. Kezében nagy, két literes mérőkalán volt és hallgatott. Két jó énekes volt mellette; ezek körülvették és elénekelték a Kódisnótát, melyet régebben Kádár-istóriának mondtak. A vendégek mindegyike tett a kanálba egy-egy pénzdarabot. Aki nem adott, vagy csontot dobott a kanálba, azt iparkodtak a kánállal fejbeütni. Mikor kimentek, ezt a pénzt átvette egy rokon és odaadta a ház asszonyának.

Parlando. ♩ = 78. 1934. Györffy József Gecei, 56é. 20)

1. *Érdömös uraim, Szomorú hír vagyok, A szakácsnének keze Sebős igön nagyon.*

2. De annem volt ölég, még más baj is érte,
Mikor szöröncsétlen a kását keverte.²¹
3. A kásás fazéknak kipukkant ódala,
Mivelhogy szakácsasszonyunk közel vala.

¹⁴ Így hívták régente Pátrón a mácsikot (metélt tésztát).

¹⁵ Dallamát lásd *Bartalus* I. 32. 61., *Szunyogh L.-né* 8. (Régi városi dallam).

¹⁶ Vált. *Bartalus* II. 91. *Bartók* 53.

¹⁷ A szomszédos Porrogzentkirályon a kukorés szintén fonott kalács volt, de a közepén lyukas. A pozovics ezt szíjjal a vállára kötötte, a másik oldalán pedig ugyancsak szíjjon bádognakulacsot vagy szépen kicifrázott facsutorát hordott. Ezeket a pozovics házról-házra vitte a meghívott vendégekhez; ezek mindegyike egy pengőt szúrt bele a kalácsba, a csutorát pedig megtöltötte borral.

¹⁸ Vált. *Szini* 127.

¹⁹ Vált. *Bartalus* II. 91., *Bartók* 53.

²⁰ Vált. *Kiss Lajos*: Régi népd. Hódmezővásárhelyről 82., *Ethnogr.* 933. 55.

²¹ A 2. versszakot így is éneklék: Amint a könyhába a kását keverte,

A tűz a jobb kezét szörnyén mögégette.

4. Oll' vakütés érte, még pediglen vágás,
Mint a lisztös zsákon egy korc egérrágás.
5. Ennek a számára most erszényt oldjanak,
Petákat, poltúrát számára adjanak.
6. Hogy Pestrül, Budáruflastromot hozzanak,
Hogy mérgös sebei jól begyógyuljanak.
7. Segéllék uraim kiki mivel tudja,
Az erszényét ám sënki el në tagadja.
8. Szörnyü nagy romlásnak készült Pannonia,²²
Kinek mint tengörnek mögáradott habja.
9. Sok bünak, bánatnak környülvötte árja,
Mert a vitézőknek esött ma nagy hijja.
10. Olvassuk ama nagy ó-testámentomba :
Kevés nép maradott sokszor sidóságba.
11. Mört fogva vitettek Babilóniába,
Sok sidó vitézők estök el a harcba.
12. Az Isten ládáját eccör el is nyerték,
Hopnist és Finiást mikoron mögölték.
13. Mikor Éli papnak e dolgot mögvitték,
Rút halállal möghalt, székiübül kiesék.
14. Nem illik e dolgot neköm elhallgatnom,
Söt méltó Kádárról bölcs versöket irnom.
15. Elsöben Szentírást köll ezökre hoznom,
Azután a romlott sidó népre szabnom.
16. Nem így vagyon dolga kis Magyarországnak,
Abban nevelködött vitézöl Kádárnak.
17. Mása volt, higyjétök, Hektornak, Joábnak,
Oltalmazója volt Kádár az országnak.
18. Tatár a nyilvesszöt, mint polvát, úgy szörja,
Mégis villámmódra forgódik két karja.
19. Magát a táboron kéccör átalvágja,
Még az ellenség is dolgait csudálja.
20. A zászlótartóhoz fennszóval kiáltja :
Vidd el fiam, vidd el a zászlót más útra.
21. Hogy el në vesszön urunk kedves hada,
Szép Magyarorszáégért möghalok én még ma.
22. Co szürke, co fakó, itt biz'a nem adnak,²³
Vesztelényi szajhák kendört nyüni vannak.
23. Többet nëm ködulok, mör möggazdagodtam,
Ködulásom után küházot rakattam.
24. Ösmértem apádat, nagyon jó gazda vót,
Nadrággján, dolmányán egymást hágta a fót.

²² A fönnebbi versek (1–7.) az u. n. „szakácsnéversek”. Ezek megvannak Erdélyinél is. (Népdalok és Mondák I. 138. l. 176. sz.) Vácról lejegyezve.

²³ A 8–21. versszakokat Kádár-istória-nak, a 22–24. versszakokat kódisversek-nek hívták. Kádár István híres vitéz 1660-ban Biharújfalú határában a tatárok ellen harcolva esett el. Történetét már 1678-ban énekeltek. (Márki : A költészet története Biharban. „Szabadság” 1879.) Egyes változatait Thaly közli (Vitézi énekek I. 161.), egy másikat Erdélyi (Népd. és mond. I. 337.) V. ö. Deák Ferenc; Vitéz Kádár István éneke (Irod. tört. Közl. 1907). A Thaly-féle és az Erdélyi közölte változatok nagyjából egyeznek, 39–39 versszakból állanak; ezek sorrendje is ugyanaz. Ezekből

Ezután a koldus lassan kicsoszogott. Amíg el nem tűnt, folyvást énekelték :

Ezután behozták és szétszították a borral telt vászonkorsókat. A pozoviccsal az élen bevonult a cigánybanda és kezdetét vette a *dussolás*. A vőférversen felszólított mindenkit, hogy húzassa el a nótáját, „csak búsásan fizesse mög”. Mindenki *dussolatott*; a *dussolató* állva énekelt a nótáját. Az első dus a násznagyé, a második a vőlegényé, harmadik a menyasszonyé volt, azután következtek utóbbinak szülei stb. Minden dus után tálcákon kivitték a korsókat és megtöltve hozták azokat vissza. Ilyen közkedvelt dusnóták voltak a következők :

Giusto. ♩ = 84. 1934. Dömötörfy János Nagy, 59é. 24)

1. *Bé, bé, bé, bort iszok én, látod-é? Magyar barátim vagynak,*

Jaj de kár, hogy elhagynak, Bé, bé, bé, bort iszok én, látod-é?

2. Cé, cé, cé, ja szívömet elmetszé
Annak ékös termete,
Gyönyörű tekintete.
Cé, cé, cé, stb.	3. É, é, é, jaj de jó jaz Évájé ;
Ha jén oda möhetnék,
Jaj de vigan löhetnék,
É, é, é, stb.
4. Há, há, há, nem mögyök én más-
[hová ;
Ráfekszök az ágyodra,
Paplanyos vánkosostra,
Há, há, há, stb.	5. Es, es, es, jó ja savanyú leves ;
Ha jaz embör mámoros,
Az az igazi(j) orvos.
Es, es, es, stb.
6. Zé, zé, zé, nem mögyök a Réziér ;
Feleségöm möglesne,
Jaj de izömre esne,
Zé, zé, zé, stb.	

a pátrói szöveg az 1—5. 14. és 16. versszakokat tartalmazza a következő sorrendben : 1, 3, 4. 2. 5. 16. 14. A pátrói változat szövege közelebb áll az Erdélyi-féléhez, de mégsem azonos vele. Ugy Thalys, mint Erdélyi változataiban a versszak szövege kétszer olyan hosszú, mint a pátrói versszaké. A Kádár-istória szövegét más dallammal is énekelték (lásd Bartók 213).

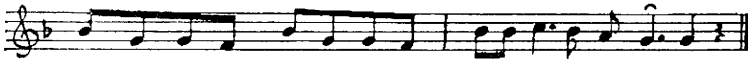
²⁴ Vált. Kiss Lajos : Régi népd. Hódmezővásárhelyről 58.

Parlando $\text{♩} = 53$.

1934. Györfly Sándor Gezi, 29é. 25)

1. Ez a bor nem drága, Két garas az ára. Hozz kocsmáros még egy messzöt,

Hadd mulassunk három versöt, Mör azután elmögyünk.

2. Nö mönj el, angyalom, Van még egy forintom,
Szüesömmel szolgálgtam, Azt is a számodra hagytam.
Maradjá' itt angyalom.

Mikor már a dussolásokat megelégették, a vőférvorsben felszólitotta a násznagyot, hogy kezdje meg a táncot. Azután a fiatal párt és a többieket is táncra buzdította. Gyakran kezdték a táncot ezzel a nőtával:

Giusto. $\text{♩} = 111$.

1934. Dömötörfy Jánosné Nagy, 56é. 26)

1. Apró múrok, petrezselöm, A vénasszon vesződelöm; Alig várom

az ördögöt, Hogy eloigye ja vén dögöt.

2. Vén asszonyrak nem kár vóna,
Ha pokolba láncon lógna,
Ollan ráncos a vén bőre,
Hogy a véröm is fél tőle.

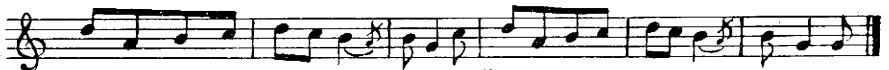
A régi öregek kedvelt táncnótája volt ez is:

Giusto. $\text{♩} = 97$.

1935. Horváth Pálné, 60é.

Ördög bujjon a piros pofádba, Válogatsz a möryeescskéj javába,

Nem tévagy ám a világ eleje, Ögyörmög a rácorzági ferye.

²⁵ Változata: Kodály Magyar Népzene (Volt egy forintom... Zenei Lexikon).

²⁶ Változatok: Székárosi—Járdánházi Melodiariuma. Sárospatak. 1787—92. (I. Bartha Dénes: A 18 sz. magyar dallamai. 15.) Kiss Áron Magy. gyerm. ját. 363. 33. Kodály Ethnogr. 1907. 231 1908. 43. Bartók: Ethnogr. 1912. 112. 3a., A magy. népdal 11b., Lajtha Ethnogr. 1931. 64. 74. Seemayer: Borsodi gyűjtés (a Néprajzi Múzeumban) 480.

Tizenegy óra után a táncot félbeszakították és a násznagy felolvasta hosszú verses búcsúztatóját, melynek utolsó versszaka :

Kedves Badár komám, hegedűd zendüljön,
Ugy, hogy a menyasszony füle mögcsöndüljön ;
Húzd el a Rákóczi híros szép nótáját,
Melyet dalolt, mikor vívta Belgrád várát.²⁷

A táncszünetek alatt folyt a nótázás. Legények, lányok körbe fogódzva ütemesen ringó felsőtesttel énekeltek hol hallgató, hol csárdás-ütemű nótákat, zene nélkül. Egyik táncszünet alatt a násznagy versben bejelentette, hogy a menyasszony most először fog mint asszony mulatni, „máma pézér, hónap ingyér” és táncolni kezdett a menyasszonnal. Ez volt a *menyecsketánc*. A meghívott férfivendégek mindegyike tartozott a menyasszonnal táncolni, legutolsó volt a vőlegény. Mialatt ez a tánc folyt, a pozovics elővett egy tányért, ráhelyezte a menyasszony koszorúját (ha ez özvegyasszony volt, akkor a vőlegénye bokkrétáját) és körüljárt a tányérral. A menyasszony minden táncosa pénzt dobott a tányérba. A menyecsketánc után (néha már a dussolás alatt) az asszonyok behozták a frissen sült rétest. Nótája ez volt:

Giusto. ♩ = 96.

1934. Dömötörfy Józsefné Bariska, 73 é.

Rétestöttem, mögégelte jaszámát, Más öleli jaz ér kedoes babámát;

Más öleli, másnak ül az ölébe, Más kacsingat világoskék szömébe.

2. Tizönhárom fodor van a szoknyámon,
Azt gondótam, férhő' mögyök a nyáron ;
De má látom, nem lösz belüle sömmi,
Tizönkettőt lē köll róla fejteni.

A tánc ezután folytatódott. A régi pátrói lakodalmakon csak a csárdás járta. Vagy 30—35 év óta járnak más táncokat is. Ilyen a *seprőtánc*.²⁸ Járták a *putaktáncot* is.²⁹ Körbe fogódzva táncolták: egy legény vagy leány benn volt a körben és kezében vánkost lengetve táncolt. Valakit kiválasztott és az elé dobta a vánkost. Mindketten ráterdeltek és megcsókolák egymást. Erre az kapta a vánkost, aki előtt

²⁷ 1688-ban volt Belgrád első, 1717-ben második bevétele, a kettő közé esett a kuruc háború. Ezeket téveszthette össze a hagyomány. Laudon tábornagy csak 1789-ben foglalta el újból a várat, tehát a búcsúztató ennél idősebb, az 1760—80 közti időkből eredhet. Minthogy a *Rákóczi induló* jóval fiatalabb, nyilván az eredeti *Rákóczi nótáról* van itt szó, amelyet tehát a régi lakodalmakon is előadtak, a hangulat ünnepi voltának emelése céljából. *Thaly* közöl egy még régibb debreceni változatot: „Verd el a Rákóczi híres áriáját, Melyet dalolt, mikor vívta Regécz várát”. (Adalékok II. 239.) De ez a költő tévedése, mert ezt a várat *Rákóczi György* 1644-ben ostromolta, 1700 táján pedig már romokban hevert.

²⁸ Leírását lásd Ethnogr. 935. 110.

²⁹ *putak* volt a vánkost régi neve Pátrón.

volt; a másik meg beállt a körbe. Ma már nem táncolják, mert nagyon sok haragot, neheztelést váltott ki.

A táncszünetekben régente kevés volt a játék. Leginkább a *bóházás* járta. Keményre fontak egy kendőt virgácsnak. Egy legény leült a székre, egy másik volt a hajtó. Ennek megsúgta a széken ülő, melyik lányt, asszonyt hajtsa neki. A hajtó az illetőre nagyot vágott és odahajtotta a széken ülőhöz, akit meg kellett csókolnia. Ezután az odahajtott leány ült a székre stb. Kedvelt volt a *halál tréfája* is. A pozovics bejelentette, hogy tekintve a násznép rossz, erkölcstelen életmódját, elérkezettnek látja az időt, hogy azt lekaszáltassa a halállal. Erre megjelent a halál és felállt a padra. Fehér kendő volt a fején, lepedő a vállán, kezében kasza, amelyet folyton fent, mialatt rigmusát elmondta, melyben a veresszakok refrénje: „Köszörülöm kaszám, elvágom nyakatok, úgy mulik ki a ti földi boldogságtok”. Sorban megrotta a násznépet, násznagyot, vőfért, vőlegényt, menyasszonyt, borhordókat, szakácsasszonyokat („Pokolnak tornácán van egy vasfazék, mindön szakácsasszony abba hurcolkodjék”) és végül a cigányokat („Hegedű, cimbalom, sípos és nagybögő, vár már tireátok odalenn a fűtő. Mögtelt a szekeröm, végzöm az éneköl, beszámolás végett más világra mögyök”). Ezután a halál a „Csíp tégöd a tetű...” (dallama *Bartalusnál* IV, 95. alatt) hangjai mellett távozott. Porrogszentkirályról származott be a *halottbúcsúztatás* tréfája, melyet már csak éjfél felé, boros hangulatban adtak elő. Hosszú padon, leterítve feküdt a halott, mellette 4-5 ember, a hozzátartozók és a doktor. Utóbbinak szitakaréj darabja volt a kezében, a jegyzőkönyv, amelybe nagy fadarabbal, a ceruzával írt. Ott állt a pap is fehér szoknyában, a fejében szita, mely be volt kötve nagy abrosszal. A nyakán hosszú *kendőző*, ez volt a *Mózes tábla*, *egyszerre gombra kötvel*, kezében könyv, mellette a mester. Mindketten felléptek egy padra; a mester elénekelt egy katolikus liturgikus dallamot utánzó éneket; többnyire a hónapok latin nevei voltak ebben monoton dallamba foglalva. Erre következett a pap *búcsúztatója*, amely 63 alexandrinusból állott és latin mitologikus vonatkozásaiból következtetve elég régi lehetett.³⁰ A szertartást gyászdal fejezte be, melynek dallama igen régi katolikus gyászenek.³¹ Ezután kivitték a halottat.

Éjfélkor a fiatal pár felment a padlásra aludni. A násznép egy része, násznagy, vőfér, nyoszolóasszonyok és a vénasszonyok zene szóval felkisérték őket. A vőlegény most már letehetette a kalapját. Amint ezt a menyasszony észrevelte, hamar leoldotta és rádobta a koszorúját a kalapra, „hogy erősebb lögyön a házasságban, mint az embör”. Ezt a vőlegény persze iparkodott megakadályozni. Valamelyik vénasszony pedig a menyasszony hajából hátul kilopta a szalagot, elvitte és a párnája alá rejtette, „hogy soká éljen”. A fiatal pár fekvőhelye a padláson egyeilen szalmazsák, vánkos és dunya volt. Amikor levetköztek és a dunya alá bujtak, a vőfér a dunyhára ugrott és háromszor *végighentörgött* a fiatal házasonkon, azután felállt, mondván: „Ekkora fia lögyön keetök mönyecskéjének!” Erre mindenki lement

³⁰ Durva trágárságai miatt közölhetetlen. Ugyanilyen a befejező gyászdal szövege is.

³¹ *Illyés*: *Halottas Énekek*. 1693. (Harmat—Sik 247. 242.)

és a vénasszonyok újra letakarva a dunyhával a fiatalokat, lezárták a padlást. Szokás volt, hogy a legények ilyenkor alulról sodrófákkal, karókkal korhólták a padlást és iparkodtak mindenképen zavarni az új házasságokat.³² Mikor már teljesen kivirradt, a fiatal pár a létrán leszállt a padlásról és bement a háznak abba a szobájába, ahol a menyasszony ládája állt a ruhákkal. Ott történt most a fiatal asszony fölkontyolása. Mikor már a haja szét volt bontva, a fűzőt, amely a haját befonva tartja, a legények iparkodtak elkapni. Ha ez sikerült, azt mondták, hogy fia születik az asszonynak. Ezután ünneplőbe öltöztették a fiatal asszonyt és kikötötték mönyecskének. Az új asszony első kötelessége volt a lakodalmas házat kisépenni. A legények azonban folyton zavarták és szétrugták a szemetet. Ezután behozták a pozovics vezetése alatt a kocsonyát, melynek ez volt a nótája :

Giusto. $\text{♩} = 100$.

1934. Dömötörfy Istváné Bariska, 66é.

Hideg sincsen, mégis befagyotta tő, Háttha még én szép szeretőt tartanék,
Szeretős sincs, mégis rúlam az a szó;

Kutya világ rúlam tönmő ja törövént.

A kocsonyához hoztak még fölmelegített maradékhúsokat, de nóta nélkül. Később, úgy tíz óra felé, 3-4 legény törülközőkendőt kerített, a vőlegényt hirtelen nagy lármával derékon kapták, a kendőt deréka köré csavarva felhúzták a mestergerendára és addig tartották ott, amíg a felesége ki nem váltotta. E célra az örömanya elkészítette a menyasszonyi ajándékát. Sütött egy kakast és apró bábsüteményeket, hozzátett néhány liter mogyorót és a két ajándékát. Ezek egyikét a menyasszonyos, másikát a vőlegényes háznál készítették. Az ajándékok szokása azonban nem volt nagyon régi. Mindezt most a feleség átadta és ezzel váltotta ki az urát. Erre a násznagy vagy a vőlegény egy idősebb rokona eléje állt, megkérdezvén a legényeket : „Mér akartátok fölkötni ?”, „Mör nagy bünt követött el !” „Ugyan micsoda bünt ?” „Föltörte ja kis ládát !” „Miféle kis ládát ?” „A menyasszony kis ládáját !” Erre megkérdezte a menyecskét : „igaz-e ?” „Igaz hát, de nem baj !” volt a válasz. Majd tovább kérdezte : „Mid ez neköd ?” „Szeretebéli uram” (szeretebéli). Erre a férjét kérdezte meg : „Mid ez neköd ?” „Szeretebéli feleségöm”. Most megölelték és megcsókolták egymást, az ajándék pedig fölkerült az asztalra. A násznagy apróra darabolta a kakast, a mogyoróval és az ajándék süteményével együtt szétosztotta a násznép közt, amely a mogyoróval páros-páratlant jált-szött. A tehetősebeknél még ezen a napon is tartott a vendégeskedés.

VII. A kútrakísérés. Az esküvő utáni napon az egész vendégsereg fölkerelkedett és zeneszóval elkísérte a menyasszonyt a legkö-

³² A padlást nem fűtötték és egy hélig ott kellett aludni a fiatal párnak, akármilyen hideg volt is.

zelebbi közkúthoz. Erre az útra kukorést és bort vittek, hogy a nézőket megkinálják. Egy asszony levitte a sajtárt a kútra. Ott azt *telemerték* és a földre tették. Erre a menyasszonynak a sajtárt föl kellett rugnia. Ezután újra megtöltötték és hazavitték.

VIII. Kis vendégség. Körülbelül egy héttel a nagy vendégség után volt a menyasszony szülői házában a kis vendégség. Ott sütöttek, főztek a meghívottak: az új házasok, azok szülei, a násznagy és a testvérek részére, mert más senki nem vett részt ezen a vendégségen. Ezt vasárnap volt szokás tartani; délben kezdődött, *ötetésre* elmentek, utána visszajöttek és éjjelig ettek-ittak, mulattak nóta mellett zene nélkül. Egyszerű lakoma volt, az ételek feltalálása nóta nélkül ment végbe.

Férjhez menetele után kapta ki a lány az *apai jussát*. Ez *negyven pöngő volt mög a kék mente* vagy pedig egy tehén és a mente. Még 50—60 évvel ezelőtt viseltek ilyen mentét. Világos kék volt, fekete prémmel szegve, zsinórozással díszítve. Olyanféle hosszú gombjai voltak, mint aminők a régi kincstári huszárméteket ékesítették. Ha a férj meg találta halni és az asszony visszakerült az apai házhoz, akkor a férj hozzátartozói ezt a just és a móríngot visszafizették abban az esetben, ha az asszonynak nem volt gyermeke.

*

A pátrói lakodalom sok régi szokást konzervált. Ezek egy része átvétel az úri osztály régi lakodalmi szertartásaiból és szokásaiból. Ilyenek a zászlót vivő lovas legények, a menyasszony *eladása* a szülők által,³³ a fölkérdezés, jegykendő-ajándékozás,³⁴ móríng (Morgengabe) a házasság első reggelén,³⁵ a násztiszteseknek a vőlegény rokonságából való kiválasztása,³⁶ a vőlegény násznépének gyülekezése annak házában,³⁷ fatalák, fakupák a lakodalmi lakomán, pohárköszöntők mondása, köszöntő versek felolvasása, „a fej bekötése“ (egy oklevél is így mondja),³⁸ követjárás, a nászmenet és az asztalhoz ültetés megszabott sorrendje,³⁹ az idegen úri táncok és a kalap fenntartása. Lehet, hogy ezen úri szokások közül egyesek ősiék és eredetileg egyaránt meg voltak gazdagnál-szegénynél, mint pl. a menyasszony eladása, amelyet már *Gurdézi* is említ,⁴⁰ vagy a koszorú levétele éjjélkor, amelyről *Szendrey Ákos* állapította meg,⁴¹ hogy szintén ősi szokás. Ugy látszik, a régi lakodalmaknak volt egy nemzetközi elterjedésű ősi váza, amelybe az egyes népek külön szokásai beleilleszkedtek. Ezek már az úri osztálynál sem voltak egységesek,⁴² annál kevésbé a népnél, ahol a többé-kevésbé eltérő változatoknak száma légió. Ez a népi átvétel sok tekintetben automatikus folyamat volt, mert az úri szokásokhoz ragaszkodó kisbirtokos és armálista nemesség fokozatos elparasztosodá-

³³ *Weichart Gabriella*: Keresztelő, házasság stb. Magyarországon 1600—1630. Bp. 1911. 15.

³⁴ *Weichart* i. m. 25.

³⁵ *Weichart* i. m. 37.

³⁶ *Br. Apor Péter* *Metamorphosis Transilvaniae*, 1736. Balló kiad. 54.

³⁷ *Apor* i. m. 54.

³⁸ *Weichart* i. m. 61.

³⁹ *Szádeczky L.* *Régi erdélyi lakodalmak*, 4. *Apor* i. m. 58.

⁴⁰ *Ethnogr.* 894. 215.

⁴¹ *Népünk és nyelvünk* III. 931. 272.

⁴² *Weichart* i. m. 9.

sa nem eredményezte a régi szokások elhagyását; ezekből csak a fényűző, költséges részt küszöbölték ki, a többit megtartották még akkor is, amikor az ősi köznépi szokásokból is adoptáltak. Ugyanez történt Pátróban is, ebben a régi kuriális községben, amelynek majdnem tisztán nemesi származású lakossága még ma sem igen hoz be idegen nőt a községbe. Talán ez az elzárkózás is oka annak, hogy a régi pátrói lakodalmi szokások részleteikben még a környező vidék e nemű szokásaitól is sokban eltérnek, amint az *Jankó*, *Endrey*, *Réső Ensel*⁴³ és mások idevágó leírásaiból kitűnik. Viszont egyéb pátrói lakodalmi szokások országos elterjedésűek, mint pl. a többszöri megkérés, a fölkérdezés, a jegyajándék (móring és jegykendő), kendőajándék a násznépnek, követjárás, a vőlegény násznépének tréfás kérdésekkel való fogadása, a nászmenetek részvételi sorrendjének és a lakodalmi asztalnál való elhelyezkedés előre megszabott rendjének szabályozása, az ételek minősége, sorrendje, a pohárköszöntők és dúsok, a menyasszonybúcsúztatás, menyasszonytánc, éjjeli fektetés és reggeli felkontyolás, a különféle lakodalmi tréfák és a kis vendégség.

Érdekes a pátrói szokások közül a menyasszonyi puspángkoszorú és az arcnak leelőg szalagokkal való elfödése. Apor szerint⁴⁴ az ő korabeli úri lakodalmakon a virágkoszorú járta, de régebben gyöngyös és ékköves volt az. Talán annak az emlékét tartja fenn a koszorú aranyfüsttel való bevonása. Minthogy Pátrón a lakodalmak télen vannak, érthető az örökzöld puspáng kedvelt alkalmazása. (Vö. még ezt Réső Enseli. m. 95. lapján a Drávamellék szokásaival). Ez a szokás Szlavóniában is meg volt.⁴⁵ *Nyáry br.* szerint⁴⁶ a palócoknál a menyasszonyi koszorú rozmaringágból készült és szintén be volt aranyozva; a menyasszonyt pedig nagy, leeresztett fátyollal takarták be. A dévai csángóknál⁴⁷ csinált virágból készült a koszorú. Ezt telegatták téli zölddel, jól bearanyozták és hátul lelógó, színes szalagokkal borították. Az arc eltakarásának keletről eredő szokása Pátrón kívül megmaradt Szlavóniában az *arctakaró kendő* alakjában (l. Garay i. m.), amelyet csak a fektetésnél távolítanak el és a Bodroghközben, ahol a menyasszony a templombamenet alatt *gubája ujjával* takarta el az arcát.⁴⁸ A moldvai csángók *burkózót*, földig érő menyasszonyi fátyolt használnak.⁴⁹

Legérdekesebb Pátrón a régi lakodalom zenéje. Apor szerint⁵⁰ az ételeket az erdélyi úri lakodalmokon nagy muzsikaszóval hozták be. A vőfélyek régi ételköszöntőinek a végén ott szokott lenni a közenszékhez intézett azon felszólítás, hogy fogadják muzsikával a köszöntött ételt (ételdusok). Ámde a XVII. szdból több olyan adat maradt ránk, amely a főúri lakodalmakon *tehénhúsnótát*, *káposzta-* és *pecsenyenótát* emleget. Minthogy nótáknak mondták ezeket, nyilván szöveges,

⁴³ *Jankó I.* A Balaton tud. tanulm. eredm. III. 1902. 382—92. *Endrey, Á.* Somogy vm. monogr. 209—211. *Réső Ensel J.* Magyarországi népszok. 1866.

⁴⁴ Apor i. m. 93.

⁴⁵ Garay Értesítő 911. 234.

⁴⁶ Értesítő 906. 222.

⁴⁷ Értesítő 906. 6.

⁴⁸ Ethn. 931. 95.

⁴⁹ *Domokos*: A moldvai magyarság 132.

⁵⁰ l. m. 59.

énekelt dallamokról van itt szó. Ezt a szokást tartották fenn a pátrói *ételnóták*, melyek egyike-másika még az eredeti lehet, jó részüket azonban a mindig változó divat újabbakkal cserélte fel. Apor szerint⁵¹ „ha a násznép már ittas volt, az *énekesinasok* énekelni kezdték szép régi magyar dolgokról, de néha szerelmi éneket is, kivált *régente*,” töröksíp⁵² és dob hangja mellett. Ezek az énekmondók adtak elő olyan históriás énekeket, mint aminő a Pátrón fennmaradt Kádár-istória, ezek énekelték a régi Rákóczi nótát is. *Thury József*⁵³ a vőfélyekben látja a régi regősök, hegedősök, énekmondók utódait, akik a lakodalmakon hangszerkíséret mellett vidám dalokat énekeltek vagy mulattató verseket mondtak.

Ahol a magyar nép nemzetiségekkel érintkezett, azok szokásaiból is sokat átvett. Ilyen volt a Pátrón is szokásos, sokácoknál, horvátoknál kedvelt *kútra kísérés*.

Aránylag gazdagnak nevezhető a pátrói lakodalom babonás szokásokban. Ezek részét ugyanúgy, vagy különböző változatokban szakirodalmunk már ismertette az ország más vidékeiről; ezek országosan el voltak terjedve. Ilyenek: A jegyesek lábbelijébe pénzt tesznek. A kupa víz felborítása a konyhaajtónál. A menyasszony a kéménybe néz. Gabona szórása a násznép közé. A fiatal pár meghentergetése a hálöhelyen. A vőlegényt törülközőkendővel felhúzzák a mesztergerendára, a menyasszony kiváltja. Más pátrói lakodalmi babonának csak a Dunántúl való elterjedéséről van eddig adatunk. Ilyenek: A menyasszony az eljegyzéskor csak páros számú kendőt adhat, viszont a kocsik száma csak páratlan lehet, 7 vagy 9. A jegyesek lábbelijébe pemetből kihúzott kukoricalevelet raknak. A menyasszony szitán nézi közeledő vőlegényét. A szülői ház udvarán tojást dobnak az érkező menyasszony elé. A menyasszony pohár bort iszik és háromszor mondja: „most iszom az uram mérgit”. A menyasszony kalácsal a hóna alatt megy a templomba, A menyasszony reggel kisöpri a szobát, de ebben folyton zavarják. A pátrói lakodalmi szokások és babonák egy része nem került elő még a szomszédos községekből sem, aminek oka vagy a bonyolult települési viszonyokban keresendő, vagy abban, hogy azok népe kevésbé volt konzervatív a régi szokások megőrzésében.

Seemayer Vilmos.

*

Alte Hochzeitsbräuche in Nemespátró (Com. Somogy). Viele von diesen können bis in die dunkelste Vergangenheit zurückgeführt werden. Der vergoldete Buxbaumkranz könnte mit der alten „Corona“ der höheren Klassen identifiziert werden. Die dicht herabhängenden bunten Bänder verdecken gänzlich das Gesicht; auch ein orientalischer Brauch. Jede Speise hat ein besonderes Lied; es wird beim Auftragen gesungen. Die Musik ist vom alten Schlag. Eins der Lieder stammt aus dem XVII. Jahrh. Bemerkenswert sind noch die zahlreichen alten Aberglauben.

⁵¹ I. m. 33.

⁵² Valószínűleg klarinét, mert a tárogatónak magyar síp volt a neve.

⁵³ Ethn. 890, 409.

VESZPRÉMMEGYEI NÉPMESEK.*

Von den getreuen juhász.

S war amâl a Kinich gwest. Der hât so an getraien juhász ghât. Na ham sie gwest. Zwa Kiniche. Er hât so an getraien juhász — hât er gsâgt — der ligt net, der schmiert ihn net an und gar nichts. Ums hâlvedi Kinigreich hams gspüüt. Nâchden hât er gsagt, er hât a goldigs Lampl draus. „Wanns du das kriegn kannst, so kriegst mein hâlweds Kinigreich!“

Nâchden is hâlt der Kinich naus und hât ihm alles versprocha, er soll ihm hâlt das goldichi Lampl gem. Na, sâgt er, er gibts net, um gar nichts net.

Da hât ihm der Kinich gedenkt, was soll er mâcha. Sein hâlweds Kinigreich is hin. Nâchden is er z' Haus ganga und hât seini Tochter nausgeschickt. Die hât so lang dischkriert und hât so vüü versprocha, âwer er hât ihre das goldichi Lampl net gem. San âwer so weit kumma, dâss er sie gern hât ghât. Dânn hât er ihre des Lampl gem.

Na jetzt, wie-r-er dâs Lampl gem hât, hât er anfangt dâs Saifzen. Wâs werd denn der Kinich sâgn? Sein Leptâch hât er ihm nichts anklâgt und nichts und jetzt soll er ihm anliegn, wâs werd denn mit ihm wern?

Söle Kinichstochter hât den Kinich des Lampl gem. Der is gleich zu den anderen ganga: „Jetzt is dein hâlweds Kinigreich hin“ Ho, ho — sâgt er — wart nur erscht,

* Példák az Ethn. 1935. 76—79. 11. cikkéhez. 1. számú mese a mesélő szerint az előző generáció korában került a faluba. Állítólag juhászoktól hallották. Magyar eredetét elárulja a magyarul elmondott csattanó. Az átvétel második fokozatát mutatja. 2. számú mese valószínűleg szintén átvétel a magyarból. A mese motívumai magyar népmesékben is igen gyakoriak. (Magyarság Néprajza, III. 269. I. 259. II. 277. I.) Jellemzőnek látszik a mesehős látogatása a napnál és a szélnél. Ez a részlet u. i. a magyar mesékben elég gyakori, német gyűjteményekben csak elvéve bukkanunk hasonló fordulatra. Mivel azonban különösen a bevezető rész német mesékben is igen gyakran előfordul, nem lehetetlen, hogy keveréktípussal van dolgunk. Erre mutatna a két főhős neve. Az átvétel harmadik fokozatát példázza. 3. számú mesénk az átvétel legelső fokán áll.

A hűséges juhászról.

Volt egyszer egy király. Annak volt egy igen hűséges juhásza. Fogadtak. Két király. Olyan hűséges juhásza van — mondta — aki nem hazudik, nem szedi rá semmit. A fele királyságukba fogadtak. Azután azt mondta. Egy aranyszőrű báránya van kint (a mezőn). „Ha ezt megszerzed, fele királyságom a tiéd!“

Azután kiment a király és mindenfélét ígért a juhásznak, csak adja neki az aranyszőrű bárányt. Na, azt mondja, nem adja semenyíért sem.

Akkor azt gondolta magában a király, mit is kezdjen most. Fele királysága odavan. Azután hazament és a leányát küldte ki. Sokáig beszélt vele, mindenfélét ígért, de bizony a juhász nem adta neki az aranyszőrű bárányt. Csakhogy odáig jutottak, hogy a juhász szerezte a királyleányt. Akkor odaadta neki a bárányt.

Na most, mikor a bárányt odaadta csak elkezdett ám sóhajtozni. Mit mond majd a király. Életében nem volt még panasz rá semmi, és most hazudjék neki, mi lesz ebből?

Az a bizonyos királylány pedig odaadta a királynak a bárányt. Ez rögtön vitte a másiknak: „Elveszett a fele királyságod!“ „Ho, ho — azt mondja — várj csak, míg

bis der Beföö kummt, wås mit den gschehn is, mit den Lampl. — Er hat ihn no net anliegt, sein juhász. Sans hält gssesn un ham hält gwart.

Der juhász hat sein Stekka gnomma und is ganga zun Kinich möödn, was hält gschehn is mit den Lampl. Na jetzeder, wie sich der juhász zammgnomma hát, is er hält ganga und hát so gfantasiert, wås er hält sâgn werd den Kinich.

Na nächden is er zu an Erz-haiserlloch kumma. Jetzt hát er sein Stecka neingsteckt und is a Stickl zuruckganga. So wann er tät vor den Kinich gehn, so is der hält ganga zu den Huit. Na is er hält hinzusganga, hát er hält gmööt: „Keniglich Majestät, das goldhaarigi Lampl ham die Hundn verrissn.“ — „A — hát er ihm widrum denkt — das werd ja net guit. Jetzt liegst du den Herrn an. Was werd denn da wern?“

Na is er halt wieder ganga und hát hält wieder angfangt das Sintn und Studiern, wås werd er denn mächa? Jetz is er widrum zu an Erz-haiserlloch kumma, hát hält wieder san Stecka neigsteckt und sein Huit draufgsteckt. Na dänn is er wieder a Stickl zuruckganga is nächeder hinzusganga und hát gmööt: „Kiniglich Majestät, er soll net bes sein, das goldhaarigi Lampl ham die Wööf gressn.“ Na hat er ihm wieder gedenkt: „Dås tuit ja wieder net guit. Du liegst ja dein Herrn an, dås derf net sein!“

Endlich is er zum Kinich kumma. Jetzt hát er gmööt (âwr des sâch i ungrisch, so is schener): *Király öfösége jelentem alássan, az aranszörű báránt êcserétem egy fekete-szörűér!*

Jetzt hat söler Kinich sein halweds Kinigreich verlurn und die Kinichstochter hát in a dreivirtl Jahr an kleinen juhász ghât.

(Imogen-típus) v. ö. Magyarság népraiza, III. k. 286. l. — Veszprémfajs; Veszprém m., veszprémi járás; mesélte özv. Czvizler Jánosné szül. Hamman Janka, 38. é.

a jelentés jön, hogy mi történt a báránnyal.“ A juhásza eddig még nem hazudott. Ültek hát és vártak.

A juhász meg vette a botját és ment, hogy jelentse a királynak a történeteket. Na mikor a juhász felkászolódt, ment hát és gondolkozott, hogy mit is mondjon a királynak.

Na aztán egy ürgelukhoz ért. Beleszúrta a botját, rátette a kalapját és visszament egy darabon. Ugy mintha a király elébe menne, ment a kalap felé. Odamegy és jelenti: „Felséges király az aranszörű bárányt széttépték a kutyák.“ — „Aj — gondolta — ez nem jó. Most meg hazudsz az uradnak. Mi lesz ebből?“

Ment tovább és megint csak elkezdett gondolkozni, mit csináljon, mit csináljon? Megint odaért egy ürgelukhoz, beleszúrta a botját, rátette a kalapját. Aztán visszament egy darabon és jelentette: „Királyi felség, ne haragudjék, de az aranszörű bárányt felfalták a farkasok.“ De megint csak azt gondolta: „Nem lesz ez sehogyse jó. Hiszen hazudsz az uradnak, nem lesz ennek jó vége.“

Végre odaért a királyhoz és jelentette (de ezt magyarul mondom, mert úgy szebb): „Király öfösége, jelentem alássan, az aranszörű báránt êcserétem egy fekete-szörűér!“

Na most az a király vesztette el fele királyságát és háromnegyed év mulva a királynak egy kis juhászt kapott.

Vom Fischer.

Es war amal a Kinich und der hát an Fischr ghât. Der hát immr fischn gehe missa. Nâchhert hát er kani Fisch net kriegt. Jetzt in dritta Tâg kummt a Jagr zu ihm. Jetzt saatr: „Wâs mechst du?“ Saatr: „I tu fischn. Jetzt is scho der dritta Tag das i kans net kriege tu.“ Jetzt saatr dr Jagr: „Gib mir, wâs in dei Haus noch verboricha is!“ Nâchhert werd er so viel Fisch kriege, dass ers mit a Wâga net fortfihre kann. Na hát er ihm gedenkt: „Wâs waas er net? Das werd net so a grossârtig Sâcha sein“. Und nâchhert hat ers ihm verschriewa. Und mitn eigena Blut hát ers verschreiwa missa. Dânn hát er gsagt, der grine Jagr, bis in zwelf Jâhr kummt er um dâs, wâs er verschriewa hát.

Nâchhert hát er so viel Fischli kriegt, dass er hát net gwisst, wie er des hamtrâga soll. Jetzt wie-r-er z'Haus kummt, saatr zu seinr Frau: „Du — hat er gsaat — heit is zu mir a Jagr kumma und der hát gsaat zu mir, ich sull ihm, wâs in Haus verboricha is, gem.“ — „Jekes — hát sie si gwundert — i bin in anden Umstând und dâs Kind kriegt er!“

Na jetzt is scho so weit gwest, dâss dâs Kind auf der Welt is gwest. S wâr a Bub. Und der hát Fritzens-man i-ghâssn. Und der war mit sechs Jâhr so glernt gwest, wie an andrer mit zwelf.

Na wie er scho staat gecher di zwelf Jâhr is gwest, hát die Motr immr gwant „Na — saatr — wârum dass sie wana tut, wann sie ihn anschaut?“ — „Ja, hat sie gsaat, Kind wann i di anschau muss i wana, wal du gherst mir net, wann du zwelf Jâhr âlt wirst sein.“ Und nachhert hát dr Bub gsaat, das mecht nichts. Dann hat er gsaat, wann die Zeit kumma wird, sollns

A halászról.

Volt egyszer egy király, annak volt egy halásza. Mindig halásznia kellett. Azután nem fogott egy halat se. A harmadik napon egy vadász jött hozzá. Kérdezte: „Mit csinálsz“ Azt felelte: „Halászom. Ez már a harmadik napja, hogy egy halat sem fogtam.“ Ekkor azt mondja a vadász: „Add nekem, ami a házadban el van rejtve!“ Azután majd olyan sok halat fog, hogy kocsival viheti haza. Na gondolta magában, vajjon mi az, amiről nem tud. Nem lesz az valami pompás dolog. Azután írást adott róla. Saját vérével kellett az írást megírnia. Azután azt mondta a zöld vadász, hogy tizenkét év múlva jön majd azért, amit neki írásban adott.

Azután olyan sok halat fogott, hogy azt sem tudta, hogyan vigye haza. Na amikor hazaér, mondja ám a feleségének: „Te — azt mondja — egy zöld vadász jött ma hozzám és azt mondta, hogy adjam neki azt, ami a házunkban el van rejtve“. — „Jeszusom — csodálkozott az asszony — más állapotban vagyok és a gyermek lesz az övé!“

Na aztán eljött az ideje, hogy a gyerek megszületett, fiú lett. Fritzensnek hívták, gondolom. Hat éves korában olyan okos volt, mint más tizenkét éves korában.

Na amikor már lassan közeledett a tizenkettedik évéhez az édesanyja mindig sírt. Kérdezi miért sír mindig? „Jaj gyermekem — mondja — ha téged meglátlak sírnom kell, mert ha tizenkét éves leszel, nem leszel már az enyém.“ Erre azt mondta a fiú, hogy az nem baj, ha eljön az ideje csináltassanak egy nagy tornyot és abba zárják be.

a gross Tuma mácha lássa und ihn neinsperra.

Wie-r-er zwelf Jähr ält is gwest, is er schon kumma der Besi. Ihm hams äwa den gross Tuma mácha glásst. Náchhert hát er gsaat, sie sulln ihm gewe so a gross Spritzl mit Häär. Nachhert wie die Zeit kumma is, isr neiganga in den Tuma. Jetzt isr kumma dr Besi und hát gsaat: „Fritzens kumm raus!“ Saatr: „Du häst so weit rein, wie i naus!“ Jetzt hát er in eisichn Tuma zammgsterzt der Besi. Náchhert hát er ihn derwischd und in die Liftn furtgetrãga. So-wie-r-er gfloga is, hát äwr gspritzt mit den Weihwassr. Jetzt saatr Besi: „Láss nur, i schmeiss di wek, i kann di net weiter trãga!“ Und wie ihm scho gnu gwest is, hát er ihn auf a grossi Insl driwrghschmissa.

Jetzt isr ganga, hát nichts zu essa ghât, nur wås er so gfunna hát. Jetzt hát er schon Hunger ghât, hát so wilds Obst und so Sãcha zammgessa.

Jetzt wie-r-er schon a gwissi Zeit durt gweest is, jetzt isr auf an Berg kumma. Jetzt hát er ihm denkt, ob niemand auf den Berg wohnt? Náchhert is er auf a Haisla kumma. Durt is a älti Hex drinn ghockt. Jetzt hát sie gsaat: „Friedrich, wie kummst du daher?“ (Von selwr hat sie sein Nãma gwisst). Náchert hát sie gsaat, warum dass er net ender kumma is, sie hätt ihn schon iwr dass Wássr hiniwrghulfa. Jetzt hát sie ihm gewe drei Ruta und hát zu ihm gsaat, er sull mit den neischlaga ins Wassr, dà wern grossi Gäns rauskumma, zwaa. Uf ani sulr si draufhocka. Wann er driwr is, iwr das Wassr, sull er si net umschawa und die Ruda sullr zrukschmeissa. Náchhert isr hält ganga.

Náchhert sen zwelf Rauwr hinkumma, hewes grãgt, von wo dássr

Mikor tizenkétéves lett, jött ám a gonosz. Csakhogy csakugyan megcsináltatták a nagy tornyot. Meg azt is kérte, hogy egy nagy szenteltvízzsórót is adjanak neki. Mikor eljött az ideje, bement a toronyba. Most jött a gonosz és mondta: „Fritzens gyere ki!“ Azt felelte: „Olyan hosszú az út befelé, mint kifelé!“ Erre összerombolta a vastornyot. Azután akkor megfogta és elröpült vele. Amint röpültek a fiú mindig hintette a szóróval a szentelt vizet. Erre azt mondta a gonosz: „Hagyjad csak, nem tudlak tovább vinni!“ És amikor megelégette, ledobta egy nagy szigetre.

Most aztán ment. Nem volt mit ennie, csak amit úgy talált. Nagyon éhes volt. Vad gyümölcsöt és mindenfélét összeevett.

Na amikor már egyideig ott volt, fölérkezett egy nagy hegyre. Azt gondolta magában, vajjon nem lakik-e valaki a hegyen? Azután egy házikóhoz ért. Abban ült egy vén boszorkány. Azt mondta: „Friedrich hogy kerülsz te ide?“ (tudta a nevét, csak úgy magától). Aztán mondta, miért nem jött már előbb, keresztülsegítette volna ezen a nagy vízen. Aztán adott neki három vesszőt. És azt mondta, hogy evvel csapkodja meg a vizet, akkor két nagy liba bukkan majd föl. Üljön fel rájuk. Ha eléri a partot, akkor ne nézzen vissza, de a vesszőket dobja vissza. Azután ment a fiú tovább.

Azután jött tizenkét rabló és kérdezték, hogy honnan jött? Ak-

kumma is? Dänn hätr ihna derzeelt, wie sichs hält zugetrāga hāt. Dänn wār er schon hāarig gwest. Jetzt hewes ihn schen gseiwert die Rauwer, und hewes ihn Lewensnahrung gewe. Hewes gsaat, er werd neikumma in a gross Wald, und dänn werdr net wissa, wie-r-er gehe sull. Er sull sei Hut schmeissa und den sullr nachgehe.

Nachhert isr hält den nachganga. Jetzt isr scho drei Teg in den Wald gweest. In dritta Tāg hätr a Liecht, gsegn, von weita. Dänn isr rundergstiega von Baum, wu-r-er gweest is; Jetzt wie-r-er hinkummt is a ālti Hex drinn ghockt. Nāchhertn isr nei, hāt ihre a guta Abend gwuntscha. Die hāt ihn schon kennt. Na hätr ihr ālles drzeet. Hāt sie ihm Nāchtmal gewa. Na, hat sie gsaat: „Du, hat sie gsaat, drei Teg sen bei mir drei Jāhr. Wann du die drei Jāhr ausgedient hāt wirscht a guta Lohn kriega!“

In dr Fruu hāt sie gsaat: „I hab drei Pferda, die musst du hita.“ Hāt sie ihm hipsch z' Essa zamm-pāckt. Und zu dene Pferd hāt sie gsaat, si sulla si zu Laab vrwandla.

Jetzt wie-r-er so gritta is, hätr zu di Pferda gsaat: „Wās, ees wollt enk zu Pferda mācha?“ und hat sie fescht geschlāga. Die Ālti hāt dās gsehe, hat ihn zruckgruft und hāt ihm an anden Bott ufgem. Na jetzt hat er missa furtreita uf die Wiesa. Dann hāt er die Pferd hingspannt uf a Bam, dāss sie net durichgenge undr hāt gessa.

Jetzt wie-r-er so essa tut, kummt a Fuchs und hāt ihn so sintlich anschaut. „Na — hatr gsaat — mechts was?“ Na, hat er gsaat, er tät mithalta. (Der hat reda kenne, der war so a Verwunschnr gweest). Jetzt hewes hält gessa. Jetzt wie sie gessa ghāt hewe, saat dr Fuchs: „Dā hāst a Pfeifla, wann du a Hilf brauchst, werd i kumma und werd

kor elmesélte nekik, hogy mint járt. Akkor már nagyon szőrös volt. A rablók szépen megtisztították és ennivalót adtak neki. Mondták, hogy majd egy nagy erdőbe kerül és nem tudja majd, hogy merre menjen. Csak hajítsa el a kalapját és menjen utána.

Azután ment a kalapja után. Három napig ment már. A harmadik napon világosságot látott meszsziról. Leszállt a fáról ahonnan nézte. Amint odaér, egy vén boszorkány ült bent. Azután bement és jó estét kívánt neki. Ez is ismerte már. Aztán elmondott neki a fiú mindent. Az meg vacsorát adott neki. Na, azt mondja: „Te, azt mondja, három nap nálam három év. Ha három évig szolgálsz gazdag jutalmat kapsz.“

Reggel azt mondta: „Van három lovam, ezeket kell őrizned.“ Csomagolt neki ennivalót jócskán. A lovaknak pedig azt parancsolta, hogy változzanak lombbá.

Amikor a fiú lovagolt, azt mondta a lovaknak: „Mit, ti lombbá akartok változni?“ Jól elpáholta őket. Az öreg észrevette. Visszahívta és más parancsot adott. Most a mezőre kellett hajtania a lovakat. Akkor kipányvázta a lovakat, hogy el ne szökjenek, ő meg evett.

Amint eszik, jön egy róka. Éhesen nézte. „Na — azt mondja — szeretnél te is valamit?“ Azt mondja, bizony vele tartana. (Mert ez beszélni is tudott. Olyan elátkozott volt). Aztán ettek. Mikor már ettek, azt mondja a róka: „Itt van egy síp, ha segítségre van szükséged, majd jövök és segítek.“ Na aztán csakugyan elment a ró-

dir helfa!“ Na richti is dr Fuchs furtganga von ihm. Der hât si hinglegt und hat geschlâfa.

Jetztt wie-r-er ufwacht, hât er ka Pferd net ghât. Die san durichganga. Nâchert hâtr âwer net denkt, uf des Pfeifla hat er verghessa hâlt. Jetztt suchtr die Pferda und war hâlt so vriaamert. Und jetztt is ihm scho des Pfeifla eingfalla. Und nâchert hât er gpfiffa, und dâ is dr Fuchs schon durt gstanna. Hâtr gsaat: „Wâs is?“ Saatr: „Die Pferda san durichganga, und i find sie net.“ — „Ja durt drunt is a Strohrischta, und die hewesi zu drei Meis gmâcht.“ Nâchert hât er gsaat: „I wer mi zu a Katz macha und die Meis feritreiwa von dene Trischta.“ Und wann die Meis ferilaufa, âwer nur seli, die was hindrananda springa, sullr haun mit dene Strick, so wern sie Pferd sein. Jetztt hâtr passt, bis die drei kumma sen. Jetztt hautr hin, jetztt hâtr die drei Pferda ghât. Nâchert isr z' Haus mit dene. Nâchert hât die Alte gsaat zu die Pferda, warum er sie gfunna hât? Und nâchert hât sie fescht ghaut die Pferda.

Nâchert in anen Tag isr wiedrum furt mit dene Pferda. Na hât sie ihm wiedr z'essa und alles mitgewe. Jetztt is wiedrum der Fuchs kumma, und er hât ihn wieder einglâda, z'essa. Na hâtr zu ihm gsaat, wann er Hilf braucht, er sull ihn nur rufa. Nâchertn wars grâd so, wie des erstimal. Awer jetztt is ihm schon gleich eingfalla, das Pfeifla. Nâchertn hâtr einigpfiffa, der Fuchs is schon kumma. Jetztt hâtr gsaat: „Die san drei Hâasn worda, die laufa rum in Wâld.“ Jetztt hatr si zu an Jâchdhund gmâcht und hat die Hâasn einitriewa. Wu drei hianandhupfa tan, die soll er nur hauwa, hâtr gsaat. Nâchert hât er sie wiedrum ghat die Pferda. Na

ka. Ez meg lefeküdt és aludt.

Amint fölébredt, nincs ló. Megszöktek. De akkor nem gondolt rá, megfélekedett a sípról. Most csak kereste a lovakat és nagyon elkeseredett. Akkor eszébe jutott a síp. Belefűjt és a róka már ott is állt. Kérdezte: „Mi baj?“ Felelte: „Megszöktek a lovak és sehohsem találok.“ „Igen ott áll egy szalmakazal. Egérré változtak.“ Aztán azt mondta: „Macskává változom és eléd kergetem az egereket.“ Ha az egerek előreszaladnak, akkor csak azokra üss, amelyek egymásután futnak. Vigyázott is, amikor jöttek. Most hirtelen odavágott és már meg is volt a három ló. Azután hazament velük. Akkor az öreg azt mondta a lovaknak, hogy miért engedték, hogy a legény megtalálja őket?

Másnap megint elment a lovakkal. Az öreg adott megint enivalót és mindent. Akkor megint jött a róka. Adott neki megint az enivalóból. Az meg megint mondta, ha segítségre lesz szüksége, csak hívja. Aztán megint úgy történt, mint először. Csakhogy most már rögtön eszébe jutott a síp. Belefűjt, rögtön jött a róka. Azt mondta: „Három nyúllá változtak, az erdőben szaladgálnak.“ Akkor vadászkutya lett belőle és előkergette a nyulakat. De mondta, hogy ha három egymásután szalad, azokat üsse. Aztán megint csak meglették a lovak. Haza lovagolt. A boszorkány megint csak ütötte a lovakat. (Azt mondta, azért, mert el-

isr z'Haus gritta. Jetzt hat die Hex die Pferda ghaut, wal sie si versteckt ham ghât (hat si gsaat, âwr net for des, âwr wal sie si hewe finna lâssa).

Nâchert in anen Tåg isr wiedrum furt mit ihna. Nâchert hâtr si wiedrum hingsetzt, is dr Fuchs wiedrum kumma. Nâchert hewes gessa mitanand. Hâtr wiedrum gsaat dr Fuchs: „Wann du a Hilf brauchst, ruf mi!“ Na nâchert hâtr si hingsetzt, is wiedrum einigschlâfa. Die Pferda sen wiedrum durichganga. Richti, wie-r-er nufwacht, hâtr in des Pfeifla einigpiffa. Nimmi hâtr des vergessa. Na is dr Fuchs kumma. „Ho, ho, saatr, die sen in den gross Wassr, drei Wildenta sens. Na, saatr, i werd sie nausjaga. Gib acht, wu die drei nachanand sen. Nachertn sullst uf die haua, die sen die Pferda.“ Na sens richti die Pferda gweest. Jetzt hâtr sei Pferda ghât, die drei wieder. Wie-r-er z'Haus kumma is, is die âlti Hex drvoogloffa. Sie hat scho ka Gwâlt mehr ghât. Nâchertn hât sie nimmi mit die Pferda gstritta.

Nâchertn hât er ihm denkt: „Jetzt lauft die Âlti drvo! I bleib allanich in den klan Haisl. Das mecht nichts!“ Hâtr die Pferda neighängt in Stâll und er hât Nâchtmahl gessa, wâs er hâlt gfunna hât. Nâchdr hâtr si schen niedrglegt. Hatr ihm denkt: „Wann die Âlti a net dâ is, i wer hâlt Ruh mâcha hâlt.“

Wie-r-er in dr Fruh ufwâcht, wâr er nimmi in den armselicha Haisla. Er war in a gross Kaschtôlla drin gweest. Jetzt liegt er a Waal und simliert, wâs dâs is, dâss er in a so a schens Palâst drinn liegt.

Und die drei Pferde, die sen drei Kinichstechtr gweest. Und nachertna is die âltesti Kinichstochter kumma, hat sie si bedankt. Schen

bujtak. Pedig nem azért, hanem hogy engedték, hogy a legény megtalálja őket.)

Azután másnap megint csak elment velük. Azután megint leült, megint jött a róka. Aztán megint ettek. Mondta ismét a róka: „Ha segítségre lesz szükséged, hívj!“ Azután leült a legény megint és elaludt. A lovak meg megint csak elszöktek. Valóban, mikor fölébredt, veszi ám a sípot. Most már nem felejtkezett el róla. Jött a róka: „Ho-hó — azt mondja — most a nagy vízben vannak. Három vadkacsa lett belőlük. Na — azt mondja — majd csak kihajtom őket. Azután csak üss rájuk, megint lovak lesznek.“ Ugy is volt, megint lovak lettek. Megvolt mind a három lova. Mikor hazaért, elfutott ám a vén boszorkány. Nem volt többé hatalma. Nem is veszedett többé a lovakkal!

Azután azt gondolta a legény magában: „Most elfutott az öreg. Hát egyedül maradok a kunyhóban. De nem baj. Beakasztotta a lovakat az istállóba, ő meg megvacsorázott. Már amit talált, azt ette. Aztán szépen lefeküdt. Azt gondolta magában: „Ha az öreg nincs is itt, én már csak nyugszom.“

Amikor reggel felébredt, nem volt már a szegényes kis házikóban. Egy nagy kastélyban volt. Amint úgy fekszik, törte a fejét, hogy is lehet az, hogy ebben a szép kastélyban van.

És a három ló, három királyleány volt. Azután jött a legidősebb, és megköszönte szépen a legény szolgálatát. Nagyon szép volt.

war sie, arich schen. Nächst is die Mittri kumma. Nächst is die Jingsti kumma. Die san die drei Pferda gweest. Und die Jingsti war so wunderschen. Hewes gsaat weli er will von die drei. Nächstn hât er die Jingsti, die was die schenst is gweest, gnomma. Die hât *Rozika* ghassn.

Nächst sen die ganzi Bama, alles voll Leit gweest. Is a ganzi Städt worda vonden Wâld. Dr Wâld war so verwunscha gweest. Nächst is a goldeni Kalesch kumma, hewes a gross Gastmahl angestellt, und hewes die Mählzeit ghalta.

Hewes a Zeit lang durt glebt. Nächstn is a gross Gastmahl angestellt gweest. Ba der anen Kinichin. „Na, hât si gsaat, wann mr genge uf des Gastmahl und se kumma so zun reda von di scheni Frauwa, dann werst du net sâga, i bin die Schensti, sunst is halt net gut.“ Nächstn hewe se dischkriert mit anand undr hats gsaat, dass sie die Schensti is. „Na, hat si gsaat, i hab dir des ufgbotta, du sullst net sâga, dass i bin die Schensti.“ Jetzt hat sie ihm a Päär eiseni Stiefl gewe. „Wann die Stiefl durichgenge, wer mer no amâl zammkumma“, hat sie gsaat.

Nächstn isr hâlt ganga. Hât ihm hipsch Geld mitgnomma. Jetzt wie-r-er geht, san durt drei Brider gweest. Die hewe nichts ghât, wie a Mantla. Und der hat sie unsichtbar mâcha kenne, und hât se traga, wu si gwillt hewe. Jetzt hât er gsaat, warum dass sie streita tun? Sie hewes gsaat, se hewe sunst nichts gerbt, wie a Mantla. Nächstn hewes gsaat, sie kenne si net vergleicha. „Na, hatr gsaat, wann ees enk net vergleicha kennt, i gib enk Geld.“ Hat ihna hipsch Geld gewe, und die eisichi Stiefl. Jetzt hatr nichts ghat, wie den Mantla.

Nächstn hatr si zammgnomma. Zerscht war er ba da Sunn,

Azután a középső jött, utóljára a legkisebb. Ezek voltak a lovak. Megkérdezték, melyiket akarja a három közül. Azután a legfiatalabbat, a legszebbet választotta. *Rozika* volt a neve.

És a fákból nép lett. Egész város lett az erdőből, mert ez elvarázsolt erdő volt. Azután jött egy szép aranyos hintó. Nagy vendégséget csaptak, lakodalmat tartottak.

Egy ideig éldegéltek. Azután egy másik királyné nagy vendégséget rendezett. Na, azt mondja az asszony, ha elmegyünk a vendégségbe és a szép asszonyokról kezdenek beszélni, ne hogy azt mondd, hogy én vagyok a legszebb, mert annak nem lesz jó vége. Azután csak beszélgettek, és bizony megmondta, hogy a felesége a legszebb. „Na, azt mondja, nem megparancsoltam, hogy ne mond, hogy én vagyok a legszebb?“ Adott neki egy pár vascsizmát. „Ha ez elszakad, akkor jövünk mi össze.“ Azt mondta.

Azután csak ment az ember. Sok pénzt vitt magával. Amint megy három testvérrel találkozik. Nem volt egyebük egy köpönyegnél, de ez láthatatlanná tette őket, és vitte őket, ahova csak akarták. Akkor azt mondta, hogy miért veszekednek? Felelték, hogy egyebet sem örököltek ennél a köpönyegnél és most nem tudnak megosztózni rajta. „Na, azt mondja, ha nem tudtok megosztózni, adok én nektek pénzt cserébe.“ Sok pénzt adott nekik és a vascsizmát. Nem is maradt egyebe a köpönyegnél.

Azután fölszedelőzködött és ment. Először a napnál volt. Az-

nächertn isr zun Moon ganga. Nachertn isr furt zun Wind. Hat er gsaat, jetzt isr schon iwrall rum gweest, ob er net da bleiwe kennt? „Na, ságt die alt Motr, mei Suhn, der schmeckts Menschafleisch.“ Na hátr gsaat, er kann sie unsichtbar mácha. Jetzt hát sie ihm a Nächtmahl gewe. Jetzt, wie dr Wind kumma is, nachertn, wie-r-er kumma is, hátr gsaat: „I schmeck Menschafleisch!“ Saat die alt Motr: „Da is so an Armr kumma, der hát hált anghálta um a Nächtmahl.“ Jetzt hatr gsaat, er sull feri kumma. Jetzt hatr si sichtbar gmácht. Na nächertn hát er uf amál gsaat, dr Wind, Moring muss er fru ufsteha, er muss uf dere scheni Rozika ihr Máhlzeit gehe. Na jetzt hát glost. Hátr gsaat: „Kennst mi a mitnehme?“ Hatr gsaat: „Ja. Du kannst di uf mei Schwaaf setza.“ Na nachertna is dr Wind fruh ufgstiega. Er hat noch gschláfa. Jetzt is dr Wind furt in álla Fruh. Und nachertna, der is no gbliewa. Náchert, wie-r-er ufgstiega is, hátr si bedankt, ba dere Alti. Náchertn hát er gsaat: „Jetzt mecht i drei Schritt vor den Wind sen!“ Náchertn isr drei Schritt vor den Wind gwest. Náchertn hatr gsaat: „Gut Moring Herr Wind!“ Jetzt saatr: „Gut Moring! Wie bist du denn vorkumma?“ saatr. Nachertna hatr si uf den Wind sei Schwaaf gsetzt. Jetzt hatr gsaat: „Kennst du meinr Frau das Kränzl von Kopf rundtreiwa und alli Kalescha umsterza?“ Richti hatr so gmacht. Und jetzt hatr gschaut das Durchanandr. Nachertna ba dr Kirch hat der Wind der Braut das Kränzla weggetriewa.

Nachertna hatr gsaat: „Jetzt geh mehr uf die Máhlzeit!“ Jetzt hatr si unsichtbar gmacht. Nachertna, wie sie das Essa ufgetragahewe, hatr si hingsetzt zu den

után elment a holdhoz, végül a szélhez ért. Mondta, hogy már mindenütt volt, nem maradhatna-e itt? „Nem, azt mondja az öreg anyóka, a fiam megéri az emberszapot.“ Erre azt felelte, hogy láthatatlanná tud válni. Akkor adott neki az asszony vacsorát. Mikor a szél jött, mondta ám: „Emberszapot érzek.“ Azt mondja az öreg anyóka: „Egy szegény ember jött ide, vacsorát kért.“ Erre azt mondta, hogy jöjjön elő. Akkor megint láthatóvá vált. Azután azt mondta a szél, hogy másnap reggel korán kell kelnie, mert a szép Rozikának a lakzijára kell mennie. Erre aztán figyelt a legény, Azt mondta: „Nem, vihetnél magaddal?“ „De igen. Ülj föl a farkamra!“ Azután másnap a szél korán fölkelt, ő még aludt. A szél meg elment jó korán. Otthagyta. Akkor, amikor végre felkelt, szépen megköszönte az öreg asszony jóságát. Azután azt mondta: „Három lépéssel legyek a szél előtt!“ Ott is volt, három lépéssel a szél előtt. Köszönt neki szépen: „Jó reggelt szél úr!“ Azt felelte: „Jó reggelt! Hogyan tudtál megelőzni?“ Azután felült a legény a szél farkára. Azután azt kérdezte: „Nem vinnéd el a feleségemnek a koszorúját és nem döntened fel a hintókat?“ Ugy is tett. Ő meg csak nézte a nagy felfordulást. Azután a templomnál lefújta a szél a koszorút is a menyasszony fejéről.

Azután így szólt: „Most menjünk a lakodalomba!“ Erre láthatatlanná vált. Amikor felhordták az ételt odaültek a vőlegény mellé. Amikor már minden az asztalon

Braitigam. Nachertna, wie schon alles ufgetraga gweest is, hat dr Wind alles ufghessa. Er hat schier nichts gessa der Braitigam. Undr hat starich gschimpft. Nâchertn is die Braut in die Stuwâ ganga und hât starich gwaant, wal er hât sie so gschimpft. Und der Friedrich is ihre nâchganga. Hât si gsaat: „Wanns mein Friedrich noamal war, selr is a gutr Mensch gweest, hât das nie net gsaat.“ Na jetzt hatr si hâlt ihre kenne gmacht. Wie sie ihn scho kennt hât, hât sie net gwisst, wie sie die Sâcha richta sull.

Jetzt is sie feri, wu die Gâst gweest sen. Hat zwei Schlissl gnomma, an âlta und a naicha. Jetzt saat sie, sie sulln hinschawa die Gâst. Sie hât ihr âlt Schlissl verlura ghât, jetzt hatsn âwr wieder gfunna. Welî das bessr war, dr Âlti odr dr Naichi? Jeizt hewe se gsaat; „Dr Alti war bessr, wie dr Naichi. Jetzt hât sie gsaat: „I brauch net mein neicha Breitigam, i hâb mein Alta!“

volt, a szél megevett mindent a vőlegény elől. A vőlegény alig ehetett. Ezért nagyon szidta a menyasszonyt. A menyasszony pedig bement a szobába és nagyon sírt, mert a vőlegény úgy szidta. Friedrich pedig utána ment. A menyasszony azt mondta: „Csak még egyszer itt volna az én Friedrichem, ilyeneket ő sohsem mondott.“ Erre megmûta ta magát Friedrich. Amikor a menyasszony már felismerte, azon gondolkozott, hogy most mitévő legyen.

Végül bement a vendégekhez. Két kulcsot vett elő egy régît, meg egy újat. Kérte a vendégeket, hogy nézzenek oda. Elvesztette a régi kulcsát, de most megkerült. Melyik lenne a jobb, a régi vagy az új. Mindannyian azt felelték, hogy a régi. Erre azt mondta: „Nem kell nekem már az új vőlegényem, megtaláltam a régît!“

Az ólomerdő.

Hât eccer vót, hol nem vót, vót eccer egy ember. Annak vót három legényfia. Aztán aszongya a legüdösebbik legényfia: „Édesapám én elmenek szógányi!“ Akkor aszongya: „Menny csak ne is lássalak!“ Akkor a gyerek fogta a hosszú kanászostorát és ément. Kért az aszonytő enivalót, az adott egy sunkát, meg egy kenyeret.

Aztán útnak indút a gyerek. Beért egy nagy erdőbe. Aztán meghütt és leütt ennyi. Odamegy egy kis egérke, aztán aszongya neki: „Bácsi aggyon ekkis kenyeret, ojan ehes vagyok!“ Akkor aszongya a gyerek: „Éppen neked hurcolom ezt az ennyivalót! Sicc gyere macska, vidd el ezt az egeret!“ Az egér elszalatt. Akkor aztán fogta magát a gyerek, mikor jóllakott (persze nem adott nekije ennyi), tovább ment.

Mikor kiért az erdőbő, bement egy nagy városba. És betévelt a kirájho. Aztán aszongya: „Jónapot kívánok őfősége!“ Aszongya: „Jónapot fijam, mi járátba vagy?“ Aszongya: „Szógálatot keresek!“ Akkor aszongya a kiráj: „Jó van, van száz darab disznóm, meg birod azt öröznyi?“ — „Igen kérem, meg birom öröznyi.“ Akkor aszongya: „De ha kihajtó hónap, abba az ólomerdőbe be ne merj hajtani, mer megész a hatfejű sárkány.“ Akkor aszongya a gyerek: „Jó van őfősége, nem hajtok oda.“

Másnap mikő kihajtott, eccer csak a disznók meffutamottak. és.

be az ólomerdőbe. És a szegény kanász utánuk ment az ólomerdőbe és elébefőrmett a sárkány: „Ki engedte meg neked, hogy ide begyere?” A gyerek nem mert szóni egyet se és a sárkány agyonvágta. Akkor aztán a sárkány a száz darab disznót behajtotta a várba.

Akkor ennek a kanászgyereknek az öccse aszongya: „Édesapám én is elmenek szógányi!” Es aszongya neki az apja: „Menny ne is lássalak!” Ez is kért az asszonytól egy kenyeret meg egy sunkát. Adott is neki. Akkor ez is útnak indút. Aztán ez is abba az erdőbe ment. És leűt abba a helybe, ahol a bátya út. És jött szinte az egérke és szinte kért. Aszongya a gyerek: „Sicc macska vidd el ezt az eget. Nem neked hurcótam ezt.” Hát esse adott annak a szegény egérnek.

Ez is ment tovább. Kiért az erdőbő és szinte bekeveredett a királho. Aztán bemegy ez is. Aztán aszongya: „Jónapot kívánok őfősége!” A kiráj meg aszongya: „Mi járatba vagy fijam?” — „Éjöttem valami szógálatot keresni.” Aszongya: „Jó van fijam, van száz darab disznóm, meg tudod örözni? Aztán az ólomerdőbe be ne hajts fijam, mer megesz a hatfejű sárkány!”

Aztán a gyerek, szóval a kanász, reggel kihajtott. A disznók meg ékeztek futni, egyenest be az ólomerdőbe. Jött a sárkány, a gyerek meg nem mert szóni, agyonvágta ezt is. Ottmaratt. A száz darab disznót meg behajtotta a várba.

Akkor azonban meg a legkisebb öccsük aszongya: „Édesapám, én is elmenek szógányi, mer az én bátyáimnak már nagyon jó soruk lehet.” Aztán aszongya: „Menny, ne is lássalak!” Azt ez is kért kenyeret. Aszongya az asszony: „Majd éppen neked osztogatom el mindenemet. Elég vót a kettőnek. Már mindenünket ehörták” aszongya. Akkor aztán aszongya: „No nem bánom” azér főment a pallásra. Öszszeszedett ekkis száraz kenyérhaját, meg tőtött egy kulacsba vizet. Aztán a gyerek csak fogta magát és indút.

Ez is ment mendegélt. Leűt az erdőbe. Megehűt. Odajön a pici egérke. Aszongya: „Aggy ekkis kenyeret, ojan ehes vagyok!” — „Adnék én szivesen, de én is alig tudom megrágni.” Aztán mégis aszongya az egér: „Nem bánom, ha te el tudod, én is! Csak aggy egyet, mer nagyon ehes vagyok!” Adott is neki egy szép nagy darabot. Akkor aszonta az egér: „Most légy szives aggy ekkis vizet.” Adott neki. A markábó megitta. Akkor az egérke aszonta: „Te gyerek, most egy picit várgyál. Te tettél velem jót, én is.” Ément. Egy vártatra megjött. Hozott neki egy kürtöt és egy pálcát. „Itt van ez a kürt. Ha bajba jucc, fuji bele ez segít. Itt van ez a páca. Akarmijen állat legyen, ha hozzaér, főfordul, meddöglik.” Akkor aztán fogta magát a gyerek és meköszönte.

Aztán bement a városba. Ékerüt a kirájhó. Aszongya: „Jónapot, őfősége.” — „Mi járatba vagy fijam?” Aszongya: „Szógálatot keresek.” — „Jó van fijam, van száz darab disznóm, meg tudod-e örözni?” — „Őfősége, ha háromszáz darab van, azt is megörzöm” aszongya. Aszongya a kiráj: „Jó van fijam, maj meffogjuk látnyi! Hónap ki fogsz hajtani, de az ólomerdőbe, aranyerdőbe, gyémánterdőbe be ne hajts, mer baj lesz!”

Akkor aztán másnap reggel szépen kihajtott száz darab disznót. Akkor azok ojan szelidek vótak. Nem is köllöt kihajtanyi. Utána men-

tek a disznók. Akkor aztán a gyerek meg fogta magát egyenest az ólomerdőbe. Eccere csak elejbe állít a hatfejű sárkány. „Ki engette neked itt öröznyi?” — „Senki se — aszongya — magam!” Akkor ráütött a pácával, főbukfencezett és meddőglött. Aztán elővette a bicskáját, levágta a hat fejét. A hatodikba vót egy pici ólomkujcs. „Na — aszongya — itt vár is lehet, főkeresem.” Akkor ekezdett rőfögni az erdőbe. Utána ment a rőfögésnek, odatalált a várkapuhó. Bement. Ott a kapu mögött vót egy ól mkút. Abba vót egy kis ólomcsikó úgy fejjel lefele. Aszongya: „Jancsi (mer avvót a neve), segiccs rajtam! Majd én is segiccségedre leszek.” Aztán fogta magát a gyerek és kirántotta. „Jó van Jancsi, köszönöm. Eregy az istállóba, ott van 200 darab disznó, azt magaddal viheted. Aztán járhacc a várba, van itt öleg szép, jó kincs, azt viheted.” Aztán akkor a szegény kanász — szóval a Jancsi — ékezdett menni. Ment sok szobán keresztül, de nem talált semmit, ami a kedvére lett vóna. Az utósó szobába talált egy ólombokrétát. No aszongya, ez az én bódogságom. Mingyár ki is tűzte a kalapjára. Addigra már este is lett. Fogta magát összeszette a disznóit. Amit onnan hazuró hozott, és amit kieresztett. Jó kedve vót.

Mikó a városba ér, a kiráj kinéz az ablakon. Aszongya: „Anyukám, ez alighanem jó kanász lesz, mer mos már kétszáz darab disznót hoz, peig százat hajtott ki.” És aztán, mikó a kanász beér az udvarba kérdi: „Na Jancsi hol jártá máma?” — „Az ólomerdőbe őfősége.” — „No és nem bántott a sárkány?” — „Nem félek én az ijen állatoktól” aszongya. Akko ment az udvarba hátra. A kirájlány meg utána: „Jani, aggya nekem azt a bokrétát.” — „Nem adhatom” aszongya. Akkor kikapta és ément. — A kiráj meg aszonta: „Jó van Jancsi vót, ami vót, de hónap be ne hajts az aranyerdőbe, mer ott van a tizenkétfejű sárkány.” Aszongya a gyerek: „Kisebb gandom is nagyobb!”

Másnap egyenest behajtott az aranyerdőbe. Jön a tizenkétfejű sárkány: „No, aszongya, ki engedett itt öröznyi? Nem fész, hogy megeszlek?” — „De nem ám!” Egyszeribe vágott egyet a pácával, ez is meddőglött. És elővette megint szinte a bicskáját. Az utósó — szóval a tizenkettedik fejébe vót egy aranykujcs. Akkor aszongya a gyerek: „Ahol kujcs van, ott vár is van! Ezt fő fogom keresnyi!” Akko aztán csak mendegétt abba a nagy erdőbe, utóvégre odatalált a vár kapujába. A kapu háta mögött vót egy aranykút. Abba vót ekkis csikó fejje lefele. Aszongya: „Jancsi, emejj ki a kutbul!” Hát Jancsi kieméte. „Jó van Jancsi, mos meg van az istállóba száz darab disznó. Ezt ki fogod ereszteni. Meg, aszongya, van itt kincs, vihetsz magaddal, amit akarsz.” Hát megint szinte úgy, az utósó szobába talál egy aranybokrétát. „Hej, aszongya, ez az én kedvem!” Kalapjába tűzte és ment is már ki. Aztán fogta magát a gyerek, ehajtott haza. Énekszóva, füttye, jókedve ment.

Mikor beért a városba, a kiráj meg kinézett az ablakon. „Jaj anyukám, aszongya, ez alighanem nagyon jó kanász lesz, mos már háromszáz darab disznót hajt haza.” Beér az udvarba. Kimegy a kiráj: „Hát te hol vótál?” — „Az aranyerdőbe őfősége.” — „Nem fétél, hogy megesz a sárkány?” — „Nem félek én az ilyesmi állatoktól!” Akko aztán aszongya: „Jó van Jani, vót ami vót, de az ezüsterdőbe be ne hajts, mer ott van a 24 fejű sárkány. Az igazán megesz!”

Na aztán meglátta a középső kisasszony, az elsőnek a testvére : „Janika, legyen szives, aggya ide ezt a bokrétát.” Aszongya : „Dehogy adom én ezt oda!” A kisasszony meg nem vót röst, odaugrott, kikapta a kalapjából. Nem szót a kanász semmit.

Hát aztán másnap regge megint kihajt a kanász. Egyenest behajt az ezüsterdőbe. Elibemegy a huszonnégyfejű sárkány. „No gyerek, ki engette meg neked itt örözni?” aszongya. „Senki se!” — „Nem fész, hogy megeszlek?” aszongya. „De nem ám!” Odavágott egyet a pácával, az is főbukfencezett. Fogta a bicskáját, évágta a huszonnégy fejit. A huszonnegyedikbe meg vót egy kujcs. „Ha a kujcs itt van, vár is van, ezt fő fogom keresni”, aszongya. Hát ment mendegét abba a nagy erdőbe, odatalát a várkapuhó. És a kapu mögött vót egy kút. Abba vót egy ezüst csikó. Aszongya : „Jancsi, legyél szives emejj ki ebbül a kutbul, maj segiccségedre leszek.” No az meg nem vót röst, kieméte a kutból. „Jó van Jancsi, köszönöm. Eregy az istállóba, eressz ki száz darab disznót. Meg van itt kincs, azt viheted.” Hej, a Jancsi meg nagy örömmel ment mendegét az egyik szobából a másikba. Semmi kedvére valót nem talált. Az utósóba talált egy ezüst bokrétát. Hát aszongya a Jancsi : „Ez az én bódogságom!” Más kedvére valót nem is talált. Mingyár ki is tűzte a kalapjára. Aztán megint hazafelé hajtott. Akkó már négyszáz darab disznóval. Nagy nessel, nótaszóra ment a Jancsi haza.

Kinéz a kiráj az ablakon : „Jaj anyukám, hunnan szedi ez a disznót, már négyszáz darabot hajt haza. Hónap ki lesz ez hallgatva.” Akko bemege az udvarba. A kiráj meg lemege : „Jancsi, hó vótál már megint?” — „Az ezüsterdőbe őfősége.” — „Nem fétél, hogy megesz a huszonnégyfejű sárkány?” — „Nem félek én az ilyesmi állatoktól.” — „No, aszongya, Jancsi hónap ki lesző hallgatva, hogy hol jártá és mi csinjátá.” A Jancsi meg megin mege hátrafelé. Akkor meg jött a legkisebbik kisasszony : „Jani kérem, aggya ide azt a bokrétát.” — „Nem adom én ezt!” Akko megin kikapta. A Jancsi meg nem szót semmit se.

Akkó aztán másnap reggē hivatta a kiráj. „Jancsi hó vótál?” — „Eccer vótam az ólmerdőbe, azután onnan kieresztettem a várbó 100 darab disznót. A második nap meg vótam az aranyerdőbe, onnan is kieresztettem 100 darab disznót. Akko harmadnap meg vótam az ezüst erdőbe, onnan is kieresztettem 100 darab disznót. Ha Őfősége nem hiszi el, be tudom bizonyítani és be tudom mutatni. És, aszongya, a sárkányokat mind a hármat agyonvágтам.” — „Hát Jancsi ez lehetetlen dolog. Usse hiszem akármit csinász is!” Aszongya : „Őfősége kérem, be fogom bizonyítani, megmutatom a sárkányoknak mind az összes fejét.” Aszongya : „Ó Jancsi, hogyha ez így van, akko bódoggá teszlek. Három lányom közül, amejik teccik, tied lehet, neked adom feleségül. Annyival leszek csak nagyobb úr mint te, mivelhogy én meritek először a tálból.” (Ha az igaz, hogy agyoncsapta a sárkányokat.) Na azután Jancsi előmutatta a sárkányfejeket. Akkor aztán már kezdett az őfősége kicsit belegyözödni, hogy igaz. Akkor aztán Jancsi elővette a három lányt is, akkor azoknak muszáj vót bemutatni a bokrétákat. Meg a várkujcsokat is bemutatta az őfőségének. Na aztán akko belegyözödött az őfősége : „Jó van Jancsi derék gyerek vagy. Amejik lány teccik, a tized.” A legkisebbiket választotta.

Akko nagy lakodamat tartottak. Bódogan éltek, ha meg nem hal-
tak most is élnek.

(Veszprémfajsz; Veszprém m., veszprémi járás). Mesélte: Kis József 20 é. szol-
ga. Kedvelt mesélő a faluban.)

Loschdorfer Anna.

*

Volksmärchen aus dem Komitat Veszprém. Für die Wanderung
der Märchen über die Sprachgrenze bieten uns die Sprachinsel interessante Aufschlüsse.
Bei der Übernahme von Märchen sind drei Stufen zu unterscheiden: 1. Das Märchen
wird in der Sprache des übergebenden Teiles erzählt. (unsere dritte Nummer: Ólom-
erdő-Bleiwald.) 2. Das Märchen erzählt man in der Sprache der Sprachinsel, die di-
rekte Rede bleibt aber vor der Übersetzung bewahrt. (unsere zweite Nummer: Vom
getreuen Juhász.) 3. Das Märchen gleicht sich dem Märchenschatz an. (unser zwei-
tes Märchen vom Fischer. Es handelt sich hier allem Anschein nach um eine Übernahme
aus dem Ungarischen. Typisch sind vor allem die Namen der Helden: Friedrich und
Rozika. Das Märchen ist in derselben Form in ungarischen Sammlungen belegt. Sonne,
Wind als Helfer des Helden erscheinen in den ungarischen Märchen oft, in den deut-
schen nur sehr selten.)

NÉPI LÓVERSENY A KIRGIZEKNÉL ÉS BASKIROKNÁL.

A lóversenyt a kirgizek *baĵga*-, a baskiok *beĵgi*-nek nevezik. A kirgizek baigát vallásos és családi ünnepek, pl. *uroza aid* (bőjt ünnepe), *kurban aid* (áldozat ünnepe), lakodalmak, születések, körülmetélés stb., leggyakrabban azonban halotti torok (kirg.: *asz*, bask.: *as*) alkalomával rendeznek. A baigát rendező néhány hónappal előbb az idő és hely megjelölésével (többnyire nyár közepén) közhírré teszi, hogy milyen alkalomból rendezi a versenyt s mik a kilátásba helyezett jutalmak. A jutalom rendszeren k i l e n c darabból áll s ezek értéke és nagysága a rendező vagyoni viszonyaitól függ. A régi időben igen értékes jutalmak voltak: egész falka ló vagy más egyéb állat, sok szőnyeg, ruhafélék, paplanok, takarók stb. stb. A baigákon résztvevők száma igen nagy.

Halotti torra hivatalosak a rendező rokonai, barátai, akik ismét saját rokonaikat, ismerőseiket, barátait meg s végül megjelenhet mindenki, akinek versenylova van. A vendégek részére a gazda néhány nemezsátrat állít fel s részükre edényt és egyéb szükségleti tárgyat vásárol. A tor legalább két napig tart. Ezidő alatt a gazda köteles a vendégeket minden ételneművel ellátni, kumisz kivételével, mit a vendégek magukkal hoznak. Mivel a nagy vendégsereg kiszolgálása egy emberre — a gazdára — túl nagy terhet jelentene, a vendégek közül kiválasztja a fürgébbeket rendezőknek, akiknek jogukban áll a gazda ménesei, gulyái, juh nyájai közül a vendégek ellátására annyit kifogni, amennyi szükséges. A rendezőknek az ünnepségek után a gazda jutalmul egy-egy lovat ad.

A halotti torok jellemzésére utalunk a Dobroszmyszlov művében¹

¹ Dobroszmyszlov: Szkotovodszlvo v Turgajszkoj oblaszti, 121—123 ved.

említett halotti ünnepségre, amelyet *Kene baj Bajszenkir* rendezett apja halálának emlékezetére. Erre az ünnepségre Turgaj és Szirdarja kormányzóságokból több mint ötezer ember gyült össze. Elfogyott kb. 500 drb. különböző állat, ezek közül több mint 150 ló. Az első nyermény 40 ló, szőnyegek-, takarók-, paplanok egész tömege stb. stb. volt. Ezenkívül még nyolc kisebb nyermény is volt kítűzve. A vendéghad ellátása és a rendezők jutalma még külön gondja volt a gazdának. *Maszalszkij* adatai szerint 1896-ban *Hodzsebek Kaszimbek* törzsfő halálának emlékére, annak fia, *Szultanbek* rendezett *baigát*, melynek első nyerménye: ezer rubel, 50 teve, 20 ló és egy kínai rúd-elyüst volt. A futótávolság 50 versztre terjedt s a futásban 90 lovas vett részt.²

Mikor a kirgizek a rendezendő *baigáról* tudomást szereznek, lovaikat gyakoroltatják. A versenylovakat nem engedik legelőre, hanem istállóban száraz szénával tartják, zabbal, árpával abrakolják. A zab napi adagja 5 font. Az adagot napról-napra csökkentik. A futólovak itatására a napi vízadagon felül 4—7 liter kancatejet adnak. A gyakorlás 30—60 napig tart, s tartama a cél távolságától függ. A lovasz mindennap jártatja a lovat, próbálja annak gyorsaságát és igyekszik hibáiról — melyek a versenyfutásra alkalmatlanná tennék — állandó gyakorlással leszoktatni. Közvetlenül a futtatás előtt beszünteti a ló járatását.

A kirgiz, hogy meggyőződjön, vajjon lova jól elő van-e készítve a versenyre, gyakorlat közben a lovon vágatában 15—20 versztet is megtesz s csak azután ad inni a lónak. Ha az ivást 1—2 korty után abbahagyja, akkor tudja, hogy a ló készen van a versenyre. De a ló bélsarát is megvizsgálja, mégpedig úgy, hogy kezében nyomkodja s ha abból nedvesség cseppen a nyomkodás következtében, úgy a gyakorlatot mindaddig folytatni kell, amíg a bélsár kemény nem lesz. Ha nyomásra már nem ad nedvességet, az előkészítést be van fejezve. A versenyt megelőző napon, valamint a verseny napján a lónak már csak egy kevés vizet, vagy némelynek víz helyett kancatejet adnak. A ló betanításával (*zsaratu*) ehhez értő emberek foglalkoznak, akiket *szejsz*-nek neveznek. A *szejsz* a lóval kedvtelésből foglalkozik s csak ritka esetben kapja meg az általa előkészített ló nyerményének egy részét.

A *baiga* kítűzött idejére úgy a hivatalos, mint a nemhivatalos vendégek gyülekezni kezdenek. A távolabbi vidék vendégei rendszeren egész falujukkal a *baiga* helyétől 10—15 verszt távolságban telepednek meg. A kítűzött napon — mikor a vendégek már mind ott vannak —, a gazda, rokonai, barátai, valamint az összegyűlt községek előkelőségei meghatározzák a *baiga* kiindulási helyét és a megfutandó távolságot, amelynek hossza a kítűzött nyermény nagyságától függően rendszeren 20—40 verszt. Ezután a versenyben résztvevő lovasokat páronként felállítják, élükön egy jóhangú kikiáltóval (*ak^on*), akinek az a megbízatása, hogy a lovasokat a tömegben keresztülvezetve, hangos szóval meghirdesse a *baiga* kezdetét. Az *ak^on* így jár keresztül-kasul a tömegben és éneklő hangon hirdeti, hogy a *baigát* ki és milyen alkalomból rendezi, milyenek a nyermények, valamint azt is, hogy *kuterme* meg van-e engedve vagy sem. (*Kuterme* = emelés, segítés. Jelenti azt a könnyítést, hogy a célhoz közeledő lovak mellett pihent lo-

² *Maszalszkij*: Turkesztanszkij kraj, 494. old.

vakat futtatnak a fáradtak ösztökélésére.) Az *ak'n* után haladnak a felpántlikázott versenylovak, amelyek hátán könnyű nyeregben, 10–12 éves gyermekek ülnek. A gyermekek ruhája nadrág és ing, míg fejüket sapka helyett álluk alatt megkötött, a füleiket is fedő kendő védi. Amikor az *ak'n* bejárta a tömeget, a megbízott indítók a lovasokat a baiga kiindulási helyére vezetik. Más megbízottak a versenytér oldalain foglalnak helyet és felügyelnek, hogy a verseny alatt szabálytalanság ne forduljon elő. Ha a *kuterme* meg van engedve, a versenyző lovak tulajdonosai, ennek rokonai, barátai lóháton a versenyzők elé mennek, a céltől 10–12 km.-nyire s minden erejükkel igyekeznek versenyző lovuk futását elősegíteni, különösen akkor, ha a lovon a fáradtság jeleit látják. Vannak olyanok, akik az állatot ütéssel, veréssel, ostorozással nógatják, mások az állatot zablájánál fogva húzzák, ismét mások a lovas gyermeket emelik ki a nyeregből, hogy így tehermentesítsék a lovat, s csak közvetlenül a cél előtt ültetik ismét vissza a nyeregbe a gyereket. A nyeremények az első kilenc lovat illetik. Ha a lovak külön érkeznek a célba, a beérkezés sorrendje természetesen nem vitás, míg 2-3 vagy több ló érkezik be egyidejűleg holtversenyben, amikor esetleg csak centiméterek döntik el a verseny eredményét, megindul a kiabálás, veszekedés, de még a kancsuka is használatba jön. Vitás esetben az első nyeremény odaitélése a gazda és a résztvevő községek előkelőinek véleményétől, bírálatától függ. A kirgiz lónak a baigában való teljesítménye értékelésénél számításba kell venni azt a körülményt, hogy az a verseny napján megteszi a községhez vezető 10–15 km. utat, útetésben kimegy a baiga kiindulási helyére (20–40 verszt), majd ugyanezt a távolságot vágóban futja végig.³

A teljesítőképesség mérlegelésénél azonban figyelembe kell venni, hogy az európai lóversenyektől eltérőleg a távolság meg van határozva, az idő azonban nincs.

Radloff ismertet egy halotti tort, amelyet a Nagy Hordához tartozó *Ate Bek* előkelő kirgiz apja emlékére rendezett a *Meika* folyótól északra. Az ünnepély négy napig tartott. A negyedik napon következett sorra a lóverseny, melynek 10 jutalma volt. Az első egy kis jurta vörös posztóból, minden szükséges házi eszközzel felszerelve. A jurta előtt hatalmas felnyergelt lovon egy leány ült, menyasszonyi díszbe öltözve, *szäukälä*-vel a fején. A jurta körül volt még minden háziállatfajtából 50-50 darab (teve, ló, szarvasmarha és juh). A második jutalomdíj tíz *jambe* ezüsből és 10-10 háziállatból állott, stb. A díjult kitűzött állatok a közepesnél gyengébb állapotban voltak s az első díjult kitűzött menyasszony sem tűnt ki valami nagy szépségével. (Nem tudok róla, hogy menyasszonynak díjként való kitűzése a középázsiai török népeknél szokásban lett volna!) Ezután a következőképen folytatja *Radloff* a verseny lefolyását. A verseny röviddel napkelte után kezdődött. Nemsokára felgyülekezett a nép a versenyre. Az összes nézők lóra kaptak és a versenytér két oldalán hosszú tömegekben sorakoztak végig. A nézők sokaságától külön gyülekeztek a versenylovak, nagyobb részét pompás nagy állatok, amelyeket 6–12 éves gyermekek lovagoltak. Legelőször hosszú sorban vezették végig a verseny-

² *Dobroszmyszlov*; i. m. 127–129. old.

lovakat a nézők előtt, akik többnyire hangos tetszésnyilvánítással fogadták azokat. A lóhátas közönség mindenfelé hangosan beszélő csoportokba verődött s a lovakat bírálgatta s az eredményt jósolgatta. A versenylovak sora megmozdult s elindult a mintegy 25 kilométernyi távolságban lévő kiindulóponthoz. A nézők egy része bizonyos távolságban követte őket.

Mikor a versenyzők eltávoztak, újra megtelt néppel a sátorok környéke. Most különböző versenyek kezdődtek, amelyeket részletesen ismertet. Az egyéb szórakozások közé hirtelen belesüvit a kiáltás: *at kãle* = jönnek a lovak. Mindenki a versenypályához rohant s annak két oldalára özönlött sűrű tömegekben. A nézők egy kisebb tömege a lovak elé vágatott, hogy — amint nekem mondották, — azokat tüzeljék.

A távolban több alak tűnt fel. Valami 25 lovas volt, akik a többieket messzi maguk mögött hagyták. Most vad jelenet következett. Alig közeledtek a versenyző lovak egy versztnyi közelségre a célhoz, a lovak tulajdonosai, vagy rokonai a futó lovakhoz iramodtak és a hátramaradókat fütyüléssel, kődobálással és ostorozással kergették gyorsabb iramra. Egy gombolyag volt már az egész, több mint száz lóból és lovasból, akik a leghevesebb zajongással vágattak oda úgy, hogy *Radloff* már nem is tudta megkülönböztetni tőlük a versenyzőket és lovaikat.

Az emberek félrevittek engem az útból, — írja *Radloff*, — mert a következő pillanatban már veszélyes lett volna ott maradni. Ezt meg is köszöntem nekik, mert olyan lovas tolongás következett, hogy a lóról leesettek majdnem agyontaposták. A közönség ugyanis a jutalomdíjakhoz rohant, részben, hogy az átadási jelenetnek tanúja lehessen, részben pedig, hogy a jutalmakat szélkapkodja. Az első pillanatban nem tudtam felfogni, mi történik itt. Hallottam kiabálást, tombolást, szitkokat, láttam, hogy embereket húznak le a lóról, láttam, amint az odaérkezők a jutalmakra vetik magukat, amelyeknek pár pillanat múlva már csak hült helyük volt. Később azután elbeszélték, hogy a nyertes nem sokat lát a nyereségből, mert annak legnagyobb részét a nézők zsákmányolják el s nagy diadallal elviszik. Így van ez minden lóversenynél. A tulajdonosnak mindennél fontosabb az a hírnév, hogy neki milyen versenylova van. Még ha sikerül is a győztes ló tulajdonosának a nyereség egy részét megvédeni, azt rendszeren a rokonoknak és szomszédos *aul* népének adja, másképpen mindenki fősvénynek, zsugorinak tartaná.⁴

A baskírok lóversenyeket többnyire a *tuj*-ok (lakodalmak) és a *dsijén*-ek (összejövetelek) alkalmával rendeznek. *Dsijén* alkalmával a falu egyik fele meghívja a másik felét, vagy egyik falu a másikat s vendéglátás közben barátságos versengésekkel töltik el a napot. Valóságos ünnepek alkalmával ritkán versenyeznek. A lóverseny korcsoportokban folyik. Először három, majd négyéveseket futtatnak, végül a többbit. A rendezők indulás előtt határozott formában kijelentik, hogy *kuterme*-kek (bask.: *kustau*) nem szabad lennie. Ennek ellenére sokszor megesik, hogy a versenylovak tulajdonosai nem tudják magukat visszatartani és a kirgizeknél szokásos módon igyekeznek lovaik segít-

⁴ *Radloff*: Aus Sibirien, 487—492 old.

ségére lenni. De erre néha nagyon is ráfizetnek. A rendezők ugyanis a rendbontásért az ilyeneket kancsukával alaposan elverik. A verseny lefolyása körülbelül olyan, mint a kirgizeké. A versenylovakon itt is 10–12 éves fiúk ülnek, de nyereg nélkül, vagyis szőrén. A verseny győztese első, második és harmadik díjjal (*jüldü, jülgü*) díjaztatnak, ami a menyasszony és vőlegény szüleinek, illetőleg a versenyt rendezőnek vagyoni viszonyai szerint egy 2–3 éves csikó, ruha törülköző, vászon stb. Némi különbség van, de az is csak az, hogy míg a kirgizek rendszeren egyenes vonalú távolságot tűznek ki, addig a baskíroknál többnyire egy falu, tó vagy valamely más kitűzött hely megkeverésével, körülfutásával kell célba jutni. Ha a verseny területéhez tó van közel, akkor mindig ennek körüllovaglása a feladat, mert az ilyen steppe tavak kerülete rendszeren nem nagyobb 25–30 kilométernél. Ezen felül itt minden visszaélés lehetetlen, mert az utat nem tudják meg rövidíteni a víz, vagy a part mocsaras részei miatt. Fontos az is, hogy az ilyen tavak körül az egész versenyt szemmel lehet kísérni, ami az ellenőrzés és a mulatság szempontjából is igen fontos. Előnye az is, hogy a futó lovakkal nem kell külön a kiinduló ponthoz menni s így teljes erejüket a futtatásnál használják fel.

A távolság a baskíroknál is meg van határozva, de az idő nincsen.

A versenylovak begyakorlása a baskíroknál nagyjában ugyanolyan, mint a kirgizeknél. Hogy a baskír versenylónak lótejet is adtak volna, nem láttam, de amikor öreg baskírok a versenylovak betanításáról beszélgettek, hallottam, hogy régebben a versenylónak teje is adtak.

A lóverseny a baskíroknál, úgy látszik, az embereknek szenvedélye volt. Öreg baskírok elbeszélése szerint azok, akiknek versenylovak volt, a trenirozás ideje alatt alig aludtak valamit. Versenylovak ikkal nemcsak nappal, hanem éjjel és a kora hajnali órákban is foglalkoztak. A versenyló trenirozásánál nemcsak a szénát ettették szárazon a lovakkal, hanem még a zabot is pörköltve abrakolták, hogy a takarmányuk minél kevesebb nedvességet tartalmazzon.

A baskírok a verseny után a lovat nem engedik megállni. A versenyző leszáll a lóról s azt egy ember — egy másik lovas — vezetékén $\frac{1}{2}$ –1 óráig jártatja. Takarmányt is csak akkor adnak a lónak, amikor már teljesen megszáradt. A versenyző lovat csak akkor engedik zöld legelőre, ha néhány hónapon belül nem akarják versenybe állítani. A baskírok véleménye szerint a versenylovakat legalább egy hónapon át kell a versenyre előkészíteni.

Nagyon érdekes volna itt a belső-ázsiai és a régi ősmagyarok lóversenyei között párhuzamot vonni. Sajnos, ezt ma már nem tehetjük meg, mert az eddigi irodalomban alig találunk néhány nyomot, ami az ősmagyar lóversenyeket igazolná.

Sebestyén Károly az ősi magyar lóversenyekről szóló tanulmányában⁵ felhossa a kalmükök és mongolok „urusz” nevű nyári ünnepe, mint az ősi magyar lóversenyek valószínű mását. Ezek három napig tartó szórakozásból állanak. Az elsőn a birkozó, a másodikon a lovasversenyekkel mulattatják a közönséget. Forrás idézése nélkül írja

⁵ Cs. Sebestyén K.: Ősmagyarok lóversenyei, Szegedi Füzetek, 1934. 7–12. sz. 259–263.

le a lóversenyt: „Már előző nap kiválasztják és kijelölik a versenyen résztvevő lovakat és ezeket sorbaállítva, egy kötélehez kötik, amely olyan magasra van kifeszítve, hogy a lovak nem érhetik el lábuk előtt a rét fűvét s így kénytelenek egész éjjelen át koplalni. Azért koplaltatják pedig őket, hogy másnap annál fürgébben szaladjanak. Következő nap reggelén kitűzik a versenypályát oly formán, hogy körülbelül 10 km. hosszú pálya elején, közepén és végén egy-egy zászlót tűznek le a földbe. (Itt megjegyzi Kéz Andorra hivatkozva, hogy a turkmének ünnepélyes lóversenyeiket két olyan pont között szokták megtartani, amely kb. a Szeged—Budapest közötti távolságnak felel meg.) . . . „A verseny kezdetét, illetve a lovak indítását egy lovas magasra emelt zászlónak a lengetésével jelzi. A célt jelző harmadik zászlónál jobbról-balra két hivatalos ember áll, a célbírák, akik figyelik a lovasok megérkezését és megállapítják, hogy ki a győző. Az a lovas, aki először éri el a cél vonalát, leejti sapkáját a földre. Ha többen érkeznek egyszerre a célhoz, azé a győzelem, aki elsőnek ejti le a sapkáját. A két célbíró aztán a győzővel együtt megy vissza az elindulás pontjára s ott tanúskodik a választott bírák előtt az eredményről. A bírák osztják ki azután a fejedelem versenydíját. A mulatság természetesen nagy évésben és ivásban végződik. Érdekes, hogy ezeknél a lóversenyeknél az a különös szokás dívik vagy dívott, hogy mindig a versenyben vesztesek fizetik a győzők ételét-italát.“

A cikkíró nem említi meg, ki és hol választja ki a versenyben résztvevő lovakat, sem azt, hogy a ménesekből, vagy a már megérkezett lovakból történik-e kiválasztás. Az utóbbi esetet nem tartom lehetségesnek, mert a középázsiai népeknél ilyen szokásról nem tudunk, másfelől pedig az ilyen versenyre néha még ezer kilométer távolságról is érkeznek a versenyzésre betanított lovak. Így ezek kiválasztására egyáltalában nincsen szükség. Ha a lótulajdonos a ménesből csak a verseny előtt választaná ki a futtatni kívánt lovat s az csak egy éjjel is koplalna, akkor az ilyen ló már pár versznyi futás után megdögölné. Láttuk, hogy milyen nagy gonddal végzik a versenyre való begyakorlást a kirgizek és a baskírok, mert ezernyi tapasztalatuk van arra, hogy a nem egészen kész ló „jana, jande“-ban döglik meg, ami elégeést jelent. Az ilyen állatnak belső része u. i. teljesen fekete, mintha megégették volna.

A ménesből kifogott lovakkal begyakorlás nélkül még kisebb lovasjátékokat sem lehet végezni, pedig itt csak igen rövid futásról van szó, ami néha 1—2 km. futást sem jelent. A lovasmutatványokban legfeljebb olyan lovak vesznek részt, amelyek mindennapi munkában állanak s így bizonyosfokú edzettséggel rendelkeznek.

A türkmén lóversenyek pályahosszát, amely Budapest—Szeged közötti távolságnak(!) felelne meg, túlhosszúnak tartom. Itt nem egyszerű lóversenyről, hanem legfeljebb egy távlovaglási teljesítményről lehet szó.

Sebestyén Károly a következőkkel fejezi be cikkét: „Miután a nomád pásztorkodó népeknek egész életmódjuk és minden szokásuk évszázadokon keresztül alig változik, feltehető, hogy a fennebb ismertetett népmulatságok és lóversenyek, melyek körülbelül száz évvel ezelőtt feljegyzett leírásokból maradtak ránk, már ezer esztendővel ez-

előtt is ugyanolyanok voltak, mint feljegyzésük idején. Továbbá, tudva azt, hogy a nomád pásztorkodó népek egyes törzseinek és csoportjainak életmódja között — bármilyen távol is éljenek egymástól, — alig van valamilyen különbség, szinte teljesen egyformák, méltán feltehetjük azt is, hogy az ugyanilyen életet élt ősmagyarok szokásai is ugyanolyanok voltak s hogy természetesen a lóversenyük is hasonlított amazokéhoz.

Sebestyén Károly az ősmagyarok lóversenyére orosz adatot is idéz. „Izozsláv (1150) beült Kievbe, aztán a szt. Zsófiába (templom) vonult és imádkozván, fivéreivel a Jarozsláv udvarban telepedett meg. És meghívta ebédre a magyarokat és kievieket. És velök ebédelvén a jarozslávi nagytéren, nagy vígassággal töltötték az időt. Akkor a magyarok futó és ugrató versenyeket játszottak a jarozslávi téren, nagy sokasággal lévén, a kieviek pedig csodálták őket.” A másik adat: „A magyarok akkor felette nagy számban lovaikon futtató- és ugrató versenyeket játszottak a téren, a kieviek pedig bámulták a nagyszámú magyarokat, szolgakíséretüket és lovaikat.

A régi irodalomban csak egyetlenegy magyar adatot találunk, ami a magyarság lóversenyére utal. Ez *Sebestyén* figyelmét — úgylát szik — elkerülte. A Névtelen Jegyző Tarcal hegyének leírásával kapcsolatban a következőket írja: „Ekkor Önd, Ketel és Tarcal, miután az erdön áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak: majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágásban nyargaltak fel egy jó magas hegynek csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyromra. Ezért a hegyet ettől a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték.” (*Pais Dezső* fordítása.)

A újabbkori irodalomban is alig akad valami apróság. Ilyen a *Magyar Nyelvőr* 1879-iki évfolyamában (83—88. old.) közölt Kiskunhalasról felvett elbeszélésnek egy részlete: „... Ezt aztán el is felejtöttük, mert övés után egy akó borba fogadás vót ló próbára. A Fal-kafogyasztó csárda kapuja vót a cél. Vót az a cserénhő jó öt düllő földre (egy düllő hossza 240 öl): a Csehó a vidéki pásztorokká vete-ködött, de úgy éhatta őket, hó mire azok velünk együtt a csárda ud-varába értek, már akkó ki vót parancsóva a bor...”

Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztákon c. munkájában (26. o.) leír egy 1820-ban történt pásztor futtatást a szentlőrinci pusztán, de a verseny szabályait ő sem közli.

Szükszavú leírásokat találunk a magyar népszokásokkal, különösen lakodalmakkal kapcsolatos lovas játékokról, versengésekről, de az igazi keleti formájú lóversenyek úgylátzik már nyomtalanul eltűntek.

Tagán Galimdsán.

*

Tagán, Pferderennen bei den Baschkiren und Kirgisen. Beschreibung der Pferderennen.

KURUC EREDETŰ DALLAM A MAGYAR
NÉPDALGYŰJTÉSSEN

A magyar muzsikának talán legromantikussabb és legtöbbit vitatott tárgyköre a kuruckor muzsikája. Hosszú ideig sokan úgy szerették volna látni, mintha ennek a korszaknak valami egészen különös, mind az előtte, mind az utána következő időkétől lényegesen megkülönböztethető zenei stílusa lett volna.

Mint olyan sok más esetben, úgy ebben is, csak a ma még élő népi hagyomány segíthet ahhoz, hogy világot deríthessünk való mi-voltukra. A népzenei gyűjtések már eddig több ilyen melódiát hoztak napfényre. Ezek elsősorban azt igazolják, hogy a XVIII. század századforduló szabadságharcainak épp oly kevéssé volt külön elzárt dallamanyaga, mint pl. a világháborúnak. A kor általánosan forgó dallamformái kaptak és kaphattak új szövegeket, esetleg csak szövegváltoztatásokat; ezek és sok más egyéb körülmény hatása alatt akkor is úgy keletkeztek a variánsok mint ma. A magyar népzene régi stílusa akkor gazdag virágzásában élt. A népművészet elsősorban variációs művészet lévén, amikor még stílusai és típusai spontán erővel élnek, oly kereteket termel, amelyek elég rugalmasok ahhoz, hogy úgy a dallamban, mint a szövegben jelentkező új elemeknek szervesen adhasson helyet.

Azokra az ellenvetésekre, amelyek a szájhagyománytól megvonnak és csak az írásos feljegyzéseknek adják meg a történelmi hitelesség emlékét, több súlyos felelet hangzott már el. Most csak azt akarom megerősíteni, hogy mindazokat a zenei sajátosságokat, amelyek a kuruc dallamok értékei, módunkban van a különböző vidékeken gyűjtött anyaggal ellenőrizni. A távoli vidékek közös adalékai, a magyar népi hagyomány történelmi hitelt érdemlő egységes és konzervatív voltát bizonyítja.

Kuruc dal-anyagomból ezúttal a „Te vagy a legény, Tyukodipajtás” néhány szatmármegyei változatát közlöm.¹ Meg kell mondanom, hogy a dallamot nemcsak Szatmár megyében hallottam, másutt is tudja a nép ugyanavval a szöveggel. Eddigi ismereteink szerint azok közé a dallamok közé tartozott, amelyeknek a nép között ma már nincs vándor-szövegük. Eldönthetetlennek látszott tehát az a kérdés, hogy megvolt-e mindig a dallamnak és szövegnek a szoros egysége, történelmi fejlemény-e ez vagy pedig a kuruc kor dallamai közzétételének és az iskolák után való terjesztésének utólagos hatásai. A régebbi dalgyűjtemények ugyanis más szöveggel közlik a dallamot. Népi származásának és régiségének erős bizonyítéka volna tehát, ha e dallam más szöveggel is élne népünk ajkán. A 4. számú dallam ad választ e kérdésre. Ez a szépen kolorált dallam a csekélyszámú változások dacára is: Tyukodi-melódia. Nemcsak formája és előadásmódja, tehát a zenei elem, hanem szövege is régiségének hitele mellett tanúskodik. E dallam előbukkanása után többé szó sem lehet már a Káldy-gyűjtemény esetleges hatásáról, hiszen világos most már, hogy e dallamcsaládot

¹ Ugyanennek a dallamnak történetére vonatkozólag lásd: Szabolcsi Bence: Egy kuruc dallam régi feljegyzései. Zenei Szemle. 1928. és Major Ervin: Bihari János Zenei Szemle 1928.

Tyukod, Szatmár megye, Farkas István 56 éves.

Rubato.

[*elsietve*]

Te vagy a legény Tyuko-di pajtás Nem olyan mint más mint Ku-cuk Balázs de
 Poco piu mosso.
 Ismétléskor
 Te-rem-jen hát or-szá-gunk-ba jó bor ál-do-más
 Nem egy tal-lér sem egy fil-lér kell i-de paj-tás

2. Tyukod, Szatmár megye, Gyene Gáspár 68 éves.

Rubato.

1.) Te vagy a le-gény Tyuko-di paj-tás Nem olyan mint más mint Ku-cuk Balázs
 Te-rem-jen hát or-szá-gunk-ban jó bor ál-do-más
 Nem egy fil-lér sem egy tal-lér kell i-de paj-tás
 2.) Bort a kupába Tyukodi pajtás Verjük el hát a labancot a másvilágra
 Embert a gátra Tyukodi pajtás Ugy ad Isten békességet szegény hazánkra

e gyűjtemény közölte alaktól eltérő régi formában, más szövegekkel ismeri még ma is a néphagyomány. E 4. sz. dallam más szatmárme gyei községekből származó, lényegtelenebb és ezért itt nem közölt változatai amellet tanuskodnak, hogy a régiségben ez a dallamcsalád még sokkal gazdagabb változatokban élhetett. A régiséget azért hangsúlyozom, mert ma már csak az öregek tudják, a fiatalok, talán azért is, mert a régi előadásmódot a maga egészében elhagyták, már nem éneklük.

Az élő szájhagyománynak különös nagy jelentőségét igazolja e dallam, mert a „Dávidné Soltári” 1790—91-ből származó sárospataki dalgyűjtemény hibás és ezenfelül is csak vázlatos feljegyzése, továbbá Tóth István kiskun-fülöpszállási orgonistakántor 1828—32-i kéziratos gyűjteményében leírt melódia semmiképen sem tudja pótolni azt az igazi szabad és gazdag dallamformát, ami az élő népdalanyagban maradt reánk. A sematikus forma helyett valósággal az egykori élet szólal meg újra, amikor egy-egy paraszténekes rubató és ornamentumokkal ékes előadásában halljuk.

A Tyukod-községbeliek avval büszkélkednek, hogy a nóta „Tyukodi pajtás” a tényleg közülük való volt. Ma már eldönthetetlen, hogy mennyi az igazság ebben a népi hiedelemben. Le kell azonban szá-

3. Porcsalma, Szatmár megye, Cibere Antal 75 éves.
 Molto rubato.

Lá-lá da-da-da etc.

Poco meno mosso.

4. Tyukod, Szatmár megye, Tóth Balázs, 75 éves.
 Rubato, lassan.

1) Én is ec-cer kedvem-re él - - tem Szeren-csém-et

Poco piu mosso.

bol-dog-nak vél - - tem De lá-tod-é, nemszánod-é, mi-kép meges-tem

sze-ren-csém-től, vig ked-ve-m-től szám-ki-ve-tet - - tem.

Tempo I.

1) Én is ec-cer ked-ve-m-re él - - tem Szerencsém-et bol-dog-nak vél - - tem

Poco piu mosso.

De-lá-tod-é, nem szánod-é, mi-kép megestem Szerencsém-től, vig ked-ve-m-től

Tempo I.

szám-ki-ve-tet - - tem. 2) é Vé-tét-lé-nül szerencsémfordult Or-cá-1-mon

Poco piu mosso

[elsietve]

könyemlecsor - duít M Mint pe-li-kán a pusztá-ba {mely ma-ga szorult {mely be be-szorult

Tempo I.

A ré-gi jó, mint olvadt hó tölem így el - - mult. 3) Ki-ki maga dolgát követi

Poco piu mosso.

Ha más szenved meg se te-kin-ti Bár sir-jon is ó-hajt-son is

{míg-len fe-lej-ti Ki-nek nem fáj annak nem jaj könnyen tűr-he - - ti. {mind el - fe-lej-ti

molnunk azzal az esetleges ellenvetéssel, hogy a lokálpatriotizmus, csak Káldy után kötötte volna Tyukodra e dallamot.

A variánsok sokfélesége csak részben bizonyítana ez ellen a feltevés ellen. Kétségtelenül eldőnti azonban a kérdést, hogy az 1., 2., 3., sz. dallamok változati elemei egymáshoz, illetőleg a 4. sz. dallamhoz közelednek, nem pedig a Káldy közölte ezeknél szegényesebb és egyszerűbb alakhoz. A dallam szatmármegyei változatai egymással élnek szerves egységben és így bizonyos, hogy egy itt régebben elterjedt és élő dallam különböző alakjaival állunk szemben. Ha meggondoljuk, hogy a „Te vagy a legény . . .”² kezdetű dallamot a XIX. sz. első évtizedében már Bihari is játszotta, nem akarhatjuk a Káldy gyűjtemény dallamának történeti hitelét kétségbe vonni. De amennyiben Káldy esetleg nemcsak Almásy Sámuel és Szini Károly gyűjteményeit használta volna forrásul, hanem talán hallhatta vagy másodkézből kaphatta volna ezt a dalt, úgy forrása valószínűleg szatmármegyei lehetett. Nem lehet véletlen, hogy éppen Szatmár, ez az ősi kuruc fészek, Tyukod és környéke az otthona a több változatban élő Tyukodi variánsnak.

A Tyukodi pajtás dallamánál egyik feltűnőbb változati jelenség, hogy a dallam első felét éneklik kis és nagy terccel egyaránt. Sohasem kétesen intonált tercekről van szó. A kétféle terc egész világosan megkülönböztethető. Ha megkérdeztem az énekeseket, azok ezután is megtartották a maguk kis vagy nagy tercét. A 4. sz. dallamnak is találtam kisterces változatát. A nagy és kis tercet csak bizonytalan énekesek keverték össze. A két alak közül a 4. sz. dalnál a nagy terces variánsokat tartom a tisztább és hitelesebb alaknak, mert a jól éneklő öregek közül lényegesen énekelték így, mint kis terccel. Csak a Tyukodi-szövegnél akadt számban jelentős többségű kis tercet intonáló jó énekes.

Lajtha László.

Lajtha, L. Melodien kuruzischen Ursprungs in der ung. Volksliedsammlung. Die Melodien der Notenbeilage stammen aus der Sammlung des Verfassers und sind heute noch im Volksmunde lebende Varianten eines Liedes aus der Rakóczi-Zeit.

KISEBB KÖZLEMENYEK.

Beregmegyei babonák. Az itt közölt babonák egy része már ismert és az országban sokfelé elterjedt, mégsem tartjuk szükségtelennek ezeket is leközölni, mivel földrajzi előfordulásukhoz ezzel is újabb adatot szolgáltatunk.

Ha tehenet vesznek, mielőtt az istállóba viszik, egy bögre vízzel le kell önteni és egy párnával megtörölni, mert akkor nem lehet megrontani. (Márok.)

Ha a tehén megellett, aznap nem adnak ki semmit sem a házból. (Márok.) Tivadaron két napig nem adnak ki semmit a házból, még vizet sem a kútról.

Hogy sok teje legyen gulásztrából adnak a tehénnek. (Márok.)

Hogy sok teje legyen a tehénnek, Szent György napján éjfélkor egy lepedőt kell végighúzni 9 mesgyn keresztül, e szavak kíséretében: „Nekem is jusson, neked is maradjon!” Hazaérve rá kell borítani a lepedőt a tehénre. (Tiszaszalka.)

Ha a fecske repül el a tehén hasa alatt, véres tejet ad a tehén. (Tákos, Márok.)

Ha a fecskefészket leverik, véres lesz a tehén teje. (Csaroda, Márok, Tákos, Tivadar.)

Ha tejet adnak valakinek, akkor sőt

² A Káldy előtti gyűjtemények más szöveggel közlik a dallamot. Ezen kor meghatározó adalék és Káldy közlése között tehát csak a megszakítatlan folytonosság hiányzik, aminek több oka is lehet, de azért ezek egyike sem érintheti a dallam hitelességét.

tesznek az edénybe, hogy el ne vigye a tehen hasznát. (Márok. Tákos, Tivadar, Vámosatya). Csarodán kenyérmorzszát is tesznek.

Ha a tehen tejét elvették, megverik a tehenet és akkor a háztetőn az iajgat, aki elvitte a tejet. (Csaroda)

Ha valaki tehenének elapadt a teje, akkor a gulyás megverte a tehen kötelét és ez annak fáj, aki elvitte a tejet. (Vásárosnamény).

A boszorkány macska képében viszi el a tehentől a tejet és ha bottal megverik, akkor a boszorkány másnap, beteg. (Tákos).

Szent György-napja előtti napon a csordás az első tehenet szarvánál fogva vezeti ki és ahol a tehen megáll, onnan kapával kiemeli azt a mesterséget, amit a jószág megrontására ott elástak. Ez lehet több helyen is, de a tehen ezt mindig megérzi. (Csaroda).

Hogy a tehenet meg ne rontsák, legelső ellése után a tehen poklát háromszor keresztül kell venni a szarva körül és a küszöb előtt e'ásni, soha sem lehet megrontani a tehenet. (Csaroda, Tizzaszalka).

Nem szalad el a csordástól a tehen, ha Szent György-nap éjszakáján egy elhasznált seprűt körülhord a legelőn és a legelő bejáratánál a földbe ássa. (Tizzaszalka).

Ha késsel aprítják a kenyeret a tejbe, kihasadozik a tehen csöcse. (Csaroda, Márok, Tákos).

Szent György-nap éjjel ágyat vetettek az ajtóba és boronát támasztottak az istálló ajtajának fogaival kifelé. Éjjelkor a boszorkány macska képében bement az istállóba, felkapaszkodott a tehen tőgyére és úgy szívta a tejet. Ökörhajtó ostort vettek elő és azzal verték. Asszony volt, mindjárt megismerték. (Csaroda, Ács József 75 éves mondta el.)

A boszorkányok Szent György-nap éjjelén mennek az istállóba, hogy az állatokat megrontsák. Ilyenkor fejszét kell a küszöbre rakni és úgy várni a rosszat. (Csaroda).

Szent György-nap este kölessel kell az istállót körülszórni, hogy a boszorkány ne tudjon bemenni. (Márok.)

Seprűvel nem jó megverni a jószágot, mert elszárad. (Tizzaszalka.)

Tavasszal a jószágot zöld hajtással terelik a legelőre, hogy az olyan kövéren térjen vissza, mint amilyen dús a zöld hajtás. (Tizzaszalka.)

Tavasszal a jószágot méh-raj által megszállt faággal meg kell csapdosni, hogy annyi vevője legyen majd, ahány méh az ágon. (Tizzaszalka.)

Hétfőn és pénteken nem jó tyúkot ül-

tetni, mert fekete záp lesz a tojás. (Csaroda). Ugyanezért nem szabad fekete héten tyúkot ültetni. (Márok, Tivadar).

Hogy a tojásokból sok kakas legyen, előzőleg férfi-kalapba kell tenni. (Márok).

Gólya fészket nem szabad szétszórni, mert tüzet hoz a házra. (Márok.) Ha a fecske fészket leverik ugyanez az eredmény. (Tivadar).

A boszorkány tarka macska, kutya és sas képében jár. (Csaroda)

A boszorkány néha ló képében is megjelenik és aki ilyenkor ráül, azt elviszi a legelőn keresztül. Egy ízben egy embert világos nappal a disznóól mellől ragadott el s amikor hazakerült napokig beteg volt utána. (Csaroda)

Ács József legénykorában többet magával egy ízben sárkányt látott az égen. Olyan hosszú volt, mint egy nyomórúd s a felhők alatt járt. Abban az esztendőben több volt a vihar. (Csaroda.)

A boszorkány ráolvasó tudományát úgy hagyja másra, hogy amikor haldoklik, megszorítja az illető kezét és seprűt ad a kezébe. (Csaroda.)

Szent György-nap éjszakáján, mikor a káprány fű kivirít, le kell szakítani s akkor az illető minden állat beszédét megéri. (Tizzaszalka.)

Kendermagot először leánynak kell elvetni, mert akkor virágos lesz a kender. (Márok.)

Hogy a violának sok rétese (szirma) legyen, össze kell a violákat verdesni, akkor, amikor harmatosak, (Márok.)

Ha jégeső esik, fejszét fektetnek élve felé az udvarra. (Márok, Tákos).

Ha dörög, fejszét raknak keresztbe a küszöbön, hogy a vihar elvonuljon (Csaroda).

Ha jég esik, szentelt ágat tesznek a tűzre, hogy elvonuljon. (Csaroda.)

Hogy a gyerekeket szemmel meg ne verjék, szenes vízzel locsolják. (Márok.)

Ha valaki megjárd valakitől és nem tudják, hogy mitől, akkor ólmot öntenek rostán keresztül vízbe s amilyen alak kijön, olyantól ijedt meg. (Márok.)

Vágott sebre pókhálót kell tenni (Csaroda.) Ugyanezt tesznek elvágott ujra. (Márok.)

Egy asszony, hogy részeges férjét leszoktassa az ivásról, holt ember száját kendővel kitérülte és azt urának borába áztatta. (Vámosatya.)

Szilveszter éjjel a lányok gombócot főznek mindegyikbe egy papírra írt férfinevet téve, amelyik legelsőnek feljön, az lesz a leány férje. (Márok.)

A megrontott legény, ha már hozzá van csinálva megétetéssel a lányhoz, akkor a legénynek a kis kaputól kezdve a

leány 9 lába-nyomatát fel kell szednie, zacskóba tenni, az eresz alá rakni s akkor az egész megszűnik. (Tiszaszalka.)

Ha valakinek elveszett valamije, ak-

kor rostát forgatnak és akinek a nevének megáll a rosta, az lopta el a kérdéses tárgyat. (Márok.)

Domanovszky György.

IRODALMI SZEMLE.

N. Sebestyén Irén: Az uráli nyelvek régi halnevei. (Nyelvtud. Közl. XLIX, 1—97).

Az uráli ősnép a finn-ugor és samojéd nép közös őse. Kétségtelen hogy e népek vadász-halász, sőt elsősorban halász népek voltak. Bizonyos tehát, hogy e nyelvek halneveinek rendszeres áttekintése nemcsak nyelvük, hanem — különösen állatföldrajzi adalékokkal támogatva — őstörténetük javára is, az eddigieknél értéke-
sebb megállapításokat ígér.

Tanulmánya bevezetőjében nagyon helyesen mutat rá szerző arra, hogy az uráli ősnép halászata intenzívebb lehetett mint a finn-ugoroké, akik már állattartással és földműveléssel is foglalkoztak, s hogy — bár uráli származású halászati műszót alig ismerünk — „az uráli eredetű lazacnevek feltűnő nagy számából (17) arra következtethetünk, hogy az uráli ősnép fejlett lazachalászatot folytatott, (az év minden szakában!), az pedig nem képzelhető el aránylag jó halászati eszközök, igen nagy ügyesség és elég magasfokú intelligencia nélkül.”

Ritka irodalmi és nyelvészeti felkészültséggel, a rokonyelvek szókészletéből 84 halnevet fog kimerítő nyelvészeti vizsgálat alá s megállapítja, hogy ezeknek ide s tova a fele uráli, a másik fele meg finn-ugor eredetű. Magától értetődik, hogy a több ezer évre visszavezethető halnevek közül éppen a magyarban maradt fenn a legkevesebb (Pl: keszeg, menyhal).

Az uráli ősnép halászatában — mint már említettük. — legnagyobb jelentősége az Északi tengerekben honos lazacféléknek, a szorosabb értelemben vett lazacoknak s méginkább a coregonus-fajoknak (vezérhal a coreg. lavaretus) volt, melyek egyben — mint némelyiknek neve elárulja — zsírszükségletüket is ellátták. A lazacfélék népgazdasági szerepe akkora volt, hogy néhány hónap nevé bizonyára ezzel kapcsolótták össze, épúgy mint ma a vogulok, osztjákok és samojédok teszik.

Ugyancsak a nevekből megállapítható,

hogy a néptáplálkozásban jelentős szerepet játszott a Déli tengerekből felvonuló acipenter-fajoknak (tok, kecsege) is.

A halnévgyűjtemények és a halak földrajzi előfordulásának adatai alapján szerző arra a megállapításra jut, hogy a „Káma és Vjalka, a Pecora és Vicsegda felsőfolyásának vidéke, továbbá az Alsó-Szuchona keleti partja, a Jug és Luza lehetett az a terület, amelyen az uráli ősnép a mai samojédokhoz hasonlóan alkalmas téli és nyári vadász és halászhelyeket keresve nomadizált”, tehát nem halt át az Uralon és nem jutott el az Északi tengerekig, bár létezésükről — egy halnév tanúsága szerint — tudomása volt.

Az uráli és finn-ugor őshaza halfajtaí közt általában nincs nagy különbség, csupán számuk kétszereződött meg s főleg feltűnt egy új és fontos nagyhal a harcsa, mely az acipenser és bizonyos lazacfélék mellett a Volga vízrendszerének (a Káspitónak) jellegzetes hala.

Néhány vízrajzi műszoza támaszkodva már *Setälä* kimondotta, hogy a finn-ugor ősnép a Volga középfolyása vidékén, a Volga-kanyarulat és Oka között, hozzávéve a Volgától északra eső területeket, valalaminthet a Káma vízkörnyékét, lakott. Szerző szerint bizonyos acipenserfélék, a harcsa és az abramis bröma itteni előfordulása „teljes mértékben megerősíti *Setälä* feltevését”.

Ha azonban hozzávesszük ehhez némely lazacfélék elterjedését, akkor ezt az őshazát északabbra kell kitolnunk, mely tehát ilyenformán kiterjedt az uráli őshaza déli részére is.

Ennyi a rövidebb kivonata a tudós szerző nyelvészeti vizsgálata bennünket érdeklő részének. Ezzel a tanulmányával szilárdabb fundamentumot adott az uráli és finn-ugor ősnépek életkörülményei ismeretének és őshazájuk földrajzi rögzítésének, amit a régészeti kutatások is támogatnak.

Ő maga, ismert előkelő szerénységével és finom lapintatával nem tért ki ar-

ra, hogy tiszta és megbízható konkrétumokra épített nagy munkája mennyivel vitte előbbre korábbi magyar néprajzbüvérek hasonló törekvéseit.

Bátky Zsigmond.

Luby Margit: *A parasztelep rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében. (Szamoshat, Tiszahat, Nyírség.)* Budapest, 1935. 232 lap.

Sok érdekes megfigyelés teszi használhatóvá e könyvet, amelynek anyaga azonban a hosszú és sokat ígérő cím mellett csak négy kérdéssel foglalkozik bővebben: a fiatalság életével, a házasságkötéssel, a szüléssel és gyermekneveléssel, meg a temetéssel, tehát jórészt csupa olyan dolgokkal, amelyek minden eddigi monográfiának is alapját alkotják. Ugyanígyenek egyéb apró megfigyelései is: érdekesek és értékesek, de nemcsak, hogy nem újak, hanem sokkal mélyebbek, alaposabbak és kidolgozottabbak lehetnének, ha a szerző nem elégszik meg az önmaga szemével, de más neves gyűjtők (Jankó, Gönczi) anyagán át kutakozik a felmerült adatok után. Én Luby Margitban igen nagy értéket látok és nem tudok megelégedni ilyen kijelentésével; Néprajzból azt tudom, amit (sic!) Szatmár megye parasztnépétől megtanultam. Nem is akarok egyebet visszaadni, csak azt, ami a nép közt nálunk ma elevenen él. A cél helyes, de a gyűjtőnek fel kell használnia a feldolgozók észrevételeit és kívánságait is. Felszínes dicséretbe nem bocsátkozom; a munka abszolút értékét nézve hívom fel rá a néprajz barátainak figyelmét, de a szerzőt is kérem, hogy a laikus érdeklődők mellett adjon paritást a cédulázó folkloristáknak is, mert ezeket ma már, a sok minden összehasonlító rámutatás után a ritus részletes és aprólékosan pontos megfigyelése jobban érdekli, mint a kikérdezettnek egyéni humora.

Szendrey Zsigmond.

Luby Margit: *Bábelelte babona.* Bp. 1936. 96. l. Szatmármegyei gyűjtés a ronthatás, rábőjtölés, szerelmi varázslás és szélvadásztás, féregűzés, tejelvitel, ráolvasás, boszorkánykodás, lidérc- és táltosít közből; nagyobb érdeklődésre csak a kocsisbabonák tarthatnak számot.

Szendrey Zsigmond.

Ulbrich, K. Dr.: *Siedlungsformen des Burgenlandes.* (Burgenländ. Heimatblätter. Eisenstadt, 1935, 3 településformaterképpel és 13 falu és határ alaprajzzal).

A Moson, Sopron és Vas elszakított részeiből alkotott Burgenland tartomány

földrajzi-földtani tekintetben három, Északi, Közép és Déli részre oszlik. Külön-külön e három rész, kerekén 340 községének településformabeli tipológiáját nyújtja szerző jelen tanulmányában, a korábbi kataszteri munkálatok (1854—58, 1:2880), a József császár-féle, Ferenc császár-féle katonai térképek (1:28.000) s az osztrák uralom óta készült modern kataszteri földvételek (1:2880, 1:1440, 1:2000) és helyszíni bejárások alapján.

Burgenland — mondja szerző — ősi német szállásföld. A magyarok ezt a területet, védelmi tekintetből, szándékosan pusztaságnak hagyták s a németek szívós munkával vették birtokukba. De a magyarok még később is folytatták rabló betöréseiket, különösen Burgenland északi felében. A faluformákat a németek magukkal hozták s a magyarok is tőlük tanulták el azokat, ami ugyancsak azt mutatja, hogy a német, vagyis nem a magyar megszállás az elsődleges itt. Ime milyen egyszerű és világos ez a kérdés komplexum. Kár is a tudósoknak tovább törni rajta a fejüket!

Burgenland falvai településük formáját tekintve két, gyökeresen különböző típusba oszthatók. Ezek: A) Szórványos települések, B) Zárkózott települések.

Észak-Burgenland.

A) A Szórványos v. Tanyás telepre (*Einzelhof, Einödhof*; magában álló udvarok, körülöttük táblás osztású földek) É. Bl.-ban csak egyetlen példa van: Újtelep Fraknó mellett (XVI. sz.-i alapítás), a határszélen, csatlakozva a hasonló osztrák telepekhez. A több kevesebb udvarból összeálló *Bokortanyás* v. túladuniasan *Szeres telepre* (*Weiler*) példa: *Kisboldogasszony* Nagymartontól Ék.-re.

A Tanyás teleforma hiányát ezen, a nagyobbára sík területen szerző azzal magyarázza, hogy az első bejövők — persze németek —, in Form einheitlicher Rodungspartien' szállottak meg s az „Ansiedlungsgruppen“ a betörések és rablások miatt — persze a magyarok részéről — tömött telepekben ülték meg. Mi azt mondtuk, hogy a feltűnően kevés számú, de népes mosoni telep ilyenén alakulása, határvédelmi okok folyománya de ezek az okok már az *avarkorban fennállottak*. Kétségen felül áll ugyanis hogy a honfoglalók avar uralmat találtak itt s a megirtult területet később besenyőkkel ültették meg, a német támadások ellen. Innen az a sok besenyő helynév ezen az országszélen. Részletekre nem térhetünk ki, csupán azt említjük meg meg, miképen képzelhető pl. el, hogy az elsődleges német

települők olyan kevés folyó v. helynevet hagytak utódaikra s nem tudtak pl. nevet adni egy akkora földrajzi objektumnak mint amekkora a *Fertő*, hanem azt egy későbbi német telepről (*Neusiedel!* jóval korábbi magyar neve: *Fertőfő-Szombat-hely*) nevezték csak el? (F. és E. 1926. *Báthy*; Telepek és eloszlásuk Dunántúlon.) Erről a kérdéstről Melich János a M. Ny. 1931. évf. 226. l. így nyilatkozik: „A mosonmegyei *Tattn* (magyar neve *Tétény*) tehát nem honfoglalás előtti német helynév, hanem olyan magyar jövevény, amilyenek a Hanságban, illetőleg a Fertő mindkét oldalán a németek nyelvében szép számmal vannak (egy részükről már írtam a Klebelsberg-Emlékkönyv 163—7. lapján) mindez onnan van, hogy a Fertő mindkét oldala honfoglaláskori magyar terület, amelyen a X—XII. században — az akkori viszonyokhoz mérten túlnyomó többségű — magyar és besenyő (esetleg avar is) népség lakott.” Azt azonban egyáltalán nem állítjuk, hogy a honfoglalók még csak német töredékeket se találtak a Rábától nyugatra.

B.) A zárközött település lehet 1) Szalagtelkes irtástelep (*Waldhufensiedlung*) és 2) Dülötelkedes telep (*Gewannsiedlung*). Ezek a kifejezések a határfelosztásra vonatkoznak.

Az 1-re (jellemzését l. lentebb) egyetlen példánk sincs, de még az 1. és 2. keveredésére sincs.

A 2. telepform a közismert irodalmunkban, ismertetésétől tehát eltekintünk. (Műszavai: *Gewann* = „dülő” v. „forduló”; *Hufe* = „telek” („ülés”, „szesszió”); *Parzelle* = „nyíl”.)

A B. típus az utak (utcák) alakulásából kifolyólag négy alosztályra válik. u. m.: A) Csoportos falu (*Haufendorf*), B) Utcás falu (*Strassendorf*), C) Piacos falu (*Angerdorf*), és D) Újtelepítésű falu (*Kolonialdorf*). Ezek a kifejezések a faluformára vonatkoznak.

Az A-ra mindössze 3 jelentéktelen példa van területünkön. A B-re már jóval több s köztük egysoros utcás falu is: *Küllő* (Sopron m.). A C a legszebb és a legrendezettebb faluforma, egész sereg kiváló példával Meghatározó jegye a nagy piactér (gyakran patak megy át rajta) melyet sok helyen ma is legelőnek, itatónak v. tűzifaraktárnak használnak, a közlekedő utak tehát a piac két oldalán a házak előtt húzódnak.

A piac alakja lehet hosszúkás (20—40 m. széles, pl.: *Óka*, kiszélesedő (40—180 m. széles, pl.: *Márcfalva*), lencsealakú (*Pándorfalu*, alaprajzzal), vagy háromszögletű (pl.: *Védény* alaprajzzal). D típusbeli

— törökeltti és utáni — csak néhány van (pl.: *Szentandrás*, alaprajzzal).

Az É. Bl-ra eső 80 helység között, az alapformákon felül, természetesen kevert és közbülső formák is előfordulnak.

Közép-Burgenland.

Ez kb. megfelel a felsőpulyai jársnak; kerekén 70 község tartozik bele.

A Szórványtelepülés csak egy van: *Kispatak*, az osztrák határon, Szeres telep szintén egy: *Virány* (küllerület) *Lánzsér* mellett.

B. Zárközött település: 1. Szalagtelkes irtástelep. Ennél az utca egy v. két oldalán, lazábban v. tömörebben sorakozó házakhoz tartozó földtelkek egyetlen, néha roppant megnyúlt szalagformában húzódnak végig a kerteken, réteken, szántókon, erdőkön át a község határáig 10—100 m. szélességben. Ez a típus ilyen tiszta formában területünkön nem fordul elő, csupán a dülötelkedes típusal együttesen — tehát vegyes határformában — találunk rá néhány esetet. Pl.: *Kisújfalu* (Keskény-piacos típus alaprajzzal).

2. A tiszta dülötelkedes típusra példa: *Harácsony*. (Háromszögletű piacos típus alaprajzzal)

A. A csoportos telepre példa: *Rőt* (alaprajzzal) és *Pörgölény*, a B. utcás falura a sok között: *Csáta* (alaprajzzal) és *Bónya* (egysoros falu, alaprajzzal.) Több utcás falu: *Léka* és *Lakompak*. A C. piacos falu nem olyan szabályos és nagyméretű itt, mint É. Bl.-ban. A fentemlített alap típusok (Hosszúkás, Kiszélesedett, stb.) mind képviselve vannak. Példák: *Füles*, *Németkeresztúr*, *Locsmánd*, *Szentmárton*, D. Újtelepítésű (egyetlen) falu: *Felsőlászló*.

Dél-Burgenland.

A. Szórványtelepek. 1. *Tanyák*. 2. *Szerek*. (Hegybéli Szerek). Az 1-re példa: *Ercsenye* (alaprajzzal) és néhány társa, a 2-re *Farkasfalva* és még sok társa, *Pincszerekkel* (szőlőhegybéli pincesorokkal) is. Hangoztatjuk, hogy a Szer a telepformát jelenti, míg a határfelosztás lehet táblás v. dülőrendszerű is.

B. Zárközött telep: Szalagtelkes irtásfalura példa: *Pónic* (alaprajzzal, település formája: laza utcás falu) és 4 társa (XVI. sz.-i horvát faluk), a Dülötelkedes formával vegyes típusra 11 példát találunk.

2. Dülötelkedes telep sok van. Ezek ősibb képűek itt Vasban, mint Sopronban és Mosonban. A. Csoportos falu van 14, legszebb példa: *Keléd* B. Még löbb az utcás falu (8—20 m. széles utcával) s köztük 17 egysoros falu. C. Piacos falu, minden alakváltozatával bőven akad. Példa: *Máriásfalva* (25 m. széles piaccal, alaprajzzal), *Körtvélyes* (62—72 m. széles piaccal,

alaprajzzal). D. *Újtelepülésű falu* is van néhány, nemkülönben *vegyes típus* is. A falvak összes száma ezen a területen ke-
reken 200.

Összegezésül — szerző szerint — megállapítható, hogy Burgenland településformailag reliktumvidéknek tekinthető s hogy a telepítusoknak nagy változatosága él itt, mégpedig gyakran fölötte tarkán elkeveredve egymással, úgyhogy területi alapon való tárgyalásuk lehetetlen. Nagy általánosságban annyit mondhatunk, hogy a sűrű szórványtelepek Dél-Burgenland déli felének jellegzetes helyi formái.

Szerzőnk kataszteri mérnök. Éppen ezért nem bocsátkozhatunk a bevezetésben említett benépesüléstörténeli fölfogásnak bírálatába. Nem kívánhatjuk tőle, hogy a magyar történelvbüvölet idevágó megállapításait ismerje, de azt mégis elvártuk volna, hogy a német nyelven megjelent munkákat figyelembe vegye, ha már szükségét látta, hogy ezt a kérdést komolyan szóbahozza. Sajnálattal állapítjuk meg, hogy e tekintetben az új birtokos korszerű mentalitásának hatása alatt áll.

Az ilyen kiszólások hogy a magyar uralom szándékosan hanyagolta el e nagyobbára németnyelvű terület modern kataszteri újráfölvételét, vagy mesterségesen gátolta meg közlekedő utainak az osztrák részekkel való összekapcsolását, bátran elmaradhattak volna, mert nem is igazak.

Készséggel elismerjük azonban, hogy a telepformák egységes szempont szerint való megelemzésével nagy és dicséretes munkát végzett s ezzel a gondos munkájával szilárd alapot nyújtott a településformák további vizsgálataihoz. Mi is sokat tanulhatunk belőle.

Báthy Zsigmond.

J. Falkowski-B. Pasznyi: Na pogrniczu lemkowsko-bojkowskiem, Lwów, 1935. (128. old., 1. térkép, 29. és 9. tábla.)

Az újabb lengyel néprajzi irodalomban elsősorban a kisebb földrajzi területek és etnikai csoportok módszeres feldolgozását találjuk. *Falkowski* és *aszisztensének* közös munkája a lemák-bojok határvidék anyagi és szellemi kultúrájával ismert meg, kiterjeszkedve a terület nyelvjárási sajátosságaira is. A terület az északnyugati Kárpátok hucul kultúrájával szemben kevés változatosságot mutat, sőt azt mondhatnánk sokkal szegényebb annál. Feltűnő a vadász kultúra szegénysége, annál becsebb anyagot szolgáltat a primitív földművelés és a vizelet. Különösen érdekes a nők *facelyk* néven ismert fejtakarója és a férfiak felsőruha viselete. A könyvben főleg hazánk

északnyugati területével foglalkozók nagyon hasznos összehasonlító anyagot találhatnak.

Gunda Béla,

Dr. R. Wolfram: *Der Pinzgauer Tresterertanz*. Sonderabdruck aus der „Wiener Zeitschrift für Volkskunde“ XLI. Jahrgang (1936.) Heft 1—II.

A táncoknak egyszerű choreographiai leírásán kezdünk túljutni. Az összehasonlító vizsgálat a táncok eredetére is világosságot vet. Ennek a tánceredeztető büvöletnek szép példája R. Wolfram cikke, melyben a pinzgau-i tipró- vagy nyomtató táncot (Tresterertanz) mutatja be, beajánolva, hogy ez a tánc még abban az időben keletkezett, mikor a gabonát lábbal nyomtatták emberi erővel s tulajdonképpen a tánc ennek a műveletnek utánzásából fejlődött Erre vallanak még a lábra húzott vászonharisnyák is, melyekre a tánc csengetyűket kötik.

Ezek a vászonharisnyák eredetileg a gabona nyomtatásánál a törek és szalma szúrása ellen való védekezésre szolgáltak.

A cölöpépítmények leleteiből és más kutatások eredményeiből is kimutatták, hogy Európában aratáskor csupán a kalászatot vágják le ősi soron és a szalmát a közte növő gyomokkal állati takarmánnyal használták. Ezzel ellentétben keleten miként egyiptomi ábrázolások és a biblia bizonyítják, a szalmát kalással együtt vágják le, azután ökrökkel vagy szamarakkal nyomtatták. A prehistorikus Európában még nem volt kéve. A magot tehát az ember is könnyen kitaposhatta, majd később hadaróval kiverte. Természetesen erről nem durva bunkózással gondoskodtak, hanem könnyű rugalmas léptekkel, könnyű lábbeliben választották el a szalmát az értékes gabonaszemektől. A sarok felvágása és erre az egész talpra való lassú lelépés ütemet adott, miáltal a munka könnyebben ment. A tipró táncosok nem mozdulnak el helyükről, hanem a körből kiugró gabonát majd jobb, majd ballábukkal gondosan ismét középre húzzák. Így a nyomtatás önkéntelenül is sajátos körtáncá alakult. A Tresterer tánc régebben leirt mozgásait ezek a mozdulatok megmagyarázzák. Brandauer még rámutat arra is, hogy csak férfiak vesznek részt a táncban. Szóval a tánc mozdulatai és készségei egyaránt a nyomtatást szimbolizálják. De a szó etimológiája is erre vall. A német dreschen az itáliai trescareval hozható összefüggésbe, ami lábbal tiprást, táncolást jelent, de egyezik a spanyol portugál triscarral (= lábbal za-

katolni). az ófrancia „tersche“-val, ami az ugró tánc egy nemét jelenti.

Emellett termékenység varázslást is látnak a táncban s e tekintetben is sok hasonlóságot látunk az oláh kaluser táncal. Talán jó volna a csángó borica táncra is figyelmet fordítani, amiben ezek a

mozdulatok és készségek a vatáf vezetéseivel sok hasonlóságot jeleznek. Ezzel az angliai Morrístánc, a Tresterer tánc és a csángó borica tánc ősi európai közös forrása tisztázódna.

Dr. Gönyey Sándor.

A NÉPRAJZ HALOTTAI.

† **Bibó István (1877—1935).** A magyar néprajztudományok ama kevés számú és gazdag eredményeket felmutató képviselője közé tartozott, akit ennek a diszciplinának általános teoretikus s távolabbi etnológiai kérdései érdekelték Munkaterületére pedig nagyszerűen bele tudta kapcsolni a filozófia, művelődéstörténet, társadalomtudomány eredményeit is, hogy mélyebbé tegye mindazokat a kutatásokat, amelyek a primitív ember világára, a szármok etnológiai jelentőségére, a magyar lélek sajátos megítélésére és még sok más problémára vonatkoztak (L. pl. A szármok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története, A primitív ember világa, Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében, Nomád népek lángelméi c. stb. tanulmányait.) Ezek mellett széles látókörű tudósi egyénisége az általa szerkesztett Néptünk és Nyelvünk folyóiraton keresztül kapcsolódott a magyar néprajzhoz és termékenyítette, gazdagította azt. Folyóirátát az alföldkutatásnak legkomolyabb — nem egyszer harcoss — orgánumává tette, amelynek változatossága és színvonala az ő problémakereső mélyrelátásának egyik legfőbb dokumentuma. Irányító, szerkesztő és tanító munkáját a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatójaként végezte, — közben, mint a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagja buzgó képviselője volt Társaságunk céljainak, feladatainak is. Emlékét mindenkor különös kegyelettel fogjuk megőrizni s értékes gondolatait, eredményeit tovább építeni.

G. B.

† **Ecsedi István (1885—1936).** Debrecen környékének, a Hortobágnak és a Tiszántúl északi részének kiváló kutatója volt. Erről a munkaterületről páratlan szorgalommal hordta össze a legváltozatosabb néprajzi anyagot, amely gazdag tárháza a szélesebb körű néprajzi vizsgálatoknak.

Figyelme a népelet minden mozzanata felé kiterjedt: a pásztorélet, kis mesterségek, a lakáskultúra stb. jeles leírásai kerültek ki tolla alól. Különösen értékesek azok a munkái, amelyeket az utóbbi esztendőben, mint a Déri Múzeum igazgatója adott ki: Népies vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon, Népies halászat a Középtiszán és a tiszántúli kisvizeken, A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása. Az utóbbi és a vadászatról írt könyve a magyar szakirodalomban az első nagyobb terjedelmű ilyen összefoglalás, amelyekkel példát mutatott a vidéki múzeumok néprajzi irányú munkatevékenységére. Járt a Szentföldön, Bulgáriában s úti emlékeit szépirodalmi formában írta meg (A bolgárok földjén, Utazásom a Szentföldön). Jótű, gazdag néprajzi megfigyelésekkel telt életképei jelentek meg a debrecenkönyvéki magyarokról is Emlékét a Magyar Néprajzi Társaság, amelynek választmányi tagja volt, mindig kegyelettel fogja őrizni s igaz megbecsüléssel fognak munkáira tekinteni azok a kutatók, akik az általa munkált területen tovább akarnak dolgozni.

G. B.

† **Lambrecht Kálmán (1889—1936).** A munka lázában, mint a pécsi egyetemen a néprajz megbízott előadója, c. egy. nyilv. rk. tanár hagyta itt bizonyára hosszú ideig betölthetetlenül maradó őrhelyét. Nagy áttekintésével, nem mindennapi tudományos érzékével a néprajzi és paleontológia egymástól távol eső területén törte az utat. A néprajz terén aránylag keveset publikált, azt is dugva, elrejtve tette. Értékes gondolatait, megfigyeléseit legelőbbnyire ott lappanganak a napilapok és folyóiratok lapjain, kemény munkát adva eljövendő bibliografusának. Az ethnographusok mint a malmok specialistáját s Herman Ottó életének kutatóját ismerték, de gondolko-

dásával, szakismeretével hátrán oldhatta volna meg a legbonyolultabb kérdéseket is. Herman Ottó irányította figyelmét a magyar népelet tárgyi emlékeinek kutatása felé s ő azonnal a legproblematikusabb tárgycsoportot választotta: a szelmalmok monografiáját és a magyar malmokról szóló összefoglaló munkáját írta meg. Herman iránt pedig úgy rólta le háláját, hogy egy pompás biográfiába foglalta össze a nagy polihisztor életének minden mozzanatát. 1918-ban Ukrajnában kutat s idevonatkozó gazdag néprajzi megfigyeléseiről a Turán-ban számol be. Az őseimberről írt monografiájában, népszerű cikkeiben néprajzi gondolkodása és tudása mindenütt mély nyomokat hagyott. Ezt láttuk az általa alapított és szerkesztett Búvár c. folyóiratban is, amelyben mindig előkelő helyett biztosított a néprajznak. Emléke és egyénisége mindig új munkára fogja buzdítani azokat, akik a tudományok területén a gondolat szabadságának és a szellem tisztaságának hirdetői is akarnak lenni, — amit nyomatékosan megtanulhattunk Lambrecht Kálmán nemes emberi és tudományos magatartásából. G. B.

† Manninen Ilmari. A finn etnográfusok közül kétségtelül ő tett a legtöbbet a magyar kapcsolatok ápolása érdekében. Az ő kezdeményezésére léptünk csereviszonyba az észti és a finn múzeumokkal, mikor a tartui észti, majd a helsinki finn néprajzi múzeum vezetője volt. Észtországi egyetemi előadásaiiban már egy évtizeddel ezelőtt helyet szorított a magyar néprajz megismertetésének. Magyar barátainak különösen emlékezetes maradt multévi hosszabb magyarországi tartózkodása, amelyhez fűzött reményeinket olyan szomorúan kihangsúlyozta hazatérése után, 41 éves

korában, váratlanul bekövetkezett halála. Azzal a gondolattal foglalkozott akkor, hogy bevonja Délkelet-Európát az összehasonlító finn néprajzi kutatás feladatkörébe.

Ha ez a bennünket is érdeklő szép terve sajnos nem is valósulhatott meg, addigi tanulmányai során mégis közelebb jutott hozzánk és a mi érdeklődésünkhöz. Helytörténe és folklóre-tanulmányokkal (Die dämonischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben. FFC. 45.) kezdte irodalmi munkásságát, de 1922-ben megbízattalván a tartui múzeum rendezésével, attól fogva csaknem kizárólag a tárgyi néprajz művelője lett. Jelentőségét talán úgy lehetne megjelölni, hogy a finn tudomány terjeszkedésének volt eszköze Észtországban s azon túl, a finnugor tárgyi néprajz területén. Az észti néprajzi gyűjtéseket ő szervezte meg s több előkészítő tanulmány kiadása után, melyek közül az észti népviseletről írt észtnyelvű monográfiáját (Eesti rahvariiete ajalugu. 1927.) emeljük ki, egymaga fel is dolgozta Die Sachkultur Estlands c. ismert kétkötetes, befejezetlen főművében (ism. Ethn. 1934. 85.) a gyűjtött anyag nagy részét. A finnugor népek műveltségét két munkában foglalta össze. Tankönyve, a német nyelven is megjelent Die finnisch-ugrischen Völker (ism. Ethn. 1933. 172.) népenként ismerteti a rokon népeket, Viski Károly észti tanulmánya nyomán a magyar néprajzról is adva tájékoztatást. Utolsó nagy műve, finn nyelvű finnugor tárgyi néprajza (Suomen suku III. Esineellinen kansatiede. 1934.) a maga nemében első, rendszeres alapvelés, minden bizonnyal hosszú időkre legfontosabb forrásmunkája nyelvrokonaink tárgyi műveltségére vonatkozó ismereteinknek.

Krompecher Bertalan.

Pótlás.

Az Ethnographia-Népelet XLVI. 1935. évfolyamában népi táncokat ismertettem és ezek közt a 111. lapon a Zala és Somogy megyékben látott *takácstáncot*. Ennek I. sz. dallamához a következő póllást közlöm:

Ez a dallam („Szerül legelleték, Fának nő mēnjeték...“) változata egy 1588-ban feljegyzett táncdallamnak, amelyet Keresztély szász herceg drezdai lant-tábulatúrás könyve őrzött meg számunkra. Csiky János fejtette meg és „*hajdútánc*“ név alatt közölte az Ethnographia XV. 1904. évfolyamának 129. lapján, eredeti síp- és dobkíséretével együtt. Seemayer Vilmos.

Nyilatkozat.

Tartozom az igazságnak azzal a kijelentéssel, hogy az **Ethnographia** 1935. 1—4. számában megjelent „A népbabonák lélektana” c. tanulmányom alapját Dr. Solymossy Sándor „Népbabonáink lélektana” c. egyetemi előadása képezte. (1931—32. II. tanév.) Az integritás kérdése nem az én felfedezésem, hanem Solymossy professzor úr elmélete s az ő okfejtése alapján közöltem tanulmányomban.

Dr. Holló Domokos.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

I.

Gróf Zichy István elnöki megnyitó előadása. (Lásd a füzet elején.)

II.

Dr. Bartucz Lajos főtitkári és ügyvezető alelnöki jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Abba a különös helyzetbe kerültem, hogy olyan ténykedésekről és eseményekről kell jelentést tennem, amiknek sem aktív tényezője, sem irányítója nem voltam. Ezért ne méltóztassék rossz néven venni, ha minden tételnél nem annyira a múlt eseményeinek részletes ismeretetésére, mint inkább a Társaság jövőjének biztosítására irányítom figyelmemet,

Az 1935-ös év a Magyar Néprajzi Társaságra nézve a gazdasági válság jegyében telt el. Társaságunk anyagi helyzetét, akkor ítélhetjük meg a leghelyesebben, ha nagyobb perspektívával nézzük azt. Ezért néhány számadatot említek itt.

Tagjaink száma 1928 óta 957-ről 559-re csökkent. Ez azonban távolról sem jelenti a Társaság tényleges erejét. Le kell vonnunk ugyanis belőle az alapító és tiszteleti tagokat, valamint azokat is, akik tagdíjukat nem fizetik rendszeresen. Ily módon, az utolsó 3 év tagdíjbevételénél alapul, kiderül, hogy alig 120—130 olyan tagunk van, aki tagdíját rendszeresen fizeti, akikre tehát anyagi tekintetben is tényleg számíthatunk. Ugyanakkor folyóiratunkat közel 700 példányban küldöttük szét.

Anyagi helyzetünk fokozatos romlását mi sem illusztrálja jobban, mint az a szomorú tény, hogy amíg tagdíj címén 1927-ben 3158 P., 1935-ben csupán 808 P. folyt be pénztárunkba. Tagdíjbevételünk tehát kerek 75%-kal csökkent.

Ha most ehhez még hozzáteszem, hogy, amikor évi tagdíjbevételetünk 808 P. volt, ugyanakkor az adminisztráció 1061 P-t emésztett fel, akkor anyagi helyzetünk tarthatatlansága és folyóiratunk jövőjének bizonytalansága, a maga rideg valóságában áll előttünk. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között Társaságunk élete a különböző koldulások eredményétől s a manapság oly ritka mecénások jó szívéből függ.

Sajnos az 1935-ös év e téren is nagyfokú visszafejlődést jelent, mert a különböző államsegélyek, támogatások, magánadományok címén összesen 3383 P. folyt be Társaságunk pénztárába, az előző év 9243 P-jével szemben. Jövedelemcsökkenésünk itt is több mint 63%. E mellett Társaságunkat a multból még teletemes nyomdai számlák is terhelték. Ez az oka, hogy folyóiratunk az Ethnographia-Népelet az 1935. év folyamán egyáltalán nem jelent meg. Ezt a szomorú képet némileg enyhíti az a körülmény, hogy nyomdaadósságunk csökkent, amit főleg az Egyetemi Nyomdával a multban kötött ama megállapodásnak köszönhetünk, hogy a Magyarság Néprajza eladott példányai után 1—1 pengőt a javunkra írt.

Amikor ez év elején a választmány a Társaság ügyeinek vezetésével csekélységemet, az Ethnographia szerkesztésével pedig Györffy István professzort megbízta, minden igyekezetünk odairányult, hogy az Ethnographia 1935-ös évfolyamát, ha kisebb terjedelemben is, de mielőbb megjelentessük s Társaságunk anyagi helyzetének megjavítását megkezdhessük. Ebbeli törekvésünk máris némi eredménnyel járt, amit örömmel jelentek itt be, bár lényegileg már a jövő évi közgyűlés elé tartozik. A mult hónapban ugyanis sikerült megjelentetnünk az Ethnographia elmaradt 1935-ös évfolyamát, sőt az 1936-os évfolyam együtt megjelenő első két száma is már annyira elő van készítve, hogy még e héten nyomdába kerül s a jövő hónap végén tagjaink kezében lesz.

Ezzel szoros kapcsolatban áll egy másik örvendetes tény, amit én úgy a Magyar Néprajzi Társaság, mint általában a magyar néprajzi tudomány szempontjából igen nagy jelentőségűnek tartok s ez az : hogy a Néprajzi Múzeum Értesítőjét, mely eddig az Ethnographia melléklete gyanánt szerepelt, most külön folyóirat alakjában, úgy mint régen volt, a Magyar Történelmi Múzeum kiadásában jelentethetjük meg. Ezt a Magyar Történelmi Múzeum főigazgatójának, egyben elnökünknek, gróf Zichy István öméltóságának köszönhetjük, aki az ügyet meleg szeretettel és megértéssel felkarolta és a szükséges pénzt rendelkezésünkre bocsájtotta. Ebből a M. Népr. Társaságnak az a felbecsülhetetlen haszna van, hogy tagjai az értékes folyóiratot ingyen kapják s így ennek alapján a Társaság anyagi helyzetének fellendítésére a komoly propagandát megindíthatjuk. Ezért : javaslom, hogy mai közgyűlésünk elnök úr öméltóságának jegyzőkönyvi köszönetet szavazzon.

Ugyancsak e helyről már most köszönetet mondok a Magyar Tudományos Akadémiának egyfelől azért, hogy üléseinkre termét rendelkezésünkre bocsájtja s másfelől azért — s itt különösen a M. Tud. Akadémia Néprajzi Bizottságának s főleg elnökének, dr. Németh Gyula professzor úrnak azért, — hogy az Ethnographia megjelentetésére Társaságunkat 1000 P. segélyben részesíteni kegyes volt.

Ami Társaságunk tudományos működését illeti, legutolsó közgyűlésünk óta, a mait is beleszámítva, 6 nyilvános felolvasó ülést tartottunk az alábbi tárgysorozattal :

1. 1935. okt. 23. *Szilády Zoltán dr.*: A hajdútánc eredete és hatásai. *Kallós Zsigmond dr.*: Regős ünnep a Volga partján.

2. 1935. nov. 20. *Bartucz Lajos dr.*: Adatok Nemespátró antropológiájához (vetített képekkel). *Lükő Gábor*: A moldvai magyarok eredete.

3. 1936. jan. 29. *Major Ervin dr.*: Liszt Ferenc a magyar népzenei kutatások tükrében (bemutatókkal). *Balla Péter*: Beszámoló az 1934. évi moldovai népzenei gyűjtésről. *Molnár Imre dr.* közreműködésével.

4. 1936. márc. 26. *Bartucz Lajos dr.*: A magyar nemzetismeretről. *Fél Edit dr.*: A gyász színei és elterjedésük.

5. 1936. ápr. 29. *Tálas István*: Kiskúnsági pásztorépitmények (ve-tített képekkel). *Szendrey Ákos dr.*: A matriarchatus nyomai a magyar népi családnevekben.

6. 1936. máj. 27. *Gróf Zichy István*: Néprajz és művelődéstörténet. Iparkodni fogunk előadásainkat a jövőben még tartalmasabbá tenni s nagy súlyt kívánunk helyezni a vidéki propagandára. Ezért a közeljövőben újból bevezetjük a *vidéki vándorgyűléseket*.

Társaságunk újabban mind jobban belekapcsolódik a magyar néprajz ügyét érintő különböző társadalmi mozgalmakba is. Azokat ellenőriz-zük, irányítjuk s ahol megérdemlik, támogatjuk. Így különösen a Magyar Bokréta Szövetséggel létesítettünk ily természetű megégyezést s a kö-zös munkának gyümölcsei már is mindkét társaság részére mutatko-znak. Szemeink előtt mindig az igazság s a magyar néprajzi tudomány ügye lebeg. Meg vagyunk győződve, hogy ez az út a Magyar Néprajzi Társaság megerősödéséhez és fellendüléséhez fog vezetni.

Fájdalommal emlékezem meg veszteségeinkről. Az év folyamán elhunytak:

1. Gombocz Zoltán egyet. tanár, r. tag választmányi tag;
2. Koch Károly évdíjas tag, számvizsgáló;
3. Gagy Jenő min. oszt. tanácsos, alapító tag;
4. Lambrecht Kálmán, egyet. c. rk. tanár, előadó, választmányi tag;
5. Bibó István, szegedi könyvtárigazgató, választmányi tag;
6. Erdélyi Pál egyet. tanár, alapító tag;
7. Ecsedi István, múz. ig., egyet. m. tanár, alapító és választmá-nyi tag.

Emléküket kegyelettel őrizzük.

Nyilvántartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján 573. (Ebből védnök 1, tiszteleti tag 11, alapító tag 131, évdíjas tag 430.)

Ezzel az elmúlt év eseményeire vonatkozó jelentésemnek a vé-gére értem. Vessünk most egy pillantást a jövőbe. Mit kell tennünk, hogy Társaságunk anyagi helyzetét biztosítsuk?

Véleményem szerint a legfontosabb: egyfelől fizető tagjaink szá-mának tetemes gyarapítása s másfelől nagyobb állandó jellegű támo-gatások szerzése. Ehhez pedig az alapfeltétel az, hogy folyóiratunk mi-nél tartalmasabb legyen s minél pontosabban jelenjék meg. Gróf Szé-chenyi István mondását idézem itt: „A mult kiesett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk“.

Ragadjuk meg ezt a jövőt két kézzel s mindenki a maga köré-ben minden lehető alkalommal iparkodjék előre vinni Társaságunk ügyét. A magam részéről ígérem, hogy mindent elfogok követni a Ma-gyar Néprajzi Társaság anyagi és szellemi felvirágoztatására.

Kérem első főtájkári és megbízott ügyvezető alelnöki jelentésem tudomásulvételét.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1936. évi május hó 27-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében tartott XLVIII. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak:

Gróf Zichy István dr. elnök, Győrffy István dr. alelnök, Bartucz Lajos dr. ügyvezető alelnök, Szendrey Ákos dr. titkár, Puchász Károly pénztárnok; Bátky Zsigmond dr., Solymossy Sándor dr. tiszteleti tagok; Almády Sándor, Bana István dr., Beke Ödön dr., Bodor Antal dr., Czakó István, Dajaszászy F. Ferencné, Dévai (Dotter) Gábor, Domanovszky György dr., Gergely Pál dr., Gunda Béla, Gönyey Péter dr., Heller Bernát dr., Honti János dr., Kemény György dr., Krompecher Sándor dr., Lajtha László dr., Loschdorfer Anna, Luby Margit, Lükő Gábor, Nagy Lajos, Palotay Gertrud, Papp László dr., Paulini Béla, Relkovič Davorka, Reuss Pál dr., Seemayer Vilmos, Szabó Kálmán dr., Szendrey Zsigmond, Szenes Magdolna, Szilády Zoltán dr., Tagán Galimdsán dr., Viski Károly dr. alapító-, illetve évdíjas rendes tagok. (Továbbá meghívott vendégek nagy számmal.)

Tárgysorozat:

1. Gróf Zichy István dr. elnök „Néprajz és művelődéstörténet” címmel tart általános tetszéssel fogadott elnöki megnyitóbeszédet, majd üdvözli a megjelenteket és megállapítván, hogy az alapszabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes, mert husznál több tag van jelen, a közgyűlést megnyitja, a jegyzőkönyv írására Szendrey Ákos dr. titkárt, hitelesítésére pedig Luby Margit és Szabó Kálmán dr. társulati tagokat kéri föl.

2. Bartucz Lajos dr. főtitkári és ügyvezető alelnöki jelentését a közgyűlés köszönettel tudomásul veszi.

3—5. A pénztári jelentések során Puchász Károly pénztárnok bemutatja: a) az 1935. év bevételeire és kiadásaira, b) az 1935. december 31-iki vagyónállapotra és c) az 1936. évi költségelőirányzatra vonatkozó, a választmány által már előzőleg letárgyalt jelentéseit. — Ezután Czakó István számvizsgáló bemutatja a számvizsgáló bizottság jelentését az 1935. évi pénztári ügyvitel megvizsgálásáról. A pénztárnok jelentéseit a számvizsgáló bizottság jelentése, a költségelőirányzatot a főtitkár felvilágosításai alapján a közgyűlés egyhangúlag elfogadja, s úgy neki, mint a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz; számvizsgálókul pedig az 1936. évre, egyhangú felkiáltással, újból Czakó Istvánt és Nagy Lajost választja meg.

Elnök bemutatja a jelen közgyűlés alkalmával alapszabály szerint kilépő, de újra választható fővárosi és vidéki választmányi tagok névsorát, valamint a választmány javaslatát 15 fővárosi és 10 vidéki választmányi tagsági helynek az 1936—38. évkörré való betöltésére. Miután — elnök feltett kérdésére a közgyűlés egyhangú felkiáltással a választmány javaslata mellett döntött, — elnök kihirdeti, hogy az 1936—38. évkörré választmányi taggá alapszabályszerűen megválasztottak: I. a fővárosi választmányba: 1. Balabán Imre, 2. Eckhardt Sándor dr., 3. Gunda Béla, 4. Heller Bernát dr., 5. Kemény György dr., 6. Kovács Alajos dr., 7. Magyar Zoltán dr., 8. Melich János dr., 9. Róheim Géza dr., 10. Szendrey Zsigmond, 11. Thirring Gusztáv dr., 12. Trócsányi Zoltán dr., 13. Viski Károly dr., 14. Zsindely Ferenc dr., 15. betöltetlen; II. vidéki választmányban: 1. Bartha Károly, 2. Bálint Sándor dr., 3. Berze Nagy János, 4. Dömötör Sándor dr., 5. Gönczi Ferenc, 6. Kogutovicz Károly dr., 7. Nyárády Mihály, 8. Tálasi István, 9—10. betöltetlenül maradt.

7. Elnök jelenti, hogy Madarassy László dr. alelnöknek és Puchász Károly pénztárnak időközben történt lemondása következtében részleges tisztújítás vált szükségessé, melyre nézve felolvassa a választmány javaslatát, melyet a közgyűlés közfelkiáltással magáévá tesz. Ezután elnök határozatilag kimondja, hogy ügyvezető alelnökké megválasztott és egyben a főtitkári teendők végzésével is megbízott Bartucz Lajos dr. pénztárossá Tagán Galimdsán dr., ellenőrré Oláh Imre, ügyésszé Bana István dr.

8. Elnök jelenti, hogy semmiféle indítvány nem érkezett, a tárgysorozat ki van merítve s ezzel a XLVIII. év rendes közgyűlést bezárja.

K. m. f. Gróf Zichy István dr. elnök. Szendrey Ákos dr. s. k. titkár. Hitelesítik: Luby Margit s. k., Szabó Kálmán dr. s. k.

III.

A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság XLVII. évi

rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendbenlevőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki, lelkiismeretes munkájáért, köszönet szavazzassék.

Budapest, 1936. március hó 21.

Czakó István s. k.
Nagy Lajos, s. k.
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1935. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek :

1. Rendes tagsági díj	808 P 10 fill.
2. Alapító tagsági díj	100 " — "
3. Adomány (segély, felülfizetés)	3383 " 90 "
4. Kamat (osztaték, visszatértés)	3 " 61 "
5. Előfizetés	705 " 30 "
6. Kiadványeladás	68 " — "
7. Vegyes (átfutó)	317 " 50 "

Bevételek összege: 5386 P 41 fill.

II. Kiadások :

1. Ügyvitel	1061 P 72 fill.
2. Folyóirat	1669 " 29 "
3. Melléklet	— " — "
4. Egyéb kiadvány	— " — "
5. Gyűjtési segély	— " — "
6. Tőkésítés	— " — "
7. Vegyes (átfutó)	2 " — "

Kiadások összege: 2728 P 01 fill.

I. Bevételek összege 5386 P 41 fill.
II. Kiadások összege 2728 " 01 "

Maradvány: 2658 P 40 fill.

azaz: kettőezerhatszázötvennyolc pengő 40 fillér.

Czakó István s. k., számvizsgáló.
Nagy Lajos s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.
pénztárnok.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1935. évi december hó 31-én.

a) 3 darab, egyenként 2000 K névértékű 4 ⁰ / ₀ -os „Budapest székesfővárosi kölcsönkötvény”	— P — fill.
b) 1 darab 100 K névértékű 4 ⁰ / ₀ -os „Magyar Koronajáradék kötvény”	— " — "
c) 19 darab, egyenként 200 K névértékű 4 ⁰ / ₀ -os „Magyar Koronajáradék-kötvény”	— " — "
d) 16 darab, egyenként 1000 K névértékű, úgynevezett „Hadikölcsönkötvény”	— " — "

e) A „Herman Ottó-emlékalap” 3175 K készpénzvagyon a Magyar Le- számítoló- és Pénzváltóbank 30.685. sz. betétkönyvén	—	„	—	„
f) 70 darab, egyenként 14 P névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sejtvállalata R. T.” részvény	980	„	—	„
g) M. Kir. Postatakarékpénztárban a 3019. sz. csekkszámlán	133	„	89	„
h) Kézipénztárban	2658	„	40	„
Összesen : 3772 P 29 fill.				

azaz : Háromezerhatszázhetvenkettő pengő 29 fillér.

Czakó István s. k., számvizsgáló.
Nagy Lajos s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.,
pénztárnok.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1936. évre.

I. Bevételek :

1. Rendes tagsági díj	1400	P	—	fill.
2. Alapító tagsági díj	100	„	—	„
3. Adomány (segély, felülfizetés) :				
a) Államsegély	1000	„	—	„
b) Akadémia segélye	500	„	—	„
c) Egyéb adományok	400	„	—	„
4. Előfizetés :				
a) évi előfizetők	400	„	—	„
b) állami előfizetés	432	„	—	„
5. Kiadványeladás	50	„	—	„
6. Pénzmaradvány 1935 évről	2658	„	40	„

Bevételek összesen : 6940 P 40 fill.

II. Kiadások :

1. Ügyvitel	1200	P	—	fill.
2. Folyóirat	4000	„	—	„
3. Értesítő	1000	„	—	„
4. Gyűjtési segély	300	„	—	„
5. Vegyes (átfutó)	440	„	40	„

Kiadások összege : 6940 P 40 fill.

I. Bevételek összege	6940	P	40	fill.
II. Kiadások összege	6940	„	40	„

Pénzmaradvány : — „ „

Tagfelvétel az 1935 évben (folytatás) : Sztermen József rk. tanító, Karacskeszi Dr. Vudý Oszkár ügyész, Budapest. Baumgartner Kálmán, postatakarékpénztári tanácsos, Budapest. Borostyánkői Ernő okl. gépészmérnök, Budapest. Rode Imre, kántortanító, Ócs. Dr. Jeney János, kegyesrendi tanár, Kecskemét. Dr. Hanuy Ferenc, prelátus-kanonok, Pécs. Holló Mihály, tanár, Budapest. Petróczy Gyula, gazdálkodó, Karacskeszi. Dr. Frenbach Bálint, tb. főszolgabíró, főispáni titkár, Budapest. Mutterné Ruderschmidt Ilona, szlov. tanár, Budapest. Sütő Imre, ref. tanító, Karcag. Dajaszászy F. Józsefné Dietz Vilma, pol. isk. tanár, Budapest. Szilvay Gyula, tisztviselő, Újpest.

Nagy László, tanár, Debrecen. Csalogovits József, vm. múzeumőr, Szekszárd. Radics Ferenc tanárjelölt, Budapest. Tóth Nándor, tanító, Bátaszék. Beck Gyula, magánzó. Vác. Zöldy István, m. kir. postaforgalmi díjnok, Tatatóváros. Havas Gusztáv, gépkereskedő, Sárbogárd. Baranyay Tivadár, egyetemi hallgató, Pécs. Kakas Károly András filmrendező, Sashalom. Neubeuer Imre, rt. titkár, Budapest. Bellosics Flóra, tanítónő Baja. Dorogsághy Jenő, m. kir. Külkereskedelmi Hivatal előadója, Budapest. Tálasy István, tanár, Hódmezővásárhely. Dr. Balogh Ilona, tanár, Budapest. Zimányi Gyula, kegyesrendi főiskolai igazgató, Budapest. Boros Ambrus ny. ref. igazgató-tanító, Karcag. Reuter Camillo, egyet. ny. r. tanár, Pécs. Hódi Lászlóné, Mátészalka. Dr. Jakschitz Mihály községi főjegyző.

Adomány (segély, felülfizetés) 1935. évben:

Birkás Géza 4 P. — Nagy Lajos 4 P. — Országos Kaszinó 8 P. — Gulyás József dr. 4 P. — Garda Samu dr. 4 P. — Ralkovič Davorka dr. 4 P. — Balabán Imre 4 P. — Horger Antal 8 P. — P. Balogh Ákos 4 P. — Gyula megyei város 10 P. — Horvát János 4 P. — Berze Nagy János dr. 4 P. — Jász-Nagykun Szolnok vármegye 4 P. — baráthi Huszár Károly 8 P. — Varga Bálint dr. 6 P. — Somogy vármegye 8 P. — Reus Endre dr. 6 P. — Városi Múzeum, Kiskunfélegyháza 390 P. — TEBE 100 P.

Tagfelvétel 1936. év első negyedében. Nagy Etelka fõv. tanítónõ, Budapest. Aczél Béla isk. igazgató, Hatvan. Horváth Andor magy. kir. orsz. felügyelõ, Budapest. Millner Tivadár vegyész-mérnök, Ujpest. Németh Sándor tanítóképezdei növendék, Sopron. vitéz Tarján Jenõ MÁV. mérnök, Rákospalota. Vladár Sándor iparmûvész, Budapest. Hegedûs B. Zoltán kat. tisztviselõ, Budapest. Radnai János áll. tanító, Nagyszénás. Szakmári László hírlapíró, Budapest. Szállási Ferenc nyug. õrnagy, Budapest. Bölöni Béla polg. iskolai tanár, Mindszent. ifj. Vass László építész, Budapest. Riffke Sári tanítónõ, Budapest. Faragó Kálmán Lajos irgalmasrendi tag, Eger. Weisz Alfréd cégvezetõ, Budapest. dr. Kovács Sebestyén Tibor földbirtokos, Vente puszta. Salamon Ottó könyvelõ, Budapest. Ehrmann Mór vezérigazgató, Budapest. Tótóssy Edit szfv. polg. iskolai tanár, Budapest. Paulini Géza dr. fõorvos, Tatabánya. Zerkovitz Ferenc gazdálkodó, Ercsi. Radich Elemér reálgimn. tanár, Makó, Vigh Endre vm. levéltárnok, Szolnok. Mánczos J. József iparmûvész, üvegyári tisztviselõ, Salgótarján. vitéz Reviczky György igazgatófõmérnök, Mátészalka. Wilhelm Dezsõ bölcsészettan-hallgató, Pécs. Ticska Izabella gazdasági szaktanárnõ, Békés. Steinecker Ferenc dr. egy. nyilv. r. tanár, Budapest. Katsányi Zsigmond dr. MÁV. tanácsos, Klotildiget. Simon Gyula okl. tanító, Rábahidvég. Paulini Béla a M. Bokréta Szövetség ügyvezetõ elnöke, Budapest. Király András tisztviselõ, Debrecen.

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

Budapest, X. Hungária-alsóköriút 40.

TUDNIVALÓK: A *Magyar Néprajzi Társaság* 1889-ben alakult. Célja: a néprajzi tudományt általában, különösképpen pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Hivatalos Közlönye az 1890-ben indult ETHNOGRAPHIA (NÉPELET) című évkönyves folyóirat. A Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért a tagok a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESSÍTŐ-jét is kapják. A két folyóirat együttes előfizetési díja 10 pengő, külön-külön 6 pengő. A tagság legalább három évre kötelező. Tagajánlások, jelentkezések, tudakozódások a fenti címre küldendők. Csekk-számla 3019. szám.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiból még kaphatók:

Ethnographia 1905—1922. (XVI—XXXIII.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Népelet (Etnographia) 1923—1925. (XXXIV—XXXVI.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Etnographia (Népelet) 1925—1934. (XXXVII—XLV.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Néprajzi Könyvtár Új folyam. 1. sz. *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ára 2 pengő.

Az összes kiadványok árából a Magyar Néprajzi Társaság Tagjai 50 százalékos kedvezményben részesülnek. Postai kézbesítés esetében a csomagolást, valamint a szállítást külön felszámítjuk.

A Néprajzi Múzeum „Magyar Népművészet” című kiadványsorozatából a következő munkák kaphatók:

Bátty Zsigmond: Rábaközi himnuszok, ára 6 pengő.

Györfly István: Szilágysági himnuszok, ára 6 pengő.

Madarassy László: Véssett pásztortülkök, ára 6 pengő.

Kemény György: Mézes kalácsok I., ára 6 pengő.

Ébner Sándor: Bodrogközi szőlőselek, ára 6 pengő.

Viski Károly: Székely himnuszok I., ára 6 pengő.

Viski Károly: Székely bútorok I., ára 6 pengő.

Györfly István: Hímestojások, ára 6 pengő.

Bátty Zsigmond: Kalotaszegi varrottások, ára 6 pengő.

Györfly István: Jászszági szűcs-hímzések, ára 6 pengő.

Viski Károly: A Bakony-Balatonfelvidék kőépitkezése, ára 8 pengő.

A *Pázmány Péter Tudomány Egyetem Néprajzi Intézetének* (X, Hungária-alsóköriút 40.) kiadásában megjelenő *Néprajzi Füzetek* című sorozatban (szerkeszti dr. *Györfly István* egy. nyelv. r. tanár) a következő munkák jelentek meg és kaphatók:

Balogh Ilona: Magyar fatornyok, ára 6 pengő.

Fél Edit: Harta néprajza, ára 4 pengő.

A fenti munkákat, valamint a Néprajzi Múzeum „Magyar Népművészet” című sorozatának egyes köteteit a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 25 százalékos kedvezményvel kapják.

Megvételre keressük az *Etnographia* első tíz évfolyamát (1890—1899), a *Néprajzi Értesítő* első öt évfolyamát (1900—1904). Ajánlatokat az Egyetemi Néprajzi Intézethez kérünk, Budapest, X, Hungária-alsóköriút 40.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. István Györfly.

INHALT VON HEFT 1—2. JAHRGANG XLVII. (1936).

	Seite
<i>Graf Zichy, I.</i> : Volkskunde und Kulturgeschichte	1—5
<i>Bartucz, L.</i> : Über die ungarische Volkstumskunde	5—20
<i>Márkus M.</i> : Ursprung des Namens „tírpák“	20—25
<i>Benkő L.</i> : Beiträge zur Geschichte der Ballade vom Totenreier .	26—34
<i>Honti, J.</i> : Märchen und Mythen über Tod und Unsterblichkeit .	34—39
<i>Szűcs, S.</i> : Zauberer (ung. <i>táltos</i>) und Hexen vom Nagysárrét in den Kom. Bihar und Békés	39—48
<i>Lükő, G.</i> : Zu den Sagen von der Gründung der Moldau	48—56
<i>Wichmann, J.</i> : Hochzeit der Moldauer Csángó in Szabófalva . . .	57—65
<i>Szendrey, Á.</i> : Ungarische Straßbräuche	65—72
<i>Seemayer, V.</i> : Alte Hochzeitsbräuche in Nemespátró (Kom. Somogy)	72—90
<i>Loschdorfer, A.</i> : Volksmärchen aus dem Komitat Veszprém . . .	91—104
<i>Tagán, G.</i> : Pferderennen bei den Baschkiren und Kirgisen . . .	104—110
<i>I . . . L.</i> : Melodien kuruzischen Ursprungs in der ung. Volks- liedsammlung	111—114
ÄNDERE MITTEILUNGEN	114—116
BUCHERSCHAU	116—120
NEKROLOG	120—121
GESELLSCHAFTSANGELEGENHEITEN	122—128

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GYÖRFFY ISTVÁN

XLVII. ÉVFOLYAM

1936.

3. SZÁM

BUDAPEST 1936.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOMJEGYZÉK:

<i>Linnus Ferdinánd</i> : Néprajzi kutatások Észtországban a világháború után	129—135
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Néplélektani problémák	136—142
<i>Csalogovits József</i> : A sárközi hálótanya	142—143
<i>Szendrey Ákos</i> : Néprajz és jogtörténet	144—150
<i>Szűcs Sándor</i> : Boszorkány-történetek a Nagysárrétről	151—155
<i>Wagenhuber Aurél</i> : A veszettség és ijedezés gyógyítása az Alföldön	155—158
<i>Loschdorfer Anna</i> : Szép Erzsi balladája	159—160
<i>Tálas István</i> : A jóság enyhelye a kiskun pusztákon	161—183
<i>Gunda Béla</i> : A lakóház kialakulása az Ormánságban, különös tekintettel a tűzhelyek kultúr-morfológiai jelentőségére	183—210
<i>Herkely Károly</i> : A legényélet szokásai Mezőkövesden	210—213
<i>Gönyey Sándor</i> : Kun táncok	214—218
Kisebb közlemények : <i>Beke Ödön</i> : Haniuba sült pogácsa, <i>Szendrey Zsigmond</i> : Nyomfelszerelés, <i>Szendrey Zsigmond</i> : A piros szín	2.9—222
Régi feljegyzések : <i>Szabó Kálmán</i> : Adatok a kecskeméti pásztorok nyelv-kincséhez, <i>Rexa Dezső</i> : Népi gyógymódok a XVIII. századból	222—224
Irodalmi szemle	224—232

Értesítjük a *Magyar Néprajzi Társaság* tagjait, a csereviszonyban álló folyóiratokat, előfizetőinket, hogy az ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET az 1935. évtől kezdve a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESEJTŐ-jétől függetlenül, különborítékban jelenik meg. Mindkét folyóiratot a Magyar Néprajzi Társaság tagjai tagdíjuk fejében kapják. Az Ethnographiára vonatkozó minden közlemény, kézirat, könyv dr. Györffy István egy. nyilv. r. tanár, a Néprajzi Múzeum Értesítőjére vonatkozó közlemény, kézirat, könyv dr. Bartucz Lajos megbízott igazgató, egy. m. tanár címére küldendő: Budapest, X, Hungária-alsókörtűt 40, Néprajzi Múzeum.

Csak géppel irt kéziratokat fogadunk el.

Minden két példányban beküldött néprajzi vonatkozású könyvet ismerteiünk.

Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaiukat a titkári hivatalnak (X, Hungária-alsókörtűt 40.) azonnal jelentsék be.

ZUR BEACHTUNG. Wir benachrichtigen die ausländischen wissenschaftlichen Institute, die mit uns im Tauschverhältnis stehenden ausländischen Zeitschriftleitungen, dass die ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET von nun an unabhängig von der Zeitschrift NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESEJTŐJE (*Anzeiger des Ethnographischen Museums*) im besonderen Überschlage erscheinen wird. Die ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET, Zeitschrift der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft erscheint in der Herausgabe von Prof. Dr. István Györffy. Der ANZEIGER DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS von Dr. Lajos Bartucz. Handschriften, Besprechungsexemplare, Briefe für beide Zeitschriften sind in das Ethnographische Museum zu bestellen: Budapest, X, Hungária-alsókörtűt 40.

Wir besprechen ein jedes Buch das uns in zwei Exemplaren eingeschickt wird.

ETHNOGRAPHIA - NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLVII. ÉVF.

1936.

3. SZÁMA.

NÉPRAJZI KUTATÁSOK ÉSZTORSZÁGBAN A VILÁGHABORÚ UTÁN.

Az 1914—20-ig tartó nehéz háborús és forradalmi években néprajzi téren, minden komoly kutatómunka megakadt. Miután 1918-ban az Észt köztársaság a Szovjet-Oroszországgal való békeszerződés aláírásával létrejött, lehetett a néprajzi munkát egészen új célkitűzések és munkamódok alapján ismét megkezdeni. Az előző időszak konkrét öröksége a következő:

1. Körülbelül 20.000 darab néprajzi tárgy a tartui Észt Nemzeti Múzeumban, amelyből egy töredék ki van állítva, míg másrésze ládákba csomagolva a Múzeum raktárában van és nehezen hozzáférhető.

2. A *Dr. J. Hurt*-féle folklóre-gyűjtemény körülbelül 115.000 oldal terjedelemben; letétben a Finn Irodalmi Társaságnál Helsinkiben.

3. *M. J. Eisen* hasonló gyűjteménye, kb. 50.000 oldal; a gyűjtő magántulajdonában Tartuban.

4. *O. Kallas* népdalgyűjteménye, Helsinkiben, mintegy 13.226 felvétel.

5. Az *Észt Irodalmi Társaság* kisebb nyelvjárás és dülőnév gyűjtése Tartuban.

A magánosok és helyi egyesületek birtokában lévő kisebb különféle gyűjtemények csak igen kevéssé egészítik ki a fenti képet.

A korszerű és tudományos néprajzi munka megindításához az állami önállóság kezdő éveinek kultúrpolitikusai a következő munkatervet állították össze:

1. A gyűjtőmunka újakezdése.

2. Az összegyűjtött anyag feldolgozására és rendezésére tudományos munkaerők kiképzése és munkába állítása.

3. Speciális tudományos intézetek megszervezése a néprajzi munka tervszerű továbbfejlesztésére és ezeknek a szükséges anyagiakkal való ellátása.

A gyűjtést kezdetben a kultuszminisztérium irányította. A népisokkal néprajzi tárgyakat, ösztöndíjas egyetemi hallgatókkal pedig folklóre anyagot és népdalokat gyűjtetett. Ezt a munkát és annak irányítását később átadta az Észt Nemzeti Múzeumnak és az Észt Irodalmi Társaságnak.

Az 1919-ben Tartuban alapított Észt Egyetemre meghívták Kazánból néprajz professzornak *Dr. Walter Anderson*-t és *M. J. Eisen* számára személyéhez kötött tanszéket szerveztek. A finnugor nyelvtudomány számára felállított három tanszékre pedig *Dr. L. Kettunen*, *Dr.*

J. Mark professzorokat és J. Jögewer lektort hívták meg. A tárgyi néprajzot 1924-től a Helsinkiből meghívott Dr. I. Manninen, mint magántanár adta elő, aki 1922. óta az Észt Nemzeti Múzeum igazgatója volt és már 1923-ban mint meghívott előadó néprajzi előadásokat tartott az egyetemen.

Ezeknek a részben külföldről behívott tanerőknek az egyetemen új hazai munkaerőket kellett nevelniük és amellet a munkát az ő speciális területükön, az egyetemen kívül is irányítaniuk kellett.

A tárgyi kultúrájuk gyűjtésére munkaközpontul az Észt Nemzeti Múzeumot, folklore gyűjtésére az Észt Irodalmi Társaságot jelölték ki. Ezek az intézetek végezték a gyűjtött anyag tudományos feldolgozását is. A nyelvjáráskutatások részére külön egyesületet létesítettek.

Ennél a beosztásnál ezideig meg is maradtak, csak a folkloremunkát adták át az Észt Nemzeti Múzeumnak. A munkaközpontok mind Tartuban vannak, szoros kapcsolatban az egyetemmel. Hasonló szervezete van Észtországban a többi tudománynak is, nemcsak a néprajznak.

Nézzük meg most, 15 évi munka után a fenti munkaterületek jelenlegi helyzetét.

I. Ethnographia.

1. *Gyűjtemények.* Az Észt Nemzeti Múzeumnak jelenleg kb. 35.000 darab tárgy van a birtokában, az Észt Szépművészeti Múzeumnak (alakult 1920-ban) Tallinban kb. 10.000, a többi kisebb múzeumnak összesen mintegy 5000, úgyhogy az ország összegyűjtött néprajzi tárgyainak száma kb. 45—50.000.

Ezenkívül az Észt Nemzeti Múzeum fényképtárának mintegy 20.000 darab, többnyire néprajzi tárgyú felvétele van; néprajzi vonatkozású rajzainak száma 1100. Irattárában pedig az egyes egyházközségek néprajzi leírásait (kb. 14.500 lap, 4°) és a levelezőhálózat beérkezett válaszait (kb. 25.000 lap, fol.), mint fontos tudományos anyagot őrzik.

2. *A gyűjtés módszere.* Az Észt Nemzeti Múzeum munkamódja kezdetben úgyszólván teljesen topografikus volt; az egész országot egyházközségről-egyházközségre rendszeresen bejárták. Minden egyházközségbe rendszerint több kutatót küldtek ki, akik ott 1—2 hónapon belül minden lakótelepet meglátogattak, hogy a néprajzi és kultúrtörténeti jelentőségű anyagot összegyűjtsék. A legtöbb tárgyat ingyen szerezték meg a kutatók. Ezzel a módszerrel dolgoztak az Észt Nemzeti Múzeumban 1925-ig. Azóta, mivel az országot már egyszer alaposan átkutatták, csak múzeumi tisztviselők és az egyetemi néprajzi szemináriumban előkészített ösztöndíjas hallgatók gyűjtöttek. Ennél az utólagos munkánál már csak speciális kérdésekkel foglalkoztak (pl. gazdálkodás, mesterségek, népviselet, stb.) és a tárgyak gyűjtése mellett alapos leírásokat, rajzokat és fényképfelvételeket is készítettek a kutatók. Ez a részletes munka 1922-ben kezdődött és eddig az országnak mintegy kétharmadát dolgozták fel. A munka még folyamatban van. Az ösztöndíjas hallgatók adatait a múzeumi tisztviselők ellenőrző utakkal vizsgálják felül. A különféle típusok és munkamódok földrajzi elterjedését a múzeum levelező hálózatával is ellenőrzik. Már 1925—31. években küldtek néhány kérdőívet a vidéki népiskolákhoz. 1931. óta állandó le-

velező hálózat létesült, amelynek az ország különböző egyházközségéből 340 tagja van. A levelezők leginkább néptanítók, de vannak gazdák és iparosok is, akik a múzeum különböző kiválasztott közleményein és egyéb kiadványain kívül más díjazást nem kapnak.

A tallini Észt Szépművészeti Múzeum 1920–25. között a fent említett topográfiai módon gyűjtött Észak-Észtországban. Ezt a munkát főképpen 2–3, állandóan a Múzeum szolgálatában álló gyűjtő végezte, akik a népi művészet szebb darabjait összegyűjtötték. A tulajdonképeni Szépművészeti Múzeumot 1925. óta átszervezték és a Múzeum már nem gyűjt néprajzi tárgyakat. A többi kisebb múzeum rendszer nélkül, csak alkalmi gyűjtést végez.

3. *A munka célja és feladata.* A néprajzi gyűjtőmunkát kezdetben főként, mint kegyeletes nemzeti feladatot végezték, — az ősök kultúrájainak megmentése volt a főcél. Az érdeklődés leginkább a népművészeti termékek összegyűjtésére irányult. Az így összegyűjtött anyagot azután a modern kézimunkaoktatásnál próbálták fölhasználni. Az utóbbi évtizedben ez a felfogás veszített romantikus jellegéből és minden gyűjtés a néprajz tudományos követelményei szerint történik.

D. I. Manninen, mint az 1922–28. években az Észt Nemzeti Múzeum igazgatója és a modern észt néprajzi munka megindítója, 1924-ben Tartuban tartott székfoglaló előadásában (I. *Eesti Kirjandus*, 1924.) foglalta össze a tudományos munka feladatait. Az előadásban hangsúlyozta az észt tárgyi néprajz összefoglalásának szükségességét és a speciális vizsgálódások fontosságát, mely utóbbinak Manninen szerint a következőkre kell irányulni: 1. megállapítani az anyagi kultúra javainak fontosabb típusait és azok fejlődési formáit, 2. a különböző földrajzi típusok elterjedését és ezek alapján a kultúrterületeket, 3. vizsgálni a szomszédos népekkel és azok kultúrájával való kapcsolatokat.

Azóta főleg eszerint a tervezet szerint dolgoztak. Az észt tárgyi néprajznak nagy összefoglalása lenne Manninen, *Die Sachkultur Estlands* c. műve, melyből két kötet jelent meg. Kisebb terjedelemben végezte ugyanezt e közlemény szerzője *Materielle Kultur der Esten* c. munkájában. Eppen most van sajtó alatt Gustav Ränk hasonló összefoglalása észt nyelven. A különféle speciális vizsgálódások eredményei többnyire az Észt Nemzeti Múzeum évkönyveiben (*Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat*) közzöltek az egyes kutatók. Remélhetőleg rövidesen napvilágot lát egy atlasz a különböző tárgytípusok elterjedéséről.

A munka kiszélesítésének és elmélyítésének legközelebbi feladataiból a következőket említem: a kisebb múzeumok anyagának szakemberek által történő katalogizálása, az Észt Nemzeti Múzeumban egy központi realkatalogus megteremtése a bel- és külföldi gyűjtemények néprajzi anyagáról, a levelezők számának felemelése legalább négyszázra, utólagos gyűjtés elsősorban a kisebbségeknél (svédok, oroszok, stb.) és a közel fekvő finn-ugor népeknél (kurlandi lívek, stb.), fokozatos feldolgozása az eddig nagyon kevésbé használt irtattári anyagnak, a jelenlegi néprajzi munkálkodás bibliográfiájának folytatása és a régebbi irodalom bibliográfiájának összeállítása 1918-ig, végül a gyűjtő munka szoros összeköttetésének megteremtése a nyelvjáráskutatással és a folklórral. Ezek azok a kérdések, amelyeket az *Ajaloline Aja-*

kiri 1930. évfolyamában írt egyik cikkemben már érintettem s azokból azóta egy és más már meg is valósult. Előttünk áll még egy szabad-
téri múzeum létesítése és a hazai múzeumok közti kapcsolat kiépítése.
A tallini műegyetem hallgatói segítségével folytatott építészeti kutatá-
sok pár évi munka után pénzhiány miatt megakadtak, — remélhető
azonban, hogy a jövő nyáron ismét megkezdődnek.

Szóljunk végül valamit a néprajzi gyűjtések gyakorlati haszná-
ról is.

A XIX. sz. végén és a XX. sz. elején a régi népművészet termé-
szetes fejlődésében zökkenő állt be; különösen a textil munkák-
nál német mintakönyvek motívumainak hatása lett érezhető. Körülbe-
lül 1905. óta tanfolyamokkal és ipariskolákkal segítettek ezen a kelle-
metlen állapoton. A nemzeti önállóság idejében (kb. 1925. óta) több
házimunka egyesület és ezeknek központi egyesülete jött létre. Ezek a
szervezetek terjesztik a népi technika és motívumok használatát, ami
által magának a népművészetnek is új fejlődési lehetősége jött létre.
A nép- és középiskolák kézimunka oktatásánál is nagy súlyt helyez-
nek a népművészet megismertetésére. Az Észti Nemzeti Múzeum gyűj-
teménye kezdettől fogva mintaraktárként szerepelt, — minden évben
többen dolgoznak itt a házi munka egyesületek képviselői és az ipar-
iskolák tanárai közül.

A háziszöttek minősége e rendszabály folytán az utolsó évti-
zedben nagymértékben javult és több népi szöttek árú: nagyon jó kö-
tött munkák (kabátkák, kesztyűk, kötött sálak) kerültek exportra, főleg
Amerikába.

Megkísérelték a népviseletek életrekeltését is, amelyet már a XIX.
sz. vége óta igyekeztek felújítani és az utóbbi években tömegmozga-
lommá tenni. Nagy nemzeti ünnepeken, mint pld. a dalosünnepek, stb.
ma már a résztvevők ezrei, különösen a nők népviseletben jelennek
meg. Ezt a mozgalmat egyrészt a házimunka egyesületek, másrészt az
ifjúsági és a különböző hazafias egyesületek segítik elő. Kezdetben
valódi „múzeumi” darabokat viseltek, később az önálló tervezés mind
nagyobb teret foglalt el. Az említett központokat az Észti Nemzeti Mú-
zeum látja el a szükséges adatokkal és mintákkal, a Múzeum ad infor-
mációkat az egyes érdeklődőknek is. A népviselet ügyét az Észti Nem-
zeti Múzeum 1927-ben egy népviseleti album kiadásával és színes
népviseleteket ábrázoló levelezőlapok kibocsátásával segítette elő. Még
ebben az évben megjelenik a népviselet nagy kézikönyve, amely rész-
letes technikai tanácsokat is tartalmaz.

II. Folklore.

1. *Gyűjtemények.* 1927-ben az Észti Nemzeti Múzeumnak egy kü-
lön osztálya létesült a folklore-gyűjtés irányítására és feldolgozására.
Ennek az elnöke W. Anderson professzor, tulajdonképpeni vezetője
pedig Dr. O. Looiits. Az osztály gyűjteményének alapjául a Finnorszá-
ból hazahozott Dr. J. Hurt és Dr. O. Kallas-féle gyűjtemények szol-
gáltak. Ide került M. J. Eisen és W. Anderson professzorok gyűjteménye
és más kisebb gyűjtés is. Ma már jelentéktelen kivétellel minden va-
lamire való följegyzés ennek az osztálynak az irattárában található.
Maga az irattár 7 év óta több mint 100.000 oldalnyi új anyaggal sza-

porodott. A gyűjtemény 1935. április elsején 466.498 oldal volt. A legnagyobb magángyűjtemények a következők: *Hurt* — 114.695, *Eisen* — 90.100, *Kallas* — 20.902, *Anderson* — 44.028, a *Sommer*-féle setuké gyűjtemény 59.350 és végül az osztály saját gyűjteménye 100.093 oldal.

A gyűjtemény anyaga 1932. év végén az egyes tárgycsoportok szerint a következőképen oszlik meg: 233.634 népdal és játék, 107.684 közmondás, 73.374 találós kérdés, 55.294 mese és monda, 134.647 följegyzés a népszokások és néphit köréből, stb. Ugyanebben az időben a gyűjtemény birtokában volt 15.634 lejegyzett népi dallam, amelyből 1401 fonográf felvétel. A gyűjtemény 1932—35. év között újabb jelentékeny anyaggal szaporodott.

2. A munkamódszerek nagyjából ugyanazok, mint a tárgyi néprajznál. *Hurt* és *Eisen* gyűjteményüket főleg levelezők által gyűjtötték, míg *Anderson* gyermekjáték gyűjteményét közvetlen az iskolás gyerekekkel jegyeztette fel. Az osztály több kérdőívet is küldött az iskolákba és emellett felhasználták a Múzeum levelező hálózatát is. A gyűjtött anyagot szükség esetén az osztály tisztviselői a helyszínen ellenőrzik és kiegészítik. A levelezőket és iskolákat különlenyomatokkal és egyéb kiadványokkal jutalmazzák, a legjobbakat pedig kisebb pénzjutalommal is. Sajátságos a gyűjtés szetukéz népterületen. Ott még sok *nótafa* él, akik még most is az ősi előadásmódon énekeket rögtönöznek és amellet analfabéták. Minden ilyen nótafánál a rokonság vagy az ismerősök köréből egy lejegyzéssel megbízott egyén tartózkodik, aki a nótafa egész dalanyagát figyelemmel kíséri és lejegyzi. Egy-egy kiválóbb nótafától több mint 100 000 strófát is sikerült lejegyezni. A lejegyzőket az illető vidék kulturális alapjából jutalmazzák. Ebből a lejegyzésekből áll a *Sommer*-féle gyűjtemény, amelyet a munka vezetőjéről *Samuel Sommerről* neveztek el. A gyűjtemény legnagyobb része még *Sommer*-nél van. A népdalgyűjtést kezdettől fogva, érthető okokból csak tudományosan előképzett ösztöndíjas egyetemi hallgatók végezték.

Az osztály népi táncgyűjteménye még igen csekély. A munka pénzszűke és iskolázott szakemberek hiányában az utóbbi években is csak nagyon kevésbé haladt előre.

A folklóre-gyűjtés aktuális feladatai általában megegyeznek a tárgyi néprajzéval: 1. az eddig gyűjtött anyag ellenőrzése és kiegészítése, 2. a gyűjtött anyag rendszerezése, mutatókkal, másolatokkal való ellátása, 3. az anyag közlésének előkészítése és 4. új anyag gyűjtése.

Az észt népdalok kiadására 1920-ban *W. Anderson* elnökletével kiadó bizottság alakult, amely *Eesti Rahvalaulud — Estonum Carmina Popularia* címen nagyobb sorozatot rendez sajtó alá, amelyből az Észt Irodalmi Társaság kiadásában eddig két kötet jelent meg. A kiadás tisztán tudományos, minden egyes dalnak valamennyi változatát kiadták. Ez a munka a tervek szerint több mint 80 kötetre terjedne. Csakhamar belátták azonban azt, hogy egy ilyen kiadás szinte lehetetlen. Ezért újabban csak a válogatott népdalok kiadására törekszenek. A mesék, mondák, stb. kiadásának sok akadálya van, annál is inkább, mert az igen gazdag anyag legtöbbször nem osztható be az *Aarne, Thomas* féle típusokba. Népi dallamokat *Dr. A. Launis* sajtó alá rendezésében 1930-ban az Észt Irodalmi Társaság is adott ki *Eesti runo-üistsid* címen. Sajnos ez a gyűjtemény tudományos szempontból nem

egészen kielégítő. Anna Raudkats által 1926-ban Tartuban kiadott népi táncgyűjtemény (*Eesti rahvatantsud*) is inkább gyakorlati, mint tudományos célú.

A múzeum folklóre osztálya 1933-ban megindított egy sorozatot *Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused — Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae* címen, amelyből eddig két kötet jelent meg. A folklóre anyag teljes kiadását eddig még senki sem kísérelte meg. Idevonatkozó előmunkálatok azonban már történtek. M. J. Eisen négy kötetben kiadta az észti nép mitológiájáról szóló munkáját, amely 1925-ben Dr. E. Erkes fordításában németül is megjelent. Megemlíthetjük még itt Dr. O. Loorits, *Esnische Volksdichtung und Mythologie* (Tartu, 1932.) c. áttekintő munkáját. Számos kisebb tanulmányt közölnek észti és finn nyelven is.

A gyűjtemény gyakorlati alkalmazását szolgálják a különböző tankönyvek, szemelvényes kiadások stb. Írók, zeneszerzők, tánctanárok a gyűjteményt saját érdeklődésüknek megfelelően aknázhatják ki. Ifjúsági egyesületek, színházak és mások is találtak itt anyagot nemzeti ünnepek és népi játékok rendezéséhez. Meg kell még említenünk azt is, hogy megkísérelték visszaállítani az ősi észti hitéletet és ennek alapján egy új vallási kultuszt teremteni. Ezek az ú. n. *Taara-hívők*. Elsősorban Tallinban működnek, azonban alig van néhány tagjuk.

III. Nyelvészet.

Itt röviden csak a nyelvjárás és helynévkutatást érintjük. 1920-ban egy külön társaság alakult az anyanyelv kutatására, amely állami támogatást kap. Elsősorban népnyelvi gyűjtéseket végez. Munkája kétirányú: 1. szavak kikérdezése F. J. Wiedemann észti-német szótára alapján, 2. a népi szókincs gyűjtése kérdőívek segítségével, a népi kultúra, a szellemi élet különböző területeiről.

Különösen az utóbbinak van nagy néprajzi jelentősége. Ennél az egész országot egyik egyházközségből a másikba menve végigjárták és keresték az eddig ismeretlen szavakat és az észti nyelvjárások határait. A társaságnak levelező hálózata nincs, eddig csak A. Saareste professzor végez ilyen módon nyelvészeti gyűjtést.

A gyűjtés eredménye 1931. végéig a következő: kb. 337.000 szócédula, 37.000 helynévcédula, 1820 oldalnyi beszédszöveg 223 fonográf-hengerrel, 6400 oldal fonetikus népnyelvi szöveg. Ma a szócédulák száma kb. 500.000-re emelkedett és a többi anyag is jelentékenyen megnövekedett. Az egész anyag a Tartui Egyetemen létesített különírártárban van elhelyezve. Ezenkívül még számos magángyűjtemény is van, ezek között említésreméltó Saareste professzoré, aki eddig több, mint 500 nyelvtérképet is készített. Az új szavakat A. Kask és A. Saareste által szerkesztett kiegészítő szótárban (*Lisasõnastik*) publikálták, melyet újabb füzetekkel egészítenek ki. Saareste professzor által készített több száz tájszó és a különböző nyelvtani formák térképe rövidesen megjelenik. Az észtországi svéd dialektusokkal P. Ariste foglalkozik, akinek az észti nyelv észtországi svéd jövevényszavairól már 1933-ban megjelent egy munkája. Ugyanő ír egy monográfiát a dagói nyelvjárásról, J. Mägiste pedig a szetukéz nyelvről.

Gazdag nyelvészeti gyűjtemények vannak a vepszektől, lappoktól, lívektől, részben kéziratban, részben már publikálva.

Ha az észtországi néprajzi kutatásokat röviden jellemezni akarjuk akkor azt mondhatjuk, hogy az egyes kutatási területeken folyó munkát erősen központosították, az egyes központok között azonban a kapcsolat elég laza és csak személyes összeköttetéseken nyugszik. Tekintve, hogy az intézetek egyesítése sok gyakorlati nehézséggel járna, a mostani szervezet valószínűleg továbbra is fennmarad.

Tartu.

Linnus Ferdinánd.

Irodalom.

I. Ethnographia. 1. G. Ränk, Das estnische Nationalmuseum und die ethnographische Arbeit in Eesti 1922—27. (Eurasia Septentrionalis Antiqua III, Helsinki 1928, 164—180. old.) — 2. I. Manninen, Übersicht der ethnographischen Sammlerarbeit in Eesti in den Jahren 1923—1926. (Sitzungsber. der Gelehrten Estn. Ges. 1927. Tartu 1929. 31—47 old.) — 3. F. Leinbock, Über die ethnographische Arbeit in Estland (Lud Slowian-ki I, 1. Kraków 1929. B. 131—144). — 4. F. Leinbock, Eesti etnograafia seniseid saavutisi ja tuleviku ülesandeid (Az észt ethnographia eddigi eredményei és feladatai, Ajalooline Aajakiri 1930. 42—52 old. Tartu). — F. Leinbock, Az archeologia és etnográfia Észtországban. (1918—1928). Fenno-ugrica III. Budapest 1931. 170—189 old. — 6. A fontosabb munkák rövid áttekintését l. F. Leinbock, Die materielle Kultur der Esten, Tartu 1932. 91—93. old.

II. Folklore. 1. O. Loorits, Die bisherigen Errungenschaften der estnischen Sprachwissenschaft und Volkskunde (SB der Gel. Estn. Ges. 1928. 45—66. old.). — 2. Gyűjteményes munkák „Vanavara vallast“ (A néphagyományok területéről), Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I, Tartu 1932. Több áttekintést tartalmaz német kivonattal. Pl.: O. Loorits, „Esti rahvaluuleteaduse tänapäev“ (Az észt folklore mai állása) 7—34 old. — K. Leichter, Rahvaviiside korjämisesest Eestis (Az észtországi népdalgyűjtésről), 153—178 old. — R. Viidebaum ja O. Loorits, Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade (Statisztikai áttekintése az észt néprajzi gyűjteményeknek), 195—219. old. — 3. O. Loorits, Estnische Volksdichtung u. Mythologie, Tartu 1932. 1—19 old. (L. elsősorban az első fejezetet). — 4. Musique et Chanson Populaires, Paris 1934. 46—48. old.

III. Nyelvtudomány. 1. A. Kask, Übersicht über die zehnjährige Tätigkeit der Akademischen Gesellschaft für die Muttersprache, Sitzungsberichte der Gel. Estn. Ges. 1929. Tartu 1931. 191—199. old. — 2. A. Saareste, Die estnische Sprache, Tartu 1932. — 3. J. Mark, Über derzeit in Estland ausgeführte und geplante Arbeiten. Journal de la Société Finno-Ougrienne XLVI. Helsinki 1933.

*

Die Volkskundliche Forschung in Estland in den Nachkriegsjahren. F. Linnus fasst die Resultate der estnischen volkskundlichen Forschungen und ihre Arbeitsweise (Korrespondentennetz, Sammeln mit Hilfe von Stipendiaten, usw.) zusammen. Er bespricht die folkloristischen und die materiellen Sammlungen der Volkskunde und die mit der Vk. zusammenhängenden mundartlichen Forschungen. Besonders beachtenswert sind — in Verbindung mit den Aufgaben der Volkskunde J. Manninen's Zielstreben. Manninen betont die Folgenden: 1. Die Feststellung der wichtigsten Typen und deren Entwicklung in der materiellen Kultur, 2. geographische Verbreitung und Entwicklung der verschiedenen Typen und Feststellung der verschiedenen Kulturprovinzen, 3. Beziehungen zu den Nachbarvölkern und deren Kulturen.

NÉPLELEKTANI PROBLÉMÁK.

1. Néphagyományaink ú. n. babonaanyagának egy része reális természeti megfigyelésekből levont helyes következtetés. Hogy a só megnedvesedése esőt, a fecskék alant repülése vihart, a tyúkszem nyilallása időváltozást jelent, hogy a megrágott utilapú sebre téve genyhúzód, mind reális tapasztalatok, éppen úgy, mint a kertti és gazdasági növényeknek vidékenként különböző vetési idejére vonatkozó tanácsok is. Mint a *nép tapasztalati tudása* tehát betartozik ugyan a néptudományba, de éppen eredetük és realitásuk miatt helytelenül tárgyalják őket a babonák között.

Egészen más megítélés alá esnek az ú. n. *hiedelmek*, amelyekben az ok és a hozzáfűzött következmény semmi reális kapcsolatban sincsenek egymással. Tartalmilag ezek is időjósítások, gyógyfüvek felhasználására való utasítások és egyéb kuruzsló receptek, gazdasági tennivalókra vonatkozó tanácsok, meg a családi és közösségi életet babonás fenyegetéssel igazgató rendtartások és illemszabályok. Az ok is többnyire valami természeti megfigyelés, de még inkább bizonyos bibliai, — esetleg már el is felejtett — történelmi, helyi történelmi vagy népeleti esemény, amellyel azonban a következményt mindig csak a véletlen időbeli egymásutániság fűzi rendszeresen misztikus okozati kapcsolatba.

De mint ősi hagyomány ezeknek is felette áll az ember- és természetfeletti életre és lényekre vonatkozó *néphit*, amelynek a régi forrásokból való teljes felgyűjtése és egymással való egybevetése nélkül mitológiánk megírása tökéletlen és efemer próbálkozás. Az eddigi ide-oda kapkodó részlet-kísérletek s az *Ipolyi* és *Kandra* összefoglaló munkái világosan mutatják a minden aprólékos részletre kiterjedő céltudatos kutatás és az egységes vizsgálati módszer hiányát s az öletszerű probléma-kiválasztás elégtelenségét.

A néphittel szoros összefüggésben vannak a misztikus előkészületekkel és szertartásokkal járó vallásos-varázsló, azaz óvó, gyógyító, rontó és jósló cselekvények, vagy nem-varázsló, azaz népeleti, családi, történelmi és egyházi emlékszőkások.¹

2. A babonák megjelenési formájához, külső alakjához természetesen nem tartozik hozzá az egyszerűség, rövidség, egy mondatból állás,² mert hiszen ez az elmondó és feljegyző egyéni stílusától, bő- és szűkszavúságától, meg a babonák s szertartások alkatrészeik később említendő keveredésétől függ. Ép ily laikus megállapítás a babonák közmondásszerű formája is, s csak arról lehet szó, hogy bizonyos babonák — rendszeren elhomályosodásuk után — közmondásokba, szólásokba kerültek. 'Amely tehén sokat bög, kevés tejet ad, — szidja mint a bokrot, — csalánba nem üt a mennykő, — belef...tt Lőrinc a dinnyébe, — amelyik eb megharapta, annak a szőre gyógyítja meg, — az első éteknek ízét megtartja a csupor, — főzik a kapcáját.' Margalics munkájából szaporítható közmondásunk és szólásunk mind régi babonán alapul, de ma már mind egész más értelmű szólás, mint az eredeti babona. Ugyanez a közmondássá válás teremtette meg némely babonánk rimes vagy ritmikus formáját is, mint pl. 'vasárnap font fonál reggelig meg nem áll, — akinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta' stb. Feltűnő azonban némely szokásunk párbeszédes formája, drámaisága. S itt nem a már ünnepi játékokká süllyedt téltelmesre s hasonlókra gondolok, hanem a babonás varázsló szokásokra. Egy részük kezdetvarázslás: a férj házába belépő újasszony seper s tüzet rak, születéskor a hozzátartozók a gyermek nemének megfelelő házimunkákat végeznek. Másokban meg több szereplővel egész sorozat cselekvést vitet-

¹ Mindezekre vonatkozólag I. Népszokásaink lélektani alapjai c. értekezésemet. Ethn. 45 : 3. l. 2. jegyz.

² Holló Domokos: A népbabonák lélektana. Ethn. 46 : 32.

nek véghez. A karácsonyféli bolhaűzéskor pl. az első harangszóra a szomszédasszony bekopog az ablakon, s az ablakot megnyitó háziasszonytól megkérdi: vannak-e feketéi? 'Vannak', mondja ez. 'Hova akarja küldeni?' hangzik újra a kérdés. 'A pap házába', szól a gazdasszony rendesen, bár néha valamely ellensége nevét említi s ugyanekkor annak lakása irányába mutat. 'Mostanra ott legyen', fejezi be a színjátékot a szomszédasszony s a mondott irányba bókolva hazafelé indul. Nagy tévedés volna, ha ebben s a hasonló drámai lefolyású varázsló szokásokban (pl. a beteg mellett a betegség sztereotip megbeszélésében is) a szok mai jelentőségtelensége miatt csak üres mőkát látnánk; a párbeszéd itt ép oly lényeges része a varázslatnak, mint a kíséző cselekvés: a kijelentett szó meghozza a kívánt eredményt.

3. N gy hiba volna azt hinni, hogy csak a falusi parasztság babonás, hogy tehát a tudósban, a művészen, az iskolázott emberben, a kereskedőben és iparosban semmiféle babona nem élne. Nincs ember babona nélkül, csupán arról lehet szó, hogy az egyik társadalmi rétegben erősebb és mélyebb a babona gyökere, mint a másikban. Mert a babona minden idők etikai fel fogásának és kozmikus világszemléletének terméke, ami tehát ma néphit és varázsló szokás, az egy kultúrévaddal előbb, vagy ma egy társadalmi réteggel alább még élő hit. A Magyary—Kossa nagy orvostörténeti munkája számtalan példát nyújt e tétel igazolására. S minél lejjebb szállunk a meglevő társadalmi rétegekben, annál több ilyen régi és ősi hit- és szokásmaradvánnyal találkozunk, mert a néprétegek annál konzervatívabbak, minél kevésbé vannak a folyton haladó kultúra hatásának kitéve.³

4. A nép konzervativizmusának szívóssága oly erős, hogy hitéhez és szokásaihoz még akkor is ragaszkodik, amikor az alapot és célt már rég elfeledte. A bakfázékdobás, a kongózás, a májusfaállítás, a pilátuségetés pl. még ma is élő szokások, de céljukat nem igen, vagy csak elferdítve tudják megmondani. Ez az oka az újtól, a szokatlantól, a különöstől való irtózásának is. Szemében az új egy a rosszal. Számtalan példáját adja ennek a tárgyi néprajz, de ennek köszönhetik fennmaradásukat és életüket a nyelvjárások is. A naptári dátumok helyett még ma is az újhold, a nagyünnepek, aratás, szüret, tűzvész, jégverés és más jelentős népeleti, helyi s családi események után jelölik az időt. A garas, hatos, picula, forint, korona jóval túlélte magát s az itcét, vékát és fontot még ma is ismerik. A burgonyatermelésre csak erőszakkal lehetett a népet rákényszeríteni, s ha azóta nélkülözhetetlenné vált is háztartásában, a lakodalmak szertartásos ételei közé máig sem tudott beferközni. És ha valami újítás után bármi szerencsétlenség éri az egyént vagy a községet, azt rögtön ennek az újításnak tulajdonítják. Amikor pl. az első rádió bevezetése után a határra nagy szárazság következett, az egész község a rádiót okolta, hogy az antennadrót kiszárítja a levegőt. A rádiót működésének misztikussága miatt összekapcsolták a véletlenül elkövetkezett szárazsággal, azaz primitív gondolkodásuk a véletlen időbeli egymásutániságból okozati összefüggést teremtett s ezzel a misztikus új babonás jelenséggé vált. A nép szívós konzervativizmusa tehát kizárja a rohamos haladást, s ha idővel meg is szokja az újat és elfelejti egykori jelenség-voltát, ez a feledés nem végleges, csak tudat alatt lappangó s később hasonló esemény bekövetkeztével újból feltámad. Amit pl. az a kún község a rádióra fogott, egykorú feljegyzések szerint ugyanazt mondták a táviró- és villanydrótokról, a vasúti sinekről, meg a villámhárítóról is, amely helyett még ma is inkább ócska kaszát szúrnak a ház végébe.

5. A babona főeleme tehát, legalább az alapokban, a nép primitív korának emléke, így ősvallási termék, amely az ősi hit kiszorultával is megma-

³ L. Népszokásaink és hiedelmeink eredetének kérdéséhez c. dolgozatomat Ethn. 46: 18. l. 3. §.

radt, mint a természet misztikus erőitől való félelemnek (deisidaimonia) s az uralomvágynak, azaz a démonok távoltartásának s erejük átvételének sokszor már csak a tudat és a kereszténység takarója alatt őrzött s fejlesztett csökevénye. A babona lényege tehát mindig valami misztikum és alapja s fenntartó talaja még ma is a praelogikus vagy komplex gondolkodás.⁴ Ezt a praelogikus népi gondolkodást pedig a bámulatos helyi emlékezőtehetségen, korlátlan fantázián és asszociáción kívül egyrészt érdeklődésének realitása, másrészt a kombinálóképesség és a fogalomalkotás hiánya, meg a dolgok integritásos felfogása jellemzik. Realitása elsősorban csak arra irányítja figyelmét, ami megélhetését és életét biztosítja; innen az agrár-jellegű s az időjárásra, viharra, esőre, meg a betegségek gyógyítására vonatkozó babonák bőséges sokasága. A kombináló, azaz egyforma fajokat felismerő, egységesítő és rendszerező tehetség hiánya okozza a fogalomalkotás hiányát is; gondolkodása, felfogó képessége tehát csak a dolgok külsejére, a láthatóra és érezhetőre terjed ki, de lényegükbe nem tud behatolni. Ez az oka annak a nyelvtudománytól már régen megállapított ténynek, hogy a nép szókincsében igen kevés az elvont fogalom. Párciális, helyesebben integritásos⁵ gondolkodása abban nyilvánul, hogy az egészet hamarabb felfogja, mint annak részeit, s hogy a részeket nem kauzális, hanem misztikus egységbe foglalja. Az egészhez hozzátartozik minden tulajdona, testi és testén túleső tartozéka (haja, faszőre, ujjai, körme, vére, kópése, izzadtsága, lábnyoma, árnyéka, fényképe, neve, ruhái), mert mindezeket keresztül megrontható, — aztán családjának minden tagja, ezért a beteg gyerek helyett az apa vagy anya is bevesheti az orvosságot, — állatai, amelyeket önmagával egyenlőrangú családtagoknak tekint, mert nevet ad és védőszentet választ nekik, a nagyünnepek lakomaételeiből megélteti őket s a családban történt halálesetet tudtul adja, s ép így a házat óvó babonákban pl. elég a küszöb, vagy az ajtó, a kulcslyuk, az asztal megvárászlása stb.

6. A néplelket irányító gondolkodásmód alapja az analógia.⁶ Az analógia külső vagy szimpatikus, azaz olyan, amely az embert az állat- s növényvilággal rejtélyes rokonszenvi viszonyba hozza. A gazda és gazdaszszony temetésekor udvarra kell eresztetni az állatokat, különben megsínylenék gondozójuk kezehiányát s gyerekszületéskor fát ültetnek, hogy a gyerek azzal növekedjék. A szimpátián alapul a népi orvoslás nagy része is. Ez azonban még mindig igen elhanyagolt területe folklorunknak. A népi betegségnevek körül pl. még semmi vizsgálat sem történt, pedig a nevek eredete igen érdekes megállapításokhoz adhat anyagot.⁷ Anatómiai ismeretük az állatok levágásán alapul, a belső bajokat azonban még ma is szívesen vezetik vissza személyes befolyásra, a gonoszok ártalmaira. A germán eredetű boszorkánylövet s a lidércnyomás világosan mutatják a népi betegségnevek eredetére vonatkozó vizsgálatok mitológiai fontosságát. Ez a szimpátia az oka sok növényünk néveredetének is: a hasznos növények istenről, Krisztusról, Máriáról kapták nevüket, a mérges növények pedig az ördögről és társaságáról. De a szimpátia teremtette meg az amulettekbe, fogadalmi ajándékokba, a csillagokba és planétákba, a jóslásokba s a napválogatásba (a tiltott és előírt cselekvésekbe) vetett hitet is. Külön faja a 2. §-ban már érintett szószimpátia s a vele rokon ráolvasás. Amaz csak egy varázsszó kimondásán alapul, amely-

⁴ Az első elnevezést Lewy Bruhl (*Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris 1910.), a másodikat K. Th. Preusz (1921.) óta használjuk.

⁵ Mindezekre I. H. Naumann: *Grundzüge der deutschen Volkskunde*. Leipzig 1929. K. Reuschel: *Deutsche Volkskunde*. B. II. Leipzig 1924.; az 'integritásos' elnevezés a Solymossy Sándor helyesbítése, M. Szemle 15: 106.

⁶ Fajaira, megjelölési formáira I. 'Népszokásaink lélektani alapjai' c. tanulmányomat. *Ethn.* 45: 3.

⁷ L. Max Höfler: *Deutsches Krankheitsnamenbuch*. München 1899.

nek magyarázatot azonban ma már nem tudják megadni; a csikó földreesésekor pl. azt mondják: 'rög', de hogy miért, arra nincs felelet. A ráolvasók⁸ két részből állanak: elbeszélő és rendelkező részből. Az elbeszélő rész egy a múltban történt esemény elmondása, a rendelkező rész pedig annak a kívánságnak a kifejezése, hogy amint az a betegség vagy szerencsétlenség jóra fordult, ép úgy végződjék ez a hasonló mostani is. A hagyományos szöveghez nagyon ragaszkodnak, úgy hogy rajta csak a félreértés változtat. Időbelileg két főcsoportjukat különböztethetjük meg: ősieket s az ezek mintájára alakult keresztény formulákat. Ez utóbbiakban Krisztussal, Máriával s az apostolokkal kapcsolatos bibliai esemény alkotja az epikumot, s minél későbbi eredetűek, az elbeszélés annál tömörebb, sőt sokszor több parallel 'vándorló' esemény néha már rimes egybekapcsolása. A parallelizmus az epikum és a szándékolt cél között tiszta és világos, de gyakori a teljes ellentét is, pl. hogy amilyen biztosan folyik a Jordán vize, ép oly biztosan álljon el a beteg vérenek folyása. A parallel epikum azonban az újabb ráolvasókban erősen keveredik; a Jordán vize pl. már nemcsak a vér folyásának megszüntetésére vonatkozó parallelizmus, de a fejfájás elleni ráolvasókba is belekerült.⁹

7. A praelogikus gondolkodásmód ismertetésénél érintve volt babonáink eredetének s ősiségének, régiségének, fejlődésének s az újabb babonák keletkezésének alapja is.¹⁰ Ősieknak, azaz még a kereszténység felvétele előttieknek kell azonban tekintenünk a praelogikus jellegűeken kívül azokat is, amelyek világszerte megvannak s a primitíveknél is élnek, de azokat is, amelyeknek csak keleten találjuk meg párjukat, a nyugati népek közt ismeretlenek. Ősieket aztán azok is, melyek a katolikus és református magyarok között egyformán megtalálhatók; nem lehet u. i. véletlen és későbbi szétterjedés annak a nagy egyezésnek az alapja, amely Gönczi és más gyűjtők katolikus népének és Illyés református földművelőinek babonaanyagában megállapítható. S végül negatív bizonyítéknak kell tekintenünk azt a könnyen megállapítható tényt is, hogy azok az állatok és növények, amelyekkel már csak itt, vagy még később, a XV. század óta ismerkedtek meg őseink, babonáinkban csak idegen átvételként, vagy még így sem szerepelnek. Csak átvétel pl. a bivalyra, gyöngyűkúra, pávára, tengerire vonatkozó néhány babonánk, s még így sem szerepelnek pl. az akác, krumpli, paradicsom s más csak nemrégiben hozánk került növények. Néphitünk és mágikus szokásaink jó részét tehát egy rég letűnt kor vallásos szemléletének csökevényeként kell tekintenünk.

De az idegen átvételek kereszténység-előttisége is sikerrel nyomozható. Némely babonánk alatt pl. könnyen kimutatható középkori jogszokás rejtőzik. A hűbéres pl. esküvője alkalmával, az uraság elismerésének jelképeként hűbérura lábára húzta ennek papucsát, innen a 'papucs alatt levő' kifejezés ma a házastársi alárendeltséget jelenti, s ahol a férj uralmát akarják biztosítani, ott az esküvői öltözködéskor a menyasszonynak kell a csizmát vagy a cipőt vőlegénye lábára húznia, — ahol pedig a kölcsönös egyenlőség a cél, ott közösen segítenek egymásnak a lábbeli felhúzásában, s aztán a pap előtt állván, az uralkodni akaró fél a másiknak lábára hágni igyekszik, — a férjhez menni akaró leány pedig bizonyos jeles napokon a küszöbre ülve cipőjének hátra-magasba dobálásával kísérletezik, mert ha ez orrával az ajtó felé esik, még ez évben 'uraság alá' fog kerülni.

⁸ L. O. Ebermann: Blut- und Wundsegen in ihrer Entwicklung dargestellt. Berlin 190. 3 F. Hälsig: Der Zauberspruch bei den Germanen bis um die Mitte des XVI. Jahrh. Leipzig 1910.

⁹ A szimpátia fajaira s a ráolvasókra l. a Népszokásaink lélektani alapjai c. értekezésemet Ethn. 45: 3.

¹⁰ Ez utóbbiakra babonáink különböző időkben, különböző népektől és hatás alatt átvett rétegződésére l. Népszokásaink és hiedelmeink eredetének kérdéséhez c. dolgozatomat. Ethn. 46: 18.

8. Amint már eddig láttuk, a babona célja mindig praktikus : a gonosz ártalmának megakadályozására és bizonyos kívánságok megvalósulására törekvő. Az elérés módja mindenkor mágikus, de lehet közvetlen s távolból ható is. Közvetlen, mikor az újszülött bölcsőjébe bibliát tesznek, hogy istenfélő legyen, de ilyenek az összes kontagiózus cselekvések, mint a vető asszony földre ülése, a dagasztó asszony mellének megfogdosása s bevetéskor alfelének megtapogatása, hogy a kenyér jól megkeljen s középen meghasadjon. S távolról ható a varázslat, mikor az asszonyok a húshagyói tánckor magasra ugranak, hogy majd oly magasra nőjön kenderük is, de ide tartoznak a kezdetvarázslat összes adatai.

9. S ezeknek a cél-babonáknak egyik legjellemzőbb tulajdonsága az érzékeltetésre, kézzelfoghatóságra való törekvés. Vannak ugyan csak homályosan sejtett erők és hatalmak is, amelyeknek hatása testükön, vagyonukon, munkájukon lépten-nyomon érezhető, tapasztalható, de még csak nevet sem tudnak adni nekik, hanem az általános 'gonosz' szóval illetik őket, de vannak névleg ismert, elképzelt alakkal bíró, sőt látható alakban köztünk járó erők és hatalmak is. A személytelen 'gonosz' helyébe tehát valami látható alakú hatalmat igyekeznek ültetni s a határozatlan félelemérzet így lassankint testet ölt és megszemélyesedik. S ennek a megszemélyesítésre való törekvésnek teremtményei vegetációs ünnepeink álarcos alakjai, akik még ijesztően csörömpölő eszközeikkel is az ember- és természetfeletti hatalmak félelmes hangját akarják utánozni. S ez az érzékeltetésre törekvés oly erős, hogy még a napokra is kiterjed, s így az ú. n. jelesnapok megteremtője lesz azzal, hogy a szentek és ünnepek nevét valami szokással, hiedelemmel hozza összefüggésbe. Márton fehér lovon hozza be a telet, Gergely megrázza szakállát, Juliánna elpeseli a havat, Sándor és társai zsákban hozzák a meleget, Lőrinc belef. sik a dinnyébe : csupa ilyen perszonalifikálások. De megvan ez a felfoghatóságra törekvés az emberi élet egyéb alkalmában is ; a lakzit agyonütik, a telet farsangot, böjtöt s kolerát rongy- vagy szalmabábú alakjában eltemetik, az óévi első harangszóra székről ugranak be az új évbe. Sok ilyen adat egyenesen rámutat egyik másik szokásunk idegen eredetére. Itt-ott nálunk is Abdon napján úzik a poloskát, mint a germánságban, mert itt az Abdon nevet az 'ab-tun' szóval hozták összefüggésbe, -- és idetartozik az a több helyről feljegyzett néphiedelem is, hogy Sebestyén napján kezdik a nedvszívást a fák, s éppen ezért a gyerekek e nap csinálják az első fűzfasípot, mert a 'Sebastian : Bastian' név gyökeréül a germánságban a 'bast : héj' szót tekintették.

10. A babona az emberben, az emberrel együtt él, tehát az emberi élet alkalmához tapad. A legtöbb babona hát azokhoz az időkhöz fűződik, amelyekben bizonyos *életalkalmak*, állapotok még lezáratlanok, befejezést nem nyertek ; a kezdés már megtörtént, de a cél még nincs elérve. A születés és keresztelés, az eljegyzés és lakodalom, a halál és a sirbatétel, a vetés és aratás, a vásárra indulás és eladás vagy vétel, az alaptétel és beköltözés s más ezekhez hasonló időközök azok az alkalmak, amelyekre legtöbb babonánk vonatkozik. S céljuk is ezek szerint vagy csak egyéni, vagy másokra is irányuló, vagy végül az egész közösséget érdeklő. Az *egyéni célú* törekvéseket maga az érdekelt fél végzi ; a leány, a szülőasszony, a sorozásra menő leány, a vető, a tojásültető stb. A *mások érdeke miatt történő* babonás cselekvések végzői a hivatásos tudós asszonyokon kívül rendszeren a legközelebbi hozzátartozók : az anya, apa, a család két legöregebb nőtagja, a bába, a keresztanya, vagy pl. a házasságkötésnél és temetésnél a család valamelyik felkért bizalmas embere. A *közösségi szokások* a község egész lakosságának javára szolgálnak, ennél fogva mindenkire egyformán kötelezők : elhanyagolásuk vagy megszegésük büntetést von maga után. Főkép a földművelésre s állattenyésztésre vonatkozó gazdasági szokások ezek, amelyek az ősi törzsi földközösségből fakadtak s maradtak fenn még annak megszűnte után is, mint

a határvédelem és a termésvarázslás agrár szokásai. A vetés szent ma is, amelyet csak szóllanul, mosott lábbal, tiszta ruhában és nemi érintkezés nélkül szabad végezni, különben madarak lepnék és jég verné el a gazda földjét, de vele együtt a falu határát, a közösség termését is. Ennek megakadályozására valók a közösen végzett határjáró és velésnéző körmenetek is és az érés idejének szentségét mutatja, hogy alatta tilos minden zajos, táncos mulatság. S ezen a ponton kapcsolódik szokásainkba a szomszédság, részben mint a varázslatokban, részben mint a gazdasági munkákban segítő ; de hogy meddig terjed ez a szomszédság, meddig terjednek jogai és kötelességei, annak megállapítására nálunk még semmi vizsgálat sem történt.

11. Babonáink vizsgálatában sok gondot ad *kettősségük*, céljuknak sokszor elletétes kétfélesége is. S ennek oka sokszor az ősvallásra megy vissza. A jó és rossz, a világosság és sötétség, a nyár és tél s a végső fejlődésben az angyal és ördög kettéválasztása világosan mutatja az ősök gondolkozásának kettős irányát. Amazokat előhívni, emezeket távoltartani igyekeztek. A tűz megsegíti a napot a téllal való küzdelmében, de elűzi a gonoszt a boszorkányos napokon. A kongózás távoltartja a gonoszt, de életre kelti az állatok párzási ösztönét. Máskor pedig a szokás elhomályosodása teremti meg ezt a kettősséget. A lakodalmi és névnapi cseréplazéktörés (bakfazékdobás), amellyel régen a gonoszt akarták elűzni, ma már számtalan törött darabjával a jó kívánságok sokaságát szimbólizálja. Az életfa a Mikulás kezében nevelő és fenyegető eszközzé vált. A haldokló siratása néhol tilos, mert megnehezíti a meghalást, — viszont más vidéken pedig a szeretetnek és részvétnek a haldoklótól is megkövetelt bizonyítéka. Az ajtón néhol kopogtatnak, várva a 'szabad' szót, — másutt azonban egyenesen csak benyitnak, mert a 'szabad' nemcsak a látogatónak, hanem a kint őllkodó gonosznak is megnyitná az ajtót. Így aztán eljutottunk a *pedagógiai és illemtani babonákhoz*, amelyek csak követeléssel lépnek fel, de babonás következményük nincs, vagy csak olyan, amelyben senki sem hisz ; külön összegyűjtve és átvizsgálva azonban még ezek sincsenek.

12. A babonák nem ősvallási eredetű dualizmusa és tanítócélúvá válása csak elhomályosodásukkal következhetett be. A nép fokozatos művelődésével, elvárosiasodásával, a műveltebb osztályokkal s idegenekkel való érintkezésével u. i. egyre jobban kopnak, zsugorodnak, korcsosulnak, torzulnak, keverednek, széttolódnak, összefonódnak, sőt sokszor egészen új jelentés lép a régi helyébe. A *keveredés* egyik igen érdekes kérdése a primár és szekundár babonák kivizsgálása. A nyíl és puská pl. még hosszabb ideig együttéltek, s így a régi hitet, amely a nyílhoz fűződött, még a nyíl életében átvitték a puskára is ; amaz a *primár*, emez a *szekundár* babona. De ez a másodlagos fejlődés egy másik babonára elsődlegessé válhatik : a szekerre vonatkozó primár babonák pl. szekundárré váltak a kerékpárra, ezek azonban ismét primárek a gépkocsira és a repülőgépre. De alapos egybevető tanulmányt kívánna meg még az *idegen átvételek* s a keleti s nyugati *kereszténység*, meg a *protestánsizmus hatásának* átvizsgálása is. Babonáink fokozatos *legyöngülésének* is a kultúra linomodása a főoka ; az ősi emberáldozatot ma már végső fokon a veres szín pótolja, hajáldozat fonatoskalácsá enyhült, — a mezítelenség ingbe öltözött, — a gonosz kiséprése helyett elég a seprű keresztbetétele. A szokások *eltolódása* főleg a házasságkötés és jeles napok területén tapasztalható. A lélektani elgondolás szempontjából érdekes adatokra akadhatnánk a *pótlás* területén : ha a vízbefult holtteste nem kerül elő, azért megrendezik a temetést és fejfát is állítanak a sír mellé, mint a székely nevetőfejfa mondja : 'Itt e sírban pihen Orbán Balázs, ki tavaly nyáron beléhalt az Oliba, testét máig sem találták meg.' A szokások következményeinek elhomályosodásával tehát a szokás nem vész ki, tovább él s nem egyszer *új jelentést* nyer ; a termékenységvarázsló kongózás pl. a pártában maradt lányok csúfolójává változott.

Babonáink élete tehát meglehetősen szövevényes, de ezzel a folyton változó életükkel egyre újabb és újabb problémákat adnak az ethografiának.

Szendrey Zsigmond.

*

Volkpsychologische Probleme. Im Glauben wird die Folge nur durch ein zufälliges, zeitliches Nacheinander zur Ursache gefügt. Der Glaube bezieht sich auf die übermenschlichen und übernatürlichen Wesen. Die Bräuche sind entweder religiös-zauberhafte (beschützende, heilende, verderbende, prophezeiende) Handlungen oder nicht zaubernde (kirchliche, geschichtliche, die Familie oder das Volksleben betreffende) Bräuche. Das nicht-abergläubische, von alldiesem fernstehende Material gehört dem empirischen Wissen des Volkes an. Die äusserliche Gestalt des Aberglaubens beruht in seinem dialogischen und dramatischen Wesen. — Die Stufen des Aberglaubens in den verschiedenen gesellschaftlichen Schichten. Beispiele des Konservativismus des Volkes. Das Wesen des Aberglaubens ist das Desidaimonie. Die Offenbarungen des praelogischen Denkens sind: das örtliche Erinnerungsvermögen, die unbeschränkte Phantasie und Association, Realität der Interessen, Mangel an Kombination und an Begriffsbildung und dass es das Ganze schneller auffasst, als nur einen Teil dessen. Beispiele der Analogie und der Sympathie, die Zauberer und Beschwörer. Das aus der Nähe und aus der Ferne wirkende Magikum. Das nach Sinnfälligkeit und Greifbarkeit strebendes und personifizierendes Wesen des Aberglaubens. Ihre Lebensangelegenheiten. Zauberhandlungen die man aus privatem Zweck und die, die man im Interesse des andern, der Gemeinschaft ausübt. Rolle der Nachbarschaft, Dualität des Aberglaubens, seine zweifache Bedeutung. Die pädagogischen Aberglauben und die der Anstandslehre. Ihr Durcheinander. Die primären und secundären Aberglauben. Beispiele ihrer Abschwächung und Verschiebung. Durch ihre Verdunkelung können die Aberglauben neue Bedeutung gewinnen. Die Aberglauben geben mit ihren beständig wechselnden Leben immer neuere Probleme der Ethnographie.

A SÁRKÖZI HÁLÓTANYA.

Régi sárközi szokás szerint az esküvők ideje főleg a késő téli és a tavaszi időkre esett. Az ismerkedések ideje a tavasz és a nyár volt. A házasságkötéssel végződő, bensőségesebb viszony és szerelem kibontakozásának az ideje azonban az ősz volt, különösképen pedig a szőlőérés idején dívó „hálótanya“ szokásának néhány hete.

Ilyenkor nagy készülődés volt a sárközi lányos házaknál. Az első igazán szép napon, rendszeren szombaton délelőtt kezdetét vette a sütés-főzés. Egy hétre valót kellett készíteni, ami nem kevés fáradsággal járt. Amikor elkészültek, a ház eladó lányai virággal díszített kosarakba rakták az ételeket, majd csoportokba, bandákba verődve, vidám nótaszóval elindultak az átlag négyöt kilométerre fekvő szőlőhegyek felé. A kosarakat a fejükön vitték. Egyesek közülök ágyneművel, lepedőkkel és vánkossokkal megrakodva tették meg az utat.

Kiérve a hegyre, az egyik lány szőlőtanyájához, munkához láttak. Szépen kitakarították a tanyaépületet, a szoba földjét jó vastagon felhintették szalmával s a magukkal hozott ágyneműből ágynakat vetettek rá. Sebteben megterítették az asztalt is, majd *kótnak* nevezett kereplőket véve kezükbe, elindultak a hegyi utakon madarat hessegetni. Közben a legények ugyancsak bandákba verődve járták a hegyet. Ha nem is tudták volna, hol járnak a lányok, elárulta azokat vidám dalolásuk.

Porzik a högyi borózda,
Mikó végig mögyök rajta.
Kinyílik a hálótanya,
Mikó kopogtatok rajta.

Híros decsi előhegy ajjába,
Gyün a babám kékítős gatyába.
Kávészínű kalap a fejébe,
Nem süt a nap ragyogó szömébe.

Estelődik, alkonyodik,
Három legény gondolkozik;

Hová mennyön éccakára,
Szeretője tanyájára.

Igy történt aztán, hogy akarva, nem akarva is összetalálkoztak a lányok a legényekkel. Kezdetét vette a tréfálgozás és a közös danolás. A leányok kezében karika alakú, tojásos tésztából sült pereg volt, a legényeknél bot. A perecekért azonnal meg is indult a tréfás vetélkedés. Ezt nem volt könnyű dolog megszerezni a lányoktól. Ha azonban valamelyik lány a kiválasztott legény botjára tűzte a perecet, amit rendesen azt a látszatot keltve szoktak volt megenni, mintha azt erőszakkal, vagy furfanggal ellopta volna, ez meg-hívásnak számított estére, a hálótanyára.

A délután tréfálgozva és dalolva telt el. Közben a madárhessegetésről sem feledkeztek meg egészen. Estefelé aztán beállítottak a tanyára. Ahány lány, annyi legény. Kezdetét vette az eszem-iszom, a danolás, vacsora után pedig a tánc. Néha éjfélig is eltartott a vígasság. Azután lefeküdtek aludni. Egy lány, egy legény; kiki a maga párja mellett. A fiatalok mellett ugyan ott volt a tanya gazdájának a felesége, vagy anyja, az öregszüle is, ő azonban azt tartotta, hogy „könnyebb egy zsák böhát megőrizni, mint egy asszonyt, illetve leányt“.

A hálótanya másnap sem volt üres. Rendesen a hét végéig maradtak kint a hegyen a fiatalok. Szombaton újabb élelemért bementek a faluba. A rá következő héten azonban újra kint szőlőpásztorkodtak a tanyán. Vidám danolástól és a kótek lármájától volt hangos a hegy egészen az őszi szekszárdi vásár napjáig. Ekkor aztán szekérre ült az egész fiatalság és behajtott Szekszárdra. A danolós jókedv ilyenkor sem hiányzott:

Learatták már a decsi búzát,
Szántogatják annak a tarlóját,
A csűrök is má megszólamodtak,
A leányok szőlőpásztorkodtak.

A legény, aki meg volt elégedve a választottjával, a közeli esküvőre gondolva, így danolt széles jókedvében:

Ha bemegyek a szekszárdi vásárra,
Fodrot vöszök a szeretőm nyakára,
Kész a fodor, ki is van már slingőve,
Gyere babám, mőnnyünk az esküvőre.

Néha azonban megbánta a legény, hogy beleharapott a tojásos perecbe, vagy éppenséggel következménye lett a hálótanyának. Ilyenkor a danolás is más versre ment:

Árok, árok, de mély árok,
Többet utánad nem járok,
Bár eddig se jártam vóna,
Most fene bajom se vóna.

A megesett lány azért nem maradt pártában. Rendesen az öregasszonyok vették pártfogásukba, akik addig jártak susogóban a faluban, mígcsak házasság nem lett a dologból.

Dr. Csalogovits József.

*

Volkssitten aus Sárköz, im Kom. Tolna. (Schlafweiler, ung. hálótanya). Im Herbst pflügen die jungen Leute: Burschen und Mädchen, in den Weingarten hinaus-zugehen, wo sie einige Wochen in einer Weinhütte zusammen leben. Hier sind sie unter der Aufsicht einer älteren Frau.

NÉPRAJZ ÉS JOGTÖRTÉNET

I. A népi jogszokások gyűjtése, rendszerezése, összehasonlítása mindenütt gazdag és értékes területe a néptudománynak. A jogszokások kihatnak a nép egész életére, annak minden mozzanatát szabályozzák. Aki ezeket nem tartja be, azt a közösség megbünteti, vagy pedig az illető már eleve túlteszi magát a közösség keretein. A népi jogszokások értéke azonban nem marad meg a néptudomány keretében, hanem hasznos segítője a jogtörténetnek is. A régi jogi élet, jogi berendezés, jelképek hatósági jelentőségüket elveszítve, a nép körében éltek tovább, s ezek a jogi régiségek sokszor csak a néprajz segítségével fejthetők meg. Nálunk *Tagányi* állította össze az eddigi nemzetközi munkálkodást. Újabban különösen német területen igen erőteljesen indult meg a kutatás, s ez egyrészt a primitív népek anyagának összeállításában, másrészt az anyag összehasonlító rendszerésében nyilvánult meg.¹

A középkori Magyarország joga még túlnyomórészt szokásjog volt, elsősorban a magánjog, mivel a királyi dekrétumok és privilégiumok általában közjogi jelleggel bírtak. A legjelentősebb jogforrás az „antiqua res consuetudo” volt. Az ország akkori szokásjogát *Werböczy* állította össze s további érvénye is szokásjogi jellegű volt, mivel királyi pecséttel való ellátása s a vármegyékhez való szétküldése elmaradt. A hivatalos hatalom újabban is felismerte a népi jogszokások jelentőségét. Az általános polgári törvénykönyv tervezetével kapcsolatban felmerült egy külön agrár öröklési jog megalkotásának gondolata. Az igazságügyminiszter támogatásával össze is gyűjtötték a nép öröklési jogszokásait s ezt *Matyasovszky*² föl is dolgozta. Hogy milyen jelentőségeknek tartotta a szerző a népi jogszokásokat, jellemző rá az a megjegyzése, hogy „öröklésijogi reformokat az öröklési szokás ismerete nélkül tárgyalni nem lehet”. A néprajzi kutatók közül *Tagányi* a magánjog köréből a családjog és örökösödési jog kérdéseit dolgozta fel, *Makoldy Sándor* a rablólázasság adatait állította össze, e sorok írója pedig a kötelmi jog, közigazgatási és büntetőjog kérdéseivel foglalkozott.³

II. A népi jogszokások forrásai szempontjából igen jelentősek urbáriumaink, urbéri összeírásaink és szerződéseink, a soltész- és kenézlevelek, a földesúri hatalom alá nem tartozó székely falvak, szabad községek és mezővárosok, nemesi közbirtokosságok falutörvényei, a megyei törvényhatóságok jogszabályai, a különböző egyházi zsinatok rendelkezései.

Az írott szokásjogon kívül elsőrendű jelentőséggel bírnak az íratlan,

¹ E. Künssberg, *Rechtsgeschichte und Volkskunde. Jahrbuch für historische Volkskunde*. Bd. I. 69., *Müller—Bergström*, *Recht. Handwörterbuch d. deutschen Aberglaubens*. Bd. VIII.

² *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest, 1904.

³ *Tagányi* Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. *Néprajzi Könyvtár. Új folyam.* I. füzet. Bp. 1919., *Makoldy Sándor*, A nőrablás és a rablólázasság szimbolikus maradványai hazánkban. *Ethnographia* 32: 40., *Szendrey Ákos*, A közigazgatás népi szervei. *Népünk és Nyelvünk*. 1929. I. 26, 92., u. a. *Libation dans les coutumes hongroises*. *Nouvelle Revue de Hongrie*. 1935 decembre., u. a. *Népi büntető szokások*. *Ethnographia*. 47: 65.

jogilag ki nem alakított jogszokások, szertartások és jelképek, hagyomány útján átöröklött emlékek, népszokások. Ezek sokszor már egészen kivetköztek eredeti jellegükből, pusztán játékokká, szórakozásokká váltak, eredeti értelmük kihámozása nem egyszer igen nehéz feladat. Megfejtésük céljából elsősorban a régi jogi felfogáshoz s annak emlékeihez kell fordulnunk, de segítséget nyújt a mai primitív népek jogi berendezéseinek vizsgálata is és egyáltalán az összehasonlító nemzetközi kutatás. A szokások eredete néha igen messze, az ősi hit és kultusz s a legkezdetlegesebb társadalmi szervezet világába nyúlik vissza.

A népköltészet emlékei, bár sokszor homályos, de igen érdekes adatokkal járulhatnak a jogtörténet gyarapításához. Összehasonlító kutatással kell az eredményt kihámozni a népköltészet különleges, színes világából. S igen gyakran találkozunk azzal a ténnyel, hogy a motívum vándorlásával nincs feltétlenül összekapcsolva a jogi gondolat vándorlása. Az átvett motívum jogi emlékeit a nép a maga gondolkozása szerint alakítja, azért találhatók azután vidékenkinti eltérések, felfogásbeli különbségek. De sokszor a jogi gondolat megrögződésének időpontja sem mosódik el, itt a néprajznak a jogtörténetet szolgál segítségül.

A jogi vonatkozású *népmondák* legérdekesebb csoportját az eredetmondák alkotják. Különösen jelentősek ezek közül magyar szempontból az elsőfogalás mondái. De ősi jogemlékeket őriznek a különböző jog, privilégium, birtok, helységalapítási, szabadságjog keletkezéséről szóló mondák is.⁴

A mondák második csoportjába a jog-óvómondák tartoznak. Ismertetik a bűnt s megadják az ősi jogi felfogásban gyökerező bűnhődést. A bűn sokszor az ősi hitbeli felfogást sérti, vagy a vagyon-, birtok állományt, példa a vasárnap szénagyűjtő vagy a tiltott napon mosó asszony esete, igen gyakran pedig hamis eskü.

Harmadik csoport a jogi emlékekhez, helyekhez, jogi személyekhez fűződő mondák.⁵

Bármilyen átalakulást, elváltozást szenvedtek is a népmondák az idők folyamán, ősi jogi emlékeket őriznek és pedig szinte törvényszerűen kötött formában. Épp ez különbözteti meg a mondák két nagy csoportját. Az egyiket a nép is csak meseszámba veszi, addig a másikat igaznak hiszi. Ezek tehát helynevekhez, történeti emlékekhez, személyekhez kötve valóban megtörténtnek hitt eseményeket őriznek. S a monda bizonyosságául, hitelességének erősítésére az öregekre s e ödökre hivatkoznak, innen van az, hogy szövegén nem változtatnak, nem színezik, hanem kötött alakban változatlanul adják elő, amint azt már ők is kapták.⁶

Számtalan régi szokás, jogi emlék egy-egy *szólásba*, *közmondásba* tömörül, rejtőzik el. A régi életmód kötelező szabályai ezek hatásuk ma is él, amint mondják: „Jó szokás gazda a háznál.” *Tagányi* írja, „hogyan a nép a törvény szón legtöbbször a szokást érti, azaz magát az írott törvényt is csak mint többi más szokását képes felfogni, amelyek az ő

⁴ Szendrey Zsigmond, Magyar népmonda típusok és lípikus motívumok. Ethnographia. 33: 45.

⁵ A beosztásra v. ö. Künssberg i. m.-át.

⁶ Szendrey Zsigmond, Történeti népmondák. Ethnographia 31: 45.

életét szabályozzák." Különösen sok emléket őriztek meg a szólások és közmondások a büntetőjog köréből; kétségtelen, hogy a bűnügyi nyomozás, kivallatás s az irgalmatlan büntetések erős hatással lehetnek a nép gondolkodására. Itt különösen jelentős a néprajz és jogtörténet kapcsolata. A régi büntetőjog és eljárás majd minden emléke megélt a szólások és közmondások köpenye alatt, sokszor teljesen átalakult, elváltozott formában.⁷ De, mint ahogy az egész népi életet rendtartások, normák szabályozzák, ezek az irányadó felfogások sokszor közmondás alakjában jelennek meg s ez egyúttal régiségüket is mutatja.

A kifejezetten költői emlékek: *dalok*, *balladák* is őriznek jogi emlékeket, ezeknek a megfejtése azonban már sokkal nehezebb, s szükséges hozzá a megfelelő szokás anyag ismerete. „Ihol a jobb kezemet beadom”, mondja a népdal, a jobb kéznek beadása bizonyossá tesz (kezeskedik) a hűségről. (vö. Erdélyi I. 474.) Különös jelentőséggel bírnak a *gyermekjátékok*. Ezek tudvalevőleg igen gyakran a felnőttek szokásainak utánzásai s így tekintettel az út hosszúságára, amíg egy szokás játékká csökevényesedik, sokszor igen ősi jogi emlékeket őriznek. „A Hej szénája stb. azt a szénaköteget dalolja meg, amelyikkel a lakodalmas menet útját elzárják” s meg kell váltani az új párt a legényektől. (vö. Kiss Aron 517).

Különösen szoros és gyakori az érintkezés a *népszokások* és a jogtörténet között A legkezdetlegesebb fokon is megtalálhatók, bizonyos szabályok, jogi normák, amelyek a parányi közösség életét szabályozzák. A primitív rendben azonban igen nagy jelentőséggel bírnak a személyi jogok, hasonlóképpen a primitív művészethez, ahol szintén az ember személyisége nyomul előtérbe. Ezen a fokon a technika még nem alkotott elég tárgyat, nem elég kiterjedt az ingó javak köre, az ingatlan pedig még majdnem ismeretlen. Itt azonban még igen szoros a kapcsolat az emberfölötti hatalmakkal s így a jog is telítve van varázsszokásokkal, amelyek a jogi folyamat hatályosságát, a felsőbb hatalmak jóindulatát, az ártók eltávolítását, erejük gyengítését vannak hivatva előmozdítani. Ide tartozik mindenekelőtt az eskü s az istenítélet varázsló lefolyása. Egykor ez a varázskultusz szorosan beletartozott a közös élet rendjébe, szinte összenőtt a joggal és szokással. A gyermek jogi elismerése, családba való befogadása az apa által való felemelésben nyilvánul, előbb azonban a földre helyezik a gyermeket, mert a földdel való érintkezésből erőt nyer. Különösen jelentős az érintő varázslat az esküben; egyrészt hogy valami eskütárgyat (későbbi időben a feszületet vagy bibliát) kell az esküvőnek kezében fognia, másrészt, hogy a puszta földön állva erőt nyer a földből, amelyre esküszik. Épen ezért a hamis eskü megakadályozására szőnyeget borítanak az esküvő lába alá. A varázslat azonban ezt is kijátssza, földet köt a talpára. Vö. Arany Vén Márkusról szóló balladáját. Ilyen érintési varázslat, ősi jogi emlék a kézadás is. Jelentős a varázslat a népi önségélyben, amikor a jogrend leggyakoribb megzavarói, a tolvajok ellen küzdenek azokat eltávolítani, üldözni, felfedezni s megbüntetni akarják. — For-

⁷ Kertész Manó, Szokásmondások. Budapest, 1922. Vö. még Viski Károly, Birópecsét. Népünk és Nyelvünk 2 : 98.

dított értelemben is találkozunk a jogi értelemben vett varázslattal, amikor az igazságszolgáltatással szemben állanak. Így pl. a terhes asszonyok tartózkodnak az eskütől, hogy az esetleges hamiseskü gyermekeikre visszahatással ne legyen.

A közösségi élet át meg át van szöve jogi emlékekkel, jogszokásokkal. Mindenfelé él még a határjárás szokása, rendszeren valamely tavaszi jelesnaphoz kapcsolódik s célja a község határmesgyéjének megújítása, ezért felhánnyák a határdombokat s egy-egy suhancot elkapnak s vesszővel elverik, hogy mindig megemlékezzenek a határdombra. Idetartozik a közösségi földeknek nyilhúzás utján való felosztása is.

A községi bíró választása, ünnepélyes beiktatása, a bírói hatalom szertartásos átadása érdekes közigazgatási jogi emlékek. A különböző közigazgatási feladatok számára az élet szükségleteinek megfelelően számtalan különböző szövet létesített a falusi község. A felsőbb hatalom az állami szervezkedés azután ezekből, ezek alapján szervezte meg az egységes közigazgatást.⁸

A falusi kis községben a szomszédságnak is megvannak a jogai és köteleiségei. Ez a szervezkedés a kezdetleges család- és törzsközösséggel kezdődik. Ebben az ősi, ma már majd teljesen kipusztult házközösségi és nemzetségi szervezetben is szabályozva vannak a jogok és köteleiségek. Ez a községi szervezet vezet az egymás kölcsönös megsegítéséhez munkában, bajban s a közös örömben való részvételhez.

Az ingó és ingatlan javak kifejlődése erősen kifejlesztette a magántulajdont s az ősi vagyon megőrzésének célját szolgálják az állatokon és szerszámokon látható családi jegyek, róvások stb.

Jogi szempontból érdekes a gazda és cselédség viszonya. Így külön szokásokat találunk a felpénzre, az áldomásra, a felmondás sokszor jelképes módjára, bizonyos jelesnapok ajándékaira s a szertartásos megvendégelésre. Ősi emlékeket őriznek a cselédségnek a családban elfoglalt helyzete, jogai.

Ősi vallási és jogi emlék a legények és lányok avatása; ezzel a község teljes jogú polgáiraivá avatódnak s kiveszik részüket a község jogjaiból és köteleiségeiből. A felvétel szertartása sokat vett át a céh- és lovagi életből. A legényközösség szabályozza is önmagát; legénybíróvá választ s szigorú rendet tart maga körében és az áthágót megbüntetik. Résztvesznek az ünnepségek rendezésében s erkölcsbírói felügyeletet gyakorolnak.

A lakodalommal kapcsolatos szokások egész sorát adják a jogi vonatkozásoknak. Az érdekelt felek tárgyalása, a kézfogás, jegyadás szigorú jogi kötelező erővel bírnak; a házasságot az eljegyzéssel megkötöttnek tartják. A lakodalmi szokások telve vannak befogadási rítusokkal, a lánynak előző községből való kiválása s az új községbe való felvételének szertartásaival. Vallási emlékek fonódnak itt össze jogi berendezésekkel. Különösen érdekesek a rablóházasság és a nővásárlás ősi emlékei. A régi házasságkötés két részből állott: 1.) a vételárlefizetése illetve foglalóadás (jegyadás), eskü vagy kézfogás, 2.) a lány átadása. A régi magyar jog s a népi jogszokás is különös jogi jelentőséget tulajdonít a házassági elhálásnak. Ezt bizonyítja nemcsak

⁸ Vö. Közigazgatás népi szervei c. idézett dolgozatomat.

a nászágy beszentelésének szertartása, a népnél mai szokásban a nászágy szertartásos elkészítése, hanem az a gyakorlat is, hogy jelképesen utánozták a házasság elhálását, ha az valami oknál fogva nem volt keresztül vihető.⁹ A hálóhelyre, a padlásra ünnepélyesen elkísért fiatalok mögül elveszik a létrát.

A halotti szokások jogi vonatkozásai erősen keverednek ősi vallási emlékekkel. Vonatkozik ez első sorban a halott jogaira: az eltemetésre, ingóságainak melléadására, a halotti torra, a halott lakodalmaira. A halott-tisztelettel kapcsolódik össze a tűzhelykultusz, a házi istenség kultusza, ez a tűzhely képviseli aztán a házat és családot.

Az ősök kultuszával, az ősi kultusz fenntartásával függ össze az örökbefogadás, a vő befogadása a feleség családjába, amikor is a vő felveszi a leány családi nevét s így a családi név fennmaradását biztosítja; az ősi anyaági rend (matriarchatus) valószínű emléke.¹⁰ Ide tartoznak a lelki rokonság, keresztkomaság különböző jogviszonyai. A vértestvérség körébe tartozik az ősmagyar vérszersződés is; a népmese is az egymás véreit ivókat „vérint való testvérek”-nek nevezi.

Az öröklési jogszokások között legérdekesebb, ősi emléket őriz a legfiatalabb fiú előjoga; jellemző, hogy különösen ott szokásos, ahol földesúri hatalmat nem ismertek s így az ősi jogszokásokat a legjobban megőrizhették.

Különösen erős a jogtörténet és néprajz kapcsolata a büntető jogszokások terén. A közösség egész életét szigorú rendszabályok körvonalazzák, az élet minden mozzanatára meg vannak a maguk rendtartásai. Természetes tehát, hogy azok áthágóit a közösség megbünteti. És ez a büntetés különösen kifejezi a nép gondolkozásmódját. A falusi közösség előtt szinte a legsúlyosabb büntetés a megszegyenyítés, hiszen ez legfelsőbb fokán az erkölcsi halállal egyenlő. Sokkal ritkább a testi büntetés.

A régi jogi élet kultikus-varázsló tartalmának, sőt a jogformalizmus eredetének magyarázatát az egykori varázsló szokásból, a mai lecsökevényesedett, átalakult *babonából* nyerhetjük. Ezek a régi szimbólumok és jelek világosan mutatják a jog, szokás és vallás kezdetbeli egységét. A jogtörténet kutatója számtalanszor találkozik a jogi forrásokban babonával s ezeket a máig élő babonák magyarázzák meg. A babona a joggal állhat összhangban, de állhat vele szemben is. A jog is lehet kedvező a babonára, vagy pedig ellenséggént elnyomni igyekszik. Néha a babona kifejezetten jogi alakot ölt, máskor csak hozzákapcsolódik s együtt él a joggal. Így sokszor a jogi ügyletek hatását a nép babonás cselekmények útján igyekszik erősíteni. Igen szívesen mutatkozik ez az adásvételnél, mikor mindkét fél különböző eljárásokkal igyekszik a maga hasznát, szerencséjét biztosítani. Bizonyos babonákhoz, szokásokhoz jogilag jelentős tárgyak vagy legalább is bizonyos hivatalos személyek szükségesek. Igen érdekesen nyilvánult meg az adásvételi áldomás alkalmával. Az áldomás fizetése a vevő kötelessége volt, jelen kellett lenniök az eladónak s vásárokon az ú.

⁹ V. ö. br. Roszner Ervin, Régi magyar házassági jog, Budapest, 1887.

¹⁰ V. ö. Szendrey Ákos, A matriarchatus nyomai a magyar népi családnevekben. Nyelvtudományi Közlemények. 50 : 42.

n. szavatosoknak, falun (ingatlan eladásánál) a szomszédoknak és esküdteknek. A szertartásos ételnek ma is „szerpecsenye“ a neve, az italt pedig régen „ukkon-, bizonyság-, kötőpohárnak“ stb., ma „alku-pohár, foglalóbor“-nak nevezik.

A hatóság közreműködése a babonában a legkülönbözőbb alapon nyugodhat. Lehetséges az, hogy a hatóság képviselői maguk is hisznek benne, ezért azután a jogrendelkezés elfogadja a babonát, közreműködik benne, mert ezzel bizonyos célt akar szolgálni. Ez a cél lehet tisztán pénzügyi pl. a sorsjegy, vagy rendőri, ilyen a bűnös üldözése varázseszköz útján, vagy pedig vallási. Legjelentősebbek azok az esetek, amikor a jogi folyamat teljesen babonás jelleggel bír, pl. az istenítélet, párviadal, sorsvetés stb.

Egészen más a helyzet, amikor a babona a bíróság előtt kerül megítélés alá. Különösen a büntetőjog nyújt itt gazdag, szinte kimeríthetetlen területet. A bűnös pl. a mások babonás hitét a maga hasznára fordítja, ilyenek a kincsásás, kártyavetés, álmofejtés, stb. fajtájú szélhámosságok.

Sokkal érdekesebbek azok az esetek, amikor a bűnös maga is tökéletesen hisz a babonában s csak babonás motívumokból tudja a bűnt elkövetni, babonás eszközt használ fel, hogy célját elérje vagy hogy a fölfedezést elkerülje. Ezek egy része valósággal undorító, mint pl. a vámpirhitből eredő halottgyalázás stb. Lélektani okokból igen érdekes a lopás szerepe; sok lopást az magyaráz meg, hogy a felhasználandó varázseszköz csak akkor hatásos, ha azt lopták. Sok régi feljegyzésünkben ismerjük a békonyító-, lakatpattantó-, patkótörő-, vas-, zárnyitó- és dáltalatos varázsserejét. A tolvajok kedvező napja hétfő, elindulás előtt a keresztcsillaghoz folyamodnak, eltávozásukkor pedig az asztalra tett tányérba piszkolnak vagy köpnek, azt hívén, hogy amíg ezek meg nem száradnak, nem tudják őket üldözni. Ez magyarázza meg sok esetben a templomgyalázást is.

A jogi eljárás veszélyének elkerülését sok babonás eszköz célozza. Így az eskü visszahatásának kikerülését már említettük. A törvénybe menetel előtt való hajnalon földet hoznak valamely sírról, mert ha azt a bírák elé hintik, azok nem tudják őket elítélni. Elindulás előtt felborítják az asztalt s lábai körül csavarják a kerékkötőláncot, hogy ezáltal elzárják az ellenfelük s a tanuk száját is. Az ing alá rejtett istenfűgátrágot bátrabbá teszi az embert a bíróság előtt. Ellenfelüket s annak tanuit háromszor megkerülni igyekeznek, hogy ne tudjanak ellenük vallani.

A tolvajok távollátására és kitudására számtalan varázsló eljárást ismernek, hiszen a gonoszúzás és boszorkányfelismerés módjai igen gyakran átmennek a tolvajokra is. Felszedik a tolvaj lábnyomát s a kéménybe tapasztják, kora hajnalban rálőnek a lopott tárgy helyére s imádkozni kezdenek és erre az eljárásra a tolvajnak oda kell jönni, — kölest szórnak tüzes szántóvasra s úgy fakad ki a tolvaj arca, mint a köles, — igaz gyöngyöt dobnak a tűzbe s úgy pattan szét a szeme, mint a gyöngy.

A babona és a jog szoros kapcsolatát legjobban a boszorkányerek mutatják; az egyébként szabályos jogi folyamat át meg át van szöve babonával. A néprajz és a jogtörténet számára is hasznos feladat lenne kimerítő és összehasonlító feldolgozásuk.

Kétségtelen, hogy a babona jogtörténete nem mutat állandó felfelé haladást, gyakori a visszaesés. A megítélés azonban nemcsak időben változó, mert hiszen egyidejűleg, amit az egyik hisz, a másik babonának tartja.

A felsőbb hatalom állandóan küzd a babona, a szokás ellen. Néha azonban olyant int, ami csak a helyzet szerint rossz, ártalmas, pl. a fonó, máskor azonban maga a hatalom igyekszik szerveivel meghonosítani.

A néprajz és a jogtörténet szempontjából külön érdekességgel bírnak a *szimbólumok*. Így elsősorban a jelképes taglejtések, amelyek eredetileg sokszor az ősi hitig nyújtják fel gyökerüket. Így a három szétterpesztett esküűj a szentháromság szimbólumát jelentette, miután régen ellefejtették, hogy ez eredetileg védekező taglejtés volt. A tárgyak egyik csoportja maga szerepel jogi szimbólumként, ilyen a tűzhely szerepe a ház, a családközösség helyett, vagy a foglalóként adott jegykendő. A másik csoportba azokat a tárgyakat vesszük, amelyek jogi vonatkozásúak pl. határkő, domb, akasztódomb, hársfa stb. s hozzájuk fűzve végeznek babonás varázsló cselekményeket.

III. A jogtörténet és néprajz számtalan ponton érintkeznek egymással. Egyik a másikat magyarázza, segíti elő kutatásában. A néprajz számtalan olyan szokást mutathat fel, amely eredetileg jog volt s érvényét veszítve lett népszokássá. Hiszen a nép, különösen a különböző szabadságjogokhoz (pl. halászat, vadászat, erdőirtás stb.) csökönyösen ragaszkodik. Ezek a kifejlődött jogok néha erősebb igényekkel lépnek fel pl. a népi büntetőjog terén vagy ilyen a kézfogás, jegyváltás kötelező ereje; máskor pusztán gyakorolt szokások, sőt tréfás, szórakoztató játékok, mint pl. néhol a pünkösdi király jogai. Más oldalról azonban a jog is merít a népszokásból, átveszi annak hasznos, értékes gondolatait pl. a közigazgatásban, vagy legalább is gondol vele, mint pl. az agrár örökösödési törvény esetében.

Példáinkkal nem terjeszkedtünk ugyan ki a népszokások, babonák, népköltészet egész területére, de nem is ez volt a cél. A magyar néprajzban eléggé elhanyagolt terület a jogszokások gyűjtése, pedig hogy sok érdekes, régi emlék él, köztük mutatják az eddigi, bár sovány adatok. A külföldi, egyre erőteljesebb mozgalomból nekünk sem szabad kimaradnunk. Másfelől azonban fel akartuk hívni a jogászok, jogtörténészek figyelmét a néprajzra, amelyet jogtörténeti szempontból elhanyagolni nem szabad. De egyben arra is, hogy a magyar jogászok is segíthetnének, mint legközelebről érdekeltek a népi jogszokások gyűjtésében.

Szendrey Ákos.

*

Volkskunde und Rechtsgeschichte. Die unbeschriebenen und in keine rechtliche Form gegossenen Rechtsgebräuche. Rechtszeremonien und Symbole bilden einen interessanten Teil der Volkskunde. Sie bewahren sehr alte Erinnerungen und sind, was die Beurteilung der Denkungsart des Volkes betrifft von grosser Wichtigkeit. Die volkstümlichen Rechtsgebräuche sind zugleich bedeutende Helfer der Rechtsgeschichte. In der Erforschung der volkstümlichen Rechtsgebräuche dienen nicht nur die Bräuche selbst zur Quelle, sondern auch die Aberglauben, die Sprichwörter, Sagen, Märchen, die bloss dichterischen Werke, wie die Lieder, Kinderspiele u. a. Die Studie weist darauf hin, was man auf die einzelnen Gebiete zu erforschen hat und wie man dies im Sinne der volkstümlichen Rechtsgebräuchen verwerten soll. Vfl. hebt die besonderen rechtlichen Gesichtspunkte hervor und die grosse Wichtigkeit des Sammelns. Er stellt uns die bisherige Bearbeitung dar, die uns klar beweist, dass eine ergänzende Sammlung, auf dem Gebiete dringend nötig ist.

BOSZORKÁNY-TÖRTÉNETEK A NAGYSÁRRÉTRŐL.

Sárréti öregekkel beszélgetve kihozza a szó, hogy ezelőtt az iteni falvakban bizony sok olyan személy élt, aki bűbájossággal, rontással, varázslással foglalkozott és abban lelte örömét, ha ártalmára lehetett felebarátjának, — egyszóval boszorkány volt.

Azt mondják, hogy különösen Szeghalmon lakott sok ilyen elkárhozott lény. Ezek még meg sem elégedtek a maguk falujával, hanem éjszakánként más helységekre is átjárogattak kártékonykodni. Ugy látzik nem ijedtek meg a máglya tüzétől, amelyen 1724-ben megégették az idevaló Kós Andrásné, akiről szavahihető tanuk esküvel bizonyították, hogy ördögi mesterséget űzött, valóságos boszorkány volt és sokszor még emberi formáját is elhagyta. (Oláh Gy. : Boszorkány-perek Békésmegyében.)

B.-nagybajomban történt régen, már csak hallomás után emlékeznek rá, hogy éjszaka az utcákon csavargó legények elébe, azt se látták honnan, odatoppant egy fekete ló. Girhes volt. Ugy gondolták jártányi ereje sincs, mégis hirtelen felágaskodott és első lábait a közelében álló legény vállára tette, de az korántsem ijedt meg, hanem balkézzel megragadta a fékszárát. Boszorkány ez — mondá a többieknek, — vigyük a kovácshoz, patkoltassuk meg! Az álmából felzavart kovács, mint sokat hallott, tapasztalt ember, jól tudta, hogy itt gyorsan kell cselekedni. Patkót vert hát a ló bal első patájára, azután végig vágott a hátán. Ugy elnyargalt az avval, amit kapott, hogy utána is alig tekinthettek. Majd napok múlva, úgy estenden, egy vén asszony állított be a kovács feleségéhez; azt mondta gyalog jött Szeghalomról és úgy elfáradt, mint a kutya. Nagy siránkozással mutatta bal tenyerét: egy patkó volt rászégezve.

Ki járhatott volna végére a boszorkányok fondorlatainak? Mit miért cselekedtek? — sokszor nem lehetett azt tudni.

Egy bajomi ember abba betegedett meg, hogy minden éjszaka rángatta valami boszorkány, hol a lábát, hol a karját. Hiába vertek kést, villát az ajtószemöldökbe, hiába kötötték körül a kemencét láncsal, ablakra, küszöbre is hiába tettek nyírfaágot, nem ért az semmit, a boszorkány tovább garázdálkodott. Végre is egy bakonszegi javasasszonytól kértek tanácsot. Ez aztán különféle füvekből főzött fürdőt komendált és megmondta, hogy amidőn a beteg először fürdik, megjeleNIK az, aki megrontotta, de semmiképpen be ne eresszék, mert a gyógyszer hatását veszíti. Csakugyan alig készült el a víz, teljes erejéből verte a bezárt kaput egy tulsóvégesi öreg asszony, aki sohasem volt bejáratos a házhoz. Persze nem engedték be.

Volt olyan ember is, akinek a fejét rugta meg a boszorkány. Ugy történt, hogy este munkából jött haza az illető s amint belépett a kapun, mintha hátulról jól fejberugták volna. Visszanéz, hát látja, hogy egy reá régóta haragos, boszorkány hírében álló vén asszony ül a kapu tetején, majd átveti rajta a lábát és úgy elugrat vele, mintha lóháton ülne. Kis idő múlva kimentek megnézni a kaput, de a tetejét csakugyan nem lelték sehol.

Egy p.-ladányi gazda is megjárta. A feleségével a karcagi vásárra ment, más nem is ült a szekéren, csak ők ketten, teri sem volt rajta,

mégis majdnem kidőltek a lovak a hámból mire célhoz értek. Már útközben nyilván látták, hogy nincs rendjén a dolog, de hiába tekintgettek előre, hátra és vizsgálták meg a kerekeket, semmi gyanusát sem vettek észre. Hát amikor a vásártéren szállnak lefele a szekérről, látják, hogy a saroglyánál ott szöszmötöl egy falujokbeli szipirtó. Köszönöm a fuvar, — azt mondja és már megy is tovább.

Olyan fortélyos boszorkány volt ez, hogy nem csupán a kútágasba ütött késen tudta kifejni a tejet, hanem azt is látták, amikor béka képében csüngött a tehén tögyén. Elszedte a tyúk tojását is. Neki csak három tyúkja volt, mégis kaskaszámra árulta a tojást a hetipiacon. Egy asszonyt így fenyegetett meg: Van három kakasod, de azért hiába teszed kotló alá a tojást, nem lesz abból csirke, mert elbánok én veled! — Átkozták sokan.

Szerelmesek dolgába különös előszeretettel avatkoztak a boszorkányok: cselekedettel, tanácsokkal, különb-különbféle bűbajos szerekkel. Bár a velük való cimboraság sohasem volt valami nagy tisztesség, mégis sokszor hozzájuk folyamodtak titokban a lányok és menyecskék. Kerítési praktikáinak se szeri, se száma.

Az egyszeri rábéi menyecske is jobban szerette a legényt, mint a hitese urát. Észre vette ezt a szomszédasszony is: áthajolt egy este a berenán, amikor a gazda odajárt valahol a Kúnságban. Ha én akarom — mondta a menyecskének — a Hámszárító-hídnál megköthetném a szomszéd szekérének kerekét, annyira, hogy egy óraütesnyi ideig nem mehetne onnan se té, se tova. Emerébb megint megköthetném.

Sőt lányok, menyecskék között is nem egy akadt, aki megátalkodott boszorkány volt. Ezekkel kiváltképpen a legényeknek és a fiatal férjeknek gyűlt meg a bajok, őket rontották, bántották, ha érzelmeiket semmi módon sem sikerült nekik maguk felé hajtani.

Emlékeznek rá az öregek, hogy egy legényre azért haragudtak a boszorkányok, mert nem kedvükre való szeretőt tartott. Emiatt többször megnyergelték éjszaka, hol pedig a mellére és a másik testrésztől ültek. Egyszer azt tanácsolta neki valami hozzáértő, hogy olyan kakukfüvet hordjon a kalapja mellett, amelyet éjszaka szakított a temető árkában. Az ilyen kakukfű ugyanis távoltartotta a boszorkányokat.

Egy másik boszorkány pedig egy suttyó legényt nyomott éjszaka-kánként. A fiú felakasztotta a gatyáját a gerendába, de ez nem használt. Azt eszelték tehát ki, hogy a fiúnak bent a házban vetettek nyughelyet, ágyára pedig — mely a pitvarban állott — az apja feküdt, éles kést téve a párna alá. Első éjjel a kulcslyukon jött be a boszorkány, az öreg gazda bal markába fogva a kést, felé vágott, de nem érte. Következő éjszakán a szabadkéményen ugrott be. Ekkor azonban valahol megvághatta a kés, mert *dúgott* és eltűnt újfent a kéményen keresztül. Másnap a kútra menvén a fiú, a sarkon lakó menyecske oda intette a kerítéshez, ahol ezelőtt is szokott volt már vele beszélgetni. — Jó tőrősbélest sütöttem, kóstold meg! A fiú elfogadta, de nem ette meg, hanem zsebre vágta. Észre vette, hogy a fiatal asszony keze be van kötve. Kenyeret szegtem — mondta az — és neki szaladt a kés.

Egy hírből álló menyecske meg így nyelvelt rá asszony ismerősére: Hiába félted tőlem az uradat; tudd meg az hál velem, akit én akarok.

Az ilyen fajtájú boszorkányoknak az volt a mondásuk: „Az én

szemem olyan kerek, ahányat lát annyit szeret." Róluk szólva *utca címer, falu dísz*e és ehhez hasonló jelzőkkel illették őket. Némelyik azonban rajtavesztett. A helység tanácsa hivatalosan tudomást szerezvén parázna életmódjáról, a tanuk vallomása és a bába vizsgálata alapján ítélkezett felette. Eklézsia követés, a templom előtti szégyenköre állítás, vagy megkorbácsoltatás voltak a gyakoribb büntetések, ha pedig javíthatatlannak tapasztaltattott a vádlott, akkor kicsapták a faluból. Ha az előjáróság egyik-másik híresebből véletlenül megfélemedezett, őtet szidták. Sáp község 1827. évi jegyzőkönyvében olvassuk, hogy egy ilyen személy magaviselete miatt Nagy András ily illetlen szókkal dehonesztálta az előjáróságot: „b... meg a nemes Tanács, miért nincs rá gondja!”

E parázna személyek elleni pereket a régebbi boszorkányperek folytatásának tekinthetjük. A magyar ember szótárában: kurva és boszorkány ma is csaknem teljesen azonos fogalmat jelöl.

Mondják, hogy ezelőtt a bábák is boszorkányok voltak. Sőt egy öreg asszony azt állítja, hogy ma is értik ezek a gonosz mesterséget, de mivel már minden faluban van doktor, miattuk nem merik gyakorolni.

Akire megharagudtak, annak rontották a gyermekét. Olyat is cselekedtek, hogy az újszülöttet elcserélték az ördög gyerekével. (Ez úgy neveli a fiát, hogy enni ad, de inni nem.) A váltott gyereken azonban mindig volt valamilyen jel. Emlékeznek egy ilyen fiúra, ennek az ágyékán látszott egy lencsényi fekete *bilyog*.

Egy bajomi öreg bába különösen elhíresedett. Ma is élnek itt gyerekei, unokái, — hallgassuk el hát neki is a nevét. Környékszerzte félték tőle, mert állítólag sok gonoszságot vitt véghez. Emlegetik, hogy még a saját gyerekeit is megette (= megétette). Egyszer nagyon megjárta! Rontotta egy Sirály-zugi ember gyerekét; hiába telt az ideje, nem nőtt az semmit. Amikor éppen arra járt, az ember összecsiszította a szomszédokat: Vasvillára Sirály-zugi emberek, itt a boszorkány! — és kicsi hujja, hogy agyon nem verték. Másnap elizent és el is ment haragosához, felkapta a gyereket és így szólt: Ha megettelek, most meg is gyógyítalak. Nem lett azután semmi baj.

De nem igen vallottak ezek egymás ellen. Az öreg Sáfrán Sára bábát elhívták egyszer valamelyik gyerekhez, akinek *ebagja* volt, mivel egy másik bába bántotta. Éjjel-nappal acsarkodott volna a gyerek, de hogy ezt ne tehesse ruhába csavart cukrot dugtak a szájába. Az öreg Sára mérgesen kirántotta a szájából, csak úgy cubbant. Nem *ebagja* van ennek — azt mondja — hanem *ebanya*.

Egy másfalusi asszony a fiaival és szolgálóival alkonyatkor kinn dolgoztatott az udvarán, amikor fenn a magasban kiáltozó vadlibákat vettek észre. Alig számolták meg — éppen heten voltak — hirtelen összevesztek azok és egyet lehajítottak maguk közül. Esett, esett a vadliba lefele, de mire a földre ért, vén szipirtyóvá változott. Rögtön ráismertek: a bábaasszony volt.

De a boszorkányok nem csupán a faluban működtek, — hanem miként öreg pásztorok és réjtárók emlékezetben hagyták, — a határ sem volt miattuk biztonságos.

Szerep alatt, mélyen bent a rétben az Ó-Berettyó mellett van egy kis halom, állítólag ezen mulatoztak volt az összesereglett boszorkányok, bandáztak, duhajkodtak, fajtalankodtak éjnek idején, de nem

lehetett látni őket, csak nagy lármájuk hallatszott. Pákász féle emberek emlegették, hogy a Vészszegeeren és a Csarnán boszorkányok jártak fel a Berettyó felől. Holdvilágnál látták mint ültek a víz tetején, felhúzott lábbal — mint öreg asszonyok a kucikban télen — és úgy úsztak hátrafele. Bajom és Udvari határán folyó Tigicsérben is vén banyák csatangoltak sötét éjszakákon, rontva az utasokat, de akadt köztük olykor lányféle is, aki becsalta a legényt az érparti nádasba s ott elaltatva tönkretette, elvette az erejét. A sokat tapasztaltak kioktatták a legényeket, hogyha találkoznak vele mit mutassanak meg és mit ne mutassanak neki.

Beszéltem egy nyolcvan esztendőn felüli öreg emberrel, aki gulyásbojtár volt gyerkőc korában. Akkor hallotta, hogy a szeghalmi boszorkányok is kijártak a rébte és sokszor zavarászták a gulyát, ménest. Egy gyarmati számadó összeszövetkezett velük. Éjszakánként öt-hat tehenet vertek a gulyába, mindegyiken rajta volt a számadó bilyogja. Igen, de ennek fejében éjszakánként elvitték hol egyik, hol másik bojtárt és három óra hosszáig megállás nélkül táncoltatták és jól *megfincoltatták* őket. Egyszer azonban rájöttek a bojtárok, hogy milyen parolát adott a számadó a boszorkányoknak. Nem sokat teketóriáztak hát, hanem agyonütötték és eltemették az Ösvényhalom érfelöli oldalába. Máig sem tudták meg, mi módon veszett nyoma a gulyásnak. De egy nagy fekete kutya azóta minden éjszaka ott ül a halom oldalán. Minden hetedik esztendőben vakkant csak egyet, ha éppen akkor arra tévelyeg valaki, máskor olyan, mintha néma volna. Jaj annak, akire ráfordul.

Az is egy gulyásbojtárral esett meg, hogy a felröppenő varjak közé vágta a bojtárt s egyet utalált közülök, éppen a fejére esett. Na ha rám estél — káromkodott egyet, — az enyém vagy és kipányvázlak, mint a csirkés kotlót szokták. A még élő varjút kikötötte a kunyhó oldalához. A strázsáló bojtár másnap esküdözött, hogy éjjélkor a varjú kotló módjára rikácsolt, majd így szólt: Megkeserülöd Bénkó, amiért így bántál a világra segítő bábáddal. A kevi bába volt, aki csakugyan meghalt azon az éjszakán. A varjú nem érte meg a reggelt. Nem sok idő múltán a bojtárt megtaposta a bika. Attól kezdve mindig *kornyadozott*, jobbára a karám körül lézengett csak. El is pusztult, esztendőt sem töltött.

Egy csikós pedig az ülőhelyül használt lókoponyával járta meg. Este a tűz mellett éppen rá akart telepedni, amikor hirtelen megmozdult az és rányerített. Még akkor elvitték egy távolabb eső halom tetejére, ahonnan heted napra eltűnt.

Élnek régi mende-mondák, melyek szerint a határ bizonyos helyein, a rét némely szárazulatán kincs van elásva. Ezeket a tatárok elől menekülők rejtették el, vagy üldözött zsványok, esetleg egyéb titokzatos módon kerültek oda. A legtöbbször átok van s ördög és boszorkány őrzi. Azt tartják pl., hogy a p.-ladányi Kincses-dombot csak félig lehet kiásni, mert amikor idáig jutnak egy nagy fekete kutya megjelenik és megakadályozza a további munkát.

Ma már azonban a boszorkányoknak nincs otthonuk a Sárreten. — E felvetődő régi adatok után említsünk meg két érdekes körülményt. Feltűnő, hogy Bucsa, Zódony, Ösvénytő, Középér, Vészszegeér, Csarna, Ferendek-gát környékéhez mennyi boszorkányos és egyéb babonás mendemonda (nem csupán a közöltek) fűződik. Bizonyára van ennek

valami oka. Talán gondolhatunk Bucsának a tatárok által 1693-ban történt elpusztítására, vagy arra, hogy az e tájra eső Kemény-sziget és a rét apróbb szárazulatai a török-tatár időkben fő búvóhelye volt falvaink népének. Érdekes még, hogy a bihari rész legemlegettebb bozorkányai az öregek vallomása szerint a Künságból ide származó családokból kerültek ki.

Szücs Sándor.

*

Hexengeschichten aus Nagysárrét. Kom. Bihar. Verf. stellt uns die im Volksglauben lebenden Formen der Hexen und die verderbende Macht derselben dar. Die Hexen erscheinen meistens in Gestalt eines Pferdeschädels, eines schwarzen Pferdes, einer Krähe, eines wilden Ganses, einer Frosch, einer alten Frau, einer Hebamme. Es gibt auch Hexen unter jungen Mädchen und Frauen, die in erster Reihe zu Liebeszauberei und zur Verführung verstehen. Die Hexen saugen die Milch von der Kuh aus, machen das Kind krank, sie setzen sich in der Nacht auf die Brust des Nachbarn, sie setzen sich unsichtbar auf den Wagen, sie nehmen die Kraft der Burschen weg. Gegen Hexen wehrt man sich dadurch, dass man ein Messer in die Türe steckt, dass man den Ofen mit einer Kette umbindet, dass man auf die Türschwelle und in das Fenster einen Birkenast legt. Die Hexen hausen nicht nur im Dorfe, sondern auch draussen am Feld und zwar auf sehr liederlicher Weise: sie locken die Burschen zu sich, usw. Die Behörden geisselten die mit Hexerei verdächtigten Personen vor der Kirche und jagten sie aus dem Dorfe. Nach dem Gedächtnis der Leute waren die Hexen in Sárrét meist kumanischen Ursprungs.

A VESZETTSÉG ÉS IJEDEZÉS GYÓGYÍTÁSA AZ ALFÖLDÖN.

Magyary—Kossa Gyula, a régi kor kuruzslóinak, iskolát nem végzett gyógyítóinak, tárgyalása folyamán megemlíti a „veszett” doktorokat is,¹ akik a veszettség specialistái voltak. Ezek a specialisták még ma is élnek, sőt meglehetősen nagy hírnévnek örvendenek, sokkal nagyobb mértékben, ahogy azt első pillanatra gondolnók. Ennek oka pedig a még élő néphitben és nem egyes kuruzslók találmányában rejlik (vagyis *vannak* szerek és *vannak* emberek, akik bizonyos fajta betegségek gyógyítására alkalmasak). Nem a gyógyítók sikerültebb gyógyításainak eredményei élesztik, tartják életben a szerükbe vetett erős bizodalmat, hanem épp ellenkezőleg, a már a priori meglévő néphit kristályosodik ki egy-egy gyógyító személyében. Igen bizakodik a nép az apáról fiúra szálló titkos tudományokban, valami különösebb erőt sejt ebben a nemzedékeken átnyúló tudásban, elannyira, hogy szinte kikényszeríti a fiútól apja gyógyító mesterségének folytatását. A pest-megyei Sáriban 1924-ben halt meg a híres Bozsik, aki gyógyító tudományát még az apjától örökölte, viszont fiai közül ezt a mesterséget egyik sem akarta megtanulni, nem is gyakorolja. De a Bozsikokba vetett erős hit még most is él, tizenkét év után, mert számtalanszor jönnek messze földről betegek a fiatalabb Bozsikhoz és könyörögnek, gyógyítsa meg őket, mert ő egész biztosan tud gyógyítani, hisz volt alkalma apjától tanulni. A fiatalabb Bozsik tehát könnyű szerrel válhatna híres csodadoktorrá, minden különösebb egyéni képesség vagy gyógyeredmények nélkül.

¹ Magyary—Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. (Bp. 1929.) I. kötet 88. l.

Igy tette messze földön ismertté az örökségképen továbbadott tudomány Orvos M. J. földmivest is egy kiskúnsági faluban. Már öregapja is „orvos” volt, ezzel az előnévvel szerepelnek a telekkönyvben is, csak a háború utáni években hagyta el az előjáróság az orvos nevet helyettesítve azt egyszerű O betűvel. Hallgatag, zárkózott ember, természetesen igen gyanakvó, akitől semmit sem sikerült megtudnom. Sokat az ilyen gyógyító ember nem is mondhat, mert nem is tud, annál többet a róla beszélő falusiak. A különböző vidékek gyógyítóiról szóló híradások sok vonásban meglepően egyeznek egymással, éppúgy mint a régi boszorkányperekben elhangzott tanuvallomások. Így pl. a legtöbb kuruzsló tudja jó előre, hogy betege jön, már várja: óra nélkül bemondja az időt; a gyógyításért kapott pénzt nem szabad félre rakni, hanem el kell költeni, stb.

Orvos M. J.-t a faluban mindenki szelíd, csendes, jó embernek tartja. Kocsmába eljárogat, de részegre nem issza magát. Két fia közül csak az egyik alkalmas a tudomány megtanulására (egy alacsony termetű púpos legény). A fiú csak az apja halála után kezd gyógyításba.² Gyógyításáról, tudományáról senkinek sem beszél. Körülbelül ötven kilométer körzetből járnak hozzá a betegek. Annyi pénzt fogad el a gyógyításáért, amennyit „szántak”. De megesett, hogy az egyik beteg hozzátartozójának visszaadta a pénzt, mert „én jól tudom, hogy útközben tízforintot szántak rá és most csak ötöt kaptam.” Vagyis gondolatolvasó is. Amint már említettem a kapott pénzt nem szabad félrerakni, azt el kell költeni, legtöbbször itatra megy. Apja, nagyapja, nagyobb hírű orvos volt nála, még a Tisza mellől is eljöttek hozzá.

Kétfajta betegség specialistája: veszettség és ijedezés.

Vezettség. Kutyákra ránéz vagy csak annyit mond: elhallgass! és azok mindjárt megszeliidülnek, elszaladnak.³ Öreg apja vállára vette a kutyát és el is vitte, ha akarta. A veszett kutya marta sebet apja kiégette. Orvos M. J. a sebet megnézi, a körmével kissé megpiszkálja és rögtön prognózist ad: a beteg életben marad vagy meghal, a kutya nem volt veszett vagy veszett volt, stb. Az egyik veszett embert kocsin hozták hozzá; a beteg le volt kötve a kocsihoz, mert már ki-tört rajta a veszettség. A hozzátartozóknak azt mondta: „Már vártam magukat, mert tudtam, hogy jönnek. Csak mossák meg hideg vízben⁴ a beteget, oldozzák fel, úgyis meghal.” Meg is halt.

De apja híresebb volt. Gyakran uradalmakhoz hívták, hogy ott a barmok közt kiütött veszettséget orvosolja. Az elbeszélő szerint idősebb Orvos M. J. botjával a karámban vonalat húzott, azon átengedte a gyanus állatokat; az egészséges állatok a vonalon átmentek, a veszett állatok a vonalon belül maradtak, azokat tehát lelövette. Ehhez

² Hasonló, főleg veszettséget gyógyító tudós volt Orvos Nagy Péter is Karcagon, akinek tudománya fiúról-fiúra szállt, de mindig csak egy fia lett orvosá. (Györffy István: Nagykúnsági Krónika, Karcag, 1922. 105.)

³ A kutyabűvölés meglehetősen elterjedt néphit. L. Ethn. 1901: 421, 1902.: 21 (Hajduszoboszló), 1902.: 23. Nógrádmegye.

⁴ Valami szerepe lehet a veszettség gyógyításában a hideg víznek is. Gönczi szerint a veszett kutya harapta ember szagoljon hideg vizet és mondja: „Jaj de bűdös ez a víz!” (Ethn. 1902.: 218., 1905.: 354) V. ö. víziszony.

hasonló adatot találtam Magyary—Kossa egyik érdekes cikkében,⁵ ahol többek közt az állatorvosi főiskola könyvtárában talált: *Nemes Pernyész Menyhárt*: A Barmok Dühössége vagy megveszése ellen való orvos-sága (Kunszentmárton, 1799.) című 20 arannyal jutalmazott kéziratos művet ismerteti. Pernyész a veszett állatok elkülönítésére a füstpróbát alkalmazza: földön kapával vonalat húz, abba szalmát és arra az általa javasolt port (aminek fő alkotórésze a kőrisbogár és isten tehénkéje) hinti, majd meggyújtja a szalmát s „szélmentében általhajtatik a barom a mondott füstölgő lineán háromszor, hogy jobban és bizonyosabban kitessék a hibás; és amelyik nagyon szagolja ezen füstöt, vigyáz, szélyel tekénget és vissza, az olyan barom gyanus, azt le kell verni,” stb. Hogy a mi orvosunk is egy e fajta füstpróba töredékét ismerte és gyakorolgatta vagy hogy ennél sokkal régebb eredetű mágikus tartalmú vonalat húzott, azt most eldönteni nehéz feladat volna.

Gyógyítónk veszettség, ijedtség ellen barnás port ad, körülbelül 2—5 gr. mennyiséget, barna papirosba csomagolva. A gyógyszert éhomra veszik be, tejből vagy pálinkában. (Gyógyszerek bevételénél általában véve igen gyakran szerepel vivőanyagként a pálinka.) Egyesek szerint a rendelés ilyenforma: „Vegyén be három, majd két, végül egy port.”

A por fő alkotórésze a kőrisbogár. A kőrisbogarat maga, meg a fia gyűjti össze skatulyába, de szed számára más is, pl. a helybeli muzsikus cigány, aki ennek fejében ingyen orvosságot kap tőle egész éven át. Az egyik nyolcvan éves asszony kijelentése szerint napsütőbogár, mindszentbogár van a porban, az utóbbi talán azonos a veszettség elleni szerekben szintén gyakran szereplő isten tehénkéjével (Meloe majalis). A kőrisbogárhoz még füveket is ad, régi famozsárban töri össze, abban is tartja. Érdekes, hogy bár a falu népe jól ismeri a por főalkotórészét, hisz gyűjti is számára a kőrisbogarat, mégis veszettség esetén nem kísérlik meg, hogy saját magukat gyógyítsák, hanem teljes bizalommal M. J.-hez fordulnak gyógyszerért. A kőrisbogár ősrégi szer veszettség ellen, erre vonatkozólag a már többször idézett kitűnő Magyar orvosi emlékekben⁶ Magyary—Kossa egész sereg adatot sorol fel a régiségből. Több néprajzi adatunk⁷ is van, megemlíthetem még a tavaszkor szedett kőrisfa bimbójának alkalmazását veszettségkor.⁸

Ijedezés alatt a nép külön betegséget ért. Lényegét az egyik pest-megyei ólomöntő asszony a következőképp magyarázza: Vannak betegségek, amiket az ijedés, a rémület vált ki, sokszor csak évek múltán. Egy hét éves kislány kocsival árokba esett, akkor nagyon megijedt. Utóbb lázas lett (az orvos pneumoniát állapított meg). Betegsége hatodik napján elhívták az ólomöntő asszonyt, akinek kiöntött ólmában szépen meg lehetett látni a félelmet kiváltó gödröt. A beteg másnapra meggyógyult. Egy másik esetben valaki kútba esett, de kimentették. Egy év múlva szíve elszorult, fájni kezdett (az orvos dilatatio cordist mondott), az orvosságtól nem lett jobban, sőt csak elállt a tagja, akkor

⁵ Magyary—Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, II.: 207. (Régi magyar gyógyszerek a veszettség ellen.)

⁶ Magyary—Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek I.: 359. (Kőrisbogár és veszettség.)

⁷ Ethn. 1895: 209., 1902: 218. (Göcsei), 1905: 353., 354. (Göcsei), 1907: 299. (Oláhlapád), Népr. Ért. 1932: 126. (Udvarhely.)

⁸ Ethn. 1895: 209.

kereste fel az ólomöntőt, aki segített rajta. Még 12 év múlva is felléphet a megijedés után az ijedezés betegsége. Ha a terhes megijed, gyermekén üthet ki. Az ijedtség könnyen átmehet *frászba, rossz nyavalyába*. Szalkszentmártonba egy öreg nyolcvan éves asszony így mondta: Ijedezés, ha valaki, főleg gyermek, éjjel valamitől megrémül, felijed, esetleg felugrik és jární kezd. Ilyenkor retteg, fel van hevülve a vére az ijedtségtől, éjszaka nem alszik nyugodtan, minden csekélységtől megretten.

Több helyen az ijedtség okául a kutyát⁹ nevezték meg.

A régiségben is több adatot találunk az ijedésre. Bornemissza Péter „Az ördögi kísértetekről” szóló művében (1578) egyik helyen¹⁰ így szól: „Éjjel . . . az ördögök . . . rajta termének és kezdik retten-teni és kinozni, ki miatt nagyokat sikolt”. Kecskeméti Ötvös Péter írja Ötvöskönyvében (XVII. sz.¹¹) a chalcedonról, hogy „écczakai álmában való rettegés és tébolygás ellen jó, ha megfűrják és nyakában hordozzák.” A boszorkányperek aktáiban is előfordul az ijedtség és gyógyítása. Az egyik vádlott öntött a megijedt embernek¹² (Debrecen, 1693), a másik esetben meg „farkast látott a gyermek a kutas mellett s attul ijedt meg s ugyan meg arra fogtad, hogy pénzt nézettünk a gyermekkel, úgy ijedt meg.” (1726. Bihar).¹³

Az ijedezés gyógyításában nagy szerepe van a félelmet kiváltó ok kikutatását szolgáló viasz (Ethn. 1931. : 146, Zselic), ón (Ethn. 1894 : 335, Lozsád, Népr. Ért. 1932. : 124, Udvarhely), ólomöntésnek (Ethn. 1892 : 45. ; Liszt Nándor : Babonák és népies gyógymódok Hajdumegyében, Különlenyomat a Gyógyászat 1903. évi számaiból ; Luby Margit : A parasztélet rendje : 163, Tunyog, és saját adataim : Acsa, Balatoncsehi, Pálfa, Püspökhatvan [Fülsugó ima, besugó ima] Uny, Veresegyház.) Megjegyzem, hogy több helyen maga az öntőasszony éle különbséget tesz szemverés és ijedtség között. Néhol a gyógyításban a víz ivása szerepel, (Népünk és Nyelvünk, 1929 : 119, 1931 : 223., Luby Margit id. műve, 163, Nyírmeggyes, ráolvasás (Szalonta, Ethn. 1914 : 321.,) sőt megemlíthetem a sárköziek bátorító hatású stenfáját is (seprős suta, Ethn. 1904 : 272.), bár ennek tárgyalása már nem ide tartozik.

A mi veszett doktorunk kőrisbogarakat tartalmazó porát adja az ijedtségben szenvedő betegeknek, valószínűleg a két kórforma veszettség és ijedtség¹⁴ tüneteinek többé-kevésbé hasonló volta alapján, sőt az is lehetséges, hogy a nép a veszettség kifejlődésében nagy szerepet tulajdonít a kutyától való megijedésnek is.

Dr. Wagenhuber Aurél.

*

Die Heilung der Tollwut und der Schreckkrankheit am Allföld. Einer der Heilkundigen in der Kleinen Kumanei gibt gegen Tollwut und Schreckkrankheit ein Kanthariden enthaltendes Pulver. Verfasser beschreibt das Krankheitsbild der Schreckkrankheit, sowie die Heilungsmethode derselben.

⁹ Csehországban a kutyától megijedt gyermeket kutyaszőrrel füstölik meg, tehát a veszettség gyógyításához hasonló eljárást alkalmaznak. (Hovorka—Kronfeld : Vergleichende Volksmedizin 1909. II. 685. v. ö. Ethn. 1892. : 45.)

¹⁰ Ismertetve : Ethn. 1913. : 199.

¹¹ Ballagi Aladár : Kecskeméti W. Péter Ötvös-könyve (Bpest 1884).

¹² Komáromy András : Magyarországi boszorkányperek oklevéltára, Bpest, 1910. 151. old. („Láttam, hogy önat öntött az ijedt emberre . . .”)

¹³ Komáromy : i. m. 371.

¹⁴ Így értelmezheti ezt Kecskeméti Ötvös Péter is, amikor az aranyba vagy ezüstbe foglalt gyémántot jónak tartja dühösség és az éjjeli rettegés ellen. (Ballagi id. műv, 68. old.)

SZÉP ERZSI BALLADÁJA.

1.

The image shows a musical score for the song 'Szép Erzsi balladája'. It consists of two staves. The top staff is the vocal line, and the bottom staff is the piano accompaniment. The music is in 8/8 time and features a mix of eighth and sixteenth notes. The lyrics are written below the notes.

Jó es-tét, jó es-tét szép pi-ros-bar-na lány! Mi ba-jod ér-ke-
zett, ta-lán a va-cso-ra nem i-gen jól e-sett?

Vagy :

1. Jó estét, jó estét
Te piros-barna lány!
Hoztam egy liter bort
: Igyál te belőle. :|
2. Nem köll, nem köll, nem köll,
Idd meg csak te magad!
Hogy mér nem sajnáltad
: A fiatalságomat? :|
3. Dehogyan sajnáltam
A fiatalságodat,
Hogy csak a jó Isten,
: Jó gondod viselje. :|
4. Lányom, édes lányom,
Mi bajod érkezett?
Elöl szoknyád rövid,
: Hátul igen hosszú. :|
5. Anyám, édesanyám,
Bűnöm bevallazom (!) :
Szabó nem jól szabta,
: Varróné nem jól varrta. :|
6. Lányom, édes lányom,
Mondd meg a bűnödöt,
Mondd meg a bűnödöt,
: Nem lesz bántódásod! :|
7. Anyám, édesanyám,
Bűnöm bevallazom.
Torontál-megyei
: Szekszárdi Feritől. :|
8. Hóhérok, hóhérok,
Vigyétek lányomat,
Vigyétek börtönbe,
: A legsötétebbe. :|
9. Anyám, édesanyám,
Csak egyet engedjen :
Szobába bemenni
: Ruháim nézzem meg. :|
10. Ruháim, ruháim
Földre boruljatok,
Földre boruljatok,
: Engem sirassatok. :|
11. Hóhérok, hóhérok,
Vigyétek lányomat,
Vigyétek börtönbe
: A legsötétebbe. :|
12. Anyám, édesanyám
Csak egyet engedjen :
Kertembe kimenni,
: Virágaim nézzem meg. :|
13. Virágaim, virágaim
Földre boruljatok,
Földre boruljatok
: Engem sirassatok. :|
14. Hóhérok, hóhérok
Vigyétek lányomat,
Vigyétek börtönbe
: A legsötétebbe. :|
15. Anyám, édesanyám
Csak egyet engedjen ;
Szobámba bemenni,
: Levelem irgyam meg. :|
16. Fecském, édes fecském
Vidd el levelecském
Torontál-megyébe,
: Szekszárdi Ferinek. :|

<p>17. Ha sétál szobába,
Tedd kis asztalába.
Ha alszik ágyába
 : Tedd rá párnájára. : </p> <p>18. Jó estét, jó estét,
Ismeretlen anyám,
Hol az a szép Erzsi,
 : Hol az a szép leány ? : </p> <p>19. Elment, elment, elment
Gyöngyvirágot szedni,
Gyöngyvirágot szedni,
 : Gyöngykoszorút kötni. : </p> <p>20. Nincs ott, nincs ott, nincs ott,
Ismeretlen anyám,
Hol az a szép Erzsi,
 : Hol az a szép leány ? : </p> | <p>21. Elment, elment, elment
A nagy vendéglőbe,
Tányért törölgetni,
 : Asztalt teríteni. : </p> <p>22. Nincs ott, nincs ott, nincs ott,
Ismeretlen anyám,
Hol az a szép Erzsi,
 : Hol az a szép leány ? : </p> <p>23. Minek is tagadjam,
(Bent van a szobába.)
 : Üvegkoporsóba. : </p> <p>24. Jó estét, jó estét
Te hűséges leány,
Testem a testeddel,
 : Egy sírba pihenjen. : </p> |
|---|--|

Szép Erzsi balladáját Veszprémhidegkúton hallottam. Ez német község Veszprém megye központi járásában. Vasúti állomása, országútja nincs. Lakói még erősen ragaszkodnak hagyományaikhoz. A falu nyelvjárása is eltér a szomszédos német községek nyelvjárásától. — A magyar környezet hatása a szellemi néprajz területén legerősebben a népdalkincsben látszik. A fiatalság sokat és szívesen énekel magyarul. A faluban énekelt magyar dalok részben parasztnóták, részben városi eredetűek. Az utóbbiak rövidéletűek. — A közölt ballada apasztnóták sorából került ki. Faluszerte ismerik. Az idősebbek is szívesen éneklék. Az 1935. évi legénytársaság legkedveltebb nótái közé tartozott. Czifra Ferenc 23 é. szabólegény, előénekes vezetésével énekeltek el nekem 1935. aug. 24 én. A faluba alighanem alkalmi munkások hozták, hogy mikor, azt nem lehetett megállapítani. Az átvételt megkönnyítette a dallam nyugateurópai stílusa.

A ballada egész Európában ismeretes (l. Child I. k.). Német változata a szomszédos sváb községekben még él, Vhg. on nem ismerik. Részletes irodalma: Elisabeth Marriage: Volkslieder aus der badischen Pfalz, 30. sz. dal jegyzete. Magyaros változatokat szép számban jegyeztek fel. Szokásos dallama az új típushoz tartozik, dallamunkkal rokon. A végződés némi eltérést mutat, a melódia alighanem hasonult a faluban ismert többi dallamhoz. A szöveg meglehetősen ép. Bevezető szakaszai (1—2) eltérnek az általános típustól.

Változatok: Bartók Béla: A magyar népdal: 14. a (Békés-m.); 161 (Pest-m.); 65 (Csik-m.); — *Ethnographia*, XVIII. (1907) 38—42. és 108—110 ll. (1—7. sz.) Felsőmagyarország. Dallam nélkül. Kálmány: Koszorúk I. 5. 6. (Alföld); Szeged népe II. 8. 9. — *M. N. Gy.* I. 13. (Eger), 14. (Baracska); 15.—16. (Erdély); 17. (Kún-Szent-Miklós); III. k. 71. sz.

Loschdorfer Anna.

*

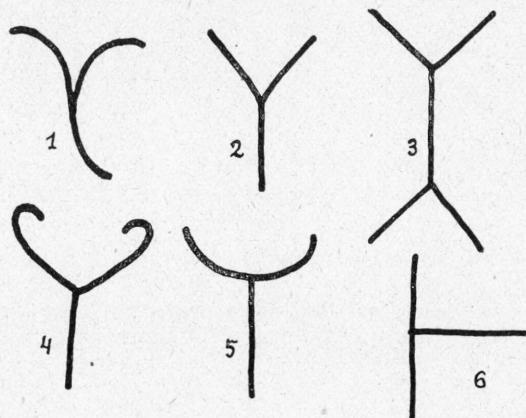
Die Ballade der schönen Elisabeth. Verfasserin stellt uns, aus dem Liedermaterial der deutschen Gemeinde Veszprémhidegkút die Ballade der schönen Elisabeth dar. Die Ballade ist ein typisches Beispiel des Einflusses, der von der ungarischen Kulturumgebung auf eine deutsche Sprachinsel ausgeübt wird.

A JÓSZÁG ENYHELYE A KISKUN PUSZTÁKON.

1912-ben jelent meg Madarassy László Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon c. összefoglaló jellegű tanulmánya, mely a Kiskunság egy részét is bekapcsolta vizsgálatába. Ebben az értékes munkában a szerző a jószág enyhelyeinek kérdésével is foglalkozik, de azóta, a jelzett területről

— apróbb és másirányú közleményektől eltekintve — idevágó tanulmány nem jelent meg. Madarassy főleg a cserény kérdését vette vizsgálat alá s bár az akolféleségeket, isztrongákat megemlíti, több, igen nevezetes építményről csak mint multban létezőről emlékezik meg. Az 1933 és 1935 évi gyűjtőútaink során sikerült a múlténak tartott építményeket megtalálni, továbbá új, eddig ismeretlen építményeket is megismerni s így igyekszünk az alföldi pásztorkodás e téren egészen

tisztán nem látott problémáit a pásztorépitmények eddigi kutatásainak az Alföld egyéb területén szerzett eredményeinek felhasználásával a lehetőség szerint kideríteni.

1. ábra. Kiskunsági régi juhshárnyékok alaprajzai. Pásztorok után.

* „Tágabb értelemben enyhely — írja Madarassy László — min-

2. ábra. Méneshárnyék. Akasztó. Ács puszta.

Györfly I. felv.

den erdő, nádas, partoldal vagy bucka, ahol az ember, állat védelmet talál az időjárás viszontagságai ellen; szűkebb értelemben enyhely minden olyan építmény, ahol a mezei ember, így különösen a pásztor, eleségét, ruházatát, szerszámát tartja, sa mely mellett, vagy alatt, alkalomadtán ő maga is, esetleg jószágá is meghúzódhat.¹

¹ Id. m. 36. l.

Ehhez kapcsolódik Ecsedi adata: „Enyhelynek nevezi a pásztor mindenféle élőlény vagy élettelen tárgynak a mögötti részét, mellyikit, árnyékát.”²

Hogy szélsőséges klímánk alatt a pusztán embernek és állatnak egyaránt szüksége van *természetes* vagy *mesterséges* enyhelyre, az kétségtelen. A továbbiak során vizsgálni fogjuk e különbözőség alapján a jószág enyhelyének kérdését.

I. Természetes enyhelyek.

A jószág időleges tanyája a *járásban* az *állás*. Ez legtöbbször azonos az enyhellyel, ami tehát elsősorban természetnyújtotta oltalmat jelent. A pásztorok kihasználták a terep fedezeteit. Alkalmas volt erre domboldal, völgy, hajlat, esetleg néhány fa vagy bokor mögé, hogy a jószágot az *idő ne érje*. Régi metális periratokból olvashatjuk: „Azért helyezte az állást a Strázsa-hegy alá, hogy fergetegekben a domb alatt nyájával megnyughasson.”³ Hasonlóképpen: „A Strázsa-hegy napkeleti aljában szoktak volt a juhászok leginkább rossz időkből fektetni.”⁴

A rideg marha *téli állása* a Felső-Kiskunságon csak annyi volt, hogy egy domb vagy hát enyhelyébe szalmát hánytak le s a jószág azon telelt. Tavasszal került a *kopaszállásra*, ahol már szalmát sem almoltak alá. De felhasználták az erdő enyhelyét is. A mizsei és vascsi pásztorok a *tölyösökbe* húzódtak, a juhokat pedig őszi rossz időben *gödörbe* (völgy) hajtották.⁵

A halasi pásztorok a félszilaj jószágot először a *melegállásra* verték, erdők, buckák enyhelyébe. Halason az állás szó jelentése különben csaknem teljesen összeforrt a természetadta enyhelyével. Híres állások voltak Halason a *Tepszinyáros*, a *Vastaghegy Debeákban*, a *Göllérhögyi ménőállás*, a *Rúzsás állás*, Izsákon a *Bikatorok*, Orgoványon a *Lóállás*. Ezek az állások *torkok* voltak, patkóalakú völgyek nyárással és akácossal övezve, ahol a jószág *nyárfaserevényt*, *nyúlveszőt* stb. talált, nyugodtan *elserevényezhetett* s „csak zúgását hallotta az időnek”.

Ezek az állások nevüket rendszerint redeltetésükből kifolyólag kapták, vagy a növényzet adja meg a nevüket pl. *Kökényes-állás*, *Nyáras-állás* (Mizse-Vacs) stb., de néha az ott lejátszódott különös eseményekről nevezik el őket. Pl. Mizse és Vacs határán a *Medve-állás* nevének eredetére a tanúk azt vallják: „a Medve állásban egy Tüge nevű Kőrösi pásztor egy medvét ölt volt meg”.⁶ A csak legelgetéssel összetartozó állások kérdésével itt nem foglalkozunk.

A fent említett természetes enyhelyek nélkülöznek minden mesterséges védelmi berendezést, legtöbbször még az egybentartásra szol-

² Dr. Ecsedi István: A nomád pásztorenyhelyek a hortobágyi pusztán. Ért. 1913. 194. l.

³ 1785. Orsz. Lt., József nádor Lt., Conv. 25.

⁴ 1814. u. o.

⁵ 1791. u. o., Met. Conv. 10. Nr. 4.

⁶ 1791. u. o. Nr. 4.

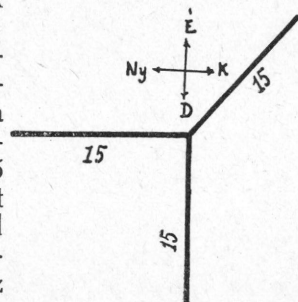
gáló építményt is. Erről a természet gondoskodott. Ahol azonban a természetnyújtotta lehetőségek hiányoznak, a pásztoroknak kellett gondoskodni védelmi berendezésről is.

II. Mesterséges enyhelyek.

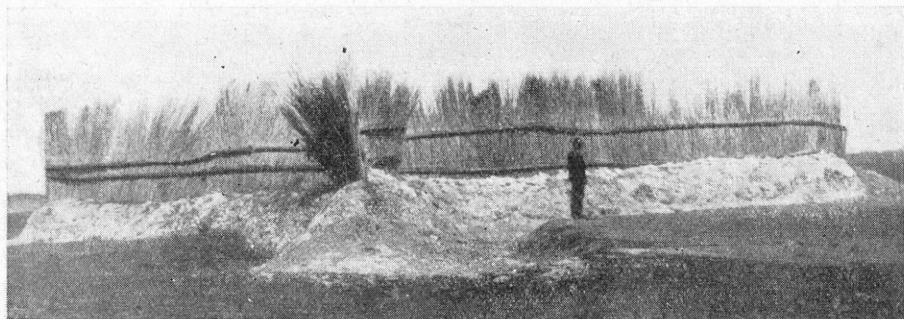
A mesterséges enyhelyek és egybentartásra szolgáló épületek valamennyi állattartó népnél erős egyezést mutatnak tárgyilag, sőt talán nyelvileg is.

A mesterséges enyhelyek egy részének főtulajdonsága, hogy nem állandó, hanem hordozható, az állás megváltoztatásával máshova szállítható és felállítható. Eppen ezen tulajdonságuknál fogva a járópásztorok jellemző építményei. Az állás megváltoztatásánál szerepet játszik a jószág minél jobb ellátása, ezenkívül a legelő javítása, vagy a szántó föld megtrágyázása, vagyis az állítás. Ez utóbbi esetekben az okszerű gazdálkodás gondolatának csírája az indíték. Vannak azonban olyan mesterséges enyhelyek, amelyek állandók, vagy valamikor azok voltak.

A kiskunsági gyűjtőútak arról győzik meg a kutatót, hogy a pásztorépítményeket tekintve is az utolsó évtizedek alatt nagy nyelvi romlás állott be. Csak a legidősebb pásztorok tudják szabatosan megkülönböztetni az egyes építményfajokat. A szárnyék, karám, akol, sőt a

2. a. ábra. Ménesszárnyék (2. ábra) alaprajza. Akasztó. Ács puszta. Mérték lépésben.

3. ábra. Marhaszárnyék. Akasztó, Ács puszta.

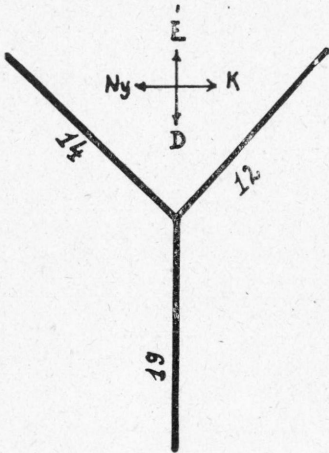
Tagán G. felv.

cserény is, a mai fiatal pásztorok nyelvén azonos, pedig a régi pásztorok ezekben pontos különbséget tesznek; vannak olyan építmények, melyeket elfelejtettek, úgyhogy a jelen állapotát csak az öregek megkérdezésével lehet vizsgálat alá vonni. Ez a nyelvi romlás és fogalomzavar a fiatal pásztorok részéről az ország minden helyén tapasztalható.

a.) A szárnyék.

A jószág a szél ellen a szárnyék mellett talál enyhelyet, ezért

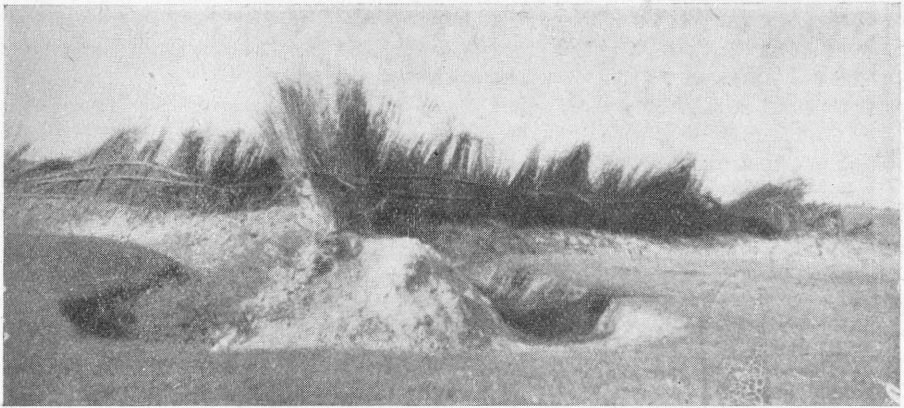
ezen rendeltetése miatt *szélfogó* néven is ismeretes. (Halas.) A szárnyék általában egy központból kiinduló három vagy több, sokszor görbeszárnú nád-, borovicska-, vagy galagonya-építmény, melynek használata a Kiskunságon ma már kiveszőben van. Öreg pásztorok szerint mindenféle állatnak használták, disznók számára is. A kurtagulyás a szárnyéket ősszel állítja fel s tavasszal elpusztítja. A juhász is teleltett *teletőszárnyék* mellett s ha a juh nem talált a legelőn füvet, ide hordták a takarmányt.

3. a. ábra. Marhaszárnyék (3. ábra) alaprajza, Akasztó, Ács puszta. Mérték lépésben.

Juhoknak különböző alakú szárnyékokat ültettek (1. ábr.), nagy jószág részére leginkább hármásfalú szárnyékokat használtak (2., 3., 2. a., 3. a. ábra), bár Herman Ottó Dorozsma mellől félkörösfalú szárnyékokat is közöl.⁷

A szárnyékokat *partosabb* helyen ültetik. Készítésük az állandó széljárás figyelembevételén kívül függ attól is, hogy juhoknak vagy nagyjószágoknak szánják-e? A juh nem rontja a nádfalat, ezért a juhász a kinézett területen a szárnyak irányának megfelelőleg egy ásonyomra létsott, beültette a nádat, *csatlás vesszővel összekorcolta* s helyenként karókkal megtámogatta. A földet azután lábbal ledöngölte és a szárnyék használható volt. Nagyjószág szétrontaná a nádfalat; esetben a nádat nem lehet egyszerűen a földbe ültetni, hanem a falat ilyenkor földsáncokra állítják. A nagyjószág számára készült szár-

4. ábra. Gulyásszárnyék. Akasztó, Ács puszta.

Györfly I. felv.

nyékok nagyszabású, magas építmények (4. ábra), mint erről már Herman Ottó is megemlékezik.⁸ Az 1935 nyarán Akasztón talált szár-

⁸ Id. m. 50. l.

⁷ Az ősfoglalkozások: Halászat és pásztorélet, Bp. 1898. 50. l.

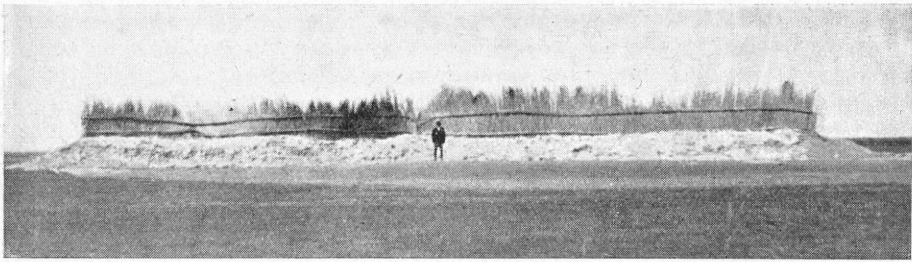
nyékok — melyek tudomásunk szerint ma már Magyarországon egyedülálló alkotmányok — falmérete a következő: A földmű árka kb. 60—70 cm. mély, a földhányás 1—1'20 m. magas, alul 1'40 m. széles; a nádfal 1'70—2 m. magas. Ezt — mint említettük — a sánc tetejére ültetik, egy vagy két korcra, esetleg támaszkarók nélkül is (5 ábra).

A szárnyak hosszúsága az *enyhelőző jószág* mennyiségétől függ. Az akasztói kisebb falkák részére megadott méretek természetesen nem irányadók, mert volt hallomásunk olyan T alakú szárnyékról, ahol a főszárny 60 öl hosszú volt.⁹

A nagyjószág szárnyékeit a pásztor a jószág faja szerint *csikószárnyéknak*, *ménesszárnyéknak*, *marhaszárnyéknak*, *baromszárnyéknak*, *gulyaszárnyéknak* nevezi. Arról, hogy a szárnyakat szelek járásáról elnevezték, már nincs tudomásunk.

A jószágot, aszerint, hogy *fölszél* vagy *alszél* lúj-e, a megfelelő szárnyék közé terelték, bár az ösztönösen is kereste az enyhelyet.

Nagyjószág számára ültetett szárnyékok szárnyai között gyakran találni aklokat is, leginkább a szárnyék ama szögletében, mely a széljárásnak legkevésbé van kitéve. Az akasztói ménesszárnyék egészen

5. ábra. Ménesszárnyék. Akasztó, Ács puszta.

Györffy I. felv.

teljes pásztortanyát mutat be (6., 7., 7. a. ábra). Juhszárnyék mellett *elletők* és *sír-* vagy *báránygödrök* is állottak, melyek a juhok *fölelletésére*, illetve a bárányok oltalmára szolgáltak. A pásztorok gunyhójukat vagy cserényüket úgy állították fel, hogy legjobban odalássanak a jószágra.

Különös, hogy míg a szárnyék Tiszántúlon a juhok részére ma is fennmaradt, sőt igen fejlett nyelvi terminológiával rendelkezik, addig a Kiskunságon, illetve a Duna-Tisza közén hirmondója se maradt. De az akasztói puszták ménes- és baromszárnyékai, viszont a tiszántúliaknál sokkal régibb állapotot őriztek meg.

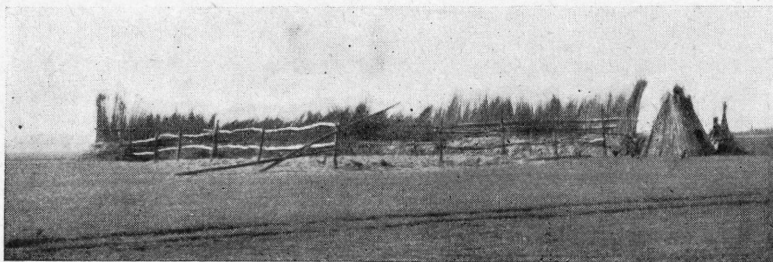
*

Hátra van, hogy a szárnyéket vizsgálat alá vegyük abból a szempontból, ami a szakirodalmon belül eddig szinte általánosnak elfogadott tény, hogy a szárnyék a birkatartás óta terjedt el. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a szárnyék vajjon régebben is használt pásztotépitmény-e? Így kutatásainkat ki kell terjesztenünk az Alföld azon területeire is, ahol a szárnyék használatos.

A hortobágyi állapotokra vonatkozólag Ecse di István így ír: „A

⁹ V. ö. Herman Ottó id. m. 50. l.

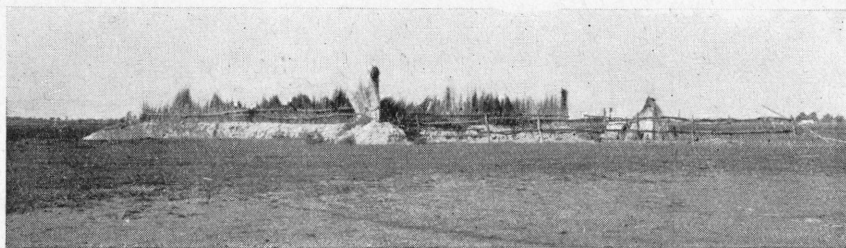
mult század 20-as éveitől kezdve mindinkább meghonosodott birkatar-
tás két nevezetes újítást hozott be. Az enyhelyek átalakultak négy-
szárnyú, vagy háromszárnyú karámokká. E karámok anyaga maradt
a régi nád.¹⁰ Málnási Ödön a szoboszlai szárnyékokról azt írja, hogy
a három és négyszárnyú karámok csak az utolsó 100 év alatt terjed-
tek el,¹¹ Ezekkel szemben a halasi városi tanács 1798-ban a Helytar-
tanács azon parancsára, hogy a merinói juhokat tenyésszék, így vá-
laszol: "... Ezen városban nem Lévén oly jó modjok az Gazdák-

6. ábra. Ménesszárnyék. Akasztó, Alsódöbrögec puszta.

Tagán G. felv.

nak az építtetésben, hogy oly alkalmas helyet Lehessen csinálni az
Juhoknak, mint amilyent az Selymes Juhnak gyengesége kívánna, csak
Szárnyékokban szoktak az nagyobb farka juhok is teletetni, úgy ha-
sonloan fel is ellettetni, mely miatt az ilyen Junak fajzását elől vinni
felette nehéznek tapasztaltatik. Ide járul még az is, hogy a Juhászok-
nak alattomos tolvajsága, cserélések berélések miatt az ily drága juh-

7. ábra. Ménesszárnyék. Akasztó, Alsódöbrögec puszta.

Tagán G. felv.

nak tartása, Szaporítása, Sok kárral van összekötve, melly okok miatt
ezen Városban már most az Selymes Juhok tellyességgel nem is tar-
tatnak.¹²

Vahot Imre¹³ a Kecskemétről szóló értekezésében így ír a juhá-
szatról: „Kecskeméten mégcsak juhszínek vagy rendszeres juhaklok

¹⁰ Id. m. 198. l. A hortobágyi karám és szárnyék jelentésazonosságára vö. dr. Stefan von Györfy: Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland. Bp., 1927. 26. l.

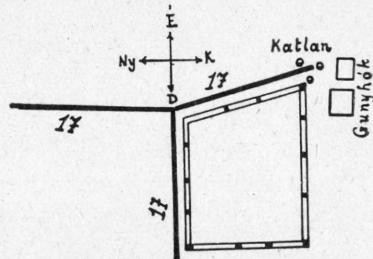
¹¹ A szoboszlai juhászat. Ért. 1928, 67. l.

¹² Halas város lt.. L. 81.. Nr. 12.

¹³ Kubinyi—Vahot: Magyarország és Erdély képekben. Pest, 1593.

sem léteznek a pusztákon, avagy egyes tanyákon. Nyáron közlegelőn tenyésznék nagy falkákban juhászok őrzése alatt, télen egyes tanyákra behajtva szárnyékban szénán tartatnak és így ezen baromfaj sem jön, sem nyáron, sem télen föld alá.¹⁴

Galgóczi Károly¹⁵ ezt írja a kunsági juhásatról: „A Jászkunságban pedig azt lehet mondani, hogy minden baromtenyésztés közt, legnagyobb kiterjedése van a juhtenyésztésnek; vannak is a birtokosabbaknál már illendőleg nemesített nyájak: de sokkal több a közönséges kétnyiretű és a sajt készítés nagyban gyakoroltatik. Hanem a tenyésztési és kitarási rendszer talán legnagyobb mértékben van űzve az egész országban. Míg csak a hó be nem szorítja a nyáját, rendszeren mezőn szokott lenni, s nem éppen ritka tél, midőn minden téli takarmány nélkül kitelel, legalábbfelette keveset fogyaszt. Azon túl nem minden gazdánál van istálló, hanem csak szárnyékban telet a jószág s vannak egész nyájak, melyek fedél alatt teljes életökben nem voltak.“ (346. l.)

7. a. ábra. Ménesszárnyék (6., 7. ábra) alaprajza. Akasztó, Alsódőbrögec puszta. Mérték lépésben.

Ha a halasi tanács, továbbá Vahot és Galgóczi adatait olvasuk, föltétlenül el kell fogadnunk, hogy a Kiskunságon, illetőleg a Duna-Tisza közén, a szárnyék ridegtartású juhoknál már régen használatos. Mindenesetre legalább is a XVIII. sz. elejéig visszakövetkeztethetünk. Igaz ugyan, hogy a XVIII. sz. végétől már ezen területen

8. ábra. Akol kunyhóval. Tatárszentgyörgy, Sarlósára puszta Györffy I. felv.

is lassan túlsúlyba kerül a nyugati birka, de az még nemesítetlen, mint Galgóczi is említi, sőt keresztezése a régi magyar juhoké. Fel kell tenni, hogy a régi magyar juhászat szárnyékát a nemesítetlen nyugati juh tartásával átvették.

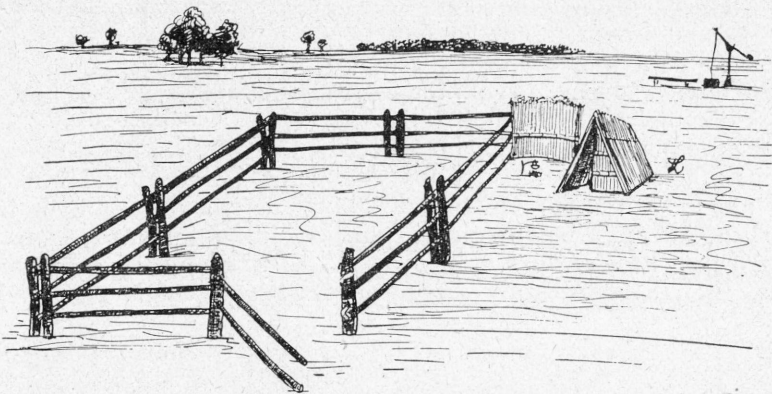
De a szárnyékot a jelzett területen nemcsak juhok, hanem jószág számára is ültették. Erre vonatkozólag fontos adalék Vahot Imre

¹⁴ Kecskemét és a kecskeméti puszták 112. l.

¹⁵ Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statiszticája 1855.

adata,¹³ aki a Kecskemét-környéki szilaj jószágáról a következőképpen ír: „Az egész szilaj marha késő ősszel feloszlattatik s minden egyes gazda az ő sajátjait egybe teröltetve tulajdon takarmánytermő földeire, tanyáira hajtja télire, hol ismét csak szabad ég alatt van egész télen által, bármily rendkívüli dermesztő hideggel köszöntött is be a rideg tél. Csak annyi kedvezésben részesülnek ekkoron, hogy egy, körülbelül másfél ölnyi magas alkotmány készítettik számukra födél nélkül, egy középpontból kiinduló s három ágra egyenesbe menő és végződő szárnyakkal. Ezen födél nélküli alkotmány „szárnyéknak” nevezetik, csak arra szolgál, hogy a szél ellen enyhét s ótalmat adjon a baromnak, mely már ösztönszerűleg is a szárnyéknak mindenkor azon szöglet-ága mögé vonul, mely őt az ellenkező szél fagyasztó csípősségétől megóvja . . .”

Valószínűnek látszik, hogy mindkét esetben a régi enyhely-építmény-nyel van dolgunk, ez már primitív kiviteli módjából is kitészik. Ez — amint látszik — elsősorban a ridegjószág teletetésére szolgáló építmény volt s

9. ábra. Kurtagulyás akla gunyhóval és széllogóval. Orgovány.

kurtapásztorok kezén szállásokon, teletetőkön állott használatban. A mai legidősebb kurtagulyások adatai is idemutatnak. Amikor azután a nyugati vér állatállományunkat meggyengítette, kikerült a nyári legelőkre, hogy ott is — juhoknak különösen a bőjti és őszi szelek járásakor — enyhelyül szolgáljon. Ilyenformán lett az állandó jellegű építményből mozgó építmény.

Tiszántúli elterjedésére vonatkozólag nehéz a helyzetünk. Ecsedi István¹⁷ egy debreceni összeírás alkalmával 1746-ból említi a *lészát*: „Lesa vagy lésza alatt pedig az összeírók olyan fonott kerítést értettek, melyet a pásztorok magukkal vittek és szárnyéknak alkalmazták. Ez lehetett a kunyhó elődje a Hortobágyon.” Ez az adat nem segít elő bennünket, mert hiszen itt inkább pásztori enyhelyről, cserénytáblafeleségről van szó. Minthogy azonban Ecsedi a szárnyék hortobágyi megjelenését — hasonlóan Málnási is — a XIX. sz. 20-as éveire teszi, föl kell tennünk, hogy ott ezelőtt használatban nem volt. Mivel az előbb már bebizonyosodott Duna-Tisza közén való régi használata, fel lehetne

¹³ id. m. 109. l.

¹⁷ Ethn. 1933. 166—67. l.

tenni, nem onnan került-e el esetleg a juhtartás fellendülésével a Tiszántúlra? Az általa közölt deszkából készült ménesszárnyék meg határozottan újabb keletű.¹⁸ Ez a közvetítés jöhetett a Nagykunságon keresztül. Györfly István levélbeli szíves értesítése szerint egyik tulajdonában lévő, Nagy-Sárrétet ábrázoló térkép az 1801-i határjárásról Bucsa és Ecseg között feltüntet egy „juh szárnyéket“, amely szerinte a legrégebb adata a szárnyékre. Esetleg az sem lehetetlen, hogy a szárnyék a Nagykunságon szintén régebben használt építmény volt.

A tárgy nyelvi vizsgálata újabb problémákat támaszt.

Herman Ottó megteremti fantáziájával a nyéket (M. Ny. I., 24—28. l.) Erről így ír: „A nyék leginkább lábasjószág befogadására szolgáló, mindig kerítésszerű és födetlen pásztoralkotmány“ (28. l.). Ennek főformája a szárnyék: „nádfalazatokból szárszerűen összealkotott, szél ellen védő alkotmány“ (28. l.). Herman Ottó etimológiája tehát: „... a szárnyék nem a szárnytól ered, mint ahogy ez közfelfogásnak látszott, hanem oly nyéktől, melynek szára van.“ (24—25. l.)

10. ábra. Karám. Kunszentmiklós, Nagyrét puszta.

Györfly I. felv.

A tárgyi tévedést Györfly István mutatja ki¹⁹ aki rámutatott, hogy Herman az adatot Kupa Árpád közvetítésével Finta Miklós számadógulyás tudálékoskodásából merítette, s hogy a nyék, mint pásztorépítmény, sohasem létezett. Ugyanő ír a szó eredetéről is.

De a szó származására már előbb is kapunk helyes magyarázatot. A M. Ny. IV. 95—96. l. Levélszekrény rovatában (árnyék, szárnyék.) P. J. Herman Ottóval szemben valószínűnek tartja, hogy a szárnyék „a szárnyból denominális képzés (-ék képzővel). Ilyenek nem nagy számmal ugyan, de vannak nyelvünkben, pl. mell > mellék, táj > tájék, lágy > lágyék.“ Ehhez az adathoz járul Györfly István (id. m. 102. l.) biharnagybajomi képzőbokros adata: *szárnyadék*, mely valószínűleg helyi használatú szó. Képzését tekintve a szárnyék legalább is a középmagyar nyelvtörténeti korba megy vissza.

A Ny. Tört. Szótár (III. 93. l.) két esetet említ, mely átvitt jelentést tüntet fel „refugium, Zuflucht“ értelemben. Az első adat 1617-ből: „Nagy vala az Salamon bölcsesege, de amaz teremtetlen bölcsesegnek ajándeka és szárnyéka“.²⁰ A második 1803-ból: „Isten böltseségének szárnyékában részesülni.“²¹

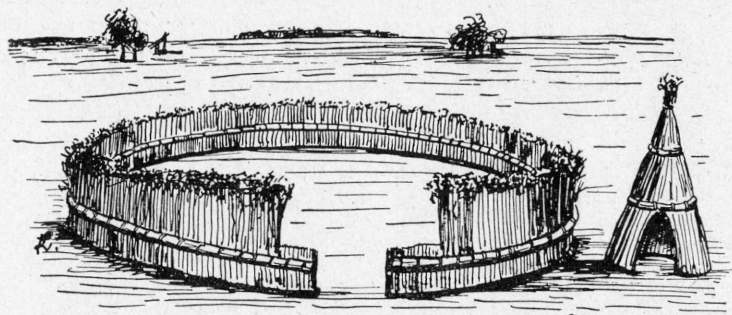
¹⁸ id. m. 215. l.

¹⁹ Népélet, 1923—24, 100—102. l.

²⁰ Milotai Nyilas István: Irtovány.

²¹ Baróti Szabó Dávid: A Magyarság virági.

Itt újra problémák előtt állunk. Az átvitt jelentés föltétlen a tárgy régebbi létére mutat, ami különösebben a korábbi adatokat nézve a tárgyi életét jóval előbbre teszi. A másik viszont az átvitt jelentés megmaradásának folytonosságát igazolja. Az átvitt jelentést az ország különböző területén élő írók említik. Hogy a szárnyék, mint tárgy, már a régi nyelvhasználatban enyhelyet jelentett, vagy valaminek az enyhelyét, nem kétséges. Eredetileg nem is vonatkozott talán kimondottan

11. ábra. Karám. Orgovány, Tolvajos puszta.

pásztorépitményre, idővel azonban szinte kizárólag pásztori használatba került.

A felvetett kérdések sorozatára adott feleleteket nagyrészt feltevésnek kell tekinteni. Amíg azonban kellő nyelvi és történeti anyag nem áll rendelkezésre a szó földrajzi elterjedésére, addig a tárgy életének

12. Haráng. Akasztó, Ökördi puszta.

Tagán G. felv.

is csak arra a bizonyosságra juthatunk el, ami viszont a Duna-Tisza közéről már bizonyosság.

b.) Egybentartásra szolgáló építmények.

Míg a szárnyék önmagában csak a szél, esetleg a nap ellen ad enyhelyet, addig most azokról az építményekről szólunk, melyek ezenkívül a jószág egybentartására szolgálnak. Ide tartozik az *akol* és *karám*. Az *akol* (*akó*) eredetileg kizárólag csak egybentartást szolgált. Tulajdonképpen bekerített állás. Az *akol* legegyszerűbb formája a legősibb és legegyszerűbb kerítés: az árok. Van tudomásunk arról, hogy voltak o-

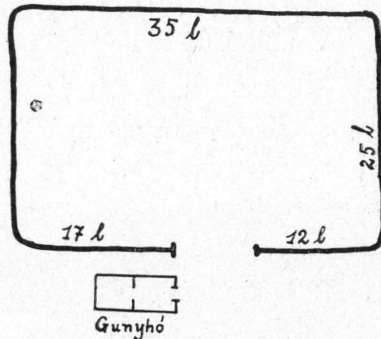
lyan aklok, melyeknek árkon kívül egyéb kerítése nem volt. Ezek természetesen hatalmas, sokszor kettős árkok voltak. Halasi tanácsjegyző-könyvekből olvashatjuk 1792-ben „... hogy a marhának kerített akol árkában esett a borju és ott döglött meg.”²²

Az árkot belülről gyakran korlátfával is körülvették.

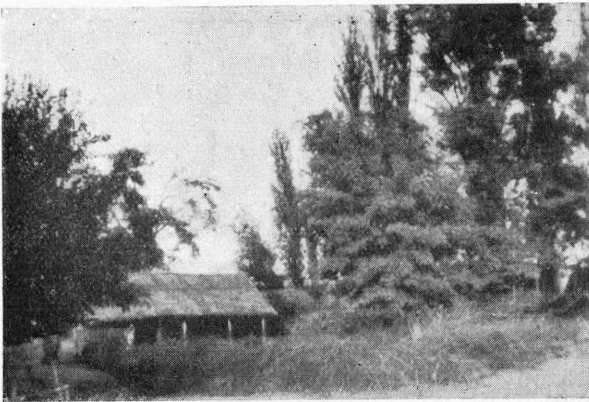
Madarassy László²³ írja: „A nomád jellegű gazdálkodásnak legutolsó hagyatékai közül való a kecskeméti pusztaságon az akol, a melyik rendeltetése szerint lehet: lóakol, baromakol, juhakol, csürheakol. A még található aklok egyrésze állandósult a majorságokban, tanyákban, mint az istálló kiegészítő része, másrésze ellenben még mozgó, a majorságok, tanyák körül elterülő közeli mezőkön.”

Ma a Kiskunságon elsősorban a *kollátfákból* összeállított, többnyire négy-szögletes építményt nevezik akolnak. (8. ábra). Különösen a kurtapásztorok és majori gulyások építménye. Az akol mellett megtaláljuk a pásztor gunyhóját, esetleg szélfogó fallal. (9. ábra). Telelésre is használják ridegmarhánál, de nyári legelőkön is gyakori látvány. Tarlószabadulás után az aklokat a szántóföldekre viszik, hogy így állítás által a jószág a földet *mögtelekölje*.

Uradalmak akoljaiban a borjúk számára újabban kisebb aklokat

12. a. ábra. Haráng (12. ábra) alaprajza. Akasztó. Ökördi puszta.

13. ábra. Marhaszín és akógarád. Halas. Pirtó puszta. Tálasi I. felv.

állítanak fel, melyeket sokszor féltetővel látnak el, kapuhoz, cserényhez közel. Ezeket az építményeket *kisakó*, *borgyú akó*, *borgyúrekeszt* névvel jelzik s ezek mintegy a borjúkarók helyett szolgálnak. Este, behajtáskor, ide zárják a borjúkat s csak reggel, fejés után bocsájtják őket szabadon.

Telelésre az akolban felgyülemlett trágyából, ízékből *bástyát* vagy *garád*

dot raknak a kollátfák köré. Ezáltal az akol egyúttal enyhelyül is szolgál szél ellen. Itt már megközelíti a másik pásztorépítményt, mely egybentartáson kívül enyhelyül is használható: a *karámot*.

A *karám* (*karán*, *karány*, *karáng* és *haráng*) vagy *garád* a Kis-

²² Halas, Tj. XI. 27–28. l.

²³ id. m. 64. l.

kunság területén főleg befelé buktatott nádból, de egyéb anyagokból is pl. dudvából, ízekből, szalmából, zsombóból, rőzséből, tuskés galyakból stb. épül, tehát tömött falú, ellentétben az akollal, jóllehet a mai nyelvhasználatban ezt az építményt is legtöbbször *akónak* mondják. Halason kissé pontosabb megjelölést használva, a nem nád, hanem tömöttfalú karámokat *akókarámnak*, *akógarádnak* nevezik.

Alakjukra nézve vagy négyszögletesek (10. ábra), vagy szabálytalan köralakúak (11. ábra). Ez utóbbiak nádból készülve azonosak a Tiszántúl kosaraival.²¹

A nádból készült karámok egyúttal *isztronga* gyanánt is szerepelnek. A nagyjószágnak készült nádkarámokat belül kollátfával veszik körül, hogy a jóság a nádat ne rontsa.

Mindenféle jóság használta, elsősorban telelésre. Méretük a jóság számától függ s így ez sokszor igen tekintélyes. Az akasztói *haráng*

14. ábra. *Tanórok*. Ladánybene. Gombai Baracs puszta.

Györfly I. felv.

(12., 12. a. ábra) szalmafalának magassága kb. másfél öl, szélessége 1 öl. Ez egyébként itt már utolsó hírmondója ennek az ősi építménynek.

*

A kiskunsági karámnak egyik speciális faja a *tanórok* vagy *tanór*, mely mint tárgy és szó erről a területről eddig ismeretlen volt. A Népmű és Nyelvünkben²⁴ közölt ismertetésem anyaga a további gyűjtés során erősen kibővült. Ott még csak egy élő pásztortól értesültem, hogy a jegyzőkönyvekben említett tanórok a pásztorság használatában is él, 1935. nyarán azonban a Kunszentmiklós, Szabadszállás, Peszéradacs, Fülöpszállás környéki pásztorok sokban hozzájárultak a fogalom tisztázásához, azonkívül a baracsi buckák között, továbbá a halasi Re-

²³ V. ö. összefoglalólag St. v. Györfly id, m. 34. l.

²⁴ 1935. 240. l.

²⁵ Györfly István a M. Néprajzában — II., 144. l. — Tiszántúlról is említ ezekhez hasonló *biritty*ből készült karámokat.

kettyében, Pirtón és Debeákon magát a tárgyat is sikerült feltalálni.²⁶ Minthogy a szó — és maga a kultúrtárgy is — földrajzi helyzeténél fogva nem jelentéktelen, az alábbiakban összefoglaljuk reá vonatkozó ismereteinket.

A kunszentmiklósi községi levéltárban a következő adatokat találjuk :

1774. „Kurutz János és Illyés János Némely lakosoknak káposztáskertjeit megvévén, azokat Szérüs kerteknek tsinálták és az általuk vett kertekkel meg nem elégedvén, azoknak árkait béhúzták s tanórkot rakván az árok helyére, azonkívül új árkot ástának“ (17. l.) 1782. „... Márki Sándor a Szérüskertje mellett lévő közönn az árkot bé húzván, a Tanórkot az árok helyére rakta...“ (56. l.) 1805. „Rajkó Istvány be panaszolja, hogy éppen máji Napon Berta Mihály Tanórok alja meggyulladott, mely tűz onnét támadott, mivel valaki a Tüzes perjét odavitte . . . Berta Mihály fia előhivattatván azt vallja, hogy az eő Istállójokban Horváth Mihály tüzelvén eő vihette ki a perjét az Tanórok alá . . .“ (317. l.)

Jegyzőkönyveink a kertek kerítését az anyag minéműsége szerint mindig megnevezik : sárfal, gömölyesár, nádból korcolt, gazból, trágýából, dudvából, ízéből rakott bás-tya s így a tanórok gally és rözse. A tanórok a fentemlített esetekben a szállás-, szérüs-, vagy istállós kertek kerítése. Ilyen gallyakból összerakott kerítésformákat itt ott ma is lehet látni, szőlőknél is elég gyakori. Árkot ástak, a belső oldalon sáncot hanytak s arra állították karók közé szorítva a tüksék gallyakat.

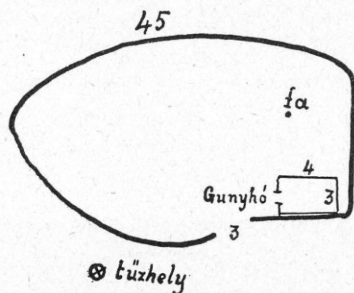

15. ábra. Akódarád. Halas, Debeák puszta.

Tálasi I. felv.

Mint Györffy István írja,²⁶ „megvolt a töviskerítés tanórok képében már a törökvilág előtti falvak körül is, mint kertmögötti kerítés.“²⁷

A felső Kiskúnságon borovicskát használtak erre a célra, míg Halas környékén az inkább gyakoribb galagonyát. Halason a tanórok szót

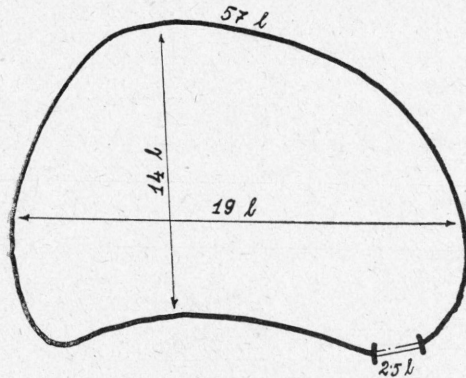

14. a. ábra. Tanórok (14. ábra) alaprajza. (Mérték lépésben) Ladánybene, Gombai Baracs puszta.

²⁶ Ért. 1926. 114. l.

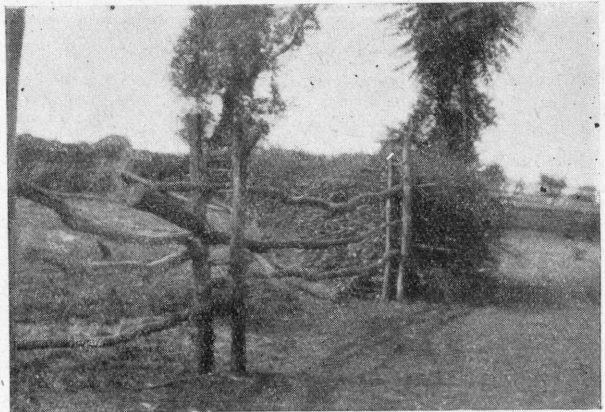
²⁷ Ugyane lapon figyelemreméltó a szerző, valamint B. jegyzete.

nem ismerik, a jószágnak készült hasonló épületet *akógarádnak* nevezik. Halason régi tanyán lévő szállások akolkarámjait építik így (13. ábra), de a pusztai egyedülálló építményről is van felvételünk (14., 14. a. 15., 15. a. ábra). A galagonyát vagy borovicskát *sudaras* végével kifelé fektetik egymásra, esetleg *fekvés dudvával* keverve, hogy sűrűbb legyen a fala (16. ábra). Ugyanígy épültek a felső-kiskúnsági pásztorok *tanóroknak* vagy *tanórnak* nevezett karámjai is. Itt a fal tetejét még hegyes karókkal is megtűzdelték. Az építmény magassága az egy ölet is meghaladja, bár a régihaznátatú akógarádok idővel *megrokkannak*.

15. a. ábra. Akógarád (15. ábra) alaprajza.
Halas, Debeák puszta.

Magyar Tájiszótár az országnak csak két vidékéről tíz előfordulást említ, kevés kivétellel — Somogy, Balaton-mellék — Erdélyből, illetve Székelyföldről. A helyzetet nehezé teszi az, hogy a jelentésselérés egyes vidékeken belül is számottevő. Két jelentéscsoport különböztethető meg, az egyik „tövis”, a másik „fű” jelentésmaggal. Simonyi²⁸ a szláv *trnik* „tövis” szóval magyarázza. Asbóth²⁹ a szintén szláv *trava* „fű” szóból magyarázza, amit Melich³⁰ kételkedéssel fogad. Szilády Zoltán³¹ ismét az Asbóth-féle véleményhez hajlik vissza, szerinte ez „hagyományos gonddal őrzött kis kaszáló, minden gazdának külön tulajdona, kétségkívül az első ősfoglalás, amelyet a közbirtokból kiszabadítottak.” A jelentésre vonatkozó elméletek

16. ábra. Akógarád kapuja. Halas, Rekettye puszta
Tálasi I. felv.

²⁸ Nyőr, 1901. 249. l.

²⁹ FUF. 1912. Band II., Heft 1—2. 45. l.

³⁰ M. Ny. 1912. 419. l.

³¹ Debr. Szemle, 1934. 262—63. l.

kérdése talán azzal dönthető el, hogy itt a két szláv szó magyar nyelvbeni azonos hangfejlődéséről van szó.

A kiskúnsági tanórok a legöregebbeknél 1.) tüskés anyagból rakott tüskés kerítésféle (a XVIII. sz. végén meghonosodott *liciumból*, *jázmiből* kerített falra is használták), mely a pásztorság nyelvén 2.) a rendeltetésre szolgáló, belőle készült épületet (karám, akolféle) is jelenti, sőt 3.) jelenti a bástyaakó tetejére tüskés anyagból készült védelmi magasztást, azután, a névátvitel további fokán 4.) magát a gazból, dudvából stb.-ből készült bástyát, melyben már semmi tüskés anyag nincs is.

Hogy eredetileg mennyire fontos a tüskés anyag kihangsúlyozása, arra az is bizonyíték, hogy egy-két adat szerint a borovicskából készült háromágú szárnyéket is emlegették tanóroknak (Peszéradacs).

A tanórok vagy tanór — tüskés anyagánál fogva — védelmi célt

17. ábra. Isztronga. Peszéradacs.

Györfly I. felv.

szolgált; kerteknél háziállatok betörése, pásztorépítményeknél „kétlábú tolvaj” és „orzó vadak” ellen.

Hogy a szó és tárgy a jelzett területen állandóan élt-e, vagy demográfiai változásokkal került oda, nem tudjuk.

*

Az akol és karámféleségek csoportjába tartozik a kiskúnsági puszták egyik jellegzetes mozgó építménye: az *isztronga*. A tárgy nevét tekintve, talán ez az egyetlen idegen eredetű szó, a kiskúnsági fejlődés színmagyar terminológiájában.³²

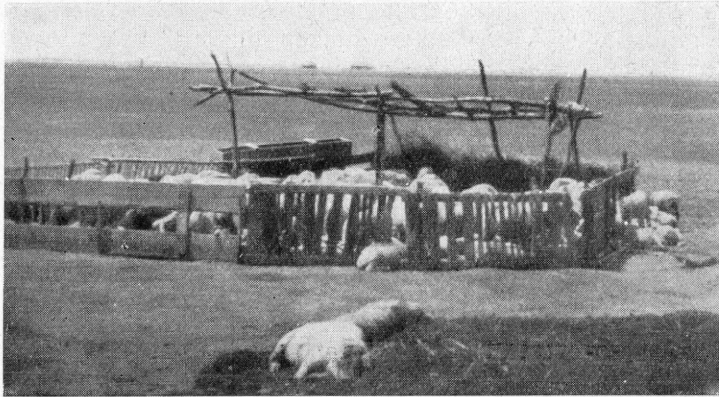
Az *isztronga* fejéshez egybentartásra szolgáló építmény. A XVIII. sz.-ban *fejőakol*, *fejőaklocska* néven, de *esztregának* is említik.³³ A Kiskúnságban megkülönböztetnek magyar- és német-*isztrongát*, aszerint hogy azt szabadban, vagy birkaszínben állítják fel. Ez utóbbi a merinói juhokkal honosodott meg.

A magyar-*isztrongákat* csaknem a város belterületén, szélén, vagy a szállás és aklokterekben állították fel. Ma már tanyákon, sőt legelőpusztákon is gyakran megtalálhatók.

³² V. ö. Takáts Sándor: *Sztronga*, M. Ny. 1906. 22. l.

³³ Madarassy L. id. m. 65. l.: *isztronga*.

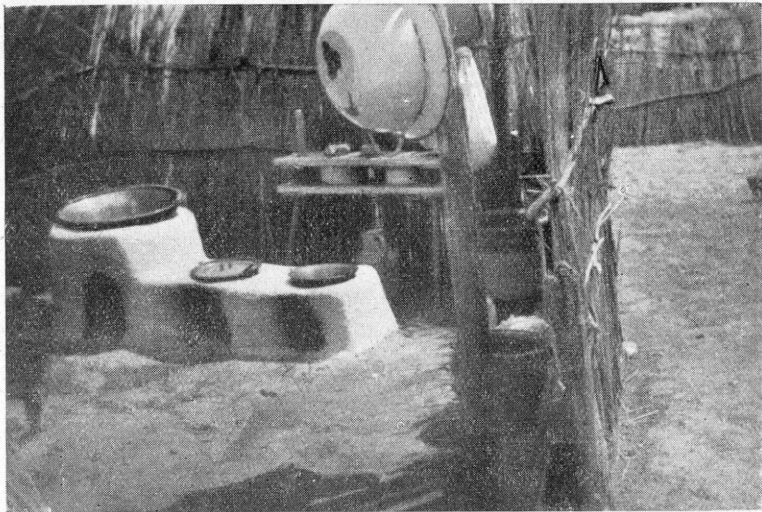
Az isztrongák ma is közel vannak a városhoz ; ez annyival is inkább természetes, mert a fejősfalkák mindig a *belső járásokat* legelik, csak a *rideg* vagy *nyájjuhokat* hajtották a *külső legelőkre*. Kunszentmiklóson a XVIII. sz. végén a gazdák isztrongái, vagy fejőaklai

18. ábra. Isztronga hívősöllövel. Kunszentmiklós, Nagyrét.

Györfly I. felv.

a város alatti alsó és felső gyöpön állottak, szorosan egymás közelében. Ugyanígy volt ez minden kúnsági helyen, Halason is, sőt az Al-

19. ábra. Savóforraló enyhely. Kunszentmiklós, Nagyrét.

Györfly I. felv.

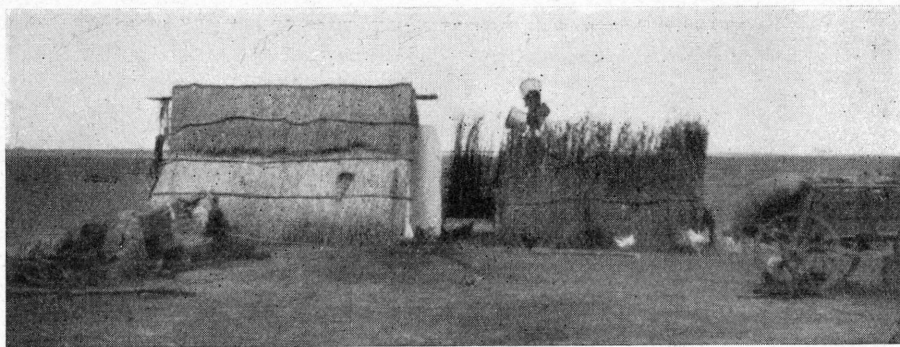
föld más juhtartó helyén is.³⁴ Gyakoriak az erőszakos isztrongafoglalások is . . . „Sponga Mártony az kihagyott uttzában Isztrongát kívánna építeni . . . de a kiküldöttek . . . Sponga Mártonyt az Uttzában lejendő

³⁴ V. ö. Málnási id. m. 62. l.

Isztronga építéstől eltiltották, meg hagyván Néki, hogy ottan építeni ne bátorkodna.³⁵

A magyar isztronga, amely sokszor nemcsak magányosan, hanem szárnyék mellett állt, részben még ma is nádból (10. ábra), vesszőből, de inkább deszkából, lécekből ácsolt *rekeszszaráglyából* készült négy- vagy sokszögletes építmény (17. ábra). Rendszeren két nyílása van, egy nagyobb és egy kisebb. A nagyobbban a juhokat behajtják fejés előtt, a kisebbben viszont fejéskor kibocsátják. Ez a kisebb nyílás a *lik*, *síp* vagy *sípóka*, melynek sokszor tetőt is ácsolnak, hogy fejéskor az eső a tejhez ne keveredjék. Ma már gyakran csak egy nyílást találunk.

Fejésnél a juhásznak *isztrongásra* van szüksége, aki a juhokat a sípóka elé hajtja. Ez valami bojtár, de jó pulival is lehet *isztrongálni*. A juhász a síp belső oldalán *fejőszéken* vagy *zsombón* foglal helyet, előtte a fejésgödör. A sípban — ma már ritkábban használt — menteles deszkahídlás is áll, hogy a fejés jobban kezére essék a juhásznak. A sípóka oly széles, hogy a juhász mellett egy juh is elfér.

20. ábra. Juhászkunyhó. Kunszentmiklós, Nagyrét.

Győrffy I. felv.

Az isztrongában gyakran *hívösölőt* állít fel a juhász, hogy déli időben a falka a naptól megenyhelyezhessen. (18. ábra).

A mai isztrongák legtöbbször fejősjuhász-tanyákkal kerülnek felállításra, mellettük van a *savó-fóraló* és a *tejespince*, esetleg a pásztor gunyhója vagy putrija (19., 20., 20. a. ábra).

A német-isztrongát birkaszínben vagy istállóban állítják fel, a fal hosszában, esetleg L alakra. Szélessége : ahány fejősjuhász s mindegyikre egy-egy birka. Itt isztrongásra nincs szükség. A fejősök fejőszékeiken az isztronga elején egymásmellett egy vonalban helyezkednek el, egymáshoz oly közel, hogy egy-egy juh mindegyikük közt kifer, de összetámasztott térdükkel a juhok kitörését megtudják akadályozni. Egyszerre csak egyet-egyet engednek ki maguk között, megfejik, félrelökik s kissé hátrább ülnek. Így fejik ki az egész falkát. Az állat a sorakozást hamar megszokja.

*

Ebbe a csoportba vág az *elletők* kérdése is. Ezek hajdan szabadban felállított, kisebb, fedetlen építmények voltak. Igaz ugyan, hogy a

³⁵ Kunszentmiklós, Tj. 1805. 174. l.

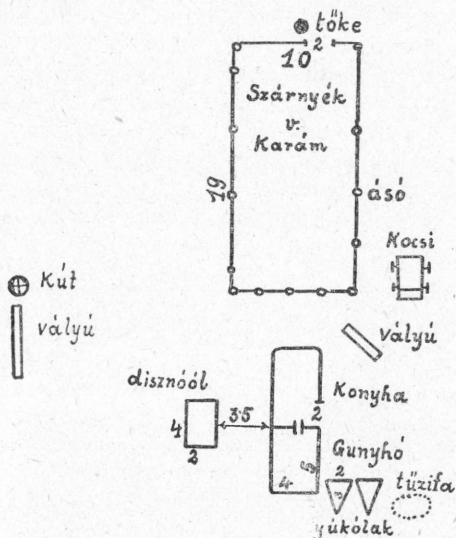
rideg juhász minden enyhely nélkül is el lehet, de a *birka* természete miatt szükség volt oltalomra is. Ha a juhász *síkon* elletett, a szárnyék valamelyik sarkába nádból fogadtatót ültetett. Az egész nádat leültették sorjában, korcba kapták, a belsejét *sövény-* vagy *cserénysaráglyákkal* apró helyiségekre *elreggették* s valami hitvány ajtócskákat szerkesztettek az egyes *fogadtatók* vagy *kötrócök* elé (21. ábra.) A hozzávaló anyagot a fülöpszállási jegyzőkönyvek „Elletők felállítására szolgáló készülékek”-nek említik.³⁶

Ez az építmény, melyet nemcsak a jegyzőkönyvek leírásából, hanem az öreg pásztorok elbeszéléseiből is ismerünk, a merinói juhokkal jött be s azonos az istállóban alkalmazott fogadtatókkal, azonos lehet továbbá azzal az építménnyel, melyet Czuczor-Fogarasi *sellenc* néven említ: „Győr és Komárom megyékben, a dunántúli részen a. m. ellető, vagyis a mezőkön nád- és sövényrekeszek az ellő juhok számára”.³⁷ Erről a *sellenc*ről azonban a szakirodalomban semmit nem hallottunk.

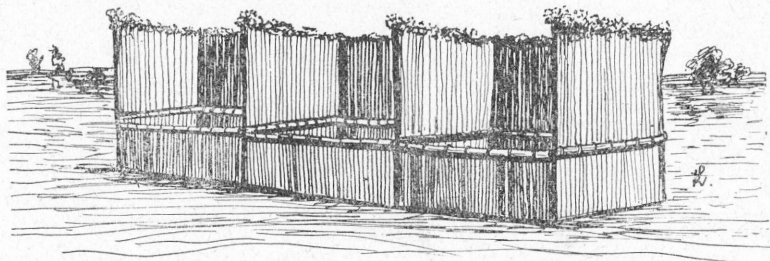
c.) Tetős építmények.

1. Akollal egybeépített fészerek (színek).

20. a. ábra. Juhásztanya alaprajza. Kunszentmiklós, Nagyrét pusztá. Mérték lépésben.

Ezeket régen téli állásként használták szilaj és félszilaj jószág teleltetésére. Ma már tanyaudvarokon, uradalmi helyeken nyári legelőkön is feltalálhatók. Az akolban felállított épületeket — melyek egyébként mezőgazdasági célokat is szol-

21. ábra. Ellető. A hagyományok után rekonstruálva. Kiskunság.

gálnak — *színek* vagy *színaljának*, *fészörnek*, *fészöraljának* nevezik, tetőszerkezetüket *féhajnak*. Az ilyen módon álló akol a *fészörakó* nevet viseli (Peszéradacs), illetve, mivel a fészér hátulja gyakran sár-, szalma-, zombófal, *falakónak* is hívják. Az aklos fészérnek északról és kelet

³⁶ Tj. XVI. 64. l.

³⁷ V. k. 768. l.

felől volt fala, de előfordult, hogy csak délről volt nyitott.

Minden jószágnál alkalmazták. A német vagy merinói juh tartásával lassan megszűnt a szárnyék melletti teletetés s az anyabirkák és bárányok is ilyen *félelejű színekben* telettek ki. Peszéradacson két formája maradt meg az aklos fészernék. Az első a Kiskun vidékeken is szerte használt teletető. Leginkább domb enyhelyében állították fel.

Készítése egyszerű. A féhajat *ágasokra* és *horogfákra* leállították. Tetejét szalmával hányták meg s gyephanttal erősítették meg. A tetőt

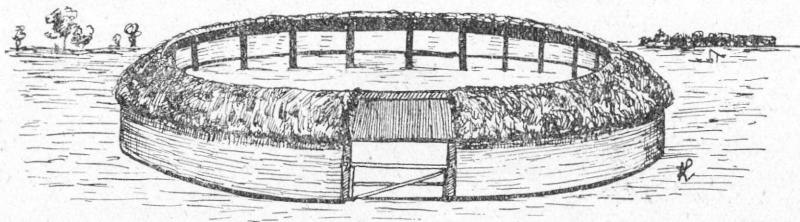
inséges tél végén sokszor fel is etették a jószággal. A hátsó, esetleg oldalfalakat a már előbb említett anyagból, esetleg trágyából rakták fel. A féhajat négyszögben az akó *kollátfái* fogták körül, a négyszög első jobb- vagy baloldalán volt a *saráglyakapu*. A kollátfákat gyakran *körülbástyázták* vagy *jázmival* körülvették. Az akolkorláttól rendszerint jobbra állott a pásztor gunyhója, félig földbe mélyítve. Ennek a fala sár vagy vályog, teteje szalma, ajtaja odatámasztható nádtábla. A gunyhó közepén volt a *tűzlik* szolgálával, azon a bogrács, ez esetleg a mennyezetgerendáról láncon csüngött alá. A gunyhóban főztek s esős időben itt is háltak (22. ábra).

22. ábra. Fészörakó vagy falakó alaprajza. Kiskunság.

ható nádtábla. A gunyhó közepén volt a *tűzlik* szolgálával, azon a bogrács, ez esetleg a mennyezetgerendáról láncon csüngött alá. A gunyhóban főztek s esős időben itt is háltak (22. ábra).

A jószág nappal a legelőn legelt, ha volt mező, vagy a szántóföldeken. Ha nem legelhettek, az etetés úgy történt, hogy a gulyások vagy az akol körül felhalmozott takarmányból vetettek elébük, vagy pedig a béresek a szekereken kiszállított takarmányt a szekér haladá-

23. ábra. Görbeakó vagy kerekakó. Peszéradacs. Öreg pásztorok elbeszélése után rekonstruálva.

sa közben jobbra-balra *karikába* kihányták a földre s reáeresztették a jószágot. Uradalmi helyen az aklokat *tábori jászollal* rakták köröskörül s belül etettek.

Az akó szalmával volt *mögajjazva*, de juh alá nem adtak szalmát, az az etetéskor megmaradt *ízéket* kaparta maga alá alomnak. Az idő kinyílásával a jószág elhagyta az aklot, akkor ezt a béresek kitakarították, a trágyát elhordták a földekre s az akol beszorulásig üresen állt.

A Kiskunsággal határos nagyobb uradalmakban, pl. Peszéradacson, csaknem napjainkig használt teletőalkotmány volt a *kerek-* vagy *görbeakó*. Kerekre, vagy sokszögletesre építették, innen a neve. Sárból

vagy vályogból rakott falát köröskörül féhaj vette körül, amely horogfákra hányt gaz vagy szalma volt. Ennek szélessége kb. 1 öl lehetett. A féhaj fiastehenek és a gyöngé borjúk oltalmára szolgált; a meddő és erősebb növényekjóság a fahéjon kívül telett. Jászlat etetésre nem használták, csak földről etettek (23. ábra).

Az akol kapujának egyik oldalán állt a kerek- vagy nyergestete-

24. ábra. Birkaszin. Kunszentmiklós, Nagyret puszta.

Györffy I. felv.

jű gunyhó, mely inkább főzőhelyül szolgált, mert a gulyás kutyáival együtt a kapuban hált.

Az először bemutatott fészter, vagy szinalja a Kiskunságban a szálláskertekben is használatos volt, illetve onnan került pusztai szállásokra vagy tanyaföldekre. Kovács Aladár³⁸ a Sárközből hasonló célt

25. ábra. Birkaszin. Peszéradacs.

Györffy I. felv.

szolgáló fészereket említ. Nem lehet kétséges, hogy mint azok a kiskunsági aklofészterek is a régi magyar szállások tipikus épületeihez tartoznak.

Ezzel elérkezünk a régi magyar szállás berendezésének kérdéséhez, amire területünkről ugyan sok adalék gyűlt össze, ez a kérdés azonban terjedelmes anyagánál fogva — az istálló kezdetleges formáival együtt — önálló tanulmány tárgyát fogja képezni.

³⁸ Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. Ért. 1912. 211—12. lap.

2. Birkaszín.

A felső Kiskunság legelőinek újabb építményei a nyergestetejű birkaszínnek, melyek csak pár éve terjedtek el. Főleg fejősjuhászattal állanak szoros kapcsolatban.

Városon és tanyán gyakoriak az alacsony oldalfalakkal ellátott birkaszínnek vagy istállók. Ezek mintájára állították fel a pusztai bir-

26. ábra. Akol földbemélyített birkaszínnel. Peszéradacs.

Györfly I. felv.

kaszíneket, melyeknek tetőzete nagyrészt azonos a gazdasági udvarokon belül felállított birkaistállókéval. Külsejükre nézve hasonlóak azokhoz a hodályokhoz, melyeknek fényképét a szoboszlai pusztákról Málnási közli,³⁹ csakhogy míg ezek ott telelésre szolgálnak,⁴⁰ addig a mi területünkön csakis nyaraltatásra.

Készítésük úgy történik, hogy a nyergestető vázát leállítják, náddal beborítják, az alsó oldalára félmagasságig szalmát hánynak, erre pedig a körül folyó árok-ból földet, gyephantot (24. ábra). Belsejüket saráglyákkal rekeszekre osztják, hogy a különböző falkákat elkülönítsék. Az ajtó egyik oldala mellett van a juhász vacska, fejőkész-sége stb. Ha nem odabent isztrongálnak, akkor a fejőaklot a kapu előtt állítják fel (25. ábra).

27. ábra. Kutyaverem. Tatárszentgyörgy, Farkasordító puszta.

Györfly I. felv.

A hodály szót a Kiskunszágon — Halás kivételével — nem ismerik. Halasi jelentése: „kezdetleges pusztai istálló”.

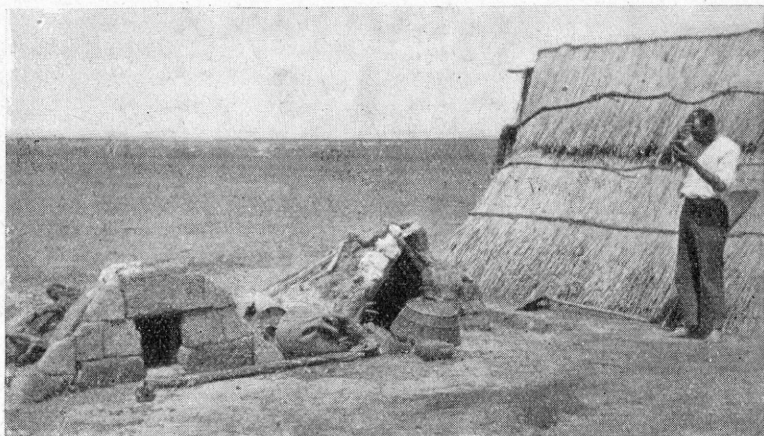
³⁹ Id. m. 69. l.

⁴⁰ Id. m. 74. l.

d.) Földbeépített enyhelyek.

Ezeket a pásztorság alig ismeri. Peszéradacsról került elő egy földbe-
ásott nyergestetejű teelő építmény juhok számára (26 ábra). Ugyanilyen ott
a disznók telettésére szolgáló *sikító*. Farkasordító pusztán a kanászok
a kutyáknak vermet ásnak (27. ábra).

A *kutrica* vagy *disznófijaztató*, valamint a putriistállók területün-

28. ábra. Tyúkolak. Kunszentmiklós, Nagyret puszta.

Györfly I. felv.

kön már gazdaságokban tűnnek fel, ezért azokat itt nem is említjük.
A kezdetleges, földbevájít tyúkolak, melyeket a pásztortanyák körül itt-
ott láthatunk, (28. ábra) valójában szintén nem tartoznak a pásztorság
használatába.

Tálasi István.

*

István Tálasi: Wetterschutz fürs Vieh auf den Puszten den Kiskunság (Kleinkumanien). Verfasser bespricht die aus Rohr, Stroh, Balken und derg. zusammengefügt, fürs Vieh bestimmten primitiven Bauten der Kiskunság. Diese sind späte Nachkommen primitiven Bauten der uralten ungarischen Viehzucht. Das einfachste ist der Windschirm (ung. *szárnyék* genannt), in Form einer mehrflügeligen Rohrwand und dient zum Schutz gegen die Kälte (Abb 1—2.). Die andere Bauten bezwecken zu meist das nächtliche Zusammenhalten fürs melken usw. *Abb. 1.* Grundrisse alten Windschirmen (ung. *szárnyék*) für Schafe (1—4.). Kleinkumanien. *Abb. 2.* Dreiflügeliger Windschirm für Pferde. Akasztó. *Abb. 2. a.* Grundriss zu *Abb. 2.* *Abb. 3.* Dreiflügeligen Windschirm für Rind-Herde. Akasztó. *Abb. 3 a.* Grundriss zu *Abb. 3.* *Abb. 4.* Dreiflügeliger Windschirm für Rind-Herde. Akasztó. *Abb. 5.* Windschirm für Pferde. Akasztó. *Abb. 6—7.* Windschirm für Pferde mit Viehzaun (und *akol*) und Hirtenhütte. Akasztó. *Abb. 7. a.* Grundrisse für *Abb. 6.* und *7.* *Abb. 8.* Hirtenhütte mit Viehzaun. Tatárszentgyörgy. *Abb. 9.* Hirtenhütte mit Windschirm, Feuerstätte und Viehzaun für Rinder. Orgovány. *Abb. 10* Pferche (ung. *karám*), Kunszentmiklós. *Abb. 11.* Hirtenhütte mit kreisrunder Pferde. Orgovány. *Abb. 12.* Pferde aus Stroh mit Hirtenhütte. Akasztó. *Abb. 12. a.* Grundriss zu *Abb. 12.* *Abb. 13* Schutzdach (ung. *szín*) für Rind-Herde und Pferde (und *akógarád*) aus Weissdorn (*Crataegus*). Kiskunhalas. *Abb. 14.* Pferde aus Wacholder (ung. *tanórok, tanór*). Ladánybene. *Abb. 14. a.* Grundriss zu *Abb. 14.* *Abb. 15.* Pferde aus Weissdorn (ung. *akógarád*). Kiskunhalas. *Abb. 15. a.*

Grundriss zu Abb. 15. Abb. 16. Pierche (ung. akógarád) mit Zauntor. Kiskunhalas. Abb. 17. Schaftzaun (ung. isztronga), Peszéradacs. Abb. 18 Schaftzaun (ung. isztronga) mit primitivem Dach. Kunszentmiklós. Abb. 19 Hirten-Feuerstätte neben Schaftzaun. Kunszentmiklós. Abb. 20. Hütte eines Schafhirten mit Pierche, Wagen, Hühnerstall usw. Kunszentmiklós, Abb. 20. a. Grundriss zu Abb. 20. Abb. 21. Pierche zu Lammern. Kleinkumanien. Abb. 22. Grundriss einer alten Pierche mit Schutzdach (ung. fészörakó) und Hirtenhütte. Kleinkumanien. Abb. 23. Kreisförmige Pierche aus Lehm. Peszéradacs. Abb. 24. Dachförmiger Schaftstall (ung. szfn) Kunszentmiklós. Abb. 25. Dachförmiger Schaftstall mit Viehzaun. Abb. 26. Prim. Schutzdach für Schafe mit Viehzaun. Peszéradacs, Abb. 27. Grube als Hundestall. Tatárszentgyörgy. Abb. 28. Hühnerställe aus Rasenziegel. Kunszentmiklós.

A LAKÓHÁZ KIALAKULÁSA AZ ORMÁNSÁGBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TŰZHELYEK KULTUR- MORFOLÓGIAI JELENTŐSÉGÉRE.

A magyar parasztház fejlődésének, kialakulásának kérdése már sokat foglalkoztatta a kutatókat. Huszka, Jankó és Herman Ottó eredetmegállapító, magyar háztípust kereső kísérletei után neves kutatók adatgyűjtő, rendszerező munkája következett. Ezek alapján *Bátky Zsigmond* — bizonyos területeken cs. *Sebestyén Károly*, a magyar sátorra vonatkozólag *Bátkyn* kívül *Vámos Ferenc* — gyűjtött világosságot abban a sűrű homályban, amely a magyar lakóház eredetének, néprajzi problémáinak számtalan kérdése fölött uralkodott. *Bátky*tól származik a magyar háztípusok első rendszerezése és megállapítása (Magyar tűzhelyek és háztípusok, Népr. Ért. 1930: 113—137.). Elgondolásai elsősorban a tűzhelyek morfológiai vizsgálatán, ezek szerszámanyagának és terminológiájának gondos meglátolásán alapulnak. Tanulmányaiiban számtalan olyan problémát és gondolatot vetett fel, amelyek kiindulópontját és alapját képezhetik a későbbi kutatásnak. *Bátky* mutatott rá arra, hogy még mennyi aprólékos részletmunkára, települési területek tanulmányozására van szükség, hogy teljes képünk legyen a magyar házvidékekről s lakóskulturánk néprajzi jelentőségét világosan lássuk.

Az alábbiakban az ormánsági lakóház kialakulásának menetét próbálom megrajzolni a tűzhelyek fejlődésének, kulturmorfológiai jelentőségének, egymásrahatásának kutatásával. Elgondolásaimat teljesen a helyszínen gyűjtött anyagra alapozom. Az Ormánság magyar falvain kívül kiterjeszkedtem a szomszédos somogyi horvát falvakra is (Sztára, Lakócsa, Révfallu). A területi elterjedés megállapításánál, egyes problémák általánosításánál nagy hasznát vettem *Garay* (A szlavóniai magyar faluk, Népr. Ért. 1911: 221—248), *Gönyey* (Adatok a Zselicség tárgyi néprajzához, Népr. Ért. 1931: 89—110.) és *Seemayer* (Régi tüzelőberendezések Dél-Zalában etc. Népr. Ért. 1933: 49—63.) tanulmányainak, amelyek többek között igen becses anyagot szolgáltatnak a balkáni lakóskultura elemeinek magyarországi elterjedéséhez. Az általuk közölt anyag alapján kitűnik, hogy a szlavóniai magyarság területe, Zselic és Somogy délkeleti része az ormánsági házterület közvetlen folytatásának tekinthető. Ezt a házvidéket *Bátky* is közös néven *déli* vagy *alsódunántúli* háztípus területének nevezi (Népr. Ért. 1930: 127—29., Magy. Népr. I. 183—193.).

Mielőtt az anyag részletes taglalásába fognék, igaz köszönetemet fejezem ki az *Országos Ősztündij Tanácsnak*, a *Néprajzi Múzeum* vezetőségének, hogy a helyszíni kutatást és a gyűjtött anyag feldolgozását lehetővé tették, *dr. Bátky Zsigmond* múz. főigazgató és *dr. Györffy István* egy. tanár uraknak pedig a mindenkori legmesszebb menő tanácsért és támogatásért.

Az egysejtű hajlék, a konyha tűzhelyei. A legrégebbi ormánsági ház, amelyre még emlékeznek, egysejtű kéménytelen helyiség volt. Túri Ilona (63 é. Piskó) hallotta egy Mihó János nevű embertől, hogy Zalátán egyetlen helyiségből álló házak voltak, amelyek közepén ölfákat raktak össze s így főztek, tüzeltek. Ilyen primitív hajlékokra emlékezik Balogh Sámuel (81 é., Sámud), aki Oszróban látott hasonló házakat, Adorjánson Kis Kengyeli Péter (61 é.) és Sósvertikén Szalay Dávid. Balogh Sámuel szerint ezeket az egysejtű hajlékokat használták szobának, konyhának s a bejárat előtt helyezkedett el az *eresz-féle pitar*.

Ennek az egysejtű háznak egész tárgyi berendezését a konyha örzi. Amint alább majd részletesen látni fogjuk, a konyha az ősi ormánsági ház, amely azután nyugati kulturhatások következtében a kemencés-kályhás szoba hozzácsatlakozása révén kétosztatú épületté fejlődött. A keleti Ormánságban épen úgy, mint a szlavóniai magyarok között (Garay: Szlavóniai magyar faluk, Népr. Ért. 1911: 246.) a konyhát *szenes ház* néven is ismerik,¹ ami mellett bizonyít, hogy valamikor ez volt a főhelyiség, ez volt az ősi ház.²

Az Ormánság nyugati részének régi házaiban ma is találunk kémény (akna) nélkül épült konyhákat. A füst az ajtó feletti nyíláson ömlik ki a pitarba. Valószínűnek tartom, hogy ez az ajtófeletti nyílás is csak újabb fejlemény, épen úgy, mint az akna, mert a régi füstös konyhák oldalfalában ma is találunk egy néhány centiméter átmérőjű kerek lyukat,³ amely szintén a füst elvezetésére szolgál.

A konyhai tűzhelyek gazdag alakváltozatából 1—5. ábrákon mutatok be néhányat. Kulturföldrajzilag az a fontos, hogy ezek a primitív tűzhelyek, amelyek formailag és az alább bemutatott szerszámanyag alapján is a balkáni, eredetileg egyosztatú kuca-k tűzhelyeivel hozhatók kapcsolatba,⁴ inkább a legnyugatibb részek magyar falvaiban (Marócsa, Drávafok) maradtak fenn, mert a közeli horvátság (Sztára, Lakócsa) hagyományokat őrző kulturvilága a magyarokat is megkötötte a fejlődésben. Egyébként épen a tűzhelyek fejlődésénél láthatjuk, hogy az Ormánság két különböző *kulturszint* tájból áll. Az a kulturállapot, amely keleten csak az öregek emlékezetében él s a múlt század végétől lényeges átalakuláson ment át, a nyugati vidéken még ma is élő reliktum. Ez a nyugati öv csak átengedett magán szivárogni bizonyos jelenségeket és tárgyakat (kályha stb.), de kulturabefogadó képessége sokkal kisebb lévén, azokat nem szívta fel. Az átszivárgott tárgyak azután keleten hatottak és terjeszkedtek jobban.

A tűzhelyek legprimitívebb formája egy alacsony, 20—30 cm-es sárpadka, amely a konyhának a szobát elválasztó falánál, a hátsó sarokba épül (1—5. ábra). Piskón emlékeztek arra, hogy ezek a tűzhelyek nem a fal mellé épültek, hanem majdnem a konyha közepére (Túri Ilona, 63 é.). Ez az elhelyezkedés, amelynek elsősorban az az oka, hogy a fából készült falat a tűzveszély ellen óvják, a fentebb említett egysejtű háznak lehetett jellemzője. Erre a sárpadkára nyílik a szobai kemence-kályha fűtőnyílása. A padka neve nyugaton *hőkü*,⁵ *kemő*,⁶ Vajszló és Vejti táján már inkább *padika*, *szénhely* né-

¹ *Szenes ház* a. m. tüzes, tűzhelyes ház. Az Ormánságban a *szén*-nek tűz jelentése van. *Szenet* gyújtok = tüzet gyújtok. A tűzrakás a legöregebb asszony munkakörébe tartozott.

² L. Népr. Ért. 1930: 128., Magyarország Néprajza I. 190. — A bácsbodrogi megyei sokácok a konyhát nevezik kutyának. Ethn. 1896: 150.

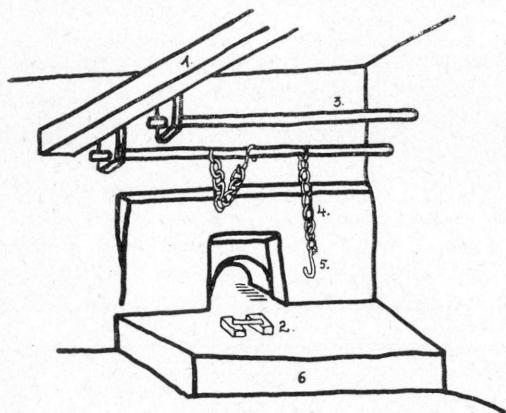
³ V. ö. Gönczi: Göcsej, 430., 434. — Ugyanígy Belsősomogyban is. Népr. Ért. 1933: 59

⁴ A teljesen hasonló szlavóniai horvát konyhák leírását l. *Lovretić: Otok. Narodni život i običaji. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (Röv. ZbNZ.), Zagreb, II. 1897. 117 skk. *Lang: Samobor. ZbNZ. XVI. 1911. 87. skk.* a Balkánra *Meringer és Čurčić* alább idézett tanulmányait.

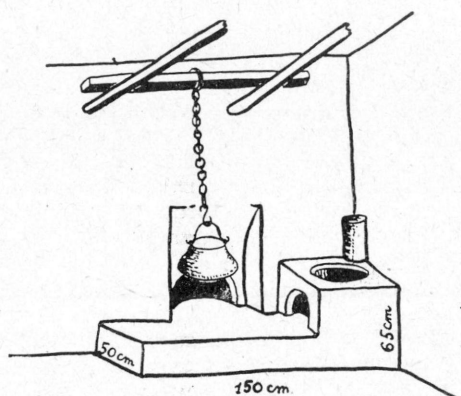
⁵ V. ö. Gönczi: Göcsej, 436., Nyr. XXIII. 287. stb.

⁶ A *kemő* szó különböző alakjait l. a kályhák tárgyalásánál. Elsősorban a kályhák melletti sárpadkákat, kis ülőhelyeket mondták kemőnek.

ven emlegetik. A padkán egy magasabb téglagyorságú sárépítményt találunk, ez a *pévaj, pévó, févaj, févó* vagy *zsatfé*.⁸ Az égő fa alátámasztására szolgál, hogy jobban égjen. Régen a pévajokat vastagabb fa vagy tuskó (*pévaj-fa, pévaj-gócs, zsunkó*) helyettesítette. Mindkettőt azután a tűzikutyák szorították ki, amelyeket itt szintén *pévaj, févaj (tűz-zsámoly, Vejti)* néven ismernek. Gazdag alakváltozatukból a 11. b.-d. ábrán mutatok be néhányat. *Bátky* szerint „hozzánk nyugatról s talán a Balkán felől kerültek”.⁹ Meglepő, hogy itt mindenütt négylábú, fejlett formákat találunk, amelyek inkább a felnémet területek hasonló használati eszközeivel tartanak rokonságot, mint a balkániakkal. Fel-tűnő, hogy a horvátok a tűzikutyát nem ismerik, náluk a fa alátámasztására még mindig a sár *cigle* (tégla) szolgál. Ez nemcsak az Ormánságban van így, *Seemayer* a somogyi horvátok között szintén a tűzikutya hiányát tapasztalta.¹⁰ A tűzikutya még arra is szolgál, hogy a szalonnával, burgonyával teletűzdelt nyársat kiálló kampóiba vagy a száraiba vert lyukakba illesztve kényelmesebben forgassák. Szokás volt az is, hogy a padikába csak egy kétágú fát

1 ábra. Tűzhely egy horvát ház konyhájában. Sztára. 25. sz. ház. 1. *tram* vagy *greda*, 2. *cigle*, 3. *sleme*, 4. *lanac*, 5. *karika*, 6. *ognjište*.)

2. ábra. Tűzhely a konyhában. A sárpadkán katlan. Marócsa. 24. sz. ház.

verték le s ez tartotta a nyárs végét. Hasonló primitív eszközök a Balkánon vannak elterjedve.¹¹

Ezeket a nyílt tűzhelyeken olyan hatalmas faágakkal tüzeltek, hogy a fa egyik vége a tűzhelyen volt, a másik kiért a konyhaajtóba s égés közben mindig fokozatosan dugták beljebb.

A padika fölé a gerendákra tett vagy a falba illesztett rudakról láncra (*lázsa lánc*, Piski, ugyanez a neve a szlavóniai magyaroknál, Népr. Ért. 1911: 246.) a balkáni formájú rézbogrács (*bokránacs*; — *bogránacs*, Prot. Szemle, 1927: 437. Kiss Géza) lóg. Ez a forma a Balkánon általános. Magyarországi elterjedése

⁷ A. m. tűzfejalj, ebből lett azután elvonással *févó, pévó* stb. *Bátky*: Fejel (cervical). Népr. Ért. 1931: 128., *Csefkó*: Pévó, Népünk és Nyelvünk, 1931: 28.

⁸ Bizonyosan elvonás a *zsarát+fej+alj*-ből.

⁹ *Magyarság Néprajza*, I. 79.

¹⁰ *Seemayer* V.: Régi tűzelőberendezések Délzsalában és Belsősomogyban, Népr. Ért. 1933: 53.

¹¹ A. *Haberlandt*: Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung, *Buschan*: Ill. Völkerkunde, II. 2, 329., *Čurčić*: Reizente Pfahlbauten von Donja Dolina in Bosnien, Zeitschrift f. öst. Volkskunde, Wien, 1913. Ergänzungs-Heft IX. 44. old., IV. tábl. 4. ábr.

kb. Göcsejtől a Maros vonaláig húzott vonaltól délre terjed.¹² Használják hasonló vasbográcsokat, sőt újabban az Alföldön ismert felül szélesedő típus is elterjedt, mert ma a rézedényekhez Szlavónia felől, ahonnan leginkább vándor cigányok hozták át, nem jutnak hozzá. A bogrács a szerb *bàkrac* 'kessel' (< oszm. *bakraž*) átvétele (Etym. Sz.). Felakasztásának háromféle módja van:

1. amikor a tartóláncot falbavert vaskampóra kötik.

2. A láncot rudakra szerelik fel (1—3. ábra). A lánctartó rúd neve: *szelemen*, *locin*-, *locen*-, *locén*-, *lánc- és füstfa*. A szelemen *Melich* szerint délszláv átvétel (szerb-horv. *slème*, *šljème*, szlovén *slème*, Honfoglalás kori Magyarország, 136.,¹³ *Bátky* sz. föltehetőleg szlovén közvetítéssel került hozzánk, Népr. Ért. 1930: 72.). Valószínű a szelement, mint lánctartó rudat az Ormánságban közvetlenül a horvátoktól vették át. A sztárai horvátok ma is *slème*, *sljeme* néven nevezik ezeket a lánctartó rudakat, ezenkívül a *drug* elnevezést is használják.¹⁴

3. A locen-fára nem láncot kötnek, hanem egy kampós rudat illesztnek bele (12. ábra).

Az üstlánc a Dunántúl déli felén használatos s délszláv területekre jellemző (*Bátky*, Magyarország néprajza, I. 80.). Régi használatát a római leletek mellett Schwaizban és Németországban előkerült La Tène-kori leletek igazolják.¹⁵ *Nopcsa* illyr-kelta maradványnak tartja (Albanien, 236.) s szerinte az elterjedési területe: Schwaiz, Italia, Dalmácia, Albania, Szerbia, szlovén területek, Románia és Kaukázus. Magyarországot nem említi. Ebbe az elterjedési területbe az Ormánság és a Déldunántúl révén Magyarország is erősen bekapcsolódik, mint őrzője egy ó-európai kultúrtárgynak. A bográcstartó fakampó főleg Boszniában és Horvátországban ismeretes. (Az északi szlávok bográcstartó gamói nem tartoznak ebbe a csoportba.) Az éles geográfiai elkülönülésnek nem valószínű, hogy ethnikai okai volnának, hanem az anyagihiány. Ezt az Adorjásról bemutatott forma is igazolni látszik (6. ábra).

A bogrács magasságának szabályozása a láncszemekbe akasztott kampó segítségével történik vagy a bográcstartó rudat emelik feljebb-lejjebb a locen-fára fűrt lyukak segítségével (6., 12. ábra).¹⁶

A locen-fákra illesztve vagy az aknába felszerelve találjuk a tűrfüstölő deszkákat (3. ábra).

A tűzhelyen találjuk a már előbb említett szerszámok mellett a vasrostélyokat és a vasháromlábát. A 11. e. ábrán bemutatott vasrostély analógiáját *Meringer* közli Nyugatmagyarországról.¹⁷ A vasháromlábának csak háromszögletű formáját találtam meg az Ormánság magyar lakta területén, de még arra az állapotra is emlékeztek, amikor a vasláb használata nem volt általános. A bemutatott forma (11. f. ábra) Lengyelországtól Boszniáig ismeretes.¹⁸ Sőt már római konyhaszerszámok között is megtalálták ezeket az eszközöket.¹⁹ A nagy tér- és időbeli elterjedést figyelembe véve, *Nopcsa* téved, amikor azt állítja, hogy ezek a háromlábak horvát és szlovén tartományokból csak a XVIII. sz., Bosz-

¹² *Herman Ottó* Komáromból is közli, de ide bizonyosan a dunai hajósok révén került (*Magy. halászat* könyve, I. 260).

¹³ L. m. *Miklosich*: *Etym. Wb.*, 290.

¹⁴ *Gunda*: *Stara hrvatska ognjišta uzduž Drave*, *Vjesnik Etnografskog Muzeja*, Zagreb, 1935, 88.

¹⁵ *Rütimeyer*: *Ur-Ethnographie der Schweiz*, Basel, 1924, 156.

¹⁶ Lúzsokon *locinfának* nevezik azt az ágas-bogas, nagyjából lecsonkolt faágat vagy ágakkal ellátott rudat, amelyet az akna alatt a falhoz döntve felállítanak és a füstölni való húst, szalonnát akasztják rá.

¹⁷ *Meringer*: *Studien zur germanischen Volkskunde*, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, (Röv. MAGW.) 1891: 137.

¹⁸ *Meringer*: *Das deutsche Haus u. sein Hausrat*, Leipzig, 1906, 37.

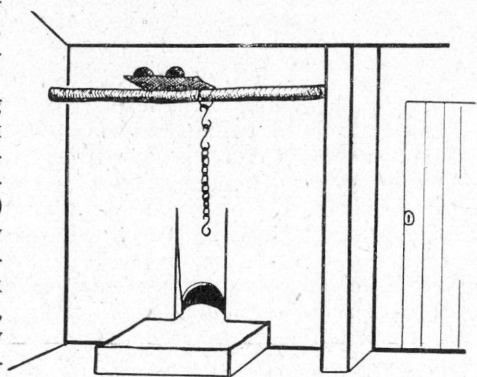
¹⁹ *Meringer*: *Studien zur germanischen Volkskunde*, MAGW, 1891: 134.

niából és Montenegróból a XIX. sz. óta ismeretesek (Albanien, 97.).²⁰ Épen Boszniában került elő a Kr. u. III. századból származó példány.²¹

Főzőedény a bogrács, amelyből két-három különböző nagyságút is tartottak. E mellett cserép fazekakat is használtak. Ezeket a tűzhely paraszába állították vagy vaslábra tették. A fazekakat, általában a cserépedényeket vándorló mohácsi fazekasoktól vették.

Ezeknek a nyílt tűzhelyeknek igen fontos szerszáma a tűzfúvó, tűzélesztő bodzafa vagy nádcső (a horvátoknál *puvalo, puvaló*), amely a déleuropai kandallós tűzhelyek járuléka. Elterjedési területe Albánia, Isztria, Dalmácia, A. *Haberlandt* szerint a Balkán nyugati partvidékétől Hollandiáig terjed.²² A délszlávoknál gyakran használnak vasból készült fúvócsövet a tűz élesztésére.²³ A tűzfúvócsöveknek déleuropai kulturterületekhez való tartozását régészeti leletek is igazolják. *J. Welkow* publikált egy avar kulturnyomokkal átszőtt, a VI. sz. végéről való gót leletet az északbulgáriai Sadowetz mellől. Az értékes leletanyagban különböző hosszúságú bronzcsövek vannak, amelyek kovácsmunkánál a tűz élesztésére szolgálhattak.²⁴ Magyarországon eddig Erdélyből²⁵ s az Alföld keleti részéről ismerjük, ott ahol a nyílt, az erdélyi tűzhelyekkel rokon tüzelők uralkodtak.²⁶ Az Ormánságba és az erdélyi-alföldi területekre, mint közös forrásból a Balkánról kerültek el.

Meg kell említeni az Ormánság egész területén ismeretes félgömb alakú agyagból égetett sütőharangot — a magyaroknál *puplika* *pupli*, Szegedi Füzetek, I. 292.), a horvátoknál (*Sztára*) *crepnja, crepnjak* a neve, — amely alatt pogácsa-félét, lepény-szerű kenyeret sütöttek. Legtovább használták a drávai molnárok, ami érthető is, mert vízi malmaikon nem volt hely nagyobb méretű, zárt kemence építésére. A *puplika* használata úgy történt, hogy két-három téglával feltámasztották s elkezdtek alatta tüzelni, amikor a *puplika* és a tűzhely kellő melegségűre felhevült, a paraszat, hamut elseperve, a sütendő tészta

3. ábra. Tűzhely a konyhában. A lánctartó rudon tűrófűstölő deszka. Marócsa.

²⁰ Nálunk *Szabó Kálmán* publikált vasháromlábakat a XVI. századból. (Né-pünk és Nyelvünk. 1929: 84.)

²¹ *Črenošnik Gregor*: Nalazi iz rimskog doba na Stupa kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog Museja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, XLII. 1930. 224.

²² *Haberlandt*: Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro etc. Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Wien 1917. Ergänzungs-Band XII. 12 old. -- *Buschan*: III. Völkerkunde, II. 2, 468.

²³ *M. Haberlandt*: Die indogermanischen Völker der Erdteils, *Buschan*: III. Völkerkunde, II. 2, 96.

²⁴ *J. Welkow*: Eine Gotenfestung bei Sadowetz, Germania, Jhg. 19. 1935. 145. old. Megvan a fúvócső az indiai ezüstműveseknél (*Buschan*: III. Völkerkunde, II. 1. 505.), Batáviában (*Lambrecht*: Emberek, népek, nemzetek, Bpest, 1927. 12). Avarokorú tűzélesztésre használ, de más típusú csövet közöl *Csallány D.* (A kunszentmártoni avarokorú ötvössir, Szentes, 1933. 10).

²⁵ *Szilády*: Erdély régi tűzhelyei, Népr. Ért. 1909: 16.

²⁶ *Gunda*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén. Né-pünk és Nyelvünk, 1935: 97. — Nád tűzfúvócsövet említ a sopronmegyei Hegykő-halászeitól *Herman O.* (A magy. halászat könyve, II. 836. Az adatra *Bátky Zs.* volt szíves figyelemzetni), de itt bizonyosan csak az Elementargedanke egy esetével állunk szemben.

forró tűzhelyen leborították a puplikával. A puplika akkor van megfelelő forróságúra felmelegítve, ha a tetejére dobott korpa füstölve, gyorsan elég.²⁷ A puplikákon szalagszerű ujbbenyomások díszítéseket találunk (5., 11. a. ábra). A puplika szó a hasonló jelentésű délszláv *pokljoka* (Ćurčić: i. m. 45.), *pokljuka* (MAGW, 1904: 169.) átvétele lesz, minden valószínűség szerint a tárgyat is közvetlenül a szlávoktól vettük át. A *bujdosó* elnevezésen kívül (ami az eredetére nézve nem mond semmit) egyáltalán nincs magyar neve. (Cserepulya < szerb *črepulja*, Etym. Sz., horv. *crepnja*, *vörsnyeg* < szerb *vršnik*, Népr. Ért. 1911: 261., horv. *vřšnik*, ZbNŽ, II. 1897: 120. — A délszláv terminológia elterjedésére s a tárgy használatára l. Arch. f. Anthropologie 1901: 245., MAGW, 1904: 169.) A *puplika* szó eredetéről másként vélekedik *Bátky* (Népr. Ért. 1935: 16—17.), aki a *púp* szóval hozza kapcsolatba.^{27/a}

Ujabbán cs. *Sebestyén Károly* annak a véleményének adott kifejezést, hogy a sütőharang olyan ősi szerszáma a magyaroknak, amely még a nomád pásztorkodás korából maradt meg s az ősi magyar kenyeret ez alatt is sütötték (Szegedi Füzetek, 1934: 166, 169.). Csakhogy cs. *Sebestyénnek* ehhez az állításához — eltekintve attól, hogy a nyelvészeti eredmények is ellene szólnak — ki kellene mutatni elsősorban a magyar pásztorság kezén, ahol még az ősi kenyérfélék lappanganak. Az eurázsiai steppék pásztornépei sem ismerik a sütőharangot. Mozgó népeket el sem lehet képzelni ilyen nehéz, törékeny szerszámmal. Vö. ehhez *Gunda*: A magyar kenyér, Magyar Szemle 1935: 275.

A puplikák alá cserép vagy rézből készült tepsiket is raktak s ott, ahol megmaradtak, a kemencékhez is használják ezeket (9., 13. ábra). A tepsiformák elterjedése, amint az idevonatkozó szórványos adatokból látom (Népr. Ért. 1933: 61.), Magyarországon csak a Déldunántúlra szorítkozik s a puplika alatt való sütéssel függnek össze. A Balkánon egészen általánosak. Hasonló formákat közöl *A. Haberlandt* Boszniából,²⁸ *Moszyński* Bulgáriából.²⁹ A 13. ábrán bemutatott hiricsi réztepsi díszítése egészen hasonló a balkáni és kisázsiai cínezett réztányérok, tepsik ornamentikájának elemeihez.³⁰ *Bátky Zsigmond* szíves figyelemztetése alapján még azt jegyzem meg, hogy a cserépből készült tepsik valószínű a rézből készültek gyalró utánzatai lesznek.

Ezen terület tűzhelyszerszámai közé sorolható a *szahán*. 'Négyzögletes tepsi, tepsi' jelentésben a MTSz. szerint a szlavóniai magyarságnál, a Dráva mellékén, Baranya megyében (Csúza) ismeretes. Szerb közvetítéssel átvett török szó (*sahán* etc. < szerb *sahan* < török *sağan*, *Balassa*, Nyr. 1894: 311.).

Meg kell még emlékezni a láb nélküli és a három lábbal ellátott serpenyőkről (*cserpenyő*), az utóbbiakat, mint a szlavóniai magyarok (Népr. Ért. 1911: 247.) *tigany* (< szerb *tiganj*, *tiganj*, *Miklosich*: Etym. Wb. 356., Nyr. 1894: 311.) néven is ismerik (Piskó). Bizonyosan délszláv közvetítéssel honosodott meg a szlavóniai magyarságnál használt *dügeny* 'kanta kőkorsó'³¹ (v. ö. ? oszm. < *dökän*, Etym. Sz.), noha a rendelkezésemre álló délszláv forrásokban nem találom az analógiáját.

A balkáni jellegű szerszámok közé tartoznak még azok a kis hamulapátok, amelyekkel a hajdina kenyeret helyezték el a hamuba.³² Hasonló formákat közöl *Meringer* és *Ćurčić* Boszniából.³³

²⁷ Ez az eljárás úglátszik igen ősi művelet a magyar konyhában. Békésmegyében úgy tudják meg, hogy a kenyérsütéshez befűtött kemence elég forró-e, ha a bedobott korpa szikrázva ég el. Népr. Ért. 1932: 105.

^{27/a} Tanulmányom nyomdába adása után jegyeztem fel a pestmegyei Órszentmiklóson azt az érdekes adatot, hogy itt a sárból készült boglya alakú kemencét *puplik-kemencének* is nevezik.

²⁸ *Buschan*: III. Völkerkunde, II. 2. 340.

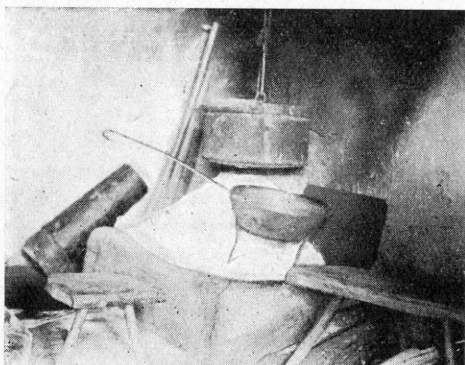
²⁹ *Kultura ludova Slowian*, I. 287.

³⁰ L. Nemz. Múz. Néprajzi Tárának gyűjteményét.

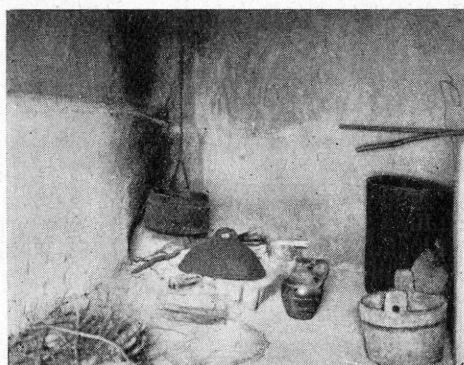
³¹ Népr. Ért. 1911: 247., Nyr. 1894: 311.

³² Magyarság néprajza, I. 192., Népr. Ért. 1911: 95.

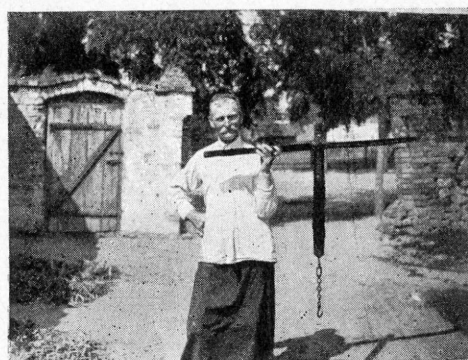
³³ *Meringer*: Das volkstümliche Haus etc. MAGW, 1900. 257., *Ćurčić*: i. m. 45

4. ábra. Tűzhely a konyhában. A sárpadkán serpenyő (horv. *tava*). Sztára. Gunda B. felv.

5. ábra. Tűzhely a konyhában. A tűzhelyen puplika (horv. *crepnja*). Sztára. Gunda B. felv.

6. ábra. Bográcstartó fa (*locenfa*). Adorjás. Gunda B. felv.

7. ábra. Székek. Szaporca. Gunda B. felv.

8. ábra. Kemence a konyhában. Balról kemenceszerszámok. Sztára. Gunda B. felv.

9. ábra. Kemence a konyhában. A kemencében kerek réztepsi. Sztára. Gunda B. felv.

Kimondottan ezeknek a tűzhelyeknek a járulékaik azok a háromlábú, félkör alakú (11. ábra) kisszékek, amelyek szintén a Balkán félszigeten (és a Kaukázusban) vannak elterjedve. Nopcsa szerint a mediterrán-római kultúra maradványai.³⁴ Mülönösen érdekesek azok a Szaporcáról előkerült karos formák (7. ábra),³⁵ amelyek megegyeznek az albániai példányokkal.³⁶ Hasonló formákat találunk még Montenegróban, délnyugati Szerbiában és a Kaukázusban. Nopcsa archeológiai leletek alapján igazolja, hogy ez a szék a mykeni civilizáció egy fennmaradt darabját képviseli.³⁷ A szörványos balkáni, kaukázusi és ormánsági előfordulás a valamikor összefüggő mediterrán kultúra szerény relikuma. Ugy tekinthetjük ezeket a kultúremlékeket, mint a geológiaiában a távolálló, magányos csúcsokat, amelyek valamikor összefüggő, de lesüllyedt, elpusztult hegyszisztémáról tanuskodnak. Érdekes megfigyelni, hogy ezeket a székeket még most is a tűzhely (kemence, takaréktűzhely) körül tartják. Az Ormánságban szülőszékeknek is használták az egészen alacsony, félkör alakú formákat. Az öregek emlékezete szerint régen fatuskókon, göcsökön ülték körül a tüzet. A 84 éves Kasza András (Piski) érdekesen mesélte el, hogy fiatal korában „göcsön és a földön ültek“.

Néhol a padikákra katlanszerű tűzhelyet is építenek (2. ábra), ez azonban egészen új szokás s valószínű a Dunántúl északi területéről, ide pedig az Alföldről nyomultak be az Ormánságba.

Emlékeznék arra, hogy a tűzhelyek fölé a falba két szántalpszerűen görbülő fát vertek s erre tették szárogatni a nedves fát. Kisszentmártonban ennek is *locen-fa* volt a neve.

A fenti padkaszerű, bográcsos tűzhelyek csak elszórva, főleg nyugaton a horvátok között és Marócsa, Drávafok magyar községekben ismeretesek. Ma a konyhák jellegzetes tűzhelyei a kemencék.

Az ormánsági konyhában kétféle kemencetípust találunk.

Nyugaton egy alacsony, csúcsosan vagy nyeregyszerűen élben végződő, boglyaalakú kemence áll a konyhában (8–10. ábra), amely közvetlenül a konyha földjére vagy fatalpakra, gerendákra épül. A fűtőnyílása előtt egy kis tüzelőpadkája van. Legtöbbször egészen szabadon áll, nem érintkezik a konyha falával. Azokban a konyhákban, ahol még ezt a kemence-típust használják, egészen primitív állapotot találunk, a tüzelőpadka a láncon lógó bográccsal megvan. A kemencék alakilag tökéletesen megegyeznek a kertekben, az udvar hátulsó végében álló kemencékkel s szerintem nem is mások, mint a konyhába került kerti kemencék.³⁸ Drávasztárán pl. ahol ezek a kemencék a konyhában vannak, már nem találhatók meg az udvarban. Bekerülésük okát gazdaságtársadalmi felemelkedésben, a házkultúra és a háztartás fejlődésében látom.

*

Az udvar hátulsó végében, a kertekben, szilvasban álló kemencék (*ke-mince*) husz-harminc évvel ezelőtt tűntek el. Ma az Ormánság magyarlakta területén egy drávafoki és adorjási példány kivételével egyet sem találtam, de a nyugati részekben lakó horvátok ma is használják. A kemence ugyanolyan technikával készült, mint a délszlávoknál: vázát vesszőből készítették, sárral kívül-belül betapasztották és kiégették.³⁹ Később készült vályogból is. Nem

³⁴ Albanien, 106–108., 237.

³⁵ Jelenleg a Pécsi Városi Múzeumban vannak.

³⁶ Nopcsa, i. m. 105.

³⁷ Nopcsa: *Úti jegyzetek egy amatőr-ethnográfus naplójából, Népelet (Az Ethnographia harmadik folyama), I/II. (XXIV/XXV.) 1923/24. 69.*

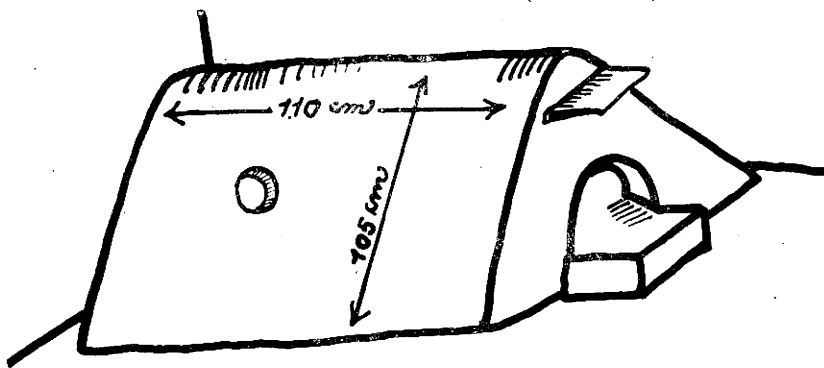
³⁸ A 76. éves kemsei Czuni Samu részletesen tudott beszélni még ezekről a kemencékről s többek között ezeket mondta: „... utóbb behozták a konyhába, de nem foglalt el nagy helyet, mert a vége kívül volt...“

³⁹ *Moszyński: Kultura ludowa Słowian, 263–265.*

közvetlen a földre épült, hanem falábakra, talpfákra s így a kemence fűtőnyílása kb. félméter magasan volt a földtől (14—15. ábra).

Amint fentebb láttuk, bent a házban nem volt sütőkemence, de ezeket a kerti kemencéket sem lehetett minden udvarban megtalálni. Így a falusiak egy-egy csoportja, az egymáshoz közelebb lakó szomszédok közösen használták valamelyik gazda kemencéjét. Szaporcán kint álltak a Feketevíz partján, Drávasztárán az utcán. Piskin 60—70 éves emberek emlékezete szerint 5—6 ilyen közösen használt kemence volt a faluban. Vejtiben, Adorjáson 4-6 gazdának volt egy közös kemencéje. Nagy árvizek idején megtörtént, hogy csak egy-egy félreesőbb, magasabb helyre épített kemencét lehetett használni. Ilyenkor csolnakkal jártak oda a falusiak kenyeret sütni. A kemencék fölé valamilyen hevenyészett tetőt emeltek. Drávalokon olyan házra akadtam, ahol a bejárat előtt az udvaron, külön erre a célra épített helyiségben — neve kemencés — kb. 30 cm magas talpakon áll a kemence. A kemence feneké lejtős. Amint a 16. ábrán látni, épen aszalnak benne.

Ezeknek a kemencéknek különböző szerepük volt. Kenyeret is sütöttek bennük. Kihozta a gazdasszony a teknőt a kemencéhez és itt dagasztotta a

10. ábra. Kemence a konyhában. Sztára.

kenyeret. Természetesen nagy sárban, esős, zimankós időben az ezekben való sütés igen körülményes, sőt lehetetlen volt. Ennek az emlékét őrzi ez a mondás: *süt anyád holnap, ha jó idő lesz*, amelyet gyakran hallunk az Ormánságban olyankor is, ha már a konyhába építették a kemencét.

Szerintem a kerti kemencék kenyérsütő szerepe csak másodlagos. Egyik adatközlőm a következőket mondotta: Azokban a kemencékben, amelyek kint voltak a szilvasban mindenfélet szárogattak (Czuni Samu, 76 é. Kemse). Ma még jóformán mindegyik faluban emlékeznek arra, hogy az ősszel letört kukoricát utólagos száradás végett ezekben a kemencékbe tették. Itt szárították a lent is szárainak sulyokkal való megtörése után (esetleg előtt), hogy tilolás közben a belső fás része: a *pazderja* jobban kijöjjön. Azonkívül gyümölcsöt aszaltak a kemencékben. Sósvertikei, kemsei, piski-i adatok szerint a rühes, bőrbajos gyereket gyógyítás céljából bebújtatták a felfűtött kemencébe, amelyek fenekére ilyenkor deszkát tettek.⁴⁰

Ilyen szabadonálló kerti kemencék Magyarországon Mosonmegyétől a moldvai csángókig ismeretesek (Magyarság néprajza, I. 73.), sőt Európa nagy területén Franciaországtól, Belgiumtól a délszlávokon keresztül — ahol szintén közösen használják ezeket a kemencéket — a krimi tatárokig el vannak

⁴⁰ V. ö. a szlavóniai adatokkal, Népr. Ért. 1911:239.

terjedve.⁴¹ Megvannak a kaukázusi cserkeszeknél,⁴² baskiroknál,⁴³ szabadonálló, cölöpökre épített kemencéi vannak a dunai román halászsoknak.⁴⁴ Már a régi rómaiaknak is voltak ilyen kemencéik.⁴⁵ Nopcsa érthetetlenül csak a déli Alpok, Albánia, Syria területére s a régi római területekre teszi az elterjedését.⁴⁶ Minden valószínűség szerint Óeurópa ősi kultúreltárába tartozó tárggyal állunk szembe, de aligha lehet ezeket közös eredetre visszavezetni. Az ormánsági kemencék területileg szorosan kapcsolódnak a Drávától délre lakó magyarok és horvátok teljesen hasonló kemencéihez, amelyek már *Csaplovics*-nak is feltűnnek.⁴⁷ Sajnos a kemencék szerepéről, használatáról részletes leírásaink nincsenek, de a fenti adatok mellett figyelembe véve azt is, hogy a *sütőharang mellett más kenyersütő készségre nincs szükség*, mint egy külön kultúrelrakódás emlékei, itt eredetileg csak aszalásra, kender és len szárításra szolgáltak.

Bátky azt mondja róluk, hogy alkalmasint újabb eredetűek (Magyarság néprajza, I. 190., I. még Népr. Ért. 1930: 128.).

Szerintem eredetére vonatkozólag két lehetőség merül fel: (L. m. Magyarságtudomány, I. 1935. 178—180.)

1. Lehet, hogy ez a szabadonálló kemence annak az ősi *peč*-nek a lezármazottja, amelyet a délszlávok magukkal hoztak az őshazából, de klimatikus okok következtében a keleti szárny: szerbek és horvátok kivitték a házból az udvarra.⁴⁸ Itt azután az aszaló és szárító szerepét továbbra is betöltötte, illetve ennek a két utóbbi eljárásnak a szolgálatába került, amire a nyílt tűzhelyes *kuća* nem volt alkalmas. Kenyeret azután akkor kezdtek újból sütni benne, amikor egy magasabb gazdasági életszínvonalra való emelkedés az ételek elkészítésében — jelen esetben a kenyersütésben — is fejlődést hozott létre. A konyhába (*szenes ház*) való bekerülése — ezt csak ormánsági adataim alapján tudom mondani — pedig a kályhás szoba megjelenésének (I. lejjebb) is köszönhető, amikor a családi élet szintere, legalább is részben áttevődött ide s a szenes házba állított kemence most már nem okozott nagyobb gondot. Mivel azonban olyan területen (Albánia, Bulgária) is el van terjedve, ahol ez a folyamat nem ment végbe, felmerül egy másik és valószínűbb lehetőség is.

2. Tudjuk azt, hogy a délszláv tűzhelyek felszerelésében nagyszámban találunk római hagyatékokat. Szarajevo mellett a Kr. u. III. század közepéről kiástak olyan római parasztházat, amelynek leletanyagában a délszláv *kuća*-k tűzhelyének felszerelését hiány nélkül megtalálták⁴⁹ s mivel ilyen kemencéket a rómaiak is ismertek,⁵⁰ fel lehet tételezni, hogy a római és ezen déldunán-

⁴¹ A. *Haberlandt* i. m., *Buschan*: III. Völkerkunde, II. 2. 432—433., *Moszyński* i. m. 263—4. *Kuftin*: Žilišče krimskih tatar v svjazi s istoriei zaselnija poluoostrova, Moszkva, 1925. 51., *Vakarelski*: Vie et moeurs des bulgares de Thrace et d'Asie Mineure, Sofia, 1935. 104—105.

⁴² *Miller*: Čerkeskija postrouku. Mat. po Etnogr. Rossij, II. S. Peterburg, 1914. 65., 71.

⁴³ *Rudenko*: Baškiry, II. Leningrad, 1925. 76—77.

⁴⁴ *Antipa*: Pescăria și pescuitul în România, București, 1919. 759—760.

⁴⁵ *Maurizio*: Die Geschichte unserer Planzennahrung von den Urzeiten bis zur Gegenwart, Berlin, 1927. 316.

⁴⁶ Albanien, 227.

⁴⁷ *Csaplovics*: Slavonien etc. I. 104—5., *Garay*: i. m. Népr. Ért. 1911: 248. *Lovretić*: Otok, ZbNŽ, II. 1897. 127.

⁴⁸ B. *Schier*: Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa, Reichenberg, 1932. 251., v. ö. még *Rhamm*: Die altslawische Wohnung, Braunschweig, 1910. 399., *Bátky*, Népr. Ért. 1927: 170.

⁴⁹ *Črenošnik*: i. m. 212—225. Hasonló leletek kerültek elő *Lepenica* mellett is. *Skarić*: Allertümer von Gradac in der Lepenica. Glasnik Zem. Muzeja u Bossi i Hercegovini, XLIV. 1932. 6.

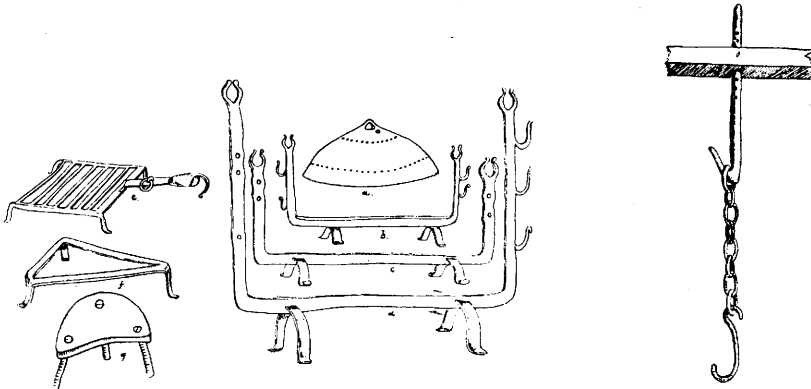
⁵⁰ *Maurizio*: i. m. 317 és *Maurizio*: Die Getreide-Nahrung im Wandel der Zeiten, Zürich 1914. 86—89.

túli (pannón-balkáni) kemencék között is meglesz a kontinuitás. Elgondolásom megerősíti Nopcsa véleményét, aki az albániai kemencéket római importnak tartja. Magát a római kemencét pedig olyan mezopotámiai szabadonálló kerék sütőkemencékkel hozza kapcsolatba, amelyek már a Kr. e.-i második évezredben kimutathatók.⁵¹ (Vö. *Haberlandt A. i. m. Buschan* : Ill. Völkerkunde, II. 2. 432—434.)

Ma az ormánsági kerti kemencékhez hasonló kemencéket találunk a falvak végén tanyázó cigányok viskói előtt, de ezek sokkal csenevészebb, kialakulatlanabb formák (17. ábra). A cigányok ebben sütik lepényszerű kenyerüket.

*

Kulturdinamikailag a konyhába került kerti kemence hadakozik egy négyszögletes asztalszerű kemencetípussal (18—19. ábra), amely ma már az egész Dunántúlon uralkodik, sőt megvolt az Alföldön is, de onnan a peremvidékekre — Boldvavölgy,⁵² Feketekörös völgye,⁵³ Bodrogeköz⁵⁴ — szorult a boglyakemencék előtérbejutása következtében. Meglétét csak az asztalszerű

11. ábra. a. puplika (Vaiszló), b., c., d. tűzikutyák, (b. Lúzsok, c. Czún, d. Vaiszló.) e. rostély (Kemse), f. vasháromláb (Vaiszló), g. kisszék (Szaporca).

12. ábra. Bográcstartó gamó láncsal. Kákics. (Vas A. József, 86. é. elbeszélése után rekonstruálva).

tüzelőpadka és a kuruglya jelzi.⁵⁵ Ez a típus eredetileg az osztrák-szlovén keletalpi *Rauchstube* házterületének kemencéje.⁵⁶ Tulajdonképpen német-szláv kulturérinkezés eredménye. Ősét: *Kochofenstube mit der pec*, a szlávok a VI—IX. század között magukkal hozták a Keleti Alpokba, illetőleg újonnan felépítették s ebből a formából alakították ki a németek a IX. századtól kezdve a még ma is élő *Rauchstube*-t, főleg azért, hogy jelentékeny szerszámmányag kíséretében főzőtűzhelyet csatoltak a szláv *pec*-hez.⁵⁷ Az így létrejött különleges tűzhely lényegére legjobb megfogalmazásban *Bátky* mutatott rá, amikor

⁵¹ Nopcsa : Albanien, 23. 233.

⁵² Gunda B.: Tárgyi néprajzi adatok Felső-Borsodból. Népr. Ért. 1934 : 10—12.

⁵³ Györffy I.: Délbihar falvai és építkezésük, Népr. Ért. 1917. XVII. 30.

⁵⁴ Ébner S.: A Bodrogeköz lápi községeinek településföldrajzi vázlata, Föld és Ember, 1925 : 101.

⁵⁵ Gunda B.: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén, Népünk és Nyelvünk, 1935 : 100. — A kérdéssel egészen másképpen vélekedik cs. *Sebestyén Károly*, A szegedvidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus c. tanulmányában, Népünk és Nyelvünk, 1933 : 59—69.

⁵⁶ *Bátky*, Népr. Ért. 1930 : 131.. Magy. népr. I. 199.

⁵⁷ *V. Geramb* : Die Kulturgeschichte der Rauchstuben, Wörter u. Sachen, IX. 1926. 52. skk. — L. még *Schier* : i. m. 248—249., *Bátky*, Népr. Ért. 1927 : 169.

azt írja, hogy a „német-szlovén keletalpi *Rauchstube* nem más, mint a német tűzhely felvétele által elváltozott keleteurópai főzőkemence”.⁵⁸ A *Rauchstube* Nyugatmagyarországon is el volt terjedve.⁵⁹ A vele kapcsolatos kemence, amelyben főztek, aludtak rajta stb. magasabb kulturértéke következtében terjedt kelet felé. A kemencék térbelileg minél távolabb kerültek a nyugati magyar peremvidéktől, a Keleti Alpoktól s kultúrszint szempontjából minél magasabban helyezkednek el, annál kifinomultabb, egészen asztalszerű formát vesznek fel. Ilyen szabályos forma került el a múlt század végén az Ormánságba is. De innen nyugatra, Délzálában, Göcsejben stb. még teljesen kialakulatlan formák vannak.⁶⁰ Göcsejben, az északi Bakonyban még aludtak is rajtuk.⁶¹ Erre a szerepére az Ormánságban, mivel egy fejlettebb házkulturára talált, már nem volt szükség.

A kemencék csak fokozatosan kerülnek be a konyhába s a konyha közepén vagy valamelyik sarkában foglalnak helyet. Fűtőnyílásuk előtt kis sárpadka (*padika*, *kemöny*) van. Lassú bevándorlásuk szemmel láthatólag szinte előttünk történik. Ma is vannak olyan kemencék, amelyek vége kívül van a konyhán, a ház mögött (20–21. és 27. III. b. ábra). Feltűnő, hogy ilyen fejlődési menetet láthatunk a XVI. századi alföldi házaknál is.⁶²

A kemence kísérszerszáma a *kuriglya* (Szaporczán *karuglya*, Palkonyán *karoglya*), *zsaszag* (*zsaszak*, Szegedi Füzetek, I. 300.), *pemet* és *sütőlapát*.

A *kuriglya* a más vidéken szénvonónak nevezett parázkihúzásra szolgáló szerszám (20. ábra). A szó jóformán az egész Dunántúlon el van terjedve 'szénvonó' jelentésben (MTSz.), de a szlovénség közelébe eső területeken (Hetés, Göcsej, Népr. Ért. 1931 : 121.) megvan az eredeti kemenceszékér jelentése is.⁶³ *Bátky* szerint a szó és a tárgy a vele kapcsolatos kemencével együtt szlovén eredetű (Magy. Népr. I. 82., Népr. Ért. 1931 : 126.). Ormánsági előfordulásának eredetét a következőképpen látom: az itteni asztalszerű kemence eredetileg, amint fentebb láttuk, szintén szlovén eredetű. Az Ormánságba nemcsak egyedül érkezett, hanem vele jött legfontosabb kísérszerszáma, a *kuruglya* is. De itt nem volt rá szükség, mert a főzést a láncon lógó bogrács látta el. (Sellyei adatok szerint a kemencében sohasem főztek, csak a tetején vasháromlábban.) A tárgy elenyészett s csak a neve maradt meg és az átment idővel a szénvonó megjelölésére. Ethnogeográfiailag igen fontos, hogy a *kuruglya* elterjedését csak ott lehet kimutatni, ahol ezek a kemencék is megvannak, illetve megvoltak. A szlavóniai magyarságnál, amely népterület kultúrföldrajzi szempontból az Ormánság folytatása, sem *Garay*, sem *Balassa* nem tud róla. Sőt ismeretlen a Balkán felé is. Ennek az a magyarázata, hogy erre a földterületre még nem érkeztek el a *Rauchstube* keletre tartó kemencéi. A horvátok a szénvonót *ogreblica* néven ismerik, a *kuruglya* szóról és tárgyról nincs tudomásuk, ami azt illusztrálja, hogy erősen kitarának a lánccos bográcsban való főzés mellett.

A másik három szerszámról már kevesebbet mondhatok. A *zsaszag* hosszú rúd, amellyel a kemencében levő parázat piszkálják, élesztik. A horvátoknál *ozeg* vagy *popecak* a neve. Inkább csak a keleti és déli szlávokhoz jobban kitett területen (Erdély, Dunántúl) ismeretes. Minden valószínűség szerint több szláv nyelvből került a magyar nyelvbe. A dunántúli *zsaszag* a szerb

⁵⁸ Népr. Ért. 1934 : 20.

⁵⁹ *Bátky*: Házvidékek és kulturmozgalmak Kelet-Középeurópában, Népr. Ért. 1931 : 171. (Schier munkájának ismertetése.)

⁶⁰ Népr. Ért. 1933 : 52., Magy. népr. I. 195—197.

⁶¹ *Gönczi*: Göcsej, 430., *Gönczi*: A zalamegyei vendek. Kaposvár, 1914., 23., *Ébner*, Népr. Ért. 1933 : 4.

⁶² *Papp L.*: Ásatások a XVI. században elpusztult kecskeméti vidéki falvak helyén. Népr. Ért. 1931 : 141.

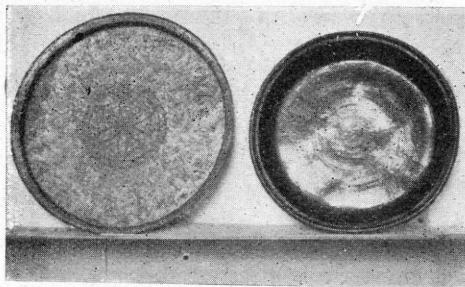
⁶³ A fazéknak a kemencébe való betolására szolgáló kétágú rúd, amelyet esetleg kerekkel is ellátnak.

őzeg 'schürhackle', 'rutabulum', horv. ožeg 'rutabulum', szlovén ožæg u. a. átvétele lesz (Etym. Sz., a szláv szó eredetileg tűzben megszenesedett végű botot, karót jelent), de nem bizonyos, hogy mint kemenceszerszámot vettük át. Az Ormánságban is eleinte csak egyszerű rudat jelenthetett, mint a szlavóniai magyaroknál (Nyr. 1894: 312.).

A *pemet* (horv. *omela*) hosszú rúdra kötött *kobzék* (kukoricacsövet burkoló levelek), amellyel a kemence fenekét kisöprik. Az egész országban ismeretes. A szláv *pomet* átvétele (Magy. népr. I. 81., I. még *Miklosich*: Etym. Wb. 194. bulg. *pomet* 'besenstiel').

A lapátok főleg formai szempontból érdemelnek figyelmet, mert itt az országszerte ismert kerek forma mellett egészen primitív ásóalakú formára is akadtam (Marócsa). A 8. ábrán (Sztára) bemutatott hosszúnyelű *perecsütő lapát*, amelyet még Marócsáról ismerek, a nyílt tűzhelyek fentebb említett hamulapátjával hozható kapcsolatba. Hosszú nyele a zárt tüzelőben való használattal magyarázható.

A négyszögletes kemencék megjelenésével, — első megjelenésüket a múlt század második felére tehetjük (Vaiszlón 60 évvel ezelőtt kezdtek építeni ezeket), — a tüzelőpadkák és ezzel kapcsolatban a láncos bográcsok napjai is meglettek számlálva. Főzésre igen alkalmasnak bizonyult a kemence teteje. Egy sámodi adatközlőm a következőket mondta: a tűzhelyet később a kemence tetejére tették. Még ma is találunk házakat, ahol a kemence fölé függesztik a bográcsot, ide teszik a tűzikutyát, a vasháromlábát és általában ugyanúgy főznek, mint a tüzelőpadkákon. Végre a takaréktűzhelyek ezt az állapotot is megszüntetik. A takaréktűzhelyek szorosán a kemence mellé épülnek (10. ábra).

13. ábra. Kerek réz és cserép teps. Hirics. (A Néprajzi Múzeum gyűjteményében, a szerző gyűjtése.) dr. Tagán G. felv.

Egy vaiszlói adat szerint „a nagy kemencék mellé csináltak kis kemencét is”. Ez az adat igen érdekesen világít rá a kemenceformák keveredésére.⁶⁴ Szerintem itt a *Rauchstube* kemencéje találkozott össze a kerti kemencével, amely kisebb kenyér, pogácsa, lepényféle sütésére szolgálhatott, mert ezeknek nem kellett olyan erősen befűtni, mint a nagy kenyereknek. Ilyen kettős kemencékre egyébként több analógiát találunk. Az Ormánságtól nyugatra Somogyból említi *Seemayer*, hogy a négyszögletes kemence mellett térszta sütésre szolgáló kis kemence van.⁶⁵ *Jankó* a Balaton mellékéről írja, hogy a szögletes konyhai kemence mellett még egy kis kemence van, amelyben nem kenyeret, hanem szárnyast, húst stb. sűtnek.⁶⁶ A Maros-menti románoknál és szerbeknél Magyarországon a szobában álló kemencének (szerb *peć*, *péc*, román *cuptor*) a konyhába nyíló szája előtt lévő tüzelőpadkán (szerb *ognjište*, román *vatra fucului*) még 1934 tavaszán kis kemencéket (szerb *pećarica*, román *cuptoraž*) láttam, amely alig fél méter magas. Pogácsa, lepény stb. sütésére használták.

Kályhák, kemencék a szobában. A szoba (az Ormánság egész területén ház a neve) tűzhelyei között különbséget kell tenni *kemence* (*kemince*) és

⁶⁴ A tűzhelyek keveredésére *Bátky Zs.* házfejlődési tanulmányaiban számtalanszor rámutatott.

⁶⁵ *Seemayer*: Régi tüzelőberendezések Délzsalában és Belsősomogyban. Népr. Ért. 1933: 62.

⁶⁶ *Jankó János*: A Balatonmelléki lakosság néprajza, Budapest. 1902. 212.

kályha (Piskón *kálha*) között. Tulajdonképpen mind a kettő ugyanaz a fűtőkészület: a hályha csak tovább fejlődött formája a kemencének.

A házban először *banya kemince* állt, amely a kerti kemencékhez hasonlóan sárral megtapasztolt vesszővázal készült, vagy vályogból épült. Gömbölyű, boglyaformájú volt, a fűtőnyílása a konyhában levő tűzhelyre nyílt, amelyet a sár tévő zárt el. Nevezték *sárkályhának* is, sőt egy vejtői adat szerint *kandallónak* mondták.

Mindig csak fával, rőzsével fűtöttek benne, szalmával sohasem, — már ebben is különbözik a hasonló formájú alföldi boglyakemencéktől, amelyek terpedt, puffadt formáját Györffy épen a szalmatüzeléssel magyarázza (Népr. Ért. 1909: 75). Még fontosabb azonban, hogy ezekben a szobabeli kemencékben, kályhákban kenyeret nem sütöttek és nem főztek. Csak fűtésre szolgáltak, legfeljebb nyársra húzva borgonyát sütöttek benne.

A *banya kemince* a XIX. sz. elejétől kezdve tipikus kályhává fejlődött. A kákicsi ref. egyház 1801. évi költségjegyzékében a következő adatokat találjuk: „4 kementzetre való kályhakért és a kementzek rakásáért 25 frt, 12 garas es krj 2”, 1827-ben az egyházi feljegyzések között olvashatjuk, hogy „a Gölöncsér a Parochia középső Házban és az Oskola Mester Házában az eléb-beni kályhákból újjonon rakván a kementzeket” négy forintot kapott. Az adatokból az derül ki, hogy a kemencéket kályhákból építették. A nép emlékezete alapján ezekről még a következőket mondhatom: A *banya kemence* falába, különösen a szegényebb helyeken eleinte csak néhány kályhát (Bogdásán *kálha*) raktak, amelyet *kályhaszem*, *bögre*, *tácsa* (*tányér*, Kiss Géza, Szegedi Füzetek, I. 297.), *fiók*, *kúpa* néven is neveztek. Később az egész kemencét ilyen kályhákból építették fel — az alját vályogból is rakták — s a kályha szó átment az egész fűtőkészület megnevezésére. 1839-ben az egyházi jegyzőkönyvek már nem kemencéket emlegetnek, hanem kályhákat. („Az épületeknek megvizsgálása és a kályháknak újjonon való megrakása említetett meg.” 1839. szept. 20. A kákicsi ref. ekl. feljegyzéseiből.) Használatos volt a *banya kályha*, *fiókos kályha*, *szemős kályha*, *tácsás kályha* elnevezés is. A szláv kemence és a német kályha elnevezés mellett ezeknek a fűtőkészületeknek *fűtő* neve is volt. (Általában ezek mellett nem melegedek, hanem *fűtözték*.) A 22. ábrán Sósvertikéről mutatok be egyet. Kiálló peremükön ételt melegítettek, sőt szaporcai adatok szerint főztek is rajta. Marócsán főzés céljából egyes kályhaszemek helyére vaslapot, platnit tettek. A felépítéséhez szükséges *tácsák*, *kúpák* tányéralakú égetett cserepek, a külső részük mázos. A kályhák felépítését a gölöncsér végezte. Különösen a vajszlói gölöncsérek voltak híresek. A kályhaszemet *peszmeffel*: szilvalekvárral ragasztották össze, ez jobban összefogta a cserepet, mint a sár. Voltak egészen lapos és tányér-, bögreszerű mélyedéssel ellátott (konkáv) kályhaszemek, amelyekben vizet is melegítettek. Ezeket a konkáv üreges kályhaszemeket, amellet, hogy nagyobb kisugárzó felületük volt, bizonyára felhasználták gyümölcsaszalásra, sütésre, kézmelegítésre stb., amint ezzel a szokással a balkáni szlávoknál találkozunk.⁶⁷ A kemence, illetve a kályha és a szoba hátsó fala közötti szabad térségnek *kucó* (Kiss G., Szegedi füzetek, I. 285. *kuckó* alakját is közli, Sósvertikén *kuszli* is) vagy *cikó* a neve. A *cikó* elnevezés inkább az Ormánság keleti részén használatos, a Vaiszló-Vejti vonaltól nyugatra inkább *kucó*-t mondanak. A *cikó* alvóhely, itt tartják az ecetes korsót, ide dobálnak mindenféle lim-lomot stb.

Bátky szerint a *cikó* átvételes alakja a *kucó*-nak, (*kucó* > *cukó* > *cikó*), amely maga is fiatal tagja a *kucik* szócsoporthoz (Népr. Ért. 1934: 110.). A *kucik*, *kucó* pedig szláv, közelebről tót eleme nyelvünknek (Nyr. XXXIV. 1905: 26.). Valószínű itt a Déldunántúlon, Ormánságban a szerb, horvát *kút* 'Winkel' (Berneker: Slav. Etym. Wb., I. m. Nyr. XI. 1882: 272.) átvétele. Más-

⁶⁷ Murko: Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, MAGW. XXXVI. 1906. 20.

képen vélekedik a szóról *Horger* (Szegedi Füzetek, I. 72., V. ö. ehhez Bátky, Népr. Ért. 1934: 55., jegyzet).

A kályha, kemence mellett a cikóval ellenkező sarokban még egy kis sárülőhöz is volt (kb. $\frac{1}{2}$ méter magas), amely az egész kályhát is körülfoghatta s ilyenkor a cikó is magasabban helyezkedett el a föld színénél (26. II. a-b. ábra). Ennek a sárpadkának *kemő*, *kemőn*, *kemőny*, *kemün*, *kemeny*, *kemén* volt a neve.⁶⁸ A szó körülbelül azon a területen van elterjedve, ahol a kucó a cikóval szemben uralkodik: Vaiszló-Vejtitől nyugatra. Piski, Szaporca táján inkább a *padika* elnevezés használatos. Ez az ormánsági kemő Bátky-nak is feltűnt (Népr. Ért. 1934: 110.). Szerintem egyik nagyon lényeges tárgyi emléke az ormánsági háznak; a kályhás szobák eredetével kapcsolatban még vizs-
szatárek rá részletesen.

Ezeknek a szobabeli kályháknak a belsejében, az oldalfal mellé tapasztva egy téglafarmájú építmény: a *pévaj*, vagy *févaj* volt, sütés közben ennek támasztották a burgonyával telehúzott nyársat és a vastagabb tüzelőfát, hogy jobban égjen.

Ma a parasztházak szobái a régi tüzelőberendezésnek még csak az emléket sem őrzik. Módosabb helyeken belülfűtős modern cserép- és vaskályhák vannak, a szegényebbeknél takaréktűzhely található, amely télen főzésre és a szoba melegítésére is szolgál.

Fontos jelenség az, hogy néhány esztendeje a bácskai menekültek és csanádmegyei betelepülők révén elszórva az alföldi boglyaalakú kemencék kezdenek elterjedni (Szaporca, Adorjás). Így éri egy keletről jövő kultúrhatás az Ormánságot.

A szoba és a konyha között a legrégebbi házaknál nem volt és jórészen még ma sincs ajtó. A szobából a konyhába csak a ház előtt húzódó *pitvaron* keresztül jutunk (23. ábra). A pitvar (*pitvor* Vaiszló, *pitvar aj*, *Vejti* csak újabban *gang* vagy *ternác*) az eresz (*isztorhé*, *isztorhéj*) meghosszabbított és oszlopokkal (*szögláb*) tartott része⁶⁹ vagy egyszerűen csak közvetlen a ház eleje. Horvát területen még találunk olyan házakat, ahol a *pitvar* (itt *ganjak*) a neve) nem húzódik végig a ház előtt, hanem egy kis előteret alkot, mert a konyhaajtóval szemben derékszőgben nyílik a szobaajtó (24. ábra).

Az ormánsági s ezzel kapcsolatban az egész déldunántúli ház fejlődését, kialakulását a fentiek alapján a következőkben látom, többek között feltehetően adva Bátky kövélkező megjegyzéseire: Találunk azután az egysejtű házak területén olyan házakat is, melyeknek két tüzelőjük van, nevezetesen egy kemencéjük (újabban kályhájuk) a házban vagy a szobában s egy nyitott tűzhelyük a pitarban vagy konyhában, amelyek tehát két tagozatúak. Ezekről azt mondtuk, hogy második tüzelőjük (tehát kemencéjük s vele szobájuk) nem szervesen, magából, azaz a szabad tűzhelyből, hanem egy más háztípus hatására, nyugati mintára fejlődött, illetőleg alakult. *Alakulásuk menetét sajnos nem ismerjük.* (Magy. népr. I. 194.)

Vizsgálataimból azt látom, hogy az Ormánság házkultúrájának alaprétegét balkáni elemek alkotják. A néprajzi jelenségek alapján rekonstruálható legrégebbi ormánsági ház egy középtűzhelyes hajlék volt, előtte nyitott ereszzel a pitvarral (26. I. ábra). Egysejtű középtűzhelyes hajléknak rekonstruálja Bátky az ősi magyar házat is (Magy. népr. I. 228.), hogy ez azonban mikor tűnt el, arról közelebbi tudomásunk nincs. Szerinte az ősi magyar ház emléke maradt meg többek között — a szlavóniai szenes házban (Népr. Ért. 1930: 76.). Az eddigiek és az alábbiak alapján azonban úgy látom, hogy az itt bemutatott ormánsági háznak, amely ugyan földrajzilag és néprajzilag is szer-

⁶⁸ A Protestáns Szemle 1927: 436. közölt *hemő* alak bizonyára sajtóhiba. — Az ipolysági *kémöl* pad a kemence körül, sárláb' Györffy, Népr. Ért. 1930: 154, Bátky, Népr. Ért. 1934: 110. talán *tárgyilag* is a kemővel függ össze.

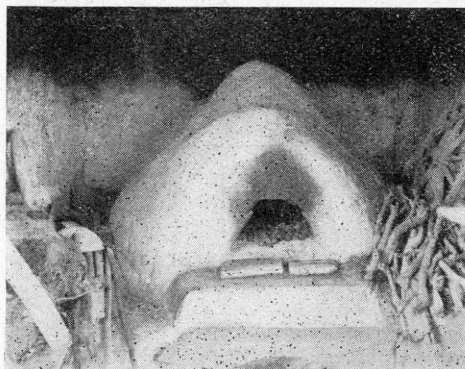
⁶⁹ Palkonyán az udvart nevezik *pitvar*-nak.

14. ábra. Az udvarban álló kemence. Sztára.
Gunda B. felv.

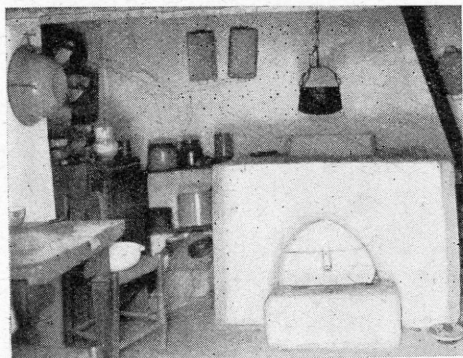
15. ábra. Az udvarban álló kemence. Adorjás.
Gunda B. felv.

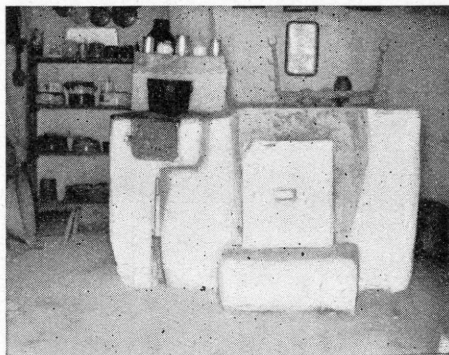
16. ábra. Kemence. DrávafoK
Gunda B. felv.

17. ábra. Szabadon álló cigány kemence, mellette kasszék és vasháromlábak. Vejtli.
Gunda B. felv.

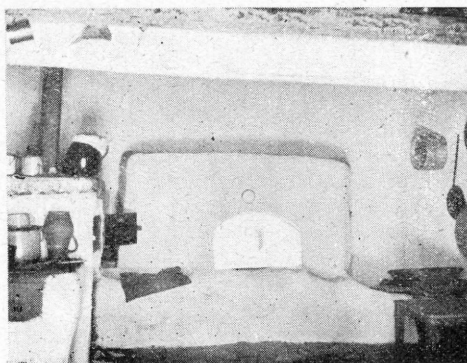
18. ábra. Szögletes kemence a konyhában. Felette a láncon lógó bogrács. A kemence teteje tűzhelyül szolgál. Zaláta.
Gunda B. felv.

19. ábra. Szögletes kemence a konyhában. Mellette a takaréktűzhely. A kemence tetején tűzikutya. Kákics.
Gunda B. felv.

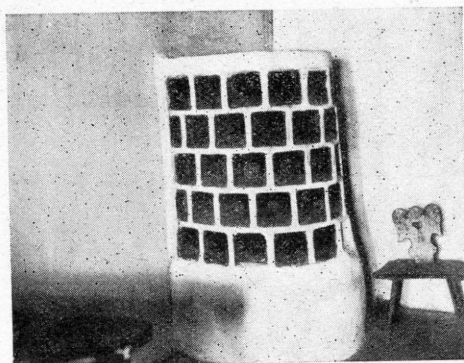

20. ábra. A konyhában lévő kemence (21. ábra) kívül álló része. Mellette pemet és kuriglya. Kísszentmárton, Gunda B. felv.

21. ábra. Kemence a konyhában, hátsó része kívül épült, a ház mögé (20. ábra). Kísszentmárton.

Gunda B. felv.

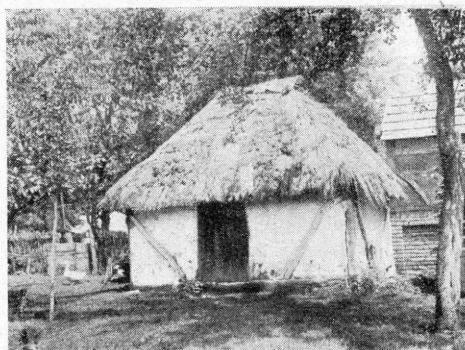
22. ábra. Tácsás kályha. Sósvertike. Gunda B. felv.

23. ábra. Kétosztatú magyar ház, előtte a pitar. A szoba és konyha (balra) ajtaja külön nyílik a pitarra. Alaprajzát l. 26. ll. b. ábra. Drávafok. Gunda B. felv.

24. ábra. Kétosztatú horvát ház, előtte a ganjak. Sztára. Gunda B. felv.

25. ábra. Hálókamara. Vejtí. Gunda B. felv.

ves összefüggésben van a szlavóniai szenes házzal, ennek a házterületnek csak egy darabját képezi, — a feltételezett ősi magyar házzal nem hozható kapcsolatba. A rokonság bizonyításának elsősorban tárgyi nehézségei vannak. Meringer egysejtű középtűzhelyes hajléknak képzeli el a középeurópai ház legprimitívebb formáját.⁷⁰ Elszórvá találunk még ilyen házakat a Balkánon át Spanyolországig.⁷¹ A szerszámanyag alapján világosan kidomborodik, hogy ez az egysejtű ormánsági hajlék a délszláv *kuća*-val áll közvetlen kapcsolatban. A *kuća*-ra vonatkozólag nyelvtörténeti adataink is vannak. A XVI—XVII. században a *kutya* 'lugurium, hirtenhäus, bauernhütte' jelentésben fordul elő s szerb-horvát eredetű.⁷² Az Okl. Sz. 1597-ből közli a következő adatot: *zalmahazachkaya awagy kwtjachkaya*. A Nytsz. egy közlése: Kis kuttiaiczkaiban teczik vala egy kis zen egni (1573). A XVI—XVII. századi pásztoraink *kutycskának* nevezték a nádból, szalmából hevenyészett hajlékaikat.⁷³ *Kuća*-szerű hajlékok emlékét őrzi a MTSz. *kutjó, kutju* 'kamara' (Vas m.) stb. adata. Lehetetlen pontosan, tárgyilag rekonstruálni ezeket az adatokat, de egészen bizonyos, hogy a balkáni egysejtű hajlék vagy ahhoz hasonló, de vele mindenesetre összefüggő házforma magyarországi elterjedését bizonyítja.

A *kuća*-k egész tárgyi felszerelését hiány nélkül megtaláljuk a Dél-dunántúl ezen keleti darabján. Már fentebb említettem, hogy Szarajevo mellett a Kr. u. III. század közepéről kiástak olyan római parasztházat, melynek leletanyagában a délszláv *kućák* tűzhelyének felszerelését úgyszólván hiány nélkül megtalálták. Itt tehát világosan látszik, hogy a szlávok a római kultúra maradványait őrzik.⁷⁴

Általában a délszláv tűzhelyek szerszámanyagában a következő tárgyak mutathatók ki, amelyek római leletekkel kapcsolatban is előkerültek (függetlenül most attól, hogy régibb kultúrákban gyökereznek) s megvannak az Ormánságban is: bográcstartó lánc és bográc, vasrostély, vasháromláb, kerek tepsik, a tűzhelynél használt háromlábú kisszékek és nagyon valószínű, hogy a szabadonálló kemence.

Újabbban Pleidell Ambrús Jireček, Alföldi, Kuzsinszky, Melich s mások úttörő kutatásai nyomán bebizonyította a pannóniai rómaiságnak a honfoglalásig való kontinuitását. Megállapításaiból a következőket idézem: „... Esztergom, Székesfehérvár, Győr és Zágráb városok legrégebb, a X. és XI. század fordulóján fennállott települései szintén római eredetű városok, latinoknak nevezett lakóik pedig római népmaradványok voltak, épen úgy, mint a Dunántúlon elszórt olasz falvak lakói...“⁷⁵ „Mint Pannóniától délre és nyugatra, ugyanúgy éltek a magyar honfoglaláskor és azután is hosszú ideig római népmaradványok...“

⁷⁰ Meringer: Das volkstümliche Haus in Bosnien u. Hercegovina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. der Hercegovina. Bd. VII. 1900. 248. — Meringer: Das deutsche Haus u. sein Hausrat, 8.

⁷¹ Meringer: Das deutsche Haus u. sein Hausrat, 8.

⁷² Melich: Szlav jöv. szavaink, I. 136.

⁷³ Takács: Rajzok a török világból, II. 264.

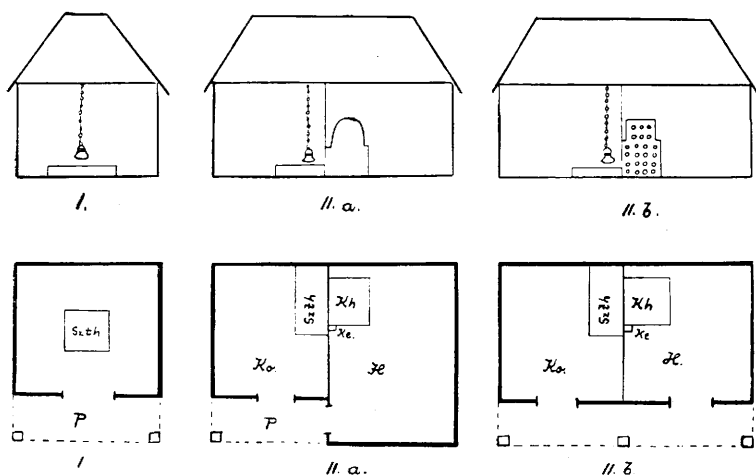
⁷⁴ A Književni Sever X évfolyamában amint a Slavische Rundschau 1934. évi bibliográfiájában utólag látom J. Milčić foglalkozott a római és délszláv ház kapcsolataival. Hogy milyen formában és keretek között nem tudom, mivel a tanulmányhoz nem sikerült hozzájutnom.

⁷⁵ A középkorban Vas megyében Olaszfalun kívül volt Vasvártól délkeletre egy Olaszka nevű hely, amelyről 1258-tól kezdve vannak adatok. Somogy megyében Olaszfaluról és Olasztelekről olvasunk. Zala megyében Nagyvázsöny és Füred vidékén Olasz, Liget és Páka vidékén Olasz-Mihály-lakosa fekszik, Kéménd tartozékeként pedig Olaszfalut halljuk emlegetni. Tolna megyében Olasz-Kánya és két Olaszfalunévű helységről tudunk. Volt egy Olasz Baranya megyében, Pécs-től délkeletre... három Olaszfalunévű volt a középkorban Veszprém megyében. Ezek a helynevek biztos bizonyítéka annak, hogy a Dunántúli honfoglaló magyarok romanizált réteget találtak. I. Pleidell: A magyar várostörténet első fejezete, Századok, 1934: 198—199.

radványok Pannónia területén.⁷⁶ Ezzel a kultúrák kontinuitásának bizonyítása történetileg is igazolható. Mivel azonban a házkultúra magyar terminológiájában délszláv jövevényszavak mutathatók ki, *szerintem a római kultúrának a nomád életformájú magyarok kultúrájában való beillesztése a slávok közreműködésével történt.*^{77, 78}

A fejlődés és eredet szempontjából igen fontos a *pitvar*. A Déldunántúlon ezt a meghosszabbított, esetleg oszlopokkal is tartott ereszalját mindenütt *pitvarnak* nevezik (MTSz., Gönczi: Muraköz, 99. stb.). Eredetéről *Bátky* a nyugati magyar ház fejlődésével kapcsolatban úgy nyilatkozik, hogy a tüzelő fejlődési fokán kapta a *pitvar* az urasabb *konyha* nevet s szállt a *pitvar* név hova-tovább a hosszú tornáczra, amelyet addig, amíg lábai nem voltak talán csak üstökájának stb. neveztek. „Eleinte nyitott előtér volt, később zárt helyiség, konyha lett.”⁷⁹

Nem hagyható azonban figyelmen kívül az, hogy a *pitvar* elnevezés ha-

26. ábra. A lakóházfejlődés vázlatos ábrázolása. I. Egyszerű ház, II. a.—II. b. Egyszerű nyílttűzhelyes ház és a kályhás szoba összeolvadása. P. = *pitvar*, Szlth. = szobátűzhely, Ko. = *konyha*, Kh. = *kályha*, Ke. = *kemő* (sár ülőhely), H. = ház.

sonló tárgyi jelentéssel ismeretes a déldunántúli ház területén is, ahol a konyhát: az ősi egysejtű házat semmiesetre sem hívhatták *pitvarnak*. Ez volt a *szenes ház*, ellentétben a későbbi eredetű másik lakóhelyiséggel: a német kályhás szobával (I. alább).

Ez a déldunántúli *pitvar* megegyezik a délszláv házak előtérével. A

⁷⁶ Pleidell: A magyar várostörténet első fejezete, Századok, 1934: 279., 281.

^{77, 78} Viski Károly egy széleskörű, néprajzi irodalmunkban egészen úttörő tanulmányában római hagyatéknek véli makkos fazárainkat Népr. Ért. 1931: 41—55. A Dunántúlon római eredetű kulturhagyatékokat lát *Bátky* a szőlőműveléssel kapcsolatban. Szőlőmetsző kések a Néprajzi Múzeumban, Népr. Ért. 1927: 112—113., Kalauz a Magy. Nemz. Múz. Néprajzi gyűjteményeiben, Bp. 1924. 45., I. ezenkívül még Györffy véleményét: Magy. népr. II. 236., 244. A göcseji és hetési viselet — ezekkel rokon az ormánsági népviselet is — rómaiságának gondolatát szintén felveti *Bátky*, Földr. Közl. 1918: 202. Szerintünk azonban ezek fenntartásában római eredetű népmaradványok legalább is hosszabb ideig aligha vettek részt. Itt csupán kulturelemek konzerválódásáról van szó.

⁷⁹ Magy. népr. I. 201., 229., I. még *Bátky*: Felnémet vagy álfelnémet magyar ház, Népr. Ért. 1931: 169—173.

horvátoknál még 'előtér, akol a juhistálló előtt' jelentésben ismeretes.⁸⁰ Már *Rhamm* hangoztatja (i. m. 414.) és maga *Bátky* is elismeri, hogy a pitvart a délszlávoktól, közelebről a szlovénektől vettük át, akik viszont az őshazából hozták magukkal, noha a szót már nem ismerik.⁸¹

Ugy látom, hogy a déldunántúli ház pitvara az ősi szláv ház nyitott előterét (pitvarát) őrzi s amikor az egysejtű házhoz hozzáépült a német kályhás szoba a pitvar az egész ház előtt meghosszabbodott.⁸²

A déli magyar háznak a *kuća*-val való rokonságát *Bátky* is hangoztatja, de ez szerinte „egyáltalán nem jelenti azt, hogy a házformát a Balkánról kaptuk, mert ilyen ősi alakot sem néphez, sem földhöz kötni nem lehet.” (Magy. népr. I. 184., 189.) A fentiek alapján úgy látom, hogy közvetlen balkáni elemek elterjedéséről van szó s a házkultúra alapján kultúrföldrajzilag az Ormánságot a hozzácsatlakozó peremvidékekkel (Zselic, szlavóniai magyarság) ebben a tekintetben a Balkán legészakabbra tolódott darabjának lehet tekinteni. Lényegileg azonos a *Cvijić-féle la maison dinarique* területével.⁸³ Ezek a házkultúrális elemek azonban terjeszkedésre és fennmaradásra képtelenek. Egy nyugati házkultúra áramlat elnyomja őket. Ahol még megvannak ott rövid életüket, fennmaradásukat a gazdaságtársadalmi viszonyok szabják meg.

Amint a Keleti Alpokban helytelen volna csupán a Rauchstubek jelenlétéből az illető hely szláv telepítésére közetkeztetni, — írja *Geramb*⁸⁴ — ugyan így itt is a balkáni jellegű ház és konyhafelszerelés nem délszláv népek akár a mult vagy jelenbeli elterjedéséhez van kötve, hanem földrajzi területekhez.

A fenti egysejtű hajlékot azután nyugat felől igen jelentékeny kultúrhatás érte a germán kályhás szoba hozzácsatlakozása következtében (26. II. a-b. ábra).⁸⁵ Ez a kályha illetve kályhás szoba germán-római érintkező területen keletkezett. Maga a *Kachel* is a latin *caculus*, *cacabus* átvétele.⁸⁶ A XIV. században már felnémet parasztházakban is megtaláljuk, ahonnan azután gyorsan terjed a délszláv, északi szláv és Skandináv területek felé.⁸⁷ Magyarországon, amint ásatag emlékek bizonyítják már a XVI. században nagy számmal felbukkannak ezek a kályhás kemencék⁸⁸ s tőlünk, török-közvetítéssel kerültek el a Balkánra.⁸⁹ Magyarországnak s általában egész Középkelet Európának a lakáskultúráját erősen megbolygatták. *Schier* a balkáni szláv Kachelofenekben látja a legdélkeletebbre tolt őrszemét a német lakáskultúrának.⁹⁰

A kályhákat az Ormánságban eleinte csak a módosabb helyen rakják ki égetett kályhaszemekkel. A kályhaszemek alkalmazása a szegénység között talán nem is történt meg mindenütt, amint azt a szlavóniai magyaroknál lát-

⁸⁰ *Rhamm*: Die altslavische Wohnung, 414.

⁸¹ *Bátky*: A magyar ház eredetéhez, Népr. Ért. 1930: 79.

⁸² Így volt ez a nyugati magyar háznál is csak itt a Rauchstube előtt állt a pitvar s amikor ehhez a helyiséghez csatlakozott a felnémet kályhás szoba a pitvar szintén meghosszabbodott. V. ö. *Bátky*, Népr. Ért. 1931: 172, Magy. népr. I. 201., *Moór E.*, Deutsch-Ungarische Heimatsblätter, IV. 1932: 272.

⁸³ *Cvijić*: La Peninsule Balkanique. Géographie humaine. Paris, 1918. 228.

⁸⁴ *Geramb*: Die Kulturgeschichte der Rauchstuben, Wörter u. Sachen, IX. 1926. 67.

⁸⁵ Ezt a kérdést tárgyalom Die Wirkung des oberdeutschen Kachelofens und der Kachelofenstube auf die Entwicklung des ungarischen Hauses im südlichen Transdanubien c. tanulmányomban is. Neue Heimatblätter I. 1936. 153—159.

⁸⁶ *Meringer*: Das deutsche Haus u sein Hausrat, 51, 61.

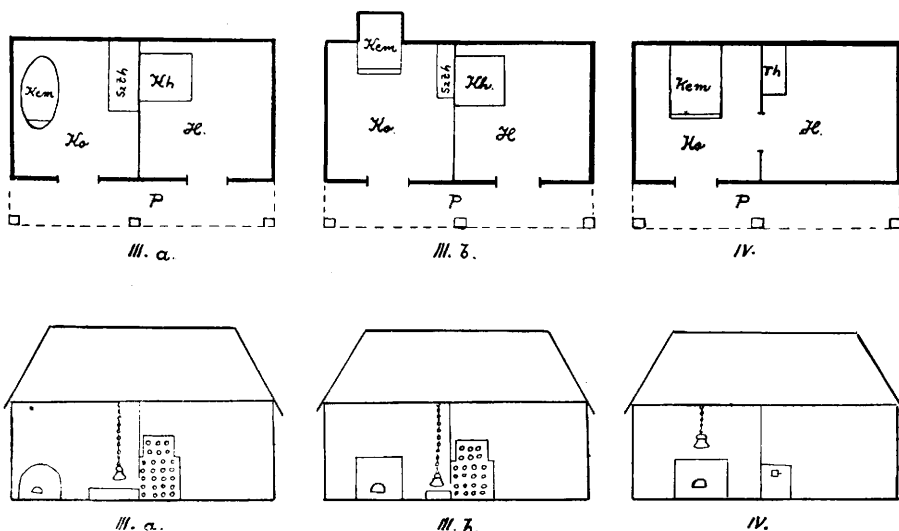
⁸⁷ *Schier*: Hauslandschaften u. Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa, 277.

⁸⁸ *Papp L.*: Ásatások az elpusztult kecskeméti vidéki falvak helyén, Népr. Ért. 1931: 137—152.

⁸⁹ *Haberlandt*-tal szemben ezen az állásponton van *Bátky*, l.: Hogyan került a „kályhás szoba” Boszniába, Népr. Ért. 1929: 49—51.

⁹⁰ *Schier*: i. m. 277.

hatjuk (Népr. Ért. 1911:239.), noha már Csaplovics 1819-ben azt írja, hogy a kemence Szlavóniába 150—200 kályhából áll.⁹¹ Ezek a bögre, kupa stb. nélküli kályhák épen olyan silány utánpótlói a szemeskályhának, mint a boszniai kemencék.⁹² Hogy ezeket *banyakemencének*, *kemencének* is nevezték nem jelenti azt, hogy valami más fűtőkészületnek, ősbib kemencének kell velük kapcsolatban lappangani s nem mond ellent a kályhás szoba megjelenéséről kifejtett elgondolásomnak. Maga *Bátky* a magyar „szoba” történetével kapcsolatosan a következőket írja a kályháról: „... ezeket eleinte szintén hívhatták *régiesen és népiesen* kemencének, urasan kályhás kemencének, később kályhának.” (Népr. Ért. 1931:77.) A kemence elnevezés bizonyára a kerti kemencék alapján is átragadt ezekre az új jövevénytárgyakra már csak azért is, mert a bögrenélkülieket a kerti kemencékhez hasonlóan készítették. De-

27. ábra. A lakóházfejlődés vázlatos ábrázolása. III. a. Kétosztatú ház konyhai boglyaalakú (kertből bekerült) kemencével, III. b. Kétosztatú ház bevándorló szögletes kemencével, IV. Kétosztású ház szögletes kemencével, a kályha helyén takaréktűzhely. P. = pitvar, Ko. = konyha, Kem. = kemence, Szth. = szabadtűzhely, Kh. = kályha, H. = ház, Th. = takaréktűzhely.

nem voltak ezek sohasem igazi kemencék, hanem kályhák, mert csak fűtésre szolgáltak.

Az új helyiségben álló kályha fűtőnyílását a régi házba irányították, amelynek közepéről a tűzhely a sarokba, a kályha fűtőnyílása elé került s megkülönböztetésül így kapta a *szenes ház* nevet. De hogy ez az új helyiség nem szerves része a régi háznak legjobban bizonyítja az, hogy közte és a szenes ház között még nincs ajtó. A kályhás helyiségnek is külön kijárata van a pitvarra, amelyet a hozzáépítés következtében az egész épület előtt meghosszabbítottak vagy meghosszabbítás nélkül a szoba szélesebbre építésével irányították annak ajtaját a pitvarra (26. II. a-b. ábra). Ezt az állapotot az előbbinél sokkal jellegzetesebbnek tartom, mert a kályhás szoba ajtajának ez az elhelyezkedése világosabban mutatja a felnémet szobának a *kuća*-val való összetalálkozását.

A felnémet kályhák elterjedési területén, a felső krajnai szlovéneknél, a

⁹¹ Csaplovics: Slavonien und zum Teil Croatien, I—II. Pest, 1819. I. 103.

⁹² Haberlandt: Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro etc. 26.

Dráva, Gail völgyében, a szorboknál, Bajorországban stb. ismereteseek a leginkább világitásra használt fali tüzelők.⁹³ Ezeknek a „Wandleuchten“-eknek Tirolban és Voralbergben *kemi*, *kemich*, *kendel* a neve. *Bátky* azt mondja, hogy az ormánsági *kemő* stb. a szobabeli kályhák meghonosodásával szükségyszerűen együttjáró apró, kandallószerű világitó és ételmelegítő fali fülkékre vezeti vissza az eredetét, *Nem ugyan nálunk, hanem német népterületen*. „Hogy milyen úton-módon honosodott meg nálunk ez e *kemő*, sajnos pontosabban nem tudjuk.“ (Népr. Ért. 1934: 110.)

Úgy látom, hogy a kályhákkal kapcsolatban ilyen fali tüzelők is kerültek magyar földre, közelebből az Ormánságba, de ezeknek szerepe a világitási technika fejlődésével lassan lejárt s az elnevezés átment a fentebb bemutatott sár ülőhely elnevezésére. Közönséges jelenség ez az alakjukban és szerepükben szüntelen változó tárgyi kultúrjavak sorsában. A bakonyi németeknél ilyen fali tüzelőket még nem régen építettek. *Ébner* írja, hogy a „szobában volt a falba építve egy üreg, melyben faszilánkott égettek“.⁹⁴ *Wallner* a felsőőrvidéki magyarságnál olyan falba vájt üregekről tesz említést, amelyben régen gyantás fenyőfa égett.⁹⁵ Feltétlenül ebbe a tárgycsoportba tartozik az MTSz. egy közelebből meg nem jelölt alföldi adata, amely szerint a *kamel-lyuk* 'mélyedés a boglyakemence padkájában' (l. m. Nyr. II. 425). Nyelviileg a *kemich*, *kemi* > *kemő*, *kemön*, *kemen* (*kendel* > *kamel*, talán ide tartozik az ipolysági *kémöl* is, Népr. Ért. 1934: 110.) átvétel megfelel. (A német nyelvi alakokra l. m. *Schmeller*: Bayerisches Wörterbuch, 1872.) *Tárgyilag* a *kemich*, *kemi* > *kemő*-vel hozható kapcsolatba az ormánsági *kandalló* is. Egy kemsei adat szerint „a kandalló üredék a falban“, ami csakis ilyen világitó fülke lehetett. Vejtiben pedig a banyakályhát nevezték *kandallónak*. Ez arra mutat, hogy a kandalló elnevezés ment át a kályhára, amint a *kemő* a sárpadkára. A kandalló pedig mint elnevezés úri házak hatásaként honosodott meg a nép között. Az úri házak kandallója lényegileg nem sokban különbözhetett a *kemőtől*. *Lukácsy* tud arról, hogy a cserépkályhák helyett, „régebben nyitott kandalló volt, de ilyenek ma már csak pincékben láthatók“.⁹⁶ Ez az adat bizonyosan téves közlésen alapul,⁹⁷ a kandalló itt is csak világitófülkére, *kemő*re vonatkozhat. A *kuca*-típusú *szenes ház* és egy ilyen másik nyílttűzhelyes szoba a kulturbefolyások következtében nem is kerülhetett össze. A pincék nyílt tűzhelye pedig a *szenes ház* tűzhelyével hozható kapcsolatba.

A hangsúly tehát az eddigiek alapján azon van, hogy az egysejtű *kuca*-házzal rokon, vele földrajzilag szorosan összetartozó ősi ormánsági házhoz a felnémet kályhás-szoba járult. Így egy sajátosságos délszláv-német *Mischform*, keverékforma jött létre. Az ormánsági egysejtű házat a felnémet kályha (*Kachelofen*) és kályhás-szoba (*Kachelofenstube*) emelte egy magasabb kultúrszintre, mert a *hozzácsatlakozás* által a lakóháznak egy külön tűzelőtere: konyha (az ősi ház) és külön lakótere: a szoba keletkezett. Tulajdonképpen egy tűzhelyes és egy zárt kályhás helyiség találkozik az Ormánságban össze, ahol a tűzhelyes egy sokkal alacsonyabb kultúrszintet képviselve még hosszú ideig él. Hogy a kályhás szoba nem szerves része a háznak, annak legvilágosabb bizonyítéka, hogy ajtaja az Ormánság nyugati részén, horvát és magyar népterületen, főleg Sztára, Lakócsa, Révfaalu és Drávafok községekben ma is külön nyílik a pitvarra, a szoba és a konyha között közvetlen össze-

⁹³ *Dachler*: Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn u. in seinen Grenzgebieten. Dresden, 1906. 150. *Dachler* a rajzokat is közli, l. m. *Schier*: i. m. 259.

⁹⁴ *Ébner*: Adatok a Bakony északi községeinek építkezéséhez, Népr. Ért. 1933: 11.

⁹⁵ *Wallner*: A felsőőrvidéki magyarság települése. Földr. Közl. 1926: 29.

⁹⁶ *Lukácsy*: Ormánság, Pécs, é. n. 18.

⁹⁷ A kandallónak erre a formájára, a nyílttűzhelyes szobára egyáltalán nem sikerült semmiféle felvilágosítást szereznem, noha *Lukácsy* adatának többszörisen utánakérdeztem, *Kiss Géza* sem tud róla. (Az Ormánság, Prot. Szemle, 1927. 432—439., 483—496.)

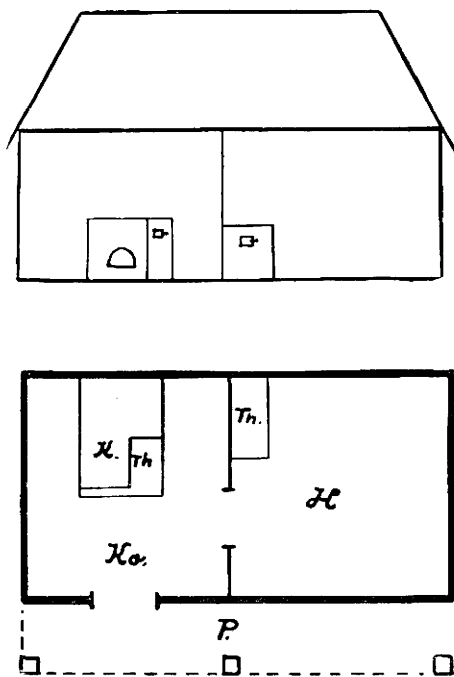
köttetés nincs. Ezen a területen a házfejlődés a szemünk előtt még ma is tart.

A fejlődés menetének ez a szemlélete különbözik *Bátky* elgondolásaitól, aki eddig legbehatóbban foglalkozott lakáskultúránk fejlődésével, (Magyar tűzhelyek és háztípusok. Népr. Ért. 1930, 113—137. I. főleg az itt és Magy. népr. 170. közölt ábráit 172—174., 192. old.) elsősorban azért, mert *Bátky* feltételezni a pitvar (eresz) beépítését, a szoba és konyha külön bejáratát a füsttelenítéssel magyarázza s szerinte a szoba nem hozzátoldással, hanem elkülönüléssel, elrekesztéssel jött létre. *Bátky*-nak ezek a megállapításai elsősorban *Garay* egy régebbi tanulmányán (A szlavóniai régi magyar faluk, Népr. Ért. 1911: 221—248.) alapulnak.

Természetesen ezek a kályhás szobák nem közvetlen német átvétel útján kerültek az Ormánságba, hanem a kultúrtárgyak előrenyomulásának, terjeszkedésének dinamizmusa alapján. Valószínű, hogy lassan, szivárgásszerűen közvetlen népi úton és a polgári építkezés hatásaként. Elterjesztésükben bizonyosan része volt a dunántúli német betelepülőknek is. Azt mondhatnánk, hogy

szinte lassú ütemben menetelnek és csúsznak le azon a nagy kultúrlejtőn, amelynek iránya Nyugateurópa felől a Balkán felé tart. Így van ez nem csak a felnémet kályhás szobával, hanem bizonyos vonatkozásban a tárgyak és jelenségek egész seregével.⁹⁸ Az egyes tárgyak azonban nemcsak egymásmellett, egyrétegben terjeszkednek, hanem egymás fölött különböző kultúrégiókban is; a népi kultúra és a Hochkultur övében. Az a tárgy, amelyik a Hochkultur övében (ennek is van lejtése, de sokkal kisebb) nyomul előre hamarabb eljut egy bizonyos területre, mint a népi kultúra övében terjeszkedő ugyanaz a tárgy, mert a magasabb kultúrégióban gyorsabb, ütemesebb a haladás. Itt a társadalmi csoportok befogadó képessége és készsége sokkal nagyobb. A Hochkultur övében terjeszkedő tárgyaknál azután bizonyos leszállások vannak a népi kultúra övébe. Ezek lesznek a tárgyaknak az őskultúrák reliktumai mellett szigetyszerű, betelepüléstörténetileg sem igazolható „megmagyarázhatatlan megjelenései”, amelyeknek térbelileg semmiféle összeköttetésük nincs a környező népi területtel, a tárgy kiindulási pontjával, csak egy vertikális viszonyuk van a Hochkultur rétegével.

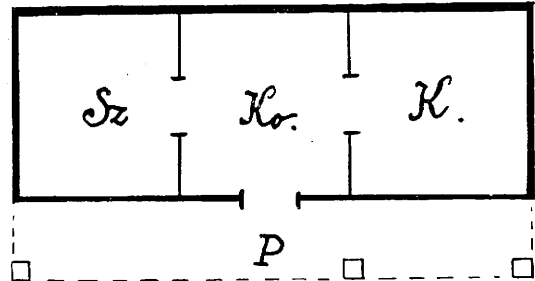
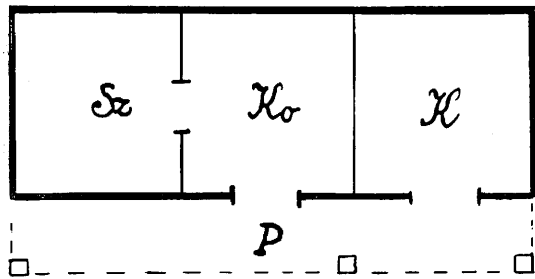
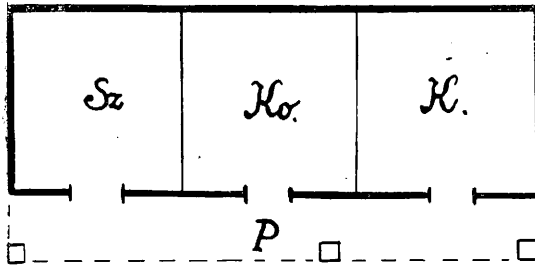
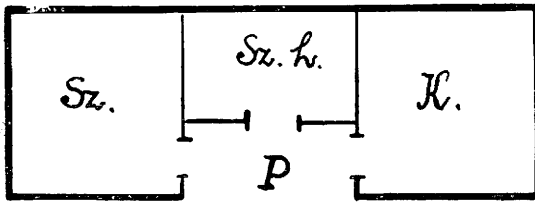
Ez a vertikális viszony pedig a gazdaságtársadalmi helyzetből következik. A Hochkultur övéből leszállt tárgyhöz azután lehet, hogy csak évtizedek múlva ér el a népi kultúra övében terjeszkedő ugyanaz a tárgy s köti össze a származási, keletkező területtel. De előállhat olyan eset, hogy egyáltalán nem lesz meg a térbeli összefüggés, mert a népi kultúra övében terjeszkedő tárgy útja folyamán az erejét elvesz-

28. ábra. A lakóházfejlődés vázlatos ábrázolása. Kétosztatú ház a konyhában szögletes kemencével, mellette takaréktűzhely. P. = pitvar, Ko. = konyha, K. = kemen-ce, Th. = takaréktűzhely, H. = ház.

⁹⁸ Az alábbiakat vedd össze Ethnogeographiai problémák az Ormánságban c. tanulmányommal, Magyarorságtudomány, I. 1935. 177. old.

ti s megáll. Mindkét övben a tárgyak megállásának oka elsősorban a földrajzi körülményekben rejlik (klimatikus, gazdaságföldrajzi körülmények). Hogy

29. ábra. A kamara, konyha és szoba egymáshoz való viszonyának vázlatos alaprajza.

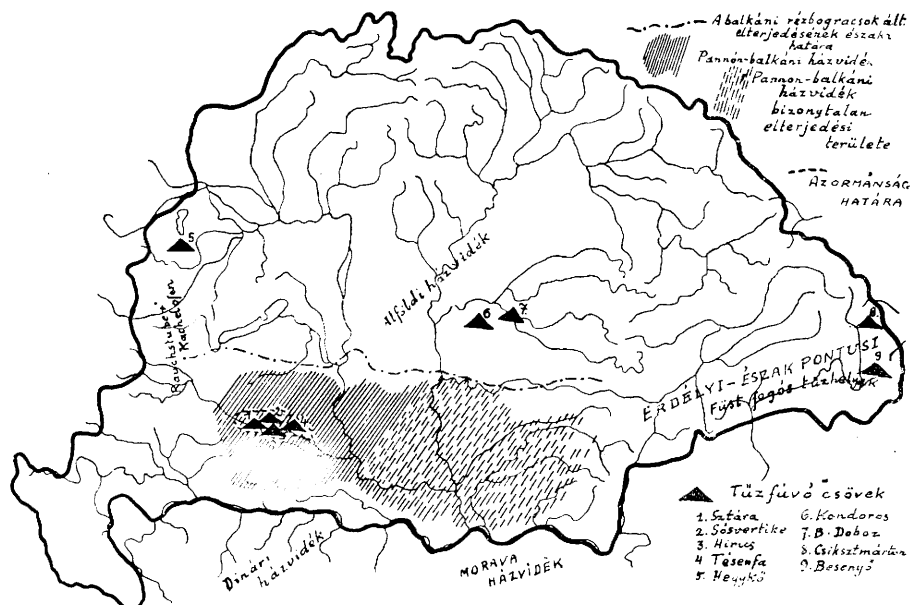
mencéi már a mai állapotot jelzik. Megjelenésükkel egyidőben a régi kályhák helyébe is takaréktűzhelyek lépnek, ezek télen a szoba fűtését és a főzést egy-

azután egy tárgy mennyi idő alatt ér el egy magasabb kultúrterületről egy alacsonyabb kultúrterületre az függ az illető tárgy kultúrértékétől, amit elsősorban a befogadó terület szab meg s a befogadó terület *ethnikai konzervativizmusától*, ami természetesen újból a legkülönbözőbb tények eredménye. Ezen elgondolás részletes kifejtése nem tartozik ide, de csak ez alapján látom a magyarországi kályhák és kályhás szobák egészen önkényes megjelenését tisztázottnak. Másképen alig érthetjük meg, hogy az Alföldön már a XVI. században megvoltak, az Ormánságban pedig még a múlt század végén sem terjedtek el mindenütt. Természetesen azután a fenti módon terjeszkedő tárgyak térben és időben csiszolódnak, módosulnak, átfarmálódnak, sőt ki is halnak a kultúrigényeknek földrajzi viszonyoknak megfelelően. Pl. a Rauchstübék kemencéi már mint egészen kialakult, asztalszerű formák érkeznek el az Ormánságba, a Dunántúl keleti részére, mire azonban ideérkeztek sokféle szerepüket (alvóhely, főzés stb.) elvesztették és csak sütésre szolgálnak.

A kályhás szobák csatlakozása után a *szenes ház*, amely úri hatásra a konyha nevet veszi fel nyílttűzhelyes *kuca* jellegét tovább őrzi, még a bekerülő kerti kemencék mellett is, ezt csak a Rauchstübék kemencéinek fentebb említett megjelenése szünteti meg. Először úgy, hogy a tűzhely felkerül a kemence tetjére, majd a takaréktűzhely végképen el is tűnteti. (18—19. ábr.) A Rauchstübék kemencéi már a mai állapotot jelzik. Megjelenésükkel egyidőben a régi kályhák helyébe is takaréktűzhelyek lépnek, ezek télen a szoba fűtését és a főzést egy-

szerre ellátják. (L. a fejlődést mutató sematikus alaprajzokat. 26., 27., 27. ábra.)

Az ormánsági ház tagozódásában a következő lépést a hálókamarának (horv. *komóra*) a lakóépülethez való építése jelenti, ami azután az udvar képében is változást idéz elő. Ezeknek a kamaráknak a részletes tárgyalásával s az ezzel kapcsolatos családi élet ismertetésével itt nem foglalkozom, csak röviden a következőket említtem meg: magyar és horvát népterületen egyformán, legtöbbször a lakóházzal szemközt, még ma is találunk különálló kis épületeket (25. ábra), amelyben a fiatal házasok húzták meg magukat. Ezeket Sztára környékén részben még ma is használják, ha alvásra nem is, legalább a menyecske ruháinak eltartására. Egyedüli berendezésük a deszkából hevenyészett ágy és a festett vagy karcolt díszítésű, római sarkophagra emlékeztető ruhás szekrények egész tömege (magy. *szókröny*, horv. *ladica*,

30. ábra. A pannón-balkáni házvidék és vezérszámainak térképe

skrinja). A hálókamara a magyaroknál már csak raktárhelyiségül szolgál. Piskin, Zalátán még emlékeztek arra, hogy annyi kamarát építettek, ahány menyecske volt a háznál. Vejtiben háromszatú kamarákról is tudnak. Hasonló hálókamarákat ír le délszláv népterületekről J. Lovretić.⁹⁹ Ilyenek a szlavóniai magyarok hálókamarái is.¹⁰⁰

A lakóház mellé épült kamarának az ajtaja szintén külön nyílik a pitvarra. Lényegileg hasonló itt a fejlődés az északiszláv *izba* fejlődéséhez, amelynél a nyitott eres (sénz) a 11–12. századtól kezdve magához vonzotta a szabadonálló élésházat: a *klét*-et.¹⁰¹

Az Ormánságban a kamara régi szerepét lassan elveszti. Ez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy ide is kályha, takaréktűzhely kerül s bejáratát a konyhába irányítják s lassan felveszi a szoba szerepét. A család életének lefolyása áttevődik ide s a régi szoba egy ünnepi helyiséggé, „tiszta szobává” alakul át.

⁹⁹ Lovretić: *Otok*, ZbNŽ. II 1897. 124–126.

¹⁰⁰ Garay, *Népr. Ért.* 1911: 247.

¹⁰¹ Schier: i. m. 166., 167., *Bátky*, *Népr. Ért.* 1934: 19.

A kamarának a konyha (szenes ház) mellé való csatlakozása függetlenül a tűzhelyek fejlődésétől, a szoba megjelenése után bármikor megtörténhet (29. ábra). Sőt a kamarát a régi ormánsági házak legnagyobb része nem is szívja magához, ezért a ház és tűzhely fejlődését mutató ábrákon a kamarát figyelmen kívül hagytam.

A lakóház itt vázolt fejlődése a Dunántúl aránylag kis területén ment végbe. Ide sorolható Somogy megye keleti és déli része, Baranya megye, Tolna megye déli része, a szlavóniai magyarság területe, tehát az a házvidék, amit *Bátky* déli vagy alsódunántúli háztípusnak nevez (Népr. Ért. 1930: 127—129., Magy. népr. I. 183—193.). Az elterjedés magyarországi típus területét és a fejlődés magját az Ormánság alkotja, amelyhez a Dráván túl szorosan csatlakozik a szlavóniai magyarság területe. Amennyiben *Lovretić* és *Lang* anyag-

31. ábra. Román nyári konyha. Cserbel, Hunyad megye.

Schmidt T. felv.

publikációira építhetünk, hasonló volt a fejlődés Szlavónia keleti részén is. Bizonyos jelek és szórványos adatok (láncon való főzés, rézbográcsok) arra mutatnak,¹⁰² hogy ez a tűzhely, illetve háztípus Bánát és Bácska területén keresztül folytatódik és összeköttetésben van az erdélyi románok hasonló jellegű tűzhely- és háztípusával. A 31. ábrán Cserbel községből (Hunyad megye) bemutatott tűzhely világosan mutatja a balkáni-délszláv jellegét. Hasonló típusúak azok a tűzhelyek is, amelyeket *R. Vuia casa cu tindă* és *casa cu cuptor în tindă* háztípusokkal kapcsolatban mutat be Hátszeg vidékéről.¹⁰³ Ez a tűzhelytípus a románoknál inkább csak délen a havasi pásztoroknál található meg, ami egyrészt azt bizonyítja, hogy a román pásztoroknak a Balkánról való felhúzódásával van kapcsolatba, másrészt pedig azt, hogy a

¹⁰² *Jankó*: Adatok a bácsbodroghmegyei sokácok néprajzához, *Ethnographia*, VII. 189ö. 152., *Czirbusz*: A temes- és torontálmegyei bolgárok, Bpest, 1913. 30. *Simonyi*: Kalocsa környéke, *Földrajzi Közl.* X. 1882. 303.

¹⁰³ *Vuia, R.*: Țara Hategului și regiunea Pădurenilor, *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, Vol. II. 1924—25. 117—121.

pásztorok jobban őrzik a régi kultúra egy-egy elemét. A tűzhelytípus itt már: Krassó-Szörény, Hunyad megye területén keveredik egy keleteurópai jellegű tűzhelytípussal, amelynek jellegét a sövényből font, sárral megtapasztolt u. n. *gógány, gób, góc* (magyar), *cuptor, horn* (román) adja meg. Megtalálhatók ezek a füstfogók a krimi tatároknál,¹⁰⁴ a kaukázusi cserkeszeknél.¹⁰⁵

Ezek szerint ez a ház- és tűzhelytípus a nyugati Rauchstube (itt is jelentős változásokat okozott a felnémet Kachelofen) és az erdélyi-északpontusi füstfogókkal jelzett házterület közé ékelődik. Északon a magyar Alföld szab néki határt. Délen csatlakozik a Cvijic-féle la maison dinarique területéhez, amellyel belesimul a keleti balkán görög-török hatásokkal átszőtt házvidékébe.¹⁰⁶ Ez volna földrajzi helyzete (30. ábra), amelynél természetesen seholsem beszélhetünk vonalhatárokról, hanem csak átmeneti övhatárokról. Kultúrmorphológiailag a római kultúrában gyökerező egyosztatú balkáni-délszláv ház felnémet lakáskultúráról átalakított formája, amely a XIX. sz. végétől a Rauchstube-k utólagos kultúrhatásának volt kitéve.

Ezek alapján ezt a házterületet pannon-balkáni házvidéknek nevezem.

A ház- és tűzhelytípus az Ormánságban (és egyebütt is) a polgári lakáskultúra hatásának van kitéve s ma már csak reliktumokban mutatható ki.

Gunda Béla.

Die Entstehung des Wohnhauses in der Ormánság mit besonderer Hinsicht auf die kulturmorphologische Bedeutung der Feuerstätten.

Vf. untersucht die Wohnungskultur der Ormánság (sumpfiger Teil des Kom. Baranya nebst der Drau). Seiner Meinung nach diene zum Grund der Hausentwicklung ein, mit dem einschichtigen südslawischen kuća identisches Haus. Dazu schloss sich, am Anfange des XIX. Jhs. die oberdeutsche Kachelofenstube an. Diesem Anschluss zufolge, verlängerte sich der vor dem einschichtigen Hause befindliche Vorraum (ung. *pitvar* Abb. 26-27.). Dieses, nunmehr zweischichtiges Haus zog die, im Hofe für sich bestehende Schlafkammer zu sich. (Abb. 29.). Die alte kuća mit einem südslawischen Gepräge dient heute zur Küche. Die Küche unterliegt, seit Ende des XIX. Jhs. zwei verschiedenen Einflüsse: 1. der, im Garten, bis zu dieser Zeit alleinstehende Backofen, der ursprünglich zum Dörren des Obstes, zum Trocknen des Hanfes und des Maises diene (das Brot wurde unter der Backglocke gebacken) wird hineingestellt (Abb. 14-15.). Dieser Ofen soll nach Vf. römischen Ursprungs sein. 2. die, in die Küche eingestellten Backöfen werden durch die viereckigen, tischartigen Backöfen verdrängt (Abb. 18-19.). Letzterer ist eine umänderte Form des Rauchstuben-Hausgebietes der Ostalpen. — Aus den Gerätschaften der südslawischen Feuerstätten lassen sich die folgenden, die im Zusammenhang mit römischen Funden hervorkamen, in der Ormánság nachweisen: Kessel, Kette, die zum Aufhängen des Kessels dient, der eiserne Rost, der eiserne Dreifuss, die runde Pfanne (ung. *tepsi*), die kleinen dreibeinigen, neben dem Herde benützten Stühle, und der obengenannte runde Backofen. Neulich gelangte es A. Pleidell die Kontinuität der Römertums in Pannonien bis zur ung. Landnahme zu beweisen. Dadurch wäre der Zusammenhang der Kulturen auch historisch bewiesen. Da aber in der Terminologie der ung. Hauskultur südslawische Lehnwörter vorzufinden sind, schliesst Vf. dass das Hineinpassen der nomadisierenden Ungarn in die römische Kultur durch die Vermittlung der Slawen statt gefunden hat.

Dieselbe Hausentwicklung, wie in der Ormánság lässt sich im östlichen und südlichen Teile des Kom. Somogy, im Kom. Baranya, im südlichen Teile des Tolnauer Kom., auf dem Gebiete des Ungartums in Slawonien, am östlichen Teile Slawoniens nachweisen. Der Feuerstätte — bzw. Haustyp reicht — durch die Batschka und das Banat hindurch ganz bis nach Siebenbürgen. Dieses Hausgebiet wird vom Vf. *pannonisch-balkanisches* Hausgebiet genannt. 1-5. Abb. Feuerstätten in der Küche. Abb. 6.

¹⁰⁴ Kuffin: i. m. 51.

¹⁰⁵ Müller: i. m. 71 — Az Erdélytől Kaukázusig húzódó elterjedés alapján ezt a házterületet erdélyi-északpontusi házvidéknek nevezem.

¹⁰⁶ F. Gellert: Ostbulgarische Bauernhaustypen. Zf. f. Ethnologie, LXVI. 1934. 1—15. Még aránylag a keletbulgár. háztípust érintették legkevésbé a kultúrbefolyások és keveredések.

Kesselholz, Abb. 7. Armstuhl. Abb. 8-10. Backöfen in der Küche, Abb. 11. Verschiedene Herd-Gerätschaften, Abb. 12. Kesselholz mit Kette, Abb. 13. Runde kupferne und tönernerne Pfanne (ung. tepsi) Abb. 14-15. Freistehende Backöfen, Abb. 16. Backöfen in einem alleinstehenden Gebäude, Abb. 17. Freistehender Backofen (Zigeuner-Backofen) Abb. 18-19. Viereckiger Backofen in der Küche, Abb. 20. Backofen in der Küche (Abb. 21.) sein sich ausser dem Hause befindender Teil. Abb. 21. Backofen in der Küche. Abb. 22. Kachelofen, Abb. 23. Zweizelliges ung. Haus. Rechts Stube, links Küche (altes Haus). Abb. 24. Zweizelliges kroat. Haus. Rechts Stube, links Küche. Abb. 25. Schlafkammer. Abb. 26-29. Skizzenhafte Abbildung der Hausentwicklung. Abb. 30. Karte des pannonsch-balkanischen Hausgebietes und seiner Hauptgerätschaften. Abb. 31. Rumänische Sommer-Küche.

A LEGÉNYÉLET SZOKÁSAI MEZŐKÖVESDEN.

Az a tény, hogy a falu települése nagy hatással van az egész falu egyéniségére, nemcsak külszín, hanem a népelet szempontjából is különösképen beigazolódik a mezőkövesdi matyók életének vizsgálatánál. Az ősi kétbeltelkes (nomád) településforma, mely szétválasztja a nemeket egymástól még lakás tekintetében is, különleges szokásokat hozott létre a matyó legények életében.

A matyó asszony a gyerekekkel e belsőségben épült házban lakik. Kis korukban a gyerekeket nem igen szokták egymástól megkülönböztetni, bár az egyiket *gyerek*, a másikat *lyány*-nak nevezik, de mindkettőre *zubbonyt* adnak. Ruhaváltozás csak az iskoláskorban van, amikor már a név is megváltozik: *fiúgyerek* és *lyánygyerek*. Ez az elnevezés addig tart, amíg a fiú el nem végzi az iskolát, vagyis 13—14 éves korig. Ettől fogva a fiú elszakad az anyjától és amíg csak tud dolgozni, a szérüskertben lévő istállóban lakik az apjával. Ebben az életkorban (13-tól—16 évig) *bögrés*, *begrés* a nevük, de ez elnevezés eredete nem a legesztétikusabb (kössön az orra alá begrét, hogy ami onnan kifolyik belecsepegjen). Ekkor már a cimborákkal csapatbaverődnek az istállóban és elmennek a lányokhoz is, mikor odamennek, úgy szokták mondani, hogy *vigyetek széket meg górért*, (t. i. hogy felálljanak a székre és bekopogtassanak).

Ha fogadja a lány, bemennek a házba és leülnek a patkára. Közben jönnek nagy legények is, de nekik nem szabad a beszédbe beleszólni. Szokta is mondani a lány anyja: *Ne gyertek még, nem ér le a lábatok a patkáról*. Komolyabbá válik azonban az udvarlás a *suhanc* korban, (16—19 év közt), amikor már komolyan veszik az udvarlást, hisz a matyó legény korán nősül, 19—20 éves korában. Ez a házasulandó kor egyúttal az *újlegény*-ség kora, mértéke pedig, hogy kaszálni tudjon és birja a zsákot. Az *újlegény* megkülönböztető jele a ruha. Ekkor kapják a gyöcsgatyát, a bornyúszájú inget (lobogós inget), surcot és lajbit. A lajbit csak hetykén vállravitve viseli és úgy megy ki az utcára, ekkor már a lányok is megnézik és megtárgyalják az esetet. Az *újlegény* végigtáncolja az őszi és tavaszi összes lagzikat és megmutatja az egész falunak újlegénysége jellemzőit, ám nemcsak a ruhát és az aranyos rozmaringgal díszített magas tetejű kalapot, hanem a férfiaság más jellemzőjét is, az erőt, ha alkalom adódik rá a verekezésben. Ami az udvarlás szokásait illeti, arra nézve már egész ritus van forgalomban. Általános és igen régi szokás, hogy a legény a ki-

szemelt lányhoz bekopogtat az ablakon és beszél: *Aggyon Isten jó estét, hozzon a lány gyufát (tűzet, vizet)*. Ha esetleg a lány szülei nem engedik meg, hogy a lányuknak udvaroljon, ezt nyíltan megmondják. Vagy úgy, hogy *kicsi még a lány*, vagy a türelmetlenebbek úgy, amint azt az öreg Tuza Erzsé néni (81 éves) apja tette a legényekkel, akik történetesen vizet kértek, hogy *megettöttem a vályut igyatok!* Arra azonban vigyáznak, hogy valamiképp meg ne sértsék a legényt, mert az súlyos következményeket von maga után: a legközelebbi ivóban (bálban) egész biztosan kitáncolják a lányt. (A kitáncoltatás szokását *Luby Margit* írja le bőven könyvében: 70—72. l*). A népi büntetési mód hasonló ítélezése éri akkor is a lányt, ha az hűtlen lesz vőlegényéhez és az elküldött jegyet visszaküldi. Hogy azonban visszatérjünk a tárgyra, a lánynak ki kell vinni a tűzet (vizet, gyufát), amivel a legény cigarettára gyújt. A beszélgetés köznapidolgozról folyik: más azonban a helyzet a szerelmeseknél, akiknek párbeszédjéről még a matyó asszonyok is mosolyogva beszélnek, azt az elbeszélések után ideiktatom:

A tűz (víz, gyufa) kihozása után megállnak az ú. n. pitvarajtó küszöbén és a fiú, hogy megkezdje a társalgást, így szól:

— „Gyönyörűen süt a hold, — eső lesz holnap.

— Eső — feleli a lány kitekintve.

— Szeretsz-e hát? — csap át hirtelen a legény más modorban.

— Szeretem (mert a lány mindig magázza a legényt, még a házasságban is).

— Csókolj meg hát!

— . . . (a lány szemérmes, vonakodik).

— Akkor adjon Isten jó éjszakát, mondja a legény és elindul.

A lány utána megy a kapuig, amikor így szól: Gyűjék mán vissza nagy csesznye!”

Régen azonban nem volt tanácsos a legénynek egyedül járni a lányhoz, hanem csakis csoportokban, furkós botokkal felfegyverkezve, mert a magányos udvarlót alaposan helybenhagyták. Különösen veszedelmes volt a legénynek másik tizedben (negyedben) lakó lányhoz járni, mert abban a tizedben lakó legények nem jó szemmel nézték, ha az ő utcájabeli vagy tizedbeli lányokhoz más utcabeli legények járnak. Az ilyen betolakodás ritkán ment el többszöri verekedés nélkül. De az ugyanazon utcabeli legényeknek is tanácsosabb a csoportokban való lányos házhoz való járás azért is, mert gyakran akad olyan legény, aki kiszemelte már magának a lányt (amint itt mondják, szemet vetett rá) és természetesen irigykedve nézi, ha más legény próbálkozik a lánynak udvarolni. Rendszeren verekedés támad ilyen esetekben is és rendszerint a lányos ház közelében folyik le a verekedés. Az udvarló legénnyel menő társak vagy az udvarban maradnak távolabb beszélgetve, amíg a legény a lánnyal a pitvarban egyedül beszélget, vagy amikor már beengedik őket a szobába, ők akkor odabent beszélgetnek és lehetőleg nem zavarják a legény udvarlását. A legények a magukkal vitt husángokat a szoba egyik sarkába szokták felállítani. Eből a társas udvarlásból fejlődtek ki a *legény esték*, *ivók*, *fonók* és az *almázások*. A legényeste alkalmával, amit szerda és péntek kivételével mindennap tarthattak, beszélgettek, dalolgattak, szombatoként

* *Luby M.*: A parasztélet rendje, Budapest, 1935.

muzsikus is akadt valami harmonikázni tudó legény személyében. Megszokták kínálni a legényt borral is, viszont a legény, ha már vőlegénynek számít, ajándékot is visz. Régebben a legény a búcsú vagy vásár alkalmával szivet vásárolt, amit legénypajtásaival együtt visz el este a lánynak.

Lány a legénytől kapott szivet szögekkel felerősíti a falra. Megszokott történni, hogy a szivet hozó legény udvarlását később valami okból nem veszi a lány vagy a szülők szívesen, akkor más legény is próbál udvarolni. Ez az udvarlás azzal szokott kezdődni, hogy a legény gúnyolódva beszél a falon levő szivet hozó legényről, majd egy kis vitézkedéssel felkapja a kezeügyébe eső husángot és azzal leveri a falról a szivet. A mézeskalács szív természetesen összetörve leesik, amiből a legények is kapnak kóstolót. A legközelebbi búcsú vagy vásár alkalmával azután az a legény, aki a szivet leverte a falról, egy hasonló nagyságú új mézeskalács szivet tartozik ajándékozni a lánynak.

Az *ivók* nagyobbszabású legénymulatságnak számítottak. Minden tizednek, illetve utcának megvolt a maga ivója. Ivót különben is csak négyet tartottak: vizkereszt, farsang, húsvét és pünkösöd alkalmával. Az ivót a legények összesége rendezte azzal, hogy a közösen összeadott pénzből *bandást* fogadtak. Az ivókba meg volt engedve a borkimérés is. A borról a legények gondoskodtak és az általuk meghatározott árban kimérték. A borból befolyt haszon a bandás fogadás költségére fordított. Az ivóba az utca, illetve a tized lányai mehettek, a legény ellenben más utca és más tized ivójába is elmehetett. Az ivó részére rendszerint kibéreltek valamilyen házat, amiben tágasabb helyiség volt és az udvara is megfelelő volt a tánchoz. (Régente 1 deci bor ára 2 krajcár volt és ilyen áron sokszor, mint egy öreg ember elbeszéli, 9×56 liter bor sem volt elég.) Régi időben bandás helyett kutyadudást* is fogadtak. (Legrégibb kutyadudások egyike Barta Mihály volt és közülök még most is él Sallai István és Vékony János — Jancsó — ez utóbbi híres volt vagy ahogyan ő mondja: *olyan nem fityegett, mint én*), aki aztán muzsikált nekik reggelig is, ha kellett. Itt aztán a tánc, a tréfa, nótázás folyt bőven. Az utca rendjét és a falu nyugalmát nem zavarthatták, mert arról gondoskodtak a közrendészet emberei, akik szintén falusiak voltak, de a nép csak *város emberi* néven ismerte, no meg a különös botjukról *csákyásnak* nevezte. Ezek tudniillik hosszú botokkal jártak, amin csörgő volt, amit csak meg kellett csörgetni, ha nagyobb csapat legényt láttak és azok már szét is futottak. Ilyen emberek minden tizedben négyen-öten voltak.

A fiatalság multságába szorosán belekapcsolódtak a *fonók* is. Oda is bekopogtathatott a legény és kihívhatta a lányt, de csapatosan is jártak legények és nem egyszer dudást fogadva valóságos lakodalmat csaptak. Ilyenkor érdekesség kedvéért vőlegényt is, menyasszonyt is neveztek ki. Se szeri, se száma nem volt a mókának, megtréfálásnak, amikben a mezőkövesdiek elég ötletesek.

A legényéletnek a lakodalom előtti utolsó állomása az *almázás* vagy *kérő*. Közvetlenül a lakodalom előtt való nap tartják és meghívja ide a legény a maga cimboráit, meg a lány is a barátnőit. Az asztalra gulyásos és alma kerül, meg természetesen bor is. A nóta, tánc szintén elmaradhatatlan. Ez úri nyelven a legénybúcsúnak felel meg.

* Kutyaborból készült a dudája. Szerk.

A másnapi lakodalommal (vagy ahogyan itt mondják : lakzival) a legény belép a házaseset kötelékébe.

A legények tanyázása igen elterjedt szokás mezőkövesden. A tüzeltől a legények életének legfontosabb fázisa a tüzeltéskor a tanyázás. Öregebb emberek, fiatal legények gyűlnek itt össze. A tüzeltést és a beszédet egy öregebb vezeti, aki nem ért hozzá, annak nem is szabad hozzáfogni, mert ha elalszik a tűz, az nagy szégyen. A beszélgetésben pedig a hagyományokat származtatják át az öregebb emberek a fiatalabbaknak. Igen kedveltek az ilyen tüzeltések, sokszor egész utca legényei összegyűlnek egy nagyobb istállóban.

Csoportosan történt és történik még ma is húsvéthétfőn a hajnali locsolkodás. Különösen a híres lányoknál nagyszabású még ma is. A lányt úgy ahogy van, felöltözve, kicipelik a kúthoz és alaposan megöntözik, majd egy pár *puhár* bort megisznak és tovább mennek. — Mire az első misére harangoznak, már minden híres lányt végig kell járniok.

A legények csoportba verődve mennek május elsején *májfát* állítani. Nem mindig visznek fát, gyakran egy kerítéshez közelálló fát díszítenek fel zsebkendőkkel, színes szallagokkal, mézeskalács szívekkel. Ma már csak a híres lányoknak állítanak májfát. (Lásd. *Ébner S.*: Matyó „híres lányok” májusz fája. *Ethn.* 1932. 81—82 l.)

A tréfát szeretik a matyó legények, de a megszegyenítést megtorolják. Ilyenekből fejlődnek azután ki a nagyszabású verekedések, esetleg *bicskázások*, amelyekben a legény mellett cimborái is részt vesznek. Tréfáikban természetesen a finomságot nem ismerik. Érdekes tréfa : kérőn pl. beszólni az ablakon : „Lyukas a kutya” — „Dugd be b... meg”, erre a nyitott ablakon tényleg bedobják a házba a kutyát, vagy az asztalra tett gulyásosba lyukas *kanát* tesznek s evvel a vőfélyt akarják megtréfálni. A vőfélynek igen szemfülesnek kell lenni, mert a tréfakedvelő menyecskék nagyon kifigurázhatják. Nagy szégyen pl. ha a kérőn bemeszeli a vőfély csizmáját.

A legények a vallási életben nem visznek olyan nagy szerepet, mint például a lányok, de a templombajárás kötelező. Külön mise is van, amit *legények és lányok miséjé*-nek neveznek. A templomban és onnan kijövet nem keverednek, hanem egyik *járdán* a legények, másikon a lányok mennek csoportban, kettesével, hármával. Ekkor vesznek szemügyre egymást és bizony, ha rászorgálnak alaposan meg is kritizálják. A körmenetekben és búcsún is külön csoportot alkotnak a legények. Temetésnél az a szokás, hogy ha legény halt meg, lányok viszik a *lobogót*, viszont lány-halottnál a legények. Hasonlóképpen a halottaskocsi mellett is gyertyát visznek a legények a lányoknak.

A munka tekintetében is van megkülönböztetés a férfiak között. Aki már újlegény volt, egész bért kap a summásságon, a suhanc még csak *fékezes (félkezes)*, tehát félbért kap, mint az asszonyok.

Herkely Károly.

*

Bräuche des Burschenlebens in Mezőkövesd. Bei den Matyó's herrschen noch heute sehr strenge gesellschaftliche Bräuche. Dies offenbart sich auch im Burschenleben vor der Heirat. Verf. beschreibt die Bräuche des Hofierens. Die Burschen besuchen die Mädchen gruppenweise, aber nur einer unterhaltet sich mit dem Mädchen in der Küche, die anderen warten in der Stube oder im Hof. Die Burschen kommen in gewissen Häusern zum Weintrinken zusammen, dahin folgen ihnen auch die Mädchen. In der Spinnstube wird die Hochzeit von der Jugend abgespielt. Vor der Heirat halten die Burschen einen Abschiedsschmaus.

KUN TÁNCOK

I. *Kunszentmiklósi juhásztánc*. Hagyományos emlékü tánc a juhásztánc, amelyet újabban legényesnek neveznek. Régen ezzel a táncal járták végig a juhászok a város utcáit. Idegenszerű dallama dacára a tánc annyira magában áll, hogy choreografiáját érdemes lejegyeznünk.

1. Egymástól kb. 3 lépésnyire, arccal előre fordulva kezeket hátul összekulcsolva felállnak és alapállásban a sarkukat kétszer kétszer fel-emelve újra földre eresztik, sarkantyút pengetve bokáznak 8 ütemen át. A juhászok baljában bot volt gamós végével felfelé.

Da Capo al Fine

2. A következő 8 ütemben jobb lábbal indulva 6—8 lépést ha-

1. ábra. Kun juhász tánc
kézfogás és a sarkak összeütése.

a bunkóval lefelé fordított botot. Így vágják össze a sarkantyújokat négyszer ismételve. Az összefogott kéz, mint középpont körül táncolják ezt a részt egy teljes kört járva be.

ladnak előre egy-egy polkaszerű lépéssel a negyedik ütemnegyedre a ballábat hátra kissé felkapva; 6—8 lépés után egymás felé fordulnak s egymással szemben jó lépésnyirehelyezkednek.

3. A polkalépést abba-hagyva ballábbal kezdve szökkennek lábujjhegyen s váltogatva hol a jobb, hol a ballábat előre lendítve közelednek egymás felé. Mikor egymástól jó lépésnyire vannak, az előre befelé lendített lábak sarkát egymással összeütik, hogy a sarkantyúk összezsindüljenek. Ezt 8 ütemen át járják.

4. Ujabb 8 ütemen át ugyanezt ismétlik, de egymásnak nyújtva jobb-jukat kezet fognak, a balkéz vagy hátul marad vagy régi módon tartja.

$\text{♩} = 108.$

Fine.

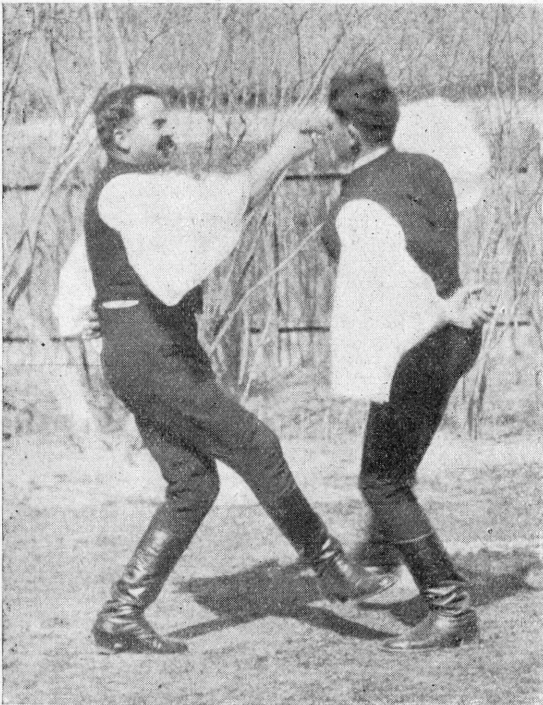
5. A kézfogást megtartva lábujjhegyen felszökkennek a sarkokat

$\text{♩} = 108.$

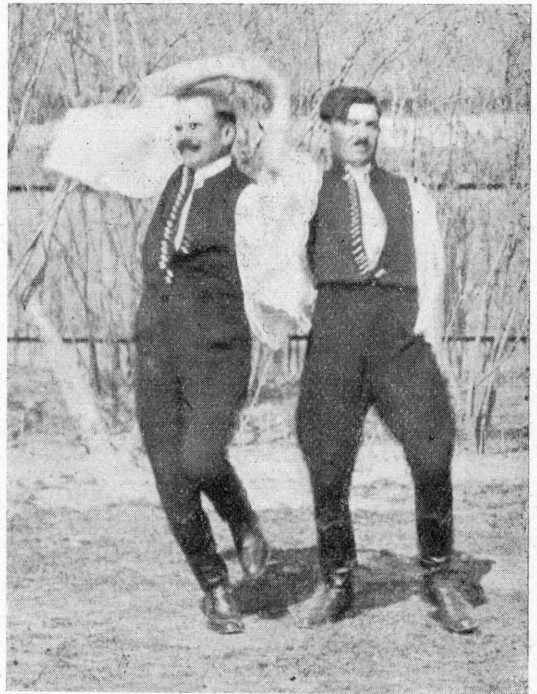
Da Capo al Fine

összeérintve s terpeszállásba sarokra esve dobbantanak úgy, hogy minden $\frac{2}{4}$ -után a 4. ütemnegyedben szünet van.

6. Utolsó dobbantás után a fej fölött a karokat átfordítják egymást

2. ábra. Kun juhásztánc. Kézen fogva átfordulnak.

3. ábra. Kun juhásztánc. Átfordulás közben.

eldobva és váltogatott polkaszerű lépésben balra hátra arcot csinálnak jobb karjukat enyhén ívelve fejük fölé emelik.

Polkaszerű lépésben visszafordulnak az elindulási hely felé, míg nem azt elérve újra egymáshoz közelednek és bokázással fejezik be a táncot.

Tánclépés

II. a

3,

gliss.

(u)

4

így folytatva

(d)

+

D.C. a 4 jelig és

Avége a -tól

variánsok:

II. Kunszentmiklósi verbung. Felállnak körbe négyen, hatan, nyolcan (egy-egy gyertya mellett régi módon), középen a vezető, akire figyelnek a táncosok közben helyben összeveregetik a sarkukat. A cigány elhúzza a verbung három strófáját s akkora a középső int körbe, hátrateszi a kezét s a fordulónál int, mutatva a fordulás irányát. (I. dalmát a 216. oldalon II. a. alatt.) Ekkor egy lépéssel, egy bokázással haladnak körbe, mindig a külső lábbal lépve előre. Utána két lépés jobbra, két lépés balra a befelé álló láb felvetve. Hátrattett kezekkel egy lépés és két bokázás következnek.

A cigány beadja a fordulót s miként az előbb, úgy járnak visszafelé is hatszor.

A nóta harmadik strófájánál a karokat egymás körül forgatva malmozó mozgást végeznek. Az első strófa végénél egyet tapsolnak, a másodiknál kettőt, a harmadiknál hármat s abban a pillanatban indulnak táncolva, csendes lépésben bejárnak három kört, utána gyorsabban

lábujjhegyen, egy lépést jobbra, egyet balra lépve. Kettőt hosszat lépve jobbra a jobb lábat felrugja előre és közben tapsol 3-at, 4-et a taktus szerint.

III. A *süveges tánc* a ma élő összes magyar táncok között a legrégibb, melyet írott emlék alapján, Apor Péter Metamorphosisa után pontosan összehasonlíthatunk régi alakjával. Minden részletében megegyezőnek mutatkozik ezzel a Kunszentmiklóson még élő alakja.

I. dj

Tánc lépés

Fine.

Nézd meg lányom, nézd meg jól
 Ki kopogtat az ajtón.
 A szeretóm, a kanász, a gatyája kanavász
 Nem köll neköm az.

Nézd meg lányom, nézd meg jól
 Ki kopogtat az ajtón
 A szeretóm, a csikós
 A gatyája, inge gyócs
 Az köll neköm az!

dallamára lengeti a legény jobb kezével a süveget jobbra-balra, mignem int vele a leánynak, aki elindul a legény felé váltogatott chassée lépésekben s a legényhez érve tovább is megtartja helyben a polkalépéseket, miközben igyekszik az ugyancsak polkalépésekben lejtő legény kezéből a süveget elkapni. Mikor végre ez sikerült, a legény megcsókolja a leányt és egyszer-kétszer körben megfogtatja.

Gönyey Sándor.

*

Kumanen Tänze. I. Schäfertanz aus Kunszentmiklós. Im Frühling machten die Schäfer tanzend einen Rundgang in der Stadt. Es war dies ein paarweise getanzter Männertanz mit polkmässigem Vorwärtsschreiten, abwechselndem Sichnäheren und -entfernen und anderen choreographischen Figuren.

II. Kunszentmiklóser Verbung. Dieser Soldaten-Tanz wird nach alter Art um, auf den Boden gelegten Kerzen herum getanzt. Es sind 6–8 Tanzende unter der Leitung eines, in der Mitte stehenden Führers. Dieser, aus drei Teilen bestehender Männer-Gruppen-Tanz wird bei den gesellschaftlichen Zusammenkünfte des Volkes von den besten Tänzern getanzt. Die ungarische Beschreibung gibt uns Musik und Choreographie.

III. Der Mützentanz ist der älteste, bekannte ungarische Tanz. Heute lebt er nur noch in Kunszentmiklós. Dies ist ein mädchenlockender Tanz. Während des mit Chassée-Schritten ausgeübten Tanzes versucht das Mädchen die Mütze, die der Bursche in seiner Hand dreht, wegzuhaschen; gelingt das, so wird das Mädchen vom Burschen geküsst.

*KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hamuba sült pogácsa. A magyar népmesében a szolgálatot kereső szegényember, vagy a szerencsét próbálni induló legény feleségétől vagy édesanyjától útravalónak hamuba sült pogácsát kap. Sok mesemondó elmondja a mesét úgy, amint ő hallotta, már amennyire emlékezete engedi, s nem igen tesz rajta önkéntes változtatásokat. Van azonban olyan mesemondó, aki okoskodni kezd, ha nem ért valamit a mesében, s megpróbálja az érthetlenné érthetővé tenni. Ma már hamuban nem sütnék pogácsát, hát az elbeszélő kiokoskodik, hogy a szegényembernek liszt helyett bizonyára hamuból sütöttek pogácsát. Valóban A két bors-ökröcske című székelyföldi mese *hamuból sült pogácsáról* beszél (MNGy 3:351). Ipolyi Arnold Népmesegyűjteményében négy mesében is hamuból sütnék pogácsát (53. sz. A mostohaleány, 54. A mostoha- és édesgyermek, 61. Józsika és Mariska, 68. Hamupepejke). Az utóbbi mesében az ilyen pogácsa neve *hamupogácsa* (MNGy 13:345. l.), s egy hevesmegyei népmesében is szerepel a *hamubogácsa* (Igazság és Hamisság, Besenyőtelek, MNGy 9:430). Az említett Józsika és Mariska című hontmegyei mese szembeállítja a rossz, hamuból süttött pogácsával a jó, zsíros pogácsát. A Kriza Vadrózsáiban Udvarhely megye Keresztúr vidékéről közölt Tündér Erzsébet című mesében szereplő *hammas pogácsa* azonban nem hamuból van sütvé, hanem „valami hitván korpából”, mint magából a meséből megtudjuk (MNGy 12:170—2). Érthetlenné látszik ebben a mesében az is, hogy a szegény ember gyerekei csak egy-egy darab pogácsát süttetnek édesanyjukkal, s A két bors-ökrö. ske c. mesében is a szegény ember feleségétől csak egy pogácsát kér. Ám bár a mesében sok minden megtörténhetik, a csodának is olyannak kell lenni, hogy hiszen benne a nép, azt azonban nem igen hiszi el, hogy egy darab pogácsa elég olyan hosszú útra, amilyenre a mese hősei mennek. Már t. i. olyan pogácsa, amilyent ma süt-

nek. Ha pedig elég volt a pogácsa hosszabb útra is, akkor annak a pogácsának ugyancsak nagynak kellett lennie.

Valóban, régen nem az volt a pogácsa, mint ma. Kis-Viczay Péter 1713-ban megjelent híres közmondás-gyűjteménye szerint „Ha bírsz gazdagsággal, ne zab pogácsával, de élj cipóval.” Szentmártoni Bodó János 1636-ban megjelent A tékozló fiú históriája c. verses művében meg ezt olvassuk: „Buza nem léte miatt érkezék rettenetes szűkség, korpa pogácsát nagy kedvesen őtték.”

Régi kéziratos szójegyzékeinkből és nyomtatásban megjelent szótárainkból pontos felvilágosítást kapunk a pogácsa mivoltáról. A XIV. század végéről való Besztercei Szójegyzékben azimus = *pakacha*, a XV. sz. elejéről való Schlägli Szójegyzékben asinus (azaz: azimus) = *pogacha*, azima — idem. zima = *couaz* (1843—45. sz.) A XVI. sz. első feléből származó Gyöngyösi Szótártöredék még világosabban megmondja: Azima: sine fermento: *Kowaz nélkul valo pogacha*: vel: *kenyer*. Calepinus 1585-i kiadásában: *azvmus = Kouaználkul valo kinyér, pogátsa*. Murmelius 1533-ban megjelent szójegyzékében: Azimus panis = *Pogacza* (2088. sz.). Szikszai Fabricius 1590-ben megjelent szótárában: Libum, Azyma = *pogaczia*, Panis azymus = *Kouasz neköl valo* (t. i. kenyér). Pápai Páriznál (1708): Azymus = *Kovásztalan*, Panis azymus: *Kovász nélkul sültt kinyér*.

A XVI. sz. első negyedében írt Weszprémi-Kódexben olvassuk: Nagi czöförtökön reguel mely napon a *pogacza kenieret kel vala suthniök* (38. l.). A *pogácsakenyér* nyilván a zsidók pászkaünnepi kovásztalan kenyere. Beythe Istvánnal: *Pogachas kinyerek* (1584, NySz). Kulcsár György Postilláiban (1574) a zsidók pászkaünnepének a neve: *Pogátsas kinyérnece vñnepe* (NySz). A régi szombatos énekeskönyvben (1585—1621): *pogácsás innep, pogácsás hét* (Nyr. 17:568), a Károli-

féle bibliafordításban: *kovásztalan kenyerek napja* (Máté 26, 17, Lukács 22, 7), *kovásztalan kenyerek ünnepe* (Márk 14, 12), az 1466-ban írt Müncheneri-Kódexben: *a pogácsa ételnek napja* (Luk. 22, 7), Pesti Gábor 1536-ban megjelent Uj-Testamentumában: *az kevelt kenyér nekyl walo nap* (uo.).

A pogácsa eredetileg tehát a kenyérnek egyik kezdetleges fajtája, a kovásztalan kenyér volt. De ne gondoljuk, hogy a *hamuba sült pogácsa* a népmesék találmánya. Erre is vannak nagyon régi adataink, melyek megadják a pontos magyarázatot. A Besztercei Szójegyzékből való első adatunk: *s(ub)cinericium = hamuba sült pogácsa* (1259 sz.). Calepinusban: *encryphas = Hamuba sült pogácsa* (362. l.), *focarius panis = Parasaba süttöt kenyér, hamuba süttöt pogácsa* (462. l.). Pápai Páriznál ugyanezen címszó alatt: *Hamu alatt sült pogácsa*. Szikszai Fabricius *Panes et placentae diuersi generis* fejezetében: *p. Entyphaeus, subcinericus = Hanuas kenner* (2092. sz.) Calepinus szerint tehát a *hamuba süttöt pogácsa* parázsban süttöt kenyér volt. S a *pogácsa* szó származása is ennek bizonyítéka. A *pogácsa* végső őse a latin *focāciā* (= *panis focācius* 'hamuban sült kenyér'). Ebből fejlődött az olasz *focaccia* 'lappos, hamuba sült kenyér', mely a szláv nyelvekbe *pagača* alakban került, a mi *pogácsa* szavunk pedig ennek a közvetlen átvétele (vö. Miklosich Nyr 11: 411, Budenz NyK 2: 473, Gombocz MNy 1: 161). A magyar népmesék *hamuban sült pogácsája* tehát a műveltségtörténetnek egyik régi emlékét őrizte meg.¹

Beke Ödön.

¹ A Székelyföldön a mézeskalács neve *mézes pogácsa*, Kolozsvárt *tordai pogácsa*, a mézeskalácsos *pogácsás*. Az utóbbi Zilahon is járatos (M'isz). A mézespogácsa is régi A NySz idézi a Radvánszky kiadta Régi magyar szakácskönyvből, a Magyar családélet és háztartásból, Molnár A. bibliafordításából, az OklSz 1544-ből, de MA és PP szótáraiban is megvan. *Mézes pogácsa*: *Placenta mellita*. *Panis mellita*, *Panis dulciarius*, *Savillum* PP. Calepinusnál pedig *dulciarius = Mézes pogácsa swto*.

Nyomfelszedés. Szerelmi varázslásban. A leány felveszi a legény lába (Bács vm. mon. 345.) vagy sarka (Ormánság, Ethn. 16: 296.) nyomát s kendőjében magával hordja, hogy gyógyíthatatlan szerelmessé tegye. A lábnyomokat saját lakása felé fordítja (Árad m., Somogyi 3: 342.), közben ezt mondván: 'Akkor hagyjon el engem, mikor én ezt visszafordítom.' (Szilágy m., Ethn. 2: 205.) Elássa a küszöb alá (Háromszék m., Ethn. 2: 359.), vagy napfeljötté előtt kilenc nyomot rongyba kötve az ágy sarka alá (Matolcs, Ethn. 39: 201.). A kürtöbe tapasztja, közben ezt mondván: 'Úgy forogjak az eszedben, mint a kürtöben a füst.' (Szatmár m., Ethn. 6: 414.) Az ásóval felvett nyom helyét viasszal betömi s ezt a kemencébe veti, mondván: 'Úgy égjen a te szived értem, ahogy elolvad ez a viasz itten.' (Torda, Jankó 247.) Fazék vízben is szokták főzni, hogy tulajdonosa azonnal a lánynál teremjen. (Szilágy m., Ethn. 2: 104. l. *Főzik a kapcáját*.) — *Betegségvarázslásban.* A rontó a felszedett lábnyomot a kémény falára csapja, hogy amint ez szárad, úgy száradjon el a tulajdonos is (Szilágy m., Ethn. 2: 204); a tűzhelybe ássa (uo.), vagy füstre teszi (Alsófehér m., Lázár 105.), kendőbe (Árad m., Somogyi 342.) vagy zacskóba csavarva, hogy mindannyiszor fájjon a feje, valahányszor a kémény alá tüzet raknak. (Somogy vm. mon. 215.) Így tudják ki a tolvajt is (Hegyhát, Várady 1: 251.). — *Gyógyításban.* A beteg levetett és földre tett ingére kést, villát és árat tesz; az árral kirajzolja, a késsel kivágja s a villával felveszi lábnyomát, amelyet a javas — alá krajcárt téve — megfordít, hogy betegsége is megforduljon (Feketekőrösölgy, Ethn. 27: 85.). — *Szerencserontásban.* Az ásóval felvett nyomot visszafordítják, ezt mondván: 'Szerencséje elvesszen, keze-lába elszáradjon.' (Kalotaszeg, Ethn. 2: 281. Jankó 197.)

Szendrey Zsigmond.

A piros szín. Időjölslásban. Piroosan kelő nap esőt hoz.¹ Piroosan nyugvó nap másnapi tiszta időt,² szelet,³ esőt⁴

jelent. A hold vörössége szelet,⁵ a tűzé rossz időt,⁶ a villámé a vihar gyors elmultát⁷ jelenti.

Termés-jóslásban. Ha a tavaszi első villámban a piros rész a nagyobb, sok bor terem.⁸ Ha piros pillangó mutatkozik elsőnek a határban, sok bolhát lesz.⁹

Egészség-jóslás. Aki tavasszal,¹⁰ sz. György napja előtt¹¹ piros lepkét lát először, egész évben egészséges lesz. Aki piros cseresnyével álmodik, hamarosan meghal¹².

Szerelmi-jóslásban. Aki álmában piros rózsát kap, annak szép szeretője lesz.¹³

Szerencse-jóslásban. Vörös tyúk kukorékolása,¹⁴ vörös kakással álmodni¹⁵ tüzet jelent. A piros villám háborút jósol.¹⁶ Veres szakállal álmodni valami hirtelen dolgot,¹⁷ vörös szalaggal: hirtelen hosszú útát¹⁸ jelent.

Varázsló-jóslásban. Ha a leány az éjjéli mise úrfelmutatásakor piros almába harap, s reggel a ház elé áll: elmegy előtte jóvendőbelije.¹⁹ Aki karácsony előtti héten piros almába kezdve karácsony estéjig minden nap beleharap egy piros almába, s ekkor naplemente után az egészet megeszi, a kapuba áll, amilyen nevű legény v. leány elsőnek élé jön, úgy fogják hívni jóvendőbelijét;²⁰ néhol az almát csak az éjjéli miséről hazamenet a kapuig eszik meg, s itt várják be az első éléjük érkezését.²¹

Szerencse-varázslásban. Aki a sz. György nap előtt elsőnek látott piros lepkét megfogja és pénztárcájában tartja, egész évben nem fogy ki belőle a pénz.²² A küszöb alá ázott piros lepke szerencsét csal a házba, üzletbe. Aki a sz. György nap előtt elsőnek látott piros lepkét megfogja, elteszi s vásárra hajtott marhája fülébe dugja, jól adja el marháját.

Szerelmi varázslásban. Aki egy piros almára a maga s választottja nevét e szavakkal együtt ráírja: „cius fa gyit fa,“ s választottjával megeteti, ez menthetetlenül beleszeret.²⁴

Termés-varázslás. Hogy a pulyka 21-et tojjék, első tojását piros plajbással megjegyzik; ültetéskor ezt közepra teszik, akkor 10 kakas, 10 jérce kél ki a tojásokból, a közepéből pe-

dig kétféjű pulykafiú.²⁵ A méhek első kieresztésekor piros posztót kell a kaslyuk elé tenni.²⁶

Rontás. Ha a leány szeretője miatt úgy elbúsulja magát, hogy meghal, piros pántlikát kötnek karjára s a leány sohasem tud megnősülni.²⁷

Védekezés a rontás ellen. (Országosan ismert babonák.) A gyerekekágyas asszony szünyoghálójára piros kendőt kötnek. A küszöb oldalára piros posztót szegeznek. A leány keresztelő fejkötőjébe piros szalagot fűznek. A gyermek nyakára piros szalagot, kalárist kötnek vagy sz. György nap előtt fogott gyík farkát piros posztóba csavarva. A kis gyerek karjára piros szalagot körítenek.

A csikó nyakára, a szép ló kötőfékébe, a bornyú fülébe, a tehén farkára, szarvára, az ökor kötőlán-cára, a malac fülébe, a kövér disznó szőrére veres szalagot, posztót húznak.

Szendrey Zsigmond.

¹ Hegyhát, Ethn. 3: 70. Jankó: Balaton 308. Gyöngyös, Nyr. 8: 561. Eger, Ethn. 18: 99. Gömör m., Nyr. 32: 453. Hortobágy. Herman: Pászt. 634. ² Jordánszky-kod. 404. K. Nagysz. 1671. B. Hegyhát, Ethn. 3: 70. ³ Bp. H. 1910. ápr. 17. Siklós, Ethn. 16: 294. Zalavölgy, Turista Közl. 1917: 55—56. Hegyhát, Ethn. 3: 70. Gömör m., uo. 7: 375. Nyr. 32: 453. Jászberény, Ethn. 41: 131. Szolnok, Szanda, Herman: Pászt. 634. Félégyháza, Ethn. 17: 231. Hortobágy, Herman: Pászt. 634. Nádudvar, uo. 634. Felsőbánya, Szmik. 371. Szilágy m., Ethn. 2: 209. Lázár: Alsófehér m. 40. ⁴ Bp. H. 1884. febr. 16. Jankó: Balaton 308. Matyó, Népr. Ért. 14: 245 Hortobágy, Ujság 1929. júl. 28. Somogyi: Arad m. mon. 3: 349. Karcag, Herman. Pászt. 633. ⁶ Orsz. nagy képes naptár 1861: 129. A szabadtűzről a szobattűzre átvive. ⁷ Kalotaszeg, Ethn. 2: 275. Jankó 189. ⁸ Kókény, Ethn. 16: 294. Tard, Népr. Ért. 14: 245. ⁹ Jankó: Torda 256. ¹⁰ Kaposvár, Trencsén vm. múz. ért. 1914: 46. Nagykanizsa, NyF. 48: 55. Kunsziget, Trencsén vm. múz. ért. 1914: 46. Veszprémvarsány, Ethn. 19: 288. Bakony vid. Trencsén vm. múz. ért. 1914: 46. Zilah, uo. Jankó: Torda 256. ¹¹ Csönge NyF. 33: 37. ¹² Bács m., Ethn. 7: 96. ¹³ Deés, Nyr. 21: 45. ¹⁴ Hegyhát, Ethn. 3: 71. Bács m., uo. 7: 99. ¹⁵ Erdélyi: Közm. 214. Ipolyi 246. ¹⁶ Jankó: Torda 236. ¹⁷ Deés, Nyr. 21: 44. ¹⁸ Uo. ¹⁹ Pécs, Ethn. 16: 294. ²⁰ Ócsöd, uo. 20: 113. ²¹ Bács m., uo. 7:

181. ²² Szegszárd, Trencsén vm. múz. ért. 1914: 46. Bakonyalja, NyF. 34: 138. Bácsbodrog m., Ethn. 7: 98. 102. Monogr. 340. ²³ Bácsbodrog m., Ethn 7: 94. 102. ²⁴ Jankó:

Balaton 416. 419. Bakonyalja, NyF. 34: 138. ²⁵ Szeged, Nyr. 3: 368. ²⁶ Uo. 5: 115. Szucsák, uo. 14: 188. Deés, uo. 12: 140. ²⁷ Uo. 185.

RÉGI FELJEGYZÉSEK.

Adatok a kecskeméti pásztorok nyelvkincséhez. Mint tudjuk, a magyar ember ősidők óta tenyésztette, nevelte és használta a lovat. Nemét, korát, színét, testének egyes részeit, különös testi tulajdonságait a maga nyelvén meg is tudta nevezni. Számtalan szava volt a ló színére s a színek egyes árnyalatainak megkülönböztetésére.

Jegyzőkönyveink tanúsága szerint leggyakoribb lószínek: barna, fakó, fehér, fekete, kék, pej, sárga és szürke. Egy-egy színnek sokféle változatát, árnyalatát tudták megkülönböztetni és kifejezni. A pejnek, amely a legelterjedtebb szín volt, tizenhárom, a deresnek, sárgának és szürkének kilenc különböző fajtáját ismerték. A többi színeknek is több-kevesebb fajtáját megkülönböztették meg. Ritkábban fordulnak elő a következő színek: bonta, daru, egér, gesztenye, mocskos, rigó, serege és sült szőrű, továbbá a szőke, veres és vércse. Az utóbbiak némelyikének csak egy-két jelzővel kifejezett változata ismeretes.

A kesely nem szín, hanem világos, illetve fehér foltot jelent, leginkább a lábon. A sült szőrű azonban nem jelentett mindig naptól kifakultat. Nem is csak akkor nevezték így, amikor a ló a rossz legelő miatt az avast nem bírta elhányni és tavalyi szőre rásült, kifakult¹, hanem szint is jelentett, mert az 1790 évi bitang jegyzőkönyveink-

ben és másutt is így van feljegyezve, „sült szőrű, vagyis piros.“

A lovak színén kívül egyéb testi tulajdonságuk is alapul szolgált, hogy a pásztor egyedileg megkülönböztesse őket. A ló fejének színe, a jegye, vagy formája szerint volt pl. szürke fejű, fekete paripa (1811), hódas homlokú (1594 és 1756), lámpásos homlokú (1821), csillagos homlokú (1824), csomós pófájú (1710), szamar fejű (1811).

A ló orrának állása, formája szerint megkülönböztettek: szárcsa, szamár, gomba, tekert, hóka és szeplősorrú lovakat.

Egyéb testi tulajdonság, mint amelyenek: sallós hátú, fecske hátú, szij hátú, fél tőgyű, szeplős (a régiségben szepe, vagy szepel), kenderfarkú, nyirett, nagyszőrű, farkas harapta, kurta farkú, továbbá görbe, fekete, vörös szárlábú, szintén szolgált alapul a lovak egyedenként való megkülönböztetésére,

Kecskeméten az elmúlt évszázadokban a pejszínű lovak voltak leginkább elterjedve. Ezenkívül még deres, sárga és szürke színű lovaik voltak őseinknek.

Sok száz jegyzőkönyvi feljegyzésből s a bitangjegyzőkönyvek adataiból állítottam össze a lószíneket, amelyekkel őseink lovaikat egymástól megkülönböztették. Ezek:

Arany szőrű (sárga ló) 1818.º Gesztenye barna 1708.
Barna 1591. Óz barna.
Fekete barna. Szattyán barna.
Fényes barna. Bonta 1700.

Daru szőrű 1597. Rozsdás deres.
1707. Sárga deres 1694.
Deres 1595. 1691. Sütét deres 1694.
Barna deres 1756. Vasderes 1692.
Kék deres 1597. 1821.

¹ Magyar Nyelv VIII: 189. és Hermann O.: A magyar pásztorok nyelvkincse, 351. o.

² A színek mellé irt számok azon évi tanácsi jegyzőkönyvek éveit jelentik, amelyekből azokat kiírtam.

Vasszínű deres 1708.	Sült szőrű fekete 1821.	Mögygy pej. Piros pej 1788.	Szőke 1595. 1707.
Vércse deres 1708.	Szenyves ekete.	Sütét pej 1821.	Kék szőke 1597.
Vörös deres 1597. 1792.	Gesztenye szőrű 1730.	Szattyán pej. Szürkés pej 1821.	Szürke 1597. 1692.
Egér szőrű 1715.	Kék 1592. 1661.	Vércse pej 1701.	Almás szürke 1663, 1785.
Fakó.	Almás kék 1594.	Világos pej 1821.	Almás kék szürke 1705.
Fakó szőrű 1821.	Fejér kék 1594.	Vörös pej 1694.	Daru szürke.
Fátyol fakó.	Szeplős kék 1594.	Rígó szőrű 1821.	Fekete szürke 1708.
Hamvas fakó.	Szürke kék 1594. 1663.	Sárga 1692.	Serege szürke 1790.
Rozsdás fakó.	Vércse kék 1591.	Barnás sárga.	Sötét szürke 1821.
Sárga fakó 1694.	Kesely.	Deres sárga 1792.	Szeplős szürke.
Sültes fakó.	Csillagos kesely.	Hóka sárga 1758.	Zöld szürke 1786.
Tarka fakó.	Hóka kesely.	Sütét sárga 1821.	Vércse szürke 1788.
Világos fakó.	Szárca kesely.	Szeg sárga 1821.	Veres 1692.
Fehér (feir) 1594. 1738.	Mocskos szőrű 1795.	Szén sárga.	Vörös 1594.
Fehérszeplős(sze- pe) 1640.	Pej(pej) 1592. 1638.	Szög sárga 1747.	Vereses 1821.
Fekete 1594.	Almás pej.	Veres sárga 1786.	Vércse 1591. 1662.
Fekete szőrű 1821.	Barna pej 1598.	Világos sárga 1821.	Deres vércse 1708.
Almás fekete.	Fakó sas pej 1821.	Serege szőrű 1821.	Szürke vércse 1694.
Bogár fekete.	Fekete pej 1756.	Sült szőrű 1786.	
Nyári fekete.	Mogyoró pej 1821.	Sült szőrű (vagysis piros) 1790.	

Dr. Szabó Kálmán.

Népi gyógymódok a XVIII. századból. Valamelyik Lócon írták 1799. ben azt a levelet, melynek tisztáján felírások vannak, hogy miként gyógyítsa magát a beteg ember.

Lóc, — Lipszky szerint több is volt Magyarországon. Ilyen nevű helyiséget találunk Barsban, Nógrádban, Gömörben, Pozsonyban. Nem tudjuk, hogy ezt a levelet melyik Lócból írták. A levél ott kelt és Tápióbicskén kapta kézhez az, akinek írták, tehát a levélben található jó tanácsokat lehet, hogy vagy a fent felsorolt megyék valamelyikében vagy Pestmegyében írhatták. Aki e gyógyító rendeleteket írta, nem volt azonos a levél írójával, így hát a tanácsokról ma nem tudhatjuk, melyik vidékről valók.

A népelet szempontjából annyira érdekes feljegyzések betűhűen így szólnak:

Rihessigrül. Végy az Patikaban baber Zsirt 4 Garassaratt, 2 Garasara kinyesőt keverje bele. Kennye be vele.

A' arabia Ső köhögésrül, a szülesnek nehéz fajdalmárul indiai keserű Babott reszelle meg, egy kes Hegyre valott vegye be.

Hideglelesrül az úti fűnek Negyed

napos hidegnek 4 Szal gyűkerett, Harmad naposnak három Szal gyűkerett. Mindennapos hidegnek az diszno valy u alatt való gyilyisztatt elevente szegye föl tyegye az kementzere há még szarad törje meg igya akár vízben akár Borbán.

Vak körömrül. Torma reszellyenek len maggal törje öszve, aval köse be melegen. (az Hótt tetemrül lápittsa öszve az olom golyobistt melegitste meg ugy kösse reja, hogy állyon rajta harmad napig) A mely kis gyermek Nyukhatatlan az fetske fészkeitt melegitste meg edes téjbe aszt tigye aaz Mellyire szoritsak oda az dunával adig fog Nyugodni meg tsak le nem veszi akar egy Hetig.

Serkes fejrül. Rutatt, Zsallyat, isten fat lugban meg főznyi véle megmosni (fő fajasrul fekete pecerce es fehir pecerce Főzek meg esső vízben akar sós vízben parollyak vele az fő fajók).

Seresrül fekete Nadar Reszellyek meg maga vizzellettibe főze meg kőssek föl a Hasara.

Görtsrül (?) 2 nevetetlen Ujara 2 Szal selymet tekergessen.

Keserü fűvet Bolharul tygye az

ágy főben és az Ház fölgyit hintse be
jeger fa levelivel egy nap egy ejel
hagy legyen legyekből (?) ki taka-
rosznak.

Az érdekes levél eredetije gyűjte-
ményemben van.

Rexa Dezső.

IRODALMI SZEMLE.

Nyíri és rétközi parasztmesék. Be-
vezető tanulmánnyal és jegyzetekkel együtt
közli Ortutay Gyula Negyvenöt eredeti fa-
metszettel illusztrálta Buday György. (A
Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma
Kiadványa). Gyoma é. n.

Emlékszünk Ortutay Gyula igen szép
cikkére: A magyar falu-kutatás új irányai.
(Vigilia II. k. 1935 109—125. l.) Nagyon
komolyan, nagyon lelkiismeretesen jelöli
meg a falukutatás új feladatát: „... a
falu élmény, a közvetlen és huzamos fa-
lu-kutató munka ráébresztett a falu bonyo-
lult valóságrendjére, a társadalmi, népi
erők szétválászatatlan kapcsolataira. Ez
a látvány, ez a megismerés kötelez A vál-
tozó, bomladozó, régi összefüggéseit föl-
cserélő falu a lelkiismeretes, tiszta munka
gyors elvégzésére sürget. A gyors idő nem
könyörületes, ha sokáig habozunk, majd
azt sem tudjuk, hogy a magyar történelem,
a magyar kultúra egyik értékes erőforrása
mit is jelentett és mit jelenthet számunkra.
Hanyagságunk, felületességünk, lanyhasá-
gunk a magyar történet jövőjébe eszlen-
deit árulná el.” (125. l.)

Ez a megismerés valóban kötelez. Ez
a meg gondolás vezetett bennünket Ortutay
könyvének megítélésében. Ha kritikánk
szigorúbb ez azért történt, mert fájjaljuk,
ha a szép elgondolások, megismerések,
elgondolások és megismerések maradnak,
anélkül, hogy a munka, a kivitel igazolná
is őket.

Ortutay gyűjteményében a nyíri és
rétközi elbeszélő anyagból néhány trufa-
szerű történet és több babonás elbeszélés
mellett 17 valódi mesét közöl. (9-et maga
jegyzett le, 8-at munkatársa Turi Sándor
paszabai tanító.) Kár, nagy kár a többi me-
séért. Ahol egy faluban még két hivatásos
mesélő él, ahol még 14., 15., 25 éves me-
sélők vannak, ott még igen sok emléke él
a régi tűnedező világnak. A gyűjtő maga
is megemlíti, hogy még több kötetre való
meseanyag él azon a vidéken. Kár volt
veszni hagyini őket. Minden évvel nehezebb
lesz a gyűjtés munkája.

De nemcsak a mesék számát keve-
seljük, sokkal több kérdést is érinthetett
volna a szerző. Ebből a szempontból ki-

vátságunk nem több, nem kevesebb Or-
tutayénál: „... a falukutatás nem vál-
lalkozhatik csak részletek megoldására:
az egésznek kell igényelnie a maga életes
valóságában, szerkezettrészeinek, funkciói-
nak összefüggésében. (Vigilia 1935. 116. l.)”
A mesekutató nem elégedhet meg enné-
l fogva mesék lejegyzésével, variánsok ösz-
szeállításával, hanem ki kell bogoznia a
szálakat, amelyek a falu életközösségéhez
fűzik.

Lássuk tehát mi az éltető eleme a
mesének a paraszttársadalomban? Ha a
mese gyökereit keressük, a parasztság val-
lások hitében találjuk azt meg. Ortutay nem
ok nélkül hangsúlyozza ezt az alapvető
föltételt bevezetésének második részében.
De miért halljuk csak a gyűjtő egyéni meg-
figyeléseit és a rávonatkozó irodalmat?
Vajjon a mesélőnek nincs meg a maga
véleménye a mese világáról? Hogyan ma-
gyarázza a valósággal szembehelyezkedő
történeteit? Mi a hallgatóság, a különbö-
ző generációk, gazdagok és szegények vé-
leménye a mesében foglalt történetről?
Vannak-e „igaz” és kevésbé „igaz” me-
sék? (pl. igazabb mese Bátorai Zsuzsó
históriája).

Ezeket a kérdéseket a gyűjtők nem
tették fel és így nem is vehették észre a
másik hasonlóképpen alapvető problémát.
Mese, humoros történet, monda vajjon csu-
pán irodalmi megkülönböztetések? Két íz-
ben nyílik alkalom ennek a kérdésnek a
vizsgálatára. Vagy akkor, amikor a mesé-
lés tőlünk függetlenül a természetes kör-
nyezetben megy végbe vagy utólag a me-
sék tartalmi vizsgálatánál. Szerző alkal-
mazkodni kíván a népi mesemondás ter-
mészetes menetéhez és minden szétválasz-
tás nélkül hozza történeteit. Persze itt tud-
nunk kellene, hogy a közlés valóban min-
den változtatás nélkül alkalmazkodik-e a
lejegyzés menetéhez, továbbá, hogy mit
hallott egy-egy alkalommal a gyűjtő. Mivel
ezt nem tudjuk, csak a történetek tartal-
mából következtethetünk. Mindenekelőtt
két csoport hívja fel figyelmünket. Nehány
történetben „egy király”, „egy királyfi”, „egy
katona” a hős, másutt meg a „Tót János
Debrecenben”, „a Márki Péter Tiszaber-

celen". „A nagyapám”, „Az édesanyám” „én magam”. Lényeges eltérés van a két csoport között, ámbr a nép hiedelemvilágában gyökerezik mind a kettő. Vannak mesék, amelyek réges-régi időben, igen távoli és bizonytalan országokban történtek, vannak történetek, amelyek ezen a világon, Debrecenben, Tiszabercelen történtek. Utóbbiaknak erős élmény színezetük van, előbbieknél nincsen. Mind a mesélő, mind a hallgatóság valószínűleg érzi még a különbséget a kettő között — Valószínű, hogy funkcióbeli különbségek is elválasztják a kettőt, a mesét különleges alkalmakkor, egy az átlagtól eltérő embertől, asszonytól hallják. A mondák, különösen virágkorukban, hozzátartoztak a falu mindennapi pletyka-anyagához (boszorkányhistóriák!) Valószínűleg még ma is tud csaknem mindenki a faluban egy-két ilyen históriát. Természetesen nagyon is lehetséges, hogy a fejlődés folyamán a mondák elvesztik élmény jellegüket és a mesekincshez tapadnak. De hiszen éppen azt szeretnénk tudni, hogy a gyűjtő milyen fejlődési fokon találta a falukat, amelyeket bejárt. — Valószínű, nek tartjuk hogy az elbeszélésben is az asszociáció uralkodik. Ha valaki a társaságban mondával kezdi a beszélgetést, akkor a többi is azt meséli. Ha azonban hivatásos mesélő is van a társaságban akkor minden bizonnyal övé az első szó. Ő pedig mégis csak az ő hosszú, ennél fogva „szébb” történeteivel kezdi és folytatja. Ha pedig ez így van, akkor lehetnek alkalmak, amikor a mesék, másszor amikor a babonás históriák az uralkodók. Ennél fogva bizonyos gyöntetőség van a n. esélésben. Éppen mert a monda és mese bizonyos mértékig elkülönül. Jobb ilyenkor ha a gyűjtő is követi ezt a szétválasztást. — Nemcsak az asszociáció, hanem maga a szituáció is meghatározhatja az elbeszélések sorát. Ebből következik, hogy az elbeszélő anyag megismeréséhez és rendszerezéséhez elengedhetetlenül fontos a szituáció ismerete. Mikor mesélnek? Erre a kérdésre Ortutay csak általános feleletet ad (kukoricafosztáskor, dohányvágáskor, fonókban). A mesélés kollektív szórakozás. Nagyobb társaság szükséges hozzá. Az említettek kívül bizonyára még több alkalom nyílik, hogy a falu népe pihenésre szórakozásra összegyűljenek. Mikor jönnek össze az öregek, a fiatalok, a rokonság, a szomszédság? Mivel töltik az időt? Igaz, hogy ma már bizonyára inkább leköti a hallgatóságot a valóság eseményeinek realitás elmondása, azonban a keret, amelyben a mai eseményeket elmondják lehet régi, eredetileg mesélési alkalom. Lehet, hogy még ma is őriz néhány régi emléket. (Csak a téli estékre, vasárnap délutá-

nokra kell gondolnunk, amikor a család, a szomszédság összegyűlik.) Az összejövetel formája meghatározólag hathat az elbeszélés anyagra, ezért kell ismernünk őket. Tudnunk kell azt is, hogy mit mikor mesélnek inkább. Valószínű pl. hogy a tréfaszerű meséknek megvan a maguk külön alkalmak (korcsma, lakodalmi társaság, általában nagyobb társaság, ahol a hallgatóság felderítése a fontos).

Amíg a mondák elbeszélésénél nincs szükség különösebb tehetséggel megáldott mesélőre, annál kevésbé képzelhetünk el mesehallgatást jó mesélő, humoros történetet tréfacsináló nélkül. A kettő legtöbbször egy, de lehetnek, sőt vannak különbségek. Igazi hivatásos mesélő nem mindig tréfacsináló egy személyben. Idősebb is, míg az utóbbiak gyakran kerülnek ki a fiatalok közül. A jó mesélő életkörülményeit, élettörténetét, viszonyát a falu társadalmához föltétlenül ismernünk kell, ha meg akarjuk ismerni a mesék életét. Nem elég a mesélő foglalkozásának meghatározása a mesék szociális hátterének ismeretéhez. Már pedig a mesélésnek is van szociális háttere, éppen úgy mint a magyar parasztság táplálkozásának. Ha elhanyagoljuk ezeket a mozzanatokat, nem adunk e szintén példát „az egyoldalúság és a kevéssel beéréshez.” (v. ö. az említett cikk megjegyzéseit a 115 l.) A mesélés a mesélő és a hallgatóság viszonya. Nemcsak a külső körülményeket, hanem a belső lelki feltételeket is ismernünk kell, amelyek a mesélőt és hallgatóságát összehozzák. A hallgatóság magatartásáról említ néhány igen érdekes megfigyelést a gyűjtő. Kár, hogy elgondolása, poétikus megállapításai mellett kevés konkrétumot említ. Szívesen értesültünk volna a hallgatóság, a faluközösség véleményéről a meséket illetően néhány pontosan lejegyzett kijelentés alapján. A gyűjtő igen helyesen kiemeli Bátor Zsuzsó történetének meghallgatását. A hallgatóság érzelmileg aktív részt vett az elbeszélésben (Kár hogy közbeszólásaikat nem jegyezte le a gyűjtő. Fontosabb lett volna mint az irodalmi párhuzam elvitése.) Vajon miért éppen ez a történet ragadta úgy meg a hallgatóságot? Melyik lehet éppen ez a mesetípus, amelynek még ma is van hallgatósága?

A faluközösség mellett azonban a mesélő még egy nagyobb közösség tagja is. Van-e ez hatással mesekincsének kialakulására? Ha minden egyes mesénél a gyűjtő megkérdezte volna azt is, hogy honnan tanulta a mesélő éppen ezt a mesét erre a kérdésre is kaphatott volna néhány feleletet. A mesélő származhat idegen faluból, vagy a faluban tanulhatta idegenektől. Szolgálhatott idegenben, ahol

ügyancsak ellesett néhány mesét Búcsújárók is mesélnek egymás közt. Vándorlók is terjeszthetnek mesét. A mese származása legtöbbször meghatározza a mese jellegét is. Ne is említsük a nyelvszigeteket, csak gondoljunk arra az egyszerű tényre, hogy régebben a katonaságnál igen sok mesét tanultak. Valóságos külön csoportja van, legalább is a magyarországi meseanyagban, a katona meséknek (Ebbe a csoportba tartozik egészen kétségtelenül a 16. számú mese. A mese eredetének ismerete valószínűleg némileg módosította volna a hozzáfűzött megjegyzéseket.)

A mesegyűjtő megfigyelésének köre ma már igen nagy. A feltehető kérdések közül csak néhányat emeltünk ki. Lényegileg valamennyi probléma abból a megfontolásból fakad, hogy a néprajzi tudománynak elsősorban nem a hagyományanyagot, hanem azon keresztül a hagyomány anyag hordozóit kell megismernie. Ortutay célja ezzel a könyvvel az volt, hogy a művelt magyar társadalmi osztályokat közelebb hozza a küzködő, talán végső túsáját vivő paraszttársadalomhoz. Vajjon nem jutott volna-e közelebb céljához, ha az említett szempontot figyelembe veszi?

Összegezve megfigyeléseinket Ortutay munkájának két alapvető hibájára kell rámutatnunk:

Szemlélete ma még a gyűjtő egyéni szemlélete. Beszámolóiban az *en* még központi helyet foglal el. A személyiséget teljesen kikapcsolni nem lehet, de törekednünk kell arra, hogy minden kérdésben a hagyományok hordozóit is megkérdezzük, saját magatartásukat megfigyeljük.

Irodalmi összeállítását, idézeteit és véleményét tekintve pedig önkénytelenül is azt kérdezzük, vajjon ismeri-e Ortutay a mai néprajzi kutatás igazi arcát? Amit ő ostoroz az már múlté, Lévy-Bruhl már régen megírta híres könyvét,¹ amellyel elindítója lett egy új iránynak a néprajzkutatás területén is.² Az új irány forrongása, átalakulása nálunk is észrevehető.

Buday illusztrációi szépek. A művelt olvasóközönség érdeklődésére tarthatnak számot. Azonban távol állnak a sajátosan paraszti szemlélettől. Inkább modern díszletmegoldásokra emlékeztetnek (hogy csak egyet említsék pl. 115 l. képe). Buday korábbi Molnár C. Pál hatásától függetlenebb stílusa talán alkalmasabb lett volna éppen ennek a feladatnak megoldására.

Befejezésül még csak egy egészen sze-

rény kérdést. Vajjoncsak a művelt olvasóközönségnek van szüksége eredeti magyar mesegyűjteményre? Elképzelhetetlen milyen hihetetlen mértékben terjesztik lelkiismeretlen kiadók hajmeresztően silány termékeiket a falut. A parasztság szívesen olvas, azonban nem nagyon válogathat. A mesét még ma is szereti, ha a mesélés ősi divata pusztulófélben is van (v. ö. Ortutay könyvének 18. l. 13. jegyzet). Vajjon nem kellene a gyűjtőnek újabb formában visszaadni azt, amit a parasztságtól kapott? Olcsó filléres kiadásban a saját meséit? Vajjon a parasztság mai igen komoly helyzetének nem egyik oka-e az is, hogy csak mindig a ponyva volt az, minden tekintetben, amit a várostól, az intelligenciától kapott.

Loschdorfer Anna.

Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kései közséje élete. Írták: Elek Péter, Gunda Béla, Hilscher Zoltán, Horváth Sándor, Karsay Gyula, Kerényi György, Koczogh Ákos, Kovács Imre, Pócsy Ferenc, Torbágyi László, Bpest, 1936. 158. l. **Szabó Zoltán: A tardi helyzet.** Bpest, é. n. 243. l.

A magyarországi néprajztudományok fel kell figyelnie a maga katexochén „néprajzi” érdeklődéséből arra a mozgalomra, amely a falukutatás jelszavával a parasztság egyetemesebb kérdései felé fordul s egyszerre kutatja a paraszti társadalom és kultúra existenciális kérdéseit, az általános és részletproblémákat egyaránt. Nem azért mintha a falukutatás oly sok komoly és tudományosan értékelhető eredményt hozott volna, inkább azért mert kevés eredménye ellenére is segítségére lehet néprajztudományunknak, hogy a parasztszemléletének némely tagadhatatlanul súlyos egyoldalúságát korrigálja. A felszínes riportok és a teljességre törekvő monográfiák egyaránt arra mutatnak, hogy parasztságunknak mind múlt, mind pedig mai helyzetét a csak néprajzi érdeklődés nem magyarázhatja meg a valóságnak megfelelően. Ez a gondolat vezette a falukutatás első mozgalma, az egy-két elméleti, módszertani tanulmányt s monográfiát. Természetes, hogy pár esztendő alatt az egész országot elárasztó falukutatás jelszava, inkább csak jelszó és cégér maradt s úres, tudománytalan vázlatoknak, a néprajzias és a szociális romantika elburjánzásának lett táplálója a megindítók szándékaival minden bizonnyal ellentétben. A táncoló és az éhező paraszti kliséje hol külön-külön, hol az ellentét kedvéért együtt hamarosan formulája lett mindenkinek. Ezek az írók mindenestetre a falu felé fordították az ország figyelmét s érdemük, hogy a falu kétségtelenül súlyos bajain

¹ Les fonctions mentales dans les sociétés interieures. Paris 1910.

² Haberlandt: Die d. Volkskunde 1935. 79. ll.

gondolkozni kezdett a tudomány, irodalom s a hatalom is. Sajnos, ez az egyre inkább elharapózó „szociográfiai”, „falukutató” divat alig hozott komoly, magyarságismertünket gyarapító eredményt. A cikkek, írások egynémely szerencsésebb, vagy tetszetősebb írásnak formuláit ismételtetik az általánosságokon túl alig jutunk végre is konkrét tényekhez, magához a valósághoz. Minél súlyosabb parasztságunk helyzete, annál keményebb kötelességünk, hogy szembeszálljunk a divat frivolságaival s megbecsüljük a derék munkát. Éppen ebből a szempontból nem lesz tanulság nélkül való megismerkedni a magyar falukutatás két újabb munkájával, a Kemséről s Tardról szóló falumonográfiaikkal.

A Pro Christo Falukutató Munkaközösségének tagjai végezték el — joggal mondhatjuk — az első olyan faluanalizist, amely szem előtt tartja a módszer legigényesebb tudományos szempontjait s egyben a magyarság leglényesebb létkérdéseire ügyel. Amíg a kritika rendes szokás szerint elsősorban a hibákkal hozakodik elő s a dicsőretekre csak a legvégén gondol, ez a monográfia minden bizonnyal az ellenkezőjét érdemli Munkájukat gondos módszertani és tárgyi (a kutandó területre vonatkozó) előtanulmányok készítették elő. Amint hangsúlyozzák elsősorban D. Gustinak, a romániai monográfiamódszer és falumunka megalkotójának metódusát követték Valóban erre mutat a szervezkedés külső formája s a kötet módszertani irányai is. (Bár Gustiék, helyesen, nem név nélkül adják tanulmányaikat: a közösségi munkának s a túlzott szerénységnek ez a formája nem a leghelyesebb: mutatja a stílus is, mely néhol egyenlőtlen s első személybe zökken és nem egyszerű csiszolatlan; bizvást lehet együtt dolgozni s a munkatársak korrigáló, gazdagító szempontjait átvenni anélkül, hogy az egyes tanulmányok szerzői egyéniségüket föladják. Ez azonban lényegtelen hiba s inkább példamutató a hangos szerényteleneknek.) Különböző sikon végzett kutatásaiknak egyetlen közös probléma, a falu életének döntő problémája: vitalitása felé irányulnak. Gondos szerkezeti analíziseik és funkcióvizsgálataik mind, mint középpont felé, a falu vitalitásának (ahogy divatos ma mondani: az egyke) kérdésének problémája felé irányulnak. Ezzel a centrális problémával nemcsak a mai magyar parasztság egyik legjelentősebb kérdését vizsgálják, de nagyon tanulságosan figyelmeztetik a monográfiamódszer híveit az ilyen centrális problémák jelentőségére. Valóban a tájkereten belül minden részletkérdésnek (pl. az idegen vők néprajzi, a népzenei, a gazdasági, stb. kérdéseknek) az egyke kérdé-

se s az e köré csoportosuló problémák adják meg a helyes értelmet, ez a főprobléma fűzi őket össze „valósággá”, amit minden monográfianak szolgálnia kell. Tudományosan a módszer szempontjából ez a legjelentősebb eredménye a könyvnek: a részletkutatások szervesen kapcsolódnak össze; felesleges, laza részek nincsenek; minden újabb terület jobban és élesebben világítja meg az egész falut, külön a vizsgált részletet és a főproblémát, a falu lassú föltartóztathatatlan pusztulását. Eppen ennél a módszertani részről érdemes egy kissé időznünk. Néprajztudományunk fejlődéstörténete mutatja (Theschediktől napjainkig), hogy az egyetemesebb érdeklődéstől mint szűkült parasztszemléletünk egyes részletkérdésekig s lassan a parasztságból hol csak meséket, balladákat, hol csak faragásokat, szötteket láttunk. A falukutatás egyetemesebb szempontjai ismét visszavezetnek bennünket a teljesség igényéhez. S a Pro Christo Munkaközössége ezt az egyetemes igényt egyéni tudta a részletekben való megbízhatósággal és szakszerűséggel. A munka legnagyobb érdemei közé tartozik minden bizonnyal ez. De éppoly jelentős a módszer mellett az eredmény is. Részint társadalmi, „politikus” okokból: az ilyen objektív, minden személyes jellegtől ment tudományos ábrázolás lehet csak segítségére az új magyar társadalom-szervezésnek. Csak a higgadt, tiszta vizsgálódások teszik lehetővé azoknak a problémáknak megoldását, melyeket a maga anyagával ez a könyv is tisztáz s amelyekről szinte egész magyarságunk élete függ. Bármily keservesek a tanulságok, amelyek a könyv adataiból, következtetéseiből adódnak, csakis ily úton jutunk el a tiszta önismerethez. Ezen az általános érdemen túl is sok értéket hozott Kemse monográfiája a szigorúan vett néprajz szempontjából is. Így pl. az idegen vők szokása, a népdal-funkciók és a társadalmi osztályok összefüggése, szellemi életük rajza, népi kultúrájuk összefüggése a különböző kelet- és dél európai kultúrkörökkel stb. Kemse monográfiája (Erdei Ferenc monográfiái mellett) példamutató lehet mindazok előtt, kik ma falukutatással foglalkozni akarnak.

Csupán egy-két észrevételt szeretnénk tenni. A kötet írói előtt is aggályos lehetett, amiért ezt pár hely el is árulja (v. ö.: 58, 60, 131. ll.), hogy vajon ily kis község alkalmas-e arra, hogy társadalmi életéből törvényszerűségeket, általános irányokat hozzunk ki? Bár Kemse is tipikusan mutatja társadalmi rétegzettségében a magyar falu s szűkebben az Ormánság paraszti társadalmi rétegződöttségét, tehát alkalmasnak látszik illusztrációnak. Azon-

ban kicsisége nem egyszer meggondolkozott, hogy nem egyéni esetekből vonnak-e le társadalmi törvényszerűségeket? Nem egyszer hivatkoznak arra, hogy nem is lehet a leírt jelenségeket törvényszerűsíteni. Bár ez a bizonytalansági érzésünk többször is föltámad, a lelkiismeretes és igen részletes elemzések legtöbb esetben biztos eredményekhez vezetnek s ami törvényszerűséget az egyke terjedésével s a falu vitalitásának csökkenésével kapcsolatban felhozunk, az cáfolhatatlan. S céljuk ez volt. Apró-cseprő szépséghibákról nem akarunk beszélni, csak megemlítjük, hogy a nyelvjáráskor s a nyelvi jelenségek természetéről szóló fejtegetés (85 l.) zavaros, s a hiedelemvilág elemzése (127 l.) kissé fölszínes. Azt sem értjük, épp Gusti módszerének s a helyes szociológiai felfogás ismeretében, hogy mit akar jelenteni egész munkájuk szellemével és munkamódszerével ellenkező módszertani kitétel egyik módszertani részénél: „a kifejődés tényezőinek s nem az oksági viszonyoknak kutatása alkothat szociológiai kategóriát.” (94. l.) Nem kell rámutatnunk e tétel súlyos hibáira, szerencsére a munka nem látszik követni ezt a kikötést. Ezek a további kutatások során könnyen korrigálható hibák nem csökkenthetik a munka nagy belső értékét; munkájuk minden bizonnyal nevelő és példamutató.

*

A falukutatásnak egészen más útját választotta Szabó Zoltán Tardról szóló szép kiállítású könyvében. Maga is jelzi óvatosan (240 és 242. ll.), hogy műve nem éppen tudományos szándékú s szívesebben választja a közönségnek szóló megoldásokat. Láthattuk, nagy sikerrel. Nem is lenne szükséges tudományos szempontból hosszasan szólni róla, hisz erényei nem tudományos természetűek. Mégis megérdemli a figyelmet, mert tipikus példája a mai helyzetnek s parasztságunk mai ismeretének. Tetszetős, tehetséges íróra valló stílus, állandó élnétség, a közönség igényeinek finom ismerete, a kínálkozó hatások kihasználása akár erőszakosan is: ezek az írói kvalitások teszik a könyv érdemét. A parasztyerekek iskolás dolgozatai silány táplálkozásukról, társadalmi igényeikről nagy közönségsikert jelentettek s a helyesírás hibák mögött hatásosan (bár kissé édeskészen) hívták fel a figyelmet parasztságunk szörnyű nyomorára. A könyv nem is egyéb, mint élénk eleven szépirodalmias riportok összefűzése, ezért néhol aztán ismétlésekkel találkozunk, mondatok, fordulatok, tételek és tények újra előkerülnek. Ez a kisebb hiba. A baj az, hogy a könyv riportszerűsége miatt a „tar-

di helyzet” komoly analizálására nem vállalkozott. Amíg a kemeseiek élete egyre keményebben és határozottabban bontakozott ki a higgadt, személytelen ábrázolás mögül, addig Tard csak el-elvillant előlünk, mert a szerző egyre-másra tovább vezet bennünket mielőtt a lényegeset elmondta volna. Sietség és fölületesség jellemzi. Ez az oka, hogy távolról sem alakul ki összefüggő organikus egység Tardról. Tudományos tételeit — amint maga is jelzi — másoktól vette át; csak az a baj, hogy azok a generális tételek, melyeket a hivatkozott szerzőktől átvett a speciális tardi esetben nem teljes érvényűek. Így a közölt anyag és a tételek között nincs összhang s ez sem szolgálja a munka megbízhatóságát. Természetesen a gazdasági, társadalmi, szellemi s egyéb jelenségek összefüggése, a tardi társadalom funkció-rendszere és szerkezete ilyen vázlatos munkában nem bontakozik ki. Komoly ábrázolás helyett így inkább szövegekre vagyunk hagyatva. Azt sem kell bővebben fejtegetnünk, hogy egy *társadalmi osztály*-nak szociális akaratát, szándékos fejlődési irányait teljességgel tudománytalan kísérlet *gyermek*ek iskolás dolgozataiból kioldani, melyben arra felelnek: mi szeretnék lenni? Ez igen hatásos ábrázolás lehet, de ily példák valóban méltatlanok a paraszti sors mai vergődésének megmutatására. Hogy a táplálkozásra vonatkozó rész igaz, azt minden kutató jól tudja; szükségüket lett volna a gyerekek mellett a felnőttek is és sokkal nagyobb időtartamon át vizsgálni, ha nagyobb változatosságot és kilengéseket a statisztika nem is mutatott volna, megbízhatósága sokkal nagyobb. Arról nem is szólunk, hogy a fogyasztásra vonatkozó számításai nem a legpontosabbak.

Mind e kifogásaink azonban Szabó Zoltán munkájának csak tudományos értékére vonatkoznak. Mit sem jelentenek e kétségkívül súlyos kifogások írásának szépirodalmi értékeire. Hajlékony, színes író, tehetséges (l. pl. a fonóbeli jelenetet!), bár szívesen használ szólásokat ott is, ahol könnyen többet mondhatna egyszerűséggel. Jelentős írói kvalitások mellett vétség lenne elhallgatni, hogy munkája éppen e tulajdonságai miatt volt oly nagy hatású: közönségünket rádöbbentette méglyöletes leírásaival, gyerekdolgozataival parasztságunk rettenet s sorsára, kilátástalan helyzetére, hogy a magyar probléma megnyire szociális probléma is egyben. Hibáit ez a nagy érdeme engeszteli, s ha beszámolója a tardi helyzetről tudományosan nem is maradandó, a magyar paraszti helyzetére hatásosan mutatott rá.

Mégis: a követendő utat nem a ha-

tásosság, hanem a megbízhatóság jelzi. A megrendítés is szakszerű, de építő munka csakis a biztos ismereten nyugodhatik. A falukutatást a Kemséről szóló monográfia igazolja s követendőnek ez bizonyult.

Ortutay Gyula.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. (Értekezések a magyar orvostörténelem köréből.) Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat I. k. 1929. (368. l.), II. k. 1929. (337. l.), III. k. (Adattár 1000-tól 1700-ig) 1931. (522 l.) Átdolgozott németnyelvű kiadás: Julius von Magyary-Kossa: Ungarische medizinische Erinnerungen, Budapest. 1935. Danubia (368 S.).

Alig van tudományág, amit a régiségben szorosabb kapcsolat fűzne a néphíthez, mint az orvoslás tudománya. A kín mélyebbre ássa emberét a leganyaforrtabb lélekéből is, minden beteg babonás és maradi; ösztönösen régi, kitapasztaltnak tartott gyógyszerekhez nyúlva életben tart szereket, szavakat, titkot, mozdulatot, Hippokratéstől napjainkig. Az orvostörténelem a műveltségtörténelem egyik legfontosabb fejezete, hisz a nyavalya gyötrelme mindenkor megvolt, a betegségek okáról alkotott vélekedés korok és népek szellemének tükré.

Magyary-Kossa Gyula négy évtizedet áthaladó fáradságos munkával töménytelen történelmi művet, folyóiratot, kiadatlan oklevelet, rendeletet, magánlevelet kutatott át a magyar orvostudomány emlékeinek összegyűjtésére. Munkája természetesen sokkal több az adatok egyszerű felsorolásánál, de ennek bírálata már nem a mi feladatunk.

Az első két kötet több kisebb-nagyobb értekezést tartalmaz a magyar orvostörténelem köréből. Néprajzi szempontból különösen érdekesnek tarthatjuk a következőket: *Orvosi gyakorlat a régi Magyarországon* (I : 69—118). — Részletesen szól a régi kor kuruzslóiról; ezekhez tartoztak már a görögöknél is ismert füvesek (rhyssotomusok), vándorló és vásárokat látogató kurittyoló orvosok, tót olejkárok, főleg Dél-magyarországon működő görög heréllé doktorok, német sérvmetszők, szemorvosok, foghúzó, stb. (De hiába tiltotta el az 1778. rendelet ezeket a vásárról-vásárra kóborló kuruzslókat a gyakorlattól, még 1936. június 7-én is a budapesti Haller-piacon tartott országos vásár alkalmával fogat húztak vándor foghúzó ujjakkal, olasz módszerrel). Az említett vándorló gyógyítókkal szembenállottak a megtelepedett kuruzslók, így a veszett doktorok, bábák és segédek (compók), patkoló kovácsok, tudós asszonyok (első említése 1547.), né-

zők, hagymáz mérők, kötők, kantairesek (kanta = székely kuruzsló) és a háziaszszonyok. (Bethlen Kata híres szemész volt, Lórántffy Zsuzsánna szemebajt, csonttörést gyógyított). Epilepsiát a hóhér gyógyította, a friss embervér gyögverejébe vetett hit alapján. *Közegesszégügy a régi magyaroknál* (I : 138—188.) című értekezésben megtaláljuk a helyenként még most is divatozó majális-kúra régi, főúri alakját. Régente a pestis, himlő rengeteg embert ragadott el, emléke a népnél még ma is él. A székely a himlős beteget külső levegőtől elzártan szobában tartja, (Népr. Ért. 1932. : 124.) ami meglepően emlékeztet a régi tanácsra: széltől is ójjad (1625.). A kötet utolsó négy értekezése kimondottan néprajzi tárgyú. *A mátrabetegség* (I : 353.) nevével a régiségben többször találkozunk, a Mattra első említése 1547. Az uterus = mater = méhanya elnevezése európaszerre elterjedt, a mátra betegség (nádrája van, felgyűtt a méhanyája, Zala, Somogy) voltaképpen globus hystericus, Zsoldos (1802.) szerint férfinel is lehetséges. Magyary-Kossa a gyógyításában (köldökre tett pohár alá parázsló kenyérhét) a köpölyözés ősi alakját látja. (Nádra fájás, mint gyomorgörcs szerepel Göcsejben, Rábagyarmaton Ethn 1905 : 351., 1935 : 29.) Az *ebag* (I : 355.) Sok szerző hivatkozik az ebaggal kapcsolatos szörférgekre, comédokra (Páriz Pápai, Dankowszky) mások (Mátyus : Diaetetika I, 121.) a rachitist hangsúlyozzák. A nép többször szörférget emleget, az ebagos kicsit kenyérrel, hamuval ledörzsölve a szörférget ki is mutatja. (Ethn. 1891 : 301., 1893 : 221., 1905 : 359, 1934 : 186., Luby Margit : A parasztelek rendje : 162.) Ismerhették ezt már nálunk a XVI. században is (v. ö egy kolozsvári boszorkányper aktáival, 1584., Komáromy : Magyarországi boszorkányperok oklevéltára : 46. l.). A csoma vagy csoma (I : 358) a pestisre oly jellemző bubó = csomó szóból keletkezhetett, utóbb a pestises démonra ragadt az elnevezés, aki talán nálunk is lovon száguldo szörny volt, akár a németek fekete lovása. *Veszelttség es kőrishogár* cím alatt egész műveltségtörténeti áttekintést ad erről az ismételtlen visszatérő gyögymódról. (I : 159) A székelység ma is dühög bogárnak (vagy gyűhű-bogárnak, Népr. Ért. 1932. : 126) hívja a kőrishogarat. Már 1570-ben ajánlja özv. Batthyány Ferencné veszelttség ellen. Spielenberger Dávid (1670) írja, hogy a Tiszántúl némely részén egy, a veszett séghez hasonló betegség ellen egyszerre tíz kőrishogarat vesznek be. Kecskeméti tudós asszony kőrishogarakból álló főzetet itat a megmarrtal. (1735.) A II. kötetben (207) még egyszer előfordul a kőrishogár,

amikor Pernyész Menyhárt veszettség eleni szeret ismerteti 1799-ből. Ugyanitt (II. k.) megemlíti, hogy már a régi görögök is prophylactice kiirtották a kutya nyelve alatti vénás köteget, Lalicus József (1808.) az ember véna ranináját vágta fel, de néprajzi adatunk is van hasonló eljárásról. (Ethn. 1901 : 352.)

A *Szent Margit asszony öve* c. fejezetben (II. 1—12.) a szülést megkönnyítő beavatkozások egyik csoportjával foglalkozik, kezdve az egyszerűen a szülőnő hasfalára kézzel gyakorolt nyomástól, madzagon, kendőkön keresztül a legkülönbözőbb övekig, amik közül megemlíthetjük az emberbőr övet (Dánia, Németország, XVII. sz.), kígyóbőrövet (1633 levélben szerepel, Páriz Pápai is ismeri), a különböző benedictiókat tartalmazó hasra kötött lapokat, magyar aranyat, saskövet (Dudith A. levele 1583.) papi cingulumot (1456) kéri Kapisztrán Jánosnál cingulumát), Szent Margit övét (1689, Pozsony). A *királyi érintés gyógyító erejével* (II. : 13—23) van kapcsolatban egyik régi kifejezésünk : „Uristen markában vagyok” (1564) és a népi gyógyításainkban oly gyakran szereplő, különös gyógyerővel felruházott negyedik, vagy nevendék ujj. (A régiségben orvos ujj.) A *monstrumok* (II. : 36—48.), szörnyszülőttek régebben nagy szerepet játszottak jóslatainkban (pestis). Létrejöttüket a nép még ma is a megsodálással magyarázza. (Egy besztercebányai asszony 1600 körül a város kútjának oroszlánját megsodálva oroszlánforma ikreket szült.) *Kígyó az emberben* (II. : 103—110.) című értekezést folyóiratunk lapjairól (Ethn. 1908. : 274.) ismerjük már a *bürokról* szóból (II. : 111) megtudjuk, hogy már az antik világ is hitt a büroklel genitálékra, emlíkre gyakorolt sorvasztó hatásában. (Diószeghy (1813) a bürokle helyett elválasztáskor alkalmasabbnak tartja a petrezselymet. (Göcsejben mellkeményedéskor leborítják az emlőt leforrázott petrizsellel Ethn. 1905. : 360.) A II. kötet minket érdeklő cikkei közül megemlíthetők még : Az *olejkárok* (162), A *felete halál Magyarországon* (182), *Régi magyar gyógyszererek a veszettség ellen* (207), *Nők, mint gyermekorvosok* (216). A régi világ főúri hölgyeinek levelezésében sok népies gyógymódot, szert találhatunk). A *szemmelvadás*. (219.) A Függelék három szójegyzékből áll : *Régi magyar gyógyszernevek* (243—281.), *Régi magyar betegségnevek* (282—315.), és *Régi magyar bonctani kifejezések* (316—320.), mindegyikük nélkülözhetetlen segédkönyve a népi orvostudományról foglalkozóknak.

De tovább megyek : A III. kötet (Adattár 1000-tól 1700-ig.) bámulatosan gazdag anyagával, bőséges forrásutalásával, egye-

nesen nélkülözhetetlen minden kutatónak, aki a magyar művelődés történetét nyomon, hiányosan felszerelt könyvtárak, hozzáférhetetlen oklevelek, ki nem adott levelezések és soha meg nem jelent könyvek között. Sajnos, az illetékesek mindeddig nem eszméltek rá művelődéstörténeti munkáink fontosságára, mert kitűnő szerzőnk további kéziratai (A Magyar Orvosi emlékek előjövendő negyedik kötete) már jó idők óta — de remélhetőleg nem végérvényesen, — asztala fiában porosodnak.

Dr. Wagenhuber Aurél.

Vilkuna, Kustaa : Zur Geschichte der finnischen Sichel. (Knyomat 13 lap, 10 á. Megjelent Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XL. kötetében, Helsinki).

Ebből a szép tanulmányból bennünket közvetlenül az a rész érdekel, amit a tudós szerző a Finnországban honos, s területileg pontosan körülhatárolt három sarló típus közül, az első típus történetéről mond. Ez a típus az ország nagyobbik, keleti felében van elterjedve s Novgorod felől honosodott meg Karéliában a XI—XII. sz. folyamán, majd később átkerült a Skandináv félszigetre is. (Képét l. : *Ert. 1900 I. t. és 1916, 79. I.*) Hogy orosz földről jött, neve is — *sirppi*, orosz *serp* — elárulja. Már a novgorodvidéki vaskori leletekben felbukkan ez a sarlóforma, de pontosabb korát megállapítani nem lehet.

Figyelemreméltó azonban, hogy ez a típus kezdetlegesebb, másrészt a mai finn formákhoz hajszára hasonló fejlettebb formákban bőségesen előjön Kelet-Oroszország területén, közelebről a vjatka és kazani kerületekben, tehát az *ó-bolgár kultúrkörben* napvilágra került leletanyagban. Korát itt se lehet megállapítani, csak annyi kétségtelen, hogy innen keletről indult nyugati hódító útjára s hogy ez a típus egy svájci, La Tène-kori leleten kívül Európa vaskori szerszámanyagából — úgy látszik — hiányzik. (Ez az állítás némi javításra szorul. B.)

A magyar aratósarlókkal foglalkozva rámutatunk arra, hogy a szabócsi honfoglaláskori magyar s a szentesi hun sarlók egy formakörbe tartoznak s megkockáztattuk azt a kijelentést, hogy e sarlóformát a honfoglalók is, a hunok is, nem ezen a földön vették át, hanem keletről hozták magukkal. (*Ert. 1927, 114*) Ezt a föltevést aztán nagyobb széttekintéssel oda bővítette ki és valószínűsítette *Vakarelszky*, hogy ebbe a csoportba foglalandók a kazani kerületben kiasott ó-bolgár (s továbbmenve némely mai bolgár és orosz) sarlók is. (*Ert. 1932, 61 stb.*)

Az elmondottak alapján úgy látszik.

tehát, hogy ez a sarló típus őshonos lehetett a volgamelléki ó-bolgár területen s innen került egyfelől a hunok (avarok), magyarok és bolgárok közvetítésével a Duna vidékére, másfelől az oroszok útján Finnországba. Hogy a Volga mellé mikor és honnan származott (talán római-germán közvetítéssel a Pontus mellékéről, B.) egyelőre rejtély.

A magyar sarló ó-bolgár eredetének számottevő támasztéka volna, ha török eredetű mezőgazdasági műszavaink sorában véglegesen tisztáznák nyelvészeink eddig töröknek tartott *sarló* és *arat* szavaink származását. (L.: *MNy XXIV. 243* 'sarló és *Ét Sz*: 'arat').

E keleti szerszámkapcsolat során felhívjuk még a figyelmet *Vakarelszkynek* egy másik megállapítására is, nevezetesen az ó-magyar és bolgár ú. n. 'rátétes ekevas'-ra. Ennek eredetét ő ó-bolgár területre — tehát szintén a Volga mellé — helyezi, mert mint mondja az előttem ismeretes összes egyéb — bizánci, kelta, germán, szláv stb. — leletekben nem található ez a technika'. (*Ért. 1931. 73.*). Hogy az *eke* ó-török kölcsönszó, köztudomású.

Báthy Zsigmond.

Magyar Föld, Magyar Faj. I. Magyar Földrajz. Irta: **Prinz Gyula és Cholnoky Jenő.** Egyetemi nyomda. Budapest, 1936. 385 o.

A Magyar Történet és Magyar Néprajz megjelenése után immár a Hungarológiai sorozat harmadik része, a Magyar Föld-Magyar Faj I. kötete is napvilágot látott. Mint a multban, most is a legjobb szakembereket kérte fel az Egyetemi Nyomda a sorozat megírására. Minhog az első kötet elsősorban az ország tájrajzával foglalkozik, meglehetősen kevés emberföldrajzi és néprajzi vonatkozást tartalmaz; további ilyen vonatkozású kötelek megértéséhez azonban elengedhetetlen alapot nyújt. Kitűnik ez már az első fejezetből. (Magyarország a földrajzban) Ebben a szerző — *Prinz Gyula* — az ország képét az új leíró földrajzi iránynak megfelelően úgy rajzolja meg, hogy az egyes fizikai jelenségekből (felszín, éghajlat) okozati összefüggések alapján vezeti be a rajta élő növény, állat, majd embervilág elterjedését és életmegnyilvánulásait; s az országot mint egy olyan egységet tárgyalja, melyben úgy a természeti adottságok, mint emberi jelenségek egy önállóan kifejlődött elválaszthatatlan egységé, a magyarság életerévé formálódnak. A további a magyar föld történetét, szerkezetét, építőanyagát, dombozatát, tagoltságát részletesen tárgyaló fejezetekben szintén rögtön szembevetünk a politikai határoktól ment egység gondolata,

Közelebről érdekelheti az etnográfust a Magyarország tájaival és vidékeivel foglalkozó rész. Egy-egy vidék ugyanis többé-kevésbé hasonló etnikumú embercsoport lakóhelye. De mit is értünk itt táj és vidék alatt? *Prinz* meghatározása szerint: „A Táj olyan terület egység, melynek külön jellemző, mégpedig szomszédságtól lényegesen elierő fizikai-földrajzi uralkodó tulajdonságai vannak, de azonkívül az előbbiektől egyenrangú követelményként, öttől tizezer négyzetkilométer terjedelme is.” Egy országnak tájakra való felosztása származási, szerkezeti és dombozati alapon történik. Ennek alapján Magyarországon 15 tájegységet különböztet meg. Mindezekből következik, hogy egy-egy ilyen táj a nép szemléletében alakot nem nyerhet, de annál erősebben a tájat alkotó kisebb téregységeknek, vidékeknek a fogalma. Egy-egy vidék ugyanis, alakítsa bár ki természetes határ vagy történelem, legtöbb esetben mint egy nagyjából összetartozó embercsoport élettere jelenik meg. Ezután az egyes vidékek részletes tárgyalása következik.

Az utolsó, éghajlattal és vízjárással foglalkozó fejezet *Cholnoky* tollalá dicséri.

Nem feledkezhetünk meg arról az elismerésre méltó munkáról sem, amit az Egyetemi Nyomda ennek a tartalmas és tanulságos könyvnek kiadásával kifejtett. Érdeklődéssel várjuk a további köteteket.

Györfly György.

Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen multjából. (Debrecen 1936. 8°, 230 l., 2 térképpel).

Kiváló helytörténészünknek ez a munkája tulajdonképpen kiegészítője egy korábbi művének („Debrecen a török uralom végén. A város háztartása.” *Magy. Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1905.)

Zoltai minden írását jellemző alapos-sággal, világos és tömör megfogalmazásban mutatja be — egykorú jegyzőkönyvek alapján — a hódoltság-korabeli magyar élet egy részét. Feltárja azt a nagyszerű küzdelmet, amelyet Debrecen, a kézműves mesterségekkel és kalmárkodással foglalkozó város, folytatott megmaradásáért.

A sors úgy hozta, hogy Debrecen három hatalmi érdek érintkező területén feküdt. Ilyenformán mindegyik hatalom a magáénak tekintette; Debrecen azonban valójában nem tartozott sehová, hanem fizette az adót, meghatározott alkalmakkor követői vitték a drága ajándékokat a császárnak, Erdélynek és a töröknek egyaránt, közben pedig élte a maga egyéni életét. Igazi várfal nem falazta körül a várost, de előjáróinak éles esze és polgárainak egyre szaporodó gazdagsága jobban megóvták minden bajtól, mint a kőfalak.

A régi írásokból világosan kiténik, hogy a környékbeli falvak a sok zaklatás, kifosztás és rabszíjra jutás elől szívesen kerestek menedéket Debrecenben. A felégetett, elnéptelenedt pusztafalvak határait nem művelték, az egyedüli mód, ahogyan a roppant területeket kihasználhatták: az állattenyésztés volt. A debreceni tőzsérek gulyái népesítik be a gazdátlanul maradt földeket, de ha akadt is valamelyik területnek gazdája, azt is megszerzte valami módon a város. (A legelők és a mai szántók legnagyobb részét zálogban bírta Debrecen, amelyeket később örök tulajdonul is megszerzett). Az adott viszonyok következtében (az állatot könnyű elmozdítani az ellenség elől, az úttalan utak sem gátolják abban, hogy a legtávolabbi piacokra is elhajtassák) lábrakap és kifejlődik — nemcsak Debrecen határában, de szinte országszerte — a magyarság minden időben legnagyobb állattenyésztése.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ez a nagymérvű szilaj-állattenyésztés egyenes, azaz folytonos leszármazottja lett volna ősi, nomád állattenyésztésünknek. Ha a kontinuitás meg volt, csak a kunoknál lehetett meg, azonban a Nagyknok rétségi szilaj állattartása nem azonosítható minden tekintetben a honfoglalók állattenyésztésével. Néprajzi és történelmi kutatások igazolják, hogy a 16. és 17. század „nomád állattenyésztése” csak másodlagos jelenség, amelyet a mezőgazdasági kultúra elpusztulása hívott létre. *Zoltai* jelen munkájának sok jelessége mellett talán épen az a legnagyobb értéke, hogy a 17. század fordulóján rohamos hanyatlásnak indult állattenyésztő kultúránkból összeállított néhány életképet. A háttérpereknel felsorakoztatja a régi pásztorokat, akik hajdan a vitás földek ügyében voltak tanúk, s most pedig neveiket hívja tanubizonyosságul *Zoltai*, azzal a felfogással szemben, hogy a magyar pásztorság nagyobb részt rácokból, horvátokból és tótokból állott volna. Még Takács Sándor is így ír, — aki pedig a legjobban ismerte a hódoltság-korabeli Magyarország történelmét: „a magyar gazdák különféle pásztorai közt tömérdek rác, horvát és tót volt.” (Nyr. XXXII. 86.), Ma már tudjuk, hogy a pásztorok között kevés volt e három nációból — különösen a Hortobágyon. A hajtók között előfordult kevés rác, horvát és néhány tót, de ott se „tömér-

dek”. A tanuvallomási jegyzőkönyvekben szereplő nevek mind jó magyar nevek: Kardos, Kiss, Nagy, Szabó, Tar, Kocsi, Ökrös, stb., bizonyosságul annak, hogy pásztoraink magyarok voltak.

A pásztorkodással külön nem foglalkozik *Zoltai*, csupán az önkéntkinálkozó adatokból közöl, „Képek a régi pásztoreletről” című kis fejezetben néhányat. Itt írja, hogy 1719 táján, de még 60—70 évvel ezelőtt is sok volt a Hortobágyon, a pásztorok állítása szerint, a farkas, szarvas és a vaddisznó. „Nem is olyan volt a föld akkor, hanem rétek és nádasok voltak a fenekekben” — vallja az egyik tanu. A másik szerint... „szörgyep volt a föld mindenütt Kócson-Zómon.” Érdekes „Az elbőgött halár” története is, amely úgy esett, hogy az egyik debreceni gulyás marhabetét ázott el az egyik határdomb közepébe (amelyet a kócsi bírtokosság akart igazolni), mire az egész gulya rábődült és lábaival széthányta a dombot. Értékes adatokat közöl szerző a tanyázás, talyigázás és a telkesítés kérdéseire is. Jó adatokat találunk az itatásra vonatkozólag is. Kút kevés volt a pusztákon. Ember, állat, tavak, erek vízből oltotta szomját; legfeljebb, ha *kopolya* kútakat ástak az erek és tavak szélén. „A zámi tanuk mint nevezetes alkotmányt emlegetik Barak nevű debreceni civis kétgémű kútját, melyet a Kenderátó környéken, szárazság idején készítettek”. Különböző ember, állat az erek, tavak vizével oltotta szomját. „Szokás volt a folyások, erek medreiben kis töltésekkel, amelyek egy és másfél öl szélességgel, a part magasságával egyenlőek, rekeszteni el a vizet a marhahátas kedvéért. Ilyen itató töltések miatt viszálykodtak 1710-ben a debreceniek és böszörményiek. Utóbbiak, hogy marháik el ne veszenek (szomjúság miá), elrekesztették a Hortobágy medrét, de a város népe a mondtott év nyarán, mezei munkásaikkal kitoldulván, széthányta a rekeszt.”

Különösen a jegyzetek között találunk sok adatot a pásztorkodásra vonatkozólag s ha meggondoljuk, hogy állattenyésztő kultúránk virágkorának emlékeiből vajmi keveset jegyeztek föl s ha vajamit tudni akarunk róla, régi periratokban kell tartózkodnunk, akkor szerző művét egyéb vonatkozásai mellett, mint a hortobágyi pásztorkodás adattárát is tekinthetjük.

Kovács László.

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

Budapest, X. Hungária-alsóköriút 40.

TUDNIVALÓK: A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult. Célja: a néprajzi tudományt általában, különösebben pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvilag rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Hivatalos Közlönye az 1890-ben indult ETHNOGRAPHIA (NÉPÉLET) című évnegyedes folyóirat. A Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért a tagok a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESSÍTŐ-jét is kapják. A két folyóirat együttes előfizetési díja 10 pengő, külön-külön 6 pengő. A tagság legalább három évre kötelező. Tagajánlások, jelentkezések, tudakozódások a fenti címre küldendők. Csekk-számla 3019. szám.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiból még kaphatók:

Ethnographia 1905—1922. (XVI—XXXIII.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Népélet (Etnographia) 1923—1925. (XXXIV—XXXVI.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Ethnographia (Népélet) 1925—1934. (XXXVII—XLV.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Néprajzi Könyvtár Új folyam. 1. sz. Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ára 2 pengő.

Az összes kiadványok árából a Magyar Néprajzi Társaság Tagjai 50 százalék kedvezményben részesülnek. Postai kézbesítés esetében a csomagolást, valamint a szállítást külön felszámítjuk.

A Néprajzi Múzeum „Magyar Népművészet” című kiadványsorozatából a következő munkák kaphatók:

Bátky Zsigmond: Rábaközi hímzések, ára 6 pengő.

Györfly István: Szilágysági hímzések, ára 6 pengő.

Madarassy László: Vésett pásztortülkök, ára 6 pengő.

Kemény György: Mézes kalácsok I., ára 6 pengő.

Ébner Sándor: Bodrogi szöttek, ára 6 pengő.

Viski Károly: Székely hímzések I., ára 6 pengő.

Viski Károly: Dunántúli bútorok I., ára 6 pengő.

Györfly István: Hímes tojások, ára 6 pengő.

Bátky Zsigmond: Kalotaszegi varrottások, ára 6 pengő.

Györfly István: Jászszági szücs-hímzések, ára 6 pengő.

Viski Károly: A Bakony-Balatonfelvidék kőépítkezése, ára 8 pengő.

A Pázmány Péter Tudomány Egyetem Néprajzi Intézetének (X. Hungária-alsóköriút 40.) kiadásában megjelenő Néprajzi Füzetek című sorozatban (szerkeszti dr. Györfly István egy. nyilvános tanár) a következő munkák jelentek meg és kaphatók:

Balogh Ilona: Magyar fatornyok, ára 6 pengő.

Fél Edit: Harta néprajza, ára 4 pengő.

A fenti munkákat, valamint a Néprajzi Múzeum „Magyar Népművészet” című sorozatának egyes köteteit a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 25 százalék kedvezménnyel kapják.

Megvételre keressük az *Ethnographia* első tíz évfolyamát (1890—1899), a Néprajzi Értesítő első öt évfolyamát (1900—1904). Ajánlatokat az Egyetemi Néprajzi Intézethez kérünk, Budapest, X. Hungária-alsóköriút 40.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. István Györfly.

INHALT VON HEFT 3. JAHRGANG XLVII. (1936).

Seite

<i>Linnus, F.</i> : Die Volkskundliche Forschung in Estland in den Nachkriegsjahren	129—135
<i>Szendrey, Zs.</i> : Volkspsychologische Probleme	136—142
<i>Csalogovits, J.</i> : Volkssitten aus Sárköz, Kom. Tolna. (Schlafweiler ung. hálótanya)	142—143
<i>Szendrey, Á.</i> : Volkskunde und Rechtsgeschichte	144—150
<i>Szűcs, S.</i> : Hexengeschichten aus Nagysárrét, Kom. Bihar	151—155
<i>Wagenhuber, A.</i> : Die Heilung der Tollwut und der Schreckkrankheit am Alföld	155—158
<i>Loschdorfer, A.</i> : Die Ballade der schönen Elisabeth	159—160
<i>Tálas, I.</i> : Wetterschutz fürs Vieh auf den Puszten den Kiskunság	161—183
<i>Gunda, B.</i> : Die Entstehung des Wohnhauses in der Ormánáság mit besonderer Hinsicht auf die kulturmorphologische Bedeutung der Feuerstätten	183—210
<i>Herkely, K.</i> : Bräuche des Burschlebens in Mezőkövesd	210—213
<i>Gönyey, S.</i> : Kumanen Tänze	214—218
KLEINERE MITTEILUNGEN. <i>Beke, Ö.</i> : Pogatsche in Asche gebacken <i>Szendrey, Zs.</i> : Spuraufheben (ung. nyomfelszedés), <i>Szendrey, Zs.</i> : Die rote Farbe im ung. Volksbrauch	219—222
ALTE AUFZEICHNUNG. <i>Szabó, K.</i> : Beiträge zur Sprache der kecskemeter Hirten. <i>Rexa, D.</i> : Volkliche Heilmethoden aus dem XVIII. JH.	222—224
BÜCHERSCHAU	224—232

1936. november hó végén jelenik meg

HONTI JÁNOS

A mese világa c. könyve.

Ara kötve 3'80 P, füzve 2'80. Megrendelhető a Magyar Néprajzi Társaság titkári hivatalában, Budapest, Hungáriaalsó körút 40. Néprajzi Múzeum.

ETHNOGRAPHIA
N É P É L E T
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GYÖRFFY ISTVÁN

XLVII. ÉVFOLYAM

1936.

4. SZÁM

BUDAPEST 1937.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOMJEGYZÉK :

<i>Szabolcsi Bence</i> : Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok . . .	233—251
<i>Marót Károly</i> : Faj és fejlődés az ethnológiában	252—261
<i>Bátky Zsigmond</i> : Az ormánsági lakóház kialakulásának kérdéséhez . . .	262—268
<i>Szendrey Ákos</i> : A magyar nemzeti szervezeti emlékei	269—280
<i>Honti János</i> : Mese és legenda	281—290
<i>Heller Bernát</i> : Mátyás király megfejt bakkecskéi	290—293
<i>Wagenhuber Aurél</i> : Rándulás és mérés	294—298
<i>Szűcs Sándor</i> : Nagysárréti babonák és mendemondák az elásott kincsről .	299—304
<i>Tagán Galimdsán</i> : A lólopás és ezzel kapcsolatos bíraskodás és büntetés a kirgizeknél	305—310
<i>Tagán Galimdsán</i> : A lóbetegségek és azok gyógyítása a kirgizeknél és baskiroknál	310—313
Kisebbségi közlemények. <i>Wagenhuber Aurél</i> : Eleven csomó, mint húgyhajtó, <i>Morvay Péter</i> : Az Ecsedi láp egykori élete a mai népnyelv tükrében. <i>Bálint Sándor</i> : Szegediek búcsújárása Radnára, <i>Bálint Sándor</i> : Egy vendéglátással kapcsolatos hiedelem, <i>Szendrey Zsigmond</i> : Hangya a magyar néphitben, <i>Gunda Béla</i> : Ráolvasással történő gyógyítás Apátfalván, <i>Tagán Galimdsán</i> : A kéz alkotótevékenységének visszatükröződése az orosz ornamentikában	313—322
Régi feljegyzések. <i>Gy.</i> : A kolumbácsi légy eredete, <i>Gy.</i> : Ló és számarhúsevés a magyar népnél, <i>Gy.</i> : Tobzódások tilalmazása a Jász-Kunságban 1799-ben	322—323
<i>Irodalmi szemle</i>	323—332
<i>Néprajzi hírek</i>	332—333
<i>Kérdés — felelet</i>	333
<i>Tagfelvétel</i>	333—334

Kéziratok közvetlen a szerkesztő: *dr. Györffy István* egy. nyelv. r. tanár nevére küldendő (X. Hungária alsó körút 48.) Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, folyóirat reklamálás, küldemény, csere, ismeretési példány, ajándék stb. a Magyar Néprajzi Társaság titkári hivatalához (X. Hungária alsó körút 40.) címezendő.

Minden beküldött könyvet ismertetünk.

Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásukat a titkári hivatalnál (X. Hungária alsó körút 40.) azonnal jelentsék be.

ZUR BEACHTUNG. Die ETHNOGRAPHIA ist die Zeitschrift der Ung. Ethnographischen Gesellschaft. Handschriften sind unmittelbar an den Redakteur: *Univ. Prof. Dr. István Györffy* zuzusenden (Budapest, X. Hungária alsó körút 40.). Alles übrige, die Ethnographische Gesellschaft betreffende Korrespondenz, Reklamationen, Tausch — und Rezensionsexemplare, Geschenke, etc sind an das Sekretariat der Ung. Ethnographischen Gesellschaft (X. Hungária alsó körút 40.) zu senden.

Alle eingesandte Bücher werden besprochen.

ETHNOGRAPHIA - NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLVII. ÉVF.

1936.

4. SZÁMA.

EGYETEMES MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET ÉS ÖTFOKÚ HANGSOROK.

(1. A probléma. — 2. A kutatás körének meghatározása. — 3. Az anyag áttekintése.
— 4. Feltevések. — 5. Bizonyosságok.)

1.

Családok történetében sokszor nagy szerepet játszanak régi ereklyék, ékszeresek, talizmánok, melyeken a család tagjai valamikor megosztottak s melyekről itt-ott még a késői unoka is rokonára ismer az idegenben. Az emberiség történetének is vannak ilyen ereklyéi, a család régi egységére, azonosságára emlékeztető jelek vagy jelképek, melyeknek láttára a leghiszékenyebbet is kétség, a legkételkedőbbet is babonás hit fogja el, mert hiszen olyasvalami kísért előtte, amiről már régés-régóta nem tud, amiről öntudatunk, történelmünk, tudományunk régóta megfélemedezett vagy talán sohasem is ébredt rá.

Ilyen régi „családi ereklyéje” az emberiségnek az ötfokú hangrendszerek hagyománya is, mely a Föld legkülönbözőbb pontjain, a legkülönbözőbb népeknél jelentkezik s amelyről épp ezért az a nézet alakult ki, hogy a legősibb, legáltalánosabb emlékek közül való. Német, orosz, finn, francia, török zenetudósok ismételtlen vizsgálatták (*Riemann, Hornbostel, Lach, Tolsztoj, Launis, d'Harcourt, Ragib*) s mióta az új magyar népdalgyűjtés mozgalma magyar és román nyelvterületről is felszínre vetette, *Bartók* és *Kodály* néhány nagyjelentőségű munkában a mi szempontunkból is foglalkoztak vele; *Kodály* mellett legújabbban a cseremiszi népzene ötfokúságát vette számba s tette beható vizsgálat tárgyává.

E helyen mindenekelőtt a német kutatók eredményeiről szólnunk. Az ő meggyőződésük szerint a pentatoniában olyan zenei jelenséggel állunk szemben, mely bizonyos korban mindenütt feltételezhető, *egyetem*es fejlődési stádium; hogy ma csak egyes helyeken található, az nem jelent többet, mint hogy egyes elszigetelt pontokon egy és ugyanazon ősi hagyomány roncsai megrekedtek és fennmaradtak; de az a fejlődési fok, amelyre e maradványok utalnak, általános emberi hagyomány, ugyanegy „zenei kőkorszak” itt vagy amott megőrzött emlékezete, — az a jelenség, melyet az evolucionista művelődéstörténet „Elementargedanke” néven ismer. Ötfokúság hihetőleg mindenütt volt, ahol ősi zene virágzott; fennmaradt emlékei között tehát nem szükséges összefüggést gyanítanunk, mint ahogyan Szibéria és Délafrika neolith-kultúrája sem függ össze; másfelől pentatonia és pentatonia között nincs és nem lehet elvi, fejlődéstörténeti, stílári különbség. Tehát —

közös kiindulópont és közös mérték híján — sem összefüggés, sem differenciafokozat; aféle zenei egyenruhával van itt dolgunk, „consensus gentium”-mal, mely egykor, a legprimitívebb fokon, nyilván az egész világon közös volt.¹

Valóban így van-e? Nem inkább olyan jelenségek közül való-e az ötfokú hangrendszer, mint a szalagdísz, a meanderfonál, a szvasztika, vagy egyéb motívumok, melyeket már nem tart a tudomány oly egyszerűen általános, párhuzamos fejlődési tüneteknek, véletlen egyezsének, melyek mögött határozott régi kultúrák határozott s öntudatos kapcsolatát gyanítja? Nem fejtett kultúrákról kell-e inkább beszélnünk az ötfokúsággal kapcsolatban? S nem következtelen, az anyag reális valóságától távoláll-e az a kutatás, mely (mint *Hornbostel*) egyfelől, egyező hangszermértékegységek alapján, szoros kapcsolatot tételez fel Középázsia, Afrika, Délamerika között, de tagad minden összefüggést, melyre ugyane földrészekben az ötfokúság jelenlétéből lehetne következtetni?

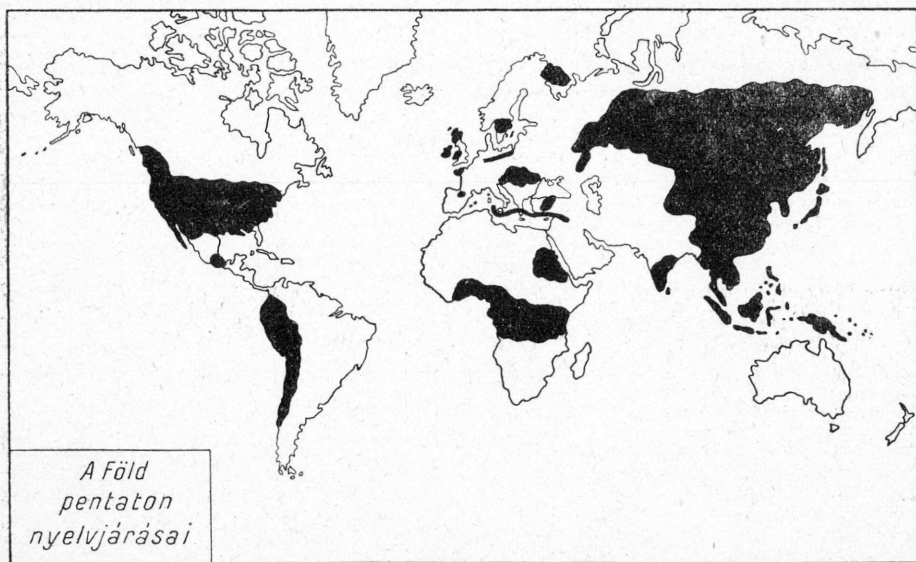
Erről lesz szó az alábbiakban. Eredményeink jellegét jórészt a kiindulás szempontja szabja meg. Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy a pentatoniát dallamszerkezetekkel kapcsolatban eddig talán csak *Kodály*, *Marius Schneider*, *Schünemann* és *Lach* (utóbbi ketten inkább ötletszerűen) vizsgálták; a kutatók többsége megelégedett a jelenség általános, elvi kategorizálásával. (Csak így érthető, hogy például eredetét többen hangszertechnikai vagy hangszerfejlődéstörténeti motívumokból magyarázták, — ami legalábbis párhuzamos hangszerfejlődést tételezne fel a különböző világrészekben. E kérdésről még szólunk alább.) Az idevágó problémák épp ezért jórészt felderítetlenek. Pedig feltehetjük a kérdést: lehetséges-e a pentatoniát elvi általánosságban, „testetlenül” vizsgálni, függetlenül a dallamformáktól, melyekben jelentkezik — s nem kell-e mindinkább ráeszmélnünk, hogy pentaton stíluson lényegében valamely ötfokú hangrendszer és bizonyos dallamszerkezeti elv *együttes*, konkrét jelentkezését értjük, hogy tehát végeredményben nem pentaton stílust, hanem pentaton *stílusokat* ismerünk?

¹ Pld. *Lach* (*Adler*, Hb. der Musikgesch. 1930. I. 14—15.): „... drängt sich ... von selbst die Frage auf, ob man nicht in dem Auftreten der anhemitonischen Pentatonik ein Entwicklungsphänomen, d. h. das erste Stadium eines für die ganze Kultur-menschheit ohne Unterschied nach Rassen, Völkern, Ländern u. dgl. allgemein-gültigen Entwicklungsprozesses, zu erblicken haben dürfte, so dass die halbtöne Fünftöne-reihe als die erste, älteste Tonleiter überhaupt anzusehen wäre.” *Idelsohn* (Hebräisch-orientalischer Melodienschatz II. 1922. 27.): „... die Pentatonik ein primitives Merkmal, welches im Gesange aller Völker vorhanden ist, ein Stadium, das den Urzustand des Gesanges des primitiven Menschen darstellt...” *Lachmann* (Musik des Orients 1929. 36—37.): „Fünftufigkeit der Melodik darf nicht etwa als ein unterscheidendes Merkmal für die Musik irgendeines einzelnen Volkes oder einer einzelnen Kultur in Anspruch genommen werden: schottische, berberische, kreolische Volkslieder und viele andere Beispiele aus der Volks- und der abendländischen Kunstmusik zeigen, dass sie über die ganze Welt verbreitet ist.” Amellett épp *Lachmann* az egyetlen, aki a pentatoniát megkülönböztetve a magaskultúrák jelenségei között tárgyalja (Die Musik der aussereuropäischen Natur- und Kulturvölker 1929. 19—20.). Szerinte a kulturnépek ötfokúságát a primitív népekével szemben épp a „Zielbewusstsein, mit dem diese Intervallverhältnisse gestaltet und eingehalten werden”, tünteti ki. — V. ö. még *Mahmud Ragib Kösemihal*: Pentatonizmin evrenselliği (a „Müzik ve Sanat Hareketleri” c. istambuli folyóirat 1935. évi 6—7., 9. stb. számának „Umumi Musiki Tarihi” c. mellékletében).

Erre a kérdésre példákkal, egy sor dallam közelebbi megvizsgálása kapcsán igyekszünk feleletet adni. A kultúrák, melyeket felsorakoztatunk, a legkülönbözőbbek s legheterogénebbek; vannak köztük „történelmi” és „nem-történelmi”, írásos és írás nélküli, viszonylag eredeti (kezdeményező) és jórészt idegen hatások alá került kultúrák; némelyiknek csak hanyatló koráról vannak közelebbi ismereteink (mint az aztékról), némelyiknek csak kerülő úton következtethetünk virágkorára és kisugárzási idejére (mint a középpázsiaiak). Időbeli kiterjedésük is egyenetlen és beláthatatlan; a Kr. e. 3. évezredbe éppúgy belenyúlik vagy belenyúlhatnak (Ázsiában), mint a Kr. u. 10–15. századba (Dél- és Középpamerikában). De közősek abban, hogy nem primitív állapotot, hanem fejlettebb kultúrfokot képviselnek, olyan stádiumot, mely már maga mögött hagyta a fejlődés legősibb s legegyszerűbb folyamatait, az ismeretlen évezredekét. Hogy ezek a régi központok összefüggenek-e egymással vagy izolált fejlődésen mentek-e át, azt nézetünk szerint jelentékeny részben épp a zenei kutatás mutathatja meg.

2.

A mai nyugati zenetudomány, mint említettük, az ötfokú hangsorok kérdését illetőleg azon az állásponton van, hogy a pentatonia az emberi hangrendszer kialakulásában általános, bizonyos fejlődésfokon mindenütt jelentkező tünet. Ezzel szemben a ma élő zenekultúrákban

s azok előzményeiben sokhelyütt nem tud kimutatni pentatoniát, míg másutt (l. a mellékelt térkép vázlatot) az ötfokú rendszerek ma is virágnak. Mivel magyarázzuk ezt az ellentmondást? Háromféle magyarázatra gondolhatunk: 1) a ma élő pentaton rendszerek nem azonosak a történelmileg feltételezett pentatoniával (erre semmi bizonyítékunk); 2) a pentatonikus hangrendszer egyidőben valóban mindenütt uralkodott, de

más, kétségkívül erősebb fejlődéstörténeti tényezők sokhelyütt kiszorították; csak olyan pontokon maradt meg, melyeken másfajta, hajlékonyabb vagy bővebb hangrendszerekkel nem kellett mérkőznie, vagy jobban kielégítette az illető, bizonyos fejlődésfokon megrekedt kulturkör zenei igényeit (ennek ellentmond, hogy a pentatonia mindenütt igen szívós életű s alig tudunk olyan területről, melyen valaha megvolt, de ma hiányzik); végül 3) a hangrendszer fejlődése *nem* vezetett szükségszerűen mindenütt ötfokúságra. Legvalószínűbbnek ez a harmadik feltevés látszik; ugyanakkor, midőn felmenti a kutatót „eltűnési hipotézisek” felállítására, — de ezen a réven egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a pentatonia egykori és mostani jelenléte bizonyos területeken nem véletlen, hanem zenei és művelődéstörténeti szempontból határozott jelentősége van. Miben áll ez a jelentőség? erre próbálunk megfelelni az alább következőkben.

*

Mindenekelőtt, már nyers rendszerezésnél is, két részre kell osztanunk a pentaton anyagot. Egyik típus hangsorára a félhangtávolságok hiánya lesz jellemző (félhangnélküli, anhemitonikus ötfokúság), a másikéra a kétegészhangnyi intervallum, a ditonia, s egyúttal a félhangtávolság (ditonikus vagy hemitonikus ötfokúság). A kettő közötti különbséget szemléltesse ez az összehasonlítás:

Anhemitonikus pentatonia : *f-g-b-c-d-f*

Ditonikus vagy hemitonikus pentatonia : *f-gesz-b-c-desz-f*.²

Hornbostel e két rendszer közös, „állandó kvartjait” (Gerüstquarten) így tünteti fel:³ *g-b-c-d-f* és *g-asz-c-desz-f*.

Az elsőre minden pentaton dallamvilág, utóbbira a késő-hellén és a japán (*kumoi*-hangsor) dallamok nagyrésze, valamint több újguineai dallam példa lehet. Mint már *Riemann*⁴ hangsúlyozta, a második típus („imitált pentatonia”) későbbi fejlemény a félhangnélküli pentatoniánál; újabb alakulat, mely módosítás, keveredés vagy archaizálás eredményeként alakult ki, mindig azokon a területeken, ahol előtte már ott éltek a félhangnélküli ötfokúság tiszta típusai s ahol e régi típusokat egy-egy új dallamkultúra elhomályosította. (Igy az ókori Görögországban a késő-hellén „újabb enharmóniát”, vagyis hemitonikus ötfokúságot megelőzte Terpander és Olympos „régienharmóniá”-ja, vagyis

² Nem vesszük itt figyelembe azokat a hangolásbeli eltéréseket melyek kelet- és délázsiai hangszereken mutatkoznak s melyekről már ez eltérések első megállapítója, *A. J. Ellis*, felismerte, hogy egyszólamú zenekultúrákban távolról sincs döntő szerepük (On the musical scales of various nations 1885; I. Sammelb. f. vergleichende Musikwiss. I. 1922. 64.).

³ *Zeitschr. f. Musikwiss.* XIV. (1932) 236. *Lachmann* (Musik des Orients 1929. 41.) a félhangnélküli ötfokúságot húroshangszerek tisztakvint-hangolásából, a félhangos ötfokúságot fúvóskvint-hangolásból (Blasquintenstimmung) származtatja. Ugyanő a kvart-hangköz kétféle jellegzetes tagolásában látja a kétféle pentatonia különbségét: a kisterc + egészhang, ill. nagyterc + félhang tagolásban (anhemitonía, ill. ditonia). *L. Lachmann*: Die Musik der aussereurop. Natur- und Kulturvölker 1929. 20, 22. l.

⁴ Folkloristische Tonalitätsstudien 1916.

— Riemann szerint — félhangnélküli pentatoniája;⁵ Japánban a „ku-moi” és „hirajoshi” mellett még ott él a régebbi „ryosen”- és „ritsusen”-rendszer; Jávában, Sziámban hasonlóképpen felismerhetők még, hindu és maláj-indonéziai elemek, „distancia-skálák” mellett, az alapvető kínai hangrendszer töredékei, mint „gyakorlati hangsorok”, — ahogyan Indiában is alighanem az őskínai pentatonia leszármazottjai a „vela-vali” és „karnati” hangnemek.) A ditonikus ötfokúság az eredeti félhangnélküli forma mellett mindenestre másodlagos képlet; fejtegetéseinkben épp ezért figyelmen kívül hagyjuk. — Említésreméltó, hogy a temperált jávai *sléndro*-hangsorban egy harmadikfajta ötfokúságot is ismerünk, mely az oktávot öt egyenlő részre tagolja. Ennek eredete még bizonytalan; J. P. N. Land kínai, J. Kunst indiai forrásból származtatja. Más felfogás szerint Jáva és India pentatoniája többfokú hangsorok redukciójából támadt.

A második csoport, melyet vizsgálódásainkból — de csak e cikk szűk kereteiben — kirekesztünk, azoknak az ötfokú nyelvjárásoknak kiterjedt osztálya, melyek átvételeknek, kölcsönzéseknek, vegyes és „keresztzett” fajoknak látszanak. E származékos, kései fejlődésfokot tükröző vagy vegyes típusok közé soroljuk a teljes japán dallamvilágot, melynek hangrendszerei (beleértve a ditonikus alakzatokat) aránylag kései történeti stádiumot képviselnek s talán nem annyira mongol, mint mongolosan megszíneződött indonéziai alaprétegre mutatnak;⁶ a Szunda-szigetek és Polinézia dallamvilágát, melyben a legprimitívebb dallamtípusok sajátos módon vegyülnek az ötfokú hangsorokkal, sőt előázsiai mohamedán (arab-perzsa) kisugárzásokkal; az orosz, kirgiz és román pentatoniát, mely (a tatár, illetve a magyar, vagy régi künbesenyő anyagból való) átvételnek, a bolgár, török, német, kanadai, patagon és chilei dallamok fel-feltűnő ötfokúságát, mely csökevényesnek vagy sporadikusnak látszik; a lapp és vogul dallamvilágot, mely — egyes skandináv dallamokhoz hasonlóan — töredékes pentaton alakzatokat őrzött meg, talán dúrhangsorok csonkult képleteit. Kivételt csak a gregorián pentatoniával teszünk, mely szintén nem látszik ugyan eredetinek, de forrásaiban, a keleti zsidó dallamformákban, amennyire ezeket ma ismerjük, nem jelentkezik oly leszűrt, klasszikus tisztasággal, mint a római *Graduale* lapjain. Egyébként ennek a pentatoniának is vannak késői, kevert kisugárzásai, melyeket összeállításunkban figyelmen kívül hagyunk. (A korai himnuszirodalomból talán a „Christe qui lux es et dies” melódiája, a későbből talán Hrabanus Maurus „Veni creator spiritus”-a képviselhetik legjellemzőbben az ötfokú dallamszerkesztést, a feloldódás stádiumában.)

A vegyülés, elmosódás problémájával kapcsolatban meg kell említenünk azt az elméletet, mely pentatonia és diatonia, ötfokúság és

⁵ Riemann nézetével szembe i. l. Abert és Sachs elutasító véleményét, Adler „Handbuch der Musikgeschichte”-je 2. kiadásában (1930, I. 54.).

⁶ Említésreméltó, hogy Japán településtörténete igazolja ezt a megfigyelést (északi = mongol és déli = maláj törzsek vegyülése). Maga a japáni zenetörténet a 7. századra teszi a kínai zenerendszer meghonosítását Japánban. — Sziámi és jávai elemek keveredéséről Melanézia dallamvilágában — mindkettő nem-európai értelemben temperált hangközei révén befolyásolja a pentatoniát — i. l. Hornbostel megállapításait, *Sammelb. I. vergleichende Musikwiss.* I. 353. (Notiz über die Musik der Bewohner von Süd-Neumecklenburg).

hétfokúság akusztikai származtatásának⁷ premisszáiból kiindulva, tagadja, hogy e hangrendszerek között vegyülés lehetséges (V. Belajev). Hogy ez az elmélet téves, azt azok az átmeneti dallamtípusok bizonyítják, melyek kivétel nélkül mindenütt fellépnek, ahol pentaton dallamkultúra nem-pentaton jellegűvel érintkezik, Magyarországon éppúgy, mint a Kaukázusban vagy Kína délkeleti határvidékén.

Alábbi összeállításunk eszerint a viszonylag legtisztábbnak és legeredetibbnek nevezhető, „uralkodó” pentaton dallamtípusokra, az ötfokúság forrásszerű típusaira szorítkozik; minden kultúrkörzetből igyekeztünk egy-egy fejlett és jellemző képletet kiragadni s odaállítani a többi kultúrák ugyanily élesen körvonalazott dallam-egyéniségei mellé. Könnyebb áttekintés végett — s mert a félhangnélküli pentatoniában a záróhang sokszor esetlegesnek tűnik — minden dallamot ugyanegy ötfokú rendszerbe transzponálva (*g-b-c-d-f*), tehát nem közös végzőhangon közlünk. Következzék itt e dallamok szemléltető táblázata: tizenhárom dallam, mely tíz különböző ötfokú stílust, tíz pentaton zenekultúrát képvisel.⁸

⁷ A pentatonia akusztikus származtatása: a) a kvintkör, ill. húrosztás (pl. *b-f-c-g-d*); b) a felező tetrakord; t. i. a kvart-hangköz „megfelelése” (pl. *c-d-f*, pontosan: 0—231—498 cent), melyet a húros- és fúvóhangszerek a hangsor 4. ill. 5. fokára transzponálnak (*c-d-f-l-g-b*, ill. *c-d-²-g-a-c*); a diatoniaié a harmadoló tetrakord; t. i. a kvart-hangköz „harmadolása” (pl. *c-desz²d-esz-f*, pontosan: 0—152—316—498 cent), mely szintén áthelyeződik a hangsor 4. és 5. fokára. Tény, hogy a „semleges felezőhang” tüneményével majd mindenütt találkozunk, ahol a pentatoniát akusztikus folyamatokból vezetik le; pl. 261 cent-távolságokból alakuló hangsor esetén: $g...a^{\wedge}b...c...d^{\wedge}esz...f$ (ősi kínai, braziliai és melanéziai hangolás); ahol elég feltételeznünk, hogy az ilyen semleges hang „kettéhasad”: máris előttünk áll egy hármas pentaton rendszer alakulásának lehetősége (*g b c-d f, g a-c-d-f, g-b-c esz-f*), melyet csak a gerinckvartok közösége tart össze s nem hozható párhuzamba az egyházi hangnemek filiaációjával. Az ilyen rendszerezéseknek azonban csak közvetett hasznuk van; nagyon is az elméletből s nagyon is a hangszerek hangolásmódjából indulnak ki; ezek a kozmológiával áthotott hangszeres-akusztikus eljárások pedig a Keleten is másodlagos jelenségek. — Sokkal meggyőzőbb újabbban *Marius Schneider* pentatonia-származtatása (*Gesch. der Mehrstimmigkeit* I. 1934. 18.); szerinte a *b-c* alapsejt, bichord körül kristályosodik ki az *f-b-c f*, majd *f-g-b-c f* és *f-g-b-c-d-f* hangsor s lesz 3 alakjában (*f-g b-c-d f, c-d f-g-a-c, g-a-c-d-e-g*) a teljes tonális fejlődés alapjává. Egyes „modus”-ai épp ezért másodrendű fontosságúak. — Néhány, Európában is kimutatható, archaikus zsidó recitativdallam az *fg-cd* kettős bichordot sejteti alapjának (a két bichord közötti „mozgóhíd” gyanánt *h* vagy *b* szerepel). Más példák az *fg-bc* kettős bichordon épülnek fel. — *J. H. Lewis* újabbban (*Foundations of Chinese Musical Art*, Peiping 1936) különös súlyt helyez a kínai nyelv hanglejtéseinek szerepére Kína zenéjének történetében; lehetséges, hogy ez az ötféle hangmoduláció (nankingi dialektus) valamiképp összefügg a kelet-ázsiai pentatoniával.

⁸ Források: 1. sz.: Adventi introitus zoltárversének és doxológiájának dallama, *Liber Usualis Missae et Officii*, Páris-Tournai-Róma 1931. 12. l.; 2, 7, 10. sz.: *Lavignac*, *Encycl. de la mus. Histoire de la mus.* V. 1922. 3104, illetve 3206, ill. 3355. l.; 3. sz., *Nurullah Sevket bej*; Doğu Türkistanında Pentatonizm, Müzik ve Sanat Hareketleri, İstanbul 1934. 3. sz. 14. l. (ered. felényi ért.); 4. sz. *V. A. Moskov*: Melodij Asztrachanskich i Orenburgskich Nogajcev i Kirgiz. Izvjesztija Obscsesziva Archeologii, Isztorij i Etnogr., Kazán XVII. 1901. Nr. 1. (a csillaggal megjelölt hangok ered. áthúzott előkéek, de szöveg áll alattuk, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a feljegyző rövid nyolcadokat akar velük jelezni); 5. sz.: közlő feljegyzése *dr. Tagan Galimdsán* éneke nyomán 193; 6. sz.: *Bartók Béla*, A magyar népdal 1924. 71/a; 8. sz.: *Journal of American Folk-lore* XLI. 1928. 212. l. (*Herzog Gy.*: The Yuman Musical Style); 9. sz.: *F. Denmore*: Chippewa Music II. Washington 1913. 110. sz.; 11. sz.: *Riemann-Einstein*, Musiklexikon II. kiad. 1929. l. 188. l.; 12. sz.: *Moffat*: The minstrelsy of Scotland 1896. 10. l.; 13. sz.: *Kidson-Moffat*: English Peasant Songs 1929. 16. l.

1. Gregorián zsoltár-dallam (a Graduale nyomán).

2. Indokínai dallam (Knosp nyomán)

3. Turkesztáni dallam (Nuruđah Sevket nyomán).

4. Nogaj-tatár dallam (Moskov nyomán).

5. Kazáni-tatár dallam (Közlő feljegyzése).

6. Magyar dallam (Bartók nyomán).

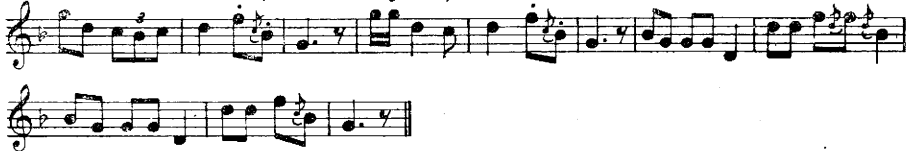
7. Nyugatafrikai néger dallam (Tiersot nyomán).

8. Északamerikai (juma-)indian dallam (Herzog nyomán).
(3-szor)

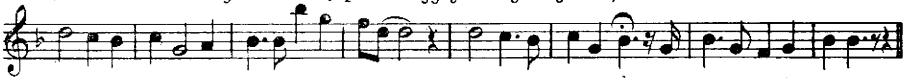
9. Északamerikai (csippeva-) indián dallam (Densmore nyomán).

10. Perui indián dallam (d'Haécourt nyomán).

11. Északamerikai néger dallam (spiritual-gyűjtemények nyomán).

12. Skót dallam (Moffat nyomán).

13. Angol dallam (Kidson nyomán).

3.

Mit mutat ez a táblázat ?

Első pillantásra : ahány dallam, annyiféle világ, annyiféle dallamalkotó elv. Közlelbbi vizsgálatra mégis kibontakozik egy-egy szorosabban összefüggő típus, egy-egy stílus-csoport. Elsőnek arra az összefüggésre mutathatunk rá, mely a 2—6. sz. dallamokat egybekapcsolja. Ez az ázsiai, pontosabban : *középzásiai* jellegű csoport. A szorosan vett Ázsiát összeállításunkban három dallam képviseli, melyek közül egyik a világréz délkeleti széléről (Annam), másik a közepéről (Turkesztán), harmadik a nyugati széléről (asztracháni tatárság) való ; de szervesen hozzájuk kapcsolódik a kazáni-tatár és a magyar példa is. Az ötnek szerkezeti közössége, elvbeli azonossága szembeütő : mind-

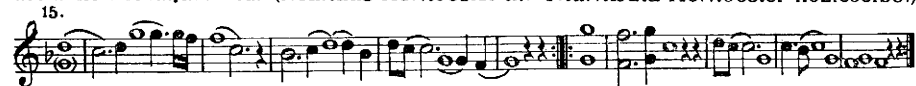
egyik azon épül, hogy egy „magasan” (hangterjedelme felső felében) induló vagy kibomló dallamirázist megválaszol vagy megismétel mélyebben (az ambitus alsó felében), tehát egy alap gondolatot több-kevesebb változtatással transzponál és így fejleszt belőle formát. Az indokínai, a turkesztáni és a magyar dallam ezt az elvet szinte egyöntetűen, teljes tisztaságában képviseli, míg a nogaji-tatár melódia — mely az öt közül legerősebben parlando-jellegű — bizonyos módosulásokat tüntet fel: itt a 3. dallamsor erősebben elváltozott az 1. sor hatása alatt, a 4. sor viszont tisztábban mutat vissza a frázis lehelyezésének ősi formaelvére (2. és 4. sor korrespondenciája); hasonló jelenséggel találkozunk kirgiz, csuvas, mongol, kínai és magyar dallamokban is.⁹ Még jobban elhomályosult az alapszerkezet a kazáni-tatár dallamban; itt már csak a 3. sor második és a 4. sor első fele mutatja a „lehelyezést”, a többit az 1. sor emléke, illetve a plagális hajlam módosította. Egyébként mindkét tatár dallamban ugyanaz a szimmetrikus tagoltság, ugyanúgy 2 sorral szembenálló 2 sor, sorpárnak válaszoló sorpár, mint az indokínai, turkesztáni-török és a magyar melódiában. Nyilvánvaló: ebben a kultúr- és stílusláncban a sorpár látszik a zenei forma alapsejtjének (ritkábban az ismételt vagy variált sor, amelyet a magyar, turkesztáni és indokínai példában látunk s amely végeredményben még egyszerűbb, egysoros alapformára mutat vissza, — inkább a különböző-tartalmú kettőssor) és a transzponálás a formaalkotás főelvének. Ezek az alapelemek átderengenek a komplikáltabb kínai és indonéziai¹⁰ formákon is. Így támad itt a zenei forma embriójából, a dallamsorból ill. kettős-sorból — aminő máig uralkodó forma a középzásiai burjátok között¹¹ — szimmetrikusan tagolt négyesoros strófa,

⁹ A magyar anyagban l. pld. Bartók könyvének (A magyar népdal 1924) 24. és 62. dallamát.

¹⁰ A „lehelyezés”-nek sajátosságos, oktáv- és kvint-megfelelést kombináló módját figyelhetjük meg egy Hornbostel-közölte melanéziai (ujmecklenburgi) dallamon (Sam-melb. f. vergl. Musikwiss. I. 356—57.). lme egyik „strófája”:

Némileg hasonló (kvint-, quart- és oktáv-hangközöket váltogató) transzpozíciós szerkezetet mutat egy jávai darab bevezetése, melyet Lachmann közöl (Musik des Orients 111.). Egyéb, ugyancsak melanéziai siratódallamok a „lehelyezést” sajátos variációs eljárással kombinálják. Pld. (Neuhaus-Hornbostel ill. Thurnwald-Hornbostel közléseiből):

¹¹ V. ö. Baskujev: Szbornik burjat-mongolszkich pjeszen, Moszkva 1935. 3—6, 13—14, 19, 27—28, 30. sz. — lme egy jellemző példája annak, hogyan alakul az egy-

akár pentatonibeli rendszerváltással (magyar példa), akár ugyanegy pentaton rendszer keretén belül (indokinai, turkesztáni, tatár példák). Ennek az építkezési elvnek — mely nyilvánvalóan a mongol-török népzene ősi, általános forma-principiuma Ázsiában és Keleteurópában¹² — eredetkérdésével másutt foglalkoztunk;¹³ a továbbiak során rövidség kedvéért középázsiai elvnek fogjuk nevezni.

soros, sőt félsoros motivumból négy soros szerkezet (cseremisiz dallam *Vasziljev* gyűjtéséből: Marij muro, Kazán 1919—20. 32. sz.):

¹² Hasonlítsuk össze például az alábbi öt dallamot, amelyek alig különböznek egymástól jobban, mint ugyanegy népi dallam öt változata.

18.

a) Magyar dallam (Kodály gyűjt.)

b) Cseremisiz dallam (*Vasziljev* gyűjt.)

c) Csuvasz dallam (*Maximov* gyűjt.)

d) Kalmük dallam (*Rudnyev* gyűjt.)

e) Bajkál-vidéki mongol dallam (*Baskujev* gyűjt.)

Források: *Kodály* kéziratoss gyűjt. (*Bartók*, *Volksmusik der Rumänen von Maramureş*, München 1923, előszó); *Vasziljev*, *Marij muro* (Moszkva 1923) 96. sz.; *Maximov*, *Turi dovasszen jurisszen* (Supaskar 1932) 161. sz.; *Rudnyev*, *Melod. mongolszkih pljemjon* (Szt. Pétervár 1909) 58. sz.; *Baskujev*, *Szbornik burjat-mongolszkih pjeszen* (Moszkva 1935) 31. sz. — Figyelemreméltó, hogy egyes török dallamok is hasonló (de nem kvinttelő, hanem kvarttoló) transzpozíciós szerkezetet mutatnak; pld. (*M. Ragib Kösemihal*, *Türk halk musikilerinin tonal hususiyetleri meselesi*, Istanbul 1936. 19., az első ütem itt hibásan egy oktávval mélyebb):

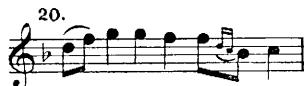

Rokon jelenségek a román népzeneben (l. pld. *Bartók*; *Volksmus. der Rumänen von Maramureş* 117. sz., kvint-letevéssel) alighanem magyar vagy török hatásra mutatnak. *Bartók* újabb anatóliai gyűjtése (1936) a jürükök közt is kimutatja a lejtős pentaton szerkezetek jelenlétét.

¹³ Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben, *Ethnograph* 1934.

Sokkal „primitívabb” formavilágba vezet a gregorián dallam (l. példa). Alapeleme egy háromhangú, fokozatosan emelkedő motívum, melyben főként a harmadik, legmagasabb hang „verődik vissza” ismételt, beszélő hangsúllyal s mely ilyenmódon egy háromhangú (triton) ösmotívumra utal vissza; legfőbb formaalkotóelvé a litánia-szerű ismételtetés,¹⁴ az iteratív hajlam. Valóságos típusa minden recitáló-pszalmódizáló zenének, a „pneuma”-stílusnak. Őse, családja, mint már említettük, nem európai, hanem óhéber, tehát *előázsiai* származású; *Idelsohn* keleti-zsidó gyűjteményében (főleg a jémeni anyagban, de a Kaukázus régi zsidó telepeseinek dallamvilágában is) anyagenesen uralkodó melódiaforma s itteni forrástípusai között valóban ott találjuk magát a háromhangú ösképletet, a *b-c-d* trichordot,¹⁵ — akárcsak a burjátok között a középázsiai típus háromhangos előd-formáját, a *g-b-c* trichordot. A gregorián recitativ-formulák között ugyancsak egész sor van még, mely ilyen háromhangú alapforma emlékét őrzi. — Előázsianak eszerint éppúgy megvan a maga pentatoniává bővülő trichordja, mint Középázsianak. (S vajjon nem ilyen trichord-formák voltak-e mindenütt a pentatonia elődei?) De az ötfokú forma, legalább is napjainkban, alig jelentkezik a kultúrkörben másutt a *Graduale* klasszikus mintájához, az „első zsolttár-tónus”-hoz foghatóan s fel kell tennünk, hogy ez a latinizált alak aféle összegezett, leszűrt, hiteles alaptípust képvisel. (Az ógörög zene kevésszámú fennmaradt emlékében nincs nyoma az efajta pentatoniának.) Megjegyezzük, hogy háromhangú, fokozatos indító-motívuma révén az előázsiai-mediterrán ötfokúság psalmódias dallamtípusa más kultúrkörökre is kihatott; valószínű például, hogy székel, román, török népdalok rokon kezdete¹⁶ s talán egyes régi német dallamok hasonló fordulata is, közvetve vagy közvetlenül ennek hatását tükrözi. Mindenesetre jellemző tény, hogy — amint láttuk — e „legprimitívabb” pentaton dallamforma éppúgy ott sejtel maga mögött egy nála jóval kezdetlegesebb kulturfokot, akár a nála formailag fejlettebb középázsiai típus.

¹⁴ Mástermészetű, de hasonlóan kezdetleges formavilágot tükröznek egyes melánéziai pentaton pánsíp-dallamok: l. pld. a *Hornbostel* id. tanulmányában közöltet, mely a

motívum variált ismételtetéséből áll.

¹⁵ L. *Idelsohn*: Parallele zwischen gregorianischen u. hebräisch-orientalischen Gesangsweisen 1922; *Adler*, Hb. der Musikgesch. 1930. I. 77. (*P. Wagner*; *Der gregorianische Gesang*.) A gregoriánum pentaton alapelemeiről néhány figyelemreméltó megjegyzés K. *Jeppesen* „Kontrapunkt”-jában, 1930. 4. — 4. A pentatonia továbbéléséről e kultúrkörben l. H. *Loewenstein*: Eine pentatonische Bibelweise in der deutschen Synagoge, *Zeitschr. f. Musikwiss.* XII. (1930) s. köv.

¹⁶ L. *Bartók-Kodály*, *Erd. Népdalok* 24, 31, 32, 41, 56, 63, 83, 88, 91, 100. sz. Kodály újabban (*A magyar népzene, A Magyarság Népr. ija* IV. kötetében, 1937) más keleteurópai népeknél is kimutatja. Itt-ott török dallamokban is feltűnik; pld. (*Vahid Lütfi* gyűjt.):

(L. *Ragib* id. m. 8—19. l.) Román népdalok hasonló motívikája (l. *Bartók*, *Cântece pop. românești din com. Bihar, București* 1913. 225, 231, 233—234, 236—37, 240—41. sz.) valószínűleg magyar hatás eredménye. Előfordul örmény dallamokban is; l. L. *Saminsky*: *Sechs Lieder aus dem russischen Orient*, Wien 1928. 2. sz.

Európai formaérzék szempontjából alig haladottabb e „litánia-típus”-nál az afrikai néger pentaton dallamszerkezet (7. példa). Alapja rövid, ritmikus, hangismételgető motívum, mely variációs láncolatban — itt-ott rondószerűen — fejlődik ki. A recitáló jelleg itt is túlnyomó; a forma alapeleme eszerint egy-egy párhangos motívum, fejlesztő elve a variálgatás. E variálgatás során, szinte véletlenszerűen, már ilyen fejlettebb forma-szkémák is felmerülnek az afrikai néger zenében: A B C B és A B A var. Ilyesfajta itt közölt példánk is, mely Dahomé-ból való. A főszakasz „visszatérését” érdekesen bonyolítják a ritmus eltolódása és változásai.¹⁷ — Hogy ez a néger pentatonia összefügg-e a Szudán s nevezetesen a Nilus völgyi, dongolai barabrák ötfokú stílusával, következethetünk-e belőle egy ókori egyiptomi vagy etiópiai pentatonira: eldöntetlen kérdés.

Mintha eddigi fejlődési vonalunkat szervesen, lánc-szerűen folytatná Amerika pentaton dallamvilága. Ezen a roppant kettős-kontinensen ma két ötfokú dallamhagyomány találkozik: az indiánoké és a négerké; harmadiknak melléjük szegődik a régi európai telepések ír-angolszász zenehagyománya. A kettő, illetve három, sokban érintkezik, kereszteződik, vegyes alakulatokat teremt. Délamerika feltűnően fejlett („inka”) s Északamerika feltűnően sokágú indián dallamtípusait tekintve, azt kell mondanunk, hogy indián és néger dallamvilág közül előbbi, az autochton volt a haladottabb, a magasabb fokra fejlett, utóbbi a primitívebb, melyet azonban ma már erősen befolyásolt a fejlettebb indián példa és segítette magasabb formák kialakításában. Amerika és Afrika néger pentaton zenéje között épp ezért elenyészően csekély a stílári kapcsolatok. Az az ősréginek látszó pentaton övezet, mely Észak-amerikában Floridától Dakotán át Oregonig és Kaliforniáig, Délamerikában Columbiától Chile nyugati tengerpartjáig (s Brazília indián törzsei révén délkelet felé is) elhúzódik, azt sejteti, hogy itt valaha igen differenciált indián dallamkultúra virágzott, mely, akár észak-, közép- vagy délamerikai eredetűnek, akár mayának, toltéknak vagy aztéknak, akár inkább nevezzük, mindenesetre igen régi autochton-amerikai multra hivatkozhatik s egyidőben áthatotta Mexikót is, ha ugyan nem épp innen, az ősi Középpamerikából sugárzott ki. Legprimitívebbnek ebben az övezetben (északon) a kaliforniai és (délen) a tűzföldi indiánok pentaton nyelve látszik, legfejlettebbnek — előbbiektől közvetlen szomszédságában!¹⁸ — Arizona és Újmexikó indián stílusa, Délameri-

¹⁷ A dallamfrázis mélyebben való megisméltésének „középpázsiai” elve az afrikai körzetben nagy ritkaságszámúba megy. Ilyen jelentkezik a következő keletafrikai dallamban, melyet *Bachmann* felvétele nyomán *Marius Schneider* közöl (*Gesch. der Mehrstimmigkeit* I. 185. sz.):

22.

A berber pentatonia néhány érdekes képletét közli *A. Chottin*, *Corpus de Musique Marocaine* (Páris 1933—35).

¹⁸ V. ö. *Herzog Gy.*: *Special song types in North American Indian Music*, *Zeitschr. f. vergleichende Musikwissenschaft* 1935.

kában pedig a perui indiánoké;¹⁹ az északkeleti vidékeké viszont (Appalachia) nyilván európai hatásra megy vissza. Lehetséges, hogy ugyan-
 ebbe a fejlődési láncba illeszkedik bele egyes kelet-szibériai törzsek
 (csukcsok, kamcsadálók) és Északamerika eszkimóinak²⁰ zenéje is, —
 ami talán földrajzilag helyreállítja a mongol-indián kapcsolat szerves
 egységét. Ha azonban tisztán zenei szempontból felvetjük a kérdést :
 összefüggött-e valaha Amerika ötfokú nyelvjárás-régiója Ázsiával, mint
 ahogyan az indián faj összefügg a mongollal, Amerika településtörté-
 nelme Ázsiával és Polinéziával, s ahogyan valóban összeköti Keleti
 Szibéria és Északamerika egyes dallamtipusait az előadásmód sajátos-
 sága? — egyelőre nem tudunk rá megfelelni. Középázsiai típus, vagy
 legalább arra emlékeztető forma, itt-ott felbukkant ugyan már Ameri-
 kában is (ereszkedő dallamképlet²¹), de tekintve a pentaton dallam-
 szerkezetek szívós (talán évezredes) életét, sűrűbben kellene jelentke-
 znie, hogy a kapcsolat teljesen meggyőző lehessen. Szekvencia és eresz-
 kedő hajlam külön-külön felismerhetők például a perui, a bellakula-,
 csippeva- és dakota-indiánok stílusában, de az ázsiai típus transzpozí-
 ciós kettágúságával jóformán sehol sem találkozunk. — Annyi bizo-
 nyosnak látszik, hogy e régi indián hagyománytól alapjában független
 az utólag melléje-szegődött néger stílushagyomány — ne feledjük, hogy
 az amerikai néger bevándorlás illetve rabszolgatelepités újabbkori ere-
 detű — s hogy az amerikai ötfokúság *ma uralkodó* dallamszerkezeti
 törvényei lényegesen különböznek a középázsiaitól. Miben állnak az.

¹⁹ Némileg magyarázná a perui dallamvilágnak ezt a fejlett s különálló jellegét
 az a kalandos elmélet, mely szerint az inka törzsek Nyugateurópából vándoroltak be
 több mint 5000 évvel Kr. e. (I. E. Fuhrmann : Reich der Inka, Hagen i. W. 1922. 31.);
 ezt a feltevést azonban tudtommal nem igazolja az újabb kutatás.

²⁰ Főbb idevágó közlemények szerzői : Leden (1911), Thuren (1911–12), Thal-
 bitzer (1923), Roberts és Jenness (1923).

²¹ M. Schneider szerint (Gesch. d. Mehrstimmigkeit I. 25.) a motívum-transzpozí-
 ció egyenesen uralkodó variálás-formája az indián zenének ; e sorok írója csak né-
 hány esetben állapíthatta meg. V. ö. pld. az alábbi brit-columbiai bellakula-indián dal-
 lamot (C. Stumpf közl., I. Sammelb. f. vergl. Musikwiss. I. 94.) :

23.

Herzog György (New Haven) közlése szerint egy északamerikai, „kanadai zóna”
 területén, mely egyébként kultúrájában közel áll Keleti Szibériához, uralkodó szerepet
 játszik a négy soros, izometrikus, ereszkedő moll-pentaton dallam típus. Ugyanő közli
 „Plains Ghost Dance and Great Basin Music” c. cikkében (American Anthropologist
 1935, vol. 37, nr. 3.), N. Curtis „The Indian’s Book”-ja nyomán (1923) a következő
 teton melódiát, mely érdekesen világíthat rá előázsiai és amerikai négyhangú, „proto-
 pentaton” parlanto-típusok különbségére :

24.

dus, uralkodó formaelv a háromtagú dalforma, lehetőleg szoros motívikus egységben (l. a 12, 13. sz. dallampéldát); s ehhez a szervesen szőtt motívikus egységhez hozzájárul a pontozott vagy egyéb jellegű táncritmus, meg az egyértelműen *harmonikus* dallam-koncepció egysége (l. az előbbieken kívül a 26. sz. példát). Valamennyi típus közül az amerikaival áll legszorosabb rokonságban, mintha csak — a kelta, néger és indián fajok-kultúrák rendkívüli távolságán s megmagyarázhatatlan találkozásán túl — a mai angolszász és latin-amerikai világ régi egységét igazolná...

De ez a néhány dallam nemcsak ilyen általánosságban mozgó kérdések felvetésére alkalmas, hanem megnyit egy sor közelebbi zenei és művelődéstörténeti problémát is.

4.

Vizsgálódásaink során a pentaton stílusok között két primitív és három fejlett nyelvjárással találoztunk. Primitívnek kell neveznünk az előázsiai és az afrikai típust, fejlettek a középázsiai (mely a magyarság révén keleti Középeurópába is átnyúlik s e révén eurázsianak is nevezhető), az amerikai és a nyugateurópai. Ha e típusok között összefüggést akarnánk elképzelni, az csak úgy történhetnék, hogy egymással kapcsolatosnak tételoznők fel az előázsiai és afrikai, az amerikai és európai típusokat, míg a középázsiai típus teljesen magában áll s legfeljebb egyes középamerikai típusokkal lehet összefüggésben.

A legfőbb formaszakmák, melyekkel e kultúrkörökben találoztunk, ezek voltak :

A B A B (Középázsia)

A A₁ A₂ A₃ (Előázsia)

A B C B₁ C₁ és rondószerű variálgatás (Afrika)

A B C B, A B A B A, A A B B, A B A C, A B B₁ A és quasi-háromszakaszosság (Amerika)

A B A szoros motívikus egységben (Nyugateurópa).

A legfőbb formaalkotó elvek a következők : transzponálás s e révén szimmetrikus, kéttagú strófa (Középázsia), ismételtetés (Előázsia), variálás (Afrika), dalforma (Amerika, Európa).

A kapcsolatok, melyek ez összeállítás és főként a fejlődési foko-

(ill. középkori német) ötfokúságról l. *Müller-Blattau*, *Musikalische Studien zur altgermanischen Dichtung* (Vierteljahrsschrift für Literaturwiss. u. Geistesgesch. III. 1925. 548.), továbbá *Lach* adatait *Adler* id. művében (l. 14.) és *John Meier*, *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien I. Balladen* (1935) 17, 142, 194. l. stb. Míg az idevágó régi dallamokban inkább csak pentaton fordulatok és bizonyos pentaton vonalvezetés konstátálható (a gyermekmondókák litánia-szerűek), addig újabbkeletű német népdalok néha tisztán ötfokú szerkezetet mutatnak; pld. (*Meier* id. m. 79. l.):

Ujabban kiadott keletporoszországi mesedalok (*Grudde* és *Müller-Blattau*, 1931), 3—4-hangú képleteikkel a pentaton típusok előfutárainak látszanak. A szórványos, talán ugyane balti stíluskör kisugárzásának tekinthető lengyel ötfokúságról l. H. *Windakiewiczowa*: *Pentatonika w Muzyce Polskiej Ludowej, Kwartalnik Muzyczny* (Varsó) 1933.

zatosság (Előázsia—Afrika—Amerika—Nyugateurópa) nyomán felvetődhetnek, a legkalandosabb és legmesszebbre vezető hipotéziseknek szolgálhatnának bizonytalan alapjául. Gondolhatnánk pld. arra, hogy az amerikai ötfokúság az indián őslakosság mongol öröksége; hogy Afrikába Előázsiaiából juthatott, de lehetséges, hogy e két típusnak közös, minden másnál régebbi eredőhelyét Afrika északkeleti partvidékén kell keresnünk (ami az „egyiptomi primátus” elméletének híveit igazolná); hogy Amerika és Európa zenei nyelvjárásai valamikor ismeretlen úton összeköttetésben állottak egymással; hogy északnyugateurópai kultúrközpontot kell feltételeznünk, mely Ázsiával vagy Amerikával érintkezett, stb. Mindezeket az összefüggéseket a régészet, az anthropológia és a történelem eddig csak csekély mértékben, vagy egyáltalán nem igazolja.

Aki pedig Ázsiában gyanítja az ötfokú nyelvjárások egyetlen, közös őshazáját, annak ugyancsak kalandos hipotéziseket kell felállítania.²⁴ E. v. Hornbostel egyik legjelentősebb megállapítása a közép-ázsiai vagy kínai pánsíp, illetve a vele kapcsolatos hangolásmód vándorútja nyugatra és keletre: Hátsó-Indián át Afrikába (xilofónok) és Melanézián át Délamerikába (sípok, sípkötegek).²⁵ Hangolásmód vándorlása mindig hangszerek vándorlását feltételezi, — tehát „anyagi” kultúrkapcsolatot. A három „anya-kontinens” így zeneileg a közös eredet egységébe kapcsolódnék; a syrinx emléke különben is ott kísért majd mindenütt, ahol a Föld legősibb kultúrái virágoztak s talán elképzelhető, hogy ötsövű pánsíp és ötfokú zenestilus egymással szoros kapcsolatban, egymást feltételezve terjedtek el valamikor az archaikus világban. De ha az ötfokúságnak valóban a pánsíp volt a legrégebb hordozója: ez a legrégebb ötfokúság csak dallamszerkezetektől függetlenül, mint puszta hangrendszer, terjedhetett el s nyomában épp ezért fel kell tételeznünk az ősi kultúrák életének egy további, ifjabb fázisát, melyben az ötfokú ősnyelv különböző formai szerkezeteket öltött, különböző „regionális” alakító-hajlamoknak engedelmeskedett. A két fázis

²⁴ E diffúziós elmélet híve többek között Ahmed Adnan török zenekutató (Türk halk musikisinde pentatonism, Istanbul, 1936), aki szerint az ötfokúság középázsiai eredetű s innen Keleteurópán át jutott Skandináviába, Középeurópá, át Skóciába, Magyarországon át a Balkánra, Kisázsiaiba, Északafrikába, Arabián át Középafrrikába, Hátsóindián és Ausztrálián át Délamerikába, Kinán át Japánba és Szibérián át Északamerikába. Ebben az elméletben sok helytálló lehet, de teljesen megmagyarázatlanul hagyja, miért találunk a jelzett útvonalak mentén merőben különböző fejlettségű s különböző melódiaformákkal kapcsolatos pentaton dallamkultúrákat. Megalapozottabb s összehasonlításra alkalmas anyagban gazdagabb M. Ragib Kösemihal tanulmánya: Türk Halk Musikilerinin Tonal Hususiyetleri Meselesi (Istanbul, 1936). — C. Sachs egy újabb cikkében (Prolégomènes à une préhistoire musicale de l'Europe, Revue de Musicologie 1936 febr.) a periférikus fennmaradás elvével igazolja az európai pentatoniák ősiségét: a skót és lapp zene északon, magyar, gregorián, antik és spanyol zene délen őrzik az ötfokúságot, e két archaikus kultúróv közé pedig beékelődött a dur-moll zene újabb műveltségi régiója.

²⁵ L. R. d' Harcourt megállapításait az Andes-vidéki, Hornbostelét a melanéziái, braziliai és perui pánsípokkal kapcsolatban (Lavignac; Encycl. V. 1922. és La musique des Incas et ses survivances 1925. ill. Sammelb. f. vergl. Musikwiss. 1. 3 1, Zeitschr. f. Ethnologie 1911, W. Schmidt-Festschr. 1928), továbbá C. Sachs: Geist und Werden der Musikinstrumente 1929. 49—52, 79—80. A pánsíp a legrégebb, határozott magasságú hangokat intonáló hangszer: a róla szóló legelső kínai adat állítólag a Kr. e. 3. évezredből való.

közötti távolság nézetünk szerint épp annak a distanciának felelne meg, mely a primitív őskultúrákat az öntudatosan fejlett magaskultúráktól elválasztja. A „puszta“ ötfokú hangrendszer eszerint a legősibb kultúráknak, a ma ismert pentaton dallamszerkezetek sora a jóval későbbi kultúrfejlődésnek hagyatéka lenne; előbbi általános, utóbbi speciális, előbbi az alapvető, utóbbi több évszázaddal vagy évezreddel követi az elsőt. — Ha ezt nem fogadjuk el, mert nem tudunk elképzelni határozott formától független zenét, de a pentatonianak mégis közös, egyetlen hazát keresünk: az ötfokú stílusok különfélesége csak újabb hipotézisekkel lesz megmagyarázható. Nevezetesen: ha az ősi Középpázsia-nak olyanféle kisugárzására gondolunk szorosán vett zenei téren, amint hangszertörténeti alapon *Hornbostel* állapított meg, a dallamszerkezetek fejlettségi fokozata szerint fel kell tennünk, hogy ez az ismeretlen időben kisugárzott kultúrhatás fejletlenebb fokon (korábban) jutott el, vagy primitívebb állapotban rekedt meg Előázsiaiban és Afrikában, viszont fejlettebb fokon (később) érkezett el, vagy magasabb fokra fejlődött Amerikában és Nyugateurópában. Igaz, hogy ezzel — mint az öthangú pánsíp hipotézisével is — lényegében eltávolodtunk a pentatoniat határozott dallamelvekhez kapcsoló felfogástól, mert hiszen itt már feltételezzük, hogy az ötfokúság egyik kultúrkörből a másikkra zenei formától függetlenül hathatott, azaz egyik kultúrkörben másféle formát keltett életre, mint a másikkban. De talán itt és így közelítjük meg legjobban a probléma velejét: egy harmadikfajta felfogás alakjában.

Mindezek ugyanis pusztá feltevések; térjünk vissza a tárgyi valósághoz.

5.

Már vázlatos áttekintésünkben is megállapíthattuk, hogy a pentatonia határozott dallamformákban jelentkezik ugyan, de ezek a formák fejlődnek, alakulnak. Az ötfokúság nem előzte meg a formákat, de régiebb lehet, mint a ma vele kapcsolatos formák.

Erre többféle bizonyosságunk is van. Egyik, hogy áttekintésünk során minden pentaton dallamtypus visszamutatott egy nála fejletlenebb, korábbi alapformára: az előázsiai típus egy háromhangos primitív litánia-képletre, a középpázsiai és amerikai típus az egysoros dallamra, az afrikai típus egy ritmikus-beszélő motívumra. A variációt megelőzte az ismétlés, a szabályos háromtagúságot egy ingadozó, esetleg aszimmetrikus háromtagúság. A pentatonia eszerint ma *sehol a világon nem jelentkezik ősképződmény-szerű formákban*. Ha valaha határozott hangszer vagy hangszerek függvényeként szerepelt (ami nagyon kérdéses), ezt a kapcsolatát is réges rég feloldotta²⁶ s ma ismert formavilága, világelterjedése mindenestre sokkal későbbi jelenség a vele hipotetikusan kapcsolatba hozható hangszeres őskultúráknál. Amiből egyfelől az következik, hogy a (ma ismeretes) pentaton dallamformák *soha és sehol nem jelentik a legprimitívebb kultúrfokot*, hanem már bizonyos

²⁶ Jellemző tény, hogy pld. a mongolok diatonikus hangsorú fúvóhangszereiken is tiszta pentaton dallamokat szólaltatnak meg, tehát a „fejlettebb“ diatonikát csak nyersanyagnak, hangkészletnek tekintik, amelyből válogatni kell és lehet. Ugyanezt mondhatjuk általában Kelet- és Délkeletázsia hangszereiről. L. P. *Berlinszkij*: *Mongolszkij pjevec i muzykant Uldzuj-Lubszan-Churcsi*, Moszkva 1933. 42. — 5—8 csövű melanéziai pánsípokon egyaránt csak ötfokú hangsorokat intonálnak (l. *Sammelb. f. vergl. Musikwiss.* I. 1922. 353.)

fejlődés összegezései, bizonyos értelemben „magaskultúrák”; másfelől nyilvánvaló, hogy a legősibb formacsírák s egyúttal zenei alaphajlamok, gyanítható közös alapelemek mellett is, a világ különböző pontjain nem azonosak, hanem eltérők: hol hangismételgető litánia-szerkezetekben, hol világosan tagolt, szimmetrikus dallamsorokban kristályosodnak ki, hol ritmikus alapmotívumok, hol ismételt dallamfrázisok virulnak ki belőlük.

Másik bizonyosságunk a pentaton formák alakulási hajlamára a közös tőből fakadt ötfokú dallamtipusok eltérő, sokszor ellentétes fejlődés-iránya. Legjobb példa erre a kínai és a magyar ötfokúság, melyek egykor valószínűleg közös (középázsiai) forrásból születtek, de alakulásuk iránya már merőben eltér: a kínai dallamvilág újabb rétegében a szövevényesebb formákra hajlik, de a hangrendszer hagyományos alapjait megőrzi (bár elméletileg már mintegy 3000 éve él egyéb hangokkal is); ezzel szemben a magyar az ősi hangrendszert (európai hatás alatt) ma már mindjobban elmosza, kibővíti, de részben a régi sortranszponáló építkezéshez ragaszkodik, melyet pentatoniatól függetlenül is alkalmaz, részben pedig megőrzi az ötfokúságot azokban a modernebb elvű, ugyancsak szigorú és tömör formákban is, melyekkel a régi ázsiai szerkezetet felcserélte.²⁷ Rokon pentaton hagyományok ilyen módon ellentétes irányba fejlődhetnek; egyik ilyen, másik amilyen szempontból látszik konzervatívabbnak. Ki tudja, nincs-e ilyen közös alapjuk más, ma már ennél is jobban szétvált, eltávolodott dallam-típusoknak?²⁸

²⁷ L. Kodály közlését, Zenei Lexikon II. 66. l. (A lapon közölt 4. dallam.) Ilyen formaképlet előfordul a kínai dallamok között is, de nagyobb szerkezetek részeként; l. pld. J. H. Lewis id. művének 1. dallampéldáját.

²⁸ Hogy a pentaton hagyomány, ha ritkán is, de elmosható, vagy legalább is elhomályosulhat, arra legjobb bizonyosság a déli-török népek (ozmánok, gagauzok, krimi tatárok, turkománok, kirgizek, özbégek) zenéje, melyben a perzsa-arab makám-rendszer kiszorította a régi ötfokúságot s legfeljebb — mint a középázsiai tarandzsiknál, iráni jellegű vagy pentaton alapréteg hatása alatt — diatonikussá módosult. (Hasonló sajátosságok mutatkoznak a bolgár népzeneben, ahol ötörök és bizánci elemek ellensúlyozhatók a makámstílus előnyomulását.) Csak a legújabb anatóliai gyűjtéseknek (Lütfi, Ragib, Bartók) sikerül itt-ott kimutatni az ozmán kultúrán belül sporadikusan fennmaradt, tehát valamikor nyilván az oguz-törökségben is otthonos, pentaton hagyományt. Érdekes vegyülék a mai kalmük stílus: ez a zene sokat vett át a déli-törökség izlámítai jellegű zenekultúrájából, de pentaton sajátosságai most is szembetűnőek. Elképzelhető, mekkora történelmi háttér áll a pentatonia mögött, ha a fölébe került „legifjább” kultúrréteg (izlámítai, „oguz” stílus) feltehetőleg egyidős a mohamedanizmus keleteurópai terjedésével, tehát ezersztendős. Hogy egyébként nem minden hódítás jár stílus-terjedéssel, bizonyítja Nyugati Középázsia példája, ahol valószínűleg szintén pentaton zene uralkodott egykor, ahol azonban még a 13. századi mongol hódításnak sem sikerült helyreállítania a régi mongol-török (ötfokú) stílus uralmát. A déli-török kultúrkörre vonatkozólag l. Pantuszov (Izvesztija Obscsesztva Archeol. Iszt. i Etnogr. Kazán 1895.), *Uszpenszkij* (Sas Makam 1924.), *Uszpenszkij—Belajev* (Turkmenszkaja Muzyka 1928—36.), Mironov (Obzor muzykalnich kultur uzbekov 1931., Pjesznij Fergany, Bukhary i Khivy, 1931.), *Fitrat* (Uzbik kilasszik muzikazi 1927.), *Zatajevics, Olesznickij—Gordlevszkij, Serfedinov, Koncsevszkij, Efetov—Filonenko* és mások kiadványait, a kalmük zenére vonatkozólag A. Rudnyev: *Melodij mongolszkich pljemjon 1909*, és M. Trituz: *Szbornik kalmjckich pjeszen 1934.* — E sorok írójának néhány, legújabban megkísérelt dallam-összevetése azt mutatja, hogy diatonikus, sőt kromatikus makámoknak nem egyszer pentaton alapmodellje lehet, hogy tehát a makám mélyén is pentatonia lappanghat gyökér gyanánt. Így az a két „ellentétes” alapelv, melynek a keleteurópai nemzetek (főként magyarok, törökök, románok) zenéjében oly döntő szerep utott: Középázsia ötfokúsága és Előázsia makámstílusa, végső fokán közös forrásokra volna visszavezethető.

Ez a fejlődési, alakulási lehetőség az, melyet a kutatónak, az azonos alapelvek szemmeltartása mellett, figyelembe kell vennie. Nyilván minden attól függött, milyen ősi, „eredendő” formáló hajlamokkal találkozott az egyes kultúrkörökben az a vándorló, rugalmas hangkészlet és egyben zeneideál, az a régi pentaton alapelv, mely valaha, ismeretlen multban, kisugárzott az emberi magaskultúra legrégibb központjaiból; talán Belsőázsiból, de talán Ázsiából, Afrikából, Amerikából és Északeurópából egyidőben. Hangrendszer még nem stílus, közös hangrendszer még nem jelentett közös világstílust, csak közös „alapszövetet”; maguk a kontinensek *előtő* ősnyelvei valószínűleg fokozatosan rajzolódtak ki a még-régebbi közös hangrendszer alapszövetén. A mai pentaton zenék tehát csak *anyagukban* mutatnak vissza egy ismeretlen őskorra; megjelenési *formájuk* az évezredek magaskultúrák életét tükrözi. Mindez még nem sokkal több, mint első, derengő bizonyosság; de valami fény máris árad belőle. Látjuk: párhuzamos, véletlen tüneménynek csak annyiban nevezhetjük a különböző ötfokú dallamstílusokat, amennyiben párhuzamos, „véletlen” tünemény az emberi művelődés minden érett, magasfokú életnyilvánulása.

Szabolcsi Bence.

Die Verbreitung der Pentatonie und ihre Bedeutung für die Kulturgeschichte.

Nach der fast allgemein vorherrschenden Ansicht der heutigen Musikforschung, stellt die Fünfstufigkeit (Pentatonie) der ältesten Musik verschiedener Völker einen „Elementargedanken“ der Menschheit, einen überall gegenwärtigen oder wenigstens voraussetzbaren, gemeinsamen Entwicklungsgrad jeglicher Musikentwicklung dar. Gegen diese Annahme spricht jedoch der Umstand, dass die Pentatonie in einzelnen Kulturgebieten in voller Ausprägung und Reife vorhanden ist, in anderen dagegen völlig fehlt, ja sogar ihr ehemaliges Vorhandensein nicht annehmbar scheint. Verfasser gelangt, auf Grund der Untersuchung und Vergleichung verschiedener pentatonischer Melodietypen zum Schlusse, dass 1) Pentatonie zunächst stets im Zusammenhang mit bestimmten Melodiestructuren zu untersuchen ist; 2) dass es demnach verschiedene pentatonische Stilarten gibt (mittelasiatische, vorderasiatisch-mittelländische, afrikanische, amerikanische, nordwesteuropäische), deren jede einen anderen Formwillen, anderen Entwicklungsgrad und anderen Kulturbereich vertritt, deren Zusammenhang und geschichtliche Reihenfolge aber noch ungeklärt ist; 3) dass pentatonischer Melodienbau und pentatonisches Tonsystem doch nicht von Anfang an zusammengehören, sondern dass ein urzeitlicher Prozess melodischer Verbreitung jenem der autochthonen Formentwicklungen voranging; 4) dass die heute vorherrschenden pentatonischen Melodietypen ausnahmslos Spätbildungen sind, deren Struktur noch deutlich auf ihre allmähliche Entwicklung aus bichordalen und trichordalen Vorformen zurückweist; endlich 5) dass Pentatonie als ein Merkmal der musikalischen Hochkulturen anzusehen ist und ein verhältnismässig spätes Entwicklungsstadium in der Kulturgeschichte vertritt.

FAJ ÉS FEJLŐDÉS AZ ETHNOLÓGIÁBAN.

Évtizede foglalkoztatnak bizonyos hagyományos előítéletek, amelyek a magok egyoldalú racionalizmusával eleve károsan befolyásolják vagy teszik egészen lehetetlenné, hogy a szaktudományok a szellemi élet legfontosabb jelenségeit: a vallást, költészetet, nyelvet, stb., illetőleg az ezekben a területekbe tartozó egyes eseteket, a magok igazi mivoltában érthessék és bírálhassák el.¹ De bármennyien, bármennyiszor igazolták is eddig, hogy milyen fontos a szellemi élet alapjainak és egészének filozófiailag megtámadhatatlan, helytálló elképzelése és hogy ennek tisztázása nélkül a részkérdésekben is mennyire bizonytalanul csettünk-botlunk, mégis ma sem hinném felesleges munkának, ha azoknak a pontoknak közvetlen szomszédságában, ahol nemrégiben *Hagyomány és Fejlődés*² és *Alkat és közösség a szellemi életben*³ c. dolgozataim jártak, elméleti megfontolásaimat most az ethnológiai határok felé is, tovább kiépítem. Ugy, amint ezt terveimen kívül ebben a pillanatban két oldalról is egyszerre és egyaránt javasolja: az aktualitás.

I.

Ismeretes, hogy *F. Altheim*, a kitűnő frankfurti ókortörténész, *Epochen der römischen Geschichte* c. munkája II. kötetén dolgozva,⁴ Róma történetének ebből az anyagból s részben az *Epochen* I. kötete⁵ anyagából készült feldolgozását átengedte a *Hóman—Szekfü—Kerényi*től szerkesztett és a német munkánál valamivel előbb megjelent magyar *Egyetemes Történet* ókori (I.) kötete számára. Ezzel *Altheim* felfogásmódja, megállapításai stb. a magyar tudománynak is kérdéseivé váltak, ma már magyar problémákat is jelentenek.

Mindebből jelenleg minket csak az ő, a történeti fejlődés útját-rendjét illetően, két konkrét esetből kifolyólag — *E. T.* I, 390. kk. és *Epochen* II, 89 k. — hangoztatott filozófiai állásfoglalása fog érdekelni. Egy állásfoglalás, amely lényegében okvetlenül helyesen, a történeti fejlődésnek s főleg szellemi részének igazi rugóit, vak evolucionizmus helyett, ugyanúgy az alkatpszichológiakumban keresi, ahogy mi sürgetjük, de amely éppen ezért annak a veszélyét is növeli, hogy a tőle kétségkívül hagyott misztikus-költői maradékok bizonyos körök előtt netalán az egész irányt diszkreditálják.

Altheim nevezetesen Róma történetének magyar tárgyalásában úgy beszél (előszőr): az etrusiai Caere nekropolisáról, mint amelyik kora-keleti módra, az élők városával párhuzamosan és utcaserűen, egy egész dombvonulat során volt kiépítve. (Az etruszk népnek előázsiai eredetét a mai tudomány megint, különösen is, igen valószínűnek tartja.)⁶ Nem hallgatja el azonban azt a nehézséget sem, hogy ezt a keleti temetési rendszert a Keletről jött etruszok nem mutatták kezdettől fogva, sőt ellenkezőleg: náluk műveltségük bizonyos keleti és régi Földközi-tengeri elemei itáliai letelepedésük elején feltűnően hiányoznak. Az első ázsiai-etruszk hullám ugyanis, amint köztudomású, minden valószínűség szerint már a X. században, egy második a IX. század vége felé érte el Itáliát s éppen Caere egyike volt a szárazföld felé való terjedés fel-

¹ V. ö. különösen *Lényeg és Gondolat*, Széphalom Ktár, 2. sz. 1927; *A költészet lényege és formája*, Budapesti Szemle, 1927, 660. sz.; *Történetírás és történetfilozófia*, u. o. 1929, 619. és 620. sz.; *A szellemi élet kezdetei*, *Szellem és Élet*, 1936, 1. sz.

² *Társadalomtudomány*, 1935., 35—42. ll.

³ U. o. 1936. 21—32. ll.

⁴ Azóta megjelent, mint a *W. F. Otto* szerkesztette *Frankfurter Studien zur Religion und Kultur der Antike* XII. kötete, Vitt. Klostermann, Frankfurt, 1935.

⁵ Megjelent u. o., IX. köt. 1934.

⁶ Az érveket — alapjában Herodotos I, 94-hez csatlakozva — I. ma különösen *F. Schachermeyr*, *Etruskische Frühgeschichte*, 1929.

tehető kiinduló pontjainak ; ezzel szemben viszont a teljesen kifejlődött, jelezgetes nekropolis nem lehet régebbi a Kr. e.-i IV. vagy épen III. századnál. S hasonlóan állunk (másodsor) annak a rengeteg démonnak rengeteg ábrázolásával is, amelyek az etruszk vallásra olyan jellemzők, hogy a művelt közönség számára épen ezek teszik egyik legfőbb jellemvonását. Megint t. i. — regisztrálja *Altheim* — a démonábrázolások nagyobb, mindent elborító burjánzóssal, tehát igazán „keleti-etruszk” módra csak a későbbi századokban mutatkoznak, míg a régebbi ábrázolásokon, jóllehet a démonképzetek kimutathatóan ekkor sem hiányoztak, inkább más, különösen görögöktől átvett nagy isten-alakok domináltak.

Hogyan lehetséges ez ? — *Altheim* szerint: az etruszk, ez a „lemaradt sarj az antik népek közt” (?), a nélkülözött keleti vonásokat csak mint igéretet hordva magában, még egyszer végig járta azt az utat, amelyet a többiek (fajrokonai ?) már régebben megjártak, úgy hogy „lassú növekedéssel érte el a számára belsőleg megszabott formát.” Valamint — mondja hasonlattal — vannak emberek (egyéniségek), akiknek jellemző faji vonásai csupán teljes kifejlődésükkel ütköznek ki határozottan (s ilyenek vannak mindenesetre), úgy van ez a népeknél is.

Mintha azonban *Altheim* maga is érezné, hogy egy ilyenféle hasonlat való magyarázás nem rendelkezik a kétségtelen tudományosságnak és a logikai megítélhetetlenségnek azzal a kritériumával, amely megbízhatóságát egyedül garantálhatná. Épen ezért német munkájának idézett helyén — hogy egy másféle, de hasonlóan „szabálytalan” fejlődésvonlat elfogadtasson — egy másfajta okfejtést is megpróbál. Feltűnő is valóban, ami itten feltűnik neki.

Tény nevezetesen, hogy a görögség igazi fénykora 405-ben, Athen rövidéletű hegemoniájának bukásával befejeződött ; Sparta, amely a következő évben zsarnokokat ültetett legyűrt ellenfelének nyakába, már 379-ben kénytelen volt a hegemoniát Thebaenak átengedni, aminek azután ép oly gyorsan vetette végét a makedonai Philippos (359—336) elannyira, hogy fiának Alexandrosnak hellenisztikus világbirodalmában a görög faji élet végkép felolvadt-nak látszott. Mégis a nagy király halála után (323) — mint ismeretes — Makedonia ellen egészen új, a történelemben addig ki nem vált, kétségkívül görög törzseknek és területeknek : az aitol és achaiak szövetségnek megadott — jóllehet racionálisan és technikailag fejlett formák fokán — sorompóba lépnie és bizonyos időre a kimerült görögség általános, elkerülhetetlen végét feltartóztatnia.

Altheim most már, hogy a görög faji nagyságnak ezt az elkésett, váratlan ponton való jelentkezését megmagyarázza, először mintegy optikai csalódásnak, tehát hamis látszatnak, vagy legalábbis jelentéktelen momentumnak próbálja feltüntetni, „dadurch bedingt, dass die geschichtliche Bühne für einen Augenblick leer geworden ist” (90. l.). Folytatólag mégis, mint valóságos megnyírást is elfogadtatni igyekszik és pedig egy *G. Sorel*-től — *Vico* nyomán — feltett állítólagos „törvényszerűségnek”, az ú. n. ricorso, németül 'Umkehr', tünetének segítségével. Ennek a lényege abban volna, hogy épen olyan történeti pillanatokban, amikor az intellektus erői, mint technikai tudás és alkalmazás, a léleknek mélyebben fekvő, alkotó és alakító tendenciáit („Leidenschaft, seelische Spannkraft, Glut des Geistes”) — úgy látszik — már végkép visszaszorították, ez a technikai képesség, hirtelen, a maga ellentétébe szokott átsapni és megint nyersen-sötéten, amaz eredeti erőket engedi, ha csak rövid és a véget legfeljebb késleltető pillanatokra is, érvényesülni. A tudás felső fokán hirtelenül és utóljára az ösztönökhöz való visszatérés válik esedékessé.

Világos azonban, hogy pusztán egy üres színpad még sohasem provokált igazán nagy protagonistát és — a két egymással egyeztetetetlen ok kevesebb, mint egy. Anélkül tehát, hogy ez iskoláteremtő, kiváló kutatónak jelentőségét, történelemfelfogásának értékét, akár csak az ethnológia szempontjá-

ból is kritika tárgyává tennők, meg kell állapítanunk: *Altheim*nek ez a próbálkozása meghiusult s csak arról győz meg bennünket, hogy alapjában igazat, de nem a szigorú tudományos igényeket kielégítő módon bizonyítván, egész gondolatmenete valahogyan rászorult a logikusabb és a dolog természetének jobban megfelelő átépítésre. Így, amilyen kétségtelen, hogy az észszerű fejlődésvonalat áttörő „szabálytalan” jelenségek igenis előfordulnak a népek életében, olyan bizonyos, hogy kell olyan, *Altheim*től meg nem talált magyarázatuknak és okuknak lennie, amely szerint egyszerre lesznek „szabályosokká” minősülendők.

II.

Érintettük, hogy minket *Altheim* gondolatain kívül egy másik hibaforrás buzgása is készített e hozzászólásra. Ennek a szinte állandóan aktuális hibának csak mint egyik, találomra kiragadott, legközelebbeső példáját idézzük. a számtalan közül — épen folyóiratunkból, (*Ethnographia*, 1936, 26—33. II.) — egy, különben érdekes dolgozatnak ama fejtegetésében, amely még mindig ezen a hagyományos, hibás módon keresi a folklorisztikus motívumok eredetét és fejlődését (családfáját). Keresi az eljárás mód tehetetlenségi nyomateka folytán, annak ellenére, hogy jól tudja, sőt kifejezésre is juttatta helyesebb meggyőződését, amely szerint — a feljegyzések ideje merő véletlen s a tartalmak fokozatos kiképződésétől teljesen független lévén — a szájhagyományban élő anyagra nem lehet (irodalom) történeti módszert alkalmazni, tehát egy folklorisztikus motívumnak irodalmi formái előtt nincsen történeti, legfeljebb pszichogenetikusan helyreállítható „elvi” fejlődése van.

Igy adja fel számunkra e második, korrekcióra érett „aktualitás” a szellemi és különösen bizonyosfajta szellemi jelenségek fejlődésének a parancsoló kérdéseit: Vajjon joggal mondhatja-e (amint ilyesmit számtalanszor mondott) a tudomány, hogy „a Lenore-történet egy emberáldozat szokásából fejlődött ki” (i. h. 30. kk.)? Helyes-e egy „eredeti” borzalmas történetben hinni, amely több fejlődési fokon ment át, úgy, hogy ezek megint sorba állíthatók volnának? Megállhat-e a meggyőződés, hogy a „kulturáltabb” vagyis a hű szerelmeseknek a túlvilágon való jutalmas egyesülését sejtő, illetőleg sejtető magyarázat csak idők folyamán léphetett a primitív-nyersebbnek helyébe? Végül remélhető-e válasz oly kérdésekre is, mint az, hogy ez a monda (tehát nem valami határozott, irodalmi feldolgozása) hol és mikor keletkezett, ki a szerzője és ez mit vett át más történetekből, mi újat adott, úgy ahogy azt a cikk szerzője további vizsgálatai számára magának előírja? (33. l.) stb.

Részünkről — előre mondjuk — az elterjedt rítus között, amelyben a halott vőlegény után áldozzák a menyasszonyát és pl. Burger Lenore-feldolgozása vagy ennek mintái között, elismerünk mindenesetre valamiféle összefüggést; ezt azonban a rítus, a mythos és a monda alaptermészete szerint nem tudjuk mint egymásból-való-fejlődést elképzelni. Mi a végtelen számú, névtelen és részben megfogalmazatlan fejlődésformák közül nem mernők egyiket sem elsőnek, másodiknak, harmadiknak, stb. megtenni. Sőt az alkotó emberi alkatok kiszámíthatatlanságának ismeretében, még a korábbi fokon jelentkező „komplikáltabb” eseteket és fordítva: az „egyszerűbbeket” a fejlettebb fokon sem tartanók kizártnak. Végül elvárnók a kutatóktól, hogy aminek magok is látják az elérhetetlenségét, azt a ráció iránti bizalom magafeledkezésében mégis meg ne próbálják elérni, hanem törődjenek bele: egy ilyen elterjedt rítussal összefüggő monda szerzőjét, a keletkezés idejét és helyét nemcsak megállapítani nem lehet, de a dolog természete szerint ezt megkísérelni is elhibázott volna.

Igy azonban — a racionális-dologias tulkapás momentumában — meg is fogtuk már a szálát, amely a mi két, látszólag csak aktualitásukban megegyező példánkat összefűzi. Csak míg az első esetben szükségképen inkább egy ösz-

szetevőnek, a faj fogalmának, tulságosan dologivá való merevítéséről van szó, addig az olyanféle, gyakoribb tulkapásoknál, aminőre a második példát hoztuk, a fejlődéstényező tulzottan idő- és okszerű látásában („kezdet“-„vég“) lesz a nagyobbik hiba; habár — érthetően — az elsőben a második- és a második-fajta esetekben az első-fajta hibák is mindig bennfoglaltatnak. Ha tehát jobb úton akarunk járni, az *Altheim*től látott fejlődésgörbét annál kevésbbé szabad ezentúl bizonyos fajok szabálytalan tendenciáival magyarázunk, minél kevésbbé „vannak“ — állandó mennyiségek gyanánt — ilyen „fajok“, illetve minél inkább csak bizonyos faji vonások vannak, amelyek mindig változó, igen elfolyó tartalommal, a többé-kevésbbé hasonló és hasonlóan értelmezhető egyéni kifejeződésképletekből — visszakövetkeztethetők. S ugyanígy: ha csödbe jutottak azok, akik fejlődésutat a többé-kevésbbé hagyományos, evolúciós felfogás szerint szoktak olyan jelenségekben (különösen a magunk külvilági objektumokká tett, ösztönös megmozdulásaiban is) keresni, ahol az összefüggés- és rendszer-látás szükségkép meghaladja azt a mértéket, ameddig e jelenségeknek jogunk van meggondolt karaktert tulajdonítani, — akkor nemcsak a „gondolataltalan“ ritus, hanem a „csak félig-gondolatos“ mythos, folklore, sőt a költészet területén is: a jobb megismerésre törekvőnek olyan módszert kell választania, amely jobban, abban a mértékben engedi meg az ahisztórikus érzelmi vagy akarati erők igazi természetének a tekintetbe-vételét, amennyire ezek az illető jelenségeknek, mivelük szerint, valóban lényeg-tevő koeficiensei voltak.

III.

Fejtsük ki, amikre céloztunk.

Lehetetlen elhallgatnunk, hogy *Altheim* eljárása eleve sokban túleszi magát a történetírói körültekintés elemi követelményein. Elhanyagolja pl. annak a mérlegelését, hogy az etruszkokra és különösen a démonhitükre vonatkozó, véletlenül ránkmaradt adatok akkor sem volnának „minden“, ha tízszer-százszor annyi maradt volna ránk. Ilyen területeken pedig mindig sokkal több és egészen másképp is él a lelkekben, mint amennyi és ahogy különösen irodalmi, öncélú művekben egyáltalán kifejezéshez juthat. Így pl. egészen hamis nyomon járna (mint ahogy járt is) a tudomány, amely — mondjuk — *Vergilius*nál, *Aen.* I., 741 k., annak az *Atlas*nak fikcióját, aki az énekes *Iopast* kozmogoniai és csillagászati ismeretekre tanította⁷, valami modern, *Vergilius* kora körül élt, vagy esetleg éppen eme tudós költő újításának tartaná, — csak azért, mert az ismert epika *Homerostól* kezdve az égtartó *Atlas* másféle vonásait őrizte meg. A *Vergiliustól* célzott vonások t. i. olyan ősiek, amelyeket valóságban *Oanesig*, a *babylon* démonig tudunk visszanyomozni és amelyek *Od.* I., 52 k. áruló elszólása szerint (*Ἰαλιάσσης πάσης βένθρα οἰδεν*) úgy látszik már a *Homeros*-előtti görögség tudatába bejutottak s a *Homeros*nál is áltetsző *Atlas*-elképzelésnek egyik összetevője lettek; csak éppen hogy *Homeros* és a stílusát követő hőseposz érthetően nem favorizálta a keleties mágus-szinezetet, holott ezt a modern-romantikus *Vergilus*nak „alexandriai“ költeménye igenis honorálhatta; s a nélkül természetesen, hogy számunkra a kései előfordulás ennek az adatnak a késeiiségét is jelenthetné. Ám hasonló elnagyolással: nem éppen határozottak *Altheim*nél az időmegjelölések sem. Nem árulja el, hogyan „lemaradt“ faj az etruszk? hol a kezdete, csak *Itáliában*-e? stb. Ép így nem tiszták helyzetképei. Feltűnően nem keresi pl. (elemi óvatosság!) hogy az etruszk

⁷ „canit errantem lunam solisque labores ;
unde hominum genus et pecudes. unde imber et ignes ;
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones ;
quid tantum Oceano properent se tingere soles
hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet“.

vagy az achaiiai-aitol erőmutatkozás mögött nem rejtőzhet-e valami reális oka a ricorsoknak; nem számol belső politikai és külső helyzeti változások lehetőségével, illetőleg nem keres ilyeneket úgy, ahogy például, a mi *Fettich*ünk igyekszik — helyesen — az ősi tradícióknak (az archaeológiában: a griffes-indás bronzöntvények jelentkezésének) az avarok anyagi kultúrájában 680 körül való feléledését megmagyarázni.⁸ Nem keresi, hogy nem lehetett-e szó valami olyanféle öntudatos-szándékos archaizálásról, aminők mindenestre a mai, világ-láhorú utáni olasz, német újgörög, revival-ek, de sőt még azt a ma kétség-telennek látszó körülményt sem mérlegeli, hogy maguk a makedonok is csak egy elmaradt hellén törzs lévén, tulajdonkép a limine nem állhatnak meg az egész görög fajtság „Untergang“-jának az elképzelése. E helyett — láttuk — olyan munkaelvekkel dolgozott, amelyek inkább tejszenek irodalmiaknak, mint exakt tudományosoknak. Így azt, hogy az egyéni fejlődést a fajira nem szabad minden további nélkül kiterjeszteni, a kritika többek közt *Herbart* pedagógiai elgondolásaival szemben sokszor, régen kimutatta. Azt, hogy valamely fajtának, törzséről elszakadva vagy degenerálódva, lassu növekvéssel lehet a maga belsőleg mégis előre megszabott formájához eljutnia, a megfigyelt egyéni esetek szórványossága általános érvényű tételnek még nem igazolja. Végül azt, hogy a ricorsot, mint pusztulásszimptomát, mint az életerőknek az elmechanizálódás előtt való hirtelen, reflex-szerű, a halált bejelentő felduzzadását és másodvirágzását, törvényszerű folyamatnak fogadjuk el, ezt csak akkor tehetnők, hogyha a mai német vagy olasz ricorsokat is már eleve a „vég kezdete“-ként volnánk hajlandók elfogadni.

Ehhez jött, — ami szerintünk mindennél fontosabb, — hogy *Altheim* valami romantikus általánosságban, a faji adottságokat mintegy metafizikai lénynek, valami térben-időben existáló dolognak s a fajokat egy-egy ilyen konstans adottsággal kezdődő és végződő egyéniségek csoportjainak nézi. A „faj“ pedig valójában nincs a biológiai örökléssel kimerítve. Csak mint egy igen bizonytalan és változó összetételű, logikai konstrukció van, elvonatkoztatott vonásokból, mindig valamely gondolkozó ember által összeszerkesztve; olyan vonásokból, amelyeket egy bizonyos közösség tagjai közt való általános találkozás, illetőleg visszhangosság avat alkalmasakká, hogy az illető közösség érzésére, akaratára, gondolkozására általában jellemzőknek éreztesse és ezáltal a közösséget egy-fajtának képzeltesse. *Altheim* tehát nem veszi figyelembe, hogy a fajfogalom valósága szerint, mennyire komplikált egy dolog lesz ama fajiságnak a megállapítása, amely végeredményben attól függ, hogy bizonyos vonások bennfoglaltatnak-e majd vagy sem, valamely adott népfajról valamely pillanatban, valakitől készíthető felvételben. Szükségképen és természetesen függ tehát: a felvevő szubjektumtól, a felvett egyének változó alkat-állapotától, illetve egyes nagy alkotók esetleges visszhangra-találásától, vagyis a pszichológia, a néplélektan és tradíció számos kérdésétől, ezenfelül az egyéni erőket kifejeződéssé provokáló esetleges eseményektől, ezer helyi-időbeli, dologi lehetőségétől, illetőleg mindennek a megfelelő számbavételétől és így tovább. Ahogy nemrég, hasonló értelemben, *Th. W. Danzel* is rámutatott,⁹ hogy a faj- és örökléstan problémáinak eldöntéséhez a biológiaiak mellett milyen elengedhetetlenül kell bizonyos „kulturkonstansokat“ is tekintetbe venni. Így — világos — már egy viszonylag homogén és konstans fajú nép-nél, konstans környezet mellett is, a problémáknak áttekinthetetlen töme-

⁸ Arch. Hung. XVIII.: *Marosi A.* — *Fettich N.*, Dunapentelei avar sírleletek, M. Tört. Múz., 1936., III. fej.: A dunapentelei leletek kultúrtörténeti jelentősége, 43—99. 11. Ilyen magyarázó körülmények nála, hogy — valószínűleg — egyes részek leválása folytán az avarság szűkebbre szorult össze, saját népelemei jutottak túlsúlyra (81. l.), gazdasági és politikai válság folyamán nemzeti kagánok kerülhettek felül, stb. (89., 94. kk.).

⁹ Kulturtradition und Kulturstufe als völkerpsychologische Probleme. Zeitschrift für Rassenkunde, Bd. IV. 1936. H. 1, 23—27, 11.

gén kell magát annak átdolgoznia, aki egy „faji“ kérdésben óhajt állást foglalni. *Altheim* ezt anélkül tette meg, hogy a megfelelő ponton, pl. az etruszk lélekben és különösen ennek egyes vezető kitevőiben is, legalább felmérni igyekezett volna (mert ez itt persze nem könnyű feladat) az intellektuális fejlettségi fokokat, vagyis a szublogikus (*Danzel* szerint: divins) és a logikus (*Danzel* szerint: faber) erőtevézők valószínű pszichológiai viszonyát. Pedig megfelelő fejlettségi fok, különböző fajú egyéneknél is, alkalmas ugyanolyan reakciókat produkálni, holott ezek ugyanegy fajnál, ha a fok nagyon különbözőt, nem mutatkoznak. Közismert dolog, hogy például egy francia tanár több lényegi hasonlóságot mutat egy magyar tanárral, mint — mondjuk — egy francia mézszárossal. De *Altheim* a tradícióötmeg pillanatnyi mennyisége és szilárdsága iránt sem tartotta érdeklődni szükségesnek, jöllehet világos, hogy az egyes hagyományalakulatok a maguk idő- és térbeli érvényében folytonos és kiszámíthatatlan, mert számtalan életokkal összefüggő változásnak vannak kitéve: a kulturhagyomány többé-kevésbé, állandóan vagy átmenetileg, de mindig emelkedik, vagy esik, nemzetiebbé vagy idegenebbé lesz. stb.¹⁰ S ha már egy viszonylag homogén és konstansfajú népnél, konstans környezet mellett is, annyi a probléma, amint e vázlat sejtetheti, mennyire nő majd — elvben — komplikációjuk kitevője, ha akár a faji, akár a környezeti mennyiségeknek valamelyike — inkonstans lesz! Tehát átvándorlásoknál, aminő pl. az etruszkoknál, ha Ázsiából jöttek, mindenestre volt. Valóban: a faj a maga jegyei tekintetében mindig fog meglepetéseket rejtegethetni a magáraeszmélő egyén és a tudomány számára. Lehet, hogy jegyekben potenciálisan sokkal gazdagabb lesz, mint az összes, történelmileg ismert (tudatosított) nyilvánulásai sejtjenünk engedik és viszont mindig el kell arra is készülnie lennünk, hogy bizonyos vélt faji vonásokat hibásan, nem annyira biológiai, sőt még nem is alkati összetartozások alapján, hanem csak azért választottunk ki ilyenek gyanánt, mert a visszhangra provokáló hatásindíték túlerős volt és — elmulasztottuk a jegyek közemberi voltát, faj-feletti általánosságát észrevenni. Így az Itáliába elkerült etruszkok „keleti stílusá“-ról, az aitolok görögségéről és i. t. nem lehet — természetesen — mint határozott faji mennyiségről beszélni, hanem ellenkezőleg csak úgy, mint egy jellegzetesen folyékony, alakatlan, esetről-esetre megélve aktualizálendő és külön vizsgálattal specializálendő általánosságról. A faj nem lehet az öröklődéssel elintézve, ahogy ezt már a mindentmegmondott *Goethe* megmondta, amikor két fázisát különböztette meg ennek a processusnak:

Was du ererbt von deinen Vätern hast,

Erwirb es, um es zu besitzen,

Was man nicht nützt, ist eine schwere Last.

IV.

Amennyiben azonban a fajvonások alkati és alkalmi meghatározottsága mellett, az is közönséges tünet lesz, hogy az összetevődés esetleges módja folytán régebben láthatatlan és potenciálisan mégis ősi vonások, csak nagykésőn kapnak alkalmat egy-egy nyilvánulásban való feltűnő megjelenésre, vagy már megjelentek volt, de feledésbe mentek stb., világos, hogy a bizonytalan és sokféle kép determinált jegyekből összetett fajnak nem lesz természetesen egyvonalú történeti fejlődése sem. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a faji vonások plasztikus kihozása egyéni kiválóság, esetleg gondolati fejlettség kérdése is lévén, a tökéletesebb megjelenés csak ritkábban fog kezdő momentum lenni.

Mással: a valóságos fejlődéstempó lényegében inkább olyasféle lesz, ahogy *K. Vossler* látja: „wir erben die Kulturgüter nicht und wir entlehnen sie nicht, wir schaffen sie jeden Tag wieder neu und jeder von uns auf seine

¹⁰ V. ö. fent 8. j.

eigene Art. Wir lernen auch Kultur nicht, sondern sie wird in uns geweckt".¹¹ Értve természetesen ezt a szándékosan kiélezett, a történeti vonalat a maga egészében feleségesen tagadó tételt úgy, hogy a külsőleges, gondolatban folyó történeti fejlődés mellett, van az alakzatok létrejöttének egy másik, egyénalkati előjeles, keresztező determinása is, amely elvben mindig fontosabb, bizonyos katexochén nem-épen-gondolati, tehát inkább akarati-érzelmi, vallásos-költői jelenségeknél pedig szinte egyedül, döntően fontos. Ez a determináns — az alkati produktum belső milyensége, az ötvözeti adottság — adja az egyén magátkifejezésének sajátos, az eszmélő gondolkozást különféleleken provokáló jegyeit és bár elvben távolról sem előbbvaló a gondolkozásnál (csak gondolkozó embert tudunk elképzelni), az alakulás szempontjából annál értékben és jelentőségben produktívabb lesz. Ez lesz a kezdemény, annival inkább, minthogy nélküle a gondolkozás csupán üres keret marad, holott ellenkezőleg, ha az alkati produktumból valahogyan ki tudók vonni a (benne természetesen mindig ott lappangó) gondolkozás összetevőjét, ez — bár animálisan — akkor is „élő” maradna, s ezzel magát máris mint az igazi fejlődésnek egyetlen igazi mozgatóját és kezdeményezőjét igazolta. (Függetlenül kényszerű természetesen, hogy a fejlődés nem lehet másként emberi, mint a gondolkozásnak emberileg szintén apriori elengedhetetlen közbejöttével.) Ebben viszont már benne van — és épen ezzel tértünk az aktuálisakként jelzett problémák második csoportjának a területére, — hogy az inkább érzelmi-akarati képletekben kifejezett ritus-gondolatokat, mythosokat, folklorisztikus vagy költészeti alapmotívumokat távolról sem szabad értelmetlenül, a tehetetlenségi nyomatéknál fogva átvett csökevényeknek nézni, ahogy ezt fenti magyar szerzőnk (Ethnographia i. h. 31. l.) képzelte. Ezekben olyan, kisebb-nagyobb gondolati aláfestéssel színezett mozdulatokat kell felismernünk, amelyeket bizonyos egyéni alkatok az időtől függetlenül bármikor és mindig, ahol a hasonló, bár gyengébb alkatok visszhangjára számíthatnak, produkálni tudnak, és amelyeknek lényegileg szublogikus formája az egyéni, illetőleg szociális intellektus állandó vagy alkalmi állása szerint, számtalan fokon, számtalan gondolati feloldást, értelmezést, magyarázatot engedélyezhet, sőt provokál is épen azért, mert a gondolati vonások nem a leglényegesebb alkatelemei.

Legfontosabb mindenesetre, hogy e magyarázati-fokok közül az elvileg legalsóbbat lássuk meg tisztán. S ez itt egy kis kitérést kíván.

P. Wirz, Die Marind-anim von Hollandisch Süd-Neu-Guinea c. művében régen észrevette, hogy e nép bizonyos mythosai csupán kultikus tánc formájában élnek, vagyis szóbeli megformáltságig nem emelkedtek.¹² Hasonló jelenségeket nagy számmal lehet a régi Egyiptom, India stb. kultuszaiból is kimutatni. Így igaz a van Frobeniusnak, — aki afrikai primitívekkel kapcsolatban maga is ismételtlen figyelmeztetett hasonló jelenségekre, — hogy a primitívek szokásai, erkölcei, „gewissermassen Ausdrucksformen dessen (sind), was bei uns die Sprache, das Denken, das Bewusstsein wiedergeben“¹³ és érthető lesz az a főleg Frobenius hatására, legutóbb különösen W. F. Otto ékes-szóló fogalmazásában divatossá vált tan,¹⁴ amely szerint a mythos (μῦθος) benne van a ritusban, vagyis már a dromenon „beszél”. Egy tan, amely helyes mindenesetre, azonban legalábbis W. F. Otto fogalmazásában, (amely a beszélő tettel nem az alvó gondolatiság eleve-bentlétével és újra-felébredésével magyarázza) csak egy olyan súlyos logikai hiba árán állhat meg, mint a mythos szónak egyszerre három értelemben való felhasználása. Nála t. i. a ritussal azonosított mythos lényegben 1.) már a mythoselőttiiséget, azt

¹¹ Idézi Danzel is, 24. l. L. Társadalomtudomány, 1935., 34—42. ll. is.

¹² V. ö. Danzel, Kultur und Religion der primitiven Menschen, 1934., 126. l. is.

¹³ V. ö. Danzel, Die psychologische Bedeutung magischer Bräuche, In Memoriam K. Weule, 1929, 376. l.

¹⁴ Dionysos, Mythos und Kultus, Frankfurter Studien, IV. 1933.

is jelenti, amit csak a kultikus cselekedet plaszticitásának nevezhetnénk; aztán jelenti 2.) — a szó közönséges értelmében — a költőileg szabad ceremóniaértelmezést; végre 3.) — a szó egészen modern, szinte csak a Stefan George-kör óta, főleg az új Németországban használatos értelmében — azt a mindig irracionális margót, amellyel a nemzeti kultúrák általában fel szoktak lépni (v. ö. „a vér mythosa“ stb.). Ez azonban nemcsak amphibolia, hanem ezenfelül is minden egyes értelmezésben elégtelen vagy tarthatatlan, mert 1.) a ritus nem lehet apriori gondolt, csak a gondolati magyarázás lehetősége lehet meg benne annyiban, amennyiben a vallásos, költői, folklorisztikus „tett“ nem logikus, hanem szublogikus; mert 2.) az Otto-féle mythosfogalom nem emeli ki sem a mythos eredeti célját-okát, amely Preuss, Malinowski és mások szerint a cselekedet irracionális végtelenségének megragadásában van (ez történik t. i. az institúció egyszeri megteremtésének a múltba vissza-vetítő elbeszélése által)¹⁵ és nem mutatja az utat ettől az eredet-mythostól a függetlenebb, költőibb görög mythosok felé; végre mert 3.) a modern mythosfogalom a priori annyira „mythikus“, hogy tudományos használatra közelebbi megtámasztás nélkül igényt nem tarthat. Világos tehát, hogy valahogyan másképp kell az igazságot megfogni.

Először „Der Eid als Tat“ c. tanulmányomban (1924) propagáltam a felfogást, hogy a ritus szublogikusan — azaz pillanatnyilag kábult logikával — keletkezvén, térbelivé-válása a produkáló embert újra a maga gondolkozó teljességére ébreszti. Így kényszerül ki a logikus gondolati interpretálás — a *μῦθος* eredeti értelme szerint *m i n d e n f é l e* magyarázó szót jelent, — amely azonban formáját, intellektuális fokát illetően mindig szükségképp az illető producens örökké-más, belső alkatának, intellektus-nívójának is megfelelendő. Aminthogy megfordítva, épen ezért: a mythosok különösen is mindig legjobban fognak a rájuk eszmélt egyéneknek vagy népeknek a helyes megértéséhez is adatokat szolgáltatni.

Ekként válik most már, fenti fogalmazásunkban, a lehető magyarázatok legegyszerűbb formájának tisztázása egyszersmind az összes lehető magyarázatárnyalatok értelmének a tisztázásává is. Világos nevezetesen, hogy ezeknek az értékbeli azonsága és mégis különfélesége nyilván onnan ered, hogy mindig egy állandóan vagy alkalmilag speciális alkat szokott elszunnyadni és felébredni, mindig egy állandóan vagy alkalmilag másféle diatézisű, gondolkozó állapotra, sőt a közönséges visszhangját is nemkülönben a nagyjában hasonló helyzeti képességeknek hasonló volta fogja magyarázni. Így keletkezhet, egy külsőleg azonosnak tetsző aktusból egyaránt és egymás mellett ugyanúgy, majd — irracionálisabban — egy vallásos-mágikus legenda vagy mesemotívum; majd — racionálisabban — eredettel magyarázó, Preuss-Malinowski-típusú, katexochén mythos vagy monda, vagy tudós magyarázat, stb.; mindig az egyéni, illetőleg a visszhangzó közösségi alkathelyzetektől, sohasem magától a történeti perctől indítatva.¹⁶ Az éltető középpont, a megújító forrás mindig az az aktus, a szublogikus megmozdulás, amely a pillanat és lelki összetétel szerint, így is úgy is „mythizálható“ azaz magyarázható.

Hogy most már azt az összefüggést, amely az indián mesebeli feláldozás-ritus és a Burger-ballada feldolgozása közt igazán van, helyesen fejezhessük ki, célszerű lesz egy példát, éspedig annak a különös, felemelkedve magát

¹⁵ V. ö. Marót, Egy. Phil. Közl. 1934, 134. kk. és 1935, 25 k.; Ethnographia-Népelet, 1934, 81. kk.

¹⁶ Ezen az alapon tartom helytállónak és termékenynek pl. H. J. Rose, Numen inest: 'animisme' in Greek and Romain Religion c. érdekes dolgozatának (The Harvard Theological Review 1935. [XXVIII., 4] 255 k. amaz észrevételét, hogy összefüggés van a görögség animisztikus látás-tendenciája és gazdag mythológiája; másfelől a rómaiak orendizmusa (ahogy Pfister mondja) és a mythosban való szegénysége között: a két dologhoz t. i. sokban hasonló fajta alkatok szükségeltetnek.

lerögzítő test- és főleg kézmozdulatnak a példáját bocsátanunk előre, amelyet legközségesebben az ember magát-lekötelezésének szoktak érezni s (aszszertorikus) eskünek értelmezni. Ennek a ritusnak szublogikumát fejlesztí ösztönösen szóba az esküvő ember az esküszövegben,¹⁷ s ezt variálja a mozdulatra ráeszmélő ember úgy, amint pillanatnyilag legjobban felel meg a cselekedet aktuális formájának, a saját cselekvő intellektusa diathesisének, környezetének, stb. Variálja majd katexochén mythikusan (az értetlen cselekedet multban, egyszerűvé tevésével),¹⁸ majd theologikusan,¹⁹ majd morálishan,²⁰ majd tudományosan,²¹ stb. magyarázva, úgy, ahogy alkatpillanat szerint az esküdráma „lefordításának“, illetve megértetésének szüksége másként és másként merül fel; de semmiesetre sem az időtől (kordivattól), hanem mindig az ösztönös vagy tudatos fordítónak aktuális, kifejező akaratától meghatározva. S így kell lennie a Lenore-motívum dolgának is.

Bizonyos nevezetesen, hogy a balladai feldolgozás is nyilván ugyanannak a szublogikus drámának lesz egyik költői magyarázata, amely az indián ritusban találkozott, aminthogy indián értelmezése is ugyanúgy „magyarázat“ természetesen, csak más színezettel, mint a ritushoz kapcsolt *Burgerballada*, stb. Tekintet nélkül arra, hogy valamelyik magyarázó, pl. *Burger* magából az ösdrámából megélve, vagy már csak annak magyarázataiból vette-e inspirációját. Nem szabad azonban pillanatra sem felednünk, hogy az így lehető számtalan magyarázat közt elvben és okvetlenül egyik sem lehet régebbi vagy újabb; ellenkezőleg: legprimitívebb fokon a legmagasabb, pl. a vallási, erkölcsi, stb. gondolat felmerülése épúgy elképzelhető, mint a fordított eset. Innen van aztán, hogy véleményünk szerint a mythost, azaz a mondatát illető keletkezés- és fejlődéskutatás nem kecsegtethetne eredménnyel. Választ adni csupán arra lehetne, hogy pl. *Burger*, — ha különben meg tudom pontosan állapítani (?), milyen idegen „magyarázatokat“ ismert, — hogyan élhette meg a szublogikus tettet, ha megélte általában, s hogyan, mit változtatott az általa készen kapott, határozott számú magyarázatomódokat; a többi, az ú. n. „szájhagyomány“, nem mérhető és nem könyvelhető.

Ezek után talán nem fog túlságosan szerénytelennek tűnni az a remé-

¹⁷ V. ö. a Kr. e. IV. századbéli közzögörög heliasta-esküt; a paphlagonok és a rómaiak formailag teljes *ἐξώλεια* (azaz kipusztulásra való) esküjét Augustus idéjéből, pl. G. Glotz-nál, *Études sociales et juridiques sur l'Antiquité Grecque* 1906, 122 kk.; a mi „úgy éljek én és a gyerekeim“ formulánkat, stb.: mindenütt az élet van lekötve, sőt legtöbbször mélyremenőbben az utódok élete is.

¹⁸ Az eskücsselekedet egy. az eskü megszületéséhez fűzött magyarázásának nyomai látszanak még a görögységben is, pl. *Hesiodos*-nál, ahol Erga 802 kk. szerint: „*Ὀρκος*-t az esküszegők átkává — *πῆμ' ἐπιόρκους* — egy hó 5. napján szülte Eris és gondozták az Erinysek.

¹⁹ Ilyen magyarázat lehetett már *Homeros* és főleg *Hesiodos* szerint a Styxeskü, amelynek szimbolikája úgy jelenik meg a költőknél, mint a közönségesen felajánlt *ἐξώλεια*-nak (v. ö. 17. j.) különösen ünnepélyes, titokzatos, a halhatatlan istenekre gondosan átszabott formája, — amint ezt még máshol kell kifejtenem.

²⁰ L. már *Hesiodos*, Erga 282. kk. *ὄς δέ κε μαρτυρήσιν ἐκὼν ἐπιόρκων ὁμῶσας . . . ἀασθῆν, τοῦ δὲ τ' ἀμαυροτέρον γενέη μετόπισθε λέλειπται, ἀνδρός δ' εὐόρκων γενέη μετόπισθε ἀμείνων.*

²¹ V. ö. különösen P. Stengel elhanyagolt tanulmányait az utódok (lehetőségének) felajánlásáról: Zu den griechischen Schwuropfen 1. *Τόμια*, *Ἱερὰ τέλεια* 2. *Τέμνειν* und *ἐντέμνειν*, *Hermes*, 1914, 92. kk. valamint: Die griechischen Kultus-Altertümer 1920, 3. kiad. 85 kk. 136. k.; vagy a 'Schwurhand' ismert interpretálását: „veszítsem el a kezemet, ha . . .“ (*Grimm* után v. ö. *Simonyi* is, *Egy. Phil. Közl.* 1914, 812. l.), amelyben világos, hogy a totális testmozdulat legjellemzőbb részének, a kéznek, van a test szerepe (elvesztése, halála) enyhítően tulajdonítva.

nyem sem, hogy az itt kifejtett általános irányelvek a magyar ethnológiai, sőt történeti és őstörténeti kutatások módszerének megfelelő átalakításához indítani, de sőt talán bizonyos fokig segíteni is hivatottak lehetnének. Ha másképpen nem, legalább annyiban, amennyiben azt igazolták, hogy nem az a módszer az igazi, amely megfelelően pontos megfigyelés, a konstataálás egyedülvaló történeti értékéről, a sorkonstruálást és a fejlődéskeretek képzését tekinti a történetírás sajátos feladatának.

Arra, hogy a tárgyalt történelgikai kérdéseknek, mint minden történelmi anyagnak, — természetesen — reális-praktikus tanulságai is vannak²², nem kívánok itten kitérni.

Marót Károly.

Rasse, Entwicklung, Mythos. Rasse stellt man sich gewöhnlich als eine biologisch bedingte, fixe Quantität vor: sie pflegt ererbt weiterzuleben. Diese Vorstellung wird auch von der Ricorso-Theorie Vico-Sorel-Altheim's vorausgesetzt, denn selbstverständlich, eine regelwidrig, überraschend erfolgende „Umkehr“ wird es immer nur angesichts einer regelrechter Existenz geben können. Rasse ist indessen bei Weitem keine solche, biologisch fixe Quantität und sehr leicht würde man die Gefahr laufen, wichtigste — momentan latent bleibende — Züge zu übersehen, allgemeinere für spezifische zu nehmen, usw., wenn man für den Rassenbegriff — neben dem biologischen Moment — nicht auch die Faktoren der rassischen (und individuellen) Geistesart (ständige und augenblickliche psychische Legierung), der Kultureinflüsse (Tradition, Stufe), der physischen Lage und der provozierenden Umstände usw. — positiv oder negativ — mit in Rechnung zöge. (Ähnliches wurde zuletzt auch von Th. W. Danzel betont.) — Gibt es aber nur fließend veränderliche, mehr-weniger entsprechende Summierungen charakteristischer Züge, d. h. keine Rasse nur tastende Rassenkonstruktionen, so wird auch eine Entwicklungslinie auf diesem Gebiet nicht leicht zu berechnen und anzugeben sein. Vorzüglich voluntaristisch-emotionelle — also magische, religiöse, folkloristische, poetische, aber auch überhaupt „sozialpsychologische“ — Lebensäußerungen werden sich im besten Falle dem Grad jener Gedanklichkeit entsprechend „entwickeln“ dürfen, welche historisch einzig messbar, bei ihrem komplexen Ausbruch sublogisch wirksam, d. h. verhältnismässig zurückgedrängt und so auch für das Weiterleben der Erscheinung von beschränkterer Bedeutung gewesen sein musste. — An diesem Punkte schliesslich wird man auch die richtige Erklärung des Mythos erblicken können, welcher zuletzt auch von W. F. Otto, aus gewissen Gründen, mit dem („sprechenden“) Ritus selbst identifiziert wurde. Nicht ganz glücklich, da eben der eigentlichste Mythos nur als eine Art des Mythischen (d. h. des Erklärenden) überhaupt und alles Mythische — in scharfem Gegensatz zum Irrationell-Tätlichen — seiner Natur nach direkt eben als etwas rationell Orientiertes anzusehen und zu unterscheiden ist. Viel glatter bedeutet uns jede „Erklärung“ einer nicht-logischen Tat nur das durch die Reaktion leicht veranlasste Erwachen des in der Aktivität schlummernden, intellektuellen Moments; wie eben auch dieses selbstverständlich — durch die angeborene bzw. aktuelle logische Fähigkeit bzw. Disposition (mit anderen Worten: durch die ständige oder momentane psychische Legierung des zur Tat einschlämmernden und danach zur Reflexion erwachenden Individuums) bedingt, — qualifiziert werden soll. So wird der eigentliche „Mythos“ — nicht mit Ritus identisch — bloss ein, durch Disposition und Umstände der individuellen, während dem Akte sublogisch werdenden Reflexionsfähigkeit ermöglichter „modus experiscendi“; und so wird eine „mythische Erklärung“ im Prinzip garnicht älter oder jünger, nicht etwas Früheres oder Späteres sein dürfen, als eine theologische oder wissenschaftliche u. A.; höchstens dass sich vollkommener proportionierte Legierungen und solchen entsprechende höhere *μῦθοι* — selbstverständlich — nicht gar leicht und überall finden werden.

²² Közülük egy nagyon készen fekvőre céloztam a Szegedi Szabadegyetemen 1936 nov. 26-án „Faj és Fejlődés“ címmel tartott előadásomban, amikor Hebbelnek a maga egyéni fejlődésére értett szavai: „Das Leben ist ein ewiges Werden. Sich für geworden halten, heisst sich tödten“ (Tagebücher; SW. II. 44. 1.) értelmét a faji születésre és életre is kiterjesztettem (L. Szegedi Napló 1936. nov. 27. sz. stb.).

AZ ORMÁNSÁGI LAKÓHÁZ KIALAKULÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

Nem szívesen írom le ezt hogy ormánsági lakóház, mert a mintegy 40 apró községet felölelő Ormánság olyan piciny darabja Baranya megyének (akkora sincs mint egy nagyhatáru alföldi város), hogy itt külön lakóházfajtáról nem beszélhetünk, amit pedig az avatatlan község ebből a címből joggal gondolhat. De mégis használnunk kell, mert így szerepel az *Gunda Béla* több, az Ormánságról szóló értekezésében, legutóbb az *Ethn. 1936. évf.*-ban (A lakóház kialakulása az Ormánságban, különös tekintettel a tűzhelyek kultúr-morfológiai jelentőségére), igaz, hogy nem a fenti megszükitett, inkább tájrajzi értelemben, hanem abban, amit én az u. n. magyar házformák között *déli v. alsódunántúli* háztípusnak neveztem.

Ennek a házfajtának őse minden adat szerint egy egysejtű, középtűzhelyes hajlék volt — ilyenekre állítólag még ma élő öregek is emlékeznek — mely úgy alkatát, mint főleg fölszereltségét tekintve rokonnak látszik a balkáni *kuća*, vagy a német *Rauchhaus*, ill. *Rauchküche* háztípussal. Azt mondtam, hogy körülbelül ilyennek képzelem az ősi magyar házat is s ennek közvetlen leszármazóját látom a még ma is mennyezetlen, tehát szikrafogótlan és kéménytelen *szenes v. tűzesház*-ban. Származásbeli közösség azonban e kezdetleges házformák között — szerintem — nincs; de hogy az itt napjainkig fennmaradt, abban — mint más analóg esetekben — bizonyára része van a szomszédos hasonló balkáni, közelebbről bosnyák házvidék hatásának is. Az idevonatkozó érveket, úgy a régebbieket, mint az újabbakat ezúttal elmellőzöm.

Ezzel szemben *Gunda* azt mondja (*Ethn. i. h.*), hogy az általam rekonstruált ősi magyar ház ismeretlen időben eltűnt, a szenesház pedig a feltételezett ősi magyar házzal nem hozható kapcsolatba, mert a rokonság bizonyításának elsősorban tárgyi nehézségei vannak.

Hogy azonban mik ezek az elsősorban lévő tárgyi nehézségek, arról nem beszél s így nem válaszolhatok rájuk.

A magyar *kútya*, délszláv *kuća* azonosítására felhozott nyelvtörténeti adatok viszont, amint más helyen mondtam, kifejezetten *pejorativ* értelmezésüknél fogva nem használhatók fel. Ezek az adatok későn merülnek fel nálunk s mindig főleg *pásztori kunyhófélét*, vagy *kunyhószzerű melléképületet* jelentenek, olyan vidékeken (Duna—Tisza köze, Dunántúl) ahol akkor már rendes lakóházak, sőt *szobák* voltak. Mindamellett a néhai egysejtű ormánsági hajlék v. céla (a középlatina *cella*-ból *EtSz*) — szerinte — ugyanaz, mint a balkáni *kuća*.

Hogyan lett már most ebből a mai kéttüzelős ház, melyről én azt írom, „hogy ez a háztípus egy más háztípus hatására, nyugati mintára fejlődött, illetőleg alakult, de alakulásának menetét sajnos nem ismerjük“? (*Magy. Népr. 194.*)

Gunda erre — elég röviden — ezt válaszolja: „A fenti egysejtű hajlékot azután nyugat felől igen jelentékeny kultúrhatás érte a germán kályhásszoba (így) hozzácsatlakozása következtében.“ Majd még egyszer visszatérve erre a pontra így ír: „A hangsúly tehát az eddigiek alapján azon van, hogy az egysejtű *kucaházzal* rokon, vele föld-

rajzilag szorosan összetartozó ősi ormánsági házhoz a felnémet kályhás-szoba járul. Így egy sajátosság délszláv—német Mischform, keverékforma jött létre. Az ormánsági egysejtű házat a felnémet kályha (Kachelofen) és kályhás-szoba (Kachelofenstube) emelte egy magasabb kultúrszintre, mert a *hozzácsatlakozás* által a lakóháznak egy külön tüzelőtere: konyha (az ősi ház) és külön lakótere: a szoba keletkezett. Tulajdonképpen egy tüzelőhelyes és egy zárt kályhás helyiség találkozik az Ormánságban össze.

Legyen szabad most nekem előadnom, hogyan képzelem én el ennek a házfajtának valószínű kialakulását.

Több ízben hangoztattam és bizonyítani is próbáltam, hogy a honfoglaló magyarság a házépítés tudományát is magával hozta mai hazájába. Ezt az ősi házat mai szemmel nézve természetesen nagyon is szerény, mondjuk kunyhóképzű hajléknak gondoltam. A hangsúlyt a *tűzhelyes berendezkedésre* tettem, mert úgy láttam, hogy ez különbözteti meg a magyarok házát a környező és helyenként itt lakó szláv népek *főzőkemencés* házaitól, amivel persze nem akarom azt állítani, hogy a honfoglalók nem találhattak itt esetleg olyan egyébajtájú szórvány néptörödékeket is, amelyek szintén tűzhelyes hajlékokban lakhattak. Sőt — bármilyen csekély számban — minden valószínűség szerint találtak.

Egyik legutóbbi cikkemben (Alföldi kandallós-istálló és ősi magyar tűzhelyes-ház *NNy. 1934*) nyomatékosan rámutattam arra, hogy a kecskeméti XIV. sz.-i ásatások leletanyaga szerint is, az ősi magyar ház tűzhelyes ház volt, pedig ha a szlávoktól, különösen a szlovénektől tanultuk volna el a házépítést, mint némelyek hiszik, akkor a magyar ház nem volna az ország nagyobbik felében mai napig tűzhelyes ház. De hadd szerezzem meg ezt a fel fogásomat még két újabb érvel. Az egyik Szent István törvényének az a pontja, mely megengedi, hogy a *tűzőrzők* (qui ignes custodiunt) a vasárnapi elrendelt templomozásról otthon maradhassanak, a másik pedig *háztűznézés* szokásunknak és kifejezésünknek keleti (török) eredete (*Nyr. LXIII, 117, Fokos D.*)¹ Azt hiszem e két fontos adat egyaránt a *tűzhely*-re vonatkozik, mely szó már tárgyilag is nyílt tüzelőt tételez fel, mégpedig nem csupán a sátorban — mint egy esetleges ellenvetés szólana — hanem valóságos házban is, — amire ez a kifejezés könnyen átvivődhetett — mert Szt. István törvényében kifejezetten házak (*edificia, domus, azonfelül curtis, mansiuscula, tehát udvarok*) szerepelnek.²

¹ A *háztűznézés* szokásában nem gondolom feltétlenül a tűzhelykultusz maradványát, mint *Tagányi* véli, azt ellenben csakugyan „kicsendülni” látom benne, hogy a *ház és tűzhely* (ma is még: *házat-tűzet tartok, házas-tűzes ember*) talán az előmagyar korban épügy egyet jelentett, amint azt ma még mindig konstatálhatjuk a németben, franciában, hollandban, olaszban, szerbben, litvánban, lettben és grúzban. (*Haus, huis, la maison, la ca, kuće, butas, nams, sachel*)

Simonyi a háztűznézésben szláv szokást látott, de a mondottak után alig lehet igaza, mondja *Fokos*.

Érdekes, hogy a mordvinok *kemencét és házat nézni* mennek, mert náluk orosz befolyásra ma a kemence a főtüzelő, bár fürdökemencéiket már a X. sz.-ből említi *Ibn Dasta*. (*Finn.-Ugr. Forsch. 1907, 108*).

² Hogy a *domus* valóságos házat jelent itt, nem pedig általában otthont vagy

Ilyen tűzhelyes hajléknak képzeltem el azt is, amelyikből a délinek és nyugatinak nevezett ősi magyar ház elindult. Többször szoltam azután arról, hogy ez a régi tűzhelyes magyar ház nyugaton hamarosan vonzókörébe került a szlovén kemencés háznak, mert sokféle szerepre alkalmas kemencéjét — akárcsak az ősi keletalpi tűzhelyes német ház — megáhitotta s hozzá hasonlóan, bizonyára *több fokozaton* keresztül tűzhelyével összepárosította.³ Ilyenformán egy lényegében új házfajta, a füstös szlovén *dimnica* v. a német *Rauchstube* magyar párja, a kemencés *füstös ház* jött létre. Ez a ház azonban igazában még egysejtű; szoba is, konyha is, kamara is egyben, mégis mind a háromtól különbözik. Az egyik sarokban van a terjedelmes kenyérsütő kemence, télen ebben főznek, előtte a tűzhely a nyári főzésre. Menynyezet nincs, kémény nincs, a belülfűlő tüzelők füstje az apró ablakokon és tetőnyílásokon távozik. A helyiség előtt, a hosszanti végében egy, eleinte föltehetőleg silányabb anyagból épített, félig nyitott v. talán elől-hátul ajtóval ellátott üres ereszféle előtér van, ez vezet a házba.

Efféle hajlékok a Keleti Alpokban s nálunk elmaradt vidékeken pl. Zala és Vas egyes helyein még emlékezett szerint is meghúzódtak. Legnagyobb hátrányuk füstös voltak volt, ezen kellett először segíteni. A megváltást a nyugat felől előnyomuló u. n. felnémet ház hozta meg, melynek legfőbb előnye éppen az, hogy külön füsttelen helyisége, szobája van, mert kályháját a konyhából fűtik s ennek füstje ide áramlik ki. A füstös házak aztán a félnémet ház ösztönzésére és mintájára, először persze nem nálunk, hanem osztrák területen, úgy segítettek magukon, hogy a kemencét megfordították, száját az előtérbe irányították s ide telepítették ki tűzhelyüket is. Ilyenformán a tulajdonképpen egysejtű helyiség kétsejtűvé vált, a füstösházból szoba, az *ereszből* v. *pitvarból konyha* lett. Ez az u. n. *alfelnémet háztípus*, mely aztán odaátról hozzánk is elszármazott s századok alatt a Dunántúlon általánossá lett. Mennyezete csak a szobának van, a konyha részben v. egészben padlástalan, kéménytelen, füstös. Ilyen ház még szépszámmal találkozunk nálunk.

További alakulásában nem kísérjük. Rá kell azonban mutatnunk a szlovén és magyar füstösház konyhája közt lévő — szerintünk — lényeges különbségre. Ez pedig az, hogy míg a szlovén ház kemencéjének szája előtt és csupán csak itt, picinyke kis padka, u. n. „falacska“ (*zid*) van, (ugyanaz volt akkor is, mikor még a kemence a szobában állott), *amelyen rendszeren nem is főznek*, (tehát az nem is igazi tűzpadka), mert arra a kemence való, addig a magyar kemence szája

lakást, mint pl. a ház is egyik jelentésében a *HB*-ben, azt eldönti az, hogy a házakat felgyújtják, leégetik s ezért kemény büntetés jár. (*Ért. 1930, 11*).

Jó száz évvel később Freisingi Otto ezt írja: *habituacula* et cannis, lignis et lapidibus, tota aetatis vel autumpni tempore *papiliones*, hyemis algore *domicilii*, quae habent. A hasonlókorú dömösi oklevélben egyik község évenként *duas operatas domos* (bizonyára faházakat) *dat*.

³ Teljesen megfelelnek ezen elképzelésünk egyik fokozatának pl. azok a drávmelléki és zselicségi (Zala-Somogy) füstös konyhák (képüket l.: *Ért. 1931 és 1933, Ébner és Seemayer* cikkében), földön v. tenyérnyi alapzaton nyugvó púpos sárkemencéikkel, földönfekvő v. alacsony tűzhelyeikkel és tűzpadkáikkal, fölöttük lánconlógó bográcsaikkal, világosan elárulván, hogy eredetileg tiszta tűzhelyes hajlékok voltak s hozzájuk társult kemencéjük nyilván későbbi jövevény.

előtt, sőt gyakran az egész kemencefal hosszában, ha keskeny is, de amahhoz képest széles vagy éppen alacsony, négyszögletes padka van s ez — legalább nyáron — a főzőhely, nem pedig a kemence, amiért neve is tűzpad, padka, vagy éppen ősi soron szénhely, tűzhely. En azt gondolom, hogy ebben a széles tűzpadban a régi magyar ház terpedt tűzhelyének maradványát kell látnunk, mely csak a szláv eredetű kemencével való kapcsolata idején, majd később az ereszbe való ki-telepítése után keskenyedett át padkaformává. Ugyanez a jelenség konstatálható a német *Rauchstube* (s a drávamenti horvátság) *kuca* vidékén is, ahol az ősi, széles német *Herd* épült össze a szláv kemencével.⁴

Úgy látom tehát, hogyha a Dunántúl mindenestül átvettük volna a szlovén házat, vagyis tagadnánk egy ősi magyar ház valamikori megvoltát, amint némelyek hirdetik, akkor át kellett volna vennünk a tökéletlen, hideg, vagyis főzésre legtöbbször nem is használt szlovén padkaformákat is.

Arról is szóltam azonban, hogy ez az új nyugati magyar ház idők folytán lényegében szlovén jellegűvé vált s hogy ezt a jellegét a későbbi német hatások se tudták elvenni. Mindez persze csak a belső fejlődésre s nem az épület külsejére vonatkozik.

Az egyhelyiségű füstös házaknak kéthelyiségű füstökonyhájú házakká való átalakulása a Dunántúl egyes területein természetesen különböző időben ment végbe. Hogy hol, mikor, erről sajnos alig tudunk valamint. A tolna—sárközi ásatások időbelileg datált kupás kemencéi (*Ért.* 1935, *Csalogovits J. cikke*) s talán a hasonlókorú bácsmegyei, fehérvári és nagykanizsai kályhaszem-leletek (*Ért.* 1904, 41 és 1905, 109) azonban azt bizonyítják, hogy legalább Tolnában és Bácsban már talán a XV. sz. közepén meghonosodott a füsttelen tiszta lakóhelyiség a szoba. Föltehető tehát, hogy meghonosodott a Dunántúl más vidékein is, mert a házkultúra szüntelen továbbfejlődése — mint más országokban is — az annyira óhajtott szoba, különösen a *kályhásszoba* körül forgott.

Ez az új magyar ház készítette aztán lassú, de feltartóztatlan átalakulásra a füstös parasztházakat nemcsak itt a nyugati kemencés, hanem bizonyára a déli tűzhelyes házvidéken is. *Relković A. M.* szlavóniai határőrvidéki katonatiszt, a horvát felvilágosodás korszakának kiváló hazafia már a XVIII. sz. második felében azt ajánlja honfitársainak, hogy a haszontalan hálózások helyett egészséges szobákat (*sobica* = *szobácska*) építsenek, amint itt-ott már cselekszik is. (*Mitt. d. Anthropol. Ges. — Wien XXXVI. k: 33. l.*) Ime *Csaplovits* 1819-ben azt írja Szlavóniából, hogy ott csupros kemencék, tehát szobák vannak. Nem

⁴ Megjegyzendő azonban, hogy a fenti drávamenti horvát konyhákban két tűzhely van. Egyik a régi tűzhely, mely később a szobabeli kályha szája elé kerül, rendszeren még a földön; ez szélesebb, s egy újabb, a konyhabeli kemence szája előtt, vagy a kemence oldalán, alacsony padkán, ez keskeny. (*Ért.* 1933, *Seemayer cikke*).

A két, t. i. tűzhelyes délszláv és kemencés szlovén ház kultúrája keveredésének klasszikus példáját mutatják ezek a horvát házak, amennyiben konyháikban együtt vannak a délszláv tűzhely-bográcsok s a szlovén fazéktoló kemence-kuruglyák, tehát a két szélsőséges főző vezérszerszám, megtévezve azzal, hogy a szobában (szlovén *hiža*) német kályha áll, szája előtt pedig a konyhában télen még a puszta földön főznek.

kell-e hát ezekből azt következtetnünk, hogy ez az áramlat, melynek összetevői igen sokféle tényezőtől állanak egybe, útjai pedig legtöbbször rejtve maradnak, jókor elhatolt Délbaranyába is, melynek magyar népe a reformáció korai főlvetelével, horvát-szerb környezeténél különben is jóval magasabb kultúrszintre és módosságra emelkedett.

Azt hiszem ez a hatás nem is Somogy, hanem a Duna—Tisza köz fokozlekedő útvonalába (Eszék—Buda) eső, mozgékonyabb, gazdagabb és kultúráltabb népe felől terjedt és ért el az Ormánságba, melynek — *Gunda* szerint — ma is keleti fele jár elől az újítások befogadásában. A Stájer felől elinduló konyhabeli négyszögletes sütőkemencék se Somogy felől érkeztek ide, mert arra a pupos formák uralkodnak. Szerintem tehát a kályhák sokkal korábban eljutottak Délbaranyába is, mint *G.* mondja s azt se hiszem el, amit bizonyára az ot-taniak vallanak, hogy azok kezdetől fogva *csupán csak fűtésre* szolgáltak volna s kenyeret nem sütöttek bennük, holott máshol minde-nütt sütöttek és sütnek a bögrés és tálcsás kályhákban. A *kurigla* is aligha újabb eredetű.

Szólnom kell végül arról, miképen képzelem el ennek az egy-ozstatú tűzhelyes háznak kétosztatú kályhás házzá, szobává, konyhává való átalakulását. *Gunda* ezt mint láttuk hozzácsatlakozással magyarázza, vagyis úgy, hogy a régi szenesházhoz egyszerűen oda-építettek egy kályhás szobát s azt ábrákkal is szemlélteti. (*i. m.* 201 l. 26 á.). Az ábrák azonban elárulják hogy a fejlődés lényegét nem érezte át teljesen, mert különben aligha rajzolta volna *kezdetileg* egy-forma nagyságúnak a szobát és konyhát s főképen nem rajzolt volna mennyezetet a szenesháznak v. füstökonyhának, mert azok — s ez éppen legjellegzetesebb vonásuk — ma sincsenek lepadolva.

Nem tagadtam ezt a felfogást sem, de — mást nem említve — azokon a területeken, ahol a kályhásszoba meghonosodásának menete még megfigyelhető volt, jelesül a Balkánon, az úgy ment végbe, hogy a tágas konyhaházból rekesztettek el sövényfönnyással egy kisebb helyiséget, adtak neki padlást s tették bele az apró kályhát, s rendelték hálólhelyül a család fejének vagy féltettebb holmiainak, szóval parádénak. A szoba tehát eleinte olyan volt, mint a padlástalan, üres, nagy épületbe berakott kis doboz. (*Einschachtelung'* mondja pl. *Haberlandt*). A család többi tagja továbbra is a konyhában hált s még hosszú ideig, majdnem napjainkig ez maradt a házi élet középpontja.

Hogy korábban sok helyen a *konyha volt nagyobb, mint a szoba*, tehát ez volt a főhelyiség, arra nemcsak a Balkánon (ott *sobica*, a Rauchstube-területen *Stübl*), hanem nálunk is vannak emlékezések. Nem gondolnám, hogy az Ormánságban más lett volna a fejlődés menete.

Erthető ebből, hogy a szoba ajtaja a konyhából szolgált. A *Relković* kívánta szobácska is a konyhából nyílt. Mivel pedig ez füstös volt, tehát a szobát is részben még befüstölte, az említettem göcseji példa szerint is, csak *később* kapott külön ajtót az udvarra vagy tornácra, nem pedig azért, mert úgy ragasztották a konyhához, mint *G.* gondolja.

Hogy a füstös házak szobáinak külön bejárata van, arra számos nyugatmagyar, sőt kalotaszegi példát hoztam fel. Böven vannak ilyen házak a *Rauchstube*-területen is (l. pl.: *Mitt. d. Anthrop. Ges. — Wien*,

XXXII, *Bünker* cikke Karinthiáról) s éppen ez a két, teljesen különböző eredetű házon való megléte igazolja annak célszerűségi voltát, amiképen a kályhásszoba fölvételével végső fokon mindkét típus egyforma beosztású házzá alakul át. A különbejárat jelenségét azonban mégsem szabad általános szabálynak tekinteni, főképen kevert kultúrájú területeken nem.

A régi állapotot a kémények meghonosodása állította vissza.

Ilyenformán látom én az ormánsági ház kialakulását. Hogy elgondolásom minden pontban helytálló-e, magam sem állítom. Ez a kérdés nem érett meg a végleges válaszra. Ahhoz még sok szolid, részletező s — mint szintén többször mondtam — elsősorban anyagközlő munka szükséges. Hiszen jóformán a tíz újjunkon fel tudjuk sorolni azokat a a komolyabb cikkeket, amelyek Dunántúl népi építkezésével foglalkoznak.

Bátky Zsigmond

Zur Frage der Entwicklung des Wohnhauses in der Ormánság (Süd-Baranya).

Verf. antwortet hierin auf den unter gleichem Titel in Ethnographia 1936. erschienenen Artikel von B. Gunda. (Von ungefähr gleichen Inhalt: Neue Heimatblätter 1936. und Vjesnik-Zagreb, 1936.)

G. meint, dass das *Feuernaus* (Küche) in der Ormánság und in Slavonien nicht mit dem von B. vorausgesetzten nach G. in unbekannter Zeit verschollenen urtümlichen ungarischen Haus in Verbindung gebracht werden kann. Demzufolge ist dieses Haus mit der südslavischen *kuća* identisch.

Die von G. Rechtfertigung dieser seiner Annahme angeführten sprachgeschichtlichen Angaben sind jedoch nach B. nicht stichhältig, da das Wort (*kútja*) im ungarischen erst spät (Ende des XVI. Jh.) auftaucht und sowohl vormalig, wie auch gegenwärtig einen pejorativen Sinn hat und kein Wohnhaus bedeutet.

Dieses Haus mit offener Feuerstätte wurde laut G. von der aus dem Westen kommenden oberdeutschen, mit Kachelofen versehenen Stube zum zweiräumigen Haus umgeändert. Es kam also eine eigenartige, südslavisch-deutsche *Mischform* zustande.

B. antwortet hierauf: Schon mehrmals versuchte er zu beweisen, dass das landnehmende Ungartums die Kenntnis des Hausbaues (neben dem Filz-Zelt) in seine heutige Heimat mit sich brachte. Dies dürfte wohl ein hüttenartiges Obdach mit offener Feuerstätte gewesen sein, war also anders gebaut als das Haus mit dem Kochofen der hier wohnhaften Slaven. Dies schliesst jedoch nicht aus, dass die landnehmenden Ungarn hie und da keine Volkssplitter die in Wohnstätten mit Feuerstellen hausten gefunden hätten. Dass das angenommene urtümliche ungarische Haus ein solches mit Feuerstelle gewesen sein mag, dafür ist die innere Ausstattung des in Kecskemét ausgegrabenen aus dem XIV. Jh. stammenden Hauses ein sachlicher Beweis. Hiefür sprechen aber auch noch zwei andere Daten. Eines ist das in lateinischer Sprache verfasste Gesetz des Königs Stefan des Heiligen, aus dem Anfang des XI. Jh.-s. das von gewöhnlichen Häusern u. Höfen spricht u. für die Inbrandsteckung derselben eine sehr hohe Strafsumme aussetzt. Dasselbe Gesetz gestattet, dass diejenigen Dorfbewohner, die das Feuer hüten (*qui ignes custodiunt*) von der Sonntagsmesse fern, daheim verbleiben können, Der andere Beweis ist der östliche Ursprung (Türken u. Finnen aus dem Volga-Gebiet) des auch heute noch lebenden Brauches u. Ausdrucks *háztűznézés* (= Brautschau, wörtl. übersetzt: Besichtigung des Hausfeuers). B. sprach bereits mehrmals davon, dass dieses alte ungarische Haus mit Feuerstelle rasch in den Anziehungskreis des slovenischen Ofenhauses geriet u. dessen Ofen zu seiner Feuerstelle hinzu übernahm. (Er spricht letzst nicht davon, dass auch das bulgarische *pešt* übernommen wurde, das im Ungarischen bereits im ersten Drittel des X. Jh.-s ein gemeinungarisches Wort war.) Solcherart entstand ein neuer Typus, das ungarische Gegenstück der slovenischen *dimnica* u. der steirisch-deutschen *Rauchstube*: das *Rauchofenhaus*, mit Vorhalle am Giebelende. Das Haus war vom dem Vorderladeofen noch ein Rauchhaus, sowohl im österreichischen Alpengebiet wie auch bei uns. Dort wurde dieser Zustand durch das siegreiche Vordringen des oberdeutschen Hauses geändert, wodurch ein Haus mit zwei Feuerstellen u. zweiräumig, (Stube+Flur—Küche) der Typus des sog. *pseudooberdeutschen Hauses* (*Geramb*) entstand. Dieses wurde dann, im Laufe der

Jahrhunderte auch in Transdanubien heimisch, wo es auch heute noch in zahlreichen Beispielen zu finden ist; ferner auch im östlichen Drau-Save-Gebiet. Eine Decke hat bloss die Stube, die Küche mit Feuerstelle ist deckenlos, rauchig, ohne Kamin; der vom Kachelofen verdrängte Backofen befindet sich auch hier.

Ein wichtiger Unterschied zwischen der Feuerstelle des österreichisch-slovenischen u. des transdanubischen ungarischen Hauses besteht darin, dass während jenes bloss ein ganz kleines u. zum Kochen gewöhnlich garnicht verwendetes Mäuerchen hat, so besitzt dieses, eine recht umfängliche *Feuerbank ja sogar Herd*, wie auch bei der Rauchstube u. B. glaubt in dieser umfangreicheren Feuerstelle den Überrest des grossen Herdes des alten ungarischen Hauses zu sehen.

Die Häuser des Kroaentums der Drau-Gegend in Süd-Somogy sind das klassische Beispiel einer ähnlichen Mischung der südslavischen u. der slovenischen Backöfen — (später Kachelöfen) — Hauskultur.

B sprach auch öfters davon dass dieses *neue westliche ungarische Haus* mit der Zeit im Wesen slovenischen Gepräges wurde u. diese seine Art auch von späteren deutschen Einflüssen nicht geändert werden konnte.

G. behauptet dass der oberdeutsche Kachelofen in besagtem Gebiet höchstens vor 200 Jahren erschien, die allgemeine Verbreitung aber noch viel jünger gewesen sei.

B beruft sich dagegen darauf, dass zufolge der im benachbarten Kom. Tolna vollzogenen Ausgrabungen u. den aus entfernterer Umgegend stammenden analogen Funden, der Topfofen u. mit ihm die Stube bereits in der Mitte des XV. Jh. in Transdanubien heimisch war, also voraussetzungsweise auch im besprochenen Gebiet. (Die, in der Türkenzeit zerstörtenen Gemeinde *Ete* im Kom. Tolna vollzogenen Ausgrabungen wie auch aus Kom. Bács u. aus Kecskemét, brachten hauenweise, authentisch aus der Mitte des XVI. Jh. stammende Ofenkacheln ans Tageslicht, aus *Ete* auch zwei Brennöfen. Solche Öfen befinden sich dort auch heute noch in den Winzerhäusern, jenseits der Drau freilich auch in Wohnhäusern. Von ebendort kamen auch drei, authentisch vom Anfang des XIII. Jh. stammende, grosse geflochtene verputzte Backöfen hervor.)

Dieses neue, mit Kachelofen versehene ung. Haus strahlte dann seinen Einfluss ins östliche Drau-Save-Gebiet aus, — auch auf das serbisch-kroatische Wohnhaus u. brachte zu ihnen die ungarische *szoba* deutschen Ursprungs (südsl: *soba, sobica*).

Der Einzug der oberdeutschen Ofenstube nach Süd-Baranya geschah nicht vom Westen über dem Kom. Somogy-Zala, sondern vom Norden d. h. Osten her, vom Kom. Tolna aus, von der Donau und der historischen Hauptstrasse von Buda-Eszék aus, von welcher Richtung aus auch die Reformation kam, welche von dieser reichen ung. Gegend, die sich damals weit bis jenseits der Drau erstreckte, schon Anfang des XVI. Jh. angenommen wurde u. welches sie kulturell weit über ihre serbisch-kroatische Umgebung hervorhob.

Die Einbürgerung der *szoba* vollzog sich G. zufolge durch *Hinzubauen*, laut B. dagegen durch *Ausscheiden* aus dem *Feuerstellenhaus*, wie sich dies auch auf dem Balkan vollzog. Der Beweis hiefür ist, dass laut Erinnerung, die *Küche* der grössere Raum war, u. dass dies auch von Ausgrabungen bestätigt wird. Dies ist die Erklärung dafür, dass Anfangs die Stube sich aus der Küche öffnete u. erst später, freilich nicht überall, zwecks Ausschliessung des Küchenrauches eine besondere Türe vom Gang aus bekam.

Zur zufriedenstellenden Lösung dieser Frage der Hausentwicklung besitzen wir noch nicht genügend sachliches Material.

A MAGYAR NEMZETSÉGI SZERVEZET EMLÉKEI.

A kezdetleges fokon élő emberek összetartó kapcsa a vérségi kötelék. Természetes úton így alakul ki az élet legalacsonyabb fokán a társadalmi szervezet alapja a család, mint a legtökéletesebb vérségi alakulat. Ez az alapsejt azután tovább osztódik, új családok keletkeznek, amelyeket azonban a vérségi kötelék, rendesen valami gazdasági és jogközösség keretében továbbra is összekapcsol. Természetes fejlődés folyamánként alakul ki a családból a *nemzetség*: „az egész nemzetségnek nevet adó közös őstől fiágon leszármazó rokoncsaládok természetes úton létrejött gazdasági és jogvédelmi célzatú társadalmi közössége.”¹ A nemzetség régi magyar neve nem, tagjai pedig a nemesek. A nemzetségi szervezet kialakulásával a család elveszti előző jelentőségét, a vagyonközösség és jogvédelem a vérségi kötelék mellett egy magasabb szervezeti egységet hoz létre, melynek a család csak korlátozott hatalmú tagja. A család korábbi hatalmát átveszi a nemzetség, a családíró jogköre átszáll a nemzetségre, aki kezdetben bizonyára a legöregebb családíró.

A társadalmi és politikai fejlődés azonban nem áll meg itt. Az őstörténet kutatásai alapján tudjuk, hogy a „magyar-ugorság a török (hun) népelemmel való elvegyülése előtt, a Krisztus előtti századokban — épügy, mint a finnugor rokonai még századok múltán is — tiszta nemzetségi szervezetben élt a Káma-Volga-Okavideki őshazájában.” Mikor azonban a IX. században a Kaukázustól északra, a Don és Kuban folyók vidékén megjelenik, sőt már előbb is, a politikai fejlődés magasabb fokán törzsszövetségben él. A törzsszervezet kialakulásával azonban a nemzetség nem veszti el teljes szerepét. Minthogy a nemzetség inkább csak társadalmi és gazdasági szervezet, beleilleszkedik a törzs magasabb politikai, katonai körébe.²

Mai hazájában érve a magyarság már fejedelmi vezetés alatt, egységessé szervezett népként jelenik meg. A törzs- és nemzetségi szervezet azonban tovább él, mutatja ezt a letelepülés képe. A törzsek külön-külön helyezkednek el s a törzs birtokán belül a nemzetségek is elkülönülnek egymástól s kezdik meg, illetve folytatják még jobbra félnomád életmódjukat. A jóval később betelepült kunokról tudjuk, hogy a kapott földeket „ezen kun urak és nemesek mindegyik nemzetségből annak módja és minősége vagy állapota szerint önmagok fogják magok között felosztani.”³ A teljes letelepedéssel mindjobban kiemelkedik a föld fontossága s kialakul a földközösség szervezete, a földesúri hatalom alatt nem álló nemes, szabad községekben pedig a faluközösség. Ez a szervezet aztán fennmaradt szinte a legújabb időkig.⁴ De az ősi kezdetleges szervezet sem enyészett el teljesen, még a mai napig is számtalan emlékével találkozhatunk.

A honfoglaláskor az egyes nemzetségek együtt helyezkedtek el a

¹ Hóman Bálint, *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*. Budapest, 1923. 15.

² U. o. 16—17.

³ Az 1279.-i országgyűlésről László 1279 aug. 10-én kelt oklevele. ld. Gyárfás, *A jászkúnok története*. 2 : 340.

⁴ Tagányi K., *A földközösség története Magyarországon*. Gazdaságtörténeti Szemle. 1 : 236.

törzs birtokán belül, lefoglalták a maguk „szállás“-át (descensus) és pedig külön nyári és téli szállást. A később betelepült kunok is szállásbirtokként kapták a földet IV. Béla királytól. A Nagykunság lakosságának későbbi megülése is elsőfoglalásjellegű volt, világosan bizonyítja ezt a Karcagújszállásra vonatkozó 1720-iki országos összeírás: „ubi quis primam cespitis araturam faceret, eandem terram quasi pro sua reputaret.“⁵ A Jászkunságban már a letelepülés elején feltűnnek a „szállás“-ok, leginkább valamely család vagy nemzetség nevével kapcsolatban, pl. Csorba János-szállása, Turgony Péter-szállása stb. *Hóman Bálint* szerint „ezek az állandó nemzetségi és családi szállástelepek a körülöttük csoportosult szolgálkai népesebb falvakká fejlődtek s ezek tartották fenn nevükben az első foglaló, a honfoglaló nemzetség- vagy családfő, vagy pedig a nemzetségből kiszálló s önálló családot alapítva, új szállást kereső nemzetségtag nevének emlékét.“⁶

Sok falu kialakulása bizonyára ilyen szállástelepre vezethető vissza. Településföldrajzi, néprajzi leírásaink számtalan példát nyújtanak a *nemzetségi* vagy *hadás településre*. Különösen ott található ez meg tisztán, ahol törökpusztítás, égés nem zavarta fel az ősi települést, bár természetesen az ősi szálláshely elaprózódása s a későbbi betelepülések itt is sok zavart okoztak. A Nagykunságban „a rokonság egy helyre telepedett, — írja Györffy István⁷ — hogy birtokeladás vagy öröklés esetén is az ingatlan idegen kézre ne kerüljön, sőt a rokonság kezén is egy tagban maradjon. Ez onnan is kitűnik, hogy a legrégebb összeírásokban, hol házsorjában vannak összírva a gazdák, az egynevűek gyakran egymás mellett vagy egymáshoz közel vannak.“ A Nagykunságban egy-egy had vagy nemzetség szállása a zug, benne 4—20, néha több ház is áll, s a zug rendszeren a nemzetség nevét viseli. A feketekörösvölgyi magyarság falvaiban legtöbb helyen megtalálható még az egyes nemzetségek főfészke. Az egyes családok belső ségeinek határai a sikátorok voltak, ezeket eredetileg a bennük lakó családokról nevezték el.⁸ Erdélyben még a házak között folyó csermelyeket is az ott lakó hadakról nevezték el. Érdekes, hogy bár a hajdúsági városok nem vérségi alapon oszlottak tizedekre, idővel itt is kialakult a hadás település. Egyes családok ugyanis idők folyamán kihaltak s az élő családok szomszédjogon megváltották az eladó szomszédos telkeket. Így azután minden tizedben elhatalmasodott egy-két család.⁹ Göcsejben a szegek vidékén számtalan falu van, ahol egy család nevéhez fűzött szeg vagy szer adja a falu, vagy falurész nevét, jelezvén, hogy ez lehetett a család ősi fészke.¹⁰ Bodroghöz községeknek őslakói is csak néhány családból kerültek össze s ezek legnagyobb részt megmaradtak egy csomóban az ősi helyen. Különösen Ricse és Semjén térképe mutatja tisztán az ősi hadak elhelyezkedését. Itt érdekes példát találunk arra is, hogy az egész had felkere-

⁵ Népr. Ért. 9 : 7.

⁶ l. m. 43.

⁷ Népr. Ért. 9 : 7.

⁸ Györffy István, A feketekörösvölgyi magyarság települése. Bp. 1914.

⁹ Györffy István, Az alföldi kertés városok. Népr. Ért. 18 : 118.

¹⁰ Gönczi F., Göcsej. 58.

kedik s ősi fészket másikkal cseréli fel.¹¹ A székelyföldi Siklódon az egyes falurészeket, utcákat többnyire családnévvel jelölik, így a Pálfiak szorosa, az atyafiság ugyanis lehetőleg egymás közelében lakik „az ősi benválón.”¹²

A nemzetségek, hadak külön csoportokba telepednek s a zugok, szorosok, szerek, szegek egy-egy nemzetség ősi fészkei. A nemzetség szaporodásával az ősi telket osztják fel. A Nagykunszágon előbb hozzászában osztották ketté az udvarokat, majd szélében. Az ősi telek felosztódásának érdekes példáját találjuk Nagy-Visnyón.¹³ „A palóc helyszűke miatt addig építette eredetileg osztatlan telke mindkét oldalára a család osztódása folytán mindjobban szaporodó házeit, míg a telek közepén be nem épített része lassan természetszerűleg, azután telekkönyvileg is utcává nem vált.” A komárommegyei ősi településekkel kapcsolatban azt írja Bátky Zsigmond: „az ősi megülest ma is visszatükrözi az atyáik szét darabolt földjén álló, számos apró nemesi majorság, ez az annyira jellegzetes magyar településforma”¹⁴; az ősi telek szétaprózódása és házakkal teleültetése szerte divatos az orszáiban.¹⁵ A zugok, szorosok, szerek, szegek lakói tehát ősi soron rokonok, egy nemzetség tagjai. „Ennek a rokonságnak a sokszoros elágazás ellenére is tudatában vannak, bár a rokonsági viszonyt pontosabban megjelölni legtöbbszörre már alig bírják. Erről a közelebb meg nem határozható rokonságról mondják: szegről-végről rokon, vagy szegről-végről atyafi,” — írja Pais Dezső.¹⁶ A megtelepedés rendszerének felbomlása után is így említik azokat a családokat, akik a távoli rokonság ellenére is fenntartják a közös eredet emlékét.

A nemzetségi szervezet fokozatos szétbomlásával természetesen nem járt együtt mindenütt a teljes szétaprózódás. A közvetlen rokonság, sokszor 3—4 nemzedék is együttmaradt s család-, házközösségben élt tovább az ősi házban, amíg a tulságos megszorodás szétválásra nem kényszerítette őket. A házközösség tagjainak száma 60-ra is felmehet s vagy együtt laknak a közös ősi házban, vagy az ősi telken, de külön hajlékban.¹⁷ Makón az apai hajlék szinte csak jelkép, ott csak az öreg gazda lakik, a többiek kinn élnek a tanyán, a feleség menyasszonyi bútora s ruhájuk benn marad s ide ment be az asszony szülni, benn tartották a keresztelőt, ott ülték az ünnepeket s onnan temetkeztek.¹⁸

¹¹ Gőnyey—Ébner S., A Bodrogló lapi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember. 5 : 96 ; Ugyanezt találjuk Somogyhatvanban, a községet két család alapította, az egyik, a ma már kipusztult Hatvan-család adta a falu nevét. Ethn. 40 : 45.

¹² Viski K., Adatok a székely építkezés ismeretéhez. Népr. Ért. 12 : 104.

¹³ Fodor F., Egy palócfalu életrajza. Bp. 1930. 50. — v. ö. még Népr. Ért. 12 : 15. és a Nagykunságra Népr. Ért. 10 : 30.

¹⁴ Föld és Ember, 3 : 65.

¹⁵ Dráva mellék, Hölbling, Baranya megye helyirata. Pécs. 1845. 81., Békés, Népr. Ért. 12 : 142., Szatmár vm. mon. 264., Bánffyhunyad, Népr. Ért. 8 : 51.

¹⁶ MNy. 19 : 48.

¹⁷ Szentlászló, Harasztli, Szlavónia, Népr. Ért. 12 : 237., 242., Hegyhát vidék, Pécsvárad környék, Hölbling 67., 75., Dél-somogy, Ethn. 40 : 45., Órség, Ethn. 28 : 104., Illyés 64., Dömös, Nedeczky G., Dömös története és újabb leírása. Esztergom. 1880. 102 ; Ipoly mellék, Népr. Ért. 22 : 154., palócság, Népr. Ért. 10 : 205, Eth. 9 : 305., Heves m. mon. 203., Karcsa, Népr. Ért. 23 : 10., Makó, NNy. 4 : 140, 5 : 172., Kalotaszeg, Jankó 136.

¹⁸ NNy. 4 : 142.

Az ősök tiszteletének középpontja a *házi tűzhely*. Fontosságát, jelentőségét számtalan szokásunkban megtaláljuk, ősiségét Szent István törvénye is bizonyítja, külön kiemelve a tűzhely őrzésének fontosságát. A tűz és tűzhely s az ehhez kapcsolódó hit és jogszokás gyűjtése, összeállítása és összehasonlítása igen érdekes őskultuszbeli emlékek tárhatna élénk; bár nálunk a tűzhelykultusz nem emelkedett arra a magaslatra, mint a votjákoknál, cseremiszeknél, ahol egész nemzeti tűzhelykultusz fejlődött ki.

A nemzetség, házközösség zárt közösséget alkot. Az ebbe való belépés bizonyos szertartásokhoz volt kötve, emlékei — eredeti jelentésükből sokszor kiforgatva — máig is élnek.¹⁹ A keresztelésről haza hozott gyermeket a keresztanya vagy a bába beköszöntés után a földre teszi, innen az apa emeli föl, Szentandráson az apa távollétében a család más férfi tagja veszi fel a gyereket s helyezi az anyja mellé.²⁰ Ez utóbbi példa mutatja, hogy nem pusztán a szűkebb családba való befogadásról lehetett szó eredetileg. Szeged alsóvároson kontyolás után a vőfély köszönti be az új asszonyt s utána kezdetét veszi a sortánc. A vőfély sorba felszólítja a nemzetség férfitagjait, akik egymásután megtáncoltatják az új asszonyt s ezzel mintegy fölveszik a nemzetség kötelékébe.²¹ Az új asszonymak a családba befogadását számtalan más szokásban is megtaláljuk, pl. a tűzhelykörülvezetésben, stb. Régi szokás szerint a cseléd is a házközösség tagja, ezért „beavatják,” pl. férficseléddel a gazda háromszor megkerüli az istállót, a leánycseléddel a gazdasszony a tűzhelyet. *Hóman Bálint* írja, hogy a nemzetség idegent is befogad kebelébe, többnyire házasság útján vele sógorságba került egyéneket. A befogadásnak, azaz a rokonság megkötésének többféle szertartásos módja szokásos s ezzel a befogadottak a vérségi közösség teljes jogú tagjává lesznek.²² A magyar népmese vérivása s az így keletkezett „vérint való testvérek” bizonyára ebbe az ősi fogalomkörbe tartoznak.²³ A mesterséges rokonság körébe sorolható a komaság is, ez nem csak a két család között teremt összeköttetést, hanem a komák között is. Ugyanilyen rokonságkötési formák még: tejtestvérség, a keresztbárány elfogadása s a legények „barátságkötése” is, amelyek egész életükön át nemcsak kölcsönös anyagi segítségre kötelezik őket, de közülök választják a komákat, lánykitáncoltatásnál az ajtónyitót s a verekedésben is segíteni kötelesek egymásnak.

Az ősi vérségi köteléknek ez az emléke él a vérrokonság elismerésében és megtartásában is. Idők folyamán s a különböző népeknél igen változatos a rokonság tartásának megítélése. *Tagányi* írja, hogy: „ez a nemzetségi rokonság, úgy látszik, mindig a házassági tilalom alapjára helyezkedett. Ahol t. i. a vérrokonság megszűnt, ott kezdődött a házasság és ameddig a házassági tilalom ért, odáig tartott a vérrokonság is. Nálunk a házasságot, negyedízig bezárólag, til-

¹⁹ Szendrey Ákos, L'initiation dans les coutumes populaires hongroises. Nouvelle Revue de Hongrie. 1934 mars.

²⁰ NNy 1 : 195.

²¹ NNy. 5 : 94.

²² Társadalomtörténeti terminológia. Társadalomtudomány. 1 : 537.

²³ Kálmány Lajos, Vérint való testvérek. Ethn. 23 : 38.

totta a kath. egyház és régi szokásjogunk (Werböczy H. K. 1 : 107.).“ S a nemzetközi analógiák alapján felteszi „hogya az ősi magyar nemzetségeknek rokonsági köre, eredetileg szintén a hetedik izig tartott, amely hetes számot különben is, különösen a keleten szent számnak tekintik.“²⁴ Idővel a vérrokonság köre mindjobban szűkült; *Apor Péter* és *Nalácz* szerint ötödik izig ismerték el és tartották az atyafiságot.²⁵ A szentistváni matyók addig tartják a rokonságot, amíg ki tudják mutatni, ez pedig legfeljebb az ötödik izig megy.²⁶ A nemzeti, vérségi összetartás érzése a házközösségben még épen él, hiszen itt a legközvetlenebb vérrokonság lakik együtt. De nem vész ki az összetartás érzésének emléke a tágabb, nemzeti keretből sem, bármennyire meglazította is azt a távolság és az idő. Ez az összetartás, összetartozás érzés sokszor a rokonság tartásának ősi mértékét jelzi. Siklódon a szerbekben az „összetartás még meg van.“²⁷ A palócoknál „talpra áll minden ember, ha a had közös becsületéről vagy sorsáról van szó.“²⁸ Szentistvánon, ha valaki házat épít, igás munkát, sőt készít is a nemzetség ad.²⁹ Gömörben egymás érdekeit még távolból is figyelemmel kísérik s egymás sorsát elősegíteni igyekeznek. „A törzsökös juhászcsaládok olyan összetartó nemzetséget alkotnak, hogy maguk közé más megyebelit még bojtárnak sem fogadnak fel.“³⁰ Máramarosban a rokonok nem engedik koldulni az elszegényedett rokont; eltartását kiosztják egymás között s így gondoskodnak róla haláláig.³¹ A magyar ember három „tisztesség“-éhez, a születéshez, lakodalomhoz, temetéshez, mindenütt meghívják a közeli és távoli rokonságot. Kalotaszegen a legény násznagyot a maga nemzetségéből választ.³² A matyóknál a lakodalomba mindenkit meg kell hívni, aki a hadba tartozik.³³ Szegeden régebben az egész atyafiságot meghívták, még azokat is, akikkel haragban voltak.³⁴ Kisasszonyfán haláleset alkalmával még a vidéki rokonokért is elküldtek; a férfiak egy része sírt ásott, a többiek pedig a koporsót és keresztet készítették el. A virrasztók éjfél tájban hazamentek, de egy a rokonok közül — felváltva — reggelig virrasztott a halott mellett.³⁵ Hódmezővásárhelyen a virrasztóban állították össze a nemzetségeket s ebbe a közelebbi rokonok mellett bevették a távolabbi rokonokat is.³⁶ Kosdon s általában mindenütt a temetés után a „rokonság“ a gyászos felekkel visszatért a házba egy kis halotti torra.³⁷ A rokonság távolsági foka vidékenként igen változatos, idők folyamán

²⁴ Tagányi Károly, A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Bp. 1919. 43.

²⁵ Kővári L., A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejlődelmek korából. 120.

²⁶ NNy. 2 : 237.

²⁷ Népr. Ért. 12 : 104.

²⁸ Nógrád vm. mon. 153.

²⁹ NNy. 2 : 237.

³⁰ Gömör vm. mon. 171.

³¹ Szilágyi István, Máramaros vm. egyetemes leírása. Bp. 1876. 269.

³² Jankó 140.

³³ NNy. 2 : 236.

³⁴ NNy. 5 : 39.

³⁵ Várady, Baranya. 157.

³⁶ Ethn. 31 : 86.

³⁷ Népr. Ért. 13 : 72.

mindjobban szűkül, illetve az az elv alakul ki, hogy elismerik a rokonságot, de nem tartják.

A honfoglalás végleges befejezése s a királyság intézményének kialakulása után a törzsszervezet elveszti jelentőségét. A nemzetség azonban, mint gazdasági és társadalmi szervezet bele tud illeszkedni az új körülményekbe s még hosszú ideig tovább él. Természetesen a nemzetségfői intézmény megszűnik s csak emléke él tovább a békebírói (arbitratores) szokásjogi intézményében, a XIII. századtól azonban mindjobban jelentkeznek a bomlás jelei.³⁸ A jogközösséget, jogvédelmi közösséget az idő lazította meg, a vagyonközösséget a fejlődő gazdasági élet, így a nemzetségi közösség maradványa inkább csak az összetartozás érzésének emléke.

A házközösség összetartásának fennmaradása természetesen könnyebb volt s feloszlásuk szinte szemünk előtt történik. A házközösség feje rendszeren a legöregebb férfi, akit erre a tisztségre az Őrségen megválasztanak, egyebütt úgy látszik — egyéb megjegyzés híján — a szeniorátus dönt. Göcsejben, ha a gazda meghal, a család legidősebb férfitagját: testvérét, fiát, vagy vejét, esetleg unokáját tették meg a házbéliek vezetőjükké, gazdájukká.³⁹ Szentandrason az apa távollétében a család más legidősebb férfitagja emeli fel a keresztelestől hazahozott gyermeket s fogadja a nemzetségbe, ő tehát az apa helyettese.⁴⁰ Illyés szerint majorátus lenne az uralkodó, az apa halála után u. i. a legidősebb fiúgyermek veszi át az irányító szerepet s az anya még abban az esetben is kikéri a tanácsát, ha egész fiatal gyermek, 13—14 éves. Ez azonban bizonyára csak újabb szokás és egyes családok, nem pedig a házközösség esetében lehetséges.⁴¹

A gazda hatalma bírói, gazdasági és papi. A házközösség vitás ügyeiben a gazda ítélkezik.⁴² Ő dönt a házközösség minden dolgában, a házközösség feltétlen feje, „aki jutalmaz és büntet is“⁴³, amint a szlavóniai Harasztiban mondják: „a házban én vagyok a: tőke, én vagyok az úr.“⁴⁴ Korlátlan joggal parancsol⁴⁵, a házközösség tagjai feltétlen engedelmisséggel tartoznak neki. Vele feleselni nem szabad. Tegezi a közösség minden tagját, őt azonban mindenki „megkegyelmezte“, azaz magázza, még testvérei is.⁴⁶ Bírói hatalmánál fogva örökös a családbéliek erkölcsére és tisztességes magaviseletére. Káromkodást, mocskos beszédet nem engedett meg, a férfiaknak csak a házasság után volt szabad dohányozni. A házi viszályokat is a gazda intézte el.⁴⁷ Nálunk az apai hatalom korlátlan volt,⁴⁸ bizonyítja ezt a család szó, amely eredetileg az atyai hatalom alárendeltjeit jelentette. A vele rokon eredetű cseléd szó inkább kifejezi az alárendeltség fo-

³⁸ Hóman B., A magyarok honfoglalása. 23.

³⁹ Gönczi 137.

⁴⁰ NNy. 1 : 195.

⁴¹ Illyés 39.

⁴² Hegyhát vidék, Hölbling. 75.

⁴³ Gömör vm. mon. 171.

⁴⁴ Népr. Ért. 12 : 237.

⁴⁵ Palóc, Népr. Ért. 10 : 205. Ethn. 9 : 306.

⁴⁶ Gönczi, 136.

⁴⁷ Gönczi, 138.

⁴⁸ Történeti irodalmára vö. Tagányi 38.

galmát, a nép értelmezése azonban tökéletesen fedi az ősi fogalmat, amikor gyermekeit cselédjeinek hívja. Az apa ezt a hatalmát gyakorolta is cselédei felett. Gyermekei, amíg ki nem adta a hatalmat kezéből, teljesen tőle függtek. Amint az ősi nemzetségtől is a családapai hatalomból kifejlődve korlátlan hatalmat gyakorolt a nemzetség tagjai fölött. Ez a korlátlan apai hatalom írott történetünk számtalan lapján fellelhető, pl. gyermekeit rabszolgának adhatta, zálogba vethette, Isten rabjaiul ajánlhatta fel⁴⁹ s amint pl. ma is, cselédnek adhatja, munkába állíthatja, de bérét elszedi. Nem említve a nevelés fenytő eszközeit, ő keresi ki fia jövődöbelijét, a legény csak a megkötött megállapodásról értesül. S ez az apai hatalom felette maradt az apa haláláig.

Néhol azonban valamelyes családi tanácsot találunk. Igy Győr megyében a gyermek születése után tanácskozássra gyűlnek össze a családbeliek és rokonok, hogy a kiseded neve felett határozzanak. Ha nem tudnak megegyezni, sorsot húznak.⁵⁰ Baranyában az öregebb rokonok választják ki a legény jövődöbelijét („a vének által kiválasztott”).⁵¹

A házközösség egyben vagyonszövetség is. Rubinek írja, hogy: „a vagyonszerzés főbiztosítója a parasztnál az, hogy valóságos patriarchális életet élnek a család fő felügyelete alatt, míg a családtagok egyszerű béres szerepét töltik be.”⁵² A közös családi földet közösen művelték. Göcsejben közösen munkálták a kertet és a lent. „Riesz szerint „kiosztják, hogy ki mennyi szöszöt fonjon és szöjjön s ebből készítették a fehérneműt, az u. n. „közruhára“ (abroszra, törölközőre, szakasztóruhára) azonban mindenkinek megfelelő részt kellett adnia. A gyermekek részére pedig, ha már mezei munkára alkalmasak voltak, félrészt „funtútak“ ki. Ha szolgát tartottak a háznál, akkor minden házaspárnak 1—2 szél vásznot kellett adnia s ebből telt ki a fizetésszámba menő vászonruha.”⁵³ Pécsváradon a gazdasszony gondoskodott a közösség ruházatáról.⁵⁴ Dömösön a gazda háznépét pénzben nem igen részesítette, ellátásukról azonban ő gondoskodott.⁵⁵ Általában a gazda vesz be és ad ki mindent s úgy a házi, mint a ruházatbeli szükségéről ő gondoskodik.⁵⁶

A vagyonszövetség keretében azonban az egyes családok bizonyos fokú elkülönülése is megnyilvánult Göcsejben minden családnak megvolt a maga ládája, amelybe a jobbféle ruhákat rakták.⁵⁷ Karcsán a háznak nevezett szobában minden családnak volt egy nyoszolyája, meg egy ládája és csak a nyoszolya s láda helye volt egy-egy család tulajdona annyira, hogy minden család csak a maga részét meszelte ki a házban ünnepek alkalmával.⁵⁸ Göcsejben minden családnak volt fiókkasszája. A feleség osztályrészében kapott szőlőt ugyan közös erővel munkálták meg, de termését a házaspár eladhatta s az abból be-

⁴⁹ U. o.

⁵⁰ Győr vm. mon. 96.

⁵¹ Várady, 278. 282.

⁵² Parasztszocializmus. 27.

⁵³ Gönczi, 139.

⁵⁴ Hölbling 67.

⁵⁵ Nedeczky, 102.

⁵⁶ Órség, Ethn. 28 : 104.

⁵⁷ Gönczi, 139.

⁵⁸ Népr. Ert. 23 : 10

folyt pénzt tetszés szerint felhasználhatta. Ebből gondoskodtak gyermekeik ruházatáról, amíg azok felnőtt számba nem kerültek.⁵⁹

A vagyonközösség szigorú gazdasági rendet követelt. Ennek irányítása a gazda feladata volt. Göcsejben este rendszeren kiadta a parancsot a rangban utána következő férfinek a másnapi munkákra, teendőkre, meghatározva, hogy ki mit fog dolgozni, hová kell mennie; maga pedig — ha úgy tetszett — utánuk nézett, küllebb-bellebb járt, részletesebb utasításokat adva. Este a helyettese beszámolt a végzett munkákról. Neki nem kellett dolgoznia. A buzgóbb, gondosabb gazdák a könnyebb, sürgősebb dolgokban (szénatakarítás, gabonarakás, stb.) néha-néha résztvettek.⁶⁰ A *kástuba* (kamraféle), ahol a közösség nagyobb értékű eszközeit, ételeit tartották, továbbá a pincébe csak a gazdának volt szabad bejárata s alkalomadtán ő hozta haza a bort a közösség részére.⁶¹ Palócoknál a jogügyletek megkötésekor ő volt a család képviselője.^{61a} A gazda után feleségét, vagy ha ez beteg volt, esetleg meghalt, valamelyik idősebb házbeli nőt illette meg a legtöbb jog. Ő parancsolt az asszonyoknak, cselédeknek s ügyelt fel munkájukra. A háztartás korlátlan jogú parancsolója volt. A család élelmiszereit ő őrizte, a kiskamrába, ahol a lisztet, húst, zsírt, tejet stb. tartottak, a gazdán kívül csak neki volt bejárása. Habár a kamra ajtaját a legtöbb helyen nem zárták le, oda másnak belépni súlyos erkölcsi vétésnek számított. Őt illették a tojásból, tejből, vajból és majorságból befolyó jövedelmek, ebből azonban a többi asszonynak is juttatott valamicskét. Azonban sem ő, sem a gazda nem tartoztak senkinek sem elszámolással.⁶²

Ebben a zárt gazdasági rendszerben mindenkinek megvolt a maga helye, feladata, kötelessége. Erdei Ferenc szerint „a család mindenek előtt gazdasági egység, munkaszervezet . . . A családtagok kor- és nembeli helye egyúttal a termelő szervezetben való munkakör meghatározása is volt. A családfő volt az elosztó és felügyelő, de mindig személyes példájával vezetett, — a legidősebb fiú volt a helyettese és a részletmunkák vezetője. A családanya a házimunkák dolgaiban irányított, mellette dolgoztak menyei és felnőtt lányai.”⁶³ A különböző állatokat más-más férfi gondozta; így volt kocsis, esetleg még kiskocsis is, ököretetőbéres, tehenes, borjugondozó, sőt néhol kanász és juhász is volt. A serdülő gyerekek segédkeztek a férfiakkal, ha pedig már használhatóbbak lettek, ostromgyerekeknek nevezték őket. Telen az állatok itatásánál a nők is segédkeztek. De pontosan szét volt osztva a nők munkája is. Göcsejben a háziasszony után következő öregebb nő süttött-főzött, edényt tisztogatott, — a másik a disznókat etette, a harmadik a kijáró disznókról gondoskodott, a negyedik a teheneket fejte, ötödik a konyhát tartotta rendszerben, seprte, tüzet rakott. A kenyér-

⁵⁹ Gönczi, 139.

⁶⁰ Gönczi, 136; vö. Ipolymellék, Népr. Ért. 22: 154; palóc, Népr. Ért. 10: 205; Órség, Ethn. 28: 104.

⁶¹ Gönczi, 136.

^{61a} Ethn. 9: 306.

⁶² Gönczi, 137., vö. Órség, Ethn. 28: 104.; Hegyhát vid., Hölbling 75., Ipolymellék, Népr. Ért. 22: 154., palóc, Népr. Ért. 10: 205., Heves vm. mon. 203. Ethn. 9: 306.

⁶³ NNy. 6: 171.

sütést az „alantasabb“, vagyis fiatalasszonyok sorszerint felváltva végezték. Ha a férfiak el voltak foglalva, az istállótakarítás is a fiatalabb asszonyok dolga volt.⁶⁴ Az Őrségben a közösségnek azt a tagját, aki valamilyen mesterséget űz, a gazda nem tartozik ruházni, mivel erejét nem a közösség javára fogyasztja. A nagyobb gazdasági munkák alól ugyan nem vonhatja ki magát, s a mestersége körébe tartozó házbeli szükségleteket a gazdától vett anyagból elkészíteni köteles.⁶⁵

Az elsőházban csak a gazda és felesége, esetleg a legidősebb házaspár aludt. Ipoly mellékén az első szobában a férfiak aludtak, a második szoba az asszonyoké volt.⁶⁶ Étkezéshez az asztal mellé általában csak a férfiak ültek, ezek is rangsor szerint. A kenyér a gazda előtt állott, abból csak neki és a cselédnek volt joga szelni; ebéd előtt a család minden tagjának átnyújtott egy-egy karéjt.⁶⁷

A családfő ősi szerepe, fontossága megnyilvánul babonás szokásainkban is. Késői emléke ez a nemzetség-, illetve törzsfő szakrális jellegű hatalmának.⁶⁸ A varázscselekvények fővégrehajtója a férfi-munkakörbe tartozókra a gazda, a női munkákra a gazdasszony. Így mintegy a gazda a család papja s a gazdasszony a család papnője.⁶⁹ A gazda rakja Flórián napján s más tűznapokon a tüzet, — végzi az eke és ekekésztség megvarázslását, — ő kerüli meg az új férficseléddelel az istállót, kezdi meg az aratási táncot s eteti meg szenteste az állatokat. A gazdasszony eteti s itatja a tüzet, kezdi meg a kapálást és gyomlálást s vezeti a tűzhely körül az új leánycselédet.

A patriarchális őscsaládban a családfő halála nem jelentett vagyonszerelést, mert hiszen ezzel a családközösség még nem oszlik fel. Házközösségi szokásainkból — ahol a közösség továbbra is fennmaradt — az tűnik ki, hogy a legidősebb férficsaládtag vette át az elhalt családfő örökségét, ami természetes is, mert hiszen a közös gazdaság irányítására tekintélyes, értelmes, idősebb férfire van szükség. Más a helyzet az osztozkodás alkalmával. A nemzetségi birtokok szétszétlása is a nemzetség tagjainak jelenlétében, ünnepélyes formák között történt, amint ezt okleveleinkben olvashatjuk. A házközösségeknél is megtörtént, hogy az ősi ház szüknek bizonyult s benne sem el, sem össze nem férhettek. Ekkor következett be a szétválás. Munkácsi Bernát kimutatta, hogy a „házas“ szavunk „külön kenyérré“ szállt, önálló háztartást alapító családtagot jelent s a teljesen megfelelő török kifejezés mintájára keletkezett.⁷⁰ Ha tehát a családtagok nem tudtak összeférni, bekövetkezett a „válakozás“. A módosabb palócok előbb annyi házat építettek az ősi telken, ahány szétválni akaró családtag volt, s így — amint láttuk — egész új utca keletkezett az ősi telken. A vagyonszerelést a család legidősebb tagja, a gazda végezte a férfiak jelenlétében, ebbe az asszonyoknak nem volt beleszólasuk. Először is a kenyeret annyi darabra szelte, ahány vála-

⁶⁴ Gönczi, 138., Hegyhát vid., Hölbling 75.

⁶⁵ Ethn. 28 : 104.

⁶⁶ Népr. Ért 22 : 154.

⁶⁷ Gönczi, 140., Délsomogy. Ethn. 40 : 44.

⁶⁸ Hóman Bálint, Magyar történet. I. kiadás. 1 : 112.

⁶⁹ Szendrey Zsigmond, Varázsló cselekvéseink személyei, ideje és helye. Ethn. jelen számában.

⁷⁰ Keleti Szemle, 6 : 183., Nyr. 1909 : 469.

kozó volt. Ezután következett az ingó és ingatlan vagyon felosztása. Az elosztott részeknek egyenlőknek kellett lenni, ha nem lehetett, közös becsléssel pótolták mással. Az osztó igazságosságának biztosítását célozta az az eljárás is, hogy a legfiatalabb választott először s így sorban visszafelé s neki maradt az utolsó rész. Néha a sors döntésére bízták az elosztást, „no most húzzunk nyilat” mondták. Újabban pálcikára számot, papírszeletre a válakozó nevét írták s az egészet kalapba téve, idegennel húzták ki. Az élelmiszer, kender, az évi termés szétosztása azonban már nem egyenlően történt, hanem a családtagok is kaptak külön részt, ha annak előállításában közreműködtek. A válakozást, ha békében folyt le, áldomás követte s erre még a tizedik ági rokot is meghívták. Ez az áldomás volt, ősi szokás szerint a szertartás megpecsételése.⁷¹ Délsomogyban ha az öregek és fiatalok nem fértek össze, az öreg ember ketté szelte a kenyeret, egyik felét a fiataloknak adta, másikat magának tartotta. Ez a „kenyértörés” jelképezte a különválást.^{71a} A magyar öröklési szokások azt mutatják, hogy a magyarság körében a legfiatalabb fiú öröklő az ősi házat.⁷² Nyíltan kifejezi ezt az elvet *Werbőczy* Hármaskönyve: „az apai ház pedig a legfiatalabb fiúnak jut, szállásul és lakásul.” Szatmárban, amikor csak a házon belül osztozkodnak, az előbb házasodó a „hátsó házat” kapja, a többieknek esetleg külön házat építenek a telken, a legkisebb a szülőkkel marad az első házban.⁷³ Makón mindaddig együtt maradtak, amíg a szülők minden fiukat ki nem házasították. Ekkor az apa gondviselőt választott, legtöbbször a legkisebb fiút, esetleg a legkisebb leányt, aki vele maradt a házban.⁷⁴ De a legfiatalabb fiú előjogát találjuk Kalotaszegen,⁷⁵ a Nagykúnságban,⁷⁶ Debrecenben,^{76a} általában főként a nemesi közbirtokosság s a földesúri hatalomtól nem függő mezővárosokban.⁷⁷ A legfiatalabb fiú előjoga a legősibb jogfogalmak közé tartozik s el van terjedve az egész világon,⁷⁸ igen érdekes azonban *Alföldi András* megállapítása, szerinte a legifjabb fiú a házitűzhely papja is lehetett s ezért is örökölte az apai házat.⁷⁹

A nemzeti szervezetről és házközösségről szóló emlékeink sajnos meglehetősen hiányosak, de azért életüket, habár mozaikokból, elég élénken megrajzolhatjuk. Nemzeti településeink érdekes párhuzamát találjuk a cseremiszeknél. Falvaik eredetileg csak néhány családból állottak, akik egy-egy nemzeti őstől származtak, a betelepülő új nemzetségek külön helyet ültek meg. A faluban az egyes nemzetségek egy csoportban, a miénkhez hasonlóan zűrzavaros rendben laktak.⁸⁰ *Zichy István* az ugor kor emlékeinek tárgyalásánál írja: „feltehető, hogy va-

⁷¹ Istvánffy Gyula, A palóc családok „válakozása”. Ethn. 9 : 364.

^{71a} Ethn. 40 : 45.

⁷² Mattyasovszky M., Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás.

⁷³ Szatmár vm. mon. 264.

⁷⁴ NNy. 4 : 140.

⁷⁵ Jankó, 70.

⁷⁶ Népr. Ért. 10 : 30.

^{76a} Népr. Ért. 13 : 186.

⁷⁷ Tagányi, 77.

⁷⁸ U. o. 78.

⁷⁹ A Tarchan méltóságnév eredete. MNy. 28 : 215.

⁸⁰ Kuznyecov, Etnograficeszkoe Obozrenie. 1900. LXI. 56.

lamilyen a szűkebb család fölött álló társadalmi alakulás is volt már az ugor korban. Az úr szó eredeti jelentése, mint a vele összevethető osztják szóé, „a nemzetség feje“, vagy „fejedelem“ lehetett. Összeállítja az obi-ugorok ide vonatkozó emlékeit s ezekből is a mi világunkat látjuk visszatükröződni.⁸¹ Az ilyen alakulású ú. n. csoportos falvakat Bátky Zsigmond eredeti magyar településformáknak tekinti.⁸² A nemzetségi szervezet őstörténeti párhuzamait tárja elénk Németh Gyula a török nomád államok életéből a történeti források adatai alapján.⁸³ Összevetve ezt Hóman megállapításaival: „a magyaroknál — úgy látszik — ez volt a beosztás: had (törzs), nem (nemzetség), ág; az eredetileg nemzetség jelentésű had szót a törzsszervezet bukása után ismét nemzetség értelemben használják.⁸⁴

A nemzetségi szervezet hanyatlásával összetartó jelentősége is csökken, a közös gazdálkodás is megszűnik s mindjobban előtérbe nyomul a család, a patriarchális nagycsalád. Kétségtelen, hogy már a törzsi-, illetve nemzetségi közösségben is a legközvetlenebb rokonok közelebb állottak egymáshoz, szorosabban összetartoztak, mint az igen gyakran nagyon is tág nemzetségi szervezet összes tagjai. Az eredetileg egy falut alkotó 2—3 család ma már sokszor igen kiterjedt nemzetséget alkot, több helyt nem is tudják a rokonság fokát, csak a közös név kapcsolja őket valami egészen laza közösségbe. A patriarchális nagycsalád eleinte természetesen szigorúbb zárt szervezetet jelentett, tagjainak önállósági törekvése, nagymérvű elszaporodása sokszor

⁸¹ Zichy István, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp. 1923. 23—24.

⁸² Magyarság Néprajza. I: 132.

⁸³ A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930. 8 stb.

⁸⁴ Hóman, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 7., Németh Gy., i. m. 10. — A népi szóalkalmazás azonban igen változatos és ingadozó. A had szót általában nemzetség értelemben használják, érteve alatta rendszeren az egyfalubeli, sokszor együvé is települt családokat. Nagykunság, Népr. Ért. 9: 9., Hajduság, uo. 18: 118., palócság, u. o. 10: 205, 12: 1, Ethn. 34/35: 97., Heves vm. mon. 203., barkóság, RTSz., Zemplén vm. mon. 152., Pápa vid., Nagykunság, Debrecen, Heves m. Lelesz, Miskolc vid., Gömör m., Rimaszombat, Karancs vid. (hajd), M. Táiszóvár, Nagyszalonta, NyF. 69: 23., Zilahvidéken a *nemzetség*: rokon, a *had*: család, Nyr. 28: 58. A szentistváni matyóknál a rokonság tágabb körű. A kövesdi hadnak itt a nemzetség felei meg, a nemzetségeket pedig a had foglalja össze. A hadba az azonos nevű családok tartoznak, de a rokonságot csak addig tartják, amíg ki tudják mutatni, legfeljebb az ötödik izig. NNy. 2: 237. — A *nemzet* szó (Drávamellékén, Kopácson nemzöt, Nyr. 16: 431.) jelent nemzetséget, családot (Székelyföld, Nyr. 5: 176, Lozsád, Hunyad m., Nyr. 23: 143.), ivadékat (Drávamellék, Kopács, Nyr. 16: 431.), Gyöngyös vidékén *nemzeték*: családtagok (Nyr. 4: 470.), a váci nyelvjárásban *nemzet*: nemzetség (NyF. 10: 37.), a nemzetség jelent családot (Székelyföld, Nyr. 5: 176., Udvarhely vm., Nyr. 4: 176.) és rokont, atyafit (Udvarhely m., Nyr. 8: 471.), a moldvai csángóknál *nemzetesz*: rokon (Nyr. 10: 154.), az oláhságtól átvett s újra visszavett *nyám*: nemzetség, rokonság, pereputty (Arad m. Nyr. 18: 283., Bánffyhunyad, Nyr. 10: 23., Torda, Nyr. 8: 95.), rokon (Aranyosszék, Tordaszentlászló, Kalotaszentkirály, Hétfalu. Tsz., Arad m., Nyr. 18: 283), Aranyosszékben *nyámság*: rokonság (Tsz.), a moldvai csángóknál *nám*: Verwandter, námas: Verwandt, angehörig, námság: Verwandtschaft (Irljő Wichmann, Wörterbuch des ungarischen csángódialektes. Helsinki, 1936.). Bakonyalján s^uogor minden ágról-vegről rokon férfi (NyF. 34: 53.), ugyanitt az ág: család, nemzetség (NyF. 34: 52.). — Győrffy István írja, hogy a nép a had szót a nemzetség kifejezésére használja, de katonai jelentőségéről nem tud (Népr. Ért. 18: 118.). A RTsz. szerinti értelme nép, nemzetség; ez utóbbi értelemben azonban csak olyan nemzetségre alkalmazzák, amelyik a mássikkal veszekedik. („Csunya nép, csunya had”).

kényszerítette szétválásra; az idő s a gazdasági élet fejlődése pedig megrendítette összetartó erejét. Hogy egyes helyeken, különösen a Dunántúl déli részén tovább maradtak fenn, arra hatással lehetett a déli szlávok házközösségi szervezete, habár kialakításukban bizonyára nem vett részt, fönmaradásukat mégis elősegíthette, megerősíthette.⁸⁵

A nemzetségi szervezet emlékei korán pusztulásnak indultak, nyomaik inkább a nagycsaládok életében maradtak fenn, a nemzetség és nagycsalád határai ugyanis nehezen állapíthatók meg. Így néprajzi emlékeink a történeti adatokat kiegészítve képet adhatnak az ősi élet egy érdekes részletéről.

Szendrey Ákos.

*

Denkmäler der Sippen-Organisation. Die Denkmäler der uralten Sippen-Organisation sind am vollständigsten in der Siedlung erhalten. In den von einigen Familien gegründeten Dörfer leben die inzwischen sich stark vermehrten Nachkommen heute noch beisammen; derjenige Teil des Dorfes, wo sie wohnen, der vorbeifliessende Bach wird nach ihnen genannt. Die ungarische Siedlung, die wir uralt zu nennen wagen, hat keine Gassen, die Einwohner verkehren über den Grund des Nachbars; sie entstand durch ständige Teilung des Bodens. Die zahlreichen Glieder zählende Hausgemeinschaft bleibt ständig beisammen und führt ein von allen andern abgesondertes, verschlossenes Leben. Der Eintritt in die Gemeinschaft war mit gewissen Einweih-Zeremonien verbunden. Das Grad der Verwandtschaft, innerhalb welchen das Gefühl der Zusammengehörigkeit noch gepflegt wird, ist gewöhnlich ziemlich eng, bei Feierlichkeiten (Hochzeit, Begräbniss) aber, oder wenn es sich um Gewahrung wichtiger Interessen der Sippe handelt, bedeutend weiter. Einen gemeinsamen Führer hat so eine Sippe heutzutage nicht mehr. Die Hausgemeinschaft, deren Güter gemeinsam sind, leben dagegen noch heute unter einheitlicher Führung. Die Macht des Oberhauptes erstreckt sich auf das Gebiet der Justiz, des wirtschaftlichen Lebens und des Kultes. Ihm gegenüber sind die Mitglieder der Gemeinschaft zur unbedingten Gehorsam verpflichtet. Er ist der Hüter der öffentlichen Moral, sorgt für die Sicherheit des Besitzes und Bestrafung der Ungehorsamen. Seine Macht wird nur hier und da durch einer Art Familienrat beschränkt. Er allein führt den Haushalt, erteilt seine Anordnungen und kontrolliert die Arbeit. Ein jeder hat sein eigenes Arbeitsgebiet, für das er dem Oberhaupt gegenüber völlige Verantwortung trägt. Dafür aber sorgt das Oberhaupt für die Verpflegung der Familienmitglieder. Nebst der Gütergemeinschaft besteht mancherorts auch einige Unabhängigkeit, indem jede engere Familie ihre eigene Truhe hat. Einige unserer alten abergläubischen Bräuche lassen darauf schliessen, dass das Pflegen der kultischen Bräuche (Priesterrolle) auch zu den Obliegenheit des Oberhauptes gehörte. Der Nachfolger des Oberhauptes wird durch das Majorat bestimmt. Wenn die Mitglieder sich gegenseitig nicht vertragen konnten, gingen sie unter feierlichen Zeremonien auseinander und beschlossen dieselben mit einem Gelage. Der Erbe des väterlichen Hauses und Pfleger der Eltern war fast allgemein der Jüngste.

Der Vergleich mit den diesbezüglichen Bräuchen der verwandten Völker bezeugt, dass unser Volk seine Traditionen treubewahrte und ihre Weiterentwicklung frei gedeihen liess. Auf das Fortbestehen der Hausgemeinschaft im südlichen Transdanubien war die südslawische Nachbarschaft eher von konservierendem Einfluss.

⁸⁵ V. ö. W. Wundt, Völkerpsychologie. Bd. VIII. Die Gesellschaft. II. T. 60 stb., M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte „Familienformen“ c. cikke.

MESE ÉS LEGENDA.*

A meseköltészet a kibontakozás, a feloldás és feloldódás költészet. Amikor a mesemondó belefog a meséjébe, hallgatóival együtt még a csúnya és fájdalmas köznapi világban van és meséjének a kezdetén is csak a csúnya és fájdalmas köznapi világ szerepel. Sőt még csúnyább és fájdalmasabb világ, mint a köznapi: hatalmas bajok, égbekiáltó igazságtalanságok, szörnyű katasztrófák azok, amelyeknek a képével a mesemondás megindul. A szegény embernek annyi gyereke van, mint a rosta lika, még eggyel több — mégsem tudott már három napja egy árva darabka kenyeret sem vinni nekik. A király lassú halállal haldoklik és nincs meg az orvosság, ami segíthetne rajta. Rettenő sárkány fenyegeti a várost, és ha nem kap minden nap, vagy minden évben egy ártatlan leányt zsákmányul, halálra juttatja az egész népeiséget azzal, hogy az egyetlen kutat elzárja előlük. De alig hogy a mesemondás megindult, azonnal tisztulni kezd ez a borzalmas kép. A szegény ember, vagy a legkisebb fia végül mégis csak kiverekszi nem csak a betevő falatot, de a mesés gazdagságot, királyi hatalmat is. A király fia dacol minden ellenséges hatalommal, még saját bátyjainak önző irigységével is, és nem csak apjának szerzi meg az élet vizét, hanem magának is gyönyörűséges menyasszonyt. És amikor már a város utolsó hajadonának, a király lányának kellene áldozatul esnie, megjelenik a sárkányölő hős. Mire vége van a mesének, minden jóra fordult, minden probléma a megelégedésbe bontakozott ki, minden kínzó feszültség feloldódott — és a mesehallgatónak még a mese elhangzása után is meg lehet az az illúziója, hogy a világban is minden így történik: ami a bajokkal teli világból indul ki, ami bajjal kezdődik, az okvetlenül a boldoguláshoz, a kibontakozáshoz jut el.

Jórafordulás költészet a legenda is. A legenda hőséne, a szentnek is csak diadal juthat ki: éppen annyira lehetetlen, hogy elbukjék, mint ahogy a mese hőstét nem érheti végleges kudarc. De természetes, hogy a jórafordulás, a kibontakozás más a legendában, a legenda szentje és a legenda olvasója mást értenek kibontakozáson és jóraforduláson. Ahány mese van, annyiféle célja van a hősnak és annyiféle cél elérését kívánja neki a mese hallgatósága; eszköze pedig csak egy van: a mindig kedvező és számtalanszor jótékony segítők alakjában megtestesített jószerecsse. Vagy még pontosabban írjuk körül: a mese úgy fogalmazza meg saját világának törvényszerűségét, hogy más fordulatot és más sorsot nem ismer, csak jót és szerencsését. A legenda szentjének pedig csak egy a célja: az isteni törvény szolgálata, nem csak cselekvésben, de példaadásban is tevékeny szolgálata. Eszközei pedig számtalanok. Az önfeláldozó betegápolástól a mártirhalálíg számtalan lehetősége van annak, hogy a szent elérje életének célját. És ami a legenda olvasójának a szemében a legnagyobb diadal, a legfényesebb megdicsőülés, az a mese szférájában, a mese hőséne szá-

*Jegyzet. Ez a tanulmány a Magyar Néprajzi Társaság 1937. február 24-i felolvasó ülésén hangzott el. Minthogy felolvasásra íródott, igyekszik az egész mondani-valóját a szövegbe összpontosítani és nagy általánosságban tartani. Ezért úgy gondoltam, hogy részletezések és jegyzetanyag a nyomtatott formában is nélkülözhetők.

Szerző.

mára, a mese hallgatói előtt, borzalmas bukás lenne. Nem a cél elérése, hanem a végleges kudarc, — az a kudarc, amitől a mesei világ-megformázás mindig megkiméli a mese hőseit.

A mese világa és a legenda világa, a meseteremtő szellemiség és a legendát alkotó lélek közt hatalmas a különbség és így ezek az ellentétek várhatók is és maguktól értetődőek. Az a világkép, amely a mese költője és a mese hallgatója előtt áll, kaotikus, rendezetlen világ, amelybe törvényszerűséget és szabályt csak a mesemondó hoz. A mesemondó és a mese hallgatói: egy szóval, a mese-alkotó szellemiség egészen különleges rendjét építik föl a világnak és a világban uralkodó törvényszerűségeknek. A mese számára a világ rugalmas, idomítható és nincsen a világnak olyan ténye, az erkölcsi törvényeket beleértve, amely előtt a mese teremtője és a mese hőse, mint megváltozhatatlan tények előtt lennének kénytelenek megállni. Éppen a mese erkölcsi világán látható tisztán a törvényszerűségnek és a rugalmasságnak ez a különös kettőssége. A mese megteremtője szükségesnek látja, hogy erkölcsi törvényeket is illesszen a mese világrendjébe és ezért például a legkegyetlenebb büntetéssel sújtja azt, aki gonosznak bizonyul, viszont aránylag kis erénynek is már a legbusásabb jutalmat adja. De az erkölcsi törvények és erkölcsi ítéletek normái már távolról sem annyira egyértelműek, mint amilyeneknek a mi való világunkban az ítéleteket és a normákat megszoktuk. Az erkölcsi törvény tisztelete és az erkölcsi magatartás igénye megvan a mesében is, de az erkölcs normája tágítható, idomítható, rugalmas: jó az, aki a hőssel tart, rossz az, aki ellene van. Sőt annyira megy a mesének ez az egocentrikus morálja (egocentrikusnak azért nevezhető, mert a mesemondó és a mesehallgató azonosítják magukat a hőssel) — annyira megy ez az egocentrikus morál, hogy a mesealkotás meg is fordítja a hősnek és az erkölcsi normának a viszonyát. A mese szereplőit tulajdonképpen mint morálisan közömbös egyéniségeket ismerjük meg a mese elején, és a hős és az ellenfél, a segítő és az intrikus szerepeit azután a szerint osztja szét a mesemondó, hogy ki viselkedik jól és ki gonoszul. A legenda mindebben a legszélsőségesebb ellentéte a mesének: a legenda szellemi alapja az isteni világrend és különösen az erkölcsi rend tudata és végtelen tisztelete. A legenda színtere tehát egy már eleve körülhatárolt világ, olyan világ, amelynek keretei vannak és amely kereteket előre ismeri és tiszteli a legenda olvasója is. A mesében az egész világ engedelmeskedik a mese hősenek, minden keret kitágul, minden határ leomlik, ha a mese hőse beléütközne. A legenda lényege pedig az isteni akarat beteljesítése, erkölcsi világának keretét szigorú normák szabják meg.

A mese és a legenda mégsem állanak egymással olyan szöges ellentétben, mint ahogy ez a gyors áttekintése az alapvetésüknek elhitethetné. A mese is tudatában lehet az isteni világrend törvényeinek — megvan a lehetőség arra, hogy mesei módon ugyan, de azt is kifejezésre juttassa. Ha a legendáról beszélünk, természetesen a vallás szón a katolikus vallást értjük — de ha meséről van szó, a vallás fogalmát tágabbra kell fogunk és olyan idők, olyan kultúrák vallásait kell rajta értenünk, amelyek a mese keletkezésének kortársai voltak. Ha a vallás szót így értelmezzük, mondanunk sem kell, hogy a mese

mennyire össze kell, hogy függjön vallásos elképzelésekkel és vallásos világfelfogással. Részletkutatások a mese és a vallások közötti kapcsolatokat a legkülönbözőbb módokon próbálták megfoghatóvá tenni, mesékben régi vagy primitív mitoszok vagy rítusok elhalványodott nyomait próbálták keresni — és most nem foglalkozhatunk azzal, hogy ennek a kérdésnek járjunk a végére, hogy közelebbről megnézzük, mi kapcsolata van egyes meséknek egyes vallásokkal. Mert hiszen amíg egyes mesék és egyes vallások kapcsolatait nem tisztáztuk, lényegeset az általánosságról sem mondhatunk. De annyi biztos és annyit állíthatunk most is, hogy nincs szellemi alkotás, ami kiszakított és független része lenne kora szellemiségének, nincs szellemi alkotás, amely kora egész kultúrájában és szellemiségében ne gyökerezne. Ha ehhez még hozzávesszük azt a kétségtelen tényt, hogy a mesekeletkezés idejében a vallás a világnép egyéb részeitől távolról sem volt annyira differenciálva, mint a mostani legújabb kultúrákban, akkor afelől sem lehet kétségünk, hogy sok mozzanata annak a világnépnek, amely a mesékből általában és az egyes mesékből előviláglik — a mesetermés korának vallásos világnépéhez tartozott.

Ezt a gondolatmenetet, sajnos, nem követhetjük tovább — a metudomány és vallástörténet kérdése, sajnos, még nyitott kérdés. De a mostani témánk szempontjából a legtermékenyebb kérdés úgysem ez volna, mert hiszen más a vallásos világnép általában és mások azok az egyelőre még közelebbről meg sem határozható vallások, amelyeknek világnépe a mesében tükröződik — mások egyrészt ezek és más másrészt a katolikus vallás, a legenda termőtalaja és életköre. Tanulságosabb az olyan eseteknek a szemlélete, amelyekben a legenda közeledik a meséhez. A legenda szentje is állítható olyan feladat elé, amely mesei feladatnak a mása. Még Assisi Szent Ferenc is, aki pedig annyira a szerénység, a lemondás, a szegénység szentje, akinek az erényei annyira homlokegyenest ellenkeznek a mesehős aggályt nem ismerő, mindig egyenesen a cél felé törő akaratával. Szent Ferenc Virágoskertjében, legendáinak gyönyörűen költői gyűjteményében olvashatjuk azt a csodatételét, amely gondolkodásra késztetően hasonlít a sárkányölő hős meséjéhez.

Azt olvassuk a 21. fejezetben, hogy mint a mesebeli sárkány a megnevezetlen király székhelyét, úgy pusztítja egy rettentő emberevő farkas Agobbio városát — aki egyedül, vagy fegyvertelenül megy ki a falak elé, azt biztos halál várja. Szent Ferenc, mint a mese sárkányölő hőse, úgy siet a város segítségére. Társaival kimegy a városfalak elé és megkeresi a farkast, amely menten rá akarja magát vetni. De Szent Ferenc Isten nevében ráparancsol, hogy szelíden viselkedjék — és a farkas megjuhászodik. Megkapó beszédben beszél aztán a szent a farkas lelkére, ecseteli neki mindazt a fájdalmat, amit ő az embereknek okozott és mindazt a gyűlöletet, amivel az emberek ellene fordultak. De nem csak szemrehányó, hanem megértő is a beszéd: Szent Ferenc tudja, hogy a farkast csak az éhsége viszi rá a rémtetteire és ezért kéri, éljen békében a városiakkal, azok majd ellátják mindennel, amire szüksége van. A farkas mellső lábát nyújtja, hogy a szerződést megpecsételje — és bent a városban a polgárok előtt a szerződéskötést meg is ismétli.

Nagyon is másképpen oldja meg a legenda szentje a feladatát, mint a mese hőse. Csak egy közös vonás van kettejük között: egyik sem a saját erejéből diadalmaskodik. A mese sárkányölő hősenek segítői vannak, mondjuk emberi nyelven beszélő és emberi módra gondolkodó kutyák vagy egyéb állatok, vagy pedig bölcs tanácsadó, aki hétszeres erőt adó varázsitalhoz, győzhetetlen kardhoz juttatja. Ami a mese hőst így megsegíti, az csoda: a világrendnek megváltozása, a világrend törvényeinek áttörése. És a mese hőse maga, aki ilyen csoda révén dialra jut, ne felejtjük el, a mese kezdetén nem csak hogy jelentéktelen valaki, hanem egyenesen hihetlenné van téve, hogy valaha valami sikerülhessen neki. Így a világrendnek az az áttörése, ami diadalra juttatja, valami véletlen, váratlan dolog és ha a mese hőse nem lepődik meg rajta ugyanannyira, mint mi, a mese hallgatói, az csak azért van, mert a mese gyors és formalisztikus jellemzése egyáltalában nem ad helyet olyan indulatok ábrázolásának, mint a meglepés.

A legenda szentje sem a maga erejéből diadalmaskodik, ő is csoda segíti meg. De ez a csoda nem áttörése, hanem legmagasabb beteljesülése a világrendnek: isteni beavatkozás. És ezt annál inkább így érezhetjük, mivel meglepő, megdöbbentő, váratlan nincs benne semmi. Ami diadalmaskodik, az az isteni erő, nem a szentnek magának, mint embernek az ereje. De ez az erő nem véletlenül, járulékosan kezd el működni a kaland pillanatában, mint ahogy a mesében láttuk. A szentet el sem tudjuk képzelni a benne és általa dolgozó isteni erő nélkül, ez már mintegy összeforrott vele. A csodatevő, törvényleromboló isteni erő éppen a szent személyében válik természetessé, meg nem lepővé, a rendkívüliség helyett a rend megnyilvánulásává.

A mese hőse megöli a szörnyeteget, a legenda szentje megtéríti. De az az a mód, ahogy megtéríti, megint csak a mesére emlékeztet. Hogy a farkas az első szavára szelíden a lábához heveredik, az még teljes egészében a legendához tartozik — a mese sárkánya nem szelídi meg, vele viaskodni kell. De azután Szent Ferenc beszél a farkashoz és így szólítja: *Frate lupo* — farkas testvér. Úgy beszél vele, mintha egyike volna a kíséretében járó frátereknek. És ennek a megszólításnak meg is van a foganatja. Olyan módon válnak a szent szavai valósággá, mint ahogy a mesében szoktak szavak valóságok kapni. Mert a farkas attól fogva úgy él a városban, mint kolduló szerzetesek szoktak, úgy jár házról-házra az eleségért és a polgárok úgy kedvelik őt azért, mert Szent Ferenc erényeit és jámborságát juttatja eszükbe. És két év múlva, mikor kimúlt, az egész város őszintén meg is gyászolta farkas testvért. A legenda ugyanis nem csak azt írja le, hogy hogyan él a farkas kolduló barát módjára, hanem úgy is nevezi továbbra is, hogy *frate lupo* — farkas testvér.

Ilyen hatalmas, határokat áttörő ereje a szónak a mesében szokott lenni. A kigyókirály fia testvérévé fogadja a szegény fiút, aki megmentette az életét — halljuk egy rétközi mesében, amelyet Ortutay Gyula jegyzett fel. És azontúl nem csak úgy viselkednek ketten, a fiú és a kigyó egymással szemben, mint az édestestvérek, de a mesemondó szemében maradéktalanul azok. A mesemondó ezt úgy fejezi

ki, hogy amikor beszél róluk, testvéreknek mondja őket: „*több eszten-dő mulva a kígyó testvérje monta testvérjének, a kígyónak*” — ilyen szavakat használ. A mesében a kimondott szó lehetővé teszi a lehetetlent, kígyó testvérvé teszi az embert. A legendában kimondott szó is farkas testvérré tette a szörnyeteget — és ez már nem a legenda csodája volt.

Ha a legendában csoda történik, akkor annak a csoda-volta és az istenség csodatevő közreműködése, mint a legendában középponti jelentőségű dolgok, erősen ki vannak hangsúlyozva, figyelmeztető szavakkal vannak körülveve, ilyenekkel, mint: „csodák csodája”, vagy „mindenki csodájára járt”, vagy „az emberek leborulva imádták Istent, aki ilyen csodát tett”. Erre szükség is van, mert a legenda csodája nem pusztán megoldása egy megoldhatatlannak látszó kalandnak, mint amilyen a mese csodája. A legenda általában nem ismer kalandot és számára nem a megoldás a fontos, hanem az eredmény, a következmény. Az, hogy a csoda révén az isteni erő, vagy az isteni akarat megnyilvánulása konkrét kifejezést kapjon és hogy konkrét, nevelőértékű hatóerő váljék abból, ami mint csak a lelkekben létező realitás nem fejthetne ki elég lélek-alakító erőt. (Ezért tartozik hozzá a csodához annak kézzelfogható nyoma is: az ereklye.) A farkas megszelídítése, a veszedelem elhárítása ilyen nagy intenzitású, emlékezetes példának is alkalmas cselekedet volt. Azt Isten nevében parancsolta Szent Ferenc a farkasnak, hogy ne bántsa, hanem hallgassa meg a szavait. De arra már nem Isten nevében kényszerítette, hogy a farkas testvér névhez méltóan élje le megszelídülése után az éveit. És a nép nem is mint csodát látja a farkas megtérését, nem megrázó és felforgató élmény számára ez az esemény. A farkast szelíd szeretettel veszik körül, nem azzal a szent borzalommal, ami az isteni csoda kézzelfogható nyomának és jelének: az ereklyének kijár. Arra ugyanis, hogy a farkas megszelídülése után a dolgok így forduljanak, elég volt az a világszemlélet, amely úgy látszik közösen van meg a mesében és a legendában: az a világszemlélet, amely szerint történhetnek a világban szép és nagy események; és ha ilyen szép és nagy események történnek, akkor mindennek, ami körülöttük van, még a kimondott szónak is, hatalmas és rendkívüli a jelentősége. Ha ilyen csodaváró világszemlélet öltözik elbeszélés képébe, akkor legenda keletkezik, vagy mese — a szerint, hogy az isteni örök törvényeket éli-e át az alkotójuk a világrend alapjaként, vagy hogy naivabb lélekkel arra az álláspontra hagyja magát elragadtatni, hogy kivételes pillanatokban — ezek azután a mesemondás és mesehallgatás pillanatai — nem is létezik örök világrend, hanem csak az lehetséges, és mindaz lehetséges, ami a mese hőseit diadalra juttatja, ami megengedi a bonyodalom kibontakozását és a mesét átélő lelkének megkönnyebbülését.

Ezen a ponton, ahol a mese találkozik a legendával, ott válik is el tőle egy döntő különbözőségben. A legenda az isteni örök világrendet példázza és ezért nem csak egyszerű elbeszélés, hanem örök érvényességű élőkép, amely megmutatja az örök törvény kapcsolatát a világ folyásával. Szent Ferenc egész életével és egyes cselekedeteivel, így a farkas megszelídítésével is, szemléltetője annak a világot átfogó szeretetnek, amely a természet világának zord szétszaggatottságát

harmóniába képes egyesíteni és véghezviszi azt, hogy a farkas békésen együtt éljen az emberekkel. A legenda megadja a mintát és az előképet a nagy törvények beteljesítéséhez. A mese nem ilyen. A mese csodái nem ábrázolnak mintaképet és nem alkothatnak precedenst, mert a pillanat csodái. Nem egyetemes törvényszerűségből fakadtak, hanem a pillanat szükségességéből: abból, hogy a mese hőst a pillanat hatalmas nehézségein csak a csoda tudja keresztül lendíteni; és abból a mesét megalapozó világszemléletből, amely megengedi, hogy a pillanat szükséges csodája bekövetkezzék. A meséből így hiányzik a didaktikus elem, amely a legenda lényegéhez tartozik. Sőt nem csak hogy hiányzik, hanem a didaktikus elemnek éppen az ellentéte az, amely a mese alapvető szellemiségét teszi. A mese tanítás helyett ámitja hallgatóit — a racionalizmus álláspontjából csak így nevezhetjük magatartását. Az értékelni nem akaró pszichológia szavaival pedig azt mondhatjuk, hogy a mese azzal segíti át hallgatóit a világ nehézségein és nyomorúságán, hogy végletesen optimista hangulatot fest elé, olyan illúziók világába viszi, ahol minden nehézséget elsimit az a hit, hogy mindig bekövetkezik a megmentő véletlen.

Azonban nem kell, hogy hiányozzék a meséből a tanító elemnek egy másik, a legendától szintén nem idegen válfaja — és ez a jelenség hozza magával azt, hogy a legenda és a mese közt a szigorú határvonalat meghúzni nem lehet, ha vannak is olyan szempontok, amelyekből nézve döntő különbségeket láthatunk köztük. Tanító szándék, didaktikus szellem ugyanis kétféle módon nyilatkozhatik meg a legendában is. Az egyik fajta előképet ad, mintát mutat. Ilyen a szentek egész életfolyása és életmunkája. A másik példázattal tanít és nem arra tanít meg, hogy mit hogyan kell cselekedni, hanem arra, hogy mit hogyan kell megérteni. A példázat eleme pedig, ha lényegében nem is tartozik a meséhez és ha egész biztosra is vehetjük, hogy a mese születésénél a példával tanító szándék nem volt jelen, a mesébe mégis be tudott hatolni és olyan helyet tudott elfoglalni, ahonnan semmiképpen nem látszik kirívónak, oda nem valónak. Egy egész példával tanító és példával tanítani akaró műfaj, az állatmese, teljességében besimult a meseismerő világ mesehagyományába és ha tanító helyett szórakoztatóvá is vált, tanító és példázó hatását mindmáig nem veszítette el. Az állatmesékben tanított erkölcs és az állatmesékben példázott igazság nagyon is világias erkölcs és világias igazság: az állatmeséből a hallgatója azt tanulja meg, hogy az erős farkas a szép és a gyöngye tyúkocská a rút. De egyházi tanítások példázatai is be tudtak hatolni a mesébe és mesévé tudtak idomulni. Ha ennek a behatolásnak és hozzáidomulásnak történeti keretét keresnők, a késő középkor prédikátor-rendjeinek a néppel tartott szoros kapcsolataira kellene válszként rámutatnunk. De ez a történeti momentum most nem lényeges, csak azt kell figyelembe vennünk, hogy az egyházi tanító példázat meg tudta találni az útját a mesetradícióba és gyökeret tudott verni a mesék hagyományában. Ez pedig nem történetelt volna meg, ha a mesék hagyományában ennek az elemnek termőtalaja nem lenne. És abban a két példában, amit erre a jelenségre idézni szeretnék, világosan megmutatkozik, hogy mennyire készen állt a mesetalaj az egyházi, legendás példázat befogadására.

Az angyalbárányok egész Európában jól ismert és nálunk is sok szép változatban feljegyzett meséjét szeretném az első példának idézni. Három testvér egymásután elszegődik, hogy egy jóságos öreg ember juhait őrizze. A két idősebbik nem mer a juhok után menni, amint azok egy sebes folyóvízen úsznak át, a gazdájuk ezért elbocsátja őket. A legfiatalabb testvér, aki legutoljára próbál szerencsét a szolgálattal, híven megy mindenfelé a bárányok után és sok csodás dolgot tapasztal, este pedig gazdája meg is magyarázza neki ezeknek a csodáknak a jelentését. Hogy lássuk milyen csodák voltak és tudjuk mit jelentettek, ismételjük el a gazda magyarázó szavainak egy részét: „Édös fiam, ládd-è, az a gyönyörűséges szép zöd siátság, a hova legelőbb möntél a möndölecskéekkel, a te eddig való éfiuságodat jelenti; a víz a mejikön körösztü' möntél: a bünmosó életvize; hogy róllad mind a gunyádat, mind a husodat lesorvasztotta, ez azt jelenti, hogy a te eddig való büneidöt lemosta; hogy a túsó marton a möndölecskéek réád fúttak, s azután még sokkal frissebb testöd lén, ládd-è fiam, ez azt jelenti, hogy mivel a szönt hüt, az életvize, a lelködöt egészen általjárta s a te bünéidbő' kitértél, hát egész lelkedben ujrászülettél; azok a möndölecskéek, a kik réád fúttak, az angyalok s a kegyes jó tanítók...” és így folyik a magyarázat, míg végezetül a gazda, aki sok változat szerint maga a jó Isten, így nem fejezi be: „A kert pedig, a mejikbe bémöntetők, az a mēnyország.” Azután még választást ad a pásztornak: kincseket akar-e bérül, vagy az örök üdvösséget. A pásztor az üdvösséget választja, de földi kincseket is kap gazdájától.

Ami ebben a legendaszerű mesében, vagy meseszerű legendában a tanító elem, az nem a tulajdonképpeni legendákban látható örök előkép, magatartási minta, erkölcsi norma, nem az, ami a hallgatót utánzásra, követésre szólítja. Az angyalbárányok legenda-meséje is tanítani akar, gyarapítani akarja hallgatóinak erkölcsi műveltségét, de nem előképet ad nekik, hanem példázatot mond el. Megmutatja a világ dolgainak túlvilági leegyszerűsített és példaként érthető képeit. Kővér fűben legelésző sovány marhák képén bemutatja a fősvénység esztelen voltát, marakodó kutyák formájában a perlekedő szomszédokat. De hogy az alapvető kép, ami az egész vízióknak háttere és kerete — hogy ez a túlvilág-elképzelés nem tartozik ahhoz a keresztény gondolatvilághoz, amely a példázat tartalmát teszi, az nyilvánvaló. A földi, átléphető határral bíró túlvilág és az a megformázás, hogy aki átkel a határfolyón, az megváltozik, mássá lesz — ezek olyan őseurópai mitikus elképzelések, amelyekhez hasonlólt kelta eredetű vallásos és mondaj emlékekben lehet találni. Ezek mindenesetre régebbiek a példázat tartalmánál, ezek a mesének ahhoz az alaprétegéhez tartoznak, amelyet már az előbb is a szó tágabb értelmezésével nevezünk vallásosnak.

Hiába teszi ezért a mese ránk keresztény legenda benyomását, azt még sem hihetjük, hogy teljes egészében egyházi eredetű elbeszélés került a nép közé és jutott a mesetradíció sodrába. Még annak ellenére sem hihetjük ezt, hogy tudjuk, hogy nagyon sokféle, nem a mese lelki világából származó elbeszélés lett életformájára nézve mesévé — hiszen már fel is hoztuk példának erre az esetre az állatmese egész műfaját. Nem: az angyalbárányok meséjének háttere kereszténység

előtti, ha nem is egyértelműen mesei. De ebben a háttérben, amelyet történetileg mitikus elképzelésnek is nevezhetünk, a három fiúnak, a két hitványnak és a harmadik deréknek olyan tipikusan mesei szituációja áll, mint az egész példázat kerete, hogy az egésznek minden legendai levegője ellenére sem tudunk a mesei hangulatból szabadulni. És ezért nem láthatjuk másként a helyzetet, mint úgy, hogy a mese felvette magába a legendás példázatot, mert alkalmas volt arra, hogy felvegye. Annál világosabban látszik ez, mivel a legendai példázat nélkül a történet tisztára mesei és mitikusan-mesei elemei együtt sem alkotnának valami kerek, befejezett egészet. Tehát még azt sem lehetne állítani, hogy valami már kész, befejezett mesébe keveredett bele a legendai elem és hogy ami előttünk áll, az semmi lényegrokonságot bizonyítani nem tudó keverék. Ilyesméről szó sem lehet: az angyalbárányok meséje azáltal vált nem csak mesévé, hanem általában létező egészé, hogy a mitikus háttér, a mesei keret és a legendában sem ismeretlen példázat egyé forrtak benne.

A másik eset, amit példának szeretnék felhozni, a képet egy egész más oldaláról világítja meg. Azt mutatja, hogy a mese nem csak hogy arra képes, hogy legenda-ízű példázatot adjon, hanem arra is, hogy ezt a legenda-ízű példázatot tovább is fejlessze, még pedig annyira mesei módon, hogy a legendával már homlokegyenest ellentétbe kerül. Pedig, ami a formát illeti, erkölcsi példázat marad ebben a továbbfejlesztett alakban is. A Megölő Istefán meséjének arra a nálunk nem ismeretes variációjára gondolok, ahol a gonosztevő azzal éri el a bűnbocsánatot, hogy meggyilkol egy még nagyobb gonosztevőt, vagy valakit, aki az övéinél is nagyobb gonosztettre készülődik. A mese kezdete még a Megölő Istefán meséjéből jól ismert szituáció: a nagy bűnös, akinek a lelkét kilencvenkilenc gyilkosság nyomja, vezekelni akar és az lesz a jele bűne bocsánatának, hogy száraz botja, (amelyre egyes változatokban szájában kell hordania a vizet) kivirágzik. Ez még legenda, de az már nem, hogy amit hét hosszú év alázatos és önmegtágadó vezeklése nem képes meghozni, azt meghozza kilencvenkilenc gyilkosság után a századik. A jözan és a pillanat helyzetéből kiinduló mesei morál képes csak megváltó jócselekedetnek érezni a gyilkosságot, még ha annak szándéka és eredménye akármennyire is jámbor. A legenda erkölcsi világrendje szilárd és előre megállapított: itt a gyilkosság bűn mindenképpen és bűnöst épp oly kevésbé szabad meggyilkolni, mint ártatlant. A legenda szellemisége szerint az alázatos vezeklő botja az, ami kivirágzik. És legjobban az olyan változatokban válik teljessé a legenda szellemisége, ahol a vezeklő halála pillanatában virágzik ki a botja: ahol a halál és bűnbocsánat egy pillanatra esnek. De ezen a rétegen keresztül hatalmas erővel robban ki a mese szellemisége, ha azt halljuk, hogy a bűnbocsánatot a pillanat diktálta cselekedettel nyerte el a vezeklő, azzal a cselekedettel, amellyel abbahagyta vezeklését és megint elkezdte előző életét: a gyilkosságot. A cselekedetek morális kétértékűsége: az, hogy aszerint jó vagy gonosz valami, hogy ki, mikor és miért csinálja — ez a mese világának erkölcsi álláspontja.

És annak ellenére, hogy a mese és a legenda között még közös témáknál is ilyen hatalmas az ellentét, mély rokonságot kell látnunk a kettő között. Akármilyen különbözőképen értelmezi a mese és a le-

genda a világot, a világ és az erkölcs törvényeit: a világgal és a világrénddel szemben mind a kettőnek azonos az alapvető állásfoglalása. A mesét is, a legendát is mélységes alázat hatja át a világgal szemben, mélységes tudata az ember kicsiségének és tehetetlenségének. És mind a két műfajnak az az emberi célja, hogy ennek a tudatnak ne csak kifejezést adjon, hanem meg is jelölje azt az emberi állásfoglalást, ami lehetővé teszi a létet ebben a közösen felismert világhelyzetben. Természetes, hogy a legenda és a mese különféle világnézési pontjából két különböző módon fog ez az állásfoglalás megmutatkozni.

A mese úgy értelmezi a világot, hogy az emberi kicsiség és tehetetlenség a világrénd jóindulatával találkozik időnként: hogy a gyermekhez hasonló mesét-átélő embert úgy gyámolítja a világ, mint valami elnéző felnőtt: észrevétlenül, de mindig *deus ex machina* közbejöttével segíti át az adódó nehézségeken. De a világ maga nem jótékony és az ember maga mindig tehetetlen: az egyes esetek, az egyes pillanatok azok, amelyben a tehetetlen ember a világréndnek mintegy elnézése révén boldogulni tud. A legenda ebből a tisztán emberi szempontból, akármilyen bizarr is ennek az állításnak a hangzása, sokkal kevésbé alázatos. A legenda, akármennyire tudatában van az ember kicsiségének és kiszolgáltatottságának, mégis állandó bizalommal tekint a világréndre, hiszen tudja, hogy a világot nem pillanatnyi véletlenek kormányozzák, hanem örök törvény, bölcs és jóságos belátás. Ezért van az, hogy a legenda számára létezik olyan ember, aki *mindig* nagy, akire mindig fel lehet nézni, aki mindig magától értetődően diadalmas. De ez onnan van, hogy az ilyen ember: a szent, mint birtokosa az állandó isteni kegyelemnek, kell, hogy megtestesítse azt a végtelen bizalmat, amellyel a legenda szellemisége minden alázatossága ellenére szemléli a világréndet.

A kiszolgáltatottság tudata és a bizalom: mind a kettő olyan álláspont, amely az alázatosság rovására tud menni. A kiszolgáltatottság a fatalizmust kelti fel, a bizalom elaltatja a kicsinység érzését. A mese és a legenda erről a két oldalról környezik az alázatosság ideálját. És természetes, hogy az a szellemiség, amely kívülről érzi a világ súlyát, befelé fordul, az pedig, amely a saját bizalmával intenzív tudatában van a világrénd biztonságának, kifelé tekint. A mese világréndje, a a véletlen pillanatokkal mindent jóvá tevő világ, a mese átélőjében immanens: ezért nem örökérvényű és általános, hanem *ad hoc* alakuló, pillanatnyi és kalandos. A legenda szelleme mélységes tudatában van az örök világréndnek és ezért kívül is csak ezt látja; amit pedig tenni akar, az a beleilleszkedés ebbe a törvényektől áthatottnak érzett világba. És amit az alkotó szellemiség lát, azt a mű meg akarja valósítani: a mese a világot keresi az emberben, a legenda pedig a világréndet akarja az emberbe plántálni.

Dr. Honti János.

*

Märchen und Legende. Diese beiden Gattungen, obwohl sie aus zwei grundverschiedenen geistigen Welten entspringen, finden sich doch in einigen Punkten. Der Heilige kann manchmal die Rolle des Märchenhelden spielen, wie St. Fransiscus gegenüber dem Wolf von Agobbio (Fioretti Kap. 21); auch der Wolf, der durch die Worte des Heiligen zum *frate lupo* wird, mutet märchenhaft an. Im übrigen kann die

Legende als Vorbild wenig mit dem Märchen gemeinsam haben. Umso mehr die Legende als *Exempel*. Als Beispiele werden die Märchen Aarne-Thompson Nr. 471 und 756 C angeführt. In ersterem ist das kirchliche Exempel mit der echten Märchensituation der drei Brüder und mit einer gewiss vorchristlichen Jenseitsvorstellung verquickt, in letzterem ist das Motiv des „gottgefälligen Totschlags“ ein Niederschlag einer echt märchenhaft-sittlichen Haltung. So kann der Geist der Legende in das Märchen nicht nur eindringen, sondern sich auch in wahrlich märchenhafter Weise fortentwickeln. Das ist möglich, weil sowohl Märchen als Legende eine trotz ihrer Verschiedenheiten gemeinsame grundlegende Haltung der Welt gegenüber aufweisen: die Demut und das Bewusstsein der menschlichen Hilflosigkeit. Nur dass sich das Märchen mit diesem Bewusstsein nach innen kehrt und das Heil vom persönlichen Zufall, vom Zufall des Augenblicks erwartet, während die Legende, nach aussen gewandt, mit Zuversicht auf die göttliche Weltordnung blickt.

MÁTYÁS KIRÁLY MEGFEJT BAKKECSKÉI.

Mátyás királynak nem lehet panasza sem a népre, sem a néprajzra. Magyar népünk egyik királyunk emlékét sem ékesítette a mondáknak oly dús koszorújával, mint Mátyást. Elég korán láttak hozzá, hogy a róla szóló mondákat összegyűjtsék. Összegyűjtötte már Kazinczy barátja Kiss János, azután Jókai és Tóth Béla, legutóbb napjainkban Szép Ernő, Ethnographiánkban (1923. XXXI. 53—55) Szendrey Zsigmond. A magyar néprajz pedig nem mulasztotta el, hogy utána járjon a Mátyáshoz fűződő mondák párhuzamainak, forrásainak. Binder Jenőnk egész tanulmányorozatot szentelt e földadatnak. (Néhány Mátyás királyról szóló trufánk és rokonaik, Brassó 1893.) A Mátyás király vasasztaláról szóló mondának eredetét Ernyey József után magam is kutattam. (Ethnographia 1909. XX. 269.) E téren a legelőbb érdem György Lajos művéé (A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai, Budapest 1934).

Természetes, nem minden hagyománynak egyenlő a szerencséje. A cinkotai kántor járt a legszerencsésebben: Binder és Walter Anderson belevitték az európai összehasonlító kutatásba. Egyik-másik mondának mostohább volt a sorsa. Ilyen mostohán járt az a tárgy is, amely itt foglalkoztat.

A három kérdés

Anekdotánk Jókai és Tóth Béla által vált közismertté. Mátyást a főurak egyre zaklatják, ki jószágért, ki hivatalért, ki mindkettőért **Egy-szer**, amint a király a mezőn sétál velük, szemébe tűnik egy öreg paraszt, amint négy ökrével szánt. Mátyás ráismer egykori hű katonájára, aki lufangjával is kitett magáért. Párbeszéd indul meg a király és a paraszt között: 1. Messzi van-e még a messzi? — Már csak az ökröm szarváig. 2. Hány még a harminckettő? — Bizony már csak tizenkettő. 3. De azért még meg tudnál fejni három vén bakkecskét? — Meg bizony. A kérelmező nagy uraknak Mátyás király kijelenti, hogy kérelmüket addig nem teljesíti, amíg neki ennek a három kérdés-feleletnek meg nem mondják az értelmét. A paraszt az első pár-

beszéd magyarázatáért 100, a másodikért 200, a harmadikért 300 aranyat kér és kap. Az értelem: 1. A messzire néző szem már csak az ökörszarváig lát. 2. A 32 fogból már csak 12 van meg. 3. A három megfejt bakkecske a három főúr, aki oly busásan fizette meg az értelmezést. (A három kérdés, Jókai A magyar nép adomái, A magyar nép élce; Tóth Béla, Magyar anekdotakincs I. 92—95.)

Gazdagabban kifejtve találjuk tárgyunkat népmondában, melyet Demjén Kálmán jegyzett föl Bélyén, Baranya megyében (Magyar Nyelvőr, 1887. XVI. 187): *Mátyás és az öreg szántó*. Itt is Mátyás ráismer egykori katonájára. Megindul a kérdés-felelet: 1. Tisztességgel vagy? — Köszönöm az asszonynak. 2. a) Hány pénzért dolgozol? — Hatért. b) Hányból élsz? — Kettőből. c) A négyet hova teszed? — Sárba dobom. 3. Hány a harminckettő? — Tizenkettő. 4. Megtudnál-e fejni három bakkecskét? — De meg ám.

Mátyás megtiltja a szántóvetőnek, hogy nem szabad a párbeszéd értelmét senkinek sem elmondania, míg az ő képét nem látja. Az öreg 10—10 aranyért árulja el az értelmet: 1. Feleségének köszöni tisztességét, mert az tisztán tartja, tisztaság pedig tisztesség. 2. Hat pénznyi keresetéből négyet sárba dob, mert ezt gyermekeire költi. 3. Megfejt bakkecskék a fizető urak. Mátyás tilalma ellenére elárulhatta nekik, mert hisz az aranyakon rajta van a király képe.

Mélyebb értelmű párbeszéd.¹

Mélyebb értelmű párbeszéd, melyet csak egy valaki ért vagy egyesek értenek, nem ritka a mesében. Elterjed az ily felszólítás: „Vigyj engem és én is viszlek” oly értelemben: mesélj te nekem, majd aztán én is mesélek neked. (Berze Nagy János, Ethnographia, 1932. XLIII. 111. René Basset, 1101 Contes I. 429. II. 157, 158, Wesselski, Märchen des Mittelalters 7.) Talponálló gabona mellett elhaladva az éleselméjű kérdi: Le van-e már aratva? (Azaz gazdája nem tartozik-e már az árával); halottimenet előtt: Egészen meghalt ez az ember? (nem maradt utána gyermek?) (Davidson the Sepher Shaashuim, New-York 1914 LIII. kk.)

De talán a legelterjedtebb az a mélyebbértelmű célzás a bélyei népmondában: a sárba vetett garasról. Itt azonban megrövidült és ezáltal eltorzult az a teljesebb változat, mely nálunk Péczeli József „Király és kapása” által vált közismertté. Mint hajdúsági népmesét följegyezte Konrád Irma (közölte Tóth Béla, Magyar anekdotakincs VI. 203. Mátyás király és a favágó). A hajdúsági nép számára nyilván Péczeli költeménye révén jutott. Erre vall ez a versszak:

Egyik garason ételt-italt veszek
Egyet interesre jó kézbe leteszek
Egyel fizetgetem régi adósságom
Negyedik garasom mindig sárbahányom.

¹ L. Heller, Die Bedeutung des arabischen Antar—Romans für die vergleichende Litteraturkunde, Leipzig 1931, 38—44. Sinnbildliche Rede.

Ez a Gesta Romanorum 57-ik darabja Focus kovácsról. Minálunk Katona Lajos, Mészáros, Róheim s legutóbb György Lajos kutatta föl.

A bélyei monda összekapcsolja a garasok fölhasználásáról szóló motívumot avval a másikkal, amelynél a mélyebb értelmet csak akkor szabad elárulni, ha megértője a király képét látja. Ezt a kapcsolatot adja az olasz Novelle Antiche 6-ik elbeszélése, amelyből lefordítja Wesselski Märchen des Mittelalters, 108—110; ő egyuttal összeállítja gazdag párhuzamait és változatait, nem ismerve természetesen a magyarokat.

A magyarhoz közel áll egy orosz mese. A cár találkozik a paraszttal. Kérdi, mióta takarja hó a hegycsúcst? (Azaz mióta öszültél meg?) — Tizenöt éve. Mióta fakad víz a hegy aljáról? (Mióta könnyezik a szemed?) Közel tíz esztendeje. Igéri, majd küld neki kopasztani való madarat. Udvari embereitől követeli a kérdések értelmezését. Drága pénzen vásárolják meg a paraszttól a magyarázatot. Eképp megkopasztotta a madarakat. — Ennek a mesének a feljegyzője Afanasjev azt a címet adta: „A fazekas.“ Anderson joggal megfelelőbbnek találta az ilyet: A megkopasztott madarak. (FFC No 42 p. 342.)

Ennek a mesealakulatnak megtaláltam egy változatát, melyet Anderson még nem ismerhetett. Benne foglaltatik Olšvanger egy gyűjteményében, (Rosinkess mit Mandlen, Basel 1931) melyre az én figyelmemet nem kisebb szakember, mint Bolte irányította. E gyűjtemény 2-ik kiadása 300-ik darabjának címe és tárgya: A császár és a zsidó. Nagy Frigyes „császár“ egyszer kegyetlen tél idején generálisaitól kísérve, végig nyargal a lengyel rónán. Rábukkan egy rongyokban didergő lengyel zsidóra. Kérdi: Mért nem készültél az ötben a hétre? Felség, az én 10-em nem elegendő az én 32-m részére. — Leégtél már? — Felség, már kétszer leégtem, most készülök harmadszor leégni. — Jól van, majd küldök néked két tyúkot, hogy megkopasszad. A generálisok értelmetlenül báméskodnak; „a császár“ indulatoskodik: micsoda, ez az ütött-kopott lengyel zsidó megértett s ti generálisaim, tanácsadóim nem értettetek meg engem; ha 24 órán belül ki nem találjátok, fenébe kergetlek. A generálisok remegve utána nyargalnak a zsidónak. Ez ezer márkát kér első magyarázataért: Azt kérdezte a „császár“, miért nem készültem az öt meleg hónapban a hét hideg hónapra, én azt válaszoltam: tíz ujam alig győzi 32 fogamat eledellel. Továbbá kérdezte, leégtem-e már, azaz kiházasítottam-e már lányt, mert az ilyen kiházasítás koldussá tesz akár a tűzvész; azt válaszoltam: kettőt férjhez adtam, most készülök, hogy férjhez adjam a harmadikat. A generálisok a megfajtással a „császár“-hoz siettek, de ez elégedetlen, követeli, hogy 24 órán belül magyarazzák meg, mit jelent az a tyúkkopasztás. A generálisok löhalálban újra elnyargalnak a zsidóhoz. Mi van azokkal a tyúkokkal? — Ez nagy titok. Kérlelik s lefizetnek újabb ezer márkát. A tyúkok ti vagytok s nem egyszer, de kétszer kopasztottalak meg.

Következtetések.

Ez a mese a litván zsidók száján él. Ez megerősíti Anderson megállapítását, hogy a régi nagy Oroszország területén terjedt el; azon

túl még csak Bulgáriában bukkant föl, vándorlás útján. De feltűnő, hogy ez a litván mese Nagy Frigyeshez fűződik (igaz, hogy császárnak mondja) s hogy ezer-ezer márkával fizetteti meg a homályos párbeszéd magyarázatát. Magyar népmondákban Nagy Frigyes helyére Mátyás király lép. Erre akad más példánk is: az adoma katonáról, aki kardját eladja és fakardot dug hüvelyébe. Nemcsak a német hagyomány, de 1800-ban Párizsban előadott francia vígjáték, sőt olasz anekdóta is Nagy Frigyeshez fűzi (lásd: Kügler, Handwörterbuch des deutschen Märchens II. 242 k.), viszont a mi magyar hagyományunk Mátyáshoz. (Kálmány Lajos, Hagyományok II. 139. Mátyás király és a részeges huszár: 1. még Georg Jakob, Keleti szemle III. 322—323.)

Anderson megfigyelte, hogy a cinkotai kántor típus, amely nyilván rokon a mi tárgyunkkal, sajátóságoskép hasonlóan alakult a magyar hagyományban, mint a svédben. Nem csodálni való, hogy elkerülte figyelmét az a másik alakulási párhuzam: amit ő orosz vegyes formának tárgyal, a „megkopasztott tyúkok” meséje, az többszörösen jelentkezik a magyar hagyományban „a megfejt bakkecské” Mátyás adomájában. Az orosz mesebeli kérdések mélyebbek: mióta üli meg hó a hegycsúcsot, mióta fakad víz hegynek aljából. Viszont a zárókérdés, a voltaképeni: éle az adomának, az orosz hagyományban nem oly jellegzetes: tyúkot kopasztani nem olyan fejtörő feladat, ellenben bakkecskét megfejteni követelésnek huncutabb, zamatosabb, tehát az adomához illőbb, tárgyszerűbb.

Heller Bernát.

*

Die gemelkten Böcke des König Matthias. B. Heller untersucht den Schwank von den *Drei gemelkten Ziegenböcken*, der häufig an König Matthias, den Liebling der ungarischen Volksüberlieferung, anknüpft. Der König, begleitet von drei Holschranzen, führt mit einem Bauer folgendes rätselhafte Zwiegespräch: 1. Reichst das Weite noch fern? Bloss bis zu den Hörnern meiner Ochsen. (Das heisst meine Sehkraft dringt nicht mehr weiter.) 2. Wie viel sind die 32? — Nur noch 12. (D. h. von den 32 Zähnen sind nur noch 12 da.) 3. Doch drei Ziegenböcke könntest du immer noch melken? Allerdings, Majestät. — Matthias fordert von den Höflingen die Deutung des Gesprächs, sie erkaufen sie teuer vom Bauer — sie sind die gemelkten Böcke.

Es ist dies der Schwank-Typus, für den Walter Anderson (FFC 42, S. 343—345, 353.) die Bezeichnung vorschlägt: *Die gerupften Vögel*. Zu den von Anderson untersuchten Fassungen ist jetzt eine neu hinzugekommen in einer von Ed. Hoffmann—Krauer und Hanns Bächtold—Stäubli geförderten, von Johannes Bolte gepriesenen Sammlung ostjüdischer Schwänke; (Olšvanger, Rosinkess mit Mandlen Basel 1931², No 300.) „Kaiser” Friedrich der Grosse sprengt mit seinen Generälen durch die polnische Steppe. Er macht vor einem in Lumpen gehüllten, vor Kälte schlotternden Juden halt. Es entwickelt sich ein Zwiegespräch: 1. Warum hast du dich in den 5 nicht für die 7 vorbereitet? (Das heisst warum sorgtest du im Sommer nicht für den Winter?) Weil meine 10 nicht langen für meine 32. (Weil meine 10 Finger nicht bestreiten, was meine 32 Zähne bedürfen.) 2. Bist du abgebrannt? Zweimal, jetzt steht mir das dritte Mal bevor. (D. h. ich habe mit Müh’ und Not 2 Töchter verheiratet; ich müsste jetzt die dritte verheiraten.) 3. Nun ich schicke dir Hühner zum Rupfen (Das sind die Generale, welche die Deutung des rätselhaften Gesprächs teuer bezahlen).

Dieser Schwank-Typus ist auf dem Gebiete Grossrusslands weit verbreitet, hier knüpft er an „Kaiser” Friedrich den Grossen an. Wie auch in der Anekdote vom hölzernen Säbel des Soldaten, tritt in Ungarn an Friedrich des Grossen Stelle auch hier unser König Matthias.

RÁNDULÁS ÉS MÉRÉS.

A csecsemőkori betegségek nagy részét a népi gyógytudomány rándulás, hibbanás, megzökkenés, stb. neve alatt foglalja össze, aetiologailag mechanikai okokra vezetvén vissza a valójában egészen más módon létrejött betegségeket. Feltűnő, hogy amíg a csecsemőkori betegségek egy másik nagy csoportját, a szemmelverést és szenes vízzel való gyógyítását számtalan ízben leírták már, addig a rándulásról csak két tudósítást ismerek.

Liszt Nándor orvos a következőképpen ír a rándulásról:¹ „A rándulás diagnózisát igen sokszor használja a hajdúmegyei magyarság. Leginkább gyermekek, csecsemők, de elvétve felnőttekre is rámondják, hogy megrándult. Rándulás gyanújánál a következő vizsgálati eljárást használják: a gyermeket teljesen levetkőztetve hanyatt fektetik, annak jobb könyökét bal térdéhez közelíteni iparkodnak. Aki rándulásban van, annál ez a kísérlet csak fájdalom árán sikerül, mit a gyerek sírása, nyöszörgése jelez; ha ellenben könnyen összehajtható a könyök az ellenoldali térdel, akkor nincs rándulása, hanem más baja lehet a betegnek. A fent jelzett próbánál a jobb oldalt, ellenkező esetben a bal oldalt tartják megrándulva. A rándulást sírós, hasfájós, bélhurutus dyspepsiás, vagy lázas gyermekekre szeretik különösen ráfogni.”

A másik közlő, Luby Margit,² a gyermekeknél gyakori megzökkenésről ír. Megzökkenés a szatmármegyei tunyogiak szerint, ha a gyermek gyomra kimegy a helyéből. Ilyenkor a gyermeket hátára fektetik, bal térdét a jobb könyökével és viszont a jobb térdét a bal könyökével összeérintik, majd láb-száránál felemelve, bukfencet vetnek vele. A nyíregyháziak felzöcskölődés okozta gyomorcsúszásról beszélnek, gyógyítása hasonló az előbbihez. Szerintük felnőtteknél is előfordul.

A két leírás annyiban tér el egymástól, hogy amíg az ellenkező oldali térd-könyök érintés a hajdúmegyeieknél csak diagnostikai fogás, addig a tunyogiaknál már maga a gyógyítás egyik része. Ez a népi gyógyításoknak eléggé általános folyamata, vagyis, hogy a kezdetben csak a diagnostikát szolgáló eljárás később magává a gyógyítássá fejlődik.

A rándulást másutt is ismerik, saját gyűjtésemből a következő adatokat sorolhatom fel: A pestmegyei Sáriban külön specialistája van a rándulásnak, egy ficamokat, töréseket, csömört gyógyító asszony. „Ha a csecsemőt rosszul fogják meg (pl. a két kezénél fogva), nehéz feje hátra vagy előre bukik, vagy egész törzse hátrahanyatlík, akkor meghibban; sír és forró, mint a tűz, veséje dagadt, hasrágása, hasmenése van.” „Kenje meg, izgassa meg, nincs-e meghibbanva?” — jönnek a beteg csecsemővel. Az asszony a gyermek hasát, hátát megkeni, majd a kenés végén érinti a könyököt az ellenkező oldali térdhez a gyógyítás sikeres voltának a megállapítására. Kesztlőczön (Esztergom m.) az agos gyerek (= nem akar nőni) végtagjait keresztezik az említett módon, amit szintén bukfenc követ. Kövér gyermeknél fordul elő, hogy dereka megrándul, mire összemérik a könyökét a túloldali térdel; utóbb kenés következik (Mezőtúr). A vasmegyei Celldömölkön nemcsak a megrándult gyermeket kezelik így, de az egészségest is, edzés céljából. Iváncsán (Fejér m.) meghibbanás, rántódás esetében megkenik a gyermeket, azután összemérik. A somogy megyei Balatoncsehén azért végzik a megrándult gyermekeken ezt a műveletet, hogy helyre menjen a gyomra. Ha a könyök eléri a túloldali térdet, akkor nem dagadt a hasa. Több helyen cuppantanak is közben a gyermeknek, így Csehin, Pálfán (Tolna m.), Iváncsán (Fehér m.), Csorváson (Békés m.), Püspökhatvanban (Pest m.).

¹ Dr. Liszt Nándor: Babonák és népies gyógymódok Hajdúmegyében. Különlenyomat a Gyógyászat 1903. évi számaiból.

² Luby Margit: A parasztélet rendje, Budapest, 1935. 163 oldalon.

Meghibbanás, rántódás létrejöhet, ha a gyermeket nem jól fogják és legurul a pólyából. Ilyenkor megméri: ha a könyök az ellenkező oldali térdel nem ér össze, úgy meg van rántva, meghibbant, ha összeér, más baja van (Veresegyház). Ismerik még Acsa, Csővár, Tápiósáp (Pest m.), Dág, Uny (Esztergom m.), Rád, Zagyvaszántó (Nógrád m.), Kapi (Győr), Pécel (Vas m.), Szihalom (Borsod), Sima (Abauj) falvakban. Domonyban (Pest m.) a tótok presinutvo-nak nevezik a megrántódást; a végtagok keresztveződését csak pólyás babánál gyakorolják a szepes megyei Kojson presinuti-ról beszélnek, a leírt mérést (méra) itt is ismerik. A Budapest-környéki sváb falvakban (Piliscsaba, Leányvár) szintén ismerik: „Probieren wir, ob das Kind nicht unterwachsen ist!“ Cigányasszonyok (Vác) is gyakorolják. Az esetek egyik részében csak diagnosztikai fogás, a másik részében már kifejezett gyógyítás, amit többé-kevésbé meg is magyaráznak: a helyéből kiment gyomrot igyekeznek visszatolni. Hogy azonban nem az utóbbi a lényeges és eredeti, az kiderül a több helyen (Veresegyház, Mezőtúr, Ivánca, Csehi, Parád, Rád, Csővár, Acsa) használatos elnevezésből: mérés, összemérés. Tehát voltaképp megméri a csecsemő testét saját végtagjaival.

Az emberi test diagnosztikai és gyógycélú megmérése ősrégi eljárás, legismertebb módja az, hogy a kinyújtózkodott és szétterpesztett karú betegen megméri a lábolságot feje tetejétől lábujjáig és két keze ujjainak vége közt. Ha a két méret egyezik, a beteg meggyógyul, ellenkező esetben állapota súlyosbodik, meghal. Így mérnek rachitis³, skrofulózis (Skandinávia),⁴ mocsárláz, rossz álom (Dániában,⁵ a XVIII. sz. elején), de főleg tüdővész, sorvadás esetében (Közép-Európa)⁶ Bartels megemlíti⁷ a mérést Stájerországban (sorvadás). Sziléziában, Hercegovinában (a krónikussá vált ijedség == stráva fennforgásánál), gyógyító célból Norvégiában (tbc).

A hazai régiségben is találunk adatokat a mérésről, így a boszorkányperek aktáiban, „Mérte és kente az hagymázban levő embert“ (Debreczen, 1693)⁸, „hagymázt mért és csömört kent sokszor“ (ugyanolt); „egy asszony, aki az olyan romlott embereket megméri gatyamadzagával a keze fejtől fogva az könyökéig, semmi gondja nem lészen“ (Ugocsa, 1707.).⁹ Magyary—Kossa megemlíti,¹⁰ hogy Pázmány is szólt a cérnával mérőkről.

Illésházy Józsefnek a XVII. sz. második feléből származó kéziratában is megtalálhatjuk a mérést: sárgaság esetében veres és sárga selyemmel méri meg a beteget jobb homlokától a bal lába ujjáig és bal homlokától a jobb lába ujjáig, majd a sárga selymet folyó vízben alábocsátja, a veres selymet a beteg nyakára köti és kilenc napig viseli, utána pedig rózsacsapikére köti.^{10a} Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébánosnak 1767-ben megjelent és a keresztény vallás tételeit magyarázó könyve a varázsló orvoslások közé számítja a mérést („A beteg embert, gyermeket keresztbe, vagy másképen mérni“).^{10b}

³ Sok helyen rachitis = ebega. Egy 1794-i leírás szerint Somogyban a sovány, angolkóros gyermekeket megfőzték. (Magyary—Kossa: Magyar Orvosi Emlékek, 1929 I. k. 357. Ugyanitt több adat a rachitis és ebega összefüggéséről. V. ö. kesztőlci adatomat.)

⁴ Hovorka—Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin 1909. II. k.

⁵ Zeitschrift des Vereins für Volkskunde (Berlin) 1905: 349.

⁶ Hovorka—Kronfeld id. műv. II. k. 875. l.

⁷ M. Bartels: Volks-Anthropometrie. — Zeitschrift des Vereins für Volkskunde (Berlin) 1903: 353.

⁸ Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára, Budapest, 1910. 150. l.

⁹ Komáromy id. műv. 216. l.

¹⁰ Magyary—Kossa id. műv. I. k. 96. l., ahol az Abafy-féle Figyelőt (XXII: 249.) idézi.

^{10a} Természettudományi Közlöny, 1899: 719.

^{10b} Nagy Ferentz: Az egy, igaz és boldogító hitnek elei... Egerben, az 1771. évi kiadásban a 127. lapon.

De még manapság is sok helyen mérnek. *Kodály Zoltán* a nyitrai megyei Kolonból írja le a száraz betegség gyógyítását.¹¹ A gyógyító asszony madzaggal méri le a beteget, feje tetejétől a lábujjáig és kiterjesztett tagoknál az egyik középujjtól a másikig, miközben ráolvas, majd kilenc napig a betegért imádkozik.

A pestkörnyéki falvakban sok helyütt találtam magam is nagy gyakorlattal rendelkező mérő asszonyokat és férfiakat. Legfőbbjük a sorvadást gyógyítja, bár egy helyen a mérőt a sárgaság¹² specialistájának ismerik.

Piliscsabán a sorvadásban szenvedő beteget (Abzählung) állva mérik cérnával, hátulról. Unyon ajtónál¹³ mérik cérnával azt, akinek aszoványa van, állva, ruhában. A mérő asszony kilenc napig imádkozik, napkelte előtt és napnyugta után, naponta 9, 8, 7, 1 Miatyánkot. Tinnyén, Dágon szintén cérnát használnak a méréshez. Táton több mérő asszony is működik. Az egyik főleg sorvadás (Abzählung) esetében méri a beteget. Mérés előtt a beteg vizeletét a mérő asszony lakására hozzák, aki venyigéből tüzet rak és imádkozni kezd, miközben a hozott vizelettel a tüzet eloltja. (Az ima szövegét nem mondhatja el). Ezután elmegy a beteghez, akit hátulról mér meg spárgával. A két távolság közti különbség nagysága arányos a betegség súlyosságával. A mérés után három napig imádkozik, kilenc napot vár, majd ismét három napot imádkozik. Ha a beteg még nem gyógyult meg, a mérést megismétli, esetleg összesen háromszor. Szeretné, ha mások is megtanulnák a mérést, de erre a falubeliek nem hajlandók. A másik táti asszony a vizeletet nem nézi meg, csak mér. Egy harmadik asszony gyógyítja a megrándult gyermekeket a már fent leírt módon. Pálfán (Tolna) akkor mérnek, „ha arra kíváncsiak: meg fog-e a beteg halni, mert a nagy beteg megnyúlik.” Mérés a hasra fektetett betegen madzaggal történik.

A pestkörnyékiek közül leghíresebb a d.-i gyógyító asszony, akihez kétségtelenül a fővárosból is kijönnek a betegek. Jellemző, hogy a helybeli orvos szolgálója is hozzá jött betegségével. Ért a ficamokhoz, kenéshez és torokgyógyításhoz is. Csak azokat méri, akiken az orvos már nem segít. (A többi mérők is így mondják.) Nem hisz a babonaságban, mert ő kizárólag a Szentháromság erejével segít. „Nem a spárga gyógyít, hanem az ima.” Nem akarta megtanulni a tudományt, az anyja kényszerítette erre, hogy legalább a családjának használhasson. Anyja viszont sváb ángyjától merítette volna a tudást, attól kapta az ima szövegét is. Sokféle bajjal keresik fel, így heptika, sárgaság, szívbjaj eseténél. A betegségeket szerinte három dolog okozhatja: 1.) nagy bánat, 2.) valaki nagyot emel, 3.) erősen megfázik. A szobában egy szögön lóg egész gyógytudományának készsége: rózsafűzér és körülbelül két méter hosszú madzag. A méréshez akármilyen madzag jó. A beteg ruhában, úgy ahogy van, a földön hasrafekszik, és karjait szétterjeszti, mire a gyógyító asszony a madzaggal megméri a távolságot a feje tetejétől a sarkáig, majd a két szétterpesztett keze ujjai között. Az egészséges embernél a két távolságnak egyezni kell; „a betegség azzal végez, akinek a két méret közti különbség már annyi, mint az ujjcsúcstól a csuklóig mért távolság.” Mérés közben a következőket mondja egész halkán:

Fájdalmas Szűz Anyám, Máriám
Hegyen völgyön jártál,

¹¹ Ethn. 1909:315.

¹² Thomas Tamburini S. J. (1591—1675) sárgaság ellen ajánlja a mérést. Theodor Zachariae: Etwas vom Messen der Kranken. Ztschr., d. V. f. Volkskunde (Berlin) 1911: 152.

¹³ Így magyarozták: ajtóhoz állítják a beteget, mert ott egyenesebben állhat, a mérés biztosabb. Természetesen az ajtó jelentősége ennél sokkal mélyebb. Egy régi 1749-ből való boszniai feljegyzés szerint az epilepsziás beteg magasságát megjegyezték a templomajtó félfáján, mire a baj elmúlt. (Bartels id. helyen.)

Kezeidben arany könyvet hordtál,
 Irtál, olvastál,
 Én is úgy olvasok
 Ezt a fájdalokat,
 Ezt a betegséget,
 Ezt a nyavalyákat,
 Mindent széthajtok.
 Nem az én erőmből,
 Krisztus Jézus erejével,
 Segíts Atya-Isten,
 Segíts Fiú-Isten,
 Segíts Szent Lélek Úristen,
 Oszlassa szét a teljes Szentháromság Egvisten
 Ezt a betegséget.

Utána kilenc napon át éjjel, szabad ég alatt, a Szentháromság olvasó-
 ját imádkozza; ha a beteg ezalatt nem gyógyult meg, ismét kilenc napig.

A felsorolt, magamgyűjtötte esetekben a mérés mindig ugyanaz: fej-láb,
 kéz-kéz között. De ismerünk testméréseket, ahol ellenkező oldali felső végta-
 got mérik az alsó végtaghoz. Boszniában és Hercegovinában úgy mondják,
 hogy az ijedség (strava) következtében a beteg rövidebb lesz. A beteget ar-
 cal földre fektetik, karját szétterpesztik és fonállal a jobb kéz és bal lábujjak
 majd a balkéz és a jobb lábujjak közti távolságot megméri. Ha a két mé-
 ret egyezik, úgy nem ijedség okozta a betegséget. (Bartels i. h.) Ugyancsak
 Bartels idézi azt az 1749-ben leírt boszniai mérésfajtát, amikor a beteg jobb
 füle és bal lábujja, illetve bal füle és jobb lábujja közti távolságot mérik.

Ezek, de még inkább a következő leírások átvezetnek a rándulás fen-
 tebb ismertetett méréséhez, illetve gyógyításához, Dalmáciában a tudós asz-
 szony a rachitikus gyermeket az asztalra teszi, szentelt gyertyával megméri,
 közben lábait igyekszik kiegyenesíteni.¹⁴ Meglehet, hogy voltaképp itt is a térd-
 könyök érintéséről van szó, csak vagy már a tudós asszony nem végzi el tel-
 jes szabatossgal a teljes hajlítást (ahogy magamnak is volt alkalmam már
 megfigyelni egy pestmegyei faluban), vagy a leíró nem látta pontosan a műve-
 letet. Piskó Északalbániából¹⁵ közöl a mi rándulásunkhoz és gyógyításához
 legközelebb álló adatot: ha a 2—5 hónapos gyermek folyton sír, úgy vagy
 fáj a hasa (leidet es am Nabel), vagy más baja van. Ennek megállítására
 a gyermek lábcsúcsát könyökéhez érinti: ha ez használ, úgy hasfájása volt,
 ha nem, úgy más a baja. Ebben az esetben is a diagnosztikai fogás egyúttal
 már gyógyítás is.

Végeredményben tehát a következőket mondhatjuk: A test állapotának
 kifürkészésére gyakran használják a test megmérését. A mérést felnőtteknél
 úgy hajtják végre, hogy összehasonlítják a fejtető-láb és a két kinyújtott kéz
 közti távolságot egymással. Ez a mérési mód csecsemőnél csak nagy ügyel-
 bajjal hajtható végre, viszont a háton fekvő kicsi felső és alsó végtag-helyzete
 úgyszólván önként rávezet a mérésnek egy másik — a rándulásnál haszná-
 latos formájához. De átmeneti alakokat is találhatunk, ahol már az ellenkező
 oldali végtagokat mérik össze (Lásd fentebb). Idővel a végtagok összemérése
 elveszti eredeti jelentőségét és gyógymóddá alakul, amikor magyarázattal is
 szolgálnak: a lecsúszott hasat feltolják. De lényege ennek is a test meg-
 mérése.

Ha az összemérés még nem vette át a gyógyítás szerepét, úgy a
 rándulás leggyakoribb gyógyszere a kenés, amit már eleink sikerrel alkalmaz-

¹⁴ Hovorika—Kronfeld: Id, műv. II. 696.

¹⁵ Hovorika—Kronfeld id. műv. II. 651.

tak számtalan esetben.¹⁶ Hogy a kenés nem rendszertelen módon, hanem bizonyos meghatározott sorrendben történik, annak bizonyítására felemlítem az egyik kenőasszony gyógymódját (Sári). A hátára fektetett meztelen gyermeket 1.) lágyéktáján keni meg. („felemeli a hasat, mert az televan, a szél megállt benne”), 2.) a kicsi bal, majd a jobb lábát csipőben. térdében meghajlítva, az illető térdet kissé a köldök felé közelíti. 3.) Hasára fektetett gyermek lábait kinyújtja, 4.) két tenyerével úgy, hogy összeérintett hüvelykujjai a gyermek gerincoszlopán haladnak, megkeni a gyermek hátát, „ahányszor fel, annyiszor le”, 5.) hüvelykujjaival veséjét, 6.) lapockái közt keni meg. A győrmezei Kapi-ban meg a pipadohány megszírozott csomagolópapírrát teszik a kicsi hasára.

A régebben komoly diagnosztikai és gyógyeljárásnak használatos mérés utóbb a gyerekek kezéhez kerül játéknak. A szepesmezei Kojson a gyermekek ha összejönnek, játékból megméri magukat az ajtófélfánál: lehajolva kinyújtott karokkal megméri a távolságot a földtől kinyújtott kezükig, majd felegyenesedve talpuktól a fejük búbjáig mérnek. Jelentőségét, magyarázatát, vagy valami szöveget hozzá nem ismernek.

Dr. Wagenhuber Aurél.

*

Erschütterung und Messen. Ein Grossteil der Erkrankungen des Säuglingsalters wird vom Volk unter dem Namen „Erschütterung“, „Verrenkung“ zusammengefasst. (Von den in der Umgebung von Budapest angesiedelten Deutschen mit „*unterwachsen*“, den Slovaken ebendort mit „*presinutvo*“ bezeichnet.) Als diagnostische Probe wird ein Knie des Säuglings dem Ellenbogen der entgegengesetzten Seite genähert: Wenn das Knie mit dem Ellenbogen nicht zusammengestossen werden kann, oder das Kind zu weinen beginnt, so ist es an „Erschütterung“ erkrankt. Mancherorts ist dieser diagnostische Griff gleichzeitig auch Therapie. Verfasser fand diese „Erschütterungs-Probe“ in den ungarischen Dörfern noch sehr verbreitet und reiht sie zu den in diesem Artikel teilweise beschriebenen Volks-Anthropometrien. In der ungarischen Vorzeit Kommen mehrere Angaben über Anthropometrie im Volksbrauche vor, deren Zweck diagnostischer oder therapeutischer Natur war. In den schwäbischen Ortschaften um Budapest gibt es auch noch heute alte Weiber, die sich einer ausgedehnten Patientur erfreuen und zumeist von Abzehrungs- und Gelbsuchtskranken aufgesucht werden. Die Messfrau misst vorest mittels Spagates an den ausgebreiteten Armen des Kranken die Entfernung beider Fingerspitzen von einander und nachher die Höhe vom Scheitel bis zur Sohle. Bei gesunden Leuten sollen — nach ihnen — die beiden Entfernungen gleich sein, während bei Kranken diese Gleichheit verloren geht. Während des Messens wird eine Beschwörungsformel hergesagt und nachher gewöhnlich 9 Tage hindurch eine gewisse Anzahl gebete verrichtet.

¹⁶ *Magyary—Kossa* idézi (Magyar Orvosi Emlékek II. 218.) a következő adatot 1724-ből: Kenegessék rutás kenővel, savanyú vízben feresszék meg. „Talán megrándult, szökött (ugrott) vagy mi s abba járt úgy“ stb. (Ez a leírás, meg hogy helyenként lábainál fogva jól meg is rázzák a megrándult csecsemőt, némileg emlékeztet a csömörre és annak gyógyítására.)

NAGYSÁRRÉTI BABONÁK ÉS MENDEMONDÁK
AZ ELÁSOTT KINCZRŐL

A sárréti nép képzeletét semmi sem foglalkoztatja oly élénken, mint az elásott kincs babonája. Szántáskor, építkezéskor vagy egyéb alkalommal felszínre vetődő őskori szerszámok, edénytöredékek és a halmokból előkerülő archeológiai leletek régi mendemondák hamvadó parazsát lobbantják lángra.

Azt mondják, hogy legtöbb kincs a török időkben került föld alá. Az örökös háborúskodásra való tekintettel a tehetős polgárok elföldelve tartották pénzüket, futáskor pedig elásták. Sokszor aztán ott is maradt az; szétszóródott, elpusztult a család vagy ha visszajött is nem akadt rá megint. A törökök is nagyon sokat ástak el, kiűzetésükkor nem győzvéni magukkal cipelni minden prédát. Némely részéért azonban később vissza lopakodtak.

Emlegetik, hogy amikor Bajomban voltak a törökök, a falualatti Törökhalmon ütötték fel a basa selyem sátorát. Ide volt elásva a basa kincseivel megterhelt hajó (csolnak) is. Ezt azonban már csak későn tudták meg a bajomiak! Egyszer — több lehet hetven esztendőjénél, még akkor megvolt a rét — két fiatal idegen jött a faluba. Pár napig itt tekeregetek, itt csavarogtak; egy ízben az öreg Kótiéknál háltak, mint vándorló legények. Senki sem gondolta, hogy törökök, pedig azok voltak! Egy sötét éjszakán (erre vártak csak) kiásták a hajót, lehúzták a halom aljára, ott kezdődött a rét, ráeresztették a vízre és eleveztek. Jól megmagyarázták azoknak otthon, hogy hol kereskedjenek! A gödör most is látható a halom oldalán, de már belepte a fű. — Az is régen volt már, amikor egy nagyszakállú török érkezett Püspökladányba. Négy turbános, bugyogós emberrel jött, hosszú ekhós szekéren. Azt mondta, hogy kereskedő, portéka azonban igen kevés hanykolódott a szekénderékban. Ajánlották neki, hogy éjszakára álljon be szekérével a városháza udvarára, idegen utasok szokása szerint. De ehelyett egy gazdánál szállásolta el magát. Jó pént ígért, hát szívesen fogadták. Kora hajnalban már tovább mentek. Búcsúzáskor a török száz aranyat olvasott le a gazda tenyerébe. Az nem akart elfogadni ilyen sok pénzt egy éjszakáért. „Vegye el gazd-uram, — így a török — jut is, marad is a dédapám vagyonából!” Jól van, hát elfogadta. Majd napok múltával lemenvén nagy udvara hátuljára, az egyik sarokban betemetett gödörré talált. Ekkor világosodott meg minden az elméjében; miért húzták a lovak a szekeret befelé olyan könnyedén és miért nyikorgott a kerék, amikor kifelé mentek a kapun.

Ástak el pénzt 49-ben is, amikor bejött a muszka. Egy ladányi ember a nagyapjától hallott ilyen esetet. Valamikor a kunmadarasi vásáron járt az és szóba ereszkedett egy világtalan koldussal, aki elpanaszolta neki gyászos élete történetét. Negyvenkilencben, mint árva gyerek, Ladányban szolgált a gazdagságukról híres Bojároknál. Az orosz jövetelének hírére gazdái is összeszedték arany, ezüst drágaságikat, hordóba rakták és szekéren kivitték a Nagytanyára. A temetőtől délre nagy mélyen a földbe ásták a hordót, téglát raktak rá löbbsorral s betemetvén, nyolc lóval megtapostatták. Ő is ott volt e műve-

letnél. Kérdezték tőle, hogy ide találna-e ezen helyre. „Ide találnék könnyen” — válaszolta. Erre a hét Bojár, apa és fiai, megragadták, szeméit kivették és rettenetes átok közben a kincsre helyezték. „Két emberi szemmel tudjanak felvenni!” — mondták. Ővele pedig mit sem lörödve, utjára engedték. — Az öreg koldus szavain elindulva, kereskedtek is a kincs után. Heten fogtak ásáshoz. Már szedtek is ki sok téglát, amikor — miért, miért nem, nem mondták meg — hirtelen félbehagyták a munkát. A következő esztendőben pedig egymásután elhalt mind a hét ember.

Meggazdagodott uzsorások, zsugoriak, akik sajnálják, hogy nem vihetik magukkal mindenüket a túlvilágra, szintén elföldelik összeharácsolt kincseiket. Bajomban hallottam olyan gyermektelen öreg házaspárról, aki a szőlőskertben ásta el pénzét. Mielőtt betemették volna, a vénasszony „ráürítette magát”, hogy soha senki ki ne vehesse. — Egy régi karcagi főbíró, amikor el kellett hagyni hivatalát, három napig mulatott a Karajánosi-csárdában. Harmadnap éjszaka kiment a csárdamelletti laponyagra és elásta a bukszáját. Nagyon sok igazságtalan pénz volt benne. Háromszor utána köpött a gödörbe, hogy sohse tisztuljon meg. — Egy fűzesgyarmati gazdag kupec halálos ágyán árulta el, hogy a Sütőtthalom oldalában van a pénze, délnek, — de el ne felejtsek hétszer körüljárni, mert csak úgy vehetik ki.

Nem egy üldözött zsvány is föld alatt tartotta a rablott pénzt. Onnan költögette. Híres nádibetyár Orbán Gábor pénze a Gugyori ablaka alatt volt elásva. Amikor egy gulyáskunyhóban csellel elfogták, a csárdás vette ki. A Villogónál is volt neki, Konyár alatt. Szilasi nevezetű szerepi betyáros pásztor ember pénze pedig még mindig ott van gyarmati földön, a Divíki zug egy kis laponyagjában. Idáig még senki sem találta el, milyen fortélyal lehetne kivenni.

De vannak olyan kincsek is, melyek valamilyen titokzatos, ismeretlen módon kerültek a földbe. Az ilyeneket többnyire boszorkányok őrzik.

Hosszúháltól le Zódonynak vezet egy út. Ezen az úton van egy olyan hely, Hármashídon erről, ahol Szt. György éjszakáján tizenkét órától egyig nem lehet elmenni, se szekéren, se gyalog. Valami megállítja az utast és nem engedi tovább, míg az idő le nem telik. Olyan pénz van ott, amit a boszorkányok őriznek. Hogy mi haszon háramlik ebből rájuk? — azt ember még el sem képzelheti.

Aki ilyen helyen nem vigyáz, az könnyen megjárhatja, mint a szeghalmi juhászbojtár. Legeltetvén a nyáját, a számadóval felmentek egy halom tetejére „Na fiam, — így szól a számadó — régi öregektől hallottam, hogy ebben is pénz van”. Valami kis rongydarab volt a halom tetején. „Ni, — azt mondja a tudatlan bojtár — milyen nagy szél fúj, osztán ezt mégse viszi el!” Avval belérugott, még mielőtt a számadó rákiálthatott volna. Azóta térdben nem hajlik a lába. Nem igazi rongy volt az! Azért volt ott, hogy a pénzt ki ne áshassák.

Ilyes valami lehet az a sötét csomó is, ami minden éjszaka ott lapul a bárándi Kincseshalom tetején.

A bajomi rétben van egy terebélyes halom: Nagygazos. Ezelőtt nem olyan volt, mint most, hanem egészen belepte a giz-gaz, számár-tövis, ragadófü, bojtortján és más efféle, körülötte pedig vizek, náda-

sok kerültek el. Egy régi juhásznak, akit csak Kuriburi ragadvány-néven emlegetnek — ide fiadzott a pulija. Mikor előjött, bojtorjával összekócolt szőre között egy aranyat lelt Kuriburi. Egy éjszaka aztán harmad magával így ment el a halomra, kereskedni. A kutyakaparás helyén ásní kezdtek. Ástak, ástak, szorgalmasan. . . A közeli bokorban pedig ott pipázott egy ember és figyelte őket. Észre sem vették, míg meg nem szólalt. „Vigyázzanak, — azt mondja — mert agyonüti kendteket a malomkő!” Egy nagy malomkő csakugyan ott forgott fölöttük a levegőben, az öreg Kuriburi még jól bele is vágta a fejét, amint hirtelen felegyenesedett. Ha ástak, a malomkő lejjebb jött, ha behányták a gödröt, eltűnt. „Ne fáradozzanak bátyám, — folytatá a pipázó ember — nem lehet ezt a pénzt kivenni. Én már csak tudom, mert számtalanszor próbáltam. Boszorkányok keze van benne.

A kistrábai határon a Korgórét közepéből is emelkedik ki egy magas halom: a Békáshalom, No, hát ez a halom meg széjjel szokott nyílni! A tetején látszik is amolyan nyeregféle bemélyedés, mintha két kúpja volna. Éjszakára gyakran ennek oldalára hajtotta fel nyáját egy kondás. Nem látott, nem hallott soha semmi titokzatosságot, míg aztán ennek is elérkezett az ideje. Egyszer éjfélkor költegetni kezdtek, hogy keljen fel, mert nem jó helyen fekszik. Előbb azt hitte álmodik, de mégsem tudta mire vélni a dolgot, mert a konda is felkelt és húzódtott lefelé, elmaradozva hol egyik, hol másik része, mintha terelnék. Ment hát ő is utána. Amint leért és visszafordult, látta, hogy a halom tulsó oldaláról egy széles nyílason átvilágított a hold. A nyilásnál pedig különös emberi árnyékok surrantak el. Nagy lárma és pénzcsergés hallatszott! Pár szempillantásig tartott ez, azután eltűnt minden és még nagyobb csendesség lett, mint azelőtt volt. Na, ez sem istenes dolog! — gondolta a kondás. Amikor elbeszélte egy nevezetes tordai öreg embernek, az csak bólintott rá. „Hát tudd meg fiam, — azt mondja — hogy ez így történik minden hetedik esztendőben. De fogadd meg a szavamat és ne leselkedj utánok”. Az öreg ugyanis egyszer — még fiatal korában — megakarta lesni a titokzatos alakok műveletét, de azok úgy lehajították a halomról, hogy elnyomorodott.

Van ilyen rossz hely több is, szanaszét a határokon.

Igazán jól csak a régi bolyongó táltosok ismerték a földeket! Leginkább a rétet rejtelmeiről szerettek beszélni. Azokban sok minden feledésbe merült már abból, amit ők hirdettek. De még így is nehéz lenne észben tartani azoknak a kis laponyagoknak és halmoknak a nevét (Bajomtól Dévaványáig, Szeghalomtól Karcagig, Nádudvarig, továbbá Komádi és Csökmő környékén), amelyeket megásásra érdemesnek tartottak. Nekik ugyanis megvolt az a hatalmuk, hogy az aranyat, ezüstöt, rezet és drágakövet, akármilyen mélységbe voltak is elásva, meglátták. Többnyire azt is tudták, hogy miképpen lehet azokat megszerezni.

Többek között beszéltek, hogy a Nadányiak temérdek kincse Apavára halmában van. Két török fej van rajta. Minden hetedik esztendőben van olyan nap, amikor kilehetne venni. De, hogy melyik az a jeles nap, — az már elfelejtődött. — A gyarmati Jányhalomban egy arannyá vált leányzó fekszik. — Szeghalmon a Turbuchalomban a török császárné drágamimű ékszereit látta valamelyik. Egy szép magyar

katona ásta el ide, akit a fiatal császárné szabadított ki a rabságból. Hogy miként szabadult meg és miért ásta el az ékszereket, — azt itt nem lehet elmondani. A bajomi szőlőskert mögött domborodó Keresztéri porongról pedig azt híresztelték, hogy hét szürke csödör ára van benne eltemelve.

Bizonyos Békési nevezetű gyarmati táltos többször ajánlotta Bajomban az öreg Somogyinak, hogy a Szúrdoki porongot ássa meg, mert ezen és ezen a helyén pénz van. Az öreg Somogyi — saját szájavallása szerint — meg is jelölte a helyet, de jámbor ember lévén, nem kereskedelt. Pedig ő kivethette volna, mert egyszer sem káromkodott életében.

Ezelőtt még hivatali viselő tekintélyes emberek is útra keltek csillagatlan éjfeleken, a mulandó földi javak után, amerre a táltos igazította őket*

A hagyomány szerint egy emlegetett nevű bajomi főbíró is talált pénzből vásárolta a sok földet. A tordai táltos megmondta neki (egy köcsög jó aludt tejért), hogy az Óberettyó mellett melyik kis porongban van a pénz. Igaz, hogy ült rajta egy nagy göndörszörű, fekete kutya, de megmondta a táltos, hogy avval ne törődjön, hanem álljon meg a porong hajlásánál, nézzen a szemébe és háromszor kiáltson rá; vakk, vakk, vakk! Megijedt-e a kutya a főbíró ugatásától avagy megértette? — elég az hozzá, hogy sarkonfordult és elkullogott, le a Berettyónak. A főbíró pedig gyorsan kiásta a pénzt, mert csak addig lehetett, míg a kutya helye meleg volt.

Igen mindenik faluban van talált kincsből gyűlt vagyon, meg olyan szegény ember, aki másként meg nem magyarázható módon, hirtelen összeszedte magát.

Vannak más módjai is a kincskeresésnek.

A sokat tapasztalt öreg Demjéntől hallottam, hogy — 70 esztendeje lehet — valami nagybajuszú ember ögyelgett a bajomi határon. Egy hetedik gyerek volt vele, aki acéltükörrel nézte a kincset. Sorba járták a halmokat. Azt állította a gyerek, hogy a Lyukaslaponyagban sok kincset lát (így mondták már a táltosok is, hát igaznak kell lenni); de ha kivinnék elsúlyedne Bajom városa. Ilyen gonosz szándékkal ásták volt el valamikor! A Nemesföldön levő Disznóslaponyagban szintén látott. Ennek meg az a hibája, hogy minél mélyebbre ásnak utána, annál lejjebb sülyed. Nem lehet kivenni!

Szent György éjszakáján tisztul a kincs. Ahol el van ásva, ott kis láng vetődik fel a földből. Ilyenkor tehát a kinnjáró emberek: pásztrok, csőszök figyelemmel szoktak lenni. Egy bojtár a Kecskés-zugban, gyarmati földön látta a lidérc-láng lobbanását, éppen egy régi csárda helyén. De azt mondta a számadója: „Betyárfészek volt ott, fiam. Átkos pénz az, bajt hozna rád!”

Olyan eset is fordult már elő, hogy ősz ember mutatta meg a kincset. Egy p-ladányi gulyást is ilyen szerencse ért régen. Történt egyszer, hogy a Peres kút közelében levő halomnál hálatta a gulyát. Szép holdvilág volt. A bojtárok elpihentek, a gulyás pedig botjára tá-

* Szűcs Sándor: A csökmői sárkány és egyéb régi mendemondák. (Tiszaföldvár és vidéke, 1936. évi 22. szám.)

maszkodva áldogált. Pontosan éjfélkor egy elhanyagolt külsejű öreg ős ember jött elő a halom tulsó oldaláról. Egyenesen a gulyáshoz ment és csendesesen így szólt hozzá: „Látom fiam, hogy jólelkű ember vagy, tedd meg hát velem azt a szívességet, vezessél oda kúthoz és mosdassál meg, fésüljél meg”. A gulyás csak ásítózott, nyujtózkodott, mintha igen elnehezítette volna az álmot. Az ős ember azonban tudta, hogy mire gondol. „Ne félj tőlem fiam, — mondá — nincs énbennem tetű, csak már régen nem mosdottam, régen nem fésülködtem”. Megsajnálta a gulyás, mivel csakugyan jó ember volt s oda vezetvén a kúthoz, megmosdatta és megfésülte. Visszamenvén, akkor látja, hogy a halom tulsó oldala széjjel van nyílvá. Az ős ember belépett a nyíláson. „Sohse félj fiam, — szólt vissza — hanem gyere utánam, hadd háljaljam meg a jóságodat”. Lementek a halom nagy üreges gyomrába. Hét hatalmas vas kondér előtt állottak meg. Az ős ember leemelte egyikről a fedőt. Színültig volt arany pénzzel. „Markold tele fiam két szűröd ujját, — így szólt — azután hagyjál magamra, mert éjjel után bezárul a halom és megint nem nyílik meg hét hosszú esztendeig”. A gulyás engedelmeskedett s megköszönve az ajándékot, kifelé igyezt a megnehezedett szűrrel. Alig ért ki, összecsucodott a nyílás, még nyoma sem maradt. A gulyás házat, földet vett Ladányban s gazdag ivadéka most is ott élnek.

Egy udvari tanyást éjjeli álmából költött fel az ős ember. Megrázta a vállát. „Kelj fel, fiam! Ne aludj most, hanem eredj ki a Tigicsérgáthoz és a hídtól naplementnek mérj ki a parton hétszer hét lépést.” Ennyit mondott csak, azután eltűnt. Rögtön gondolta a tanyás, hogy azon a helyen pénznek kell lenni. Nem szólt a feleségének sem, felrántotta a nadrágot, magára kapta az újjast és egy ásóval kiment a mondott helyre. Jó marsot tett, mert nem volt közel. Sarkát a hídhöz illesztvén, mérni kezdte a hétszer hét lépést. Előszörre azonban elvettette a számolást. Kezdte másodszorra, harmadszorra, hetedszerre... Mindig eltévesztette! Addig bajlódott, vesződött, míg rávirradt. „Tudhattad volna, — mondta neki otthon a felesége, — hogy harmadszori felkeltésre kell elindulni!”

Némelykor az álmot is rávezeli az embert a földbe rejtett kincsekre.

Egy sápi csösz három éjszaka álmodott egymásután a Kállólapon levő halomról. Mintha rajta lett volna s lejövet roppant bánkódott, hogy ottfelejtett valamit, de hogy mit, azt már nem álmodta meg. A negyedik éjszakán ásót fogott és elindult szétnézni, nem lelne-e valamit. Amint a halom tetején kihajított egy ásó földet, azonnal kifordult belőle egy kis mázolatlan cserép csupor. No, azt mondja, emiatt bánkódtam én álmomban. Mert a kis csupor telistele volt arany pénzzel. Jó ideig tartogatták otthon a komótfiában (mert nagyon régi pénz volt már, nem lehetett elkölteni), míg aztán egy csontot, rongyot szedő zsidó tíz pengőt ígért érte s eladták neki.

Egy sárrétudvari ember meg az Árkoshalomhoz álmodott és egy zimankós éjszakán kiment, hogy megássa. Meg is lelte volna már a kincset, de a nagy munkában bőrnadrágja fenekéről levált a folt és amint szélnek fordult, elkezdett rajta csatlogni s azt gondolván, hogy hátulról a boszorkányok tenyerezik, meg sem állott hazáig. — A monda szerint ezen a halmon a régi időkben nagy épület állott, amely

ben valami nőtlen emberek (némelyek úgy tudják: barátok) laktak. Gyakran elunták azonban a maguk rideg társaságát és a környékbeli falvakból leányokat raboltak el. Emiatt sok átkot szórtak rájuk. Egyszer Kabáról hozták el egy gazdag úr leányát. Ez lett a vesztük. Az apa embereivel körülvette a halmot, felgyújtatta a házat és szétszóratva üszkös romjait. A bentlevők végső pusztulásuk előtt ásták el kincseiket a halom földjébe.

Akavára szintén igen jeles hely, már a régi táltosok hagyománya szerint is. Ide egy bakonszegi gazda álmodott, többször egymásután. Egy éjszaka aztán kiballagott a fiával együtt. Amint ásták, fúrkálták a földet, egyszer csak felkiáltott a fiú: „Megvan, apám!” De bár ne lett volna meg! . . . Egy jókora kantát emeltek ki. Nézik, belenyúlnak, hát arany és ezüst pénzt tartalmaz. Hamarosan elsimítván a földet, a kantát kivitték a tanyára és a fal tövében elásták. Harmadnap éjszaka valami rossz emberek (soha sem akadtak nyomukra) rátörtek a tanyára, a tanyást agyonütötték, az ólból pedig négy lovat elkötöttek. Feltette a gazda a talált pénzt, hogy más kezébe kerül, hazavitte tehát és a kamarában elásta. Rá harmadnapra talpig leégett a háza. Mivel maguk is kiköltöztek a tanyára, a pénzt megint ott ásta el az ágy alá. Eltelvén három nap, a nagy legény fiú ágyának dőlt s egy hét múlva már el is temették. A tűzoltásnál esett valami baja, — mondogatták. A gazda azonban tudta már, hogy a talált pénz átok alatt van. Hogy a további szerencsétlenségnek elejét vegye, visszaásta a kantát Akavára halmába.

Az átok volt a kincsásók legnagyobb veszedelme. Egy ványai ember minden éjjelkor táncol ereje fogytáig. Rálestek már többször, de sohasem látták, kivel járja. Van olyan ember is, aki a határban szaladgál, dülőúton le, dülőúton fel. Minden esztendőben hétszer van ilyen éjjel, amikor nem tud otthon maradni. Egy másik ember meg bizonyos éjszakákon kiáll a falu szélére és ott áll. Néz egyenesen előre, meg se mozdul. Hiába köszönnek neki, nem fogadja. Éjjel után, mint aki megretten, hirtelen megfordul és hazamegy. Átok alatt lévő pénzt ástak ki ezek valahol!

Hogy a kincs elásásakor miképpen mondták rá az átkot a megtalálóra? — azt a mostani emberek már nem tudják. A régiek tudták csak. Annyi azonban bizonyos, hogy nem jó az átok alatt lévő pénzt a háznál tartani, de még elkölteni sem.

(Biharnagybajom.)

Szűcs Sándor.

*

Aberglauben und Schatzsagen aus Nagysárrét. (Kom. Bihar). Verfasser schreibt über die Rolle des vergrabenen Schatzes beim Volke. Der Schatz ist zumeist in einen Hügel verborgen; der Volksmeinung nach wurde er von den Türken versteckt. Der Schatz steckt in einem Kahn. Es gibt Menschen, die diesen Schatz mittels eines stählernen Spiegels erblicken, es gibt aus solche, die auf Grund eines Traumes den Schatz auszugraben versuchen. Vielfach erscheinen geheimnisvolle alte Männer, die die Leute über dem Schatz unterrichten. Der Schatz ist meistens verflucht. Dem Volksglauben nach klärt sich der Schatz allsiebenjährlich auf die hl. Georgsnacht. Bei dieser Gelegenheit brechen Flammen aus der Erde — wo der verborgene Schatz liegt empor.

A LÓLOPÁS ÉS EZZEL KAPCSOLATOS BIRÁSKODÁS ÉS BÜNTETÉS A KIRGIZEKNÉL.

A lólopásról a kirgizek mindig híresek voltak. Ezt a régi időben bizonyosfokú ügyességnek minősítették s a következőképpen vitték végbe.

A falu közelében kéznél lévő lovakat többnyire ló nélkül maradt, szorult helyzetben levők kötik el, mint pl. a betyár vagy olyan valaki, akitől a kár saját, akár nemzetsége adóssága fejében elvették a lovat.

A ménesből való lopást „hivatásos” lótolvajok űzik. A lopásnak ez a formája a rablás lényegét is kimeríti, mert a tettesek néha a csikósokat összekötözik s úgy veszik el a gondjaikra bízott jószágot.

A *barimta* (tulajdonképpen bosszú, kárpótlás). Indítóokai különfélék, pl. *emberölés*, amikor egy törzs vagy nemzetség más törzshöz vagy nemzetséghez tartozó egyént megölt; *szerelem*, ha egyik törzsből való ifju a másik törzsből való leánnyal eljegyzi magát, de a szülők, ill. a törzs a leányt a házasság előtt közben máshoz adják; *tartozás*, ha az egyik törzsből való a másik törzsbelinek tartozik s adósságát nem fizeti meg; általában nagyobb súlyú becsületbevágó ügyek elintézése. Ilyen esetekben az egyik törzs a másik törzs ménesét elhajtja.

A *barimta* lényege és jelentése a kirgiz fogalmak szerint a következőkben foglalható össze: a jószágnak titokban való elhajtása nem *barimta*, hanem közönséges lopás, úgyszintén nem lehet *barimtának* minősíteni az olyan rablótámadást, amelyre nézve semmiféle indító ok nem forog fenn. Azért, hogy a támadást *barimtának* lehessen nevezni, szükséges:

1. az útnak indulás ne éjjel, hanem nappal történjék,
2. a támadást félreérthetetlenül *barimtának* kell kijelenteni,
3. a támadás (*barimta*) célja legyen elégtétel valamilyen kár, lopás, sérelem, gyilkosság, menyasszony vagy feleség elrablása, bántalom stb.-ért.

A *barimta* szó jelentése azonban különböző népeknél igen sokféle. Előfordul az is, hogy a *barimta* nemcsak az arra okot szolgáltatatók, hanem az utóbbiak rokonságának jószága ellen is irányul. Az első esetben az elhajtott jószágot kárpótlásnak (elégtételnek) tekintik; a második esetben pedig biztosítéknak (zálognak) arra nézve, hogy a törvényszéki tárgyalás esetén a lopott jószágot visszakapják vagy általában az elégtételt (kárpótlást) megkapják.¹

Gyakori az ú. n. *ellenbarimta* is, amely esetben közvefitőként egy harmadik törzs lép fel s igyekszik az ellentéteket tisztázni, elsimítani és a két felet közös tárgyalásra birni. Az *ellenbarimták* gyakran a két törzs közötti harcokra vezetnek, amelyeknek megszüntetését és a szokásos tárgyalások felvételét illetőleg ugyancsak egy harmadik törzs lép fel közvetítőnek.

Lopás esetén a lopást szenvedő félnek bejelenti valaki, hogy tudja, ki lopta el a lovat, esetleg lovait. A bejelentésért a károsult *szüjüncsi-t* (az örömhír dija, jutalma) ad. Mikor az a *szüjüncsit* megkapta vagy tanunak ajánlkozik, vagy kijelenti, hogy nem tanuskodhat s ehhez képest nevét se említsen a sértett senkinek. A károsult fél ezt el is fogadja és most már elmegy a gyanúsított törzsének valamelyik tekintélyes emberéhez és kijelenti, hogy jószágát az ő törzséből való X. lopta el s ezt adassa általa vissza. Erre ő azt kérdi, vajjon tudja-e állítását igazolni, illetve a lopást bizonyítani. A károsult erre azt mondja: „Van tanum!” vagy amennyiben a tanu (*ajgak*) titokbanmaradását fogadta meg, azt kívánja a törzs köztiszteletben álló emberétől, hogy esküdjön meg (*zsaganszal*), hogy X. nem lopta el az ő jószágát. Ha a károsult az *ajgakkal* bizonyította a lopást, úgy a törzs visszaadhatja X.-vel a sértett tulajdonát vagy annak ellenértékét s ezenfelül az ezzel kapcsolatos ösz-

¹ Grodekov : Kirgizy i karakirgizy Szyrdarjin-szkojoblaszti 170—171. old.

szes kiadásokat, beleértve a szüjüncsit is, amit a károsult a feljelentőnek adott, sőt kötelezhetik még büntetés fizetésére is. A bűnös vagyontalansága esetén annak rokonai, ill. törzse tartozik megfizetni a felsoroltakat. Biztos tudomás esetén a törzs tekintélyes embere esküt tesz, hogy X. nem lopta el a sértett jószágát. A kirgizeknél ú. i. az eskü oly erős, hogy inkább életüktől válnak meg, de hamis esküt nem tesznek. A *bij* (bíró) ítélete szerint természetesen a károsultat is esketik.² *Charuzin* szerint a vádlott a népi bíróság előtt harmadik ágon távolabbi rokona esküjével tisztázza magát, szükség esetén azonban megengedi a közelebbi rokon, sőt édes testvér esküjét is. *Zag-rjazsszkij* szerint az Uralon túli kirgiz hordáknál a károsult azt a személyt, aki a vádlott érdekében esküt akar tenni, az utóbbi (vádlott) falujából, nemzetségéből és törzséből köteles választani és fordítva.³

Az eskünek a kirgizek igen nagy jelentőséget tulajdonítanak, ami abból is látszik, hogy ha a vádlott érdekében valaki esküt tesz, azt okvetlenül ártatlannak tartják. Viszont bűnösség jelének tekintik, ha az eskütételre választott személy ezt megtagadja. Az eskü nagy fontosságára való tekintettel az esküt tevőnek bizonyos időt adnak, hogy az ügyet tanulmányozhassa.

A hamis esküért és tanuskodásért a régi szokásjog szerint a kirgizek a bűnöst — aszerint, hogy milyen kárt okozhatott volna az ártatlannak, hamis esküje s tanuskodása által — 25—40 kancsuka ütésre vagy megfelelő büntetés fizetésére ítélték.⁴ A hamis esküért fizetett büntetéspénz vagy jószág a szegények javára megy, amely büntetés mértéke az *atton*-tól *három toguz* (három kilenc)-ig terjedhet. *Grodekov* szerint a hamis esküért való büntetés célja az, hogy az illető — bűnétől megszabadulva — lelkiismerete helyre álljon, amit a kirgizek *dsandí urnina szalmak*-nak neveznek (a lelket helyére tenni).⁵ Annak jellemzésére, hogy a kirgizek mennyire idegenkednek nemcsak a hamis, hanem általában az eskütől, *Gotovickij* azt mondja, hogy az ázsiai kirgizek minden eszközzel igyekeznek az eskütételt elkerülni és csak az a veszedelem kényszeríti őket az esküre, ha teljesen ártatlan és erkölcsi szempontból nekik jó ismerős személy szenvedne az eskü megtagadása következtében. Szerinte voltak esetek, mikor a károsult által követelt egész keresetet vagy annak egy részét inkább megfizették azok a személyek, akiket eskütételre kijelöltek, csak azért, hogy ne kelljen esküt tenniük.⁶

A kirgizek véleménye szerint nemcsak az követ el bűnt, aki esküszik, hanem az is, aki az ártatlan embertől esküt követel. Ezzel magyarázható az, hogy a peres ügyeknek legnagyobb része békés megegyezéssel végződik.

Az eskü formai oldalát illetően, még a múlt század végén a vallási (Koránra való) eskü mellett szokásban volt a néphagyományokon és szokásokon alapuló kirgiz népi eskü is. A Koránra való eskütést az iszlám előírása szerint a Mullah hajtotta végre. A nép-eskünek sok változatát lehetne felsorolni, de itt csak néhányat említek meg. Egyes vidékeken (pl. Aulijeata kerület) elegendő az, hogyha az eskütételre kijelölt ember a bírák előtt megjelenik és kijelenti, hogy a vádlott falubelijeért vagy rokonáért kész esküt tenni vagy a bíró megkérdezi, hogy vajjon eskütételre jött-e? Ha az illető azt mondja, hogy ő a vádlott ártatlanságáért jött esküt tenni, az ügy el van intézve és a vádlottat felmentik. Van olyan vidék is, ahol az esküt tevő a következőket mondja: „Vegye el a lelkemet az ördög, vagy a halálom után a lelkemnek ne legyen nyugodalma, a testemről hiányozzék a kefin (halotti ruha) stb.” E szavak után az esküt tevőnek kés liegyn egy darab zsirt adnak enni, amelyet sóval vagy hamuval hintenek meg. Fontos esetekben az esküt tevők-

² *Szülejman Abdul Kadir* által közölt adatok.

³ *Charuzin Alexej*: Kirgyzy Bukejévszkoy Ordy, 120 old.

⁴ *Charuzin*, i. m. 121. old.

⁵ *Grodekov*: i. m. 212. old.

⁶ *Charuzin*: i. m. 121—122. old.

nek körül kell járni őseik sírját. Ha az eskü helye távol volna az említettek sírjától, az eskütételt a következőképpen hajtják végre: az esküt tevő kardpengét csókol, vagy a hold felé fordulva kést, esetleg jobb kezének hüvelykujja körmét kell nyalnia.⁷

Grodekov adatai szerint az eskütevőt valamelyik mohamedán szent sírjához vezetik, ahol a károsult (vádoló) kezébe fogja a síron levő élőfa egyik ágát, amelyet az esküt tevő a következő szavak kíséretében vág el: „Oh, szent! találd ki, hogy közülünk ki a bűnös és öld meg”. A perovszki kerületben néha a vádló kivánságára sirt ásnak éppen úgy, mint a halottnak. Hogy az ijedség nagyobb legyen, az esküt tevőt megmosdaltják és kefinbe (halotti ruha) öltöztetik, a sírba vezetik, ahonnan az megint előjön.⁸

A régi időben a baskirok is nagy szerencsétlenségnek, szégyennek és gyaláztatnak tartották az esküt. Az volt a hiedelem, hogy a hamisan esküvőnek megdagad, felpuffad a hasa és az egész belső szervezete vagy más betegség éri s előbb-utóbb elpusztul. Gyermekkoromban az idősektől hallottam, hogy hamisan esküt tevőt senki sem engedett be nemcsak házába, hanem még az udvarába sem, mert azt tartották, hogy minden elpusztul és tönkre megy ott, ahova hamisan esküvő beteszi a lábát. A felfogásra jellemző az a fennmaradt mese, amely szerint Tengrikul faluban a járási épület közelében két hatalmas nyírfa volt, amelyek azért pusztultak el, mert azokat két hamisan esküt tevő megölelte.

A kirgizeknél *bij* (bíró) a régi időben mindenki lehetett, akinek az egész nemzetség, a törzs népe között becsületessége és igazságossága miatt nagy tekintélye volt. Mivel ilyen ember egy nemzetségben, törzsben nem nagyon sok van, ilyen csak egy-kettő lehetett. Voltak olyan bijek is, akik az egész hatmillió kazakság között híresek voltak. Pl. a XVIII. században Uludsuz kazaksága között Töle bij hat *alaşban* (hat nemzetség) híres volt. A régi idők egyik szokása még az volt, hogy a sértett és a sértő együttesen választhatták bírájukat, mondván: Megyünk X. bij elé és letérdelünk — és ezzel az ő ítélete alá vetették magukat.

Az orosz hódítás után a kirgizek területe volosztokra (járásokra) volt osztva. Minden volosztban megválasztott a kirgizség egy-egy bijt, akinek a törvény értelmében pecsétet is adtak az oroszok. Azonban a kirgizek között az utóbbi időkig a régi hagyományos szokás volt érvényben, vagyis az orosz törvény útján választott bírák ügyeit a néphagyomány által bírói jelleggel felruházott nagytekintélyű emberek intézték el, ők pedig csak reányomták a hivatalos pecsétet az azok által hozott ítéletekre. Két egymástól távol levő nemzetség, vagy törzs között lámadt igen nagy pereket is nem a hivatalos, hanem a szokás szerinti bijek intézték el, amennyiben azokat az orosz törvény elé nem vitték. Tehát minden járásban a hivatalos bijen kívül még egy-két, sőt három nem hivatalos bij is lehetett, ez azonban nem jelenti azt, hogy a nagytekintélyű embereket ne választották volna meg hivatalos bijül. A „Vosztocnoje obozrenije” c. folyóirat 1884. évi 19. számából Charuzin a következőket idézi: . . . „A steppe kirgizeknél jelenleg kétféle bíróság működik. Az egyik a hivatalos, a másik az „igazi” népi bijek vezetése alatt. Az utóbbiaknak a nép között tényleg nagy tekintélyük van. ítéleteiket tiszteletben tartják s azokat a közigazgatási hatóság közreműködése nélkül végrehajjták.”⁹

Szűjüncsi (örömhír jutalma). A kirgizeknél kétféle szűjüncsi van. Az egyik nem kötelező jellegű s ezt egyszerű örömhírért (pl. gyermek születése stb.) adják. Az eltűnt jószágok vagy egyéb vagyontárgyakról szóló híradásért való szűjüncsi többé-kevésbé kötelező jelleggel bír, aminek nem teljesítéséről tett panaszt a bij elfogadja elbírálás végett. A szűjüncsi nagysága a teljesített

⁷ Charuzin: i. m. 123—124. old.

⁸ Grodekov: i. m. 214—215. old.

⁹ Charuzin: i. m. 114. old.

szolgálat, illetve az elveszett jószág (vagyontárgy) értékétől függ. Egyszerű megtalálásért a megtalálónak az elveszett jószág $\frac{1}{20}$ -ad része jár és $\frac{1}{5}$ -e, ha a megtaláló azt a tolvajtól erőszakkal vette el. Abban az esetben, ha a megtaláló az elveszett jószággal együtt a tolvajt is elvitte a tulajdonoshoz, a szüjüncsi nagysága az elveszett jószág feléig is emelkedhetik. A rokonok nem követelhetnek szüjüncsit. Ha valaki megígéri, hogy megtalálja az elveszett jószágot, vagy megnevezi a tolvajt s az ígéretért szüjüncsit kap, míg ígéretét nem teljesíti, úgy a kapott szüjüncsinek másfélszeresét köteles visszaadni. A feljelentő szüjüncsit csak akkor kap, ha a tolvajra a bijek előtt is rámutat. Hogy a feljelentő vádja bizonyítást nyerjen, a bijek követelik a vádlottól, hogy a feljelentő részéről jelölje ki azokat a személyeket, akik az esküjükkel befogják bizonyítani, hogy a feljelentő valóban a tolvajra mutatott rá. Ha a feljelentő vádja bizonyítást nem nyer, a szüjüncsit megkettőzve köteles visszaadni annak, akitől kapta. A feljelentésért járó jutalmat *kulak* (fűl) szüjüncsinek nevezik akkor, ha a hírhozó nem maga látta az eltűnt jószágot, hanem annak hollétéről csak hallomás útján szerzett tudomást.¹⁰

A büntetés. A kirgizeknél a büntetés három fokozatát lehet megkülönböztetni: *at-ton*, *mujnina kuszak*, *kujrugina terkeu* és *toguz*. 1. *At-ton*: az at (ló) és a ton (kabát, bunda, suba) szavakból tevődik össze. Jelentése a következő: amikor az elhajtott jószágot elveszik a tolvajtól, utóbbinak saját lovát, bundáját, esetleg fegyverét is elveszik s ezzel az ügyet el is intézték. *Grodekov* adatai szerint a régi időben ez azt a személyt illette, aki a lopott jószágot a tolvajtól erőszakkal elvette, vagyis ez az ő részére éppen olyan volt, mit a szüjüncsi. Később azonban büntetéssé vált és pedig a legenyhébbé. A vádlottat tehát a bíró ítéli el *at-ton* fizetésre, amely állhat nemcsak lóból és bundából, hanem egy tehénből, egy birkából, sőt egy ruhadarabból is.¹¹

2. *Mujnina kuszak*, *kujrugina terkeu* büntetése többnyire jószág (ló, tehén stb.). Lopás esetén jár s abból áll, hogy a bűnös egy darab lopott jószágot három köteles fizetni. Pl. a lopott lovat nyakára (*mujnina*) egy és farkára (*kujrugina*) is egy lovat kötve köteles visszaadni a tulajdonosnak. A bíró ítélete szerint azonban ez lehet egy ló, egy tehén és egy juh is. Fő az, hogy három legyen a visszaszármaztatott állatok száma.

3. *Toguz*, kilencet jelent s értelme, hogy a fizetendő büntetésnek kilenc jószágból, illetve kilenc tárgyból kell állnia a bíró ítélete szerint. Ez lehet kilenc ló, tehén, juh, stb. vagy 1 teve, 2 ló, 2 tehén, 3 juh és egy darab ruha stb. stb. Az elkövetett bűn súlyossága szerint a büntetés állhat egy, két három stb. kilencből (*toguzból*) is.

Ez alkalommal a kirgizeknek egy érdekes jogszokását kell felemlítenünk. Pl. egy fiu anyai rokonságának méneséből három alkalommal hajthat el lovat: ezeket nem minősítették lopásnak, hanem *dsijendik kiliunak*, vagyis rokonságból való tettnek, csak az ezeken felül való eseteket. A kirgizek ugyanis ugyanúgy, mint a baskirok, hogy a fiu és leánytestvér gyermekei között különbséget tegyenek, a leány gyermekeinek megjelölésére a *dsijen* szót használják. Pl. az apa a leánya fiát *dsijen oglim* vagy *olim-nak* (unokafiam), a leánygyermekét pedig *dsijen kizim-nak* (unokaleányom)-nak nevezi. A leánya gyermekei és testvérei közti rokonsági viszonyt *dsijen-testvéreknek* nevezik (*dsijen unokaöccs*, *dsijen unokahug* stb.). A leány gyermekei nemcsak a legközelebbi rokonokkal szemben lesznek *dsijenek*, hanem az egész törzssel szemben is.¹²

Grodekov ezzel szemben a kirgiz szokások által megengedett kártérítés, illetve büntetés nélküli lopás tekintetében a következő rokoni fokozatokat közli: 1. az apa és a nagyapa a fia, illetve unokája vagyonából korlátlan esetben

¹⁰ *Grodekov*: i. m. 173–175. old.

¹¹ *Grodekov*: i. m. 226. old.

¹² *Szülejman Abdul Kadirtól* szerzett adatok.

és mennyiségben lophat ; 2. a fiu az apja és nagyapja vagyonából háromszor lophat, ezen felül azután büntetésben részesül ; 3. rokon a rokona (harmadik áig) vagyonából . . . (itt nem említi meg, hogy hányszor), 4. ha a dsijen ajándékot kér az édesanyja testvéreitől és nem kap, akkor azok vagyonából (állatok) három esetben lophat büntetés nélkül. Amennyiben nagyon sokat lopott volna, a fölőset elveszik tőle, egy-két darab állat kivételével. Ha versenylovat lopott volna, úgy a nagybátyja azt visszakérheti másvalami ellenében. A negyedik lopásnál nagybátyjai így szólnak hozzá : „Te elvesztetted a dsijen (u-nokaóccs) jogát“ (dsijedikten ketten).

A harmadik ágon túli rokonok vagyonából lehet lopni azon kötelezettség mellett, hogy a lehetőség szerint vissza fogja adni a lopott állatot, a következő esetekben : 1. kalim fizetési célra, mert az utódok (törzs) szaporítása dicséretre méltó dolog ; 2. adósság törlesztésére ; 3. éhség idejében ; 4. fontos utazás vagy tolvajok üldözése céljából.¹³

Régi időben a baskirok különböző ünnepeken, lakodalmakon és egyéb népi ünnepségeken közölték az elveszett lovak ismertető jeleit és kérték a hallgatóságot, hogy jártukban keltükben figyeljenek az említett tulajdonságú és jelű állatokra. A baskir közmondás szerint : „Atin jugalha jugenin julina testa“, vagyis : Elveszett lónak kantárát vessed (annak) utjára. A kirgizek a baskirokhoz hasonlóan hirdetnek és a megtalálónak jutalmat is ígérnek, de ők nem a ló, hanem a tolvaj megtalálójának adnak jutalmat. A Turkesztán területén élő kirgizek a vásári kikiáltókkal hirdetik ki elveszett jószágjaikat. A kirgizek általában az elkészült, betévedt, ill. más méneshöz beállott bitang lovat *boralginak* nevezik, amelyet azonnal jelentenek a községi bírónak, aki azt nyilvántartásba veszi s jogos tulajdonosának jelentkezéséig a falu legszegényebb emberének adja ki használatra. Az ilyen lovakkal a baskirok hasonlóképen járnak el.

A baskiroknál divó szokás szerint gyűjtötték a farkasok Achilles-inát, amelyet nemcsak ló, de egyéb tolvajlásoknál rontó, kuruzsló asszonyok elégettek azzal a célzattal, hogy az inhoz hasonlóan a tolvaj inai is összezsugorodjanak s így annak nyomára jöjjenek. Mint különös érdekességet kell ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a tolvaj iránt tanusított emberségből az in-égetést is csak a legrikább esetekben alkalmazták.

Néha, ha a faluban lopás történik, a kirgizek a falu közepén egy karót (vastagabb rúd) állítanak fel és felhívják a tolvajt, hogy az eltűnt holmit tegye a karó tövéhez és megfenyegetik azzal, hogy ellenkező esetben meghívják a mullahot a tolvaj kiderítése céljából. A mullahoknak különböző fogásaik (módszereik) vannak a tolvaj kiderítésére : lepényt sütnek, reá fújnak és mindenkinek adnak egy-egy darabot belőle. A tolvaj nyelés közben fulladásszerűen köhögni kezd ; sorjában mindenkinek a kezébe hólyagot (*kwuk*=hugyhólyag) adnak, amely a tolvaj kezében dagadni kezd ; fújnak a *kunganra*, miközben sorban mindenkinek a nevét említik : a tolvaj nevének kiejtésénél a *kungan* forogni kezd.¹⁴

Ha a csuvas gazdától ellopják a lovát, mielőtt még hozzákezdene az elveszett jószág kutatásához, legelőször is megkeresi az udvarban a ló nyomát, amelyet akkor hagyott, amikor a tolvaj kivezette. Odaviszi a boronát a ló nyomához és végighuzza fölötte abban az irányban, amerre a nyom (heludau?) mutat és így szól : „Az ekétől ne válj el, találtassál meg.“

Ha így járnak el, hitük szerint nagyon hamar rátalálnak a tolvajra.¹⁵
Tagán Galimdsán.

*

¹³ Grodekov : i. m. 160—161. old.

¹⁴ Grodekov : i. m. 161. old. levő jegyzet.

¹⁵ Mészáros Gyula : A csuvas ősvallás emlékei. Bpest, 1909, 89 old.

Justiz und Bestrafung des Pferdediebstahles bei den Kirgizen. Früher wurde der Pferdediebstahl als eine Art Geschicklichkeit betrachtet. Die Pferdediebe haben Zugpferde oder solche aus dem Gestüte gestohlen, auch kam es vor, dass ein Stamm das ganze Gestüte des anderen Stammes vertrieben hat (Barimta). Beim ersten Falle musste ein Schadenerschatz geleistet werden, beim zweiten Falle waren Strafen vorgesehen. Das Ergehen des Diebes musste bewiesen werden, gegebenenfalls unter Eid, vor einem Richter oder vor einem Wahlgericht. Der Dieb musste dem Verlusttragenden das Gestohlene drei- oder neunfach zurückgeben. Der Richter wurde aus der Reihe der angesehensten und ehrlichsten Mitgliedern des Stammes gewählt. Nach den russischen Eroberungen gab es auch Amtsrichter, doch bevorzugte man ihnen gegenüber die Volksrichter.

A LÓBETEGSÉGEK ÉS AZOK GYÓGYÍTÁSA A KIRGIZEKNÉL ÉS A BASKIROKNÁL.*

1. *A keleti marhavész (oroszul szibirszkaja jazva).* A baskiroknál a betegség mindkét formájának neve: *sz'kma*. Kirgizül a hevenyes alakot *kara kar°n*-nak, a karbunkulosos alakot *zsamandatu*-nak nevezik. A baskirok és a kirgizek a beteg állatokat kiválasztják a ménesből s távolos helyre hajtják. A kirgizek a betegséget a daganat kivágásával vagy tüzes vassal való kiégetéssel gyógyítják. Nagy daganatokat minden irányban bevagdálnak s a vágásokba ópium darabokat tesznek. Arról, hogy a baskirok kivágással gyógyítottak volna, nem tudok, de hallottam, hogy a tüzes vassal való kiégetés igen gyakori s igen sikeresen alkalmazták. A betegség az embereket is megtámadja, akiket szintén tüzes vassal való égetéssel gyógyítanak. A betegség ideje alatt a betegnek semmiféle tejes vagy erjesztett italt (kumis) nem adnak, mert ez — úgy mondják — az illető gyors halálát okozná. Az ilyen beteget erős szomjúság gyötri, aminek elnyomására szalmiák kristályokat szoptatnak velük. Magam is láttam ilyen égetéssel gyógyított embereket. Mind-egyik azt mondta, hogy amíg a daganatot égették, egyáltalán nem éreztek fájdalmat, hanem csak akkor, amikor az égetés egészséges húst érintett. A betegség 2—5 nap alatt végez az emberrel. Aki ennél az időnél tovább kibírja, rendszeren életben marad.

A baskirok nagyon félnek ettől a betegségtől. A beteg állatokat nem vágják le s húsukat nem eszik meg, míg a kirgizek a menthetetleneket levágják s elfogyasztják. Mivel ők is tudják, hogy a betegség az emberre is átragad, a hús feldolgozásánál és elkészítésénél nagyon elővigyázatosak. A leölt állatok vérért és belső részeit elássák, bőrét megszárlva eladják. Különösen ügyelnek arra, hogy a darabolásnál meg ne sebezzék magukat. Sebes kezű ember nem is fog ilyen munkához. A beteg állatok húsát sokkal tovább főzik, mint az egészségesekét, mert tapasztalatból tudják, hogy a keveset főtt hús élvezete következtében megkapják a betegséget. Az embereknél fellépő ilyen fertőző betegséget a kirgizek *tüjneme*-nek nevezik. Az égetéshez rendszeren izzóvá hevített ezüstpénz-darabokat használnak. A lovak között elég gyakori ez a betegség, de nagyobb pusztítást ritkán okoz.

2. *Takonykór (orosz szap).* A baskirok *manka (menke)* néven nevezik. Ettől félnek a baskirok legjobban. Gyógyíthatatlannak tartják. Ha valakinek a lovai között kiüt a betegség, az egész falu rögtön követeli a beteg állat kiirtását, a dögöket azonnal elássák és még a bőrt sem engedik lenyúzni. A kir-

* A lovak betegségeire vonatkozó kirgiz adatok legnagyobb részét A. J. Dobroszkyszlov: Szkotovodsztvo Turgajszkoj oblaszti 1895. Orenburg c. művéből és Szuljelman Abdul Kadir szóbeli közléseiből merítettem.

gizek is ragályosnak és gyógyíthatatlannak tartják-e kórt. A beteg állatot ők is megölik, véréit és belső részeit elássák, de húsát — jól megfőzve — elfogyasztják. Ilyen megbetegedés után méneseikkel együtt valamely távolabbi legelőre vonulnak.

3. *Mandam, čubirtba mandam. Szulejman Abdul Kadir* adatai szerint kétféle betegség. Ha az állattól testén itt-ott mogyoró nagyságú daganatok keletkeznek, akkor *mandam* a neve; ha ezek a daganatok az állat egész testét ellepik, akkor *čubirtba mandam*. *Dobroszmyszlov* szerint a betegség nem kétféle, csak nevük változik vidékenként. Szerinte ezek a daganatok legtöbbször maguktól elmúlnak, de fel is szokták vágni őket, hogy a bennük levő genny kitisztuljon. Ez a betegség rendszeren hosszú ideig tart s az állatok legtöbbször belepusztulnak. Azt is állítja, hogy ez a takonykórnak az állatok bőrében való jelentkezése. A kirgizek nem tartják ragályosnak e betegséget s ellene semmiféle óvintézkedést nem tesznek. A baskiroknál a lovak e betegsége nem ismeretes.

4. *Viszketegség* (rüh oroszul *cseszotka*). A baskirok *koršang*, a kirgizek *koršangi*-nek nevezik. Mindkét nép fertőzőnek tartja a betegséget s az ebben szenvedő állatokat elkülönítik a ménestől. Gyógyítására többféle szert használnak. Első ezek közül a nyírfa kérgéből nyert s szekérkenőcsnek használt sűrű olajnemű anyag (ezt állati zsírral vagy olajjal összeforralják), s ezzel kenik a beteg állatot. Orvosságul használják még a főzéssel nyert dohánylevelet és a hamuból főzött erős lúgot.

5. *Mirigydaganat* (oroszul *mit*) A baskirok *hakau*, a kirgizek *szakau*-nak nevezik. Az 1—3 év közötti csikók megbetegedése. A betegség a toroknál képződött daganat, mely ha felfakad, a genny az állat orrán keresztül ürül ki. A fiatal állatok sokat szenvednek tőle, nem tudnak szopni, enni s így nagyon leromlanak. A baskirok nem alkalmaznak ellene semmiféle gyógymódot, de a kirgizek felvágják a daganatot. E bajban megbetegedett állatok közül nagyon kevés pusztul el.

6. *Keh* (oroszul *odiška zapal*). Kirg. *kara ukpe* és *szolma*. Az állat köhög, soványodik, gyorsan fárad, ha igába fogják liheg, hörög. Hosszú ideig tartó betegség, melyről *Dobroszmyszlov* azt mondja, hogy e két név alatt a kronikus természetű különböző tüdőbetegségeket kell értenünk. A baskirok az ilyen állatokat „pállott” és „romlott” névvel illetik s gyógyíthatatlannak tartják.

7. *Butacsira*. A kirgizek *delbe*, a baskirok *tilbe* (*dilbe*)-nek nevezik. Nagyon ritkán előforduló betegség. Az állat nyugtalan, érzékeny, ágaskodik, rendetlen mozgásokat végez, néha mint a kerge juh, körben forog, figyelni sem mire sem tud, mindennek nekiütődik, össze-vissza töri-zúzza magát, végre teljesen erejét veszti. A betegség néha heveny lefolyású, néha kronikus jellegű, súlyos esetei az állat pusztulásával járnak. Az ilyen lovat a baskirok levágják vagy lebunkózzák s tetemét — négy lábát és fejét összekötve, — nyírfa akasztják. A babonás hit azt tartja, hogy ez az eljárás megmenti a többi állatot ettől a betegségtől. A betegséget gyógyíthatatlannak tartják s nem alkalmaznak ellene semmiféle gyógyszert vagy gyógymódot. A betegséget a kirgizek érvágással igyekeznek gyógyítani. *Dobroszmyszlov* szerint a kirgizek a *delbe* név alatt néhány különböző betegséget foglalnak össze, pl. súlyos agygyulladást, kergeséget, oglum-ot, stb.

8. *Veszttség* (oroszul *bésensztvo*). Kirgiz és baskir nyelven: *kotorgan*. Gyógyíthatatlan baj. A kirgizek az ilyen állatot megölik s húsát megeszik. A baskiroktól nincsen erre vonatkozó adatunk.

9. *Heregyulladás*. A kirgizek *kara kort*- vagy *kara kaptál*-nak nevezik. A betegség a mének heréjében lép fel s annak rothadását (szétesését) okozza. Az ilyen állatot kiherélik, ami után az állat ismét egészséges lesz. A baskiroknál a betegség ismeretlen.

10. *Farkasfog*. A baskirok *koritis*-nak nevezik a zápfogak hibás vagy

tulságos megnövését. Miatta az állatt nem tud rendesen enni. Gyógyítása : a hibás fogak kitörése.

11. A baskir *irgak* a szájpaplás megdagadása. A daganatot hosszú és görbe, éles árforma szerszámmal felhasítják. A daganatba összegyűlt vér a hasításon át kifolyik és az állat néhány nap alatt meggyógyul.

12. *Kólíka*. Kirgizül *ule* (halál) és *kara tüjnek* (fekete csomó). *Dobroszmyszlov* adatai szerint e két betegség tünetei egyformák. A ló a földre fekszik s egyik oldaláról a másikra hengergőzik, lábát szétterpesztve áll, mindig a csípőit nézi, ürülékét és vizeletét nem tudja kiüríteni, hasa felpuffad. A beteg lovat a kirgizek erősen meglövegolják s tejet vagy lúgot itatnak vele. Az *ule* néhány óra múlva meggyógyul, a *kara tüjnek* gyógyíthatatlan. Szerinte a kirgizek e nevekkel jelölnek mindenféle — különböző okokból származó — kólíkat.

A baskirok az ilyen beteg állatot járattják és ugyancsak erősen lova-golják, hogy felmelegedjen. A húgyrekedés gyógyításának egy másik módja a beteg állatnak síron való átléptetése, amit a samanizmus idejéből való babonának tekinthetünk. A nép hiedelme szerint a beteg állatot orosz síron kell átléptetni, mert az orosz, — a néphit szerint, — mint nem egyistenhívő, pokolban ég, amit a beteg állat meglát. Ettől a rettenetes jelenségtől megijed és önkénytelenül vizelni kezd. *Szulejman Abdul Kadirtól* értesültem, hogy az ő vidékükön az orosz vutkitól alkoholmérgezésben meghalt baskirok sírjait léptetik át az állattal. Az ilyen halottat u. i. nem temetik a közös temetőbe, hanem attól távol, mert a vallás által tiltott ital ivása és az ital gőzének belehelése által elvesztette az iszlámhoz való tartozását. Ilyenformán ő is pokolra került és örökké ég, amit a sír átlépésekor az állat meglát és ijedtségében vizelni kezd.

Ugyancsak *Szulejman Abdul Kadirtól* — aki sok esetben volt szemtanúja — nyert értesülésem szerint, a kirgizek az ilyen beteg lovat nem léptetik át a síron, hanem csak hozzákötik a fejéhez. Ezt *kebergetönetü*-nek nevezik. Az állatokat egyéb betegségeknel is egyszerűen a temetők körül helyezik el. Hiedelmük szerint ugyanis nem a beteg ló fél a pokoltól, hanem a betegség a holtak szellemétől. A temető közelében levő állatokból ilyenformán a holtak szellemétől felő betegségek eltávoznak és az állat meggyógyul. A kirgizek gyakran régi hőseik (*batirjaik*) sírjához hajtják beteg állataikat, abban a hiszemben, hogy azok szelleme sokkal erősebb, mint a közönséges emberé, így azok szellemétől a betegségek is jobban félnek s így hamarabb menekülnek ki az állatból. A beteg állatokat többnyire a *Kukcsetau* kerületben levő *Barak batir* (Barak hős) sírjához hajtják. Szentek vagy híres egyházfők sírjához csak a legriikább esetben hajtának gyógyítandó állatokat, tehát nem annyira a vallásnak, mint inkább a szellemeknek tulajdonítanak nagy jelentőséget.

Az ürülék, illetve a vizelet megakadása esetén a baskirok még egy harmadik eljáráshoz is folyamodnak. Kézzelel benyulnak a beteg állat végbelébe s ellávoítják a bélsárt, majd a húgyhólyag masszírozása és nyomkodásával igyekeznek elősegíteni a vizeletet.

13. *Métely*. Kirg.: *kort* (féreg, kukac), törökül *kurt*. A betegséget az élő állaton ritkán lehet észrevenni. A beteg állat néha köhög és nehezen lélegzik. Boncoláskor a tüdőben és a májban különböző nagyságú világos és vízserű folyadékkal telt hólyagokat látni.

14. A kirgiz *šizsin* fiatal kancáknál fordul elő vemhesség alatt. A beteg állatnak állandó vizelet ingere van. A betegség 1½ hónapig tart, amely idő után kezelés nélkül mulik el.

dr. Tagán Galimdsán.

*

Die Pferdekrankheiten und derer Heilung bei den Kirgisen und Baschkiren.
Es werden die bekanntesten und häufiger vorkommenden Krankheiten, desgleichen

deren uralta kezelési módokat. Bei der orientalischen Rinderpest werden die Geschwüre mittels einem Glüheisen ausgebrannt. Falls die Krankheit Menschen befallt, wird die gleiche Behandlung angewendet. Wird das Tier als unrettbar betrachtet, so wird es getötet, das Fleisch aber gut gekocht und verzehrt. Die Rotzkrankheit wird als unheilbar betrachtet. Die eiterigen Blasen werden nicht als ansteckend betrachtet, solche Blasen werden aufgeschnitten. Beim Jucken wird die kranke Stelle mit Tabaksaft, Lauge oder mit, aus Birkenrinde gekochtem Teeröl beschmiert. Die Drüsengeschwülste der Fohlen werden aufgeschnitten. Das dämplige Tier ist unheilbar, desgleichen das von der Fadenkrankheit befallene. Das wutige Pferd wird getötet und sein Fleisch verzehrt. Hodenfäulnis wird ausgeschnitten, die Wolfszähne werden ausgebrochen. Geschwülste am Gaumen werden mit einem scharfen Messer aufgestochen. Bei der Kolik wird das Tier mit Milch und Lauge getränkt und stark beritten. Kann das Vieh nicht harnen, so wird es über das Grab eines ungläubigen Russen geführt oder an die Grabmäler alter Helden gebunden.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Eleven csomó, mint húgyhajtó.

Régi állatorvosi feljegyzéseink gyakran említik a ló vizeletének elrekedését és annak gyógyítását. „Ebben az állapotban a ló ki nem eresztetheti a húgyát, jóllehet erre sokszor felkészül és magát szinte erőlteti”, írja Pataki

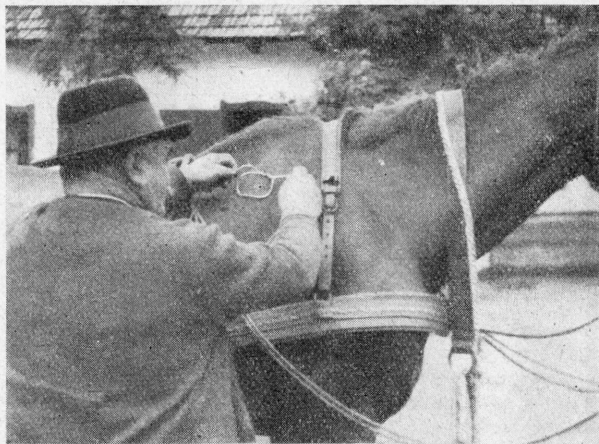
Lukáts, elsősorban a falusi népnek szánt baromorvosló könyvecskéjében 1792-ben.¹ Az állatorvosi receptekben gazdag csíksomlyói kézirat (kb. 1570—80) csöpűnek magvát ajánlja és embernek is hasznosnak tartja hasonló betegségekben.² Gróf Balassi emlékkönyve (XVI—XVII. sz.) szerint legjobb vizeletelrekedéskor a ló haserét megvágatni, hogy a vére jól kifolyjon.³ Révai István 1666-ban írt és jelenleg a Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratában több eljárást találunk a megakadt vizelet megindítására; a vizelni

¹ Pataki Lukátsnak egy meglett, próbált és okos szántó-vető embernek oktatásai a lovaknak, . . . betegségeiről és azoknak gyógyításáról. Pesten és Budán, 1792.

² Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1899: 221.

³ D. Daday András: Adatok lógyó-

nem tudó ló „hol lefekszik, hol felkel, egy helyen nem nyugodhatik, hanem csak voncsorog”; a vizelet megindítására három öreg tetűt ereszt vasorájára vagy „keress hárskötelet, vedd által a lónak farán, a két végét vond ki az utolsó lábai között, vond

1. ábra. Eleven csomó megkötése. Kiskunlacháza.

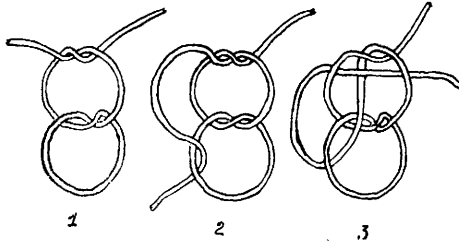
I. r. Wagenhuber A. fölve ele.

jól meg, hogy a ló megugorjon, mindjárt megindul a vizelete.”⁴ Egy, szintén a Nemzeti Múzeumban őrzött

gyászatunk történetéhez. Klt. az Állatorvosi Lapok 1932. évi 16. sz.-ból.

⁴ D. Daday András: Adatok stb. Klt. az Állatorvosi Lapok 1930. évi 2—4. számából.

XVIII. sz. beli kézirat (Házi patika) azt tanácsolja, hogy „egy vonással a ló tomporáján vond el a korbácsot, kiből a kígyó fulánkja van csinálva”, vagy kilenc rákszemet tölts a beteg állat torkába.⁵ Ugyanennek a Házi patikának még ma is ismert és gyakorolt eljárása az, hogy a nem vizelő lovat juhok közé ereszi.⁶ Zay Anna 1690-ből való orvostkönyve szerint, ha

2. ábra. Eleven csomó. Kiskunlacháza.

a nem vizelő ló földhöz veri magát, falismus fű gyökerét kell a nyelve alá dugni, mire a ló ganélyani kezd és felkel.⁷

Láthatjuk tehát, hogy a gyógy-eljárások legnagyobb része helybeli vagy távoli izgatással igyekszik az elakadt vizeletet megindítani.

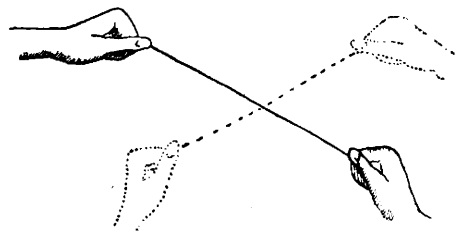
A régiségből felhozott adatokat kiegészíthetem néhány, saját gyűjtésből vett, még most is használatos gyógymóddal. A megakadt vizeletű ló húgycsővébe petrezselyemgyökeret dugnak (Hernádnémeti, 1936.) vagy azzal penisét dörzsölik (Gölnicbánya környéke 1936.), herélt ló csökibe tornát dugnak (Jásziakóhalma, 1936.), kanca lóba pedig gondos gazdája vizes, erős paprikával behintett ujját dugja (u. o.); sörös üvegbe 2 deci vizet, szappant és ecetet töltve, azzal a lovat megitatják (u. o.); birkaistállóba viszik (Szalkaszentmárton, 1936.); jól megfuttatják (Nagyida, 1936.) vagy ha azért nem tud húgyozni a ló, mert egere van, árral fúrnak át a fülét, ahol

az egér van. (Polygyerk, Nagyida, 1936.)

A felsorolt izgató szereken, erőművi behatásokon alapuló gyógymódokon kívül azonban a népi orvoslásnak sokkal jellemzőbb és kifejezőbb alakját is megtaláltam: az eleven csomóval való vizeletindítást. (A német népi orvoslást tárgyaló könyv⁸ írója, Jungbauer, az eleven csomó kivételével a fentebb felsorolt és a természettudomány által többé-kevésbé igazolható gyógyeljárásokat nem is sorolná a szorosabban vett népi orvoslások közé.)

Kiskunlacházán a következőképpen járnak el. „Ha a lónak kicsit megsült a hasa, eláll a hugya, mindenáron a földhöz akarja vágni magát”. Az ilyen lovon eleven csomót kötünk. Körülbelül 60 cm. hosszú, teli zsákról levett madzagon, szótlanul, a ló marjánál úgy, hogy a bal kezünk a lovat érinti, jobkezünkkel a mellékelt rajzon látható csomót megkötjük. (1., 2. ábr.) („Jobb kéz dolgozik, bal kéz áll”). Ha a madzag végét széjjel húzzuk, a csomó eltűnik. Az így két kezünk között kifeszített madzaggal kereszteljük (3. ábr.) a ló marját. A csomózást és keresztelést ismételjük a ló hasán és a marja túloldalán is, vagyis összesen háromszor kötünk, illetve bontunk csomót. A ló ezek után húgyozni kezd.

Általános régi hit, hogy csomók-

3. ábra. Keresztelés a kifeszített madzaggal Kiskunlacháza.

kal betegségek előidézhetők vagy el-távolíthatók. Az irodalomból most csak két esetet idézek, ahol a fentebb leírt eleven csomóhoz többé-kevésbé

⁵ D. Daday A. u. o.

⁶ V. ö. Egy alföldi adattal, Ethn. 1907: 229. Az eljárást Pataki Lukács orvosi könyve (59. lapon) megemlíti, de a maga részéről elítéli.

⁷ Állategészségügy, 1931. június 15-i szám.

⁸ G. Jungbauer: Deutsche Volksmedizin, 1934.

hasonlóan szintén a bizonyos módon megkötött csomó felbontásával igyekeznek a betegséget „felbontani,” megoldani, megszüntetni. Dalmáciában a gyomorgörcsben szenvedő ember köldökére *Križ od raka* (rákkereszt) nevű, három egyenlő szittyából (juncus maritimus) álló hurkot kötnek, szentelt vízzel meghintik. A beteg ide-oda hempergetésével a kötött csomó szétbomlik, a beteg fájdalma elmúlik.⁹ Karinthiában a megboszorkányozott tehenet úgy gyógyítják, hogy láncot vagy kötelet nyakába téve, azon bizonyos módon kettős csomót kötnek. Ha a láncot vagy kötelet két végénél fogva széthúzzák, a csomó felbomlik, az állat meggyógyul.¹⁰

A mi csomók esetében több lélektani mozzanatról lehet szó. Így az eleven csomó a betegséget okozó megkötés varázslatos felbontását jelentheti. Meglehet, hogy az ilyen, látszólag szorosra kötött, de mégis mintegy önmagától felbomló és eltűnő csomóban valami különleges varázserőt éreztek, ami könnyű szerrel elűzheti a rosszat. Valószínűbb azonban, hogy egyszerű jelképe, lélektanilag igazolható ábrázolása a görcs megoldása vágyának, amit bizonyít az, hogy az illető madzagot teli zsákról veszik le. Az eleven csomóval való gyógyítást tehát az analógiás varázslatok, a szimbolikus gyógyítások közé kell sorolnunk, akár az említett csiksomlyói kézirat egyik gyógymódját, amikor is a ló előtt vizet csorgatnak.¹¹

Érdekes a további sorsa ezeknek a különböző boszorkánycsomóknak. Idők folyamán a varázslatokból, gyógyításokból kikopva, egyszerű gyermekjátékokká vagy korcsmai fogadásokban szereplő találós játékokká szelídülnek. Különösen lovakkal foglalkozók jártasak a különböző bonyo-

lult boszorkánycsomók megkötésében. Mindenesetre érdemes volna a játékokban szereplő bűvészcsoomóknak, kötéseknek a népnél még életben maradt, varázslatos vagy gyógyító célból felhasznált alakjait kinyomozni.

Dr. Wagenhuber Aurél.

Knotenbinden als Diureticum.

Wenn man in der Art und Weise, wie auf der Abb. ersichtlich, dreimal nacheinander einen Knoten nach bestimmten Regeln knüpft, bezw. löst, beginnt das Pferd zu urinieren.

Az Ecsedi-láp egykori élete a mai népnyelv tükrében. A *Rét*: az elpusztult Ecsedi-láp, melyet azonban az odavaló ember sohasem nevez *láp*-nak (a *láp* az ő nyelvében a víz színén lebegő tőzegképződmény), még mindig él a *rétódal*-i nép nyelvében.

Az egykori nádrengeteg helyén (amelyből csak az eget lehetett látni), a ringó *gabona*-táblák ('rozs') között a gazda még ma is így fejezi ki azt, hogy egy véleményen van velünk: *En is abba a hajóba ülök.* Pedig *ecsed*i, *tyukodi* vagy *börvelyi csikászok*, *pákászok*, *tőrész*-ek vagy *réli pásztorok* *kis futó hajó*-i, melyek nemcsak az *er*-eken, *erjé*-ken, *vájás*-okon, hanem a *bakaraszny*i *csékely* vizeken is könnyen siklottak, ugyanúgy tűzre kerültek — *tolórúdjukkal* a *csák*-kal vagy *csákyafá*-val együtt, — mint a *pákász nádkévéből* szerkesztett *tutaja* vagy az *égerfából* készített hatalmas *lábbók* és *hidasok* ('*tutaj és komp*'), melyeken a *libegő lép*-ra szállították fel a marhát, ha a gyenge tél miatt az ott bent lekaszált szénát nem tudták a jégen szekérral vagy szánnal kihordani.

Várják, mint tyukodiak az árvizet, mondják a *Rétódal*-on, ha valamilyen nemszeretem dolog bekövetkezéséről esik szó. Ez a szóláshasonlat is a multat idézi, melyben a *tyukodiak*, — miután esztendőök során több-kevesebb sikerrel *gátolták* utcáikat, udvaraikat *rekettyé*-ből (*rekettye*-nek is mondják: *Salix alba*), *égerfából* (*Alnus glutinosa*) font sövényből, trágyából rakott gátak építésével, hogy az évenként néha hétszer is beköszöntő árvíz ellen védekezzenek, — végül is egész falujukat körgáttal kerítették körül s a ha-

⁹ Hovorka—Kronfeld; Vergleichende Volksmedizin, 1909. II. k. 89. l.

¹⁰ Seligmann: Der böse Blick. 1910. I. B. 328. S.

¹¹ „Vizelléstél: Az lónak az négy lábára írják meg az igéket: Tyzon, Kyson, hyson esrates, egy kicsin viz csorgassanak előtte, megígyul, az ember is tőle.” (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1899: 219.)

rang figyelmeztető szavára az egész lakosság sietett a gátra s földdel telt zsákokkal, trágyával magasztva azt, várta és tartotta távol otthonától az árvizet. Úgy is mondják: *Órül neki, mint tyukodiak az árvíznek*, Ilyenkor természetesen az öröm ellentétjére gondolnak.

A falucsúfólók javarésze is, — mellyel kölcsönösen megtisztelik egymást a szomszédos községek — a *Rét* virágából ered. A *tyukodi cellások* onnan kapták ezt a nevet, hogy szívesen ették tavasszal a *cellá-t*, a *hadigyékény* (*Typha angustifolia*) hársának (*béli-nek*) édes tövét, ezt a kis kövér *csírá-t*. (A *cellá-hoz* hasonló csemege volt a *csattogató* nevű sásnak a töve is.) Az urai *gólyások* meg avval érdemelték ki ezt a címet, hogy állítólag testületileg kivonult előljáróságuk, hogy a község kaszálóján megtelepedett *holt* gólyát *megbecsülje*, mivel tilosba tévedt *bornyú-csordának* nézte. — *Hasas, mint Urába a gólya*. Ez a szóláshasonlat is egy urai lakos állítólagos megállapításán alapszik s abból az időből való, mikor azon a vidéken még bőségesen volt mit enni a gólyának. Az *én gólyám tán hasas, hogy ilyen kövér*, mondta volna az egyszerű urai ember. Bizony a *rétódal-i* községek határának nagyrésze — az állandóan vízzel borított *Rét-en* kívül is — nádas, pocsolyás, hasznavehetetlen terület volt, melyet a porcsalmi humor méltán nevezett *gólyalegelő-nek vadlibanyaraló-nak*.

Tyukod felsővégének lakói *pocvég-nek* nevezik a község alsó részét s a hangos *tülsővégesi-t* így szokták leinteni: *Eriggy te pocos*. Ez az elnevezés is a *réti* gazdálkodás egy mozzanatának emlékét őrzi. A *csikász*, mikor a *libegő lép-on* a *lápku-t* ból kiemelte a *csikkas-t*, mielőtt annak tartalmát a gyékényből kötött *csikputon-ba* öntötte volna, előbb *kipocolta* azt. Kiszórta belőle a számára értéktelen *poc-ot*, a kétujjnyinál nagyobbra nem növe kis halat. Mázsaszámra fagyott össze a *lápku-t* ak s lékek szájánál a *poc*, míg csak érte nem jöttek s puttonban be nem hordták a faluba, ahol a disznó és a ruca pompásan meghízott rajta.

*Karácsonba kalácsot,
Husvédba kenyeret,
Pünköszbe — ahogy lehet.*

Ez a mondóka híven fejezi ki a falusi magyar nehéz sorsát, de kétszeresen igaz volt a *Rétódal-on*, mert ott még hamarabb elfogyott a kenyérnek való, mint másutt. Ami került, annak is csak kis része termelt azon a pár dombon, ami a falvak határában állandóan az árvizek szintje fölé emelkedett. *Zabot sárba, buzát porba*, tartja a parasztregula, de a *Rétódal-on* csak sárba lehetett vetni s bizony nem egyszer megesett, hogy az árvíz takarította be a termést.

A *gulyás* a *karámja* a *szabad jószágoknak* a *szabat tanyán*. Ez a *tanya* a *Rét* valamelyik kiemelkedő *goronc-án*, vagy *libegő-jén* (*libegőláp-nak*, *fennálló lép-nak* is nevezték) volt, ahová csak *gázlóba*, *uszóba* tudta kihajtani a jószágot a pásztor. Itt élt a gulya kora tavasztól egészen addig, *míg csak a hátán nem hozta haza a havat*. Innen járt be a magataposta keskeny *rónák-on*, sokszor addig mérülve a *duzzogó-ba*, hogy csak a szarva látszott ki belőle s legelte a sarjadozó, tápláló *nádfiók-ot*. (Meg is hízott rajta, *mintha ki lett volna tapasztva*.) Nem csoda hát, ha a gulyásnak *karám* helyett is őriznie kellett a jószágot, hát még mikor beljebb *vadultak őszelni* a *Rét-be*, mert a *kiberkúzzott* nád már nem kellett a jószágoknak s a *goronc* körül már nem talált több *vatsás-t* sem. Ilyenkor kellett még csak résen lenni a gulyásnak, nehogy *beledűjjön* a jószág az *épany-be* vagy beleessék a *csikgödör-be*, mert akkor a jószág *bűrivel* számolhatott a gazdának, vagy ha a marha nyom nélkül elsülyedt az *épany-ben*, meg kellett térítenie a kárt. Az egész napi vízben tartózkodástól *veres nadrág-ot* hordott a *rétódal-i* marha. *Ódalfelig* megfestette szőrit a *Rét* vize.

A *dög* szónak is van ezen a vidéken olyan jelentése, melyhez még a *réti* gulyások juttatták, akik szívesen megették a *dög-öt*. Persze, mert ha a *kényszeredett* jószágot, vagy a *Rét-ben* megfiadzott koca malacát *fűbe verték*, az már akkor *dög* volt. Nem

eszi meg az ember elevenen, tartotta a pásztor.

Énnye, ha é nem jött vón (t. i. a farkas), *hát éjött vón* (a csikó), *de hogy éjött, hát nem jött el*. Ez a mondóka arról az időről emlékezik, mikor a Rét-ben még annyi volt a farkas, hogy a kiscsikót tanácsosabb volt otthon hagyni, mikor a Rét-be indultak a szánnal, a szénát, vagy nádat kihordani s mikor a kutyák nyakába még szűrös kaláris-t, örü-t kellett csatolni, hogy a farkas meg ne fojlhassa őket.

A tökhéjből készült sótartó edényt csiktök-nek, vagy csikostök-nek nevezik az itteni háztartásokban, azért mert valamikor ilyen *ficfagúzs kasornyá*-val ellátott edényben pocolták ki a csikót a csikászok s hordták haza, vagy a komákhoz az egy főzésre való, vagy ajándékba vitt csikót.

Ecsedben egyesek *garzsá*-nak nevezik a *sálló*-t, pedig a kaszavégből szerkesztett *gorzsa*, vagy *garzsa* a *téli aratás* szerszáma volt, amivel *nádtörni* mentek a *nádlók*-ra, mikor közös megegyezés szerint *felszabadultak* a *gorzsák*. Mivel főzrszáma volt a *rétódal*-i gazdálkodásnak, a kevesebbet használt *sálló*-ra is átöröklődött néhol a neve.

Ezek azok az elemek a *rétódal*-i ember nyelvében, amelyek beszédesen tanúskodnak a Rét egykori életéről. A határneveket, melyek a múlt legmegbízhatóbb tanúi, ezáltal nem vesszük figyelembe.

Morvay Péter.

Szegediek búcsújárása Radnára.

A szegediek radnai búcsújárása a XVIII. század közepe táján kezdődött el és azóta minden év Kisasszony napjára szakadatlanul megisméllődött egészen addig, amíg a trianoni sorompók útját nem állották. Dugonics András egyik folklore-szempontról még nem méltatott művét, a „*Radnai történetek*”-et szegedi búcsújáró polgártársai kedvéért megszerzette, akik „ama régi szent buzgósággal” járják a radnai búcsút és „annak a Boldogságos Szűz Máriának különös Tisztelői.”

Leginkább gyalogszerrel indultak

neki szeptember másodikán a többnapos útnak. A leányok a hajukat az egész idő alatt kibontva viselték. Az énekösembőr vezette őket, aki közülük való ugyan, de koránál, jámborságánál, az éneklésben és imádságban való jártasságánál fogva hivatott a vezetésre. Szívesen is engedelmeskedett neki mindenki.

Megháltak Makón, Palotán, Pécskán és Aradon, egyúttal mindenütt misét is hallgattak, utána folytatták aztán útjukat. Rendesen meg is vendégelte őket az említett helységek népe, hogy szívességük fejében a búcsúsok ajtatosságaiukban megemlékezzenek róluk. Útközben a *körösztajja* énekelt, imádkozott, ha pedig elfáradt: *kisszéket csinált*, azaz megpihent.

Megérkezve *Radnára*, égő gyertyával a kezükben, ünnepélyesen vonultak a templomba, a *Radnai Szent Szűz* képe elé. Jellemző a büszke szegediekre, hogy ezt az útát nem ténen csúszva tették meg, mint — az általános szokásnak megfelelően — más vidékek népe. A búcsú vigiliáján tartott vecsernye után gyónásukat végezték el, majd énekelve, imádkozva, stációt járva virasztottak. A szegedi nép a kegyhely közelében egyébként külön kápolnát is emelt *Szent István* tiszteletére. Kisasszony napján megáldoztak, résztvettek a körmenetben és a miséjükön. A szegediek miséje volt az utolsó, déli 12 óraker, utána rögtön elindultak hazafelé.

Népünknek érdekes szokása, hogy idősebb búcsútársaik közül a férfiak *keresztapát*, a nők pedig *keresztanyát* szemelnek ki maguknak, aki „*megkereszteli*” őket. És pedig: a Szenteltvíztartóból vagy a templom kútjából vizet hint rájuk e szavakkal:

Én tégöd megköröszöllek! Az Isten áldjon mög, szentőjjön mög, hogy lögyé Jézus Krisztus dicsőségire, Szűz Mária tüszötletire! A szertartást elég komolyan veszik, hiszen ettől fogva a „megkeresztelt” keresztapjának, illetve keresztanyjának hívja azt, aki megszentelte. Másokkal való társalgásban így emlékezik meg róla, hogy megkülönböztesse a többi keresztstüleitől: búcsúkörösztapám, búcsúkörösztapanyám.

A búcsúsok induláskor a templom környékén *zöldágot* törnek vagy vesznek, hiszen lelkük is megújult és ezzel elindulnak hazafelé. A leányok kezében zöldág sohasem volt, hiszen ők még ártatlanok. A búcsúsokat Szeged határában az ilthon maradtak sokasága várta. A hozzátartozók *Isten hozott!* — üdvözléssel, virágkoszorúval, csokorral ékesítették föl a családtag radnai zöldágát, miközben ez az üdvözlést csókkal és e szavakkal viszonozta: *Imádságunkba, búcsújárásunkba részesüljön az is, aki oda nem vót!* A búcsútjárt leányt pedig fehér ruhába öltöztették, mirtuszkoszorút tettek a fejére, kezébe pedig virágot adtak. Majd együttesen vonultak a templomba hálaadásra. A zöldágot és virágokat különben a tisztaszoba ablakába állították és szentelmény jelleggel tulajdonították nekik.

(Szeged-Alsóváros.)

Bálint Sándor.

Egy vendéglátással kapcsolatos hiedelem. A primitív népeknek, parasztoznak vendégszeretetét a szíves látás mellett elsősorban a szorongással, a rontástól való félelemmel kell kapcsolatba hoznunk. Ennek jellegzetes példája a következő *mezőkovácsházi* (Csanád m.) régi hiedelem:

Mezőkovácsháza útkereszteződésnél keletkezett a mult század elején. Sok idegen megfordult benne. Lakói a vendéglátásért csupán azt kívánták a vendégtől, hogy szénacsóvát kössön az asztal lábához, mielőtt elmegy. Az így összegyűjtött szénakötegből Luca napjától karácsonyig mindennap elfűtöttek a kemencében egy-egy részt. Karácsony napján e szavakkal dobták a kemencébe az utólját: *Vándor átka éj! Azért cselekedtek így, mert úgy tartották, hogy a vándor — ha nem tetszett neki a vendéglátás — megálkozta a ház jószágait.*

Megtörtént azonban az is, hogy a vendég elment, mielőtt csóvát kötött volna. Ilyenkor azt az edényt, amelyből evett, elvitték a templomba és ott megszenteltették. A vendég ételmaradékából pedig egy csirkének adtak, hogy csak arra szálljon az átok.

A csirkét aztán elégették a kemencében.

(Szeged-Alsóváros.)

Bálint Sándor.

Hangya a magyar néphitben.

1. *Jóslásban.* Ha Anna napján bolyokat alkotnak, erős telet éreznek.¹ Ha kezünkre mászik, pénzt kapunk.² Ha a menyasszony esküvője napján hangyát fog magán, gazdag lesz házasságában.³ Beteg emberen felgyógyulást jelent.⁴ Csoportosulásuk a ház előtt lakodalmat vagy temetést jósol.⁵ Ha a ház földjét felturják, valamelyik házbeli halálát jelzik.⁶ Álomban örömet, ajándékot, pénzt jelent.⁷

Varázsló jóslásban. Ha az újszö-lött poklának darabkáját napkelte előtt hangyabolyba tesszük s naplementéig a hangyák elcipelik, hosszú életű lesz, — ha otthagyják, rövid.⁸

Természeti megfigyelésekben. Ha a föld színére jönnek,⁹ csoportosulnak,¹⁰ ide-oda futkosnak,¹¹ vándorolnak,¹² a föld színén dolgoznak,¹³ tojásaikat hazahordják,¹⁴ a kemény utat kitérűrik,¹⁵ ha a vöröshangya tömegesen mászkál a falon,¹⁶ ha a szárnyas hangya repülni kezd¹⁷ eső lesz. Ha tömegesen rajzik fészke körül, vízáradást érez.¹⁸

2. *Varázslásban.* Ha a leöntött és felkavart hangyafészkekben három követ találunk: vereset, fehérét és sárgát, amikor ezeket magunkkal hordjuk, mindenki előtt láthatatlanok vagyunk.¹

Termés varázslásban. A Mátyás-

¹ Karcag, Ethn. 13:226. ² Bács m., uo. 7:100. Kalotaszeg, uo. 3:54. ³ Kalotaszeg, uo. ⁴ Kalotaszeg, uo. ⁵ Högyész, Trencsén vm. múz. ért. 1914:44. ⁶ Kalotaszeg, Ethn. 3:54. ⁷ Kalotaszeg, uo. ⁸ Kalotaszeg, 1890:29. Ethn. 3:54. ⁹ Eger, uo. 18:99. Óbecse, Trencsén vm. múz. ért. 1914:44. Jankó: Torda 237. ¹⁰ Högyész, Trencsén vm. múz. ért. 1914:44. Somogyi: Arad m. 3:349. Bács m., Ethn. 7:177. Lázár: Alsófehér m. 112. ¹¹ Bihar, Trencsén vm. múz. ért. 1914:44. ¹² Lázár: Alsófehér m. 40. ¹³ Marosnagylak, Trencsén vm. múz. ért. 1914:44. ¹⁴ Ópiski, uo. ¹⁵ Jankó: Kalotaszeg, 189. Ethn. 2:276. ¹⁶ Tardoskéd, Trencsén vm. múz. ért. 1914:44. ¹⁷ Udvarhely m., Ethn. 16:42. ¹⁸ Trencsén vm. múz. ért. 1914:44.

¹ XVII. sz., Ethn. 11:81. ^{1a} Bakony-

napiján vetett káposztát nem eszi meg a hangya.^{1a} Ha újhoid vasárnapján a hangyafészkekből egy marékot, Istent kérve, a fészken áthajitunk, olyan „nagy gazdák” leszünk, mint a hangyák s annyi állapotunk lesz.² Hogy korán és jól szaporodjanak a méhek³ és disznók,⁴ húsvét tájban vagy nagypénteken egy marék hangyát kell a kasba vagy ólba dobni, hogy „megfussák” őket. Nagycsütörtökön este idegen határból új, bekötött és besározott fazékban, hátra nem nézve, hangyaföldet hoznak s ezt nagypénteken hordóról levett abroncs közepére szórják; ha erre hintik a tengerit, a disznó jól szaporodik s nem tesz benne kárt a vész.⁵ Ugyanezért nagypénteken napfeljötté előtt hangyatojást etetnek velük.⁶ Ültetés előtt meg kell keverni a hangyabojt, akkor a csirkék egyszerre fognak kikelni,⁷ illetve annyi aprójószáguk lesz, amennyi hangyát láttak.^{7a}

Szerelmi varázslásban. Ha a leány hangyatojást szed s azt észrevétlenül a kiválasztott legény zsebébe teszi, ez menthetetlenül belészeret.⁸ Szt. György előtti újhoid péntekén⁹ napfeljötté előtt¹⁰ levelibékát fognak s ezt olyan új csuporba teszik, amelyet a gerencsértől Isten nevében (ingyen) kértek¹⁰, amelyen 99 lyukat fúrtak;¹¹ idegen határban¹² hangyaboly közepébe helyezik, bekaparják s fülüket bedugva azonnal elfutnak, mert a béka akkorát kiált, hogy megsiketülnének;¹³ házáig azonban nem szabad hátranézniök;¹⁴ három,¹⁵ hét,¹⁶ kilenc,¹⁷ tizenhárom,¹⁸ tizenöt,¹⁹ huszonegy²⁰ nap mulva visszamennek s a csuporban

különös (kereszt-, kampó-, gereblye-, fésű-, villa-, kés-) alakú csontocskákat találnak; ezt újhoid vasárnapján az oltárterítő alá rejtik, hogy a pap misét mondjon felette;²¹ ha ezzel valakit észrevétlenül²² megérintenek, háttára keresztet vetnek, maguk felé húznak: mindent megtesz, amit akarnak tőle,²³ beléjük szeret,²⁴ — ha pedig eltaszítanak, elmarad tőlük.²⁵ Két békát is fognak s a másodiknak csontját újhoidkor a kiválasztott személy legközelebbi hozzátartozójának sírjába ássák.²⁶ Ha András estéjén a kés és villa alakú csontokat a megterített asztalra teszik, odahúzzák jövődöbelijüket látogatóba.²⁷

3. Védekezésben, gyógyításban. Aki nagypénteken viasszal leköltött kotyogós bort hangyafészkebe ás, hat nap mulva követ talál a kotyogósban, ha ezt magánál hordja, nem fogja a fegyver.²⁸ A kelést ronggyal kinyomkodják s ezt hangyafészkebe ássák.²⁹ Akinek lábainai összezsugorodtak, fel-főzött hangyafészkebe dugja.³⁰

Szendrey Zsigmond.

Ráolvasással történő gyógyítás Apátfalván (Csanád m.). Az alábbi adatokat 1934. márc. 28.—ápr. 8. között a Maros mentén tett néprajzi gyűjtőúton jegyeztem fel Apátfalván özv. Payer Mátyásné 76 éves asszony elmondása után. Anyagom minden sorát gyorsírással jegyeztem fel, az esetleges „szövegromlás” az adatközlő összefüggéstelen elmondásán alapul. Szemverés ellen a következő imát mondja Payerné: Amikor a boldogságos Szűz a földön járt, utazott, három zsidó lánnyal találkozott. Egy azt mondja: Szép kis Jézus, mint a szép piros hajnal. A másik azt mondja: Szép kis Jézus, mint a szép telehold.

alja, NyF. 34: 138. ² XVII. sz. Ethn. 11: 81. ³ 1801-ből, uo. 2: 20. Szucsák, Erd. nép. 3: 30. ⁴ Gömör m., Ethn. 18: 170. ⁵ Göcsej, Ethn. 21: 290. Gönczi, 244. ⁶ Gönczi: Göcsej 244. ⁷ Uo. 599. ^{7a} Kandra 216. ⁸ Gömör m., Ethn. 7: 377. ⁹ Gönczi: Göcsej 213. ¹⁰ Uo. ¹¹ Török: Székely gyv. 68. ¹² Gönczi: Göcsej 213. ¹³ Uo., Szatmárcseke, Ethn. 39: 201. Lázár: Alsófehér vm. 76. Török: Székely gyv. 68. ¹⁴ Szilágy vm., Ethn. 2: 206. ¹⁵ Gönczi: Göcsej 213. Török: Székely gyv. 68. ¹⁶ Gönczi: Göcsej 213. ¹⁷ Szilágy m., Ethn. 2: 205. ²⁰ Kalotaszeg 1890: 12. Ethn. 2: 280. ¹⁸ Gönczi: Göcsej 213. ¹⁹ Uo. ²⁰ Ipolylitke, Nyr. 4: 35. ²¹ Gönczi: Gö-

csej 213. ²² Szilágy m., Ethn. 2: 205. ²³ Török: Székely gyv. 68. ²⁴ Gönczi: Göcsej 213. Ipolylitke, Nyr. 4: 35. Szatmárcseke, Ethn. 39: 201. Szilágy m., Ethn. 2: 205. Jankó: Torda 247. Lázár: Alsófehér m. 76. ²⁵ Gönczi: Göcsej 213. Ipolylitke, Nyr. 4: 35. Szatmárcseke, Ethn. 39: 201. Szilágy m., Ethn. 2: 205. ²⁶ Kalotaszeg 1890: 12. Ethn. 2: 280. ²⁷ Szilágy m., Ethn. 2: 206. ²⁸ Siklós, Ethn. 11: 355. ²⁹ Szék, Ethn. 6: 112. ³⁰ Háromszék m., Nyr. 9: 36.

A harmadik azt mondja: Szép kis Jézus, mint a szép ragyogó nap. Megigézték, szemmel megverték. Hazavitte, fürdő vizét piros márványkúbe öntötte. Te szemverések ne ártsatok ennek a kisdednek, se szívének, se szíve gyökerének, se fejének, se feje velejének, hanem menjétek a világ négy sarkára. — Az imádságot egymásután kilencszer kell elmondani. Amikor Payerné a szemmel megvert gyermek felett az imát mondja, a gyermek fejét simogatja. Kelevény ellen napkelte előtt vagy napnyugta után szintén kilencszer kell elmondani az alábbi imát: Mikor az Úr Jézus a földön járt, bement egy jámbor gazdához, haragos gazdasszonyhoz. Kért szállást. Adtak neki szállást. Vettek neki földre ágyat, gyékény ponyvát, kű vánkost. Ugy ez a fájdalom helyét ne találja, mint Krisztus Urunk nem találta az ű ágyába. Oszlassa széjjel az Atya, oszlassa széjjel a Fiú, a tejjes Szentháromság egy isten szerelmes szent anyjával Máriával, Szent Józseffel, az Úr Jézus Krisztussal. — Ha a kelevény, támadás már meggyűlt, nem használ Payerné szerint az imádság sem. — Ficamodásra, rándulásra, beteg, jószágra így imádkozik: Amikor az Úr Jézus a földön járt, utazott, szamarának lába kificamodott. Arra ment Szent Cicer Máté. Szent kezével, simogatta, szent szájával fúvogatta. Ín ínin maradjon, hús húson maradjon, úgy legyen, mint az Úr Jézus előbb megteremtette. — Az imát szintén kilencszer mondja el. Ha a gyógyítóasszony megakad az imádkozásban, az annak a jele, hogy a betegen már nagyon erőt vett a nyavalya, nagyon benne van a betegségben. (A változatokra v. ö. *Kálmány Lajos: Szeged népe* II. 112—114.)

Gunda Béla.

A kéz alkotó tevékenységének visszatükröződése az orosz ornamentikában. Ezen a címen jelent meg *N. P. Grinkova* hosszabb tanulmánya a Szovjetszkaja Etnografia 1935. évi 1. számában, amelyet érdekes témája miatt hosszasan ismertetünk. A szerző bevezetését azzal kezdi, hogy

az alkotó tevékenységet kifejtő kéz teremtette meg magát az embert és az emberi társadalmat. A kéz emelte az embert az állatoknál magasabb fokra. Megteremtette a nyelvet. A kezdetleges társadalomban az ember gondolatának kifejezésére a kéz szolgált, mint kéznyelv. Bizonyos jelenségeket, állapotot kézzel jeleztek. A kéz vezető szerepe, amely kifejezésre jutott az alkotásban, ideológiában és nyelvben, nem mulhatott el az emberekre nézve sem nyomtalanul. Azok a jelenségek, tárgyak, melyek kapcsolatosak a kéz jelentőségének különös kiemelésével, bizonyos tárgyakon is kifejezésre jutottak.

Ezen jelenségek közül kiemelendő az ornamentika, amely legjobban megőrzi a múltó jelenségeket. Az orosz ruhák megvizsgálásánál azt tapasztaljuk, hogy azok egyes részei díszesebbek, mint a többiek, pl. az ingeknél ez ujjak. Az ingeken ugyanis a díszítés bizonyos részekre van korlátozva: a vállrész, a kézelő, az ujjak felső része és a hónalj alatti betoldás (lasztovica). Ezzel mintegy kiemelkedik a kéz jelentősége a többi testrészhez viszonyítva. Ezt nemcsak a paraszti anyagokon, hanem a fejlettebb társadalmi rétegek viseletében is láthatjuk. Ha ebből a szempontból közeledünk a civilizált világ viseletéhez, részben a katonaság ruháihoz, azt észlelhetjük, hogy a ruhák vállait különös jelekkel látják el, amelyek a hatalomnak és az erőnek határozott fokát fejezik ki. A válldíszeken a régi, babonás kor varázsjeleinek maradványait látjuk megörökítve, amelyek a kéz hatalmának megerősítésére szolgáltak. Ez főleg a katonaságnál volt fontos. Ha figyelembe vesszük az ingek díszített részét, úgy néhány típust különböztethetünk meg.

1. Egyenes, szélesen vagy keskenyebben csikolt díszítmények, amelyek a válltól egészen a kézelőig futnak (Veszjegon kerület, tveri kormányzóság). 2. Az egész ingujjat elborító (főleg a délvidéken), az ingujj vállát elborító s nem egységes kompozíciót képező díszítések (főleg az archangelszki és olonecki kormányzóságokban). 3. Az egész ingujj vászna dí-

szítellen s a dísz csak a vállra van összpontosítva.

Ezután a szerző a Volgavidék anyagát, a csuvasok, marok, cseremiszek, udmurtok női és férfi ingeinek ornamentikáját ismerteti. Ezek típusa sok tekintetben az oroszokéhoz hasonló, de származás tekintetében az oroszíngeknél régebbiek. Az udmurt asszonyok ingein a himzés az ujj hosszában fut, a lányoknál pedig a vállon, az újra keresztirányban. A cseremiszeknél is a női ing ujjja hosszában elég széles csikokkal vagy csak a vállrészen rózsaaalakú díszítéssel van hímézve. A csuvas női ingek a vállrészen kívül még a mellrészein is hímzettek. A lányok ingén a mellhímzés mellett a vállrészen rozetfákat is találunk. Ugyanilyen az özvegyasszonyok inge is. A tipikus női ingnél csak a mell van kihímézve.

Mindezek alapján a szerző azt mondja, hogy a kézen, mint az emberi test legfontosabb részén, a kezdetleges termelő közösségekben valamilyen jelet csináltak, amely a munkamegosztás első formáira mutat.

Az ujj és a váll díszítése mellett még nagyon érdekes a lasztovica vagy lasztovka (hónalj betoldás). Ezt eredetileg ugyanolyan hímzéssel díszítették, mint az inget. Később a hímzés helyett színes vászondarabot alkalmaztak. Az altaji orosz ingeknél a hónaljban egy hímzett jelet találunk. Ez arra való, hogy megvédje és külön erővel lássa el a kezdet, mint a legfontosabb testrészt a munkában. Az ingekben nemcsak az ujj, váll, hónalj és mellrészen van ilyen hímzés, hanem a lapockák fölött is. A kézre mágikus erővel ható jelenségekhez lehetne számítani egy hosszúujjú orosz inget. Ennek ujjja mintegy másfél méter hosszú volt. Ünnepeken és rituális alkalmakkor viselték. A fejedelmeknek és bojároknak ruhája régi időkben ilyen hosszúujjú volt, ami nemcsak megkülönböztető jelként szolgált, hanem hatalmukat is mutatta.

Keleteurópa különféle népeinél találunk díszítéseket a kesztyűkön is. A keleteurópai ásatásokból eredő emlékeken azt tapasztaljuk, hogy a ruha vállrészét igyekeztek megjelölni, illetve

kiemelni, ami az ú. n. vállfüggőknek (harangocskák, kúpok, gyűrűk stb.) erre a puha részre való felerősítésében jutott kifejezésre, különösen a jobb vállon. Ezek a függők nem csupán dekoratív elemek voltak, hanem külön szimbolikus szerepet játszottak. Némely népnél a teloválás szolgálta ezt a célt s a jobb kéz és oldal mindig jobban ki volt emelve. A kéz ezen kiemelése a legősibb primitív korra mutat. A kéznek nagy erőt, ügyességet és kifejezőképességet lehetett kölcsönözni különféle mágikus amulettek felerősítésével vagy a kézre írt mágikus jelekkel. Úgy látszik, a későbbi mágikus jelekhez sorolandók a fent jelzett függők és spirálok. Még későbbi mágikus jelmaradványoknak kell tekinteni az orosz női ingek ujjdíszítését.

A kéz kiemelésén és annak különböző mágikus jellel való ellátásán kívül várható volt, hogy a mágikus korszakban maga a kéz is mágikus jelentőségűvé váljék. A kéz fejlődése jelentékeny változásokat okozott a tárgyak és a jelenségek között. A kéz ugyanis megváltoztatta ezek külső alakját és jellegét. Mint ilyen változtató hatalom szüli azt a képzetet, hogy a kéz hatalmas mágikus erő forrása, jelképe. Ennek következtében a kéz olyan tárgy, amelynek hatalmas és szent formáját mágikus jel értelmében kezdték használni.

Az orosz hímzés ornamentikájában nagyon elterjedt és tipikus motívum az emberi alak, imára felemelt kézzel. Az ilyen emberalakok természetesen stilizálódtak, de az alakoknál mindig a kezekre van fektetve a fősúly. A kéz mérete túlhaladja a fejét. A felemelt kéznek megvan mind az öt ujjja, de itt a hüvelykujj méretei a stilizálás folytán a többi ujj méreteit messze túlhaladják. Mindezek mutatják, hogy az orosz ornamentikában a kéz motívumának jelentős szerep jutott.

A hímző ornamentikán kívül a kéz motívumát megtaláljuk a faragásos díszítőművészetben is, különösen az egyházi tárgyakon. A kutatók megtalálták az emberi kezét, mint az ol-tárfal díszítését az északi orosz templomokban. Ezek a fából faragott em-

beri kezek könyökig természetes nagyságban vannak kifaragva. Itt hangsúlyozni kell, hogy a kezek, bár egyházi művészet elemei, mégsem áldásosztóan ábrázoltattak, hanem ökölbe szorítva, hogy az erőt és hatalmat jelképezzék. A kezet megtaláljuk a közönséges életben is, a gazdasági szerszámok nyelén, fogantyúján, pl. régi kendertörökön mindenütt összeszorított ököl formájában. Megtaláljuk a kéz motívumát a lakodalmi kalácson is. Ezt a kezekkel összekapcsolt koncentrikus körök formájában készült kalácsot az új asszony viszi, mint édesanya ajándékát a vőlegény szüleinek. A kalács neve rucska (kezecske) és az a célja, hogy szerencsét és boldogságot biztosítson a fiatal menyecskének az új házban és az új családban.

A legrégebb kézjeleket a paleolitikori falképek őrizték meg számunkra. Az archeologiai leletekben is sokszor találkozzunk kézalakkokkal, mint díszítéssel. Az általános néprajz is számos példát szolgáltat a kéz-kultuszra. Ausztrália ősnépeinél általánosan el van terjedve. A kultúrnépeknél is gyakori a kéz amulettek alakjában, részben szerencsehozó, részben védő vonatkozásban, esetleg mint szimbólum. A pogány vallásos szertartásoknál is találkozunk velük. A cseremiszeknél az áldozati kalács nem ér célta, ha hiányzik róla a kéz. A különféle mesterségek készítményeinél is gyakran előfordul díszítésként. A Kaukázusban a házépítés résztvevői, sok helyen a téglavetők kézlényomatokat alkalmaznak,

mint mesterjegyeket.

Az orosz kéz (ruka) jelentése többféle. Jelent különféle munkát, teljesítményt, hatalmat, uralkodást, jelt, aláírást, levelet, jótállást. *Grinkova* azután az ing hónalj alatti részének jelentésére tér vissza. Azt mondja, hogy az északi oroszok *lasztovicának* és *namysnikinek* nevezik. A *namysniki* szót *myscy* szóból származtatja, amely szintén kezet jelent. A *lasztovica* szót összefüggésbe hozza a *lasztocska*, *lasztovka* (fecskemadár) szóval. *Marr* elmélete alapján azt mondja a szerző, hogy az erő és hatalom fogalma fejlődésében a kéz azon terminus keletkezésének szolgált alapjául, amely a hatalom hordozóját jelenti (fejedelem, király stb.). Ethnokulturai, vallási tekintetben pedig a kéz Istent jelentett, elsősorban a törzs Istenét. Eredetileg a kéz eget is jelentett. A kéz szónak az ég szóval való jelentéstani viszonyát tekintetbe véve, megállapíthatjuk a kéz szónak a madár szóval való kapcsolatát is, mert *Marr* kimutatja számos esetben, hogy az ég szó a madarat jelentő szavakkal azonos. Ebből világosan látjuk az ing hónalji részét jelentő *lasztovica* szónak *lasztocska*, *lasztovka* (fecske) madarat jelentő szóval való kapcsolatát.

Szerző a kéz jelentőségének vizsgálatánál az anyagi termelés szempontjait igyekszik kidomborítani, amit azzal is hangsúlyoz, hogy *Marr*nak a következő szavaival fejezi be cikkét: a kéz minden kultúra teremője.

Tagán Galimdsán.

RÉGI FELJEGYZÉSEK.

A kolumbácsi légy eredete. Köztudomású, hogy az Aldunán egy veszedelmes légyfaj él, melyet már az ókori írók is említenek. Ez a légyfaj a galambóci vár körül élő vízvájta barlangokban tartózkodik, honnan nagy rajokban száll ki a környező vidékre s ellepi a legelésző állatokat. Leginkább az orr és egyéb szabad nyíláson át támadja meg a jószágot, sőt

néha az embert is. A nép füsttel védekezik elle, mit a jószág ösztönszerűleg felkeres.

„E vidék, sőt az egész Bánság lakóinak nagy része azt hiszi, — írja Tömösváry Ödön, — hogy a kolumbácsi legyeket az a sárkány fújja ki tájtékozó dühvel magából, melyet Szent György lovag hajdan megölt és e barlangok fenekére temetett volt el. Egy

másik mese szerint *forgován* (Herkules) egy nagy kígyót ölt meg, melynek a teste olyan vastag volt, mint egy ember dereka, a feje pedig még egyszer akkora. E kígyót összevagdálva, fejét a Szvinica felett levő barlangba dobta s bár a király e barlangot befalaztatta, minden tavasszal magától megnyílt az s a benne levő kígyófejből származó kolumbácsi legyek rajmódjára tódulnak elő belőle." (Term. Tud. Közl. XVI. 1894. 1. l.)

Gy.

Ló- és szamárhúsevés a magyar népnél. Honfoglaló őseink — mint minden lótarló keleti nomád nép — nagyra értékelték a lóhúst, sőt az Istennek is lovat áldoztak. A lóhúsevés és a lótejből erjesztett kumisz ivását csak az Árpád korban hagyták abba, valószínűleg az egyház tilalmazására.

Az egykor előkelő szerepet játszó lóhús aztán inség-eledellé és a szegény néposztály eledelévé vált s főleg a hagyományokhoz legjobban ragaszkodó pásztorok éltek vele.

Ebner Sándor azt írja 1882-ben a ló- és szamárhúsevésről: (Gyakori Mezőgazda 1882. 338—339 l.) "Hazánkban azelőtt is, de még most is a pásztorok nagy kedvelői a csikóhúsnak és ha úgy jutányosan megkeríthetnek egy gyenge csikót, abból nem lesz se nyerges, se hámos ló, hanem megpapríkáztott bográcstartalom. A juhászok között közkedveltségnek örvend a szamárhús. A kövér szamár zsírából szappant főznek s húsa beszóva kéménybe kerül. „Hogy a szamárcsikó húsa igen jóízű, sőt jobb a borjúhús-nál, e sorok írója is meggyőződött."

„Talán legtöbb szamárhúst esznek Verpeléten. Verpeléti búcsú szamárhús nélkül nem is képzelhető."

A szamárhúst Heves megye alföldi részén még ma is eszik. A szamarat alföldi juhászoktól öszsel megveszik, tengeritörés után teljesen be nem érett csöves kukoricával felhízalják, aztán levágják. A húst úgy készítik el, mint a disznóét. Meg is szokták füstölni. (V. ö. Magy. Népr. II. 165.)

A szamártejet országszerte szamárköhögés ellen orvosságul szokták adni gyermekeknek.

Gy.

Tobzódások tilalmazása a Jászkunságban 1799-ben. „Tapasztaltatván, hogy némely megyebeli communitásokban a juhok széjjelhányása alkalmatosságával s nyírás alkalmatosságával is úgynevezett *juhtorok* dobzódással tartatni szoktak, mire nézve az illetén visszaéléseknek eltávoztatására azon juhtortartások egyáltalán fogva tiltatnak; úgy a hosszabb *lakodalmak*, a lakodalmakban való *lövöldözések* és rendetlen dobzódások és azok alatt tétetni szokott úgynevezett *Bemenylő- vagy tyúkverő járások*, úgy a muzsikával való *koborlások*, nemkülönben a *halottas torok* és *keresztelők* a régibb Districtuális végzések által kiszabott büntetések alatt keményen tiltatnak, mely végett ezen rendelés a megyebeli előjáróknak meghagyatik, hogy ezen végzést a népnek kihirdessék és teljesítésére különösen vigyázzanak." Turkeve város körözési jegyzőkönyve 1799. IX. K. 291 l.

Gy.

IRODALMI SZEMLE.

Schneeweis Edmund: *Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*, Celje, 1935. 267. old. 45. ábr.

A munka célja az, hogy egységes, összefoglaló képet adjon a szerb-horvát néphitről és népszokásokról s az eddig gyűjtött anyagot hozzáférhetővé tegye az ösz-

szehasonlító népraiz számára. *Schneeweis* könyvét többek között a fontos megállapítással kezdi, hogy a déiszlávok a keresztyénség felvétele előtt még a démon-tisztelet fokán állottak. A szerb-horvát néphitben még ma is jelentős a démonok száma és igen gazdag a terminológiájuk. Idetartozik elsősorban az elhunytak, az ősök

szellemének tisztelete, amelyeknél nem egyszer pogány és szent hagyományok keverednek egymással. A természeti és betegség okozó szellemek még élénken foglalkoztatják a délszlávok hitvilágát. Megtaláljuk a fatisztelet nyomát. Különösen érdekesek a preanimizmus fókára visszavezethető démonikus erővel megáldott emberi alakok. A szerző szerint a szerb-horvát hitvilágban még nagyszámmal kimutathatók a szláv pogánykor rétegéhez tartozó elemek. Részletesen tárgyalja *Schneeweis* a születés és keresztelés, eljegyzés és lakodalom, a halál és temetés szokásait. Különösen kiemeli, hogy összehasonlítva a szerb-horvát lakodalmi szokásokat más szláv és indogermán népek szokásaival, azt találjuk, hogy számos szokáselem még az indogermán időkből származik. Ilyen a menyasszonyvétel a menyasszony rablás mellett, a menyasszony lefátyolozása, küszöbön való áttemelése, hajviseletének megváltoztatása, az a szokás, amikor a menyasszony egy kisgyermekkel apósának vagy anyósának ölébe ül, a nászúgy elfoglalása tanuk előtt stb. A lakodalmi szokásoknál előforduló gazdag török terminológia jelentékeny török hatásról tanuskodik. Különösen érdekesek a halál közeli bekövetkezését megmutató jelek, amilyenek pl. a különös álmok, az állatok szokatlan viselkedése, rendkívüli jelenségek (a házgerendák recsegése, a tükör vagy ivóedény elpattanása). Némely vidéken még ismeretes az ökörrrel vontatott szánkós temetkezés. A halotti szokásoknál preanimisztikus, animisztikus (indogermán, ősszláv) és keresztény elemek keverednek egymással. *Schneeweis* ősszláv eredetűnek tartja a fehér gyászviseletet. Könyvében hosszabban foglalkozik az ünnepek, az esztendő jeles napjainak szokásanyagával, a házpatrónusok ünnepeivel, végül pedig a hétköznapi étellel, a munkával, a háziállatokkal kapcsolatos szokásokat, a vadász, halász, stb. babonákat, a társadalmi életet mutatja be. A világos áttekintésben összefoglalt anyag mellett különösen hálásak lehetünk *Schneeweis*-nek azért, hogy közli a hiedelemvilág terminológiáját és szófejtő magyarázatokat is ad. Magyar szempontból a könyv nélkülözhetetlen forrása a rokonterületek bűvárainak s gazdag anyagot szolgáltat nép-
szokásaink, összehasonlító vizsgálatához.

Gunda Béla.

Lindblom Gerhard: Jakt- och Fångstemetoder bland Afrikanska Folk. I II. Stockholm, Etnografiska Riksmuseet. 138., 157. old. 61., 122. ábr.

Lindblom munkája első kísérlet egy kontinens vadász kultúrájának bemutatására. Az ismertett anyag meglehetősen minden

etnográfust. Afrika, a „sötét világrész“ a legváltozatosabb tárgyi típusokat és vadászati eljárásokat őrzi, amelyek igen bonyolult kultúrétregződést mutatnak. A szerző alapvető megállapítása, hogy Ék. és D. Afrika vadászati metódusai között nagy hasonlóságok vannak. Ilyen a strucc álarcok használata, amely északon abessziniai és szomáli törzseknel, délen a busmanoknál és hottentotáknál használatos. Lindblom szerint ősi hamita kultúrelem, amelyet a hottentoták hoztak Délafrikába. Nem lehet véletlen ugyanezen a területen elterjedt ivóvíz mérgezés sem. Eredetileg fejével történt az állatok Achilles-inának elvágása, amely az araboknál, hamita törzseknel és délen Rhodesiában, Mashonaföldön, a busmanoknál szokásos. A fejszét északon a kard szorította ki. További egyezésre mutat a krokodilfogó horgok, a hajító fák és buzogányok, a víziló, elefánt elejtésére szolgáló szigonyok használata, amelyek súlyos íatuskóba erősítve önműködőleg zuhannak az állatra.¹ A Kék Nilus mentén használt bunkósvégű hajító fákhoz hasonló buzogányok előfordulnak a dániai maglemose kultúrában és Ausztráliában.² Lindblom könyvében részletesen foglalkozik a tuskés gyűrűkkel. Ezek köralakú keretből készülnek, amelyből a keret középpontja felé sűrű tuskék, kihegyezett botok állanak ki. A gyűrűt gödörre helyezik s ha az állat belelép, lábának visszarántásakor a tuskék csülkébe szúródnak s fogva marad. A tuskés gyűrűk Keletafrikában ismeretesek, legdélibb sporadikus előfordulásuk Zambezi melléki bantu törzseknel van. Lindblom a tuskés gyűrűk kérdésének legutóbb egy hosszabb önálló tanulmányt is szentelt,³ amelyben kimutatja szudáni néger törzseknel való használatát is, ahol hamita hatás eredménye, mint az araboknál. A Victoria tó környékén is csak hamitakkal érintkező vagy hamita eredetű arisztokráciával bíró négereknél található meg. Kinyomozva ázsiai és európai előfordulását részben Lips nyomán rámutat arra, hogy már a paleolitikus Európában és Afrikában ismeretes volt. A tuskés gyűrű mindenestre egy helyen keletkezett, de pontosabban ezt nem határozza meg Lindblom,

¹ Ez utóbbiak kérdésével részletesen Sture Lagercrantz foglalkozott *The harpoon down-fall and its distribution in Africa c.* tanulmányában, *Anthropos*, XXIX. 1934. 793—807.

² L. Franz: *Alteuropäische Wurfhölzer*, *Festschrift Schmidt*. Wien, 1928. 803. old.

³ G. Lindblom: *The spiked wheel-trap and its distribution*, *Geografiska Annaler*, 1935. 621—633.

csak annyit mond, hogy afrikai elterjedése hamita népeknek köszönhető. Rámutat továbbá arra, hogy a Sari vidékén még a régi egyiptomi formához hasonló viziló szigonyokat használnak. Érdekes önálló hasonlóság jelentkezik a nilotohamita wadorobbok és a busmanok kultúrájában. *Lindblom* ázsiai eredetű kultúrelemeket is próbál az afrikaiaknál kimutatni. Ilyenek a krokodil és vízityúk vadászatánál használt egyiptomi maszkok, elsősorban a Felső Nilus melléki hamita és szemita népeknél használt bumerangformájú hajtófák, a lasszó, amely már a régi egyiptomiaknál is megjelenik és talán a torziós szorító és borító csapdák (II. k. 73. 74. ábr. Az utóbbi a 11—12. egyiptomi dinasztia idejéből). A továbbiakban az önműködő kalitkászerű csapdákkal, a sujtó buzogányokkal, a varszerű patkányfogókkal foglalkozik. Ez utóbbi úgy látszik, hogy a néger kultúreltárába tartozik. Csak a Tana tótól északra a kunamánál jelenik meg elszigetelten, de ők azt valószínű Belsőafrikából hozták magukkal hamita szomszédaik közé. A hurkok tanulmányozásánál egészen finom megkülönböztetéseket alkalmaz *Lindblom*. Vizsgálja a növényi és állati anyagokból (marhafarok, ló és zsiráf sőrénnyel) készült hurkok elterjedését s arra az eredményre jut, hogy az utóbbiak a zuluk s néhány keletafrikai törzs kivételével nem bantu népeknél használatosak. A kivételek szomszédai hamita népek hatásának tulajdoníthatók. Lehetséges, hogy az állati anyagból készült hurkok ősi hamita kultúrelemek. Igen érdekesek a tompa hegyű madárnyilak. Ezek közül a viaszhegyűeket maszai és maszai hatás alatt álló törzseknél csak a fiúk használják a körülméletlésük előtti rituális vadászatoknál. Részletesen foglalkozik még *Lindblom* a hajtóvadászatnál használt kutyacsengőkkel, a busmanok rekesztő karókkal kiegészített hajtóvadászatával és a délamerikai indiánoknak azokkal a hurkaival, amelyeket a néger rabszolgáktól vettek át. Igen érdekes néprajzi problémát rejteget az ijas patkányfogók tanganyikái, togói előfordulása. Az újabb publikált anyagból azt látom, hogy Madagaszkáron is előfordulnak.⁵ Ezek csakis Indonéziából kerülhettek Afrikába.

Ebből a vázlatos ismertetésből is láthatjuk, hogy *Lindblom* igen alaposan foglalkozik az afrikai vadászat analízisével.

⁴ Érdekes, hogy Albániában állati bélből készítenek hurkot. *Hankó Béla*: Vizen és vízparton, Bp. É. n. 32. old.

⁵ *G. Montandon*: Traité d'ethnologie culturelle, Paris, 1934. 226.

Biztos eredményt még sok területen nem mondhat, de az mindenesetre megállapítható, hogy a hamita népek behatása nagyon jelentős. Ez a hatás és a hamita változatos szerszámanyag szerintem nem más, mint *ergológiai vetülete* annak a frobeniusi meglátásnak, hogy a hamita kultúra nevelője és mestere az állat. Az egész kultúra az állattól függ, függetlenül attól, hogy az a vadászat vagy az állattenyésztés objektuma. Nivőkülönbség a vadászok és az állattenyésztők között csak gazdasági és politikai, de semmiesetre sem világszemléleti.⁶ Kár, hogy *Lindblom* nem az ergológiai típusok szerint tárgyalja a vadászatot, hanem elsősorban az állatfajták szerint. (Az afrikai vadfogási módokkal legutóbb *E. Keller* is foglalkozott. I. Verbreitung der Fallensjagd in Afrika, Zf. f. Ethnologie, LXXVIII. 1936. 1—118. old. A munkából az újabb irodalmi adatok azonban hiányoznak, a szerző *Lindblom* munkájának második kötetét sem ismeri.)

Gunda Béla.

Lips Julius E.: Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula. Statens Etnografiska Museum, Smärre Meddelanden Nr 13., Stockholm, 1936. 38. old. 32. ábr.

Lips J., aki a természeti népek csapdarendszeréről már egy alapvető munkát írt (Fallensysteme der Naturvölker, Ethnologica III.), ebben az új tanulmányában a hegyi-naskapi indiánoknál használt hurkokat és csapdákat mutatja be. Itt a vadfogó eszközök kultúrtörténeti rétegződése különösen érdekes, mert a fehér embertől átvett vascsapdáktól kezdve a primitív hurkok és csapdák különböző formái megtalálhatók. Néprajzi szempontból *Lips* elsősorban a rudakból készült és legegyszerűbb formájában ékkel felpeckelt ütőcsapdákat és a kútgémszerűen működő felrántó hurkokat emeli ki. Ez utóbbi az arktikus kultúrák tartozéka. Megjegyzem, hogy használják az észak-európai finn-ugor népek is, akiknél már a finn-permi időben ismeretes volt (*Sirelius*: Die Volkskultur Finnlands, Bd. I. Jagd u. Fischerei in Finnland, 1934. 71. old.). Fontos következtetéseket von le *Lips* a fenti ütőcsapdák nagy földrajzi elterjedéséből (busmanok, Észak-európa, poláris Szibéria, északamerikai indiánok stb.). Az elterjedést a naskapi indiánoknál talált forma nagyon kitágította. A szerző szerint ilyen csapdákat ábrázolnak a paleolitikumból (aurignacien, magdalé-

⁶ *L. Frobenius*: Kulturgeschichte Afrikas, 328, 240. *L. Frobenius*: Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens, 101.

nien) származó barlangi rajzok, az ú. n. *tectiform*-ok (Font de Gaume, Combarelles, Bernifal). *Lips* azt gondolja, hogy ennek a csapdának a keletkezési helyét Ázsiában — szerintem Észak-szibériában — kell keresni. Ázsiából terjedt el a késő paleolitikumban egészen Spanyolországig és innen került Afrikába, ahol régiségét és a busman kultúrába való bekapcsolódását szaharai sziklarajzok igazolják. A postpaleolitikumban (!) jutott el északkeleti Szibérián át Amerikába, ahol elterjedésének határa a Labrador félsziget. A szerzővel szemben igen régi kultúrelemnek tartom a kibillenthető idegzésű felrántóhurkot (springing pole trap). A feltűnően komplikált idegzés megegyezik hasonló finn, osztják, votják és lapp hurkok idegzésével. Az, hogy az indiánoknál gyerekek és asszonyok használják még nem jelenti azt, hogy fiatalabb kultúréteghez tartozik. Igen tanulságosak a madár- és halfogáshoz használt, nyélre erősített egyszerű hurkok. — A pompás fényképekkel és rajzokkal kiegészített tanulmány fontos forrás az arktikus vadász kultúrák tanulmányozásához.

Gunda Béla.

Berg Gösta: Sledges and wheeled Vehicles. Ethnological Studies from the view-point of Sweden. Nordiska Museets Handlingar: 4. Stockholm-Copenhagen, 1935. 189. old. 31. ábr. XXXII. tábl.

G. Berg munkája a csúszó és kerek járművek összehasonlító néprajzi vizsgálata, elsősorban a svédországi anyag alapján. Minden kérdést azonban a legszélesebb tér és időbeli beállításban tárgyal s különösen tekintettel van arra, hogy a svéd járműveket az északkeuráziai kultúrkörbe beleállítsa s megvizsgálja a prehistorikus emlékekkel való kapcsolataikat. A szerző részletesen foglalkozik a ski-formájú csúszótalpakokkal, amelyekre ráhelyezve a terhet jeges, havas talajon szállíthatják és a mi sárhajóinkhoz hasonló járművekkel. Ide sorolhatók a tunguz hajlított végű deszkatalpak és a tobboganok is. Ezek a circumpoláris régió prehistorikus kultúrelemei. Ugyanígy a szánkók is, amelyek bemutatására különösen nagy súlyt helyez G. Berg. Eredetüknél a kutya és a rénszarvas megszelídítésének kérdését is fejtegeti. Ősi formájuk már a „jégvadász” kultúrában ismeretes. *Kaj Birket-Smith* nyomán hangsúlyozza, hogy az északkeuráziai és az eszkimó szánkóformák származási rokonságban vannak egymással. Az ősi formák továbbfejlesztői rénszarvaspásztorok voltak. Egy igen érdekes ősi jármű található még Svédországban. Ez a ló oldalaihoz erősített egy-egy rúdból áll. A ru-

dak hátsó vége a földön csúszik s rendszerint keresztbe tett deszkával vannak összekapcsolva. Széna, hering és só szállításra használják, de az ország északi részén már kultikus célokra halott szállításra — ment át a használatára. A déli síksági területeken emberek által vont csúszórudakat is használnak, de ezek G. Berg szerint csak másodlagos formák s a helyi speciális körülmények következtében alakultak ki. A csúszórúd Északkeuráziai és Ázsiában mindenütt ismeretes. Északamerikában az indiánok a rudaskunyhók oszlopait használják csúszórúdként és lóval, de ősi soron kutyával is vontatják,¹ mint az eszkimók.² *Fr. Flor* az arktikus ó és újvilági kultúrák kapcsolatának egyik bizonyítékát látja a csúszórudakban.³ (A rudaskunyhó is ázsiai kultúrelem Északamerikában.) A csúszórúd, mint egy szélesebb körű elterjedés maradványa előfordul Középeurópa hegyvidékein, Skóciában, Ukrainában stb. Ide sorolhatók a magyar rúdon való vontatás különféle formái is,⁴ amely viszont a lombon történő vontatással hozható kapcsolatba. Ehhez szintén van példa magyar területről.⁵ A finneknél, zürjénekknél és kamassini szamojédeknél a csúszórudakon még rajta hagyják a fák lombját. Különösen tipológiai szempontból érdekelhetnek bennünket a szekerek, amelyeknek ugyancsak gazdag sorozatát mutatja be G. Berg. A bohusláni bronzkori sziklakarcolatok már különbséget tesznek a villás nyújtójú szekerek között, amelyekhez hasonló formák ma is előfordulnak Svédországban. A fentiekből is látható, hogy G. Berg munkája alapvető problémákat mutat be a jármű kutatás területéről. A gyönyörűen kiállított munka nemcsak a szerző kiválóságát dicséri, hanem a svéd néprajzi ku-

¹ C. Wissler: North American Indians of the Plains, New-York 1912. 32. old.

² G. Montandon: Traité d'ethnologie culturelle, Paris, 1934. 560. old.

³ Fr. Flor: Beitrag zu den Problemen der arktischen Kulturgliederung, Mitt. Anthr. Gesell. in Wien. LXIII. 1933. 56. old. — Nagyon problematikus azonban az, hogy a csúszórúd, amelyhez még más állattenyésztéssel kapcsolatos kultúrelem is járul (a lasszó használata, állattáladozatok és állatszentelések) miképpen gyökerezhet egy állattenyésztést megelőző arktikus kultúrában, amint *Fr. Flor* véli. *Fr. Flor*: Die Indogermanenfrage in der Völkergunde. Hirt-Emlékkönyv, II. 113–114.

⁴ Györfly I.: Takarás és nyomtatás az Alföldön. Népr. Ért. XX. 1928. 16.

⁵ Györfly I., Magy. Népr. II. 259.

atás mélységét és nagyvonalúságát is. A stockholmi *Nordiska Museet* ezen kiadványa féldája lehet annak, miképen kell a múzeumi anyagot feldolgozni, bele állítani a legszélesebbkörű szemléletbe, hogy abból mégis a hazai anyag kultúrtörténeti jelentősége domborodjék ki.

Gunda Béla.

Boros Margit: A falusi ruházat és változása. Magyar Szemle, 1936. XXVI. kötet, 13. — 140. old.

A szerzőnő rövid tanulmányában a falusi viselet szociológiai elemzésével foglalkozik. Meglátásai olyan tiszták és határozottak, hogy minden sorát idézni szeretnénk. Akkor, amikor népi kultúránk egyes elemeit a közösség életéből kiemelve mesterségesen próbálják életbetartani nyomtatékosan öröm olvasni a következő megállapítást: „Ne feledjük el, hogy a régi népművészet és népviselet egy nagyon is sötét, nyomasztó paraszti sors árnyékában nőtt ki s hogy a paraszti társadalom a kívülről jött hatásokat mindig a saját kulturális szellemének megfelelően alakította át. Ennek a folyamatnak mindig voltak hullámzásai, amelyek azonban a paraszti kultúra változatosságáról és fejlődésképeségéről tesznek tanúságot. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy amit egy nép elhagyott, azt nem lehet újra tanítani, mert nem tartozik többé a kultúra lényegéhez, amely új megjelenési formákat keres. A parasztságot tehát gazdaságilag, lelkiileg és szellemileg kell erősíteni s akkor ugyanaz az alaplélek, amely a múltban megteremtette a sajátos nemzeti formát, létrehozza és kialakítja a jövőben is az új népviseletet és népművészetet, amely bizonyára sokban más lesz, mint a múltban lévő s az is, amelyet most akarnak nagy lelkesedéssel s a népi élet feltételeinek teljes felismerésével új életre galvanizálni — sőt még a felsőbb osztályokba is átültetni.” Mindezeket még csak azzal akarjuk kiegészíteni, hogy a népviselet pusztulásának egyik elősegítője az is, hogy a viselet szellemi tartalma eltűnik, mágikus és egyes szokásokhoz, életmegnyilvánuláshoz kötött elemei elvesznek. A viselet teljesen a gazdaságtársadalmi viszonyoktól megszabott szükségletek, igények és formák kifejezője lesz, melyben formai szempontból mindig jobban érzeti hatását a felsőbb osztályok hatótévékenysége. Míg anyagban és minőségben a gazdasági helyzetből adódó körülmények domborodnak ki.

Gunda Béla.

Szegedi Kis Kalendárium, 1937. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadása.

„Nyolcadizben küldjük szét a Szegedi Kis Kalendáriumot s ez a nyolc év bizony változatokkal teljes. Hol nagy és bizakodó munkalendületről, hol a magyarság s benne a magunk sorsáért szorongó nyugtalanságról tettek tanúságot, hol végső szükségben kértek segítséget ezek a sorok. Egy azonban nem változott... a magatartás tisztasága...”

Ezt olvassuk az 1937. évi kalendárium beköszöntőjében. A Szegedi Kis Kalendárium mindig meg is tartotta eredeti célját, mely nem más, mint a magyar népművészet izléses köntösben való propagálása. A népdalok illusztrálása — melyet mindig Buday György látott el — változatlan értéke a kötetnek és úgy fejlődik évről-évre, mint Buday művészete. Nyolc év alatt szép és gazdag képanyag gyűlt össze abból, hogy a közölt népdalokat megillusztrálják.

Vegyük számba a népzenei anyagot. Ezek a kis gyűjtemények nem akarnak tudományos dallamközlések lenni, hanem inkább illusztrálásra alkalmas költői szövegű dallambokréták. Nem nótáskönyvek, iskolai vagy népművelési használatra, ahol ugyanis didaktikai vagy nevelő szempontokat kellene elsősorban szemmel tartani. Az eddigi nyolc év anyaga: 109 népdal-szöveg, ebből 78 a dallamával együtt, székellyföldi, szeged-tanyai, szegedi, kiskunhalasi, hódmezővásárhelyi, bukovinai-székelly, gyomai és végül kalotaszegi gyűjtemésekből. A lejegyzések tudományos színvonalára igen különbözőnek mondható. Aránylag több a dallamok közül az új, mint a régi stílus anyaga. Jobban szeretnénk, ha ezekben a füzetekben inkább olyan ritka és értékes anyagot terjesztenének, amely eltűnőben van, pedig nagy értékű és nincs elég alkalom arra, hogy a Kis Kalendárium-fogyasztó középosztály vele megismerkedjék.

— Mindez azonban csupán zenei szakszempont vagy óhaj és pártatlanul elismerhetjük, hogy e füzetkék nyolc éven át mindig igazi népköltészetet adtak és amit propagáltak, az a magyar néplelek megnyilatkozása volt. A nyolc kalendárium együtt, elevenen illusztrált tartalmas népzenei gyűjtemény.

A jövőben a Kis Kalendáriumokban olyan dallamokat szeretnénk látni, amelyek zenei népművészetünknek olyan ritka és kiválóan értékes gyöngyei, mint Buday metszeti képzőművészetünknek.

Balla Péter.

Graefe Johannes: Zur Trachtenkunde der Donaueschwaben in Ungarn und den Nachbarstaaten Leipzig 1935 (Studien zur Völkerkunde.) 70 l. 8° 5 fénykép, 1 térkép.

A szerző szándéka a délmagyarországi és az utódállamokbeli u. n. svábság viseletét leírni és megállapítani, hogy az mennyiben maradt meg németnek és mennyiben vett át idegen hatásokat. A tanulmányozott területnek a szerző csak igen kis hányadát (Baranya m.) látta s így munkájánál úgyszólván teljesen a vonatkozó irodalomra szorítkozik, megelégszik azzal, hogy egy ruhadarabnak színét, esetleg hosszúságát vagy rövidegét, bőségét vagy szűk voltát írja le, stb. Az irodalomból összeállított településkori viselet egyes darabjait *Hottenroth*: *Deutsche Volkstrachten* I. kötetéből, mely tudvalevően Délnyugat-németország viseletével foglalkozik, magyarázza. Bár a leírt terület telepesei nagyrésztükben erről a vidékről jöttek, mi mégsem mernénk állítani, hogy pl. az a ruhadarab, amelyet a települési idők nagy összevisszaságában Rock-nak vagy bármi másnak neveztek, pontosan megfelel a *Hottenroth* által leírt, ugyanilyen nevű ruhadarabnak. „A mult század közepétől a mai napig” viseletét ugyancsak az irodalomból állította össze *J. Graefe*. A rekonstruálás módjára két példát hozunk fel: a férfi ünnepi viselet mellényére vonatkozó adatokból azt, hogy mellényt viselnek a *Hwb. des Grenz- und Auslandsdeutschums* s. d. munkájából veszi. Azt, hogy ezen a mellényen fémgombok voltak *Jung*: *Deutsche Kolonien*, 1885. c. munkából, hogy ezek a gombok a legényeknek a gyöngyszínórhoz hasonlítottak *Müller*: *Götzendämmerung*, 1923. c. munkájából idézi. Vagy azt a szokást, hogy a férfiak a zseb-kendőt az inggomblyukába erősítették 1926-ban (*Bell*: *Banat*) és hogy ez az ing gyakran hímzett volt 1898-ban (*Braess*: *Die Swaben*) megjelölt, a megjelenéskori állapotokat feltüntető adatból veszi. Ezt a „módszert,” melyhez a szerző az egész könyvben következetesen ragaszkodik, bizony csak akkor lehetne használni, ha a viseletek sem helységenként, sem időnként nem változnának. Igen helyeseljük, hogy *J. Graefe* a németek viseletének vizsgálatánál kitér a magyarok, szerbek, románok és a többi szomszédnépek viseletének tanulmányozására. De nem hagyhatjuk szó nélkül a szerző téves megállapításait, melyek igen könnyen elkerülhetők lettek volna a vonatkozó irodalom elolvasása vagy akárcsak a Néprajzi Múzeum kiállított anyagának megtekintése által. Nem írná akkor a szerző, hogy a subánál szín, hosszúság és bőség tekintetében nincs

semmi változatosság, nem mondaná a szűrről, hogy az rövidujjú lodenkabátféle és „Galarock”, melyet olyankor öltének magukra, amikor subát nem illik viselni stb. A dicséretes összehasonlítási anyagot a szerző sajnos nem használja fel, csupán megállapítja, hogy vannak kölcsönhatások és hogy a svábság nemcsak átvevő, hanem átadó is volt. Így tőle vette át a magyarság és a szomszéd népek a pruszlikot, mely azután innét terjedt el. Mi erre a megállapításra azt jegyezzük meg, hogy a délvidéki németiség a XVIII. sz.-ban jött Magyarországra, mikor itt már a pruszlikot ismerték. Különbösen sem valószínű, hogy a magyar főúri asszonyok éppen a délvidéki német szellérékhez mentek volna, hogy egy viseleti darabjukat kölcsön vegyék. Lehetséges, hogy a svábokkal szomszédos magyar parasztasszonyok átvették tényleg az ő pruszlikjukat, azonban *J. Graefe* ezt sem bizonyítja semmivel. A szerző történeti adataihoz csupán azt fűzzük hozzá, hogy nem hisszük, hogy a bánati oláhság „fradutz”-ai a III. sz. óta lennének otthon ezen a területen. Végezetül a viseleti szempontból teljesen használhatatlan képanyag ellen (összesen öt darab!) emelünk szót.

Dr. Fél Edit.

Kuhn Walter: Deutsche Sprachselforschung. Plauen i. Vogtl. 1934. (Ostdeutsche Forschungen 2 kötet.) 403 l. 8°.

A könyv alcíme: *Geschichte, Aufgaben, Verfahren* maga elmondja, hogy miről van benne szó és a mondanivaló hogyan van csoportosítva. *W. Kuhn*, a breslauer egyetem tanára ebben a munkájában a nyelv-szigetkutatás iskolakönyvét írta meg, melyben előljáróul megmagyaráz minden kifejezést, ami az irodalomban már többször előfordult, de nem mindig azonos értelemmel. Így különös gonddal a nép és nemzet fogalmakat. A nép hagyományokhoz kötött vérségi és nyelvi közösség; a nemzet szabad akarat által létesült közösség. A nép a multban gyökerező alap, a nemzet a jövőbe irányuló akarat. A különböző európai fajok között az egyes népek ismertetőjele a nyelv. Úgyhogy a nyelv-sziget tulajdonképpen népsziget. Megmagyarázza a szerző a már *Penck* által is fejtegetett, de világosan *ki nem fejtett* Volks- és Kulturboden fogalmakat. Valamely nép Volksboden-ja az a terület, amelyen és amelyből az a nép él. Vegyes lakosságú községeknel és nagybirtoknál a Kulturboden-nek csak különböző fokozatai állapíthatók meg. Amely területen valamely nép kultúrformái elterjedtek, úgy az annak a népnek a Kulturboden-ja. A Kulturboden-nak nincsen éles határa, csupán az egymásután következő, egymást keresz-

tező vagy egymással éppen összeeső kultúrformáknak. Arra a kérdésre, hogy mi a Sprachinselkunde a szerző azzal felel, hogy nem önálló tudomány, hanem térbelileg körülhatárolt területre való alkalmazása a tudományok hosszú sorának. Ezek a tudományok nem segédtudományok, hanem részlettudományok, melyek összessége adja a Sprachinselkunde-et. Ilyen részlettudományok: a földrajz, embertan, néprajz, nyelvészet, településkutatás, társadalomtudomány, történelem stb. A gazdag irodalmat felölelő munka, melynek ismerete nélkül komoly nyelvészeti kutatás a jövőben el sem képzelhető számunkra általános értékei mellett azért is jelentős, mert hazánk területén levő 400 német község mindegyike nyelvészet, de nyelvészetek többi nemzetiségi községeink is.

Dr. Fél Edit.

Jungbauer Gustav: Deutsche Volksmedizin. Ein Grundriss von — VIII, 232 old. 8° 1934. Verlag Walter de Gruyter et Co., Berlin W 10 Leipzig. Ára RM 4.80.

A néprajztudományok indokolatlanul elhanyagolt mostohagyermek, a népi orvoslások tudománya, a kor szellemének megfelelőleg hol természettudósok, hol a szelemtörténelem művelőinek kezeibe kerül. *Hovorka* és *Kronfeld* orvosok alapvető nagy munkája (Vergleichende Volksmedizin, 1908—9.) kitűnő leírásokat ad a gyógyítás eszközeiről, módjairól, fogásairól, de megfigelkezik közben magáról az emberről. *Seyfarth* (Aberglaube und Zauberei in der Volksmedizin Sachsens, 1913.) már a néprajztudós szemével látja a dolgokat munkája azonban a németségnek csak kis részével foglalkozik. *Jungbauer*nek, ennek a termékeny prágai egyetemi tanárnak az érdeme, hogy elsőnek kísérte meg a német népgyógyászat alapvonalait a számtalan kisebb-nagyobb közlemények felhasználásával megrajzolni. A népgyógyászat meghatározása, anyagának felosztása nem könnyű feladat. *Hovorka—Kronfeld* szerint a népgyógyászat, ellentétben az orvostudománnyal, a nép betegségképzetek és gyógyeljárásainak összessége. *Dieppen* (Volksheilkunde und wissenschaftliche Medizin, 1928.) tapasztalati gyógyászatról (Erfahrungsmédisin) és varázsló orvoslásról (Zaubermedizin) beszél a népi gyógyításoknál. *Jungbauer* a szűkebb értelemben vett népgyógyászat, ellentétben a tudományos gyógyítással, varázsló orvoslást (Zaubermedizin) ért, ami nem a valóságból és tapasztalatból indul ki, hanem titkos vonatkozásokat tételez fel betegség és az érzékelhető vagy érzékeken túli világ között és a betegség

get varázsszerekkel igyekszik kikerülni, illetve meggyógyítani. *Hovorka—Kronfeld* helytelenül választja külön a varázsló orvoslást. De nem tekinthetjük a népgyógyászatot a hivatalos orvostudomány üledékének sem, mert több ízben ép az iskolai orvostudomány merít a népi orvoslások feneketlen zsákjából. Szerzőnk elveti a különböző rétegek elméletét („Hier gibt es keine Schichten, kein Oben und Unten, sondern nur Menschen“), hisz gyakran uralkodók gyógyítottak kézrátétellel (vagyis bűbájossággal), viszont sok pástör nagy tapasztalatával szinte már hivatásos orvosnak számít. A város és a falu ellentéténel fontosabb a jelenségek tájbeli és részben törzsbeli tagozódása (talajviszonyok, éghajlat, ételek-italok mineműsége), de még inkább a vallások és műveltségbeli föltételek. A katolikus Bajorország és a protestáns Szászország gyógymódja közt igen nagy a különbség (gyógyító szentek, búcsúk, stb.), ép így a haladottabb nyugati és a visszamaradt keleti németiség között. A népgyógyászat vizsgálatánál fontos szerepet játszik a nyelvészet (betegségnevek eredete, név-analógiák stb.) és a mesekutatás is.

A könyv beosztása lényegében hasonló *Seyfarth* beosztásához, tehát eltér *Hovorka—Kronfeld* elsősorban az orvosi szempontokat figyelembevevő rendszerétől, mert amíg *Hovorka*nál a fölosztás alapját az egyes betegségek, addig *Jungbauer*nél a gyógymódok képezik. Az egyes fejezetek: I. *Betegségnevek* gyakran elárulják a népi felfogást a körök eredetéről és gyógyításáról (nálunk: rák, egér, beka stb.), II. A betegségek természetes okát néha a nép is feltalálja, mégis legtöbbször természetfeletti okokat tételez fel, mint démonok (szellemek, állatok, halottak), gonosz emberek (szemmelverés, boszorkányok), vagy akár az illető saját maga (hazug ember nyelvén pattanásokat kap), Isten büntetése, égitestek, III. *Betegségek elhárítása* lehetséges szavak, jelek, cselekedetek segítségével, IV. *Betegségek megállapításánál* többek közt fontos szerepet játszik a mérés. Az V. a legerjedelmesebb fejezet, a gyógyítással foglalkozik. A kuruzslók és más hasonló népi gyógyítók érdekes leírása után szerzőnk a gyógyítás általános alapveit adja elő (hit és beképzelés, similia similibus, contraria contrariis, pars pro toto, stb.) majd az egyes, szavakkal, cselekedetekkel (pld. átvitel, átbúvás stb.), tárgyakkal (pld. gyógynövények állatok, ember, holttest, föld, víz, tűz, stb.) és részletesebben a vallások, egyházi gyógyító eszközökkel történő gyógymódokat tárgyalja. Utolsó (VI.) fejezete az állatgyógyászatról szól. A könyvben

felsorolt példák legnagyobb része föltalálható hazai földön is és így kitűnő útbaigazítást ad népgyógyászati adataink összegyűjtésére, feldolgozására, különösen, ha tekintetbe vesszük a népgyógyászattal kapcsolatos irodalomnak könyvünkben található páratlanul gazdag összeállítását.

Wagenhuber Aurél dr.

Negelein Julius von: Haupttypen des Aberglaubens. Weltgeschichte des Aberglaubens 2., Berlin und Leipzig 1935, Gruyter, XVIII+441.

A babona világtörténetének első kötetéről („Die Idee des Aberglaubens, sein Wachsen und Werden“ 1931) azt írtuk annak idején (Ethn. 42 : 159 k.) hogy „szép szintéziséből kiérezni még azt, hogy befejezésre, betetőzésre, összefoglaló keretre szorul“ és azt a méltó befejezést a második kötetből vártuk. A babona fő típusai: ettől a címtől a babona még teljesen feltáratlan és ezért áttekinthetetlen világának a rendszerezését vártuk és helyesnek tartottuk azt, hogy teljes, minden mozzanatra kiterjedő rendszerezési kísérlet helyett — ez tudásunk mai fokán úgysem kecsegtetett a siker reményével és az anyag hatalmas tömege miatt tanulságos sem lett volna — csak fő típusok elemzését akarja adni. Arra nem gondoltunk, hogy a babona típusai alatt nem az egyes babonás jelenségek feltárható csoportjait és egységeit fogja érteni a szerző, hanem egyes népek teljes babonás világméretű keresztmetszetét vizsgálja. A könyv ilyen fejezetekből áll: Egyiptomi babona — babiloni b. — palesztinai b. — görög-római b. — ugor b. — szamojéd b. Hogy ezek a népek valóban olyan kultúra-közösségek-e, amelyek babonáinak elemzése megismerteti az olvasóval a „babona fő típusait“, azt most nem is kérdezzük, csak arra mutatunk rá mellékesen, hogy a „germán babonák“ nem egy kultúra-közösség babonái — az ősgermán és a mai német és norvég kultúrát a babona tekintetében nem vehetjük egységesnek és egymással teljesen összefüggőnek.

A babona világtörténetének második része így semmiképpen nem betetőzése, összefoglalása az elsőnek, sőt még nem is kiegészítője — egyszerűen csak folytatása. Az első a „primitív“ népek babonáiról és az indiai babonáról szól, a második még néhány nép babonáiról, sőt olyan népekről is, amelyekről a „primitív“ babonák tárgyalásánál már szó is eshetett. Természetes, hogy mint ilyen is érdekes és tanulságos — ép olyan érdekes és tanulságos, mint az első rész. Épp annyira vonzó olvasmány is, a stílusa épp oly kevésbé száraz, nehézkes és „tudományos“, mint

az első; jegyzetapparátus továbbra sem zavarja azt, aki folyamatos olvasásra fekteti a súlyt. Sőt sok tekintetben még vonzóbb és érdekesebb, mint olvasmány: a mai mindennapi élettel sem veszíti el a kapcsolatot a germán babonáról szóló fejezetben, a mai nagyvárosi élet babonáinak érdekes oldalakat szentel.

De az érdekes és tanulságos olvasmány-volta mellett nem adja meg azt a lényegét, amit eddig még hiába vártunk minden babonáról szóló munkától. Ugyáltszik, *Negelein* hatalmas anyag-ismerete és erudíciója sem volt elegendő ahhoz, hogy áttörjön ehhez az alapvető problémához, ő is kénytelen volt megmaradni a puszta anyagközlésnél. Ez a lényeg-kérdés pedig egyszerűen az: mi a babona. Az első része a munkának már arra a felismerésre készítetett bennünket (*Negelein* maga ezt a konzekvenciát nem vonta le teljesen), hogy a babona fogalmát a tudománytól és a vallástól szilárdan elhatárolni lehetetlen; a határok teljességgel elmosódnak. De ez a felismerés még a problémát nem küszöböli ki, de annál sürgetőbben és annál élesebb megfogalmazásban állítja a kutató elé. Éppen azáltal lesz izgató és igazi kutatóhoz méltó a kérdés, hogy eldöntéséhez pozitív kritérium nincs. Ha a babona területének határai elmosódtak, akkor a kutatónak csak még inkább a leg-lényegre, a babona fogalomkörének centrumára kellene irányítania a figyelmét; és ha a külső világból nem bírja kihatítani azt a területet, ami a babona fogalmáé, akkor belülről kell megközelítenie a keresett igazságot. Az, hogy a babona fogalmának határai bizonytalanok, még nem ad jogot a kutatónak arra, hogy babona címen egy népek a vallását ismerlessen.

Mert *Negelein* legnagyobbbrészt ezt teszi. A bennünket legközelebből érdeklő fejezet, az ugorokról szóló (az eredetiben nem egész helyesen „Ugrofinnischer Aberglauben“ a címe), szintén csak a vogulok és osztyákok vallásos világméretű ismeretése — azt meg kell hagyni, hogy beható és jó felfogású ismertetése. Igaz, hogy éppen a vallásosságunk annál a típusánál, amit az ugor népeknél figyelhetünk meg nagyon nehéz meglátni a különbséget babona és vallás között és nagyon könnyű tévesen babonának nézni az egészet. Az ugorok vallása aránylag primitív vallás, amely kifejlődésének teljességében kénytelen volt bomlásnak indulni idegen, magasabb kultúrák erőszakos behatása miatt. Az eredeti vallásnak „alacsonyabbrendű“ helyzete így nem csak a tudósnak öltik óhatatlanul a szemébe, hanem magának a hívőnek is. Érezni kezdi,

hogy a régi istenek kiteszítottak és csak titokban, titkolni való dolgokban fordul hozzájuk.

Ez a folyamat talán lanulságos arra nézve is, hogy hogyan lehetne végre megfogni a babona lényegét, hogyan lehetne helyesen értelmezni a babonát és mire lehetne alapítani a babona vizsgálatát. A babona és a vallás *matériája* ugyanaz: *Negelein* az ugor vallás tényeit már babonának tárgyalja. A különbség a babona és a vallás közt nem a materiában van, nem azokban a dolgokban, amelyekben hisznek. A különbség az állásfoglalásban van, abban a módban, ahogy a hívő — vagy a babonás — ember azok felé a dolgok felé fordul, amelyekben hisz.

Tovább folytatni ezt a gondolatmenetet nem akarom és főként nem akarom fejtegetni azt, hogy a babona és a vallás *állásfoglalásai* mivel jellemezhetők és miben különböznek egymástól. Ezt önálló vizsgálattal lehet csak eldönteni, egy könyvismertetés keretében mást mint feleltőlen sejtéseket nem lehetne feltárni. Csak azt kell végezni hangúlyoznom, hogy *Negelein* könyvét, bár hiányzik belőle a tudományos jegyzet-aparátus, ezentul nem nélkülözheti majd senki, aki a babonával foglalkozik, mert o'yan finom érzéssel és hatalmas tudással egybegyűjtött anyagot máshol nem igen talál. És aki ezután fog a babonával foglalkozni, annak nem abban kell *Negelein*-nél különbönie lennie, hogy pontos idézettel támasztja alá minden adatát, hanem hogy közelebb férkőzik a babona lényegéhez. Ehhez pedig *Negelein* munkája határozott nagy előretörést mutat: ő már átérezte és átélte az anyagát. Csak annak kell utána jönnie, aki teljesebben megérti és tökéletesebben tudja értelmezni.

Honti János.

Epstein Hans: *Der Detektivroman der Unterschicht*. Frankfurt a. M., Neuer Frankfurter Verlag, 1930.

A szerző azt az érdekes feladatot vállalta, hogy a legalacsonyabbrendű füzetes detektivregények egy sorozatát (a *Frank Allan* sorozatot) elemezze. Megállapításai néplélektani, sőt néprajzi szempontból is rendkívül fontosak: kiviláglik belőlük, hogy „mi kell a népnek”. Amit e sorok írója egyszer futólag megemlített (Ethn. 42 : 46): hogy a detektivregény minden *irodalmi* mozzanat és finomság feláldozásával a népmese igénytelenségéhez hasonul hozzá, *Epstein* a vizsgált regénysorozat analizésből vezeti le.

Feltűnő a detektivregényben az erotikus elem és a szociális felfogás teljes hiánya. Az antiszociális állásfoglalás an-

nál meglepőbb, mert az olvasóközönség a nagyvárosi szegénységből, a proletáriátusból telik ki. Megdöbbentőek a számadatok: egy-egy füzet 300.000 példányban jelenik meg, de az olvasó sokkal több, mert használt példányok is forognak a piacon, sőt vannak, akik a füzeteket pénzért kölcsön is adják.

A problémákat *Epstein* derék könyvecskéje persze nem merítette ki, szükség van még további vizsgálatokra. Reméljük, hogy lesz nálunk is valaki, aki sort kerít ilyesmire.

Honti János.

Dömötör Tekla: *A passiójáték*. Budapest, 1936. 96. 1.

Ez a szép hiányt pólló könyv a passiójátékot keletkezésétől máig végigvezeti, forrásait és lényegét tárgyalja nagy felkészültséggel. *Hoffmann v. Fallersleben* után a dramatizált *tropusokat*, a katolikus liturgiát tekinti a vallásos játék kiindulásának. Bármennyire komoly és alapos okokkal támasztja is teóriáját alá, nem szabad *Grimm* elméletét teljesen elvetni. Eszerint a passiójáték germán kultikus színjátszásból alakult volna ki. Tisztán liturgikus nem lehet, mert innen az ördög nem kerülhetett volna bele. Később az ilyen ördög-szerepet a nép is elítélte, erre vall egy monda, amelyben az ördög megszemélyesítői elpusztulnak. (Karpäthenland, 1936. 4. sz. 119. l.) A korai középkorban mindenestre szorosan összefüggött a passiójáték az egyházzal, később azonban a városi polgárság kezébe került. A polgárság tette azután annyira népszerűvé ezt a műfajt, hogy a 16. század után, amikor betiltották, a nép titokban is tovább ápolta. *Dömötör* szerint értéktelen látványosságot csináltak belőle. Csakugyan, meglehetősen szellemtelen műfaj lett belőle, de ha nem is állt irodalmi téren egy nívón pl. a görög drámával, egy nagy kollektív közösség tökéletes kifejezője volt. Kollektíven írták, rendezték és játszották. Jól bevilágít a könyv a játékok elnépiesedésébe. Anakronisztikusan játszottak, Mária Magdolna sakkozott, az embereknek egykorú nevük volt; ez csak realiztikussá tette a cselekményt, akár csak a népmesében. A tréfák néha túl erősek is, népi jelleget viseltek, tájszólásban beszéltek, egykorú eseményeket figuráltak ki. Az ördögökről kissé kimerítőbb tárgyalást várunk, mert ezeknek a szerepe néplélektani szempontból rendkívül érdekes. Ezek a félelmes, de egyben tréfás alakok fosztják meg leginkább a cselekményt oktató jellegétől és teszik a passiójátékot azzá, ami; egy társadalom felfogásának kifejezésévé. Ez a jelleg az, ami

népivé teszi ezt a részint egyházi, részint polgári műfajt. Ezért lett olyan erősen tradicionális, hogy minden üldözés ellenére a mai napig is, amikor végre „felfedezték”, kitartott mellette a perasztság.

Ez az úgy irodalmi, mint néprajzi szempontból kitűnő könyv az, amit már régen várt a népi színjátékkutatás, mert sok homályos pontra, elhanyagolt, fontos részre vet világosságot.

Dános Erzsébet.

Jámbor László S. J.: Szól a vészharang. Mentsük meg a mezőkövesdi népviseletet.

Ez a kis könyv, amely a pusztu-

lóban lévő népviselet megmentése érdekében szólaltatja meg a vészharangot, igen ügyesen sorakoztatja fel az okokat a népviselet fenntartása mellett és pontról-pontra igyekszik megnyugtató feleletet adni azokra a kijelentésekre, amelyek a népviselet elhagyását propagálják éppen a mezőkövesdiek részéről. Kívánjuk, hogy az az önzetlen munka, amit *P. Jámbor László* jezsuita házfőnök megindított, eredményes legyen. Annál is inkább remélhetjük ezt, mert hiszen a mentés olyan ember kezében van, akit a matyók szeretnek és akinek szavára hallgatnak is.

Herkely Károly.

NÉPRAJZI HIREK

Néprajz egy felvidéki folyóiratban. Örömmel köszöntjük a felvidéki katolikus fiatalság *Új Élet* c. Kassán megjelenő folyóiratát, amelyben számról-számrá mindig nagyobb helyet biztosítanak a néprajznak. *Magyar Ferenc* husvétii népszokásokat közül a Felső-lpoly mentéről, amelyek közül különösen figyelmet érdemel a palóc fehér ló áldozat (1936. 4. sz.) A szokáshoz szélesebb körű kitékintéssel *dr. Wagenhuber Aurél* szól hozzá. Kutatja a szokás régiségét s közben a nap és holdjárás után igazodó számolást szemmel tartva, arra az eredményre jut, hogy a mágikus cselekményekben előforduló számokból következtethetünk a hagyomány régiségére (1936. 6. sz.). Ugyan ő hosszabb tanulmányt kezd a magyar népi orvoslás valóságos és egyházi vonatkozásairól (1937. 1—2. sz.). „Ha terveink sikerülnek, — írja a szerkesztő — egy néprajzi tanulmányt még az év első felében ki tudunk adni.” A folyóiratban közölt szociográfiai tanulmányok is a falu iránti érdeklődésről tanuskodnak. Nagyon szeretnénk, ha a folyóirat néprajzi programja minél jobban elmélyülne és kiszélesedne s gondos anyaggyűjtéssel a felvidéki magyarság tárgyi és szellemi kultúrájának tervszerű megmentéséhez kezdenének. Munkájuknál a hazai néprajztudomány képviselőinek mindenkor támogatására és irányítására számíthatnak.

G. B.

A szláv etnográfusok és geográfusok IV. kongresszusa. 1936. augusztus 16—26. között tartották Szófiában a szláv etnográfusok és geográfusok negyedik kongresszusát. A kongresszus nyolc szakosztályban fejtette ki működését. A néprajz a

hatodik szakosztályban foglalt helyet a szociológiával, demográfiával és az antropológiával együtt. A kongresszus végén a néprajzosok a Rhodope hegységbe és délkeleti Bulgáriába tettek kirándulást. A kongresszussal kapcsolatos munkálatok közül ki kell emelni *Chr. Vakarelski* francia nyelvű összefoglalását a bolgárok néprajzáról (*Note sur l'ethnographie des Bulgares*) és középbulgáriai útikalauzát, amelyben a tanulmányi kirándulás útvonalának látnivalóira hívja fel a figyelmet. Sajnos az egyes elhangzott előadásokról nem állanak adatok rendelkezésünkre. Csak sajnálni lehet azt, hogy mi magyarok távolmaradtunk a kongresszusról.

G. B.

Népköltési gyűjtés Irországbán Séamus O'Duilearga, a dublini egyetem néprajz-professzora és az Ir Néprajzi Bizottság elnöke írja: Néprajzi gyűjtéseink szépen haladnak. 1935. áprilisában a kormány megbízta az Ir Néprajzi Bizottságot a gyűjtéssel és évi 3000 font javadalmazást szavazott meg neki öt évre. A dublini egyetem hatóságai helyiséget bocsátottak a Bizottság rendelkezésére, itt van a főhadiszállásunk, a kéziratok gyűjteményeink és egy kis kézikönyvtár. Hat állandó gyűjtőnk van, az írül beszélő vidékeken dolgoznak (itt a leggazdagabb az anyag) és reméljük, hogy a számukat rövidesen kilencre tudjuk felemelni. Azonkívül levelezőink is vannak az ország sok részében, akik időnkint szintén küldenek anyagot.

Az első évben, amely 1936. márciusában zárult le, 40.000 oldalnyi anyagot gyűjtöttünk: meséket, mondákat, dalokat stb. Reméljük, hogy ebben az évben nagyobb lesz az eredmény, mert gyűjtőink

nagy része csak szeptemberben kezdte el a munkáját és ebben az évben több munkatársunk is lesz. A mi helyiségeinkben vannak az Ir Néprajzi Intézet gyűjtései is (ennek lépett örökébe a mi Bizottságunk); ez a gyűjtemény 50.000 oldalt tesz ki.

Minden gyűjtőnek hangfelvevő gépe van, amelyet kézben lehet hordani, de meglehetősen nehéz; nagyobb távolságokra kocsi kell használni. Az Ir Néprajzi Bizottság emberei az elképzelhető legrosszabb utakon kénytelenek felkeresni a céljukat, elhagyták, de szép tájon keresztül. Legtöbbször a kocsiját céljától messze már el kell hagynia és gyalogolnia kell a gépet cipelve meredek hegyi ösvényeken a mesemondó házáig. Ott szívesen látja a tőzegtűz mellett ülő öreg ember. Rövid társalgás és egy pohár bor megoldja a nyelvét és elkezd a meséit a fonográf mikrofonjába mondani. A munka késő estig folyik, akkor a gyűjtő összecsomagolja a gépet és visszacipeli ko-

csijához. Másnap leírja a fölvevő szöveget a jegyzőkönyvébe és beküldi főhadiszállásunkra, ahol bekötik és katalogizálják.

Honti János.

Uj néprajzi folyóirat. Stockholmban a *Statens Etnografiska Museum* kiadásában az 1936. évtől kezdve *Ethnos* címen igen izléses formában új folyóirat jelenik meg, amely általános módszertani problémákkal és elsősorban az Európán kívüli etnologia és archaeologia kérdéseivel foglalkozik. A folyóirat német és angol nyelven csak kisebb tanulmányokat közöl. Szerkesztője Afrika néprajzának kiváló kutatója G. Lindblom és S. Linné. A folyóirat tartalmából a következő tanulmányokat emeljük ki: S. Lagerclantz: *Előfordultak-e a régi bolák Afrikában*, De Kleen: *Vayang*, D. M. Zelenin: *A szibériai samanimizmus animista filozófiája*, G. Lindblom: *Kwakiutl totemoszlop* Stockholmban.

G. B.

Kérdés — felelet.

(Ezt a rovatot állandósítjuk folyóiratunkban, a tudományos érdekek mellett azért is, hogy minél közvetlenebb kapcsolatot teremtsünk a Magyar Néprajzi Társaság és tagjai között. — Minden közérdekű néprajzi kérdésre válaszolunk. Tagtársainkat pedig arra kérjük, hogy adataikkal tudományos munkánkban támogatni szíveskedjenek. A legjelentéktelenebbnek látszó adat is nagy szolgálatára lehet a tudománynak.)

1. A népi vadászat legismeretlenebb része a magyar néprajznak. Felkérjük tag-

jainkat, hogy közöljék velünk az általuk ismert vadfogási eljárásokat. A hurkok különböző formáit, a vermeteket, zúzó és borító csapdákat, általában a madár, emlősállat, kígyó fogásának mindenféle módját és eszközeit. Nagyon örülnénk, ha az egyes eszközökről rajzot is kaphatnánk. Fontos lenne a vadfogással, vadászattal kapcsolatos minden hiedelem, babona, szokás gyűjtése is. Levélbeli megkeresésre az *Ethnographia* szerkesztősége a legnagyobb készséggel bővebb útmutatással is szolgál.

Tagfelvétel az 1936 évben (folytatás). Oláh Imre gazdasági főliszt, Budapest, Menyhért Miklós, műépítész tanár, Budapest, dr. Schmidt Henrik, egy. nyilv. r. tanár, Szeged, Gesztelyi Nagy László kamarai igazgató, Kecskemét, Temesváry Ilona népművelési tanfolyamvezető, Rákoscaba, Gerenday Antal építész, Budapest, Lehóczky György építész, Budapest, Miskolczi László építész, Gyöngyös, Nemes Árpád építész, Budapest, Padányi Gulyás Jenő építész, Budapest, Pázmándi István építész, Budakalász, Tóth János építész, Szombathely, Pándy Lajos festőművész, Budapest, Glatz Oszkár festőművész, Budapest, Csikvándi Ernő országgyűlési képviselő, Budapest, Ujváriné Kerékgyártó Adrienne tanárnő, Budapest, dr. Lukinich Imre egy. nyilv. r. tanár, Budapest, dr. Braun Róbertné tanár, Budapest, K. Kovács László tanár, egyetemi gyakornok, Budapest, Márkus Mihály tanárjelölt, Budapest, Kiss László tanárjelölt, Budapest, Milényi Györgyi egyetemi hallgató, Nagykanizsa, Crueger Róbert iparművész, Budapest, dr. Puky Józsefné háziiparos, Mátészalka, Géczy Adél háziipari telepvezető, Gödöllő, dr. Bíró László orvos, Csányoszló, Lengyel János kántortanító, Kemece, Állami Gya-

korló *Felsőkereskedelmi Iskola*, Budapest, *Szécsy Pál* építészmérnök, Budapest, *dr. Hämäläinen Albert* egyetemi nyilv. r. tanár, Helsinki, *Brandt Antal* vm. irodai főtiszt, Kaposvár, *Márkus Lili* keramikus, Budapest, *Végh Jenő* GyOSz titkár, Budapest, *Kovács Zsuzsanna* tanárjelölt, Szeged, *Vargha Anna* gimn. tanár, Hódmezővásárhely, *Geleta József* szőlőbirtokos, Pirtó, *Iser Márta* szfővárosi tanár, Budapest, *Telefon Hírmondó Rt.* Budapest, *gr. Andrássy Imréné* földbirtokos, Letenye, *vitéz Fekésházy József* főispáni titkár, Miskolc, *Husz Sándor* tanító, Miskolc, *Briesztyenszky József* tanító, Budapest, *Szűcs Sándor* tanár, Biharnagybajom, *P. Szalóczi Pelbárt* ferences gimn. tanár, Esztergom, *Nagy Ferenc* községi orvos, Tokaj, *Kálmán Viktor* rajztanár, Budapest, *Szentjóni Miklós* muz. gyakornok, Budapest.

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara :

Elnök : *dr. gróf Zichy István*, a Magyar Történelmi Múzeum főigazgatója, egy. m. tanár.

Ügyvezető alelnök és főtitkár : *dr. Bartucz Lajos*, a Néprajzi Múzeum igazgatója, egy. m. tanár.

Alelnök : *dr. Györffy István*, egy. nyilv. r. tanár.

Titkár : *dr. Szendrey Ákos*.

Pénztáros : *dr. Tagán Galimdsán*.

Ügyész : *dr. Bana István*.

Ellenőr : *Oláh Imre*.

Számvizsgálók : *Czakó István* és *dr. Borzsák István*.

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

Budapest, X. Hungária-alsókerület 40.

TUDNIVALÓK: A *Magyar Néprajzi Társaság* 1889-ben alakult. Célja: a néprajzi tudományt általában, különösképpen pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjesztetni. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult ETHNOGRAPHIA (NÉPÉLET) című évnegyedes folyóirat. A Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért a tagok a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐ-jét is kapják. A két folyóirat együttes előfizetési díja 10 pengő, külön-külön 6 pengő. A tagság legalább három évre kötelező. Tagajánlások, jelentkezések, tudakozódások a fenti címre küldendők. Csekkszám: 3019. szám.

Szerkesztésért és kiadásért felelős : *dr. Györffy István*.

A Néprajzi Múzeumban megrendelhető kiadványok:

A) A Néprajzi Múzeum kiadványai:

„Magyar Népművészet” füzelei:

- I. Dr. Bátky Zsigmond: Rábaközi himzések, ára 6 P.
- II. Dr. Györffy István: Szilágysági himzések, ára 6 P.
- III. Dr. Madarassy László: Véselt pásztortülkök, ára 6 P.
- IV. Dr. Kemény György: Mézeskalácsok, ára 6 P.
- VI. Dr. Viski Károly: Dunántúli bútorok, ára 6 P.
- VII. Dr. Viski Károly: Székely himzések. 1. Csikmegyeiek, ára 6 P.
- VIII. Dr. Györffy István: Himes tojások, ára 6 P.
- IX. Dr. Bátky Zsigmond: Kalotaszegi varrottások, ára 6 P.
- X. Dr. Györffy István: Jászsági szücs-himzések, ára 6 P.
- XII. Dr. Viski Károly: A Bakony—Balatonfelvidék kőépitkezése, ára 6 P.

A Magyar Népművészet kincses-tára:

1. Dr. Györffy István: Matyó szűrhimzések. Ára 12 P.
2. Dr. Viski Károly: Székely szöttesek. Ára 12 P.

A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei:

- I. Biró Lajos német-uj-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Ára 10 P.
 - II. Jankó János: Magyar typosok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. (Magyarische Typen. Erste Serie. Die Umgebung des Balaton). Ára 5 P.
 - III. Biró Lajos német-uj-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea. Astrolabe-Bai). Ára 10 P.
 - IV. Osztyák himzések. (Ostjakische Stickereien). Ára 8 P.
 - V. Dr. Bartucz Lajos: Honfoglaláskori koponyák. (Altungarische Schädel). Ára 6 P.
 - VI. Dr. Bátky Zsigmond: Pásztor ivópoharak. (Hirten Schöpfpellen). Ára 6 P.
- A Néprajzi Múzeum kiadványait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai, valamint könyvkereskedők 25 % kedvezménnyel kapják.

A Néprajzi Múzeum Értesítője:

- VII. (1906.) — XVII. (1916.) á 6 P.
XXVII. (1935.) á 6 P.

Anzeiger des Ethnogr. Museums:

- II/I I. (1903—04) — VIII. (1909.) á 6 P.

Az Értesítő és Anzeiger itt felsorolt évfolyamait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, kereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

B) A Magyar Néprajzi Társaság kiadványai:

- Ethnographia: I. (1890.) — II. (1891.) á 12 P.
XIII. (1902.) —XVII. (1906.) á 12 „
XVIII. (1907.) —XXXIII. (1922) á 6 „
XXXIV/XXXV. (1923/24.) —XLV. (1934.) á 12 „
XLVI. (1935) á 6 „

Néprajzi Könyvtár:

1. Strausz Adolf: Bolgár néphit á 4 P.
2. Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás á 4 „
3. Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről á 2 „

A felsorolt Ethnographia évfolyamokat és utóbbi könyveket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, könyvkereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

Megvételre keressük: Ethnographia III. (1892.) —XII. (1901.) évfolyamait.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. *István Györfly*.

INHALT VON HEFT 4. JAHRGANG XLVII. (1936.)

	Seite
Szabolcsi, B.: Die Verbreitung der Pentatonie und ihre Bedeutung für die Kulturgeschichte	233—251
Marót, K.: Rasse, Entwicklung, Mythos	252—261
Bátky, Zs.: Zur Frage der Entwicklung des Wohnhauses in der Ormánság (Süd-Baranya)	262—268
Szendrey, Á.: Denkmäler der Sippen-Organisation	268—280
Honti, J.: Märchen und Legende	281—290
Heller, B.: Die gemelkten Böcke des König Matthias'	290—293
Wagenhuber, A.: Erschütterung und Messen	294—298
Szűcs, S.: Aberglauben und Schatzsagen aus Nagysárrét	299—304
Tagán, G.: Justiz und Bestrafung des Pferdediebstahles bei den Kirgizen	305—310
Tagán, G.: Die Pferdekrankheiten und derer Heilung bei den Kirgisen und Baschkiren	310—313
Kleinere Mitteilungen. Wagenhuber, A.: Knotenbinden als Diureticum, Morvay, P.: Das ehemalige Leben des „Ecsedi láp“ im Spiegel der Volkssprache. Bálint, S.: Wallfahrt der Szegediner nach Mária-Radna. Bálint, S.: Ein mit der Bewirtung zusammenhängender Volksbrauch. Szendrey, Zs.: Die Ameise im ungarischen Volksglauben. Gunda B. Heilung durch Beschwörung in Apátfalva. Tagán G.: Wiederspielung der Schaffungstätigkeit der Hand in der russischen Ornamentik	313—322
Alte Aufzeichnung. Gy.: Volkssage von der Herkunft der Mücke von Kolumbács. Essen des Esels- und Pferdefleisches in Ungarn. Verbot der Schwälgerieien der Jászkunság im J. 1799.	322—323
Bücherschau	323—332
Volkskundliche Nachrichten	332—334

A Pázmány Péter Tudomány Egyetem Néprajzi Intézetének

(X. Hungária-alsóköörút 40.) kiadásában megjelenő *Néprajzi Füzetek* c. sorozatban (szerk. dr. Györfly István egy. nyilv. r. tanár) a következő munkák jelentek meg:

Balogh Ilona: Magyar fatornyok, ára 6 pengő.

Fél Edit: Harta néprajza, ára 4 pengő.

Lükő Gábor: A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal, ára 6 pengő.

Kaphatók az *Egyetemi Néprajzi Intézetben*. Megvételre keressük az *Ethnographia* első tíz évfolyamát (1890—1899.), a *Néprajzi Értesítő* első öt évfolyamát (1900—1904.). Ajánlatokat az Egyetemi Néprajzi Intézethez kérünk, Budapest, X. Hungária-alsóköörút 40.